ИЗВЕСТИЯ НА ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ ШУМЕН

15

PROCEEDINGS OF THE MUSEUM OF HISTORY, SHUMEN

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ
ШУМЕН

Книга XV

PROCEEDINGS
OF THE MUSEUM OF HISTORY,
SHUMEN

Book XV

Шумен, 2014

Редакционна колегия:
гл. ас. д-р Женя Жекова (отговорен редактор), проф. д-р Валентин Плетньов, доц. д-р Дочка Владимирова-Аладжова, доц. д-р Светла Димитрова, доц. д-р Ангел Гоев, Мария Георгиева (езиков редактор)

Автори:
Александра Егунова, Бета Хараланова, Даниел Руменов, Десислава Вутова, Десислава Тихолова, Димитър Петров, Димитър Стойков, Дочка Владимирова-Аладжова, Елица Константинова, Женя Жекова, Златка Антова, Иван Бабаджанов, Иван Йорданов, Иван Чокоев, Ирина Витлянова, Мария Георгиева, Мария Минковска, Милен Пенерлиев, Милена Андреева, Мирослав Тошев, Нина Диянова, Нора Марчева, Панайот Антонов, Пламен Събев, Радина Петрова, Росица Ангелова, Румяна Денчева, Светлана Венелинова, Светлозар Стоянов, Северина Йоргова, Станимир Стойчев, Станислав Иванов, Стела Дончева, Стела Славчева, Стойчо Бонев, Тихомир Тихов, Тоня Любенова, Цанко Цанков, Цветанка Бонева, Юри Йоргов.

ISSN 0861-9581

СЪДЪРЖАНИЕ

I ЧАСТ
СТАТИИ

Светлана Венелинова. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА "БАНЯТА" ПРИ С. ИВАНОВО, ШУМЕНСКО ПРЕЗ 2009 Г.
Svetlana Venelinova. ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF BANYATA TELL NEAR IVANOVO, SHUMEN REGION IN 2009 13

Светлана Венелинова. СЕЛИЩА ОТ ДРЕВНОСТТА ПО ПОРЕЧИЕТО НА ГОЛЯМА КАМЧИЯ (РЕЗУЛТАТИ ОТ ТЕРЕННА ЕКСПЕДИЦИЯ „КАМЧИЯ" В ОБЩИНИТЕ ВЪРБИЦА И СМЯДОВО)
Svetlana Venelinova. ANCIENT SETTLEMENTS ALONG THE GOLYAMA KAMCHIYA RIVER (RESULTS OF THE FIELD EXPEDITION "KAMCHIYA" IN VARBITSA AND SMYADOVO) MUNICIPALITIES..... 22

Иван Бабаджанов. РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОУЧВАНИЯТА НА ЯМНО ПОЛЕ ОТ РАННОЖЕЛЯЗНАТА ЕПОХА И СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ КРАЙ С. МАЛОМИР, ОБЩИНА ВЪРБИЦА (ПРЕДВАРИТЕЛНО СЪОБЩЕНИЕ)
Ivan Babadzhanov. RESULTS OF RESEARCHES OF A PIT FIELD FROM THE EARLY IRON AGE AND A MEDIEVAL NECROPOLIS NEAR THE VILLAGE OF MALOMIR, VARBITSA MUNICIPALITY (PRELIMINARY REPORT) 31

Юри Йоргов. ДВЕ ГРОБНИЦИ ОТ СМЯДОВСКО
Yuri Yorgov. TWO TOMBS FROM THE VICINITY OF SMYADOVO, SHUMEN REGION 41

Станимир Стойчев. НЕКРОПОЛ ОТ II–III В. КРАЙ С. ЛОВЕЦ, ОБЩИНА ВЪРБИЦА
Stanimir Stoychev. 2nd-3rd C. NECROPOLIS NEAR THE VILLAGE OF LOVETS, VURBITSA MUNICIPALITY 46

Стела Дончева. НОВ ЦЕНТЪР ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ХУДОЖЕСТВЕН МЕТАЛ В ОКОЛНОСТИТЕ НА ПРЕСЛАВ (ПРЕДВАРИТЕЛНО СЪОБЩЕНИЕ)
Stela Doncheva. A NEW METAL PLASTIC ART PRODUCTION CENTER NEAR PRESLAV (PRELIMINARY REPORT) 54

Иван Чокоев. ТЕКСТИЛ ОТ ПОЗЛАТЕН СРЕБЪРЕН ПОЯС (РИМ – ШУМЕН)
Ivan Chokoev. TEXTILE OF A GILDED SILVER BELT, SHUMEN MUSEUM OF HISTORY 65

Стела Дончева, Тихомир Тихов. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНИ ОБЕКТИ В ШУМЕНСКО ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ (КРАТЪК ОБЗОР)
Stela Doncheva, Tihomir Tihov. ARCHAEOLOGICAL STUDIES OF MEDIEVAL SITES IN SHUMEN DISTRICT DURING THE LAST DECADES (BRIEF OVERVIEW UNTIL 2008) 79

Дочка Владимирова – Аладжова. МОНЕТИТЕ НА ИМПЕРАТРИЦИТЕ ЕЛИЯ ЕВДОКСИЯ, ЕЛИЯ ЕВДОКИЯ И ЛИЦИНИЯ ЕВДОКСИЯ И ДАННИТЕ ОТ БЪЛГАРИЯ
Dochka Vladimirova – Aladzhova. THE COINS OF EMPRESSES AELIA EUDOCIA, AELIA EUDOXIA AND LICINIA EUDOXIA AND THE DATA FROM BULGARIA 106

Женя Жекова. ДВЕ КОЛЕКТИВНИ МОНЕТНИ НАХОДКИ ОТ МЕСТНОСТТА ФИСЕК В ОКОЛНОСТИТЕ НА ШУМЕНСКОТО СЕЛО ЧЕРЕНЧА
Zhenya Zhekova. TWO COIN HOARDS FROM THE FISEK LOCALITY IN THE VICINITY OF CHERENCHA, SHUMEN REGION 126

Иван Йорданов. ВИЗАНТИЙСКИ ПЕЧАТИ ОТ ЮГОЗАПАДНИЯ ЪГЪЛ НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД НА ПРЕСЛАВ
Ivan Yordanov. BYZANTINE SEALS FROM THE SOUTHWESTERN CORNER OF THE INNER TOWN OF PRESLAV 149

Цанко Цанков. ГЕОЛОЖКИ СТРОЕЖ НА ШУМЕНСКОТО ПЛАТО (ИСТОРИЯ НА ПРОУЧВАНИЯТА)
Tsanko Tsankov. GEOLOGICAL CONSTRUCTION OF THE SHUMEN PLATEAU (HISTORY OF THE RESEARCHES) 165

Димитър Стойков. МИНДО СТОЙНОВ – НЕПОКОРНИЯТ ДУХ НА КОМИТАТА
Dimitar Stoykov. MINDO STOYNOV – THE UNRULY SPIRIT OF THE REVOLUTIONARY 174

Милена Андреева, Димитър Стойков. ЕДИН ШУМЕНЕЦ С ПРИНОС В НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ НА БЕЛЕНСКИЯ КРАЙ
Milena Andreeva, Dimitar Stoikov. A CITIZEN OF REGION OF BELENE 179

Милена Андреева. ЗА РОЛЯТА НА ПАНАЙОТ ВОЛОВ В ДЕЙНОСТТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЦЕНТРАЛЕН РЕВОЛЮЦИОНЕН КОМИТЕТ В РУМЪНИЯ ОТ 1874 ДО НАЧАЛОТО НА 1876 ГОДИНА
Milena Andreeva. THE ROLE OF PANAYOT VOLOV IN THE BULGARIAN REVOLUTIONARY CENTRAL COMMITTEE IN ROMANIA FROM 1874 TO THE BEGINNING OF 1876 183

Ирина Витлянова. ЗА ЕДНА НОВОПОСТЪПИЛА КОЛЕКЦИЯ КИЛИМИ ВЪВ ФОНДА НА ШУМЕНСКИЯ МУЗЕЙ
Irina Vitlyanova. A NEW CARPETS COLLECTION IN THE FUNDS OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY – SHUMEN 196

Румяна Денчева. ВАМПИРЪТ ВЪВ ВЯРВАНИЯТА НА ГАГАУЗИТЕ ОТ ВЪЛЧИДОЛСКО, ВАРНЕНСКА ОБЛАСТ, 80-ТЕ Г. НА XX В.
Rumyana Dencheva. THE VAMPIRE IN THE BELIEFS OF THE GAGAUZ PEOPLE FROM THE REGION OF VALCHI DOL, VARNA DISTRICT IN THE 80S OF THE 20TH CENTURY 206

Мария Минковска. ОТНОШЕНИЕТО КЪМ СВОЯТА И ЧУЖДАТА РЕЛИГИЯ ОТРАЗЕНО В ПОСЛОВИЦИ, ПОГОВОРКИ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ
Maria Minkovska. THE ATTITUDE TO THE OWN AND FOREIGN RELIGION REPRESENTED IN SAYINGS AND IDIOMS 214

Стела Славчева. ГРАДСКИ УВЕСЕЛЕНИЯ НА ШУМЕНЦИ (СРЕДАТА НА XIX–СРЕДАТА НА XX ВЕК)
Stella Slavcheva. ENTARTAINMENTS IN SHUMEN (MIDDLE OF THE 19th-MIDDLE OF THE 20th CENTURIES) 225

Даниел Руменов. ПЪРВИТЕ ЗЕМЕДЕЛСКИ ИЗЛОЖБИ В ШУМЕН И ТЪРГОВИЩЕ
Daniel Rumenov. FIRST AGRICULTURAL EXHIBITIONS IN SHUMEN AND TURGOVISHTE 239

Росица Ангелова. ЮНАШКОТО ДВИЖЕНИЕ В ШУМЕН (1899–1944)
Rositsa Angelova. THE YOUNAK'S MOVEMENT IN SHUMEN (1899–1944) 245

Пламен Събев. ДЕЙНОСТТА НА НС „ЗВЕНО" В ПОПОВСКО (1945–1949)
Plamen Sabev. THE WORK OF NU „ZVENO" IN THE REGION OF POPOVO (1945–1949).....275

Тоня Любенова. ЛОЗАРСТВОТО В ТЪРГОВИЩКА ОКОЛИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК.(ШУМЕНСКА ОБЛАСТ – № 1 В СВЕТА ПО ИЗНОС НА ГРОЗДЕ В КРАЯ НА 30-ТЕ И НАЧАЛОТО НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК)
Tonya Lyubenova. VITICULTURE IN TARGOVISHTE DISTRICT IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY. SHUMEN REGION - №1 IN THE WORLD IN EXPORT OF GRAPE IN THE LATE 30S AND EARLY 40S OF THE 20TH CENTURY 283

Мирослав Тошев. ЩРИХИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА ЛАЗАР СТЕФАНОВ – УЧИТЕЛ, ОБЩЕСТВЕНИК И ПЪРВИ ИСТОРИОПИСЕЦ НА ГРАД ОМУРТАГ
Miroslav Toshev. REMARKS ABOUT THE LIFE AND ACTIVITY OF LAZAR STEFANOV – A TEACHER, A PUBLIC FIGURE AND THE FIRST HISTORIAN OF THE HISTORY OF THE TOWN OF OMURTAG.....299

Бета Хараланова. НЕИЗВЕСТНИ МОМЕНТИ ОТ ПРОСВЕТНАТА, КУЛТУРНАТА И ПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА ГЕОРГИ ДИМИТРОВ БАЛКАНСКИ
Beta Haralanova. UNKNOWN ASPECTS OF THE EDUCATIONAL, CULTURALAND POLITICAL ACTIVITY OF GEORGI DIMITROV BALKANSKI.....307

Десислава Вутова. МАЙСТОРЪТ И НЕГОВОТО ВДЪХНОВЕНИЕ
Desislava Vutova. THE CRAFTSMAN AND HIS INSPIRATION.....317

Десислава Тихолова. ЖЕНАТА В СЪВРЕМЕННИТЕ ЦИГАНСКИ ОБЩНОСТИ
Desislava Tiholova. THE WOMAN IN THE CONTEMPORARY GYPSY COMMUNITIES 324

Златка Антова. СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ГРАЖДАНСКИ РИТУАЛИ
Zlatka Antonova. SOCIALIST CIVIL RITUALS 335

Димитър Петров. МУЗЕЯТ И МУЗЕЙНОТО ДЕЛО В ПОПОВО – МИНАЛО, НАСТОЯЩЕ, ПЕРСПЕКТИВИ
Dimityr Petrov. THE MUSEUM AND THE MUSEUM ACTIVITIES IN THE TOWN OF POPOVO – PERSPECTIVES AND CULTURAL EXCHANGE 355

Радина Петрова. ОТГОВОРНИЯТ ТУРИЗЪМ В КОНТЕКСТА НА МУЗЕЙНАТА МРЕЖА
Radina Petrova. THE RESPONSIBLE TOURISM WITHIN THE CONTEXT OF THE MUSEUM NETWORK.....364

Милен Пенерлиев. МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ТЕРЕННИ ПРАКТИКИ ПО ОБЩЕСТВЕНА ГЕОГРАФИЯ (ПО МОДЕЛА НА ПРИМОРСКА ДОБРУДЖА)
Milen Penerliev. METHODOLOGICAL GUIDELINES FOR CONDUCTING FIELD PRACTICE IN SOCIAL GEOGRAPHY (BY THE MODEL OF COASTAL DOBRUDJA) 378

Светлозар Стоянов. НАСОКИ В ТРАНСПОРТНАТА ПОЛИТИКА НА ОБЩИНА ШУМЕН (1992–1996 г.)
Svetlozar Stoyanov. DIRECTIONS IN THE TRANSPORT POLITICS OF SHUMEN MUNICIPALITY (1992-1996) 395

II ЧАСТ
ВЕСТИ

Стойчо Бонев. НАУЧНИ ФОРУМИ И ИЗДАНИЯ ИЛИ ЗА ЕДНА ТРАДИЦИЯ В БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ (35 ГОДИНИ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПРАБЪЛГАРСКА АРХЕОЛОГИЯ И СБОРНИК “ПРОБЛЕМИ НА ПРАБЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ И КУЛТУРА” Т.1−4)
Stoycho Bonev. SCIENTIFIC FORUMS AND PUBLICATIONS OR ABOUT A TRADITION IN BULGARIAN MEDIAEVAL ARCHAEOLOGY (35 YEARS CONFERENCE ON PROTO-BULGARIAN ARCHAEOLOGY AND THE “PROBLEMS OF PROTO-BULGARIAN HISTORY AND CULTURE” SERIES, VOLUMES 1-4).....403

Елица Константинова. НОВИ КНИГИ НА МУЗЕЙНИ СПЕЦИАЛИСТИ
Elica Konstantinova. NEW BOOKS BY MUSEUM SPECIALISTS 409

Милена Андреева. НОВИТЕ ПЪТЕВОДИТЕЛИ „ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ КЪЩИ-МУЗЕИ НА ШУМЕН"
Milena Andreeva. THE NEW GUIDES "REVIVAL HOUSE-MUSEUMS OF SHUMEN".....412

Мария Георгиева. КАЛЕНДАР НА ВРЕМЕННИТЕ ИЗЛОЖБИ В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН 2008–2012 г.
Maria Georgieva. CALENDAR OF THE TEMPORARY EXHIBITIONS IN THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM – SHUMEN, 2008–2012 414

Северина Йоргова. КАЛЕНДАР НА ВРЕМЕННИТЕ ИЗЛОЖБИ В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН 2008–2013 г.
Severina Yorgova. CALENDAR OF THE TEMPORARY EXHIBITIONS IN THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM- SHUMEN 2008–2013 424

Женя Жекова. СПОМЕН ЗА ЕДНО СЪКРОВИЩЕ. *24 КАРАТА ЧЕСТНОСТ*
Zhenya Zhekova. MEMORY OF A TRESURE *24 CARATS HONESTY*.....428

Женя Жекова. ОБНОВЕНАТА ЗАЛА „СЪКРОВИЩНИЦА" ОТНОВО ОТВОРИ ВРАТИ
Zhenya Zhekova. THE RENOVATED „TREASURY" HALL REOPENED DOORS.....430

Станимир Стойчев. ЕКСПОНИРАНЕ НА КЪСНОРИМСКА ПЕЩ ОТКРИТА ПРИ СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ ПО ТРАСЕТО НА АМ „ХЕМУС"
Stanimir Stoychev. EXHIBITION OF A LATE ROMAN OVEN, FOUND IN RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS ALONG THE HIGHWAY "HEMUS".....432

Нина Диянова. ИЗЛОЖБА „ЗЛАТНА ВИЗАНТИЯ И ОРИЕНТА"
Nina Diyanova. EXHIBITION "GOLDEN BYZANTIUM AND THE ORIENT" 434

Панайот Антонов. „КРЕДО…" – ПО ПЪТЯ НА ХРИСТИЯНСТВОТО В ЕВРОПА
Panayot Antonov. "CREDO…" – ON THE PATH OF CHRISTIANITY IN EUROPE.....437

Женя Жекова, Панайот Антонов. НАЦИОНАЛНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ „ГРАДЪТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ" (ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ)
Zhenya Zhekova, Panayot Antonov. NATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE "THE TOWN IN THE BULGARIAN LANDS" (ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL DATA).....440

Тихомир Тихов. БИОГРАФИЧНА И АРХЕОЛОГИЧЕСКА ИЗЛОЖБА „ВЕРА АНТОНОВА – ЩРИХИ ОТ ЖИЗНЕНИЯ И ТВОРЧЕСКИ ПЪТ НА АРХЕОЛОГА"
Tihomir Tihov. BIOGRAPHICAL AND ARCHAEOLOGICAL EHXIBITION "VERA ANTONOVA – ASPECTS OF THE LIFE AND WORK OF THE ARCHAEOLOGIST".....444

Тихомир Тихов. ПРОЕКТ „СТРАНИЦИ ОТ БЕЗСМЪРТИЕТО…" ЗА ДИГИТАЛИЗИРАНЕ НА КИНОЛЕНТИТЕ ОТ НАУЧНИЯ АРХИВ НА СТ.Н.С. З.Д.К. ВЕРА АНТОНОВА
Tihomir Tihov. "PAGES OF IMMORTALITY…" PROJECT FOR DIGITIZING THE FILM TAPES FROM THE SCIENTIFIC ARCHIVE OF ASSOC. PROF. VERA ANTONOVA.....445

Цветанка Бонева. МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ В ГРАД ЛИНЦ АВСТРИЯ
Tsvetanka Boneva. INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE IN THE TOWN OF LINZ, AUSTRIA 447

Северина Йоргова. МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ „КУЛТУРЕН КОРИДОР ВИА ДИАГОНАЛИС – КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ БЕЗ ГРАНИЦИ"
Severina Yorgova. INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE "CULTURAL CORRIDOR VIA DIAGONALIS – CULTURAL TOURISM WITHOUT BOUNDARIES" 448

Ирина Витлянова, Нора Марчева. „ОТ ДВЕТЕ СТРАНИ НА ДУНАВ" – 180 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ДОБРИ ВОЙНИКОВ
Irina Krumova, Nora Marcheva. "ON BOTH SIDES OF DANUBE" – 180th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF DOBRI VOYNIKOV 450

Стела Славчева. ЕКСПЕДИЦИЯ НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ В СЕЛО АЛЕКСАНДРОВО, ШУМЕНСКО
Stella Slavcheva. EXPEDITION OF THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM IN THE VILLAGE OF ALEKSANDROVO, SHUMEN REGION...453

Даниел Руменов. ЕКСПЕДИЦИИТЕ НА РИМ – ШУМЕН В СЕЛАТА КУЛЕВЧА И ЗАРЯ, УКРАЙНА
Daniel Rumenov. THE EXPEDITIONS OF REGIONAL HISTORICAL MUSEUM – SHUMEN IN THE VILLAGES KULEVCHA AND ZARYA, UKRAINE 455

Станимир Стойчев. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА АМ „ХЕМУС" ПРЕЗ 2012 г.
Stanimir Stoychev. RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS ALONG THE "HEMUS" HIGHWAY IN 2012.....459

Цветанка Бонева. ПРОЕКТИ РЕАЛИЗИРАНИ ОТ РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ ШУМЕН ЗА ПЕРИОДА 2008–2013 ГОДИНА
Tsvetanka Boneva. PROJECTS ACCOMPLISHED BY THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM- SHUMEN FOR THE PERIOD 2008–2013 467

Александра Егунова. РАБОТА С ДЕЦА В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН В ПЕРИОДА 2012–2013 ГОДИНА
Aleksandra Egunova. WORK WITH CHILDREN AT THE REGIONAL HISTORICAL MUSEUM – SHUMEN IN THE PERIOD 2012–2013 472

Станислав Иванов. ПРОУЧВАНИЯ В НИАР „КАБИЮК"
Stanislav Ivanov. ARCHAEOLOGICAL STUDIES AT THE NATIONAL HISTORICAL ARCHAEOLOGICAL RESERVE "KABIJUK".....476

Стела Дончева. СБОРНИК „ПРЕСЛАВ" Т. 7
Stela Doncheva. PRESLAV VOLUME 7 479

I част

СТАТИИ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СЕЛИЩНА МОГИЛА "БАНЯТА" ПРИ С. ИВАНОВО, ШУМЕНСКО ПРЕЗ 2009 Г.

ARHEOLOGICHESKI RAZKOPKI NA SELISHTNATA MOGILA "BANYATA" PRI S. IVANOVO, SHUMENSKO PREZ 2009 G.

Светлана Венелинова

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF BANYATA TELL NEAR IVANOVO, SHUMEN REGION IN 2009

Svetlana Venelinova

Summarized are presented the results of the archaeological excavations in the eastern part of Banyata settlement mound near the village of Ivanovo in 2009 (Fig. 2). Burnt residential structures from horizons VI and V (from above downwards) are partly unearthed in squares J7, J8 and I7. In J8 square a floor level of a dwelling from horizon IV is reached and a wood and clay facility is studied, probably from a fallen wall (Fig. 3). In the southernmost square – I6 many diggings with ceramic and bone material are discovered. This cultural layer is not completely effete. It lays on the palisade wall wood construction unearthed in 2008 in the southern section of the probing. The findings of the researches in squares I6, I7, J7 and J8 indicate that to the east of the lines with pole holes in front of the central section of the probing from 2008 the residential horizons found out to the west of them are missing. Probably in earlier stages of existence of the settlement, when the unearthed palisades functioned (Fig. 1), the eastern most part of the site remained outside the borders of the settlement. The ceramic material from the revealed residential structures is characterized with the features of Polyanitsa IV culture and in chronological aspect corresponds to the mid Chalcolithic period about the middle of the 5th millennium BC.

Селищната могила "Банята" се намира в североизточния край на с. Иваново, Шуменско. Тя е висока 6,12 м и е с диаметър 80 х 77 м. Могилата е разположена между две малки рекички, чийто водослив се е намирал недалеч от нея. Информация за селищната могила при с. Иваново е публикувана

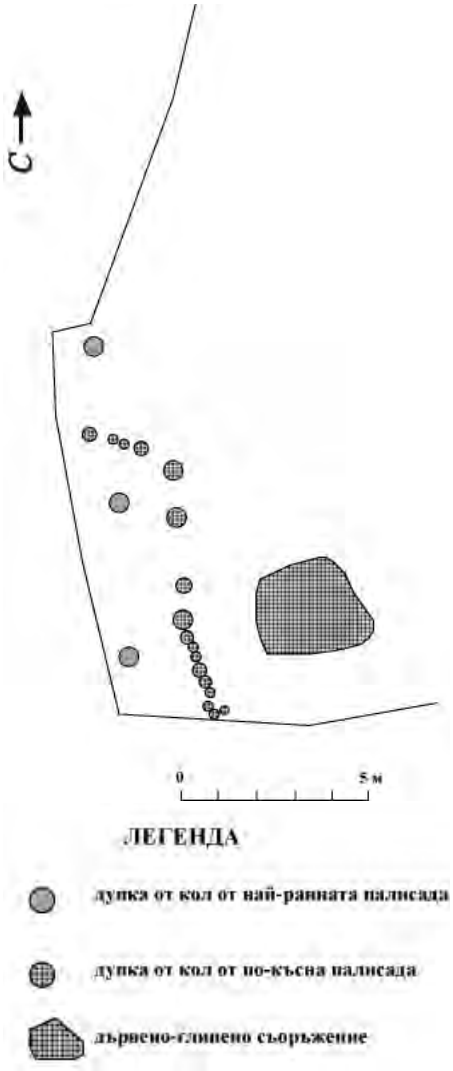

Обр. 1. Дупки от колове и дървено-глинено съоръжение от палисади в източната периферия на селищната могила при Иваново

в научната литература от Ан. Чилингиров[1], В. Миков[2] и А. Радунчева[3].

През 2008 година в източната ѝ периферия са извършени незаконни изкопни дейности и е иззета пръст за строителни цели. Това наложи провеждането на аварийни археологически разкопки[4]. Върху площ от 80 м^2 е оформен сондаж с четири стратиграфски профила – централен, северен, югоизточен и южен. Пред централния профил са разкрити двайсет и четири дупки от колове, останали от поне две укрепителни съоръжения, подобни на палисадите, обграждали през втората половина на халколита селищата при Поляница[5], Винница[6], Овчарово–могилата[7], Радинград[8], Търговище[9], Голямо Делчево[10] и др. (Обр. 1).

Под най-ранното жилищно ниво, проучено в северния сектор на сондажа от 2008 г. е разкрита дупка от кол, която заедно с други две маркират основата на палисадата на най-рано просъществувалото селище, разположено в непроучената все още западна част на могилата.

Други шестнайсет от разкритите дупки образуват ъгъл с дължина на страните СЮ 3,50 м и ИЗ 7,00 м. Източно от тях е разкрит слой от зелена плътна глина с дървена конструкция. Дупките от колове маркират трасето на палисада, а глинено-дървеното съоръжение вероятно е самата стена, която е имала две дървени лица с 0,80 м дебел пълнеж от глина между тях. В южния профил се вижда, че глиненият слой не лежи върху стерилната основа на могилата, а под нея има културен пласт, като разкритата палисада принадлежи на някое от по-късно възникналите върху могилата селища[11].

През 2009 г. проучването на селищната могила продължи с редовни

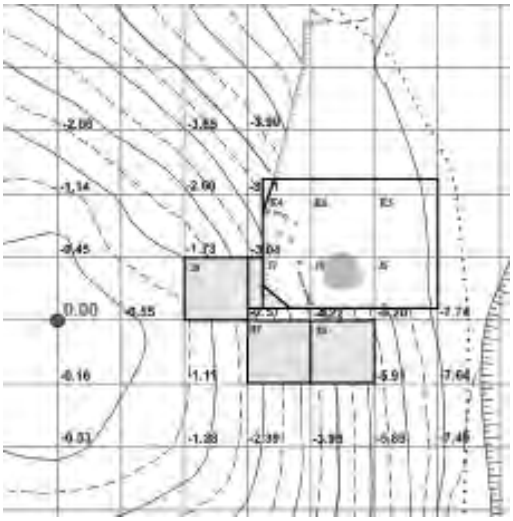

Обр. 2. Схема на проучените квадрати по време на археологическите разкопки през 2008 – 2009 г.

археологически разкопки. Проследени са културните напластявания западно и южно от сондажа, направен през 2008 г, като са разкрити квадрати I7, J7 и J8[12]. Проучена е площ от 69 м^2 (Обр. 2).

Първият културен пласт в квадрати I7, J7 и J8 съответства на разкрития в сондажа от 2008 г. хоризонт А1. Той достига максимална дълбочина от 0,60 м до 1,05 м в западната част на квадрат I7 и в югозападната на квадрати J7 и J8, където са разкрити съоръжения. В него се проследяват последователно от горе надолу три слоя. Първият слой е съставен от сивокафява пръст с размити горели деструкции. Плътността на втория слой е по-голяма, тъй като пръстта е смесена с буци от сивозелена глина. Разкрити са множество струпвания от късове горели мазилки.

В ЮЗ ъгъл на квадрат J8 върху площ от 1,40 м х 0,90 м е проучено горяло съоръжение (Обр. 3). Под слой от деструкции с дебелина 0,41 м/ 0,50 м са достигнати плътни горели мазилки от подово ниво със следи от три обмазвания, всяко, от които с дебелина 0,025 м/ 0,035 м. Подовото ниво лежи върху дебел слой от плътна глина, горяла до бежов и оранжевочервен цвят, под която пръстта е придобила кафявочерен цвят. Второ съоръжение с плътни горели мазилки от подово ниво е разкрито на дълбочина между –3,17 м и –3,48 м в югозападния ъгъл на квадрат J7. Те достигат обща дебелина 0,10 м и в южния край са силно размити. Най-значителни струпвания от горяла глина и парчета деструкции са концентрирани в центъра и централната северна част на квадрат I7, където достигнатото на дълбочина – 3,48 м подово ниво принадлежи към едно и също жилище с това в квадрат J7. Разкритите горели съоръжения са разположени върху най-долния слой на хоризонт А1, който е съставен от сивозелена глина с размити горели мазилки. В квадрат J8 той е разположен само в южната половина и достига дебелина между 0,13 м и 0,31 м.

В източната част на квадрат I7 е достигнат следващият културен пласт, условно обозначен като хоризонт А2-В1. Той е съставен от пръст с размита сивозелена глина, чакъл и въглени и е проучен в северния и южния сектор на сондажа от 2008 г. (квадрати J7 и K7). В южната половина на квадрат

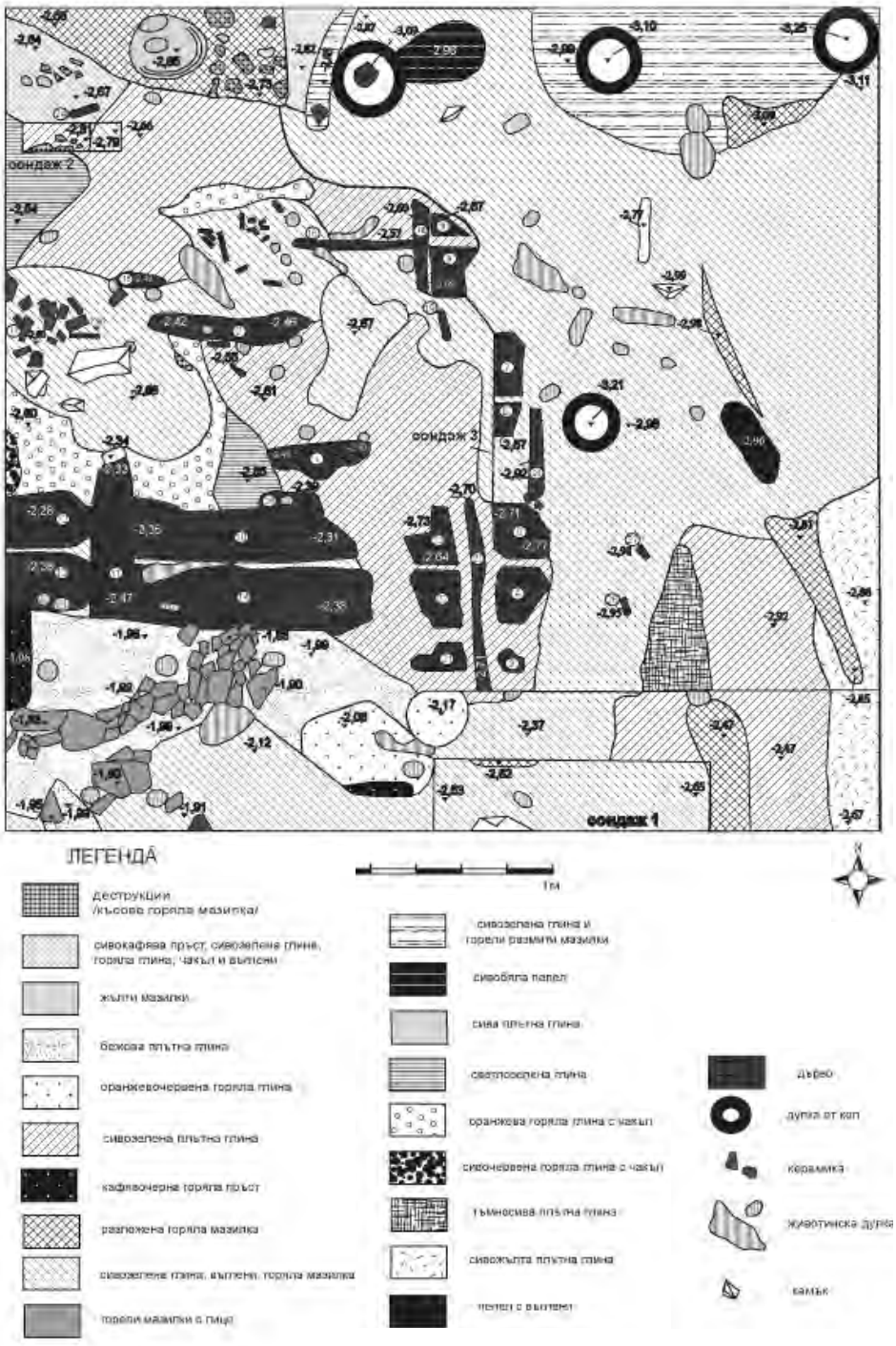

Обр. 3. Квадрат J8. Хоризонти A1, A2-B1, B2 и горял пласт под B2

J8 към този хоризонт вероятно принадлежи пласт от горяла глина и чакъл, който постепенно изтънява в северна посока. Той се проследява с дебелина между 0,15 м и 0,30 м по протежение на северния профил на мини сондаж 1. В центъра и югоизточния ъгъл на квадрата на дълбочина –2,59 м/ 2,85 м са разкрити петна от разложена горяла глина и сивобяла пепел над тях. В югозападния ъгъл, непосредствено под съоръжението от хоризонт А1, е разкрито друго горяло съоръжение. В северния му профил се наблюдава тънък слой от сивобяла пепел, която постепенно преминава в кафявочерна горяла пръст с дебелина до 0,15 м и в западния край достига до късове деструкции, редуващи се с ивици от сива до бежова глина.

Върху цялата площ на квадрат J8 е достигнат пласт от сивозелена глина, която на места е ронлива и смесена с размити мазилки, но като цяло е плътна и чиста от примеси (Обр. 3). Този пласт вероятно принадлежи към хоризонт В2 и е цялостно проучен само в северната част на квадрата. В северозападния ъгъл на квадрата на дълбочина –1,96 м/ –2,48 м се оформя структура от плътна, чиста глина. Върху площ от 3,30 м (СЮ) х 2,80 м (ИЗ) в централната част на дълбочина – 2,28 м/ – 2,98 м е разкрита дървена конструкция от двайсет дъски и още множество фрагменти от дърво, оформящи осем редици с ориентация ИЗ. Една от дъските, както и четири дървени кола с диаметър 0,08 м са разположени напречно на останалите (СЮ). Вероятно дървеното съоръжение е съставено от два реда, тъй като някои от дъските и коловете са разкрити на две нива с разстояние между тях от 0,10 м до 0,22 м, запълнено с глина. Между първия ред от дървената конструкция и предходния горял пласт от хоризонт А2-В1 се оформя слой от сивозелена глина с дебелина между 0,05 м и 0,16 м. Между двата реда дърво също се наблюдава глинен слой с дебелина около 0,10 м/ 0,22 м. Под втория ред от дървената конструкция – частично разкрит, следва отново сивозелена глина. В основата на пласта лежи тънък слой от светлозелена глина с дебелина 0,04 м/ 0,06 м, който „запечатва" по-ранен горял пласт. Към същия жилищен хоризонт принадлежат три дупки от колове, разположени пред северния профил на квадрата. Те са с диаметър 0,28 м/ 0,30 м и следват една линия с ориентация от 85º. Проследявайки оста, която оформят се достига до западния профил на квадрата, където е запазен отпечатък от дървен кол.

Предназначението на дървено-глиненото съоръжение в квадрат J8 има дискусионен характер[13]. Може да се допусне, че разкритото съоръжение представлява жилищен, под чиято северна стена е маркирана от редицата колове, а глиненият пълнеж между двата реда дърво може би е изпълнявал хидроизолационна и нивелираща функция. По своята дебелина дървено-глиненото съоръжение намира единичен паралел в разкритото при Петко Каравелово жилище с таван, дебел 0,40 м/ 0,50 м[14]. Възниква въпросът, ако това е под, защо той е бил конструиран в два реда? В Овчарово-могилата[15]

и Драма-Мерджумекя[16] след извършен ремонт в някои от жилищата вече съществуващият гредоред е бил измазан и към него добавен втори ред дърво. В конкретния случай, въпреки разкритите между дървото керамични фрагменти и единични находки, липсват следи от замазки и характерните между тях сиви ивици, останали от употребата на подовото ниво. Съоръжението, съставено от редуващи се слоеве глина с дърво, е било конструирано едновременно и между тях няма следи от обитаване и многоетапна употреба. Ако се допусне, че в квадрат J8 редицата от дупки маркира трасето на южната стена на жилището, разположено в северна посока, то тогава дървено-глиненото съоръжение остава южно от нея без да я застъпва, т.е. извън жилището и не е служело за жилищен под. Значителната денивелация (0,60 м/ 0,70 м) и дебелина (около 0,45 м) могат да намерят обяснение, ако се допусне, че дървено-глиненото съоръжение в квадрат J8 представлява южната стена на жилището, съборена в един по-късен момент. В потвърждение на това са дупките от колове пред северния профил на квадрата, които принадлежат на носеща конструкция, с ширина не по-малка от техния диаметър – 0,30 м. Изправена дървената конструкция би имала характер на две дървени скари с глинен пълнеж между тях и външни страни покрити с глина. За жилище 1 от селището при Орлица се допуска, че северната стена е изградена от дъски, обмазани с глина[17]. Употребата на дървени колове, забити като "арматура" в глинени стени е засвидетелствана в жилищното строителство на къснохалколитните селища Юнаците и Орлица[18]. По отношение на дебелината дървено-глинената стена от квадрат J8 намира паралел със сгради в Дуранкулак, чийто стени обаче най-често са строени от камък или имат каменен цокъл[19].

Редицата от дупки пред северния профил на квадрат J8 пресича югоизточната периферия на по-ранно горяло съоръжение, разположено в северозападния ъгъл на квадрата (Обр. 3). То е съставено от горяла до керемиденочервен цвят разложена глина с размери: 0,08 м/ 0,50 м (СЮ) х 1,45 м (ИЗ). Съоръжението достига до северния и западния профил на квадрата и част от него остава под тях. Вътре в горелия пласт се очертава петно с елипсовидна форма, съставено от сива плътна глина със следи от две обмазки. В северния и западния профил над разкритото горяло съоръжение се проследяват четири обмазки, всяка с дебелина 1,5 см/ 2,0 см от жълта, светлосива, бяла и бежова глина. Съоръжението принадлежи към пласт от горяла глина и чакъл, който е достигнат на отделни места в западната и северната част на квадрата, без да е цялостно проучен.

През 2009 г. започна проучването на квадрат I6, който е разположен южно от южния профил на обекта от 2008 г. Проучени са три слоя с обща дебелина 0,38 м/ 0,45 м в източната част на квадрата и 0,72 м/ 1,19 м в западната, като се наблюдава значителна денивелация от 1,83 м/ 1,88 м в посока ЗИ. Първият слой е съставен от сивокафява пръст с понижена плътност и малка концентрация на

горели до оранжево деструкции. Вторият слой е от пръст, примесена с буци от зелена глина и късове горели деструкции. Разположен е само в северната част на квадрата. Върху цялата площ е достигнат слой с дебелина между 0,13 м и 0,75 м, съставен от зелена ронлива глина с въглени и буци от плътна също зелена на цвят глина. В него има множество вкопавания, запълнени с керамични фрагменти, ломени камъни и животински кости. Сред находките, открити във вкопаванията са фрагменти от дванадесет модела на жилища, две култови масички и оръдия от кост. В квадрат I6 този слой не е изчерпан и не е достигнат разкритият през 2008 г. в южния профил и северно от него слой от плътна зелена глина с дървена конструкция, за който се допусна, че е стена на палисада.

Наблюденията показват, че от двете страни на южния профил на обекта се проследява еднаква последователност в културните напластявания и стратиграфия, различна от тази в квадрати I7, J7 и J8. Източно от редиците с дупки от колове пред централния профил на сондажа от 2008 г. липсват жилищните хоризонти, установени западно от тях. Вероятно в началото и в по-ранните етапи на съществуване, когато са функционирали разкритите палисади, тази част на обекта се е намирала извън границите на селището.

Разкритите при с. Иваново дървено-глинени съоръжения са без аналог, тъй като за височината и дебелината на жилищните и крепостните стени от праисторическата епоха съдим по диаметъра на дупките на носещите колове, наличието на подпорни стълбове и от дебелината на обгорелите стенни мазилки с отпечатък от изгорялата дървена греда. Цялостното разкриване на съоръженията, както и на по-голяма жилищна площ от селището ще ни позволи да прецизираме нашите наблюдения върху устройството и техниките на строителство, използвани в края на ранния халколит по средното течение на Камчия, както и да уточним хронологията и стратиграфията на обекта.

---

[1] **Чилингиров, Ан.** Рапорт върху изучаването на праисторическите селища в Североизточна България. – Годишник на Археологическия музей, 1919, с. 73. (**Chilingirov, An.** Raport vyrhu izuchavaneto na praistoricheskite selishta v Severoiztochna Bylgariia. // Godishnik na Arheologicheskiia muzej, 1919, s. 73.)

[2] **Миков, В.** Предисторически селища и находки в България. София, 1933, кн. VII, с. 59, № 45.(Mikov, V. Predistoricheski selishta i nahodki v Bulgaria. Sofia, 1933, kn. VII, s. 59, № 45.)

[3] **Радунчева, А.** Праисторически селищни могили в Преславско. – Музеи и паметници на културата, 1967, кн. 4, 6–12, с. 9, 12; Праисторически материали от някои селищни могили около Преслав. – В: Известия на народния музей в Шумен, 1972, кн. V, 110–112. (**Raduncheva, A.** Praistoricheski selishtni mogili v Preslavsko. – V: Muzei i pametnitsi na kulturata. 1967, kn. 4, 6–12, s. 9, 12; Praistoricheski materiali ot nyakoi selishtni mogili okolo Preslav. – V: Izvestia na narodnia muzey v Shumen, 1972, kn. V, 110–112.)

[4] **Венелинова, С.** Аварийни археологически разкопки на селищна могила

Иваново – Банята, община Върбица. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г., София, 2009, с. 80–82. (**Venelinova, S.** Avarijni arheologicheski razkopki na selishtna mogila Ivanovo – Baniata, obshtina Vyrbica. // Arheologicheski otkritiia i razkopki prez 2008 g., Sofiia, 2009, s. 80–82.)

[5] **Тодорова, Х.** Каменно-медната епоха в България (V хил.пр.н.е.), София, 1986, с. 167–168; **Радунчева, А.** Късноенеолитното общество в българските земи. – Разкопки и проучвания, XXXII, София, 2003, с. 13. (**Todorova, H.** Kamenno-mednata epoha v Bulgaria (V hil.pr.n.e.), Sofia, 1986, s. 167–168; **Raduncheva, A.** Kasnoeneolitnoto obshtestvo v bulgarskite zemi. – Razkopki i prouchvania, XXXII, Sofia, 2003, s. 13.)

[6] **Радунчева, А.** Виница. Енеолитно селище и некропол. – Разкопки и проучвания, V, София, 1976, с. 30–31; Късноенеолитното общество в българските земи ..., с. 13. (**Raduncheva, A.** Vinitsa. Eneolitno selishte i nekropol. – V: Razkopki i prouchvania, V, Sofia, 1976, s. 30–31; Kysnoeneolitnoto obshtestvo v bylgarskite zemi ..., s. 13.)

[7] **Тодорова, Х.** Овчарово. – Разкопки и проучвания, IX, София, 1983, с. 42–43; **Радунчева, А.** Късноенеолитното общество в българските земи ..., с. 13. (**Todorova, H.** Ovcharovo. – Razkopki i prouchvania, IX, Sofia, 1983, s. 42–43; **Raduncheva, A.** Kasnoeneolitnoto obshtestvo v bulgarskite zemi ..., s. 13.)

[8] **Иванов, Т.** Многослойное поселение у с. Радинград Разградского район. – Studia Praehistorica, 7, 1984, 81–98, с. 87–89; **Радунчева, А.** Късноенеолитното общество в българските земи ..., с. 13. (**Ivanov, T.** Mnogosloynoe poselenie u s. Radingrad Razgradskogo rayon. – Studia Praehistorica, 7, 1984, 81–98, s. 87–89; **Raduncheva, A**. Kasnoeneolitnoto obshtestvo v bulgarskite zemi ..., s. 13)

[9] **Радунчева, А.** Късноенеолитното общество в българските земи ..., с. 13. (**Raduncheva, A.** Kasnoeneolitnoto obshtestvo v bulgarskite zemi ..., s. 13.)

[10] **Тодорова, Х.** Селищната могила при Голямо Делчево. – Разкопки и проучвания, V, София, 1975, с. 20–22; **Радунчева, А.** Късноенеолитното общество в българските земи ..., 13. (**Todorova, H.** Selishtnata mogila pri Golyamo Delchevo. – Razkopki i prouchvania, V, Sofia, 1975, s. 20–22; **Raduncheva, A.** Kasnoeneolitnoto obshtestvo v bulgarskite zemi ..., 13)

[11] **Венелинова, С.** Дървено-глинени съоръжения от халколитната селищна могила при с. Иваново, Шуменско. – В: Сборник с доклади от международния симпозиум „Златното пето хилядолетие. Тракия и съседните райони през каменно-медната епоха", проведен на 26–30 октомври 2009 г. в Пазарджик – Юндола, (под печат). (**Venelinova, S.** Darveno-glineni saorazhenia ot halkolitnata selishtna mogila pri s. Ivanovo, Shumensko. – V: Sbornik s dokladi ot mezhdunarodnia simpozium „Zlatnoto peto hilyadoletie. Trakia i sasednite rayoni prez kamenno-mednata epoha", proveden na 26–30 oktomvri 2009 g. v Pazardzhik – Yundola, (pod pechat).

[12] **Венелинова, С., М. Гюрова,** Археологически разкопки на селищната могила при с. Иваново, Шуменско. – В: АОР през 2009 г. XLIX Национална археологическа конференция, Доклади от годишните археологически отчети към НАИМ – БАН, проведени в София на 22–24 февруари 2010 г., София, 2010, с. 68–71. (**Venelinova, S., M. Gyurova,** Arheologicheski razkopki na selishtnata mogila pri s. Ivanovo, Shumensko. – V: AOR prez 2009 g. XLIX Natsionalna arheologicheska konferentsia, Dokladi ot godishnite arheologicheski otcheti kam NAIM – BAN, provedeni v Sofia na 22–24 fevruari 2010 g., Sofia, 2010, s. 68–71.)

[13] **Венелинова, С.** Дървено-глинени съоръжения от халколитната селищна мо-

гила при с. Иваново ... (**Venelinova, S.** Darveno-glineni saorazhenia ot halkolitnata selishtna mogila pri s. Ivanovo ...)

[14] **Чохаджиев, Ст., Ал. Чохаджиев, П. Лещаков** Спасителни археологически проучвания на селищната могила в м. Средник край Петко Каравелово, Великотърновско. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г., София, 2005, с. 53–54. (**Chohadzhiev, St., Al. Chohadzhiev, P. Leshtakov.** Spasitelni arheologicheski prouchvania na selishtnata mogila v m. Srednik kray Petko Karavelovo, Velikotarnovsko. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2004 g, Sofia, 2005, s. 53–54.)

[15] **Тодорова, Х.** Овчарово..., с. 45. (**Todorova, H.** Ovcharovo..., s. 45.)

[16] **Фехт, Фр.** Жилища от периода Караново V от Драма – Мерджумекя. – В: Праисторическа Тракия. Доклади от международния симпозиум в Стара Загора 30.09 – 04.10.2003 г, София – Стара Загора, 2004, 278–283, с. 280–281. (**Feht, Fr.** Zhilishta ot perioda Karanovo V ot Drama – Merdzhumekya. – V: Praistoricheska Trakia. Dokladi ot mezhdunarodnia simpozium v Stara Zagora 30.09 – 04.10.2003 g, Sofia – Stara Zagora, 2004, 278–283, s. 280–281.)

[17] **Бояджиев, Я.** Къснохалколитно селище Орлица. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г, София, 2005, с. 56–58. (**Boyadzhiev, Ya.** Kasnohalkolitno selishte Orlitsa. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2004 g, Sofia, 2005, s. 56–58.)

[18] **Бояджиев, Я. Й. Асланис, Ст. Терзийска-Игнатова, В. Мацанова** Археологически проучвания на селищна могила Юнаците. – В: Археологически открития и разкопки през 2003 г, София, 2004, с. 36–37; Бояджиев, Я. Нови данни за селищното устройство и жилищната архитектура през неолита и халколита. – В: Праисторически проучвания в България: новите предизвикателства. Доклади от националната конференция по праистория. Пещера 26–29. 04. 2006 г, София, 2008, 246–251, с. 247–248. (**Boyadzhiev Ya., Y. Aslanis, St. Terziyska-Ignatova, V. Matsanova.** Arheologicheski prouchvania na selishtna mogilaYunatsite. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2003 g, Sofia, 2004, s. 36–37; Boyadzhiev, Ia. Novi danni za selishtnoto ustroystvo i zhilishtnata arhitektura prez neolita i halkolita. – V: Praistoricheski prouchvania v Bulgaria: novite predizvikatelstva. Dokladi ot natsionalnata konferentsia po praistoria Peshtera 26 –29. 04. 2006 g, Sofia, 2008, 246–251, s. 247–248.)

[19] **Бояджиев, Я.** Каменна архитектура от халколитната селищна могила Големият остров при Дуранкулак, Добричко. – Старини, София, 2000–2005, 63–73, 63–65; **Boyadžiev, Y.** Chalcolithic stone architecture from Bulgaria. – Archaeologia Bulgarica, 2004, 1, 1-12, с. 1-2; **Тодорова, Х.** Археологически разкопки на селищната могила на Големия остров в дуранкулашкото езеро. – Археологически открития и разкопки през 2004 г, София, 2005, 45–47, с. 46. (**Boyadzhiev, Ya.** Kamenna arhitektura ot halkolitnata selishtna mogila Golemiyat ostrov pri Durankulak, Dobrichko. – Starini, Sofiya, 2000–2005, 63–73, 63–65; **Boyadžiev, Y.** Chalcolithic stone architecture from Bulgaria. – Archaeologia Bulgarica, 2004, 1, 1–12, s. 1–2; **Todorova, H.** Arheologicheski razkopki na selishtnata mogila na Golemia ostrov v durankulashkoto ezero. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2004 g, Sofia, 2005, 45–47, с. 46)

СЕЛИЩА ОТ ДРЕВНОСТТА ПО ПОРЕЧИЕТО НА ГОЛЯМА КАМЧИЯ
(РЕЗУЛТАТИ ОТ ТЕРЕННА ЕКСПЕДИЦИЯ „КАМЧИЯ” В ОБЩИНИТЕ ВЪРБИЦА И СМЯДОВО)

SELISHTA OT DREVNOSTTA PO PORECHIETO NA GOLYAMA KAMCHIA
(REZULTATI OT TERENNA EKSPEDITSIA „KAMCHIA” V OBSHTINITE VARBITSA I SMYADOVO)

Светлана Венелинова

ANCIENT SETTLEMENTS ALONG THE GOLYAMA KAMCHIYA RIVER
(RESULTS OF THE FIELD EXPEDITION “KAMCHIYA” IN MUNICIPALITIES VARBITSA AND SMYADOVO)

Svetlana Venelinova

The field expedition “Kamchiya” takes place in the upper stream of Golyama Kamchiya river and its smaller feeders for the period of six archaeological seasons. The main task of the research team is to register new objects as well as to update the status of the ones, which are already known.

Теренна експедиция „Камчия” се провежда по горното течение на река Голяма Камчия и нейните по-малки притоци в продължение на шест археологически сезона. Основната задача на проучвателския екип е да бъдат регистрирани нови обекти, както и актуализирано състоянието на вече известни такива.

В периода 2008 – 2012 г. експедицията се провежда на територията на Община Върбица. През 2008 г. са обходени последователно крайбрежната ивица на язовир „Тича” и поречията на Вардун дере, Палиска и Голяма Камчия в землищата на селата Ловец, Конево, Кьолмен и Менгишево. Открити са 23 обекта (Обр. 1)[1]. Сред тях пряко застрашени от ерозията на водата са “Кьолменската” селищна могила, която е полуостров в язовира, подобно на

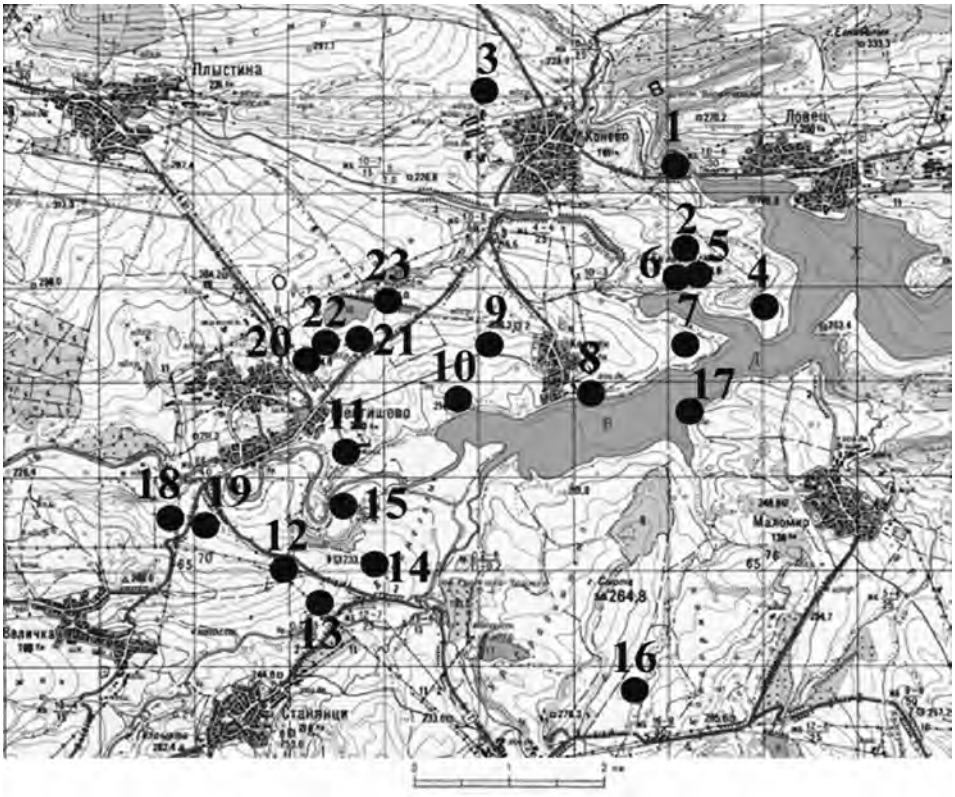

Обр. 1. Карта на археологическите обекти регистрирани по време на експедиция „Камчия” през 2008 г.

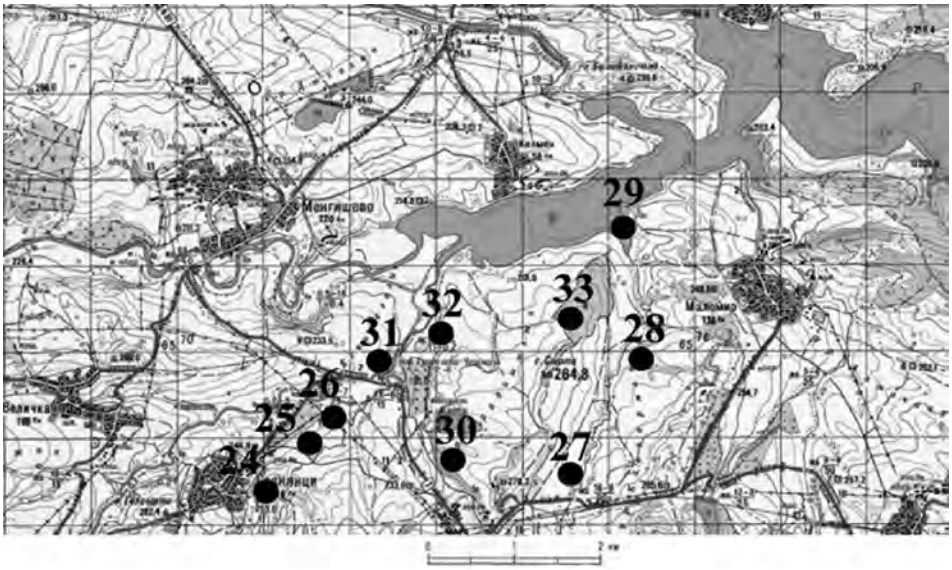

Обр. 2. Карта на археологическите обекти регистрирани по време на експедиция „Камчия” през 2009 г.

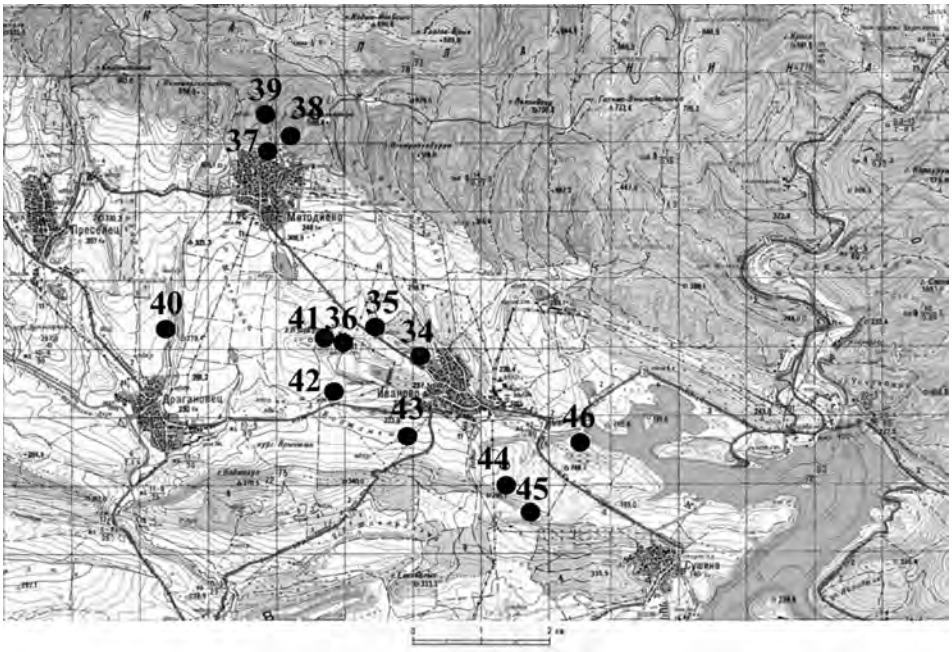

Обр. 3. Карта на археологическите обекти регистрирани по време на експедиция „Камчия" през 2010 г.

"Змийския остров" при село Ловец и селищната могила Нуриюк при село Сушина, които при пълноводие представляват острови. През 2009 г. проучваният терен обхваща поречията на Герила, Станяшка и Върбишка река, които преминават през землищата на селата Станянци, Маломир и град Върбица. Открити са 10 археологически обекта (Обр. 2)[2]. Третият етап от експедицията се провежда по поречията на Поскелик, Куру дере и други малки реки в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина. Регистрирани са 13 обекта (Обр. 3)[3]. През 2011 г. проучваният терен обхваща поречията на Хасарлък, Елешница и Кобарня, които преминават през землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, където са регистрирани 16 обекта (Обр. 4)[4]. През следващия сезон теренното проучване е разположено южно и югозападно от язовир Тича по поречията на Герила и Голяма Камчия в землищата на селата Крайгорци, Чернооково, Божурово, Станянци, Бяла река, Нова Бяла река, Маломир и град Върбица (Обр. 5)[5]. По време на експедицията археологичеч ската карта на България беше попълнена с 91 нови обекта, датиращи от праисторията до късносредновековната епоха, с което общият брой на известните археологически обекти в района на Върбица достигна 125[6]. От 2013 г. експедиция "Камчия" се провежда на територията на Община Смядово. Обходени са землищата на селата Риш и Веселиново, където са регистрирани 17 обекта и актуализирано състоянието на други три вече регистрирани (Обр. 6)[7].

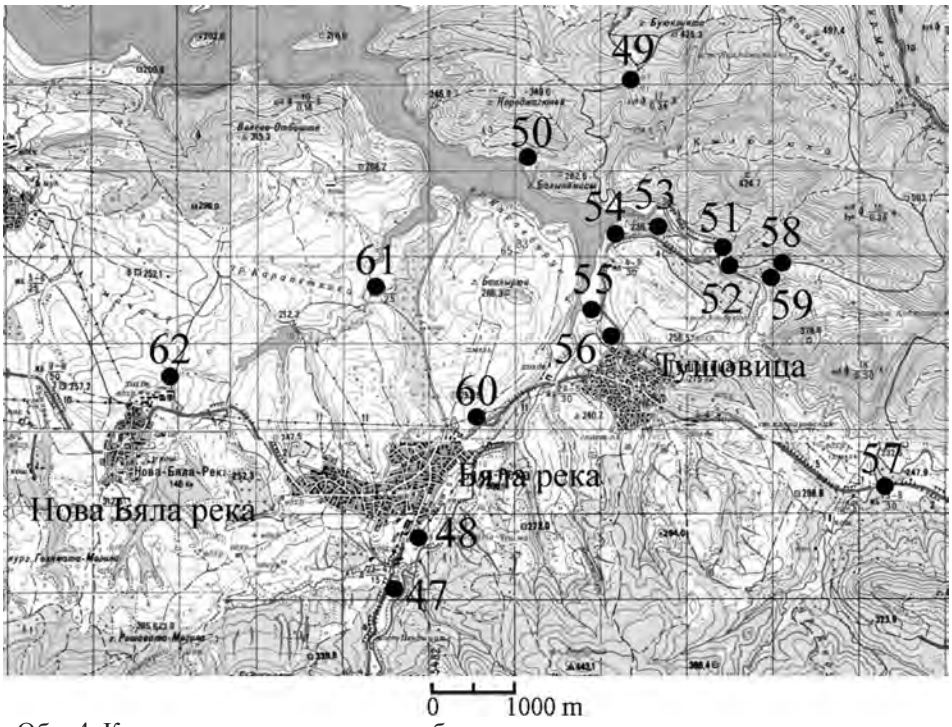

Обр. 4. Карта на археологическите обекти регистрирани по време на експедиция „Камчия" през 2011 г.

Според предназначението им, обектите се класифицират като селища, укрепления, пътища и обекти, свързани с култа – църква и надгробни могили. Резултатите от експедиция „Камчия" са основен източник на информация за селищната система по Голяма Камчия. Те са обобщени, анализирани и разгледани в съпоставителен план с публикуваните сведения от проведените в района археологически проучвания.

По горното течение на река Голяма Камчия се оформя котловина, врязана между стръмните склонове на Преславско-Драгоевската и Върбишката планина. От двете страни на реката и нейните притоци са се образували високи и сравнително равни тераси, удобни за обитаване. По-голямата част от района е покрит с гори, богати на дивеч, а останалата е заета от пасища и плодородна земя, подходяща за отглеждането на житни култури. Природните дадености обуславят възникването на една гъста селищна система от дълбока древност до днес.

Най-ранните селища в региона са възникнали през ранния неолит. От този период датират осем селища – при Бяла река, Маломир, Върбица, Божурово и по две в землищата на Риш и Ловец. Те са разположени върху високи речни тераси, често на място, където реката оформя голям завой. Първите праисторически селища са възникнали близо до двата прохода –Ришкия и

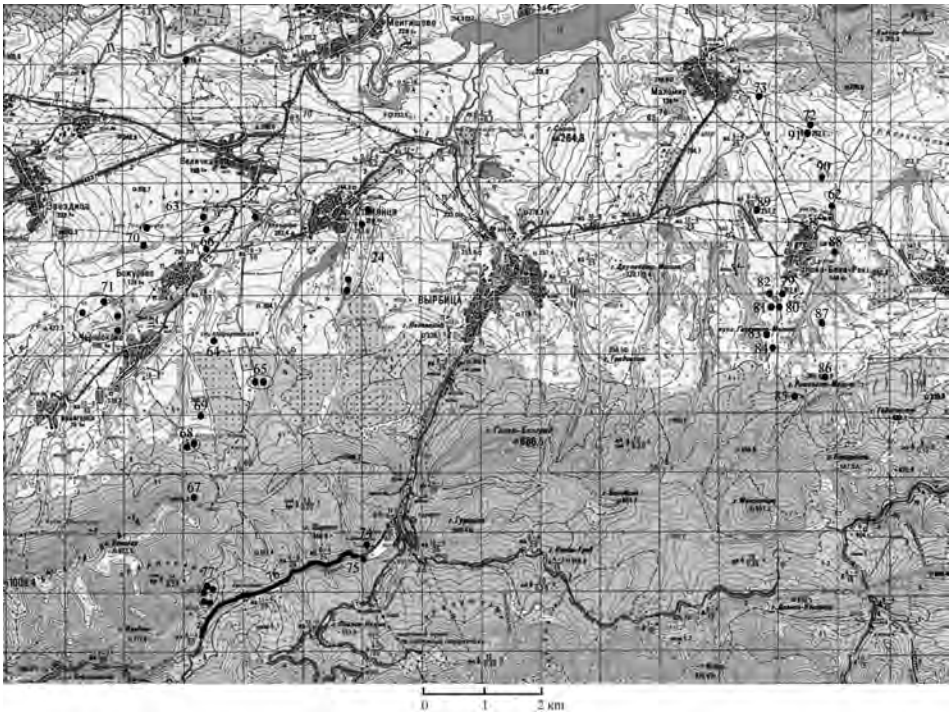

Обр. 5. Карта на археологическите обекти регистрирани по време на експедиция „Камчия” през 2012 г.

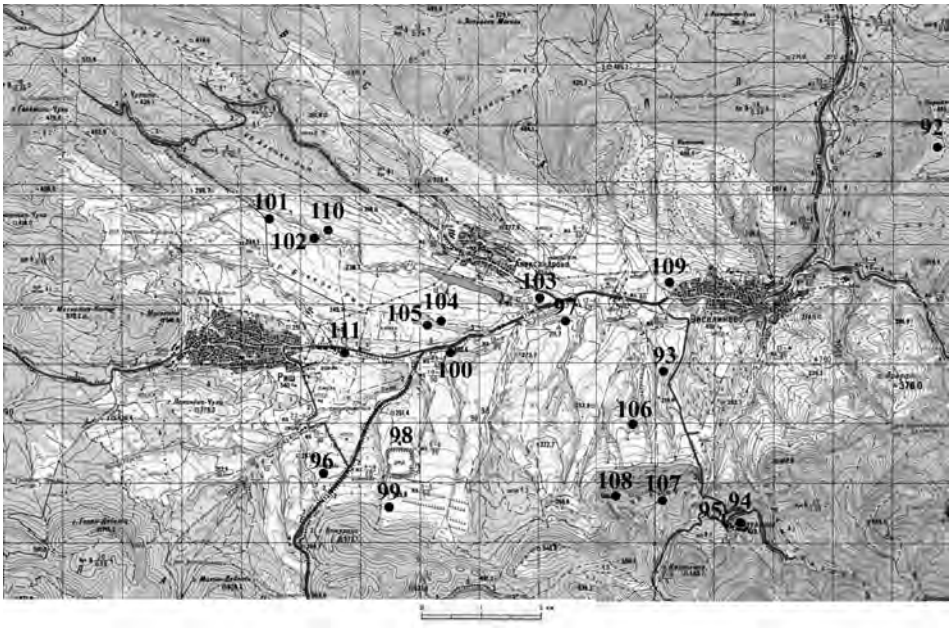

Обр. 6. Карта на археологическите обекти регистрирани по време на експедиция „Камчия” през 2013 г.

Върбишкия[8].

На финала на праисторическата епоха, през халколита, по горното течение на река Голяма Камчия възникват селищни могили – при селата Риш, Маломир, Методиево, Иваново, Сушина, по две съответно при Кьолмен и Ловец и три при Менгишево. Халколитните селища са разположени сравнително гъсто – през 1.5 до 3 км едно от друго.

През по-късните епохи значително се увеличава гъстота на селищата в разглеждания регион. Обща особеност на селищата от желязната епоха е тяхното местоположение. Те се откриват върху първите незаливни речни тераси, често оградени от високи и стръмни дерета, което ги прави естествено защитени. Най-често селищата обхващат площ от около 10 до 30 дка. Северозападно от село Кьолмен се локализира селище с площ от 45 дка, а при село Величка друго, което е разположено приблизително върху 80 дка.

В котловината на река Голяма Камчия се наблюдава значителна концентрация на надгробни могили. По време на експедиция „Камчия" са регистрирани 50 могили, но в края на XIX и началото на XX век действителният им брой е надвишавал 100[9]. В резултат на активната земеделска дейност и иманярските набези много от тези могили вече са заличени. Най-значителна е тяхната концентрация в землищата на Менгишево, Кьолмен, Маломир, Върбица и Нова Бяла река т.е. във вододела между Голяма Камчия, Герила и Върбишка река. При избора за място на надгробните могили са следвани два принципа – те са били издигани в непосредствена близост с брега на реката, приблизително до 300 м или върху естествени възвишения и ридове във Върбишката и Драгоевската планина.

Информацията за селищната система по Голяма Камчия през римската епоха е откъслечна и твърде обща. По време на експедиция „Камчия" в землищата на Иваново и Ловец са регистрирани три селища, като общият брой на известните във Върбишко селища от римско време достига осем. През III век по южните склонове на Преславска и северните на Върбишка планина са били изградени укрепленията Калето при Методиево, Орлица, Завойско кале и Демиркапия, разположени южно от Върбица. Възможно е по същото време да е съществувало и укреплението на върха на възвишението Рединак Кайряк южно от Веселиново, където има информация, че са намирани римски денари.

През ранновизантийския период по горното течение на Голяма Камчия е съществувала гъста мрежа от селища, разполагани върху първите незаливни речни тераси. Шест от регистрираните селища са били съставени вероятно от две до четири махали, отдалечени на разстояние от 100 до 800 м. Този тип селища е характерен за районите с пресечен терен в полупланинските и планински области. През ранновизантийския период селищата са групирани по средното и долното течение на най-големите притоци на река Голяма Камчия.

В древността по долините на реките, прокарани през близките старопланински проходи са минавали пътища. Най-вероятно римските пътища

са били трасирани от по-старите пътища, използвани през желязната и праисторическата епоха[10]. Трансбалканските пътища са имали първостепенно военно значение. По тях е трябвало да се извършва най-бързото придвижване на войските от Мизия към Тракия[11]. Всички пътища през старопланинските проходи са осъществявали пряка връзка между Севернобалканския и Диагоналния римски път. Опустошителните нападения на готи и хуни довели до изграждането на т. нар. Старопланинска защитна линия, съставена от преградни стени, кастели, землени окопи, места за наблюдения и др. в края на III и през IV век[12].

По време на експедиция „Камчия" следи от каменен път бяха установени в североизточния край на село Бяла река, южно от курортния комплекс при град Върбица и южно ат село Веселиново. В непосредствена близост са разположени селища и укрепителни пунктове.[13]

Селищата, разположени от двете страни на Вардун дере създават предпоставка да се допусне, че котловината е била пресечена от местен локален път – разклонение на междупровинциалния път от Марцианополис до Никополис ад Иструм. Три големи концентрации на селища са установени по средното и долното течение на река Герила и нейния водослив в Голяма Камчия. Условно те трасират маршрута на пътя, който е пресичал Стара планина през Върбишкия проход. Той е минавал източно от пролома на река Герила, където през ранновизантийския период е имало разположени множество укрепления като Калето при Чернооково, върху ридовете Бял град, Орлица, Демир капия и Завоя. По подобен начин селищата и укрепителните пунктове Рединак Кайряк, Калето на връх Купена и Ришкото кале при селата Веселиново и Риш очертават трасето на пътя, който е свързвал Веселиновския с Ришкия проход.

Природните дадености – пълноводна река и плодородна земя обуславят възникването на гъста селищна система през древността по горното тез чение на Голяма Камчия. Липсват археологически податки през античността от тук да е минавал оживен търговски път. Основното значение на селищата в разглеждания регион е свързано с поддържането на на стратегически важните старопланински проходи.

Изследването обобщава резултатите от провежданата в периода 2008 – 2013 г. експедиция „Камчия", като разкрива формирането и развитието на селищната система и инфраструктура в региона.

---

[1] **Венелинова, Св., К. Константинов.** Теренно археологическо проучване по брега на язовир Тича, долината на Голяма Камчия и по-малките й притоци – Вардун дере, Паликска, Герила и Върбишка река. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г., София, 2009, 767–768. (**Venelinova, Sv., K. Konstantinov.** Terenno arheologichesko prouchѳvane po brega na yazovir Ticha, dolinata na Golyama Kamchia i po-malkite y pritotsi – Vardun dere, Paliska, Gerila i Varbishka reka. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2008 g., Sofia, 2009, s. 767–768.)

[2] **Венелинова, Св.** Теренно археологическо проучване в Община Върбица, област Шумен. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г., София, 2010, 638-639. (**Venelinova, Sv.** Terenno arheologichesko prouchvane v Obshtina Varbica, oblast Shumen. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2009 g., Sofia, 2010, s. 638–639.)

[3] **Венелинова, Св.** Издирване на археологически обекти на север от язовир Тича в землищата на селата Методиево, Иваново и Сушина, Община Върбица, Област Шумен. – В: Археологически открития и разкопки през 2010 г., София, 2011, 548-549. (**Venelinova, Sv.** Izdirvane na arheologicheski obekti na sever ot yazovir Ticha v zemlishtata na selata Metodievo, Ivanovo i Sushina, Obshtina Varbitsa, Oblast Shumen. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2010 g., Sofia, 2011, s. 548–549.)

[4] **Венелинова, Св., М. Гюрова.** Издирвания на археологически обекти южно от язовир Тича в землищата на селата Тушовица, Бяла река и Нова Бяла река, Община Върбица, Област Шумен. – В: Археологически открития и разкопки през 2011 г., София, 2012, 526-528. (**Venelinova, Sv., M. Gyurova.** Izdirvania na arheologicheski obekti yuzhno ot yazovir Ticha v zemlishtata na selata Tushovitsa, Byala reka i Nova Byala reka, Obshtina Varbitsa, Oblast Shumen. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2011 g., Sofia, 2012, s. 526–528.)

[5] **Венелинова, Св., М. Христов.** Издирвания на археологически обекти югозападно от язовир Тича в Община Върбица. – В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., София, 2013, 520–523. (**Venelinova, Sv., M. Hristov.** Izdirvania na arheologicheski obekti yugozapadno ot yazovir Ticha v Obshtina Varbica. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2012 g., Sofia, 2013, s. 520–523.

[6] **Венелинова, Св.** Селищната система през античността по горното течение на Голяма Камчия (по данни от теренна експедиция „Камчия" във Върбишко). – Българско е-Списание за Археология, ISSN: 1314-5088, http://be-ja.org, брой 2, 2012, 61-91. (**Venelinova, Sv.** Selishtnata sistema prez antichnostta po gornoto techenie na Golyama Kamchia (po danni ot terenna ekspeditsia „Kamchia" vav Varbishko). – Bulgarsko e-Spisanie za Arheologia, ISSN: 1314–5088, http://be-ja.org, broy 2, 2012, s. 61–91).

[7] **Венелинова, Св.** Издирване на археологически обекти по поречието на река Брестова в землищата на селата Риш, Александрово и Веселиново, Община Смядово, обект 94, (под печат). (**Venelinova, Sv.** Izdirvane na arheologicheski obekti po porechieto na reka Brestova v zemlishtata na selata Rish, Aleksandrovo i Veselinovo, Obshtina Smyadovo, obekt 94, (pod pechat)

[8] **Венелинова, Св.** Развитие на селищната система през праисторическата епоха по горното течение на река Голяма Камчия (по данни от теренна експедиция „Камчия"). Национална научна конференция, посветена на Вера Антонова "Градът в блгарските земи (По археологически данни)". 31.10 – 1.11.2013 г. в Шумен, (под печат). (**Venelinova, Sv.** Razvitie na selishtnata sistema prez praistoricheskata epoha po gornoto techenie na reka Golyama Kamchia (po danni ot terenna ekspeditsia „Kamchia"). Natsionalna nauchna konferentsia, posvetena na Vera Antonova "Gradat v bulgarskite zemi (Po arheologicheski danni)". 31.10 – 1.11.2013 g. v Shumen, (pod pechat).

[9] **Шкорпил, Х. и К.** Могили. Пловдив. 1898; **Дремсизова, Цв.**. Тракийски могилни погребения край с. Кьолмен, Шуменски окръг. – В: Известия на археологическия институт, XXXII, 1970, 207-229; **Атанасов, Г.** Тракийска гробница при град Върбица, Варненска област. – В: Годишник на музеите в Северна България, 1988, 13, 21–36; Тракийска гробница при град Върбица, Варненска област. – В: Годишник на музеите в Северна България, XVI, 1990, 23–29; **Стойчев, Ст., Ю. Йоргов, Ив. Бабаджанов.** Археологически

разкопки на тракийски могилен некропол в м. Трошка махала край гр. Върбица – могила 1. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г., София, 2007, 208-209.) **(Shkorpil, H. i K.** Mogili. Plovdiv, 1898; **Dremsizova, Cv.** Trakiyski mogilni pogrebenia kray s. Kyolmen, Shumenski okrag. – V: Izvestia na arheologicheskia institut, XXXII, 1970, s. 207–229; **Atanasov, G.** Trakiyska grobnitsa pri grad Varbitsa, Varnenska oblast. . – V: Godishnik na muzeite v Severna Bulgaria, 1988, 13, 21–36; Trakiyska grobnitsa pri grad Varbitsa, Varnenska oblast. – V: Godishnik na muzeite v Severna Bulgaria, XVI, 1990, s. 23–29; **Stoychev, St., Yu. Yorgov, Iv. Babadzhanov.** Arheologicheski razkopki na trakiyski mogilen nekropol v m. Troshka mahala kray gr. Varbica – mogila 1. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2006 g., Sofia, 2007, s. 208-209.)

[10] **Велков, В.** Пътища по Западното Черноморие в предримската епоха (VI–I в). – В: Известия на варненското археологическо дружество, XIV, 1963, 25–26; **Венелинова, Св.** Развитие на селищната система през праисторическата епоха по горното течение на река Голяма Камчия ...(**Velkov, V.** Patishta po Zapadnoto Chernomorie v predrimskata epoha (VI–I v). – V: Izvestia na varnenskoto arheologichesko druzhestvo, XIV, 1963, s. 25–26; **Venelinova, Sv.** Razvitie na selishtnata sistema prez praistoricheskata epoha po gornoto techenie na reka Golyama Kamchia...)

[11] **Овчаров, Д.** Византийски и български крепости V–X век, 1982, София, 16,19–20. (**Ovcharov, D.** Vizantiyski i bulgarski kreposti V–X vek, 1982, Sofia, 16, 19–20.)

[12] **Динчев, В.** Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите Tracia и Dacia). – В: Разкопки и проучвания, София, 2006, XXXV, 42–43. (**Dinchev, V.** Rannovizantiyskite kreposti v Bulgaria i sasednite zemi (v diotsezite Trakia i Dakia). – V: Razkopki i prouchvania, Sofia, 2006, XXXV, s. 42–43.)

[13] **Венелинова, Св., М. Христов** Издирвания на археологически обекти югозападно от язовир Тича в Община Върбица ..., обекти 76 и 78, 522-523; **Венелинова, Св.** Издирване на археологически обекти по поречието на река Брестова ..., обект 95. (**Venelinova, Sv., M. Hristov.** Izdirvania na arheologicheski obekti yugozapadno ot yazovir Ticha v Obshtina Varbitsa ..., obekti 76 i 78, s. 522–523; **Venelinova, Sv.** Izdirvane na arheologicheski obekti po porechieto na reka Brestova ..., obekt 95.)

РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОУЧВАНИЯТА НА ЯМНО ПОЛЕ ОТ РАННОЖЕЛЯЗНАТА ЕПОХА И СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ КРАЙ С. МАЛОМИР, ОБЩИНА ВЪРБИЦА
(ПРЕДВАРИТЕЛНО СЪОБЩЕНИЕ)

REZULTATI OT PROUCHVANIYATA NA YAMNO POLE OT RANNOZHELYAZNATA EPOHA I SREDNOVEKOVEN NEKROPOL KRAY S. MALOMIR, OBSHTINA VARBITSA
(PREDVARITELNO SYOBSHTENIE)

Иван Бабаджанов

RESULTS OF RESEARCHES OF A PIT FIELD FROM THE EARLY IRON AGE AND A MEDIEVAL NECROPOLIS NEAR THE VILLAGE OF MALOMIR, VARBITSA MUNICIPALITY
(PRELIMINARY REPORT)

Ivan Babadzhanov

The village of Malomir is situated about 45 km to the southwest of Shumen and 2 km to the south of Ticha dam. The whole area around the village and the dam is very rich in archaeological sites from different ages.

The site is located about 3 km to the northeast of the village, on the bank of the dam. The reason for archaeological researches was a warning to the Regional Museum of History – Shumen that there were bones and pottery scattered on the bank of the dam. After examination of the place it was found out that the case in point is a pit field from the Early Iron Age and an early medieval necropolis.

On account of the bad weather conditions and the limited time at our disposal only 3 pits and 4 graves in the necropolis were completely researched. The materials from the pits are dated to the first phase of the Early Iron Age and the beginning of the second. Except for pottery from the Early Iron Age, there were fragments from the Early Bronze Age in the pits, from which a vessel typical of the Cherna Voda II Culture was half restored.

Село Маломир се намира на около 45 км югозападно от гр. Шумен, в община Върбица и на 2 км южно от язовир Тича, около който са разположени още селата Сушина, Ловец, Кьолмен и Тушовица. Целият този район е изключително богат на археологически паметници от Средновековието, Античността и Праисторията[1]. Поради непрекъснатото повишаване и оттегляне на водите на язовира, някои обекти остават неизвестни за по-старите изследвачи и затова сведения за тях не се откриват в литературата. През есента на 2009 г. на северния бряг на язовир Тича, само на около 500 м от разглеждания обект беше проучено ямно поле с некропол от III в. пр. Хр. и пещи за производство на строителна керамика от периода XI–XII в.[2] През 2008 г. на около 800 м западно от тях, частично беше проучван некропол от II–III в.[3]

Самият обект се намира на около 3 км североизточно от с. Маломир в местността Суфларикиплик, на южния бряг на язовир Тича. Разположен е на ниска тераса по самата брегова линия, като през по-голямата част от времето остава под водите на язовира. Основание за спасителните разкопки даде постъпилата през късната есен на 2007 г. в РИМ – Шумен информация за разпилени кости и керамика по брега на язовира в същата местност. След направения оглед на мястото, по целия бряг бяха открити разхвърлени фрагменти керамика от различни епохи, отухлена пръст и човешки кости. По целия терен в жълтата, глинеста пръст се виждаха по-тъмни петна, повечето от които бяха почти напълно унищожени в резултат от ерозията. Поради лошите метеорологични условия и ограниченото време, с което разполагахме, беше взето решение да бъдат проучени само най-засегнатите структури.

Обр. 1

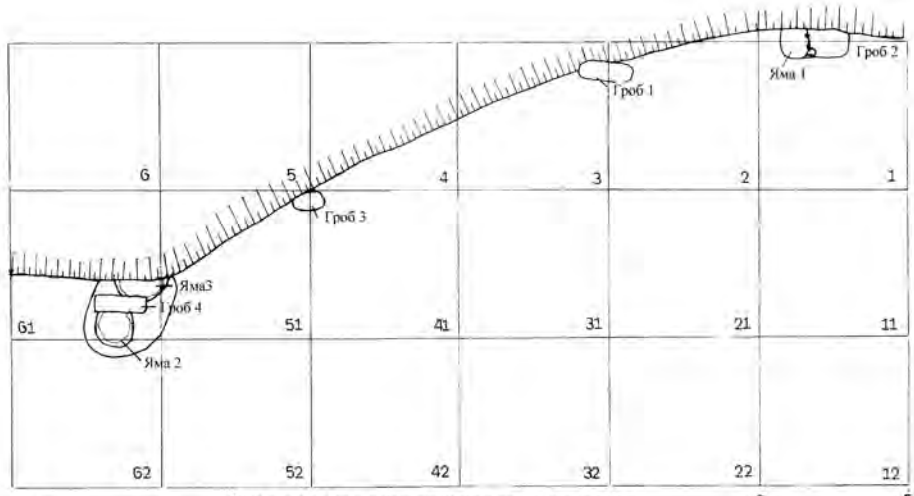

Обр. 1 Общ план на проучените структури от обекта край с. Маломир

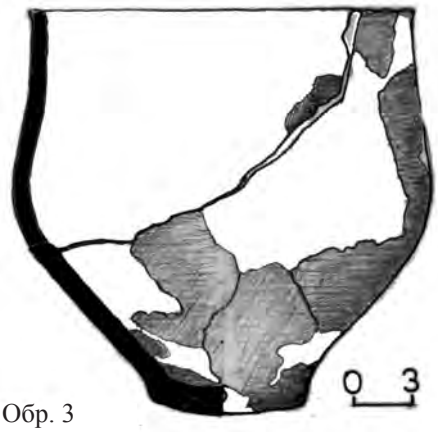

Обр. 3

С цел изясняване характера на нарушените структури бе изградена план-квадратна мрежа съобразена с посоките на света, в която заложихме 4 сондажа (обр.1). В кв. 1 по самата повърхност на терена съвсем ясно си личаха очертанията на негативна структура – Яма 1. Поради непрекъснатото наводняване на терена, гърлото и поголямата част от ямата са били отнесени при оттеглянето на водите на язовир Тича. От ямата са запазени само около 0,30 м от долната й част, като поради тази причина трудно можахме да определим формата и размерите й. Дъното на ямата има неправилна форма с диаметър около 0,60 м, в източната си част е нарушено от по-късен гроб (обр.9). Пълнежът на ямата е от тъмнокафява глинеста пръст, фрагменти керамика с висока концентрация и обмазки. На дъното й се откриха няколко речни камъка с неголеми размери. По-голямата част от керамиката е характерна за ранножелязната епоха, но има и фрагменти от съдове отнасящи се към ранната бронзова епоха.

Поради голямата фрагментираност на керамиката от Яма 1 е реставриран изцяло само един съд (обр.2.1-2). Чашата е с една дръжка, с черен цвят на глината и излъскана повърхност. Има цилиндрична шийка и биконична долна част. Украсена е с плитки хоризонтални и вертикални канелюри, а в най-изду-

тата част на тялото й са разположени 3 продълговати издатъка (букели). По средата на тялото е разположен околовръстен пояс от набодени ямички с кръгла форма. От останалата керамика в ямата се отличава един съд (обр.3), реставриран наполовина, с биконично тяло и с украса от една релефна лента под устието, който се отнася към РБЕ – култура Черна вода II[4].

В кв. 61 и 62 се очерта вкопаване, запълнено с по-тъмна пръст и овална форма, с размери: 4,20 х 3,50 м. След внимателно престъргване на пръстта се установи, че това са две ями (Ями 2 и 3), разположени една до друга. Както и при Яма 1, горната им част е напълно унищожена, като са запазени само на около 0,30 – 0,40 м от дъното. Почти през средата ямите са нарушени от по-късен гроб, като гробната яма е ориентирана изток-запад. От север Яма 3 е разположена до самия ръб на бреговата ивица, който вследствие на ерозията се е срутил, унищожавайки почти половината от ямата. Пълнежът на ямите е от тъмнокафява (черна) глинеста пръст, а стерилния пласт от жълта, глинеста почва. В ямите се откриха фрагменти керамика от ранножелязната епоха, с висока концентрация, някой от фрагментите имат следи от вторично опалване, голямо количество горели обмазки и въглени.

Керамиката от ямите не се отличава от характерните за ранножелязната епоха по форми и украса. Срещат се фрагменти от двете основни за епохата групи – трапезна и груба (кухненска) керамика. Прави впечатление наличието на много пясък в тестото, нещо което е характерно за керамиката от РЖЕ по поречието на р. Камчия[5]. В цветово отношение най-често срещани са фрагменти със сив, сивочерен и черен цвят на лома, но също така има и фрагменти с кафяв и светлокафяв цвят на глината. От украсата най-често използваният орнамент са канелюрите и релефната украса, в по-малка степен е застъпен отпечатаният орнамент и врязаната украса. Най-многобройни са фрагментите от съдове без никаква украса

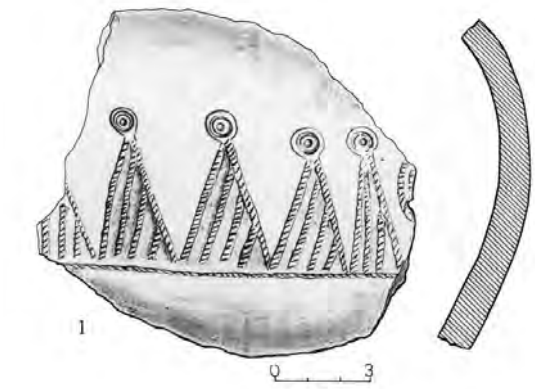

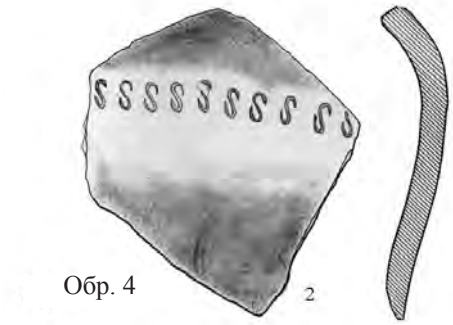

Обр. 4

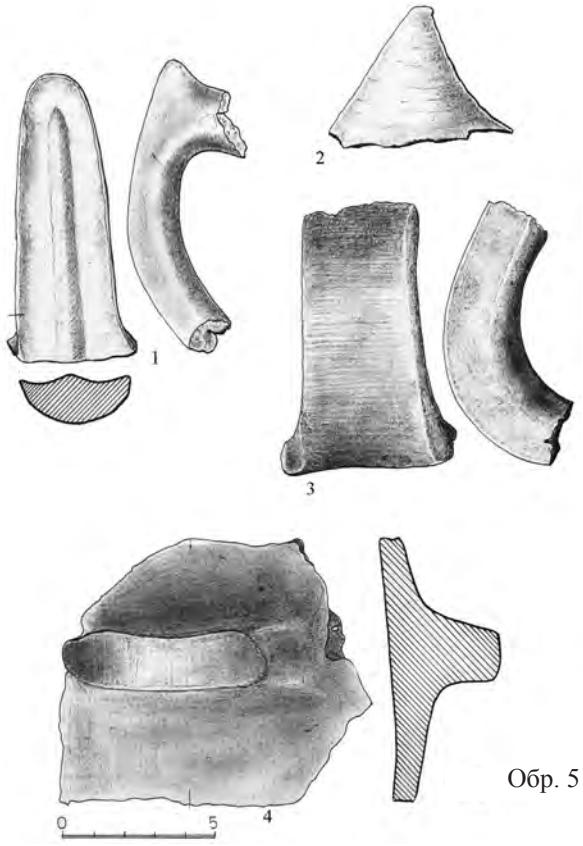

Обр. 5

по повърхността си.

Чашата от яма 1 (обр.2) намира паралели с един от съдовете от раннотракийското селище на Шуменското плато[6]. Подобни чаши са известни още от селището при с. Сава[7] край Дългопол, датирани в началото на ранножелязната епоха и Бабадаг I-II[8]. Дръжката на чашата е вертикална, има елиптичен силует с остър преход в най-високата точка. Долната половина на дръжката е с елипсовидно сечение, а горната е с плоско сечение, украсена с надлъжни канелюри и разширяваща се ветрилообразно към ръба на устието. Подобни дръжки са характерни за някои кантароси от тип III открити в могилния некропол край с. Свещари[9]. Основните характеристики на чашите с две дръжки от „Сборяново" са биконичното или дисковидно тяло, високи пречупени дръжки, канелираната и релефна украса (букели). На базата на направения анализ на керамиката и привлечените паралели, авторът ги поставя в първата фаза на ранножелязната епоха[10]. От Южна България сходна с чашата от Маломир е открита при с. Малко Градище[11], датирана в началото на първия период на РЖЕ.

От останалата керамика от обекта край с. Маломир видимо преобла-

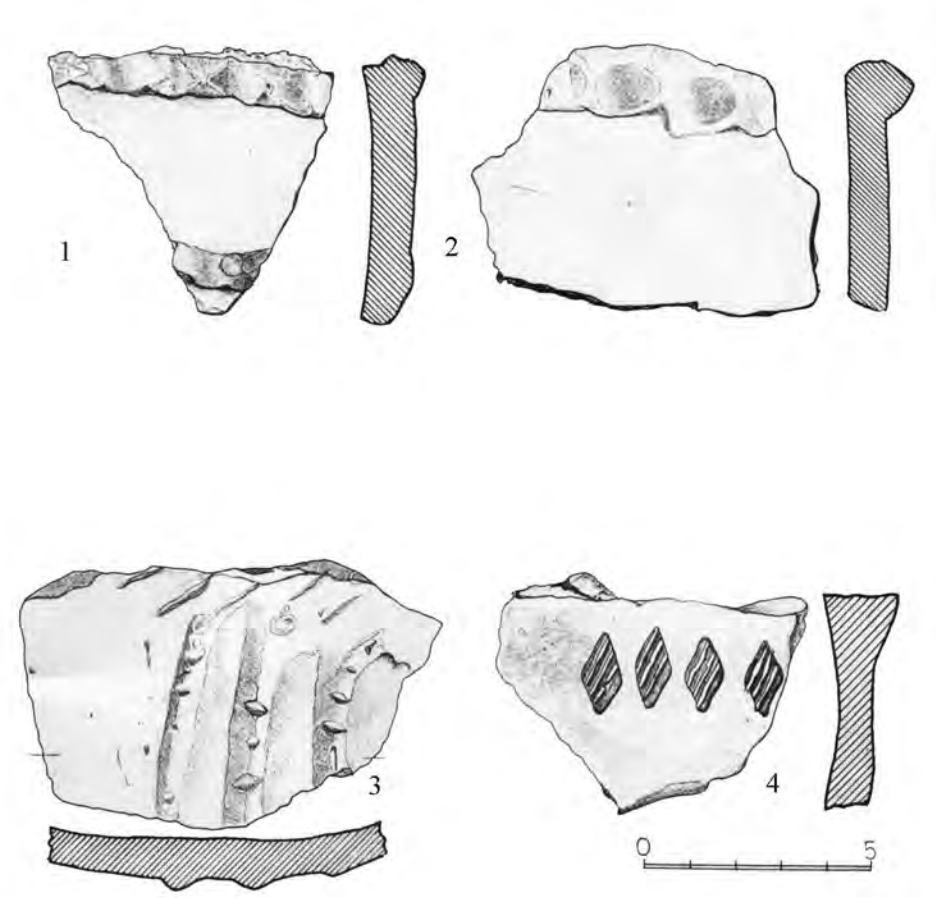

Обр. 6

дават частите от големи съдове (хранилища) от групата на фината керамика, някои от които са украсени с отпечатан орнамент от концентрични кръгчета и S-ове (обр.4.1-2). Редиците от щамповани концентрични кръгчета и S-ове са характерни за комплексите Пшеничево[12] и Бабадаг I-II[13]. Според наблюденията щампованите S-ове се появяват като украса по съдовете в края на първата и получават най-широко разпространение през втората фаза на РЖЕ[14], следователно датировката на тоя тип съдове от ямите в Маломир се вмества в IX и началото на IX в пр. Хр.

Относително висок е и делът на купите и паниците със сив или сивочерен цвят, завит навътре устиен ръб, някои с украса от коси канелюри, но повечето без украса (обр. 8.3-4). Подобни купи и паници са разпространени в целия Източнобалкански комплекс през ранножелязната епоха[15]. От дръж-

Обр. 7

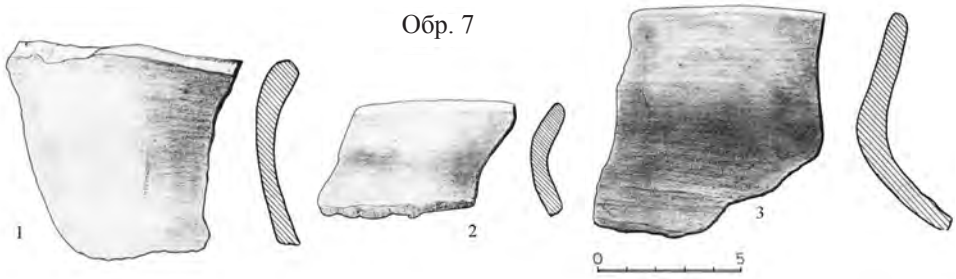

ките освен подобни на чашата от яма 1 са характерни и такива с лентовидна форма, някои украсени с изпъкнал ръб по средата, букели украсени с канелюри и езичести дръжки (обр. 5).

От групата на грубата (кухненска) керамика най-разпространени са гърнетата. Някои от тях са украсени с една или две релефни ленти, прекъснати с ямички (обр. 6. 1-2), или хоризонтални релефни ленти с коси резки по тях и ямички по стените (обр. 7.1-3).

Голямата фрагментираност на материала от ямите, както и фактът, че обектът не е проучен изцяло, не позволяват да се направи по обстоен анализ на керамиката. На базата на привлечените паралели, според нас датировката на керамиката трябва да се постави през първия период на ранножелязната епоха и началото на нейния втори период. Наличието на отделни фрагменти керамика от раннобронзовата епоха в ямите, вероятно се обяснява с факта, че по-рано на това място е съществувало селище от РБЕ, унищожено по-късно от ямния комплекс и некропола.

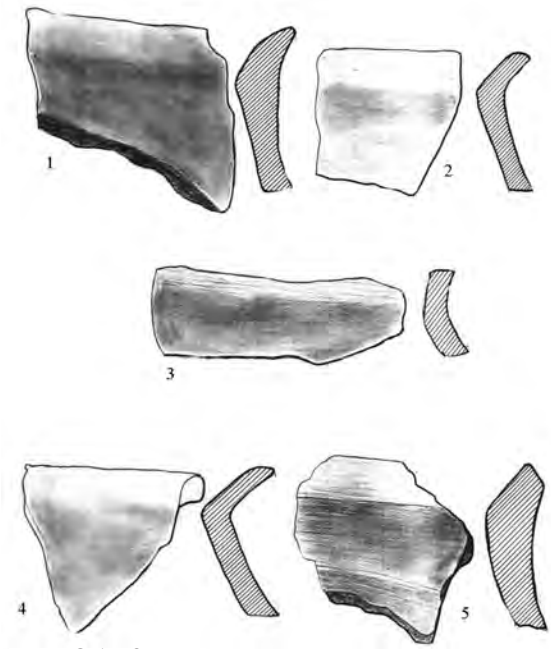

Обр. 8

По време на проучванията, бе регистриран по-късен плосък некропол, разположен върху ямите, като поради ограниченото време, с което разполагахме бяха проучени само 4 гроба. Подобен обект на ями от ранножелязната епоха с вкопани върху тях по-късни гробове е проучван в землището на несъществуващото вече с. Староселец[16].

Гроб № 1 (обр.10). Локализира се в кв. 2 и 3. Гробната яма е с правоъгълна форма със заоблени краища с размери 1, 72 х 0, 55

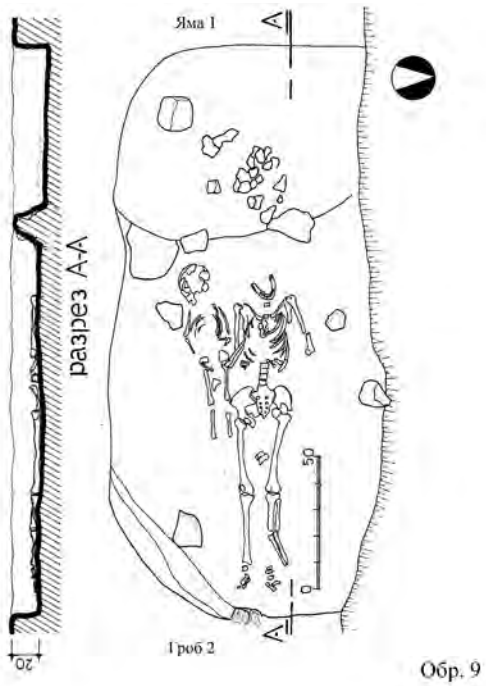

Обр. 9

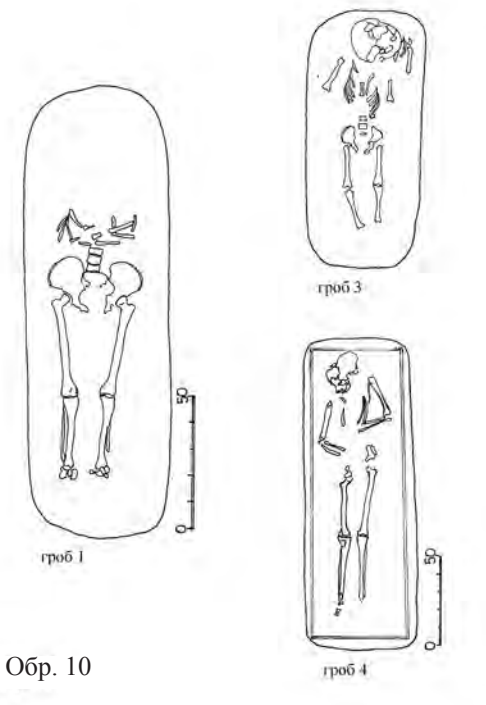

Обр. 10

м.Скелетът е положен по гръб с изпънати крайници по посока изток – запад. Главата и поголяма част от гръдния кош липсват, вероятно отнесени от водите на язовира. Ръцете му под лактите са свити към тялото. Ходилата на краката му също липсват. Инвентар в гроба не е открит.

Гроб № 2 (обр.9). Локализира се в кв. 1. Двоен гроб (вероятно на майка и дете) положени по гръб с изпънати крайници по посока изток – запад с глави на запад. Гробната яма няма ясно очертани контури, като от запад нарушава яма 1. От черепа на по-големия скелет е запазена само долната челюст. Ръцете под лактите са свити към тялото. На детския скелет липсват ходилата. Липсва инвентар.

Гроб № 3 (обр.10). Локализира се в кв. 4 и 5. Гробът е на дете. Гробната яма е правоъгълна с размери 0,98 х 0,45 м. Скелетът е положен по гръб с изпънати крайници по посока изток – запад с глава на запад. Липсват ходилата и ръцете до лактите. Без инвентар.

Гроб № 4 (обр.10). Локализира се в кв. 61, като пресича почти по средата ями 2 и 3. Скелетът е положен по гръб с изпънати крайници по посока изток – запад с глава на запад. Около скелета са запазени следи от дървена правоъгълна рамка, вероятно ковчег. Ръцете

под лактите му са свити към гърдите, липсват ходилата. Дължина на скелета 1,10 м. Липсва инвентар в гроба.

Липсата на инвентар и нарушената стратиграфия затрудняват датировката на некропола. Все пак ориентацията на скелетите и позата на ръцете им позволяват определянето им като християнски и датирането им към средновековието.[17]

Каталог на находките:

1. Чаша (обр. 2). Фрагментирана (реставрирана) ИМШ/А № 14236. Изработена от глина с черен цвят на лома и излъскана повърхност с примеси от пясък. Устието е с лек отстъп навън. Има цилиндрична шия с украса от 5 плитки хоризонтални канелюри. Долната част има биконична форма, като в най-издутата част от всяка страна са разположени три продълговати издатъка (букели). Около тях има няколко вертикални канелюра, а над тях е разположен околовръстен пояс от набодени ямички с кръгла форма. Дръжката започва от ръба на устието и се свързва с най-издутата част на тялото. Горната половина е плоска, украсена с надлъжни канелюри, а долната половина е с елипсовидно сечение. Обща височина – 13,2 см, на тялото – 10,5 см. Диаметър на устието – 11,7 см, диаметър на дъното – 4,5 см. Дебелина на стените 0,6 – 0,7 см.

2. Съд (обр. 3). Фрагментиран (реставриран наполовина) ИМШ/А № 14237. Изработен на ръка от недобре пречистена глина с кафяв цвят на лома. От вътрешната страна има следи от обгаряне. Има биконична форма с украса от една релефна лента разположена на самото устието. Обща височина – 23 см, диаметър на дъното 9,5 см.

---

[1] **Дремсизова, Цв., В. Антонова**. Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг. С., 1975, 29, 34**; Атанасов**, **Г.** Археологически разкопки проведени в тракийски могилен некропол край с. Ловец. – В: Археологически открития и разкопки (АОР), 2006, 76. (**Dremsizova, Cv., V. Antonova**. Katalog na arheologicheskite pametnitsi v Shumenski okrag. S., 1975, s. 29, 34**; Atanasov, G.** Arheologicheski razkopki provedeni v trakiyski mogilen nekropol kray s. Lovets. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki (AOR), 2006, s. 76.)

[2] **Стойчев, С., Ю. Йоргов, И. Бабаджанов**. Пещи за строителна керамика, ямно поле и некропол на северния бряг на язовир „Тича" в землището на с. Ловец, общ. Върбица. – В: АОР, 2010, 180–182. (**Stoychev, S., Yu. Yorgov, I. Babadzhanov**. Peshti za stroitelna keramika, yamno pole i nekropol na severnia bryag na yazovir „Ticha" v zemlishte na s. Lovets, obsht. Varbitsa. – V: AOR, 2010, s. 180–182.)

[3] **Стойчев, С., Ю. Йоргов, И. Бабаджанов**. Аварийни археологически разкопки на трако-римски некропол край с. Ловец, община Върбица. – В: АОР, 2009, 522. (**Stoychev, S., Yu. Yorgov, I. Babadzhanov**. Avariyni arheologicheski razkopki na trakorimski nekropol kray s. Lovets, obshtina Varbitsa. – V: AOR, 2009, s. 522.)

[4] **Morintz, S., P. Roman**. Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstuff zur Bronzezeit im Raum der Niederdohau. – Dacia, XII, 1968, s. 106-115.

[5] **Тодорова**, **Х.** Раннохалщатски селища по поречието на р. Камчия. – Археология, 1972, № 2, 23. (**Todorova**, **H.** Rannohalshtatski selishta po porechieto na r. Kamchia. – Arheologia, 1972, № 2, s. 23.)

[6] **Антонова, В., Н. Попов**. Нови данни за ранния халщат в Североизточна България (археологически разкопки на Шуменската крепост). – Thracia, VI, 1984, 180, обр. 5 $_{22.}$

[7] **Тодорова**, **Х.** Цит. съч., 19, обр. 5. (**Todorova**, **H.** Tsit. sach., 19, obr. 5.)

[8] **Morintz**, **S.** Quelques probèmes concernant la pèriode ancienne du Hallstatt au Bas-Danube À la lumière des fouilles de Babadag. – Dacia, VIII, 1964, s. 101–118.

[9] **Стоянов**. **Т.** Могилен некропол от ранножелязната епоха „Сборяново". – С., 1997, 198, таб. II. (**Stoyanov**, **T.** Mogilen nekropol ot rannozhelyaznata epoha „Sboryanovo". – S., 1997, s. 198, tab. II.)

[10] Пак там, 58. (Pak tam, s. 58.)

[11] **Нехризов, Г.** Скален култов комплекс в м. Глухите камъни при с. Малко Градище, община Любимец. – В: АОР, 2009, 183, обр. 2 $_{7.}$ (**Nehrizov, G.** Skalen kultov kompleks v m. Gluhite kamani pri s. Malko Gradishte, obshtina Lyubimec. – V: AOR, 2009, s. 183, obr. 2 $_{7.}$)

[12] **Čičikova, M.** Nouvelles donnees sur la culture thrace de l' epoque du hallstatt en Bulgarie du Sud. – Thracia, I, 1972, s. 79–100.

[13] **Morintz**, **S.** Op. cit., 101-118**; S. Morintz**. Noi date si probleme privind perioadele hallstattiana timpurie si mijlocie în zona istro-pontica (Cercetarile de la Babadag). – Thraco-Dacica, VIII, 1–2, 1987, s. 39–71.

[14] **Нехризов**, **Г.** Класификационна схема на трапезната керамика от ранната желязна епоха от Източните Родопи. – Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova, 2008, 121. (**Nehrizov**, **G.** Klasifikatsionna shema na trapeznata keramika ot rannata zhelyazna epoha ot Iztochnite Rodopi. – Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova, 2008, s. 121.)

[15] **Hänsel**, **B.** Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau. Bonn, 1976, Taf. 42, 47, 59.

[16] **Данкова, Г., К. Велков, К. Ников**. Спасителни археологически проучвания на обект „Староселец" през 1990 г. –"Марица-изток". – В: Археологически проучваа ния, Т.1, 1991, 307–358. (**Dankova, G., K. Velkov, K. Nikov**. Spasitelni arheologicheski prouchvania na obekt „Staroselets" prez 1990 g. –"Maritsa-iztok". – V: Arheologicheski prouchvania, T.1, 1991, s. 307–358.)

[17] Изказвам благодарност на ръководителя на разкопките Станимир Стойчев, за предоставената ми възможност да публикувам материалите от обекта. (Izkazvam blagodarnost na rakovoditelya na razkopkite S. Stoychev, za predostavenata mi vazmozhnost da publikuvam materialite ot obekta.)

ДВЕ ГРОБНИЦИ ОТ СМЯДОВСКО

DVE GROBNITSI OT SMYADOVSKO

Юри Йоргов

TWO TOMBS FROM THE VICINITY OF SMYADOVO, SHUMEN REGION

Yuri Yorgov

In the middle of the first millennium BC uniting processes amongst the Thracian tribes began in the Balkans resulting in estimation of many state alliances which lead to a boom in fortress, palatine and grave construction. As a result, nowadays, the largest area in Northeastern Bulgaria of densely located Thracian tumular necropolises from the period 5th–3rd centuries BC is registered along the valley of the Kamchiya River.

In 2001, during field surveys conducted by archaeologists from the Regional Museum of History – Shumen along the middle reaches of the Kamchiya River, and the region of Smyadovo in particular; two tombs were discovered, situated 3 km to the west of the town, and dug up by treasure hunters.

The region is very rich in archaeological sites, a large part of them already published and well known to scholars. One of them is the Smyadovo tomb, exhibited in the Antiquity Hall of the Regional Museum of History – Shumen.

The two tombs treated here are not of excellent execution and even though they are decayed, they are interesting, as they complete the overall picture of grave construction and burial rites from this epoch in the region.

На Балканския полуостров в средата на I хил.пр. Хр. сред тракийските племена започват о б е д и н и т е л н и процеси, довели до създаването на множество държавни обединения. Строят се крепости, дворци, светилища. Гробниците се изграждат като място, където да се положат останките, но и за поклонение – хероон. За съжаление поради обитаването на почти едни и същи места от тогава до днес, до нас достигат само част от гробните съоръжения и то рядко в добре или поне в някаква степен запазен вид. Трябва да отбележим, че по долината на река Камчия е регистрирана най-голямата в Североизточна

България гъстота на тракийски могилни некрополи от периода V–III в.пр.Хр.[1]

Като едни от малкото запазени строителни съоръжения от епохата, гробниците дават богат научен материал за духовния живот и материален бит на древните траки. Развитието на архитектурата е част от общественото развитие, което включва и хероони[2], което е все още един не съвсем проучен въпрос.

При провеждане на теренни обхождания през 2001 г. от специалисти от Регионалния исторически музей – Шумен по средното течение на р. Камчия, в частност – в района на гр. Смядово, бяха открити две гробници, отстоящи на три километра западно от града и разкопани от иманяри. Регионът е изключително богат на археологически паметници, голяма част от които са публикувани и добре известни на науката. Сред тях е и гробницата от гр. Смядово, експонирана в зала „Античност" на РИМ – Шумен, свидетелстваща за изключително високото ниво на някои от образците на тракийската гробнична архитектура.

Представените тук две гробници не блестят в изпълнението си – използваните материали, спойката и обработката на камъка, нито пък в архитектурно отношение, но по своему са интересни, тъй като допълват създаването на една по-цялостна картина на гробничното строителство и погребалните обреди от епохата в региона. Двете могили, в които са разположени съоръженията се намират в местността „Станишки рид", на около триста метра западно от пътя за село Веселиново и на двеста метра една от друга в гъста гора. И двата насипа са напълно разкопани, а съоръженията – разрушени.

Могила № 1, в която се намира първата гробница е с височина 4,5 м. и диаметър 25 – 30 м. В нея бе засечен иманярски изкоп с ширина 1,30 м. и с направление приблизително север – юг. Засегнатото гробно съоръжение е на дълбочина около 0,50 м., като от покривната му конструкция е запазена само една от плочите. В архитектурно изпълнение гробницата представлява правоъгълна конструкция с дължина 6,50 м. и ширина 1,0 м. Самата гробна

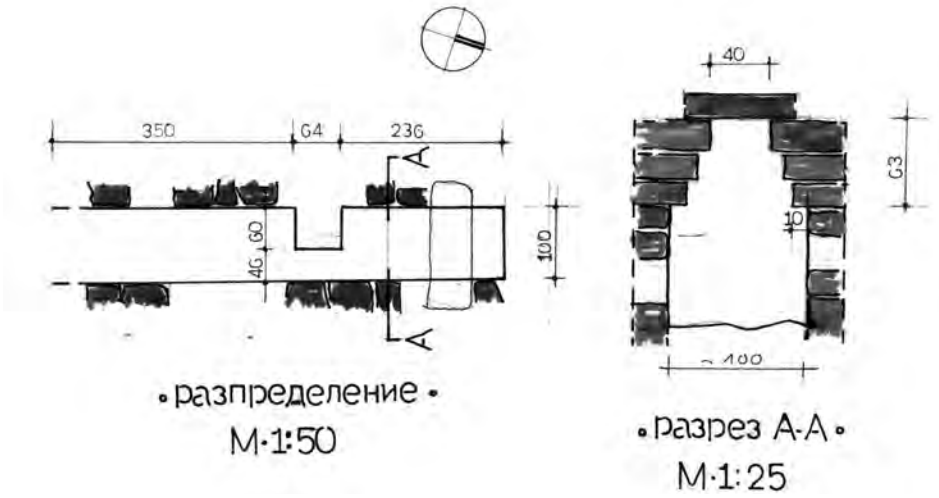

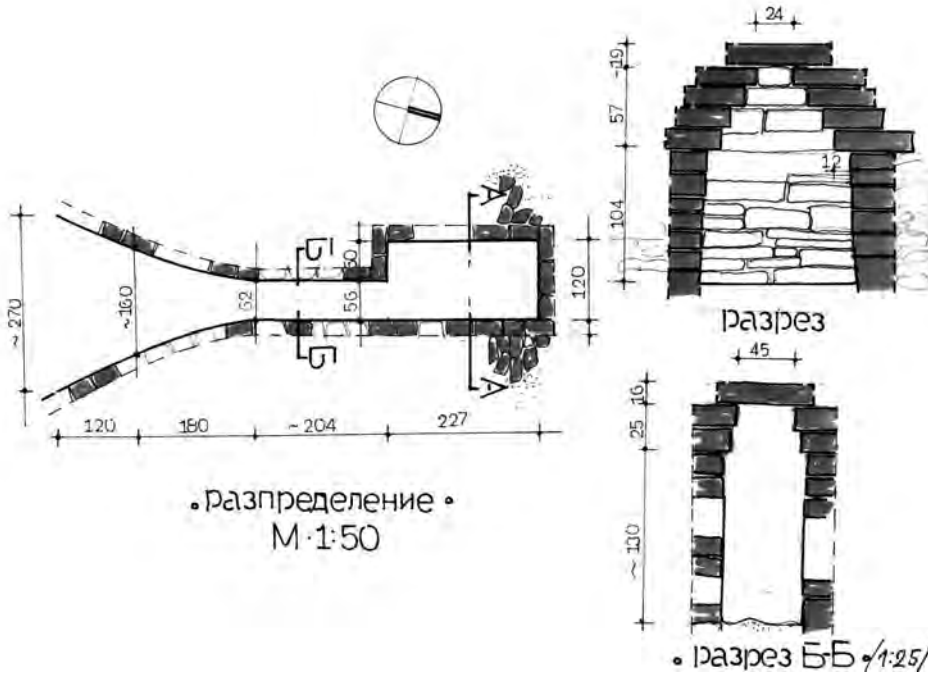

камера е с размери 2,36 – дължина, ширина – 1,0 м. и височина около 2,0 м. Стената между гробната камера и предверието е с дължина 0,60 м. и дебелина 0,64 м. Гробното съоръжение е изградено от грубо обработени блокове местен камък, скрепени на кална спойка, а покривната конструкция е изпълнена във вид на лъжлив свод.

При липсата на какъвто и да било инвентар вътре в самото съоръжение, след проверка на изхвърлената от иманярите пръст, бяха открити фрагменти от чернофирнисова керамика, части от урна и стени от амфора. На базата на проучения наличен материал и съпоставянето му с аналогичен или близък вече датиран такъв, гробното съоръжение се отнася към периода V – IV в. пр. Хр.

Могила № 2 се намира на около двеста метра западно от първата и е с височина около 7 м. и диаметър около 40 м. В нея са засечени два иманярски изкопа – първият е траншея с дължина 8 – 10 м. и ширина между 1,5 – 2,5 м., като е подходено от югозапад и е достигнато до гробната камера. Вторият е ориентиран север – юг и разкрива коридора на гробницата. Градежът, подобно на първата е от грубо обработени блокове местен камък с правоъгълна форма на кална спойка.Подобно на първата, съоръжението се отнася към периода V – IV в. пр. Хр.

Правейки сравнение с други известни ни образци на гробничната архитектура от района, и по-точно по средното течение на река Камчия, ще отбележа паралелите с откритите край с. Сушина две гробници[3] и с тази край с. Ловец, намиращи се на брега на днешния язовир Тича. Близки са с тези край Смядово по начин на градеж – с грубо обработен местен камък на кална спойка, брой на

помещенията – обикновено две, и начин на покриване – чрез плочи, като при едната от Сушина и при тази от Смядово се констатира стремеж към засводяване. При първата това става чрез постепенно свиване на стените при зидането до определено ниво, а при втората – с фалшив свод. Според открития материал, макар и оскъден поради ограбването им, всички те се отнасят в датировката си към V – IV в. пр. Хр. По-точно датиране позволи гробницата край с. Ловец – средата на IV в. пр.Хр., тъй като инвентарът в нея бе открит непокътнат. Но и тук структурата на съоръжението е максимално близка до горепосочените.

Наблюденията върху топографското ситуиране на някои некрополи в Североизточна България[4] показват, че най-често те се разполагат в близост до вода – обикновено река, с което се подчертава значимостта на водната мрежа в поселищния живот. Друга особеност е локализирането на гробните съоръжения предимно върху извисяващи се над общия ландшафт природни дадености – земни възвишения, плата, склонове[5]. Ориентирането на некрополите спрямо посоките на света също показва известни, преобладаващи в някои от случаите закономерности: север-северозапад най-вече и западно от селищата от времето си. Далеч по-малко на брой са ориентирани североизточно или източно[6] от тях.

Като заключение може да се каже, че поради хомогенността на живеещото през този период местно население по средното течение на р. Камчия и гробничната архитектура е близка по вид. Изгражда се един характерен за района тип гробници, които продължават да бъдат правени близо два века. Това е едно от доказателствата за приемствеността и постоянните контакти в материално, културно и религиозно отношение в региона през епохата.

Развитието на поселищния а и култов живот по средното течение на р. Камчия все още не е разглеждано цялостно, за периода на Класическата и Елинистическа епоха. Природо-географските фактори – умерен климат, полята по речната долина, полегати хълмове, богати на подпочвени води и в близост до планината, предлагаща защита както от ветровете, така и при нашествие, предполагат възникване на гъста селищна мрежа още в дълбока древност. В потвърждение на това твърдение е материалът от множество вече разработени археологически обекти – най вече надгробни могили и по- малко селища и крепости.

---

[1] **Дремсизова, Ц.** Надгробни могили при с. Янково. – В: ИАИ XIX. С. 1956, с. 61–83; **Тотев, Т.** Каменна тракийска гробница при с. Кьолмен. – Археология VII. 1965. кн. 4, с. 9–11; **Шкорпил Херменгилд, Карел Шкорпил**. Могили. Паметници из Българско. Пловдив. 1898.; **Василева, Д., М. Тачева-Хитова**. Тракийското могилно погребение край с. Староселка, Шуменски окръг. – Археология XIII 1971, с. 39; **Дремсизова, Цв-Нелчинова**. Тракийски могилни погребения край с. Кьолмен, Шуменски окръг. – В: ИАИ XXXII. 1970, с. 207; **Атанасов, Г.** Долината на р. Камчия в района на гр. Смядово през класическата елинистическа епоха – В: Земите на

България – люлка на тракийска култура: Т. 1. Резюмета, статии. Велико Търново. 2003. с. 45 (**Dremsizova, Ts.** Nadgrobni mogili pri s. Yankovo. – V: IAI XIX. S. 1956; **Totev, T.** Kamenna trakiyska grobnitsa pri s. Kyolmen. – Arheologia VII. 1965. kn. 4, s.9–11; **Shkorpil, H., K. Shkorpil.** Mogili. Pametnitsi iz bulgarsko. Plovdiv. 1898.; **Vasileva, D., M. Tacheva-Hitova.** Trakiysko mogilno pogrebenie kray s. Staroselka, Shumenski okrag. – Arheologia XIII. 1971, s. 39; **Dremsizova, Ts.-Nelchinova.** Trakiyski mogilni pogrebenia kray s. Kyolmen, Shumenski okrag. – V: IAI XXXII. 1970, s. 207; **Atanasov, G.** Dolinata na r. Kamchia v rayona na gr. Smyadovo prez klasicheskata elinisticheska epoha – V: Zemite na Bulgaria – lyulka na trakiyska kultura. T. 1 Rezyumeta, statii. V. Tarnovo.2003. s. 45)

[2] **Атанасов, Г.** Тракийската гробница при град Върбица, Варненска област. – В: ГМСБ. В. Търново 1990. с. 23–29. (**Atanasov, G.** Trakiyskata grobnitsa pri grad Varbica, Varnenska oblast. – V: GMSB. V. Tarnovo 1990, s. 23–29.)

[3] **Атанасов, Г., Ю. Йоргов.** Тракийските гробници в могилата край с. Сушина, Шуменско. – В: ИИМШ, 13, 2006. с. 49 – 54. (**Atanasov, G., Yu. Yorgov.** Trakiyskite grobnitsi v mogilata kray s. Sushina, Shumensko. – V: IIMSH, 13, 2006, s. 49–54.)

[4] **Радев, Р.** Някои наблюдения върху некрополите в Североизточна България от V–I в. пр. Хр. – Хелис I. С. 1992. с. 120–134. (**Radev, R.** Nyakoi nablyudenia varhu nekropolite v Severoiztochna Bulgaria ot V–I v. pr. Hr. – Helis I. S. 1992, s. 120–134.)

[5] Пак там, с.120. (Pak tam, s.120.)

[6] Пак там, с.120. (Pak tam, s.120.)

НЕКРОПОЛ ОТ II–III В. КРАЙ С. ЛОВЕЦ, ОБЩИНА ВЪРБИЦА

NEKROPOL OT II–III V. KRAY S. LOVETS, OBSHTINA VARBITSA

Станимир Стойчев

2nd–3rd C. NECROPOLIS NEAR THE VILLAGE OF LOVETS, VURBITSA MUNICIPALITY

Stanimir Stoychev

The village of Lovec is located in the Southern part of the Shumen region, and according to the administrative division of the country it belongs to the Vurbitsa municipality. It is located on the north shore of the Ticha artificial lake. Large number of archaeological sites is registered around it- settlements from the Eneolithic and Thracian ages, ancient and medieval objects. In 2008 a necropolis, located at about 1 km eastward from the village, was studied. Mostly it was destroyed by the water of the lake and the treasure-hunters. During the excavations four graves were examined; one of them is inhumation, and three are with cremation. Gifts were found in them: pottery, jewelry and two coins of the emperors Trajan (98-117) and Anthony Pii (138-161). The materials found in the necropolis date back to the period II-III centuries.

Село Ловец е в южната част на Шуменския регион, а според административното деление на страната принадлежи към община Върбица. Намира се на левия бряг на река Камчия. Около него са регистрирани голям брой археологически обекти – поселения от епохата на енеолита, както и тракийски, антични и средновековни обекти[1]. Ниското ниво на язовир Тича в периода 2007–2009 позволи да се проведат аварийни археологически разкопки на различни обекти в околностите на с. Ловец, намиращи се в чашата на язовира.[2] Проученият през 2008 г некропол е разположен в горната част на склон с южно изложение на около 1 км източно от селото (обр. 1). В поголямата си част е разрушен от водите на язовира и иманярски набези[3]. По

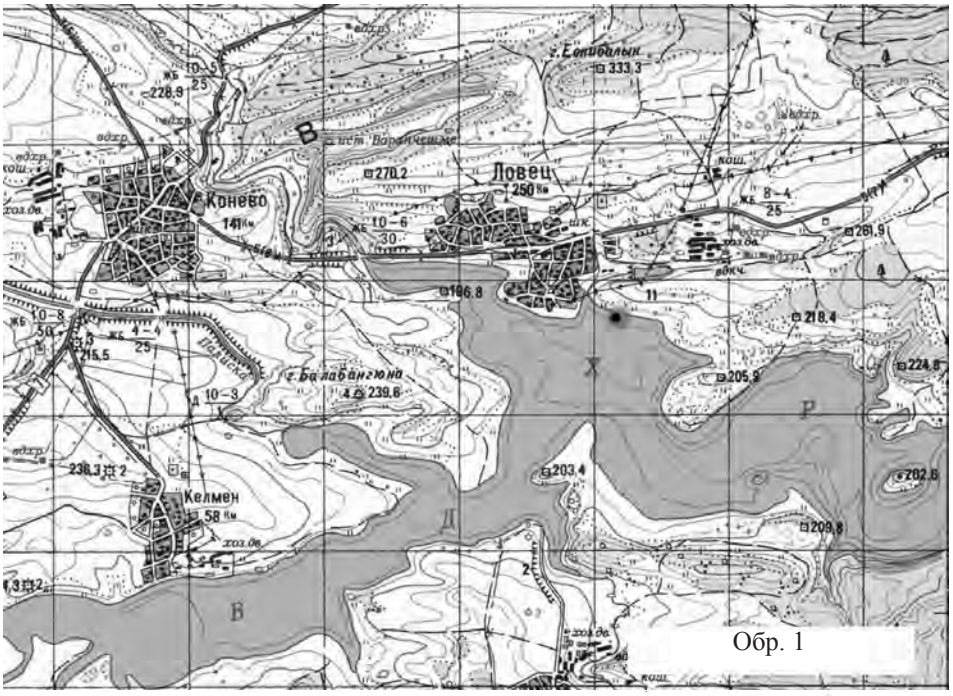

Обр. 1

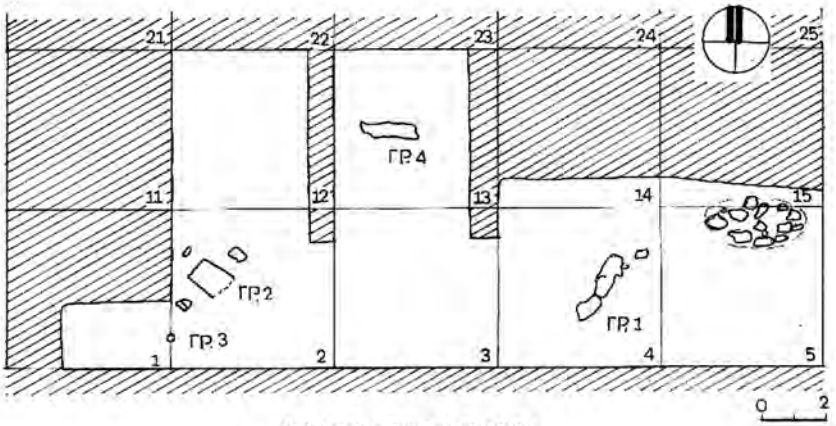

КВАДРАТНА МРАЖА

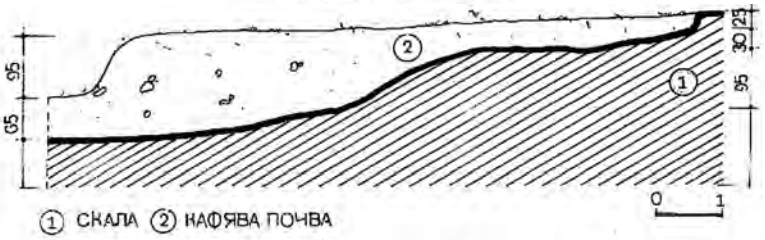

① СКАЛА ② КАФЯВА ПОЧВА

ПРОФИЛ СЕВЕР - ЮГ - ПОГЛЕД ОТ ИЗТОК КВ. 1-11

ЛОВЕЦ 2008

Обр. 2

време на разкопките бяха проучени четири гроба (обр 2), като един от тях е с трупополагане, а три с трупоизгаряне на място. Вследствие ерозията всички са разрушени и не се засичат очертанията на гробните ями. Най-общо трите гроба с трупоизгаряне могат да се отнесат към гробове – клади[4]. Като дарове в тях бяха открити керамични съдове, накити и две монети на императорите Траян (98–117) и Антоний Пий (138–161)[5]. Откритите материали датират некропола в периода II–III в.

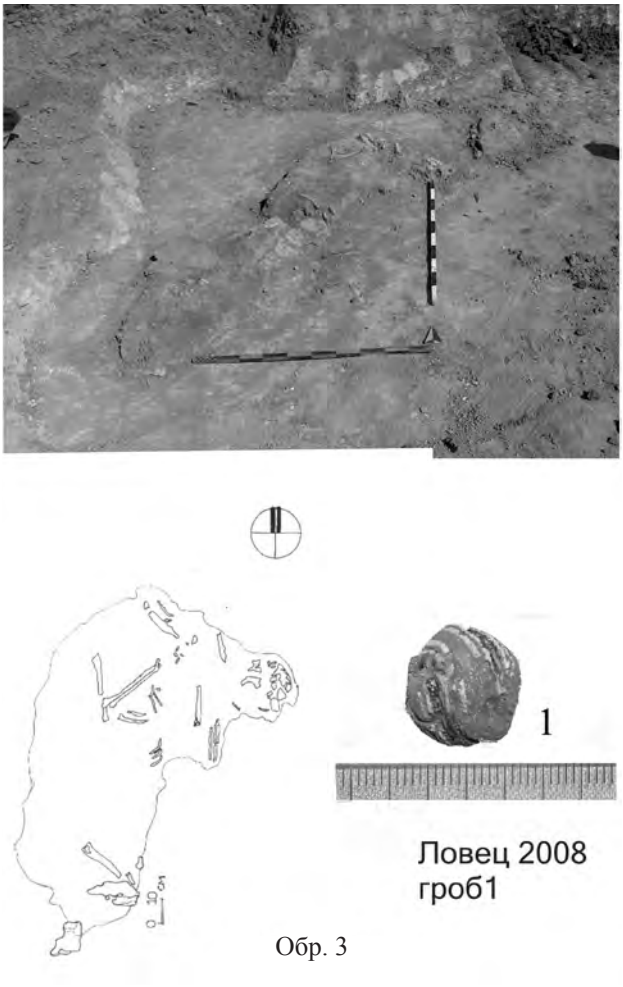

Обр. 3

Керамичният комплекс е представен от три паници изработени от пречистена глина със следи от червена ангоба и две чаши с по две дръжки също със следи от червена ангоба. Съдовете са със силно измита повърхност, ангобата е много слаба.

Паницата от гроб 2 принадлежи към Тип 1, вариант 2б по Г. Кабакчиева.[6]

Двете чаши от същия гроб се отнасят към чаши с дръжки Тип 1 вариант 1 по Г. Кабакчиева[7]. Подобна е открита и при проучванията на могилен некропол край с. Горско Абланово, общ. Опака[8].

Голямата паница от гроб 3 (кат. № 8) може да се отнесе към тип 3, вариант 3б по Г. Кабакчиева[9]. Точен аналог се открива при посочения по-горе некропол[10]. Малката купичка от същия гроб е най-близка до тип 1[11].

Подобни съдове като откритите при с. Ловец са открити при разкопки на могилен гроб при с. Тутраканци, Провадийско[12].

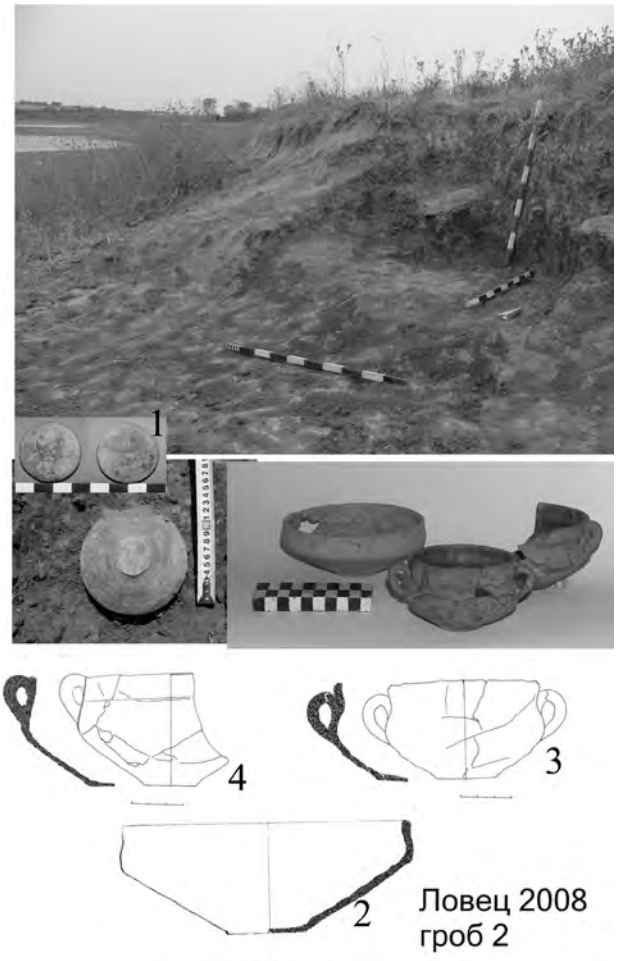

Обр. 4

Откритите накити, корозирал железен пръстен с гема и стъклено мънисто, както и съдовете намират точни аналози и сред находките от светилищата при с. Мадара, общ. Шумен[13] и с. Живково, общ. Хитрино[14].

Гроб 1 (Обр 3). Погребението е извършено чрез трупополагане. Скелетът е направо върху скалата. Костите не са в анатомичен порядък, разнесени са и липсват в по-голямата си част. Главата е ориентирана на изток, а краката на юг. Вероятно костите са разбъркани вследствие на ерозията. Североизточно от черепа бе открито мънисто от стъклена паста.

Гроб 2 (Обр. 4). Погребението е извършено чрез трупоизгаряне. Около ½ от гроба е отнесен от водите на язовира. Има остатък от горяла пръст. Върху петното са открити дребни горели костици, фрагментирана керамика, бронзова монета и остатъци от овъглени греди. Формата на петното не може да бъде засечена поради силната ерозия, но може да се предположи, че е правоъгълна.

Гроб 3 (Обр. 5). Погребението е извършено чрез трупоизгаряне. В кв. 1, на самата граница с кв. 2 на дълбочина 0.10 м. се засече фрагментирана паница – обърната с дъното нагоре и до нея малко съдче. Под паницата се откриха горели костици и железен пръстен с гема. Не се засичат граници на ямата. Вероятно горелите кости са изсипани в дупка и покрити със съда.

Гроб 4 (Обр. 6). Погребението е извършено чрез трупоизгаряне. В центъра на квадрат 13 се засече скална цепнатина, в чийто западен край

се откриха горели кости и бучки отухлена пръст. Единствената находка е бронзова монета (сестерция на имп. Траян).

Обр. 5

Каталог:

Гроб 1

1. Мънисто. Стъкло, горяло. Сиво-зелена основа, по повърхността увити ленти с жълт, червен и син цвят. Диаметър 1.6 см. Инв. № ИМШ/АА 14254, обр 3–1.

Гроб 2

2. Бронзова монета. Сестерция на Император Антоний Пий 138–167. Диаметър 3,2 см, обр 4–1.

3. Съд. Паница. Фрагментирана, реставрирана. Изработена на колело от пречистена глина с жълто-кафяв цвят, равно дъно, заоблен устиен ръб. Височина 5,3 см, диаметър на тялото 13.6 см, диаметър на дъното 4,2 см, диаметър на устието 13.2 см. Инв. № ИМШ/АА 14255, обр 4–2.

4. Съд. Чаша с две дръжки. Фрагменти, реставрирана. Липсват фрагменти от тялото и устието. Изработена на колело. Пречистена глина с жълто-кафяв цвят, като вследствие горенето на места цветът се е променил до сив, силно изтрита повърхност. Височина 5,8 см, диаметър на тялото 9.9 см, диаметър на дъното 4.1 см, диаметър на устието 9.0 см. Инв. № ИМШ/АА 14259, обр 4–3.

5. Съд. Чаша с две дръжки. Фрагменти, реставрирана ½ от съда. Липсват фрагменти от тялото и устието и едната дръжка. Изработена на колело от пречистена глина със светлокафяв цвят. Силно изтрита повърхност. Височина 6.5 см, диаметър на тялото 11.0 см, диаметър на дъното 3.9 см, диаметър

Обр. 6

на устието 10.0 см. Инв. № ИМШ/АА 14260, обр 4–4.

Гроб 3

6. Пръстен. Желязо с гема. Горял. Липсва фрагмент от халката. Размери на гемата 0,7 х 0,6 см. Инв. № ИМШ/АА 14256, обр 5–1.

7. Съд. Паничка. Изработена на колело от пречистена глина с жълто-кафяв цвят, равно дъно, заоблен устиен ръб. Височина 2,4 см, диаметър на тялото 5.8 см, диаметър на дъното 2.5 см, диаметър на устието 5.4 см. Инв. № ИМШ/АА 14257, обр 5–2.

8. Съд. Паница. Фрагментирана, реставрирана. Изработена на колело от пречистена глина със светлокафяв цвят. Дъното е ниско столче, равно отрязан устиен ръб. Следи от червено-кафява ангоба. Височина 5,6 см, диаметър на дъното 8,5 см, диаметър на устието 19.2 см. Инв. № ИМШ/АА 14258, обр 5–3.

Гроб 4

9. Бронзова монета. Сестерция на Император Траян (98–117). Диамеа тър 3,2 см. обр 6–1.

---

[1] **Дремсизова-Нелчинова, Цв.** Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг. С., 1975; **Атанасов Г.** Спасителни разкопки на некропола при с. Ловец, Шуменско. – В: Археологически открития и разкопки през 1995, С., 1996, 42; Археологически разкопки проведени в тракийски могилен некропол край с. Ловец. – В: Археологически открития и разкопки през 2005 г., С., 2006, 76; **Венелинова, С.** Селищна система през античността по горното течение на река Голяма Камчия.

– Be-JA 2, C., 2012, c.83**. (Dremsizova-Nelchinova, Tsv.** Katalog na arheologicheskite pametnitsi v Shumenski okrag. S., 1975; **Atanasov, G**. Spasitelni razkopki na nekropola pri s. Lovets, Shumensko. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 1995, S., 1996, s. 42; Arheologicheski razkopki provedeni v trakiyski mogilen nekropol kray s. Lovets. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2005 g., S., 2006, s.76; **Venelinova**, **S.** Selishtna sistema prez antichnostta po gornoto techenie na reka Golyama Kamchia. – Be-JA 2, S., 2012, s. 83.)

[2] **Стойчев, С., Ю. Йоргов, Ив. Бабаджанов, Т. Тихов.** Ямно поле от ранножелязната епоха край с. Маломир, община Върбица. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г., С., 2008, 162–163; **Чохаджиев, С., С. Венелинова.** Спасителни археологически проучвания на селищна могила Ловец – Змийският остров. – В: Археологически открития и разкопки през 2007 г. С., 2008, 72-74; **Стойчев, С., Ю. Йоргов, Ив. Бабаджанов.** Аварийни археологически разкопки на Трако-римски некропол край с. Ловец, общ. Върбица. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 522; Пещи за строителна керамика, ямно поле и некропол на северният бряг на язовир Тича, землище на с. Ловец, общ. Върбица. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г., С., 2010, 180–182. (**Stoychev, S., Yu. Yorgov, Iv. Babadzhanov, T. Tihov**. Yamno pole ot rannozhelyaznata epoha kray s. Malomir, obshtina Varbitsa. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2007 g., S., 2008, s. 162–163; **Chohadzhiev, S., S. Venelinova**. Spasitelni arheologicheski prouchvania na selishtna mogila Lovets – Zmiyskiyat ostrov. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2007 g. S., 2008, s. 72–74; **Stoychev, S., Yu. Yorgov, Iv. Babadzhanov**. Avariyni arheologicheski razkopki na Trako-rimski nekropol kray s. Lovets, obsht. Varbitsa. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2008 g., S., 2009, s. 522; Peshti za stroitelna keramika, yamno pole i nekropol na severnia bryag na yazovir Ticha, zemlishte na s. Lovets, obsht. Varbitsa. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2009 g., S., 2010, s. 180–182.)

[3] Некрополът е регистриран през 2006 г. при спадане на нивото на язовира. (Nekropolat e registriran prez 2006 g. pri spadane na nivoto na yazovira)

[4] **Гетов,** Л. Погребални обичаи и гробни съоръжения у траките през римската епоха (I–IVв). – Археология 1970, кн 1, 1–12. (**Getov, L.** Pogrebalni obichai i grobni saorazhenia u trakite prez rimskata epoha (I–IV v). – Arheologia 1970, kn 1, s. 1–12

[5] Монетите са определени от В. Върбанов – РИМ – Русе. (Monetite sa opredeleni ot V.Varbanov – RIM Ruse)

[6] **Кабакчиева, Г**. Керамиката от вилата при Ивайловград, II–IV в. С.,1986, РП XV,с. 54, табл. 2–40. (**Kabakchieva, G**. Keramikata ot vilata pri Ivaylovgrad, II–IV v. S., 1986, RP XV, s. 54, tabl. 2–40.)

[7] **Кабакчиева, Г**. Керамиката от вилата при Ивайловград, II–IV в. С., 1986, РП XV, с.71, табл. 16–225, 226. **(Kabakchieva, G**. Keramikata ot vilata pri Ivaylovgrad, II–IV v. S., 1986, RP XV, s. 71, tabl. 16–225, 226.)

[8] **Торбатов С**. Археологическо проучване на Могилен некропол № 1 край Горско Абланово през 2008–2009. – В: Попово – минало и бъдеще, част 1, В. Търново, 2012, 251–303. (**Torbatov, S.** Arheologichesko prouchvane na Mogilen nekropol № 1 kray Gorsko Ablanovo prez 2008–2009 – V: Popovo – minalo i badeshte, chast 1, V. Tarnovo, 2012, s. 251–303.

[9] **Кабакчиева, Г**. Керамиката от вилата при Ивайловград, II–IV в. С., 1986, РП

XV, с. 12, табл. 6–102. (**Kabakchieva, G**. Keramikata ot vilata pri Ivaylovgrad, II–IV v. S., 1986, RP XV, s. 12, tabl. 6–102.)

[10] **Торбатов С**. Археологическо проучване на Могилен некропол № 1 край Горско Абланово през 2008–2009. – В: Попово – минало и бъдеще, част 1, В. Търново, 2012, с. 276. (**Torbatov, S.** Arheologichesko prouchvane na Mogilen nekropol № 1 kray Gorsko Ablanovo prez 2008–2009 – V: Popovo – minalo i badeshte, chast 1, V. Tarnovo, 2012, s. 276.)

[11] **Кабакчиева, Г**. Керамиката от вилата при Ивайловград, II–IV в. С., 1986, РП XV, с. 12, табл. 1 (**Kabakchieva, G**. Keramikata ot vilata pri Ivaylovgrad, II–IV v. S., 1986, RP XV, s. 12, tabl. 1)

[12] Лазаров, Л., Н. Митков. Гробни находки от могила при с. Тутраканци, Провадийско. – В: ИНМВ 29/44, 1993, с. 64 – 86. (**Lazarov, L., N. Mitkov.** Grobni nahodki ot mogila pri s. Tutrakanci, Provadiysko. – V: INMV 29/44, 1993, s. 64–86.)

[13] **Атанасов, Г., С. Стойчев, Н. Неделчев.** Разкопки на трако-римско светилище край с. Мадара, община Шумен. – В: Археологически открития и разкопки през 2002 г., С., 2003, 93.; Разкопки на трако-римско светилище в м. Бабанов, край с. Мадара, община Шумен. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г., С., 2005, 196; **Стойчев, С., Н. Неделчев**. Разкопки на трако-римско светилище в м. Бабанов, НИАР Мадара, община Шумен. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г., С., 2007, 382. (**Atanasov, G., S. Stoychev, N. Nedelchev.** Razkopki na trako-rimsko svetilishte kray s. Madara, obshtina Shumen. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2002 g., S., 2003, s. 93; Razkopki na trako-rimsko svetilishte v m. Babanov kray, s. Madara, obshtina Shumen. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2004 g., S., 2005, s. 196; **Stoychev, S., N. Nedelchev**. Razkopki na trako-rimsko svetilishte v m. Babanov, NIAR Madara, obshtina Shumen. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2006 g., S., 2007, s. 382.)

[14] **Стойчев, С., Ю. Йоргов, Ив. Бабаджанов.** Трако-римско светилище в м. „Червената скала" край с. Живково, общ. Хитрино. – В: Археологически открития и разкопки през 2008 г. С., 2009, 512–513.; Светилище в м. „Червената скала" край с. Живково, общ. Хитрино. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г., С., 2010, 349. **Стойчев,** С. Римско светилище в м. „Червената скала" край с. Живково, общ. Хитрино. – Археологически открития и разкопки през 2010 г., С., 2011, 304. (**Stoychev, S., Yu. Yorgov, I. Babadzhanov.** Trako-rimsko svetilishte v m. „Chervenata skala" kray s. Zhivkovo, obsht. Hitrino. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2008 g., S., 2009, s. 512–513; Svetilishte v m. „Chervenata skala" kray s. Zhivkovo, obsht. Hitrino. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2009 g., S., 2010, s. 349; **Stoychev, S.** Rimsko svetilishte v m. „Chervenata skala" kray s. Zhivkovo, obsht. Hitrino. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2010g., S., 2011, s. 304.)

НОВ ЦЕНТЪР ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ХУДОЖЕСТВЕН МЕТАЛ В ОКОЛНОСТИТЕ НА ПРЕСЛАВ
(ПРЕДВАРИТЕЛНО СЪОБЩЕНИЕ)

NOV TSENTAR ZA PROIZVODSTVO NA HUDOZHESTVEN METAL V OKOLNOSTITE NA PRESLAV
(PREDVARITELNO SAOBSHTENIE)

Стела Дончева

A NEW METAL PLASTIC ART PRODUCTION CENTER NEAR PRESLAV
(PELIMINARY REPORT)

Stela Doncheva

Archaeological researches near Zlatar, Preslav region, began in 2007 and proceeded five years now. As a result a new metal plastic art production center was registered in the surroundings of Preslav, together with those studied near Nadarevo, Targovishte region, and Novosel, Shumen region. The whole production complex is located on a steeply sloped natural terrace in the Merata locality, which is situated 1.5 km to the north of the present day village of Zlatar and 9–10 km to the east of Veliki Preslav. Excavations are executed all over the territory of the complex and aim at clarifying the borders of the workshops and their adjacent structures. This is one-stratum site and remains of the period of the early Bulgarian Middle Ages are registered only. Four complexes with several studios each are unearthed and completely researched. The coins and the rich variety of ceramic material date the whole complex to the first half and mid 10th century.

Previous surveys indicate that the complex near Zlatar is one of the three leading metal plastic art production centers in the surroundings of the capital Preslav in the 10th century. They are evidence of a well organized jewels production in accordance with all the regulations of this activity. The three complexes situated at the same distance from Preslav prove the existence of a preliminary plan for their establishment which is not related only to appropriate natural sources. Their location is the result of a purposeful politics related to the development of the craft.

Археологическите проучвания при с. Златар, Преславско, започнати през 2007 г. и финансирани от РИМ – Шумен, продължават вече пет години[1]. В резултат на тях се установи наличието на нов производствен център за художествен метал в околностите на Преслав, наред с известните вече при с. Надарево, Търговищко и с. Новосел, Шуменско[2]. Целият производствен комплекс е разположен на силно наклонена естествена тераса в местността, която отстои на 1,5 км северно от съвременното село Златар и на 9-10 км източно от Преслав (Обр. 1). Проучванията са съсредоточени по цялата площ на комплекса и целят установяването на границите на работните комплекси и прилежащите им структури. Известни трудности създава ежегодната обработка на терена и необходимостта от засипване на изкопите след приключването на всеки сезон. Към това може да се добави и голямата денивелация на терена, която е над 10 м от южния до северния край на комплекса (Обр. 2). По тази причина по-голямата част от материалите се намират разнесени надолу по ската, което донякъде затруднява първоначалното локализиране на съоръженията. Проследяването на техния път обаче води точно до мястото на техния произход.

Обектът е еднослоен и се регистрират единствено останки от периода на ранното българско средновековие. Работи се на сондажен принцип, вследствие на което са заложени над 20 изкопа с размери 5,0/5,0 м върху площите с видими следи от производствена дейност (керамика, стопилки, шлак). Във всеки от един от тях са изчерпани напластяванията и е достигнато ниво от 0,30–0,40 м, което е горното ниво на средновековния културен пласт (там, където се регистрира). Самите съоръжения са вкопани от

Обр. 1

това ниво надолу и в зависимост от денивелацията достигат дълбочина от 0,60–0,70 м до 0,90–1,10 м. При липсата на всякакви следи от културни останки, работата в проучвания сектор се преустановява и се пристъпва към изследването на нов терен.

Отделните съоръжения отстоят на значително разстояние едно от друго и това е единственият начин те да бъдат проучени на обширната територия от 40 дка, на която са разположени. Следването на тази методика доведе до разкриването и цялостното проучване на четири комплекса, състоящи се от по няколко ателиета. Повечето от тях имат пещ, предпещно пространство, огнище, яма за отпадъчна продукция, като последната може да бъде обща за няколко работилници (Обр. 3–4). През 2009 г. се попадна на още един елемент – каменна пещ, подобна на регистрираните две такива в производствения център при Новосел[3].

Всички съоръжения са ориентирани по посоките север – юг (Обр. 4). Една немалка част от съоръженията и най-вече пещите са разрушени от дългогодишната обработка на терена. По-запазени са предпещните пространства и огнищата, оградени от малки и средно големи камъни, както и вкопаните в подовото ниво ями за отпадъчна продукция (Обр. 6). От повечето пещи е останала само основата от наредени в кръг дребни камъни и силното, отухлено до червено от високата температура пространство между тях. Основата се състои от дребни камъни, трамбовани с пръст, носещи скелет-

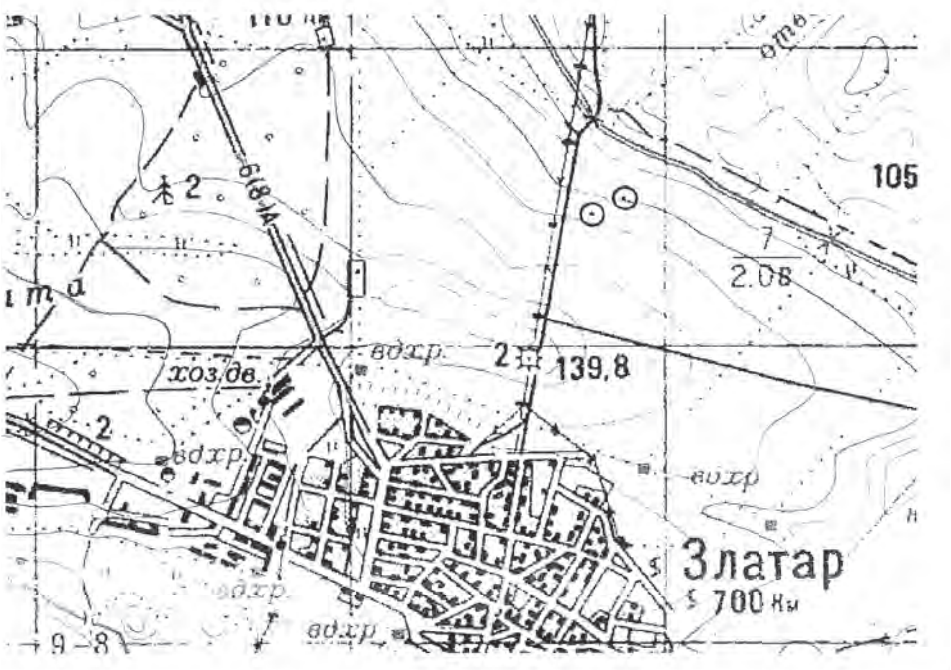

Обр. 2

на конструкция на глинеста спойка (Обр. 7). Около всички подобни съоръжения изобилства от обмазки и отухлена пръст. При някои от пещите се наблюдават няколко периода на съществуване и използване на съоръженията. Ясното откроряване на грунда и съответно наличието на вкопавания в него дават възможност да се очертаят редици от гнезда за дървени стълбове при някои от страните на работните помещения.

Друг значим резултат, освен разкриването на отделните съоръжения, е богатата колекция от метални предмети, достигаща до 1340 броя. В тази цифра не са включени бронзовите стопилки и изрезки, капките разтопен метал и шлаките (Обр. 6). Многобройните находки свидетелстват за една интензивна дейност, продължила няколко десетилетия. Сред намерените материали се открояват коланните украси – апликации, ремъчни краища, токи, като най-голям дял се пада на апликациите. Самостоятелна

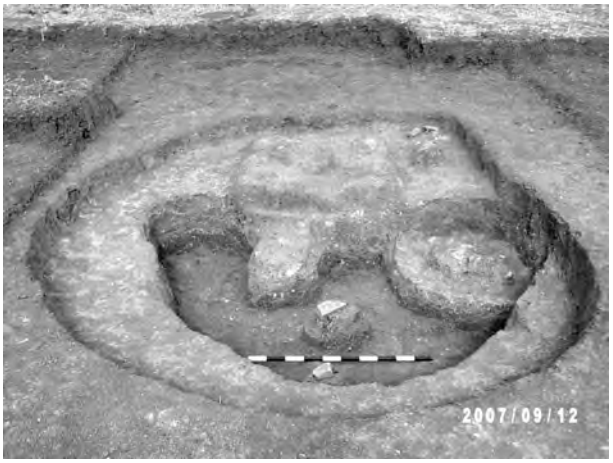

Обр. 3

Обр. 4

Обр. 5

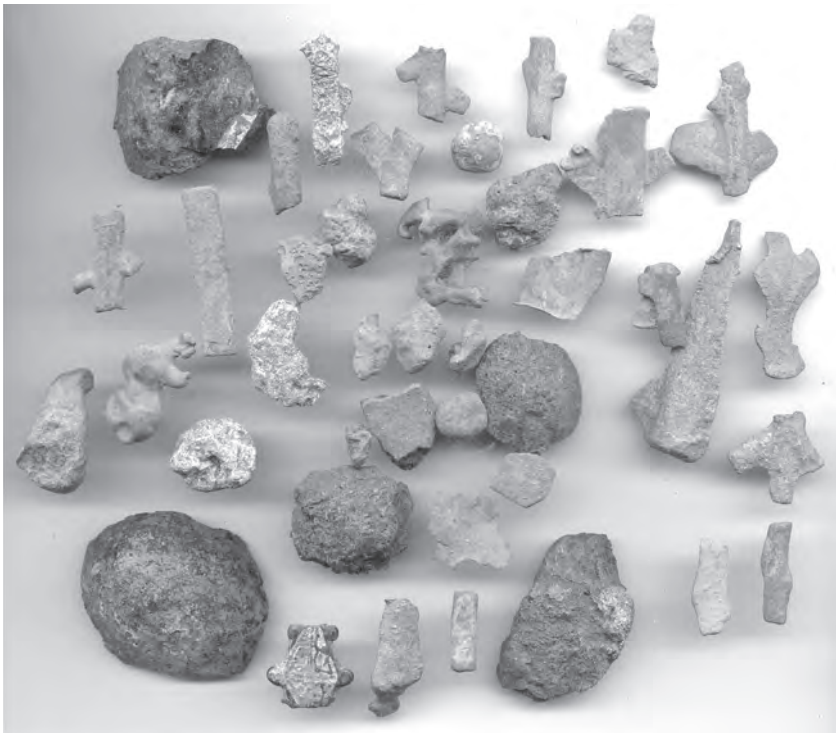

Обр. 6

група образуват оловните и бронзовите модели, представящи една изящна и богата растителна орнаментика. Немалко разнообразие бележат и останалите бронзови изделия – кръстове, обеци, пръстени, които са израз на характерната за периода иконография, форма и украса (Обр. 7).

Предметите, изготвяни в Златар са основно от мед, медно-калаена сплав (бронз) и олово. Отливани са изделия и от сребърна сплав. Медта има голяма пластичност и при леене от нея трудно биха се получили плътни отливки. Ето защо тя влиза в състава на медните сплави с различно съотношение на преобладаващите елементи. Направените анализи на избрани образци от двата производствени центъра – при Новосел и новооткрития при Златар показват основно приложението на оловно-калаения бронз (Cu-Sn-Pb), като процентното съдържание на медта е най-голямо[4]. Не са малко и примерите на използването на многокомпонентни сплави (Cu-Sn-Zn-Pb), в които освен калая и оловото в десети от процента са представени и останалите елементи. Примесите в метала на последните се появяват или от изходните руди, или от добавянето на фрагменти от бронзови предмети. Анализите на отделни образци от производствения център в Златар показва нисък процент на микроелементите в сплавите (Co, Ni, As, Sb и др.), което е показател за високото ниво на рафиниране на металите, достигнато от

Обр. 7

средновековните майстори[5]. Вероятно за различните групи са използвани различни суровини, включващи разнородни по състав и характер сплави на цветните метали. Предпочитание обаче се отдавало на висококалаения бронз с добавка на олово.

Резултатите от проучванията показват, че съществуват два вида източници на суровина. Едните са т.нар. слитъци, под формата на които са из-

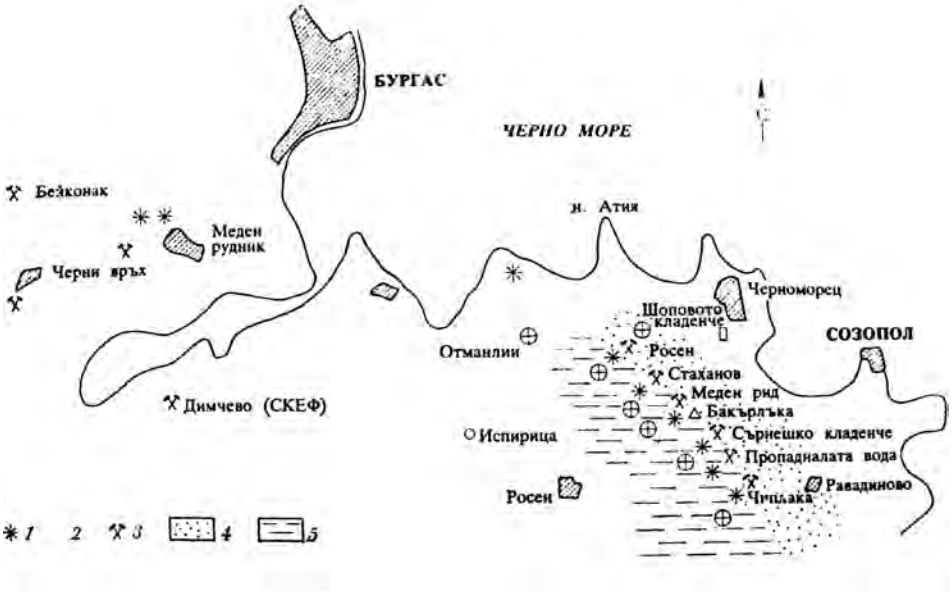

Обр. 8

лети получените при металодобива и сплавянето метали. Те са постъпвали по пътя на търговския обмен. В случая става въпрос за мед и медни сплави, добивани вероятно от най-продължително съществувалия във времето Бургаско-Странджански руден район, където дейността е без прекъсване от 1000 г. пр. Хр. до 1000 г. сл. Хр., (Обр. 8)[6] Сред многобройната продукция от производствения център в Златар се намират и фрагменти от по-ранни материали – бронзови огледала, фибули, токи и апликации от различни типове. Те са попаднали в работилниците в резултат на съзнателно и организирано събиране на подобни предмети с цел претопяване и преизползване на метала. На практика това се явява и вторият източник на суровина, захранващ работилниците за художествен метал през X в. Към рециклираните предмети се добавял и производственият брак и отпадъчната продукция. Наличието на бракувани изделия доказва интензивната дейност, а тяхното количество – продължителността във времето. Бракуваните изделия обикновено са колани гарнитури, непочистени по очертанието, с разлят метал по повърхността, с деформирана форма при застиването на излишния метал, с останки от леяча, с деформирана форма. Към отпадъчната продукция се отнасят голямото количество стопилки, както и следите от оксидирал метал по терена на работните помещения (Обр. 7).

Наред с металните изделия, интерес предизвикват и немалкото цели и фрагментирани леярски съдове (тигли), който надминава 80 броя. Последните се отчитат по единичните и изцяло запазени дръжки за прихващане (Обр. 9). Подобни тигли са открити при останки от работилници в Плиска[7], Сар-

кел-Белая Вежа и Древния Киев. При проучването на ювелирния комплекс в столицата на Владимиро-Суздалската област са намерени около 300 фрагмента от закрити тигели с вертикална дръжка, подобни на тези от Новосел и Златар[8]. Анализът и изясняването на някои особености на целите и фрагментирани леярски съдове показва функционирането на общ принцип при т.нар. "металургия на тиглите"[9], произтичащ от технологичните особености и в най-голяма степен от културните традиции. Типичният още за римската епоха начин на използване на леярските съдове за стапяне на метал се прилага и тук. Той се изразява най-общо в поставянето на тиглите директно в огнище с горящи въглища, разпалвано с мехове, в което се достига до температура около 1000 – 1100° C[10].

Обр. 9

Обр. 10

Железните инструменти и пособия също са немалко на брой. Повечето от тях, макар и фрагментирани, носят белезите на своята първоначална форма и предназначение (Обр. 10). Преобладават замбите и длетата, по-рядко се намират чукчета, клещи и малки наковални. Към задължителните пособия трябва да се спомене и групата на контролните мерки (екзагиите), които са оловни и най-често имат обозначение на една или две от страните си. Нали-

чието на различни по вид и тегловна стойност мерки потвърждава тяхната важна роля в производството на ювелирни изделия. Те са използвани за точното съблюдаване на количествените пропорции и разделянето на суровината. С тяхна помощ са извършвани и отделни видове плащания.

Важно значение имат намерените бронзови монети – фолиси на Лъв VI (886–912), Константин VII и Зоя (913–919), Роман I (920–944) и Константин VII и Роман II (945–959). По сведения на намервачи, на това място преди време са намирани и солиди на Константин VII и Роман II, както и оловни отпечатъци за такива. Монетите и богатото разнообразие от керамичен материал (Обр. 11) прецизират датировката на целия комплекс в първата половина и средата на X век.

Проучванията показват, че основна роля в производството имат оловните и бронзовите модели, по-рядко готовите изделия. Моделите на практика служат за отпечатването на негативни изображения в дървени или метални каси, запълнени с леярска пръст. Оловните модели имат няколко предимства – изработват се от метал с ниска температура на топене, подлежат на допълнително оформяне и като по-тежки – лесно се отделят от формовъчната пръст[11]. Това позволява на майстора свободно да работи и в процеса на работата да изменя първоначалния си замисъл, да коригира грешките си и постепенно да придаде на работата си един напълно завършен вид. По повърхността на модела могат да се нанесат редица елементи от украсата, които впоследствие ръководят гравьорите при окончателната обработка на металната повърхност. Изготвянето на голям брой еднакви предмети налага използването на бърз и изискващ по-малко усилия метод, който едновременно да постига качество и интензивност. Една такава практика е отливането във формовъчна пръст с използването на траен модел, който се превръща в основен и предпочитан метод в производството на ювелирни изделия. Очевидно средновековният майстор не е бил твърдо привързан към определена схема и на практика морфологически еднакви изделия са правени по-различен начин. Предпочитан е все пак ефективният, икономичният и лесният начин за постигането на желания резултат. Това се определя до голяма степен от обема на самото производство и характера на изготвяната продукция.

Предварителните наблюдения показват, че комплексът при с. Златар, Преславско е един от трите водещи центъра за производство на художествен метал в околностите на столицата Преслав през X в. и са свидетелство за съществуването на една много добре организирана дейност. Трите комплекса, отстоящи на приблизително еднакво разстояние от Преслав показват наличието на предварителен замисъл в тяхното обособяване, който не е свързан само и единствено с подходящите природни дадености. Разположението им е резултат на планирана и целенасочена политика, свързана с развитието на този занаят. По всяка вероятност изделията от това производство не са задоволявали само населението в околностите на Преслав и близките сели-

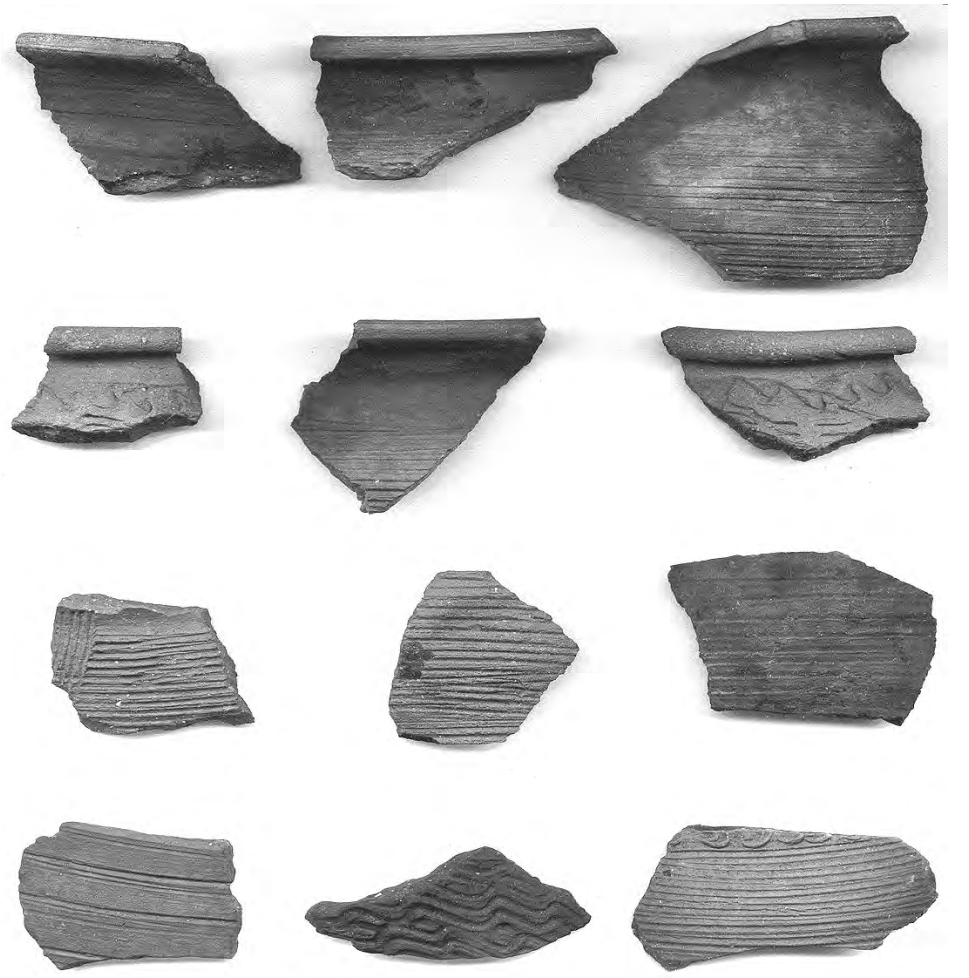

Обр. 11

ща. Част от готовата продукция е била предназначена и за по-отдалечените пазари, което се потвърждава от интензивната работа на производствените комплекси и огромния обем изготвяна продукция.

---

[1] **Дончева, С.** Център за производство на художествен метал при с. Златар, Преславско. – АОР, София, 2008, 639–642. (**Doncheva, S.** Centar za proizvodstvo na hudozhestven metal pri s. Zlatar, Preslavsko. – AOR, Sofiia, 2008, 639–642.)

[2] **Бонев, С., С. Дончева.** Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско. В. Търново, 2011; **Тотев, К., Ив. Чокоев, Кр. Капелкова, Ив. Петрински, А. Конаклиев.** Работилница за металообработка при с. Надарево, Търговищко. – АОР през 1994 г., Смолян 1995, 141–142. (**Bonev, S., S.**

Doncheva. Starobalgarski proizvodstven centar za hudozhestven metal pri s. Novosel, Shumensko. V. Tarnovo, 2011; **Totev, K., Iv. Chokoev, Kr. Kapelkova, Iv. Petrinski, A. Konakliev.** Rabotilnica za metaloobrabotka pri s. Nadarevo, Targovishtko. – AOR prez 1994 g., Smolyan 1995, 141–142.)

[3] **Бонев, С., С. Дончева.** Старобългарски производствен център…, с. 44, обр. 20–21. (**Bonev, S., S. Doncheva.**Starobalgarski proizvodstven centar…, s. 44, obr. 20–21

[4] **S. Doncheva, I. Penev, G. Tsekova, E. Nikolova, E. Furu, Z. Szikszai, I. Uzony**i. Elemental composition of metal artifacts from the Early Medieval centre for artistic metal finds near the village of Novosel, Shumen region, Bulgaria. – In: Archaeologia Bulgarica, XVI, 1, 2012, 67–82.

[5] **S. Doncheva, I. Penev, G. Tsekova, E. Nikolova, E. Furu, Z. Szikszai, I. Uzony**i. Elemental Composition of Metal Artefacts from the 10th c. Metal Art Centre near the Village of Zlatar, Preslav region, NE Bulgaria Bulgaria. – In: Archaeologia Bulgarica, 1, 2013, 71–85.

[6] **Коняров, Г.** Принос към историята на рударството и металургията в България. С., 1953, с. 126; **Чолаков, А.** Старото рударство във Врачанска Стара планина. – В: Първи симпозиум по история на минното дело в Югоизточна Европа. Варна, 1975, 81–93, с. 88; **Георгиев, Г.** Полезните изкопаеми от времето на траките. С., 1987, с. 21 (**Konyarov, G.** Prinos kam istoriyata na rudarstvoto i metalurgiyata v Bulgaria. S., 1953, s.126; **Cholakov, A.** Staroto rudarstvo vav Vrachanska Stara planina. – V: Parvi simpozium po istoria na minnoto delo v Yugoiztochna Evropa. Varna, 1975, 81–93; s. 88. **Georgiev. G.** Polezni izkopaemi ot vremeto na trakite. S., 1987, s. 21.)

[7] **Дончева-Петкова, Л.** За металодобива и металообработването в Плиска. – Археология, 4, 1980, с. 33, обр. 11а; **Артамонов, М.** Саркел-Белая Вежа. – МИА, СССР, 62, 1958, обр. 47; **Каргер, М.** Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. Т. 1, М-Л., 1958, с. 401, рис. 92. (**Doncheva-Petkova, L.** Za metalodobiva i metaloobrabotvaneto v Pliska. – Arheologia, 4, 1980, s. 33, obr. 11a; **Artamonov, M.** Sarkel-Belaia Vezha. – MIa, SSSR, 62, 1958, obr. 47; **Karger, M.** Drevniy Kiev. Ocherki po istorii materialьnoy kulturы drevnerusskogo goroda. T. 1, M-L., 1958, s. 401, ris. 92.)

[8] **Ениосова, Н., Ю. Жарнов.** Ювелирный производственный комплекс из "Ветчаного города" домонгольского Владимира. – РА, 2, 2006, с. 69, рис. 2; с. 70, рис. 3.(**Enisonova, N., Yu. Zharnov.** Yovelirniy proizvodstveniy kompleks iz "Vetchanogo goroda" domongolskogo Vladimira. – RA, 2, 2006,s.69,ris.3

[9] **Чолаков, А.** Пос. съч., с. 172. (**Cholakov, A.** Pos. sach., s. 172.)

[10] **Tylecote, R.** Metallurgical Crucibles and Crucible Slags. – In: J. Olin, A. Franklikn. Archaeological Ceramics. Washington, 1982, 231; **Rehren, Th.** Small Size, Large Scale – Roman Brass Production in Germania Interior. – Journal of Archaeological Science, 26, 1999, 1085; **Dunworth, D.** A note on the analysis of crucibles and moulds. – Historical Metallurgy, 43, 2000, p. 85.

[11] **Георгиева, С., Д. Бучински.** Старото златарство във Враца. С., 1959, с. 40; **Сотиров, И.** Чипровска златарска школа. Средата на XVI–началото на XVIII век. С., 2001, с. 185. (**Georgieva, S., D. Buchinski.** Staroto zlatarstvo vav Vraca. S., 1959, s. 40; **Sotirov, I.** Chiprovska zlatarska shkola. Sredata na XVI–nachaloto na XVIII vek. S., 2001, s. 185.)

ТЕКСТИЛ ОТ ПОЗЛАТЕН СРЕБЪРЕН ПОЯС (РИМ – ШУМЕН)

TEKSTIL OT POZLATEN SREBAREN POYAS (RIM – SHUMEN)

Иван Чокоев

TEXTILE OF A GILDED SILVER BELT, SHUMEN MUSEUM OF HISTORY

Ivan Chokoev

In 2006, Stela Doncheva published gilded silver belt, shortly before bought by RIM-Shoumen. The belt trimming consists of a bukle and 25 round applications. The round applications were attached along the length of the textile belt with 3 rivets. On the reverse side of some applications have been preserved parts of the textile belt (Fig. 1 – 4), the study of which is presented here. The width of the belt is 35 – 37 mm and the length – not less than 1500 mm. For weaving the belt a silk warp was used (Fig. 6 – 7) and three types of weft threads – linen (Fig. 9), metal threads and silk in dark red color. Gilded silver strip is used for the metal threads – metal strip wound around silk core (Fig. 10). The basic structure of the fabric is made of a silk warp and linen weft in warp-faced twill weave – 2.1, S-diagonal (Fig. 6, 11 – 13). Metal and crimson silk wefts have shaped the decoration on the face of the belt. The metal weft passing over a lot of (15) warp threads and the crossings patterned chevron (Fig. 16 – 17).

През 2006 г. Стела Дончева публикува позлатен сребърен пояс, скоро преди това откупен от РИМ – Шумен. Според приносителя коланната гарнитура (ИМШ/СА инв. № 24 104) е намерена в района на Шуменското плато между селата Осмар и Троица. Тя се състои от тока, закрепена към продълговата плочка (обща дължина 162 мм и широчина 40 мм на токата и 35 – 37 мм на плочката) и 25 кръгли апликации (диаметър 34 мм). Липсва металният накрайник на пояса, който по аналогия с подобни екземпляри от епохата – XIII – XIV в., трябва също да е бил дълъг. Лицевата страна на правоъгълната плочка на токата е покрита с релефна украса, чийто акцент са три медальона. Те съдържат лъв, птица с човешка глава и орел, в които Ст. Дончева вижда символите на трима от четиримата евангелисти – съответно Марко, Матей и Йоан. Според нея поясът от Шумен спада към така

Обр. 1 Обратна страна на кръгла апликация от пояса, със следи от текстил (по St. Doncheva, fig. 3a, детайл)

наречената „византийска" линия на развитие на тези ювелирни вещи, за която е характерно: изработване на украсата на плочката на токата чрез изчукване; украса от евангелски сюжети, разположени в кръгли медальони; растителни мотиви и включване между ластарите на геометрични мотиви. Изработен е съответно в Югоизточна Европа и може да се отнесе към втората половина на XIII или началото на XIV век[1].

Кръглите апликации са били закрепени по цялата дължина на пояса с по три нитчета. Върху обратната страна на някои апликации са били запазени части от тъканта на пояса (Обр. 1)[2]. Резултатите от изследването на тези фрагменти, предадени ми от Ст. Дончева, са обект

Обр. 2. Текстилни фрагменти, запазени върху задната страна на кръглите апликации (макро)

на настоящата публикация[3]. Съхранените късчета текстил са една дузина, като повечето са доста миниатюрни – 5х5 мм до 10х20 мм, и само един фрагмент е малко по-голям – 20х20 мм (Обр. 2 – 4). Въпреки това, като се имат предвид размерите на токата, може да се направи опит за установяване на широчината на текстилната част на пояса. Широчината на плочката на токата, в която е влизала тъканта е 35–37 мм, но самият отвор за текстилната лента е широк 25–26 мм. Важно се оказа откриването на текстилен фрагмент, който бе с прегънат ръб – явно в тази част текстилът е влизал в плочката на катарамата (Обр. 5). Той е бил по-широк и за да се вмести в отвора на плочката, се е наложило да бъде леко прегънат по ръбовете. Тази прегъвка бе с широчина 5 мм, но освен това тя завива около 1 мм. Като се има предвид, че и по другия успореден ръб също трябва да е имало прегъване, се получава, че широчината на текстилната част на пояса е била общо около 36–38 мм (25+6+6). От друга страна широчината на правоъгълната плочка към токата е 35–37 мм, а обикновено при този вид пояси широчината на текстилната част е близка до тази на правоъгълната плочка. За това подсказват както изображенията от епохата[4], така и запазените екземпляри от с. Долище, Варненско и Силистра, при някои от които се е съхранила донякъде и текстилната част[5]. Трудно може да се каже нещо по-определено за дължината на текстила, използван за пояса от Шумен. При един пояс, открит край с. Кичево, на 8 км северно от Варна (Инв. № IV 5050 на РИМ – Варна), текстилната част бе лесно преизчислена по броя на съхранените метални елементи – „двойни лилии" и кръгли апликации и щастливата случайност, съхранила два съседни елемента върху цялостно парче текстил[6]. При него е запазен и накрайникът, а целият пояс е бил открит на руло[7]. Може да се предположи, че в музея са били

Обр. 3. Най-големият фрагмент от пояса. Лицева страна (макро)

Обр. 4. Обратна страна на текстила. Хоризонталните сдвоени нишки са ленениият вътък. Вертикалните нишки са копринената основа (микро)

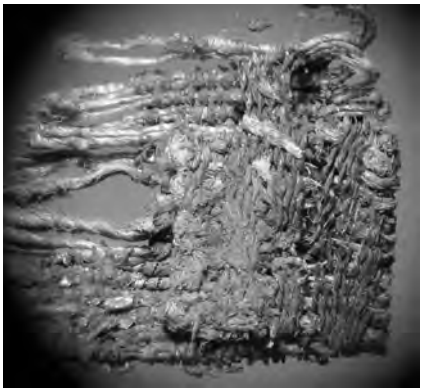

Обр. 5. Подгънат фрагмент. Обръщане на ленения вътък (хоризонталните бели нишки) (микро)

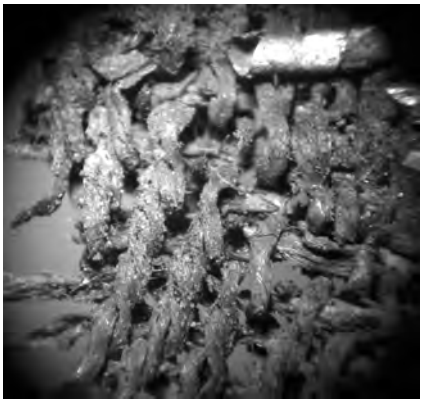

Обр. 6. Сплитката на лицето на тъканта – основен кепър 2/1. Сърмените вътъци са опадали и се наблюдават най-вече копринените основни нишки (вертикални) (микро)

Обр. 7. Нишки от копринената основа (микро)

предадени всички метални апликации. Изчисленията показаха, че този текстилен пояс е бил дълъг около 2000 мм. Случаят с шуменския пояс е по-друг: неговият накрайник липсва, няма подробности за откриването му, не се знае колко са били кръглите апликации. От броя на предадените в музея апликации – 25, техният диаметър – 34 мм[8] и при условие, че те са били подредени една до друга, за дължината на текстилната част се получава 850 мм. Тук трябва да се добавят поне 150 мм за двата края, в които текстилната лента е влизала в правоъгълната плочка към токата и накрайника. Освен това апликациите не би трябвало да са допрени една о друга, а да има разстояние между тях. Запазените изображения на подобни пояси в средновековната живопис подсказват, че обичайното им разположение върху тялото на приносителя изисква дължината им да не е по-малка от 1500 мм[9]. Следователно поне толкова би трябвало да бъде дълга и текстилната част на шуменския пояс.

Изследването на наличните фрагменти показа, че те са части от тъкано изделие, в което са включени четири отделни вида нишки. За различаването на вътъка от основата спомогна споменатият фрагмент, при който се забелязваше прегъване на два ката (около 5 мм) по ръба на тъканта, наложено поради вмъкването на текстилния пояс в правоъгълната куха плочка на токата (Обр. 5). Въпросният прегънат ръб бе запазил обръщането на единия

вид нишки – ленени, което ги определя като вътъчни. При този вид текстилни изделия – тесни и дълги, основните нишки са по дължина, а вътъчните по широчина. Тъканта съдържа още две системи от нишки, които са успоредни на ленените вътъци, т.е. и те са вътъчни – едните са сърмени, а другите – копринени, тъмночервени на цвят. За отбелязване е, че последните се срещат много рядко и са зле запазени. Установено бе, че **основните нишки** на тъканта са копринени, при това много фини (Обр. 6–7). Тяхната дебелина е от порядъка на 0,1 мм, но където нишките са разплеснати достига до 0,2 мм. Сукът е силен S, а гъстотата им на натъкаване е около 70 н./см. Цветът е златист, вероятно естественият на коприната, но в някои случаи – при най-големия фрагмент например, цветът бе тъмнокафяв. Това добре се вижда на гърба на този фрагмент, но тук се забелязват и силно изтлели останки от други материи (Обр. 8). Много е вероятно оцветяването на фрагмента да е дошло от тях[10]. **Ленениият вътък** в местата, в които е запазил първоначалния си силен Z сук, т.е. не е започнал да се разсуква, е с дебелина 0,2 мм (Обр. 9). Гъстотата му е 50 н./см. **Сърменият вътък** е с дебелина 0,2 мм, а разплеснат достига до 0,3 мм (Обр. 10). Металната лентичка е сребърна и е позлатена. Широчината ѝ е основно 0,3 мм, но на места варира от 0,2 до 0,35 мм. Обвиването на металната лентичка около копринения ядро е в посока S. Копринения ядро на сърмената нишка е с дебелина 0,15 – 0,2 мм, а сукът му е S. Гъстотата на натъкаване на сърмения вътък е 25 н./см. **Коприниният вътък** е с дебелина около 0,2 мм,

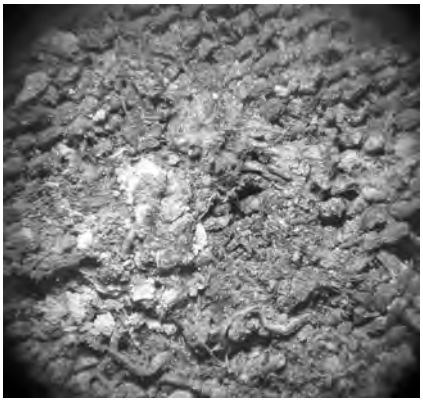

Обр. 8. Обратна страна на най-големия фрагмент. Забелязват се силно изтлели останки от други материи (микро)

Обр. 9. Ленен вътък (микро)

Обр. 10. Сърмен вътък (микро)

Обр. 11. Представяне на базисната структура на текстила върху мрежна хартия – основен кепър 2/1

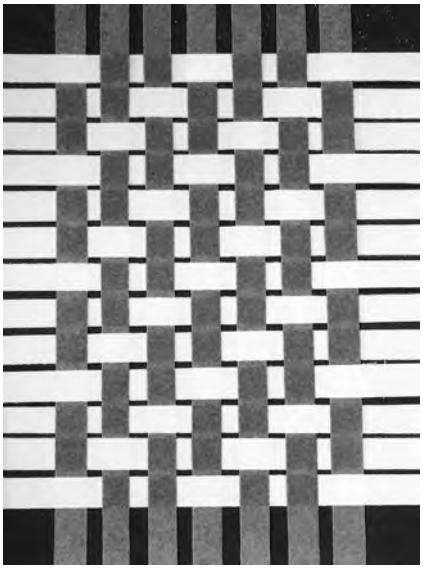

Обр. 12. Схема на базисната структура на текстила основен кепър 2/1

Обр. 13. Напречен разрез на базисната структура на тъканта: точки – основни нишки; крива линия – ленен вътък

но се разплесква до 0,3 мм. Той е без сук (I) и е тъмночервен на цвят.

Базисната структура на текстила от шуменския пояс е получена от сплитането на ленените вътъци с копринените основни нишки (Обр. 4,6). Сплитката е кепър (Обр. 11-13). За нея са характерни кепърните диагонали. Те се получават от диагоналното подреждане на преплитащите точки, т.е. всяка следваща основна нишка преплита с всеки следващ вътък[11]. Кепърните сплитки, според посоката на диагонала на лицето на тъканта, са със Z диагонал, имащ посока отляво долу надясно горе, или със S диагонал при посока на диагонала отдясно долу наляво горе. Ако върху лицевата страна на тъканта преобладават основните нишки, то кепърът е основен, а при преобладаване на вътъчните нишки – вътъчен[12]. Лицето на изследваната тук тъкан е в основен кепър – 2/1[13], със Z диагонал[14]. Тъкането на текстилната част на пояса от Шумен притежава една специфична особеност: ленениият вътък винаги е сплитан сдвоен с по една основна нишка (Обр. 4,14). Двете ленени нишки не са пресукани помежду си, а вървят успоредно. Сдвояването на ленените нишки е целяло увеличаване на обема на изделието, но най-вече усилване на неговата здравина. Сравнително тънкият текстил, изтъкан с копринена основа, е трябвало да издържа натоварването на кръглите метални апликации. Здравината на изделието е постигната и от много голямата гъстота на копринената основа – около 70 н./см. От друга страна за такъв род

текстилни изделия – колани, ремъци за конска сбруя и други подобни, е било важно те да бъдат много устойчиви на опън. Поради тази причина за такива вещи често е било прилагано, а в някои части на света дори и до днес, тъкането с кори. Тук е достатъчно да си припомним, че преобладаващата част от поясите (коланите) познати ни от българските етнографски сбирки, включващи материали от XIX в. до средата на XX в., са тъкани с кори[15]. Споменатият по-горе пояс от XIV в., открит в околностите на с. Кичево, Варненско, се оказа изпълнен в тази техника. Неговите основни и вътъчни нишки са копринени, но се забелязва, че на определени места е използван и ленен вътък. Текстилната част на пояса от Кичево е украсен с допълнително включване при тъкането му на сърмен вътък[16]. По подобен начин – със сърмени нишки, е била украсена и лицевата повърхност на шуменския пояс (Обр. 3,15). т.е. с различни тъкачни техники се е целяло достигането на близък ефектен вид на готовото изделие. Сърмените нишки са добавени по време на тъкането като вътък, а не са допълнително извезани върху тъканта, както е отбелязано в първичната публикация на поясната гарнитура[17]. В случая сърмените нишки имат дълги плавания, а сплитанията им с основните нишки оформят фигури – шеврон[18] (Обр. 15–16). Шевронът между другото е доста любим орнамент във византийската везба през XIV век[19]. Текстилът от шуменския пояс по-

Обр. 14. Сдвоеният вътък (микро)

Обр. 15. Част от украсата – шеврон, на златната повърхност на текстила, постигната чрез дълги плавания на сърмения вътък (микро)

Обр. 16 Напречен разрез на тъканта: точки – основни нишки; крива черна линия – ленен вътък; крива сива линия – сърмен вътък

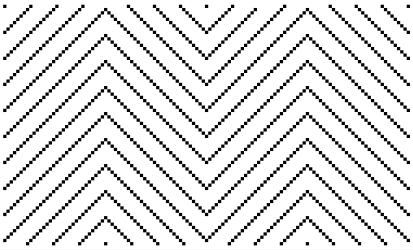

Обр. 17. Схема на най-вероятния изглед на част от сърмената украса – шеврон, върху текстила

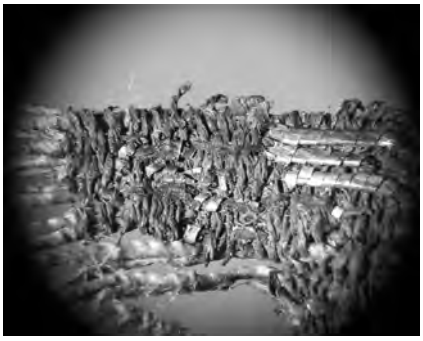

Обр. 18. Мотив от украсата на текстила, постигнат чрез редуване на сърмени и тъмночервени дребни елементи (микро)

Обр. 19. Напречен разрез на тъканта: точки – основни нишки; пунктир – сърмен вътък; черна линия – тъмночервен копринен вътък (за прегледност не е представен лененият вътък)

казва, че този мотив явно се е развивал и върху чисто тъканите изделия от това време. Ъгълът на получения шеврон е остър, като в участъците, където се е запазил, варира между 63^0 и 70^0. Не може да се каже какъв е бил първоначалният ъгъл, тъй като текстилното изделие, служило за пояс, се е разтеглило при употребата. Все пак със сигурност ъгълът е бил по-голям от най-големия запазен – 70^0. С известно приближение може да се даде една по-точна картина на орнаментирането с шеврона. Разстоянието между успоредните линии на шеврона е 2,1 мм. Широчината на полето от едно рамо на шеврона е 9,4 мм. Тъй като установихме, че широчината на текстилната част от пояса е била 36–38 мм, се оказва, че върху тази широчина могат да се развият четири такива полета. Това дава възможност да бъде реконструиран най-вероятният изглед на шеврона, развит върху лицето на текстилния пояс (Обр. 17). Може да се заключи, че сърмените нишки, покриващи лицевата повърхност на текстилния пояс, са му придавали златна повърхност разнообразена от фактурата на самата сърма и шеврона. Като допълнителна украса, върху него посредством нитчета са били закрепени кръглите апликации.

Оказва се, че върху някои фрагменти сърмените нишки оформят и друг мотив, освен шеврона, който обаче не може да се разчете (Обр. 18). Тук допълнително са включени и тъмночервени копринени вътъци. Те са без

сук, поради което са се разстилали върху повърхността на изделието. Тези тъмночервени вътъци днес трудно се забелязват, а фрагментите, в които са се съхранили, са твърде миниатюрни. При украсата на поясната повърхност с шеврон сърмените нишки са само върху лицевата страна. Не е така, когато сърмените нишки заедно с тъмночервените копринени вътъци образуват другия мотив. В този случай, както сърмените, така и тъмночервените копринени вътъци се наблюдават и на двете страни на текстила. За образуването на тези орнаменти вървят заедно по една сърмена и една тъмночервена копринена нишка, но там, където сърмената нишка е върху лицето, съседната й копринена е върху гърба (Обр. 19). По няколко, доколкото се забелязва – три, успоредни сърмени или тъмночервени нишки посредством къси плавания са оформяли отделните елементи от мотивите. За съжаление нищо по определено не може да се каже за тях и техните размери. По-добре се забелязват, но на обратната страна на едно късче, по-къси и по-дълги плавания на сърмени и тъмночервени вътъци – до 2 мм. Донякъде е подобно положението при един вид сърмени тъкани, разпространени по българските земи през XIV в. По тях в тесни ивици – около 10 мм, се развиват сърмени шахматни орнаменти върху копринена основа, обагрена в различни цветове. Тези ивици са разположени между по-широки (20–30 мм) сърмени (златни) полета[20]. Най-вероятно орнаментите от шуменския текстил, изградени от сърмени и тъмночервени елементи, в определени участъци са сменяли златните полета, в които се е развивал мотивът шеврон. Въз основа на получените данни художничката Калина Атанасова прави графична реконструкция на част от пояса, украсен с метални апликации. (Обр. 20)

Според Ст. Дончева поясът е изработен в Югоизточна Европа. Но ако това евентуално важи за металните елементи, трудно може да се каже нещо по-определено за мястото, където е изтъкана текстилната част на пояса. Възможно е тя да е изработена някъде в Западна Европа, а да е доокомплектована с металните елементи на Балканите. Не могат да дадат информация за мястото на изтъкаване и метализираните нишки, вложени в изделието, тъй като през XIII в. започва усилен износ на сърмени нишки от Западна Европа на Изток[21].

Поясът от Шумен, чиито текстилни останки се разглеждат тук, спада към групата колани от типа с дълъг, висящ край, които бяха дял от изследванията на В. Павлова. В няколко свои работи тя обстойно разгледа част от доста представителните образци, съхранявани във Варненския археологически музей, но освен това В. Павлова направи и обстоен анализ на тяхното разпространение на Балканите, производството, възможните техни приносители, датировка[22]. Доста писмени свидетелства, художествени изображения – миниатюри, стенописи, скулптура, както и археологически находки свидетелстват, че те са популярни в една твърде обширна територия – от Британските острови до Кавказ, където битуват от XIII до XV в. Откритите

останки от тези пояси, най-вече метални части, показват голямо разнообразие по форми, състав, конструкция и украса. Основното тяло на поясите е изработвано от кожа или текстил от различно естество – коприна, лен, вълна, като в някои са влагани и сърмени нишки. Металните елементи – тока, обикновено с прилежаща продълговата плочка, накрайник и голям брой различни по форма апликации, изработвани с различни техники – леене, изчукване, запояване, гравиране, са от благороден метал – злато, сребро, позлатено сребро, но и от медни сплави, понякога с позлата. Обобщаващото изследване на И. Фингерлин категорично показва, че през XIII – XIV в. в по-голямата част на Европа се носят много близки пояси[23].

От днешните български земи са известни около 15 пояса и поне още толкова частично запазени. Като единични находки са открити отделни елементи от пояси, сред които най-много са апликациите. Повечето от поясите са намерени в съкровища с различен състав. Няколко екземпляра са гробни находки[24]. Частично запазена златна гарнитура – тока, накрайник и една апликация (прешленче) произхожда от гроб в дворцовата църква на Царевец във В. Търново. В нитовете на прешленчето бяха открити сърмени нишки – следи от текстилната част на пояса[25]. Два пояса с позлатени сребърни елементи, също върху текстилна основа, са открити в гробове от некропола на голямата базилика в Дръстър[26]. Към групата на откритите в гробове пояси вероятно трябва да добавим и шуменския, тъй като върху обратната страна на текстилните фрагменти, както бе отбелязано, се забелязват силно изтлели следи от други текстилни материи, които са били оцветени (Обр. 8). Т.е. те трябва да произхождат от дрехите на положен в земята заедно с пояса индивид.

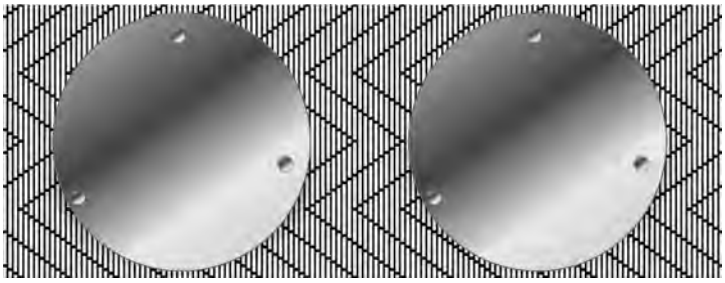

Обр. 20. Графична реконструкция на текстилната част от пояса, заедно с металните апликации. Детайл. Худ. Калина Атанасова

---

[1] **Doncheva, St**. A silver gilded belt from the 13th – 14th century. – Archaeologia Bulgarica. X, 2006, 1, 65 – 76.

[2] Ibid. p. 65, fig. 3a.

[3] Тук използвам възможността да изкажа своята признателност на доц. д-р Стела Дончева от НАИМ – БАН, филиал Шумен, за предоставянето на материалите и възможността да публикувам резултатите от изследването им. (Tuk izpolzvam

vazmozhnostta da izkazha svoyata priznatelnost na dots. d-r Stela Doncheva ot NAIM – BAN, filial Shumen, za predostavyaneto na materialite i vazmozhnostta da publikuvam rezultatite ot izsledvaneto im.)

[4] **Ковачевић, Ј**. Средњовековна ношња балканских словена. Београд, 1953, 174 – 179, сл. 121 – 123, 125; **Parani, M. G**. Reconstructing the reality of images : Byzantine material culture and religious iconography, 11th – 15th centuries. (The medieval Mediterranean, Vol. 41). Leiden – Boston, Brill, 2003, p. 65, fig. 67, 68, 70; **Поповић, М., С. Габелић, Б. Цветковић, Б. Поповић**. Црква светог Николе у Ста- ничењу. Београд, 2005, сл. 33, 41 – 43.

[5] **Павлова, В**. Съкровищата на Средновековна България. Каталог на изложба в Археологически музей – Варна, 2007 г. Варна, 2007, кат. № 4.7, 5.10, 5.11; **Павлова, В.** Принос към средновековния мъжки колан от XIII–XIV век (по данни от колекцията във Варненския музей). – В: Античная древност и средние века, 35. Екатеринбург, 2004, табл. 1–4; **Atanasov, G**. Two belts from 14th – century male burials in Drastar (now Silistra, NE Bulgaria). – Archaeologia Bulgarica. XV, 2011, 2, fig. 6 – 7. Наблюдения на автора. (**Pavlova, V**. Sakrovishtata na Srednovekovna Bulgaria. Katalog na izlozhba v Arheologicheski muzey – Varna, 2007 g. Varna, 2007, kat. № 4.7, 5.10, 5.11; **Pavlova. V.** Prinos kam srednovekovnia mazhki kolan ot XIII–XIV vek (po danni ot kolektsiyata vav Varnenskia muzey). – V: Antichnaya drevnost i srednie veka, 35. Ekaterinburg, 2004, tabl. 1 – 4;**Atanasov, G**. Two belts from 14th – century male burials in Drastar (now Silistra, NE Bulgaria). – Archaeologia Bulgarica. XV, 2011, 2, fig. 6 – 7. Nablyudenia na avtora.)

[6] **Чокоев, И**. Метализиран текстил от представителен средновековен пояс (IV 5050, РИМ – Варна). – В: Сборник в чест на Алескандър Минчев. Международна конференция. Варна 23.02.2007 (Acta musei Varnensis, VIII–1, Варна, 2011), 483–484. (**Chokoev, I**. Metaliziran tekstil ot predstavitelen srednovekoven poias (IV 5050, RIM – Varna). – V: Sbornik v chest na Aleskandar Minchev. Mezhdunarodna konferentsia. Varna 23.02.2007 (Acta musei Varnensis, VIII–1, Varna, 2011), 483 – 484.)

[7] **Павлова**, **В.** Колан от XIV в. открит до с. Кичево, Варненско. – В: Сборник в чест на Алескандър Минчев. Международна конференция. Варна 23.02.2007 (Acta musei Varnensis, Варна, 2011, VIII–1), 461 – 464. Подробности по откриването на пояса ми бяха съобщени от покойната В. Павлова, която е приела пояса във Варненския музей. (**Pavlova**, **V.** Kolan ot XIV v. otkrit do s. Kichevo, Varnensko. – V: Sbornik v chest na Aleskandar Minchev. Mezhdunarodna konferencia. Varna 23.02.2007 (Acta mua seiVarnensis, Varna, 2011, VIII–1), 461–464. Podrobnosti po otkrivaneto na poyasa mi byaha saobshteni ot pokoynata V. Pavlova, koyato e priela poyasa vav Varnenskia muzey.)

[8] **Doncheva, St**. Op. cit., p. 65.

[9] **Поповић, М., С. Габелић, Б. Цветковић, Б. Поповић**. Цит. съч., сл. 33, 41; **Parani, M. G**. Op. cit., fig.67.

[10] Наличието на останки от други материи върху обратната страна на пояса подсказва, че той най-вероятно е открит в гроб. (Nalichieto na ostanki ot drugi materii varhu obratnata strana na poyasa podskazva, che toy nay-veroyatno e otkrit v grob.)

[11] Преплитаща точка е мястото на прекръстосване на една основна с една вътъчна нишка. В зависимост от това, дали при преплитането основна нишка лежи върху вътъчна или вътъчна върху основна, се различават основна преплитаща точка и вътъчна преплитаща точка. Преплитането на основните и вътъчните нишки в тъканта се нанася върху мрежна хартия. Основната преплитаща точка се изобразява върху мрежната

хартия чрез запълване на квадратчето с боя (в случая е черно), а вътъчната преплитаща точка – чрез незапълнено квадратче. При мрежната хартия надлъжните междулиния означават основни нишки, а напречните – вътъчни нишки. Означените основни нишки се броят отляво надясно, а вътъчните – отдолу нагоре (**Тилева, Цв., Л. Ганева**. Строеж и анализ на тъканите. С., 1973, 3–15). (Preplitashta tochka e myastoto na prekrastosvane na edna osnovna s edna vatachna nishka. V zavisimost ot tova, dali pri preplitaneto osnovna nishka lezhi varhu vatachna ili vatachna varhu osnovna, se razlichavat osnovna preplitashta tochka i vatachna preplitashta tochka. Preplitaneto na osnovnite i vatachnite nishki v takanta se nanasya varhu mrezhna hartia. Osnovnata preplitashta tochka se izobrazyava varhu mrezhnata hartia chrez zapalvane na kvadratcheto s boya (v sluchaya e cherno), a vatachnata preplitashta tochka – chrez nezapalneno kvadratche. Pri mrezhnata hartia nadlazhnite mezhdulinia oznachavat osnovni nishki, a naprechnite – vatachni nishki. Oznachenite osnovni nishki se broyat otlyavo nadyasno, a vatachnite – otdolu nagore (**Tileva, Cv., L. Ganeva**. Stroezh i analiz na takanite. S., 1973, 3–15.)

[12] **Тилева, Цв., Л. Ганева**. Цит. съч., 12–15. (**Tileva, Cv., L. Ganeva**. Tsit. sach., 12–15.)

[13] Изписването може да се срещне и като 2.1. (Izpisvaneto mozhe da se sreshtne i kato 2.1.)

[14] Кепърните сплитки се задават чрез дроб, която показва преплитането на първата основна нишка в повтора на сплитката. Числото в числителя, в случая 2, показва издигането на основната нишка над съответния вътък, а числото в знаменателя – снемането на същата основна нишка под съответните вътъци, в случая 1. Наклонът на дробната черта – \ или /, показва диагонала – S или Z на кепъра, в случая / – Z (**Тилева, Цв., Л. Ганева**. Цит. съч., с. 8, 12). (Keparnite splitki se zadavat chrez drob, koyato pokazva preplitaneto na parvata osnovna nishka v povtora na splitkata. Chisloto v chislitelya, v sluchaya 2, pokazva izdiganeto na osnovnata nishka nad saotvetnia vatak, a chisloto v znamenatelia – snemaneto na sashtata osnovna nishka pod saotvetnite vataci, v sluchaia 1. Naklonat na drobnata cherta – \ ili /, pokazva diagonala – S ili Z na kepara, v sluchaia / – Z (**Tileva, Cv., L. Ganeva**. Tsit. sach., s. 8, 12).

[15] Вж. напр.: Български пафти и колани. Издава се от Сдружението на младите антиквари „Ценител", без година, с. 54–62. (Vzh. napr: Bulgarski pafti i kolani. Izdava se ot Sdruzhenieto na mladite antikvari „Tsenitel", bez godina, s. 54–62.)

[16] **Чокоев, Ив**. Метализиран текстил от представителен средновековен пояс, 484–491. (**Chokoev, Iv**. Metaliziran tekstil ot predstavitelen srednovekoven poyas, 484–491.)

[17] **Doncheva, St**. Op. cit., p. 71. Не е рядкост обърквaнето на тъканата и везаната украса, и не само в българската литература. Вж.: **Чокоев, И**. Текстил от средновековни археологически обекти в България. Постижения и проблеми на проучванията. В. Търново, "Фабер", 2006, с.119; **Новицька, М**. Гаптування в Київській Русі. – Археологія, XVIII, 1965, с. 24. (**Doncheva, St**. Op. cit., p. 71. Ne e ryadkost obarkvaneto na takanata i vezanata ukrasa, i ne samo v bulgarskata literatura. Vzh.:**Chokoev, I**. Tekstil ot srednovekovni arheologicheski obekti v Bulgaria. Postizhenia i problemi na prouchvaniata. V. Tyrnovo, "Faber", 2006, s.119; **Новицька, М**. Гаптування в Київській Русі. – Археологія, XVIII, 1965, с. 24.)

[18] Сърменият вътък е преминавал над 15 основни нишки (обр. 16), като сплитанията са оформяли шеврон. Върховете на шеврона се развиват през 8 сърмени нишки (Обр. 17). „Счупването" на шеврона е след 31 последователни отместени сплитания на основните нишки със сърмените. Поради голямата гъстота на натъкаване на основните нишки – около 70 н./см, основните нишки се сплитат през

една с всяка следваща вътъчна сърмена нишка. Така в едно рамо (поле) на шеврона участват 62 основни нишки.Тъй като в орнамента са се развивали четири полета на шеврона (обр. 17) то общият брой на вложените в текстилното изделие основни нишки е около 250. (Sarmeniat vatak e preminaval nad 15 osnovni nishki (obr. 16), kato splitaniyata sa oformyali shevron. Varhovete na shevrona se razvivat prez 8 sarmeni nishki (Obr. 17). „Schupvaneto" na shevrona e sled 31 posledovatelni otmesteni splitaniya na osnovnite nishki sas sarmenite. Poradi golyamata gastota na natakavane na osnovnite nishki – okolo 70 n./sm, osnovnite nishki se splitat prez edna s vsyaka sledvashta vatachna sarmena nishka. Taka v edno ramo (pole) na shevrona uchastvat 62 osnovni nishki.Tay kato v ornamenta sa se razvivali chetiri poleta na shevrona (obr. 17) to obshtiyat broy na vlozhenite v tekstilnoto izdelie osnovni nishki e okolo 250.)

[19] **Johnston, P**. The Byzantine tradition in Church embroidery. London. 1967, p. 67.

[20] **Чокоев, И**. Текстил от разкопките на църквата „Св. София" в София. – В: Дни на науката '2011. Съюз на учените в България, клон Велико Търново. т. 1. В. Търново, 2012, 27–34. (**Chokoev, I**. Tekstil ot razkopkite na tsarkvata „Sv. Sofia" v Sofia. – V: Dni na naukata '2011. Sayuz na uchenite v Bulgaria, klon Veliko Tarnovo. t. 1. V. Tarnovo, 2012, 27–34.)

[21] **Jacoby, D**. Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West. – Dumbarton Oaks Papers, 58, 2004, 236 – 238.

[22] **Павлова, В**. Съкровищата на Средновековна България., кат. № 4.7, 5.10 – 11, 8.6, 14.7 – 8, 15.22; **Павлова, В.** Принос към средновековния мъжки колан от XIII–XIV век., 165 – 178; **В. Павлова**. Колан от XIV в. открит до с. Кичево, Варненско, 461–480. (**Pavlova, V**. Sakrovishtata na Srednovekovna Bulgaria., kat. № 4.7, 5.10–11, 8.6, 14.7–8, 15.22; **Pavlova, V.** Prinos kam srednovekovnia mazhki kolan ot XIII–XIV vek, 165–178; **V. Pavlova**. Kolan ot XIV v. otkrit do s. Kichevo, Varnensko, 461–480)

[23] **Fingerlin, I**. Gürtel des hohen und späten Mittelalters. München, 1971; **Павлова, В**. Колан от XIV в. открит до с. Кичево, Варненско, 464–465. (**Pavlova, V**. Kolan ot XIV v. otkrit do s. Kichevo, Varnensko, 464 – 465.)

[24] Във връзка с публикуването на пояса от с. Кичево, Варненско В. Павлова е направила обзорен преглед на откритите поясни гарнитури и части от тях, публикувани и непубликувани. **Павлова, В**. Колан от XIV в. открит до с. Кичево, Варненско. 465 – 467. (Vav vrazka s publikuvaneto na poyasa ot s. Kichevo, Varnensko V. Pavlova e napravila obzoren pregled na otkritite poyasni garnituri i chasti ot tyah, publikuvani i nepublikuvani. **Pavlova, V**. Kolan ot XIV v. otkrit do s. Kichevo, Varnensko. 465–467.)

[25] **Георгиева, С.** Колании украси от двореца на Царевец в Търново. – Археология, 1964, 2, с. 39, обр.1; **Георгиева, С.** Накити и части от тъкани от двореца на Царевец. – В: Царевград Търнов. 2, С., 1974, 393–394, 406–407, обр. 1– 4, 5; **Чокоев, И**. Възстановка на златния пояс, открит в дворцовата църква на Царевец. – In: Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis. Suppl. V. C. 2010, 771–778. Когато подготвях статията за сб. в чест на доц. д-р Ст. Ангелова, а това беше не малко време преди кончината й през 2009 г., дневниците от разкопките на Двореца на Царевец във В. Търново не ми бяха известни. Затова приех казаното от Т. Николов, ръководител на разкопките през 1951 г., в годишния му доклад за работата на Търновския музей, че златните елементи от пояс са открити извън гроб. Дневниците се появиха няколко години след това – през 2013 г. Приелият ги – гл. ас. д-р Евг. Дерменджиев от РИМ – В. Търново, веднага след получаването им ми ги предостави за ползване, за което

сърдечно му благодаря. От документацията става ясно, че златните елементи от пояса са открити в гроб в дворцовата църква на Царевец във В. Търново. (**Georgieva, S.** Kolanni ukrasi ot dvoreca na Tsarevets v Tarnovo. – Arheologia, 1964, 2, s. 39, obr.1; **Georgieva, S.** Nakiti i chasti ot takani ot dvoreca na Tsarevets. – V: Tsarevgrad Tarnov. 2, S., 1974, 393–394, 406–407, obr. 1–4, 5; **Chokoev, I**. Vazstanovka na zlatnia poyas, otkrit v dvortsovata tsarkva na Tsarevets. – In: Studia Archaeologica Universitatis Sera dicensis. Suppl. V. S. 2010, 771–778. Kogato podgotvyah statiyata za sb. v chest na dots. d-r St. Angelova, a tova beshe ne malko vreme predi konchinata i prez 2009 g., dnevnitsite ot razkopkite na Dvoretsa na Tsarevets vav V. Tarnovo ne mi byaha izvestni. Zatova prieh kazanoto ot T. Nikolov, rakovoditel na razkopkite prez 1951 g., v godishnia mu doklad za rabotata na Tarnovskia muzey, che zlatnite elementi ot poyas sa otkriti izvan grob. Dnevnitsite se poyaviha nyakolko godini sled tova – prez 2013 g. Prieliyat gi – gl. as. d-r Evg. Dermendzhiev ot RIM – V. Tarnovo, vednaga sled poluchavaneto im mi gi predostavi za polzvane, za koeto sardechno mu blagodaria. Ot dokumentaciyata stava yasno, che zlatnite elementi ot poyasa sa otkriti v grob v dvortsovata tsarkva na Tsarevets vav V. Tarnovo.)

[26] **Ангелова, Ст**. Разкопките на църква № 2. Археологическо проучване на Дръстър (14 години по-късно). – Добруджа, 20, 2002, с. 36; **Atanasov, G**. Op. cit., 87 – 97. (**Angelova, St**. Razkopkite na carkva № 2. Arheologichesko prouchvane na Drastar (14 godini po-kasno). – Dobrudzha, 20, 2002, s. 36;**Atanasov, G**. Op. cit., 87–97.)

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНИ ОБЕКТИ В ШУМЕНСКО ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ
(КРАТЪК ОБЗОР НА ПРОУЧВАНИЯТА ДО 2008 ГОДИНА)

ARHEOLOGICHESKI PROUCHVANIA NA SREDNOVEKOVNI OBEKTI V SHUMENSKO PREZ POSLEDNITE DESETILETIIA
(KRATAK OBZOR NA PROUCHVANIYATA DO 2008 GODINA)

Стела Дончева, Тихомир Тихов

ARCHAEOLOGICAL STUDIES OF MEDIEVAL SITES IN SHUMEN DISTRICT DURING THE LAST DECADES
(BRIEF OVERVIEW UNTIL 2008)

Stela Doncheva, Tihomir Tihov

The brief overview of the archaeological researches in the vicinity of the town of Shumen combines individual objects according to their nature, their specific purpose and the time of existence. Considering that information, the archaeological sites are divided into 4 groups: I. Villages and fortifications; II. Religious facilities and necropolis; III. Monasteries and civic complexes; IV. Manufacturing centers.

Краткият обзор посветен на археологическите проучвания в околностите на Шумен през последните години е подчинен на условна композиционна схема, възприета да улесни представянето на паметниците в контекста на собствената им среда. Тя има за цел да обедини отделните обекти спрямо някои установени техни специфични черти, които ги отличават от останалите. Най-общо това са техният характер, конкретното им предназначение и установеното време на съществуване. Тук не се спираме на въпросите, свързани с техните паралели, връзки и влияния, които излизат извън рамките на настоящата работа. Предвид на това, археологическите обекти са обособени в 4 групи: I. Селища и укрепления; II. Култови съоръжения и некрополи; III. Манастири и граждански комплекси; IV. Производствени центрове.

I. Селища и укрепления

Средновековни селища край с. Сини вир, Шуменско

Проучени са от П. Петрова през 1985–1987 г. Първото се намира на 2 км СЗ до пътя за с. Черноглавци и е разположено от двете страни на дере. Събрано е голямо количество керамика, която го датира в VIII–X в.[1]

Второто е регистрирано на 2 км в южна посока, срещу м. Башбунар. Върху склон с изложение на ЮЗ са пръснати ломени камъни от жилища и голямо количество битова керамика от VIII–X в.[2] (Табл. I).

Ранносредновековно селище при с. Хърсово, Новопазарско

Разкопките се провеждат през 1988 г. под ръководството на Стойчо Бонев и Марин Димитров. В резултат на проучванията е установено неукрепено ранносредновековно българско селище с територия около 150 дка, датирано в периода IX–X в.[3] (Табл.I, обр.1).

Средновековно селище до гр. Каспичан

Проучванията са проведени през 1999–2000 г. от П. Петрова и Х. Стоянова във връзка с изграждането на автомагистрала "Хемус" в отсечката Каспичан – Шумен и обхващат площ 575 м^2 (обр. 2) В процеса на работа е регистрирано средновековно жилище землянка, вкопано на 1,30 м от съвременното ниво. По пода са забелязани гнезда за опори и каменна печка. От намерените керамични фрагменти са възстановени два съда от недобре изпечена и с много примеси глина. Това показва, че жилището е част от средновековно селище, съществувало в периода VIII–IX в.[4] (Табл. I).

Ранносредновековно селище и некропол при с. Правенци, община Нови Пазар

Двата обекта са проучени от Т. Балабанов през 1987 г.[5] Селището се намира на 2 км ЮИ от населеното място, в началото на малка река – приток на р. Каменица. Датира се от VIII до X в.[6] (Табл. I).

Некрополът отстои на 500 м от селището. Проучени са 13 гроба, където се срещат и двата обряда – трупополагане и трупоизгаряне. Гробният инвентар включва амфоровидна стомна от сива глина, ножчета, огнива, стъклени мънисти, кремъци, късноантични монети. Отнася се към VIII–IX в.[7] (Табл. II).

Ранносредновековно селище и късномадски некропол при с. Стан, Шуменско

Спасителните разкопки са извършени от П. Петрова през 1992 г.[8] Некрополът е разположен върху селище, чиято керамика го датира в VIII–X в. Липсват видими следи от жилища, освен застъпените от някои гробове подови нива на ранносредновековни жилища. Основните находки са голямо количество битова керамика, няколко ножа, стрели. Към селището се отна-

сят 4 куполообразни пещи, вкопани в брега, със старателно оформени отвори и предпещни пространства. От некропола, който се отнася към времето след X в. (датиран XI–XII в.) са разкрити 10 погребения[9] (табл. I).

II. Култови съоръжения и некрополи

Девташлари при с. Златна нива, Шуменски окръг

Проучванията са проведени от Р. Рашев през 1982-1985 г. В резултат на тях са разкрити общо 8 групи паметници с различен брой камъни, образуващи правоъгълник с размери до 40/25 м (обикновено 8 редици по 7 камъка или 9 редици по 9 камъка), (обр.3, 4) Ориентирани са североизточно или северозападно. Една част от тях са разположени на пътя, свързващ Плиска с второто по големина землено укрепление при Кабиюк.(Табл.II) До една от групите е установено изграждането на култово езическо съоръжение във вид на кръгов изкоп, запълнен с речни камъни, между които са открити животински кости и фрагменти от ранносредновековна керамика[10]. Датировката на тези паметници се определя в VIII–IX в.[11] В рамките на експедицията за проучването на култовите паметници на запад от Плиска – през 2001 г. е продължено изследването на култовия комплекс до с. Златна нива от Р. Рашев, Ст. Станилов, М. Инкова, И. Кънев, В. Григоров. В резултат на това са очертани границите на култова площадка, която ограничава площ от 110 дка.

Изследователският проект "Плиска-запад", който е инициран и се реализира под ръководството на Р. Рашев и С. Станилов, с финансиране от НИМ през 2005 г. обхваща три археологически обекта в зоната на запад от Плиска, в това число и девташларите.

Тяхното проучване продължава, като към екипа се включват Я. Димитров, М. Инкова, И. Кънев, Х. Стоянова, С. Иванов. Откритата на нивото на ритуалните площадки керамика потвърждава датировката в края на VIII – първата половина на IX в.

В рамките на същата експедиция е направеното проучване в околностите на **с. Велино, Шуменско,** чиято цел е откриването на ранносредновековен езически некропол, селище или производствен център, съществуването на които се предполага от двете сребърни гарнитури в Шуменския музей[12](обр. 5). Велино отстои на почти равни разстояния от двете най-важни землени укрепления на ранносредновековна България – Плиска и Кабиюк (Табл. II). Разкрити и частично проучени са три вкопани жилища и 7 гроба от биритуален езически некропол. Направени са общо 11 сондажни изкопа в централната и западната част на съвременното село[13]. В южната част са регистрирани и частично проучени две вкопани жилища и 6 ями. В една от тях са открити няколко фрагмента от едноръчна сиво-лъскава стомна, принадлежаща към т.нар. "федератска керамика" от IV–V в. В северната част са открити жилище-полуземлянка и яма за зърно, в която е открита битова керамика от VIII – началото на IX в., костени шила, прешлен за вретено, точила, част от пота за леене на цветен метал[14]. На

400 м западно от това жилище са открити и проучени 7 гроба от биритуален езически некропол. Един от тях е безурново трупоизгаряне, а останалите са трупополагания. Според находките от битова керамика некрополът е синхронен със селището и се датира в VIII – началото на IX в..

Към проекта Плиска-запад принадлежи и проучването на **земленото укрепление при Кабиюк** през 2005 г. от същия екип, в който вземат участие и С. Иванов, А. Аладжов и К. Константинов (Табл. II). Целта е да се проучи сектор от укрепителната линия по южния фронт и да се търсят следи от селище. В изкопите на дълбочина от 0,80 м са открити животински кости и керамика от началото на IX в. Установява се височината на вала – 1,0 м и дълбочината на рова – 2,10 м от съвременния терен.

Ранносредновековен могилен комплекс при Кабиюк, община Шумен

Проучванията са проведени през 2005 г. под ръководството на Р. Рашев, Г. Атанасов, С. Стойчев, Ю. Йоргов[15]. Комплексът се състои от 4 могили с диаметър 25-30 м и височина 4-4,50 м се намира на 4 км от Шумен, до кв. Чаир дере. Могилите са подредени в четириъгълник, ориентиран по посоките на света (Табл. II, обр. 7). Проучени са могила No 1 и No 4. Първата се оказва поменално съоръжение, а втората – надгробно, тъй като на 6 м ЮЗ от центъра е открит гроб, ориентиран на север. Погребаният е бил положен в дървен ковчег, до лявата му ръка е положена сабя, а тазовата област – колан, изработен от сребро. Намерени са и две златни обеци. Над главата и извън ковчега са открити железни детайли от конска амуниция – стремена, юзда и тока от кожен ремък, сребърни украшения. До тях е положена голяма кана от сивочерна глина. При краката е поставена кожа на кон с крайниците. Богатството и разнообразието на гробния инвентар достига до 51 предмета от желязо, бронз, сребро и злато. Тяхната форма и украса отнасят погребението най-общо към VIII в. (обр. 6).

През 2006 г. проучването на могилния комплекс при Кабиюк продължава под ръководството на Р. Рашев[16] (Табл. II). Обект на изследване са останалите две могили – No 2 и 3 от 4-те могили, съставящи правоъгълник с размери 175 / 155 м, ориентиран по посоките на света (обр. 7). При проучването на могила No 2 са намерени въглени, животински кости и керамични фрагменти, попаднали тук в резултат на ритуални действия. Това определя могилата като поменална. Същият характер има и могила No 3, където обаче са открити съоръжения, съществували преди насипването на могилата. Това са две жилища полуземлянки, едното с каменна печка, 4 стопански ями и изкопи за дървени огради. Намерената в насипите на могилите керамика се отнася към VIII – средата на IX в., а времето на съществуване на неголямото ранносредновековно селище тук се определя малко преди това.

Проучването в Кабиюк продължава през 2007 г. и 2008 г. под ръководството на Р. Рашев, С. Иванов и в сътрудничество с Т. Тихов. То е съсредоточено в южната част на земленото укрепление[17]. В резултат на него частично са разкрити основите на езически храм с правоъгълна форма. В по-късно време тук е възникнал некропол, от който са разчистени няколко гроба, попадащи над зидовете. Открити са животински кости, фрагменти керамика, един цял глинен съд и части от архитектурни детайли. Датировката на съоръжението е в началото на IX в.

Култов комплекс "Кирека" до с. Калугерица, община Каспичан

През 1935 г. Геза Фехер започва разкопки на голям архитектурен комплекс, разположен в подножието на скалния венец до с. Калугерица и в непосредствена близост до скалната гробница, наричана от местното население "Кирека". Разкрити са една монументална правоъгълна постройка, градена в стила на плисковските и преславските дворци и помещения от сгради с верижен план[18]. През 1989 г. проучванията тук са възобновени под ръководството на Т. Балабанов и продължават до 1991 г[19]. Те дават представа за етапите на строителство и живот на това място. През V-VII в. тук е възникнала двукорабна базилика с една абсида. Върху нея е съществувала за кратък период квадратна каменна постройка, предхождаща правоъгълната култова постройка храм, преустроена след средата на IX в. на християнска църква. В края на IX или началото на X в. около нея възниква манастирски комплекс с верижни помещения, а към средата на XI в. всичко е разрушено и на това място възниква некропол (Табл. I).

Късносредновековен некропол в с. Калугерица, община Каспичан

Разкопките са проведени през 1990 г. от Б. Петрунова[20]. Регистрирани са осем каменни кръста с височина до 2,50 м. Намереният нумизматичен материал датира некропола в XVI–XVII в. От находките интерес представлява лента за глава със сребърна нишка, очертаваща орнамент (Табл. I).

Ранносредновековен некропол до гр. Смядово

Разкопките са проведени през 1982 г. от В. Антонова[21]. Проучени са 10 гроба с трупополагане. В самия некропол са засечени основите на трикорабна базилика, а в близост до нея и други останки от солидни градежи (табл. II).

Ранносредновековен некропол при с. Дибич, община Шумен

Проучванията са проведени от Р. Рашев и Ст. Станилов през 1992 и 1993 г.[22]. Некрополът се намира в източния край на селото, на левия бряг на р. Поройна. Разкопани са общо 20 гроба – 3 трупоизгаряния и 17 трупополагания. В първите са открити една едноръчна и две амфоровидни кани, както

и негорели кости от животни. При вторите – керамичните съдове са общо 6 (кани и гърнета). Намерени са железни халки, ножче, стремена, лировидна тока, връх от копие, част от ведро. Датировката на некропола е VIII – втората половина на IX в. (Табл. II).

Ранносредновековен некропол при с. Върбяне, община Нови Пазар

Разкрит и проучен от Р. Рашев и Х. Стоянова през периода 1995-2000 г.[23]. Намира се на около 1,5 км западно от плисковското землено укрепление. (Табл.II) Открити и разчистени са 38 гроба, сред които преобладават трупополаганията. В някои от тях е установена следпогребална ритуална намеса. Намерени са цели глинени съдове (обр. 8_{1-4}), въглени, животински кости[24]. В единия от гробовете с трупоизгаряне (No 4) е намерен бронзов пръстен с гравирана растителна украса от четири сърцевидни полета[25] (обр. 8_{10}). Датировката на некропола се определя в VIII–IX в.

Средновековни некрополи в Шумен, кв. Дивдядово

Проучванията са започнати през 1987 г. от Т. Балабанов, Г. Атанасов и П. Петрова[26]. При ремонтни дейности в частна къща се попада на два гроба, в които са намерени сребърна висулка, гърне с врязана украса, 3 златни обеци (обр. 9), 5 златни мъниста. В околните лозя са разкрити още 4 гроба и са открити 138 мъниста, бронзови обеци и пръстен с пентаграма. От керамиката и материалите се заключава, че на това място има два некропола – езически (VIII–IX в.) и християнски (IX–XI в.), (Табл. II).

Проучванията са възобновени през 2004 г. от Г. Атанасов, С. Венелинова, Ст. Стойчев вследствие на изкопни дейности за прокарване на канал под главния път, свързващ Дивдядово с града (Табл. II). От изследваните 24 обекта в 17 са открити човешки кости. Открити са 32 находки, сред които най-впечатляващи са тези от гроб No 3. Сред тях са 2 токи, 13 апликации и 2 колании накрайника от сребро с позлата, като върху единия е представен орнамент тип "Врап". Намерени са два железни кинжала и тип лека брадва, а върху глезените на погребания и амфоровидна стомна и бронзов обков от ведро. В насипа е намерен и фолис на Анастасий. От гроб No 6 произхождат 4 посребрени обеци "пастирски" тип с луновидно оформена висулка и огърлица от 17 стъклени и 3 бронзови мъниста[27]. Датировката на ранния некропол се прецизира и определя в края на VII – началото на VIII в.

През османския период тук отново възниква некропол, от който на следващата година екипа С. Дончева, Т. Тихов под ръководството на Р. Рашев разкрива 17 гроба [28]. Липсва погребален инвентар, но фрагментите керамика го определят в XVIII в. Направените спасителни разкопки през 2005 г. потвърждават, че в този район са били разположени ранносредновековен некропол, застъпен по-късно от некропол от османо-турския период.

III. Манастири и граждански комплекси

Старобългарски манастир при с. Черноглавци, община Венец

Манастирът е познат от частичното си археологическо проучване между 1987 и 1990 г. проведено от Т. Балабанов и П. Георгиев[29]. Разположен е в котловината "Клисе колак" и отстои на 25 км от Плиска недалече от пътищата, свързващи двете столици с големия градски център на Дунав – Дръстър (Табл. I и обр. 11_1). От архитектурата е проучена изцяло църквата, оградната стена от север и запад, както и разположените в този сектор 4 отделни сгради. Разкритата площ е не повече от ¼ от територията, върху която е разположен архитектурният комплекс (обр.11_2). Голяма част от него, най-вече в южната му половина е унищожена при строителството на малък язовир. Друга остава засега непроучена. От особено значение са разкритите над 70 надписа с кирилски, глаголически и гръцки букви, както и с рунически символи. Изграждането на целия комплекс се отнася към края на IX – началото на X в.

Средновековен манастир до с. Сини вир, Шуменско

Проучван е от П. Петрова в периода 1986-1987 г.[30]. Намира се на 2 км южно от населеното място, срещу селище от VIII–X в. (Табл. I). Разкрита е църква с размери 16,40/14 м (обр. 12). Установени са три строителни периода: I – храм с издължена абсида и дълбок притвор; II – добавени портици от три страни; III – портиците са заменени с помещения. В района на църквата са разчистени 17 гроба. Намерени са керемиди със знаци и печат на Борис I Михаил. Датировката е в IX в. Открити са по-късни жилища, които заедно с некропола се отнасят към началото на XI в.

Средновековен манастир при с. Хан Крум, община Преслав

Спасителните разкопки са проведени през 1979 г. от екип в състав В. Антонова, Д. Аладжова и П. Петрова[31]. Обектът се намира западно от селото (Табл. I, обр. 13_1). Проучена е църквата – трикорабна триабсидна базилика с нартекс и триделен екзонартекс и размери 20,0/12,5 м (обр. 13_2). Първоначалното й изграждане се отнася към края на IX в., като през X в. сградата претърпява редица преустройства. В близост до нея е установена по-късна сграда и некропол, който отчасти застъпва църквата. В насипа са открити строителна и битова керамика и архитектурни детайли от украсата на храма. Комплексът се датира в IX–X в.

Граждански комплекс "Струмба" край Шумен

Проучванията са проведени в периода 1982-1985 г. от П. Петрова (Табл. I)[32]. Според предварителното аеропроучване е регистриран архитектурен комплекс, включващ два вписани двора от отделни сгради, верижни постройки и ограда. При разкопките е разкрито феодално имение в центъра

на средновековно селище, датирано от керамичния материал в IX–X в. (обр. 14). То се състои от постройки със солиден градеж на глинена спойка и дебелина на зидовете 0,90 м. Някои от помещенията имат настилка от камъни и тухли, мазилка от розов хоросан, както и отпечатъци от квадратни стъпки за колони. Малка част от зидовете са разрушени от землянки, датирани към средата на XI в. Засечена е каменната ограда на комплекса от север, юг и изток. Сред намерените материали по-интересни са керемидите с ипсилони, железен кръст, украси с позлата, писала, многобройни стъклени гривни.

Шуменската крепост

Проучванията тук започват през 1957 г. и продължават близо 30 години под ръководството на В. Антонова[33]. Те доказват съществуването на значително укрепено поселение още през тракийско време (V–II в. пр. Хр.). По-късно през римската епоха (II–IV в.) укреплението стои на пътя Visantium-Odessus. Активната строителна дейност на Юстиниан го превръща в твърдина, бранеща подстъпите към Стара планина. След кратко прекъсване животът тук е възстановен и през Ранното средновековие (VIII–X в.) укреплението отново добива своите стратегически функции. Най-значимият период е Късното средновековие (XII–XIV в.), когато Шуменската крепост се превръща в един от най-важните градски центрове на Второто българско царство (обр. 15). От този период са и повечето намерени при проучванията предмети – над 660 накити и украшения, стеатитова икона на Йоан Богослов и издялана от варовик икона на Св. Димитър и Христос. Открити са над 1400 броя български и чужди монети, както и предмети, свързани с военния бит на крепостта (ризници, копия, стрели, боздугани). След разкопаването на вътрешността на града и на части от подградието проучванията тук са преустановени.

IV. Производствени центрове

Производствен център при с. Надарево, Шуменско

През 1994 г. в м. Юкя край Надарево са проведени сондажни археологически разкопки от колектив с ръководители К. Тотев, К. Капелкова, И. Петрински, А. Конаклиев, И. Чокоев. Резултатите от разкопките не са публикувани, но е известно, че на това място има център за производство на колонни гарнитури. Намерени са немалко количество апликации, накрайници, токи и разнообразен инструментариум[34].

Център за производство на художествен метал при с. Новосел, Шуменско

Проучванията се водят от 2004 г. до настоящия момент под ръководството на С. Бонев и С. Дончева[35]. Обектът е представян вече на национална конференция и затова тук ще спомена само за обогатената колекция от

образци на металопластичното изкуство, възлизаща досега на 600 предмета обособени в две групи. Първата включва готовите изделия, изработени от бронз, а втората – тези от олово, представляващи модели за направата на първите. При разкопките се откриха и инструментите, с които са извършвани повечето от производствените операции. Интерес представлява и колекцията от леярски съдове, които по откритите фрагменти и направената статистика, наброяват над 300 броя. Хронологията на производствения център се прецизира в 30–50-те години на X в. от характерната за периода керамика и намерените монети на Роман I Лакапин (934–941) и Роман II и Константин VII (945–959)[36].

Център за производство на художествен метал при с. Златар, община Преслав

Проучването на обекта започва през 2007 г. под ръководството на С. Дончева и ще продължи и през настоящия сезон[37]. Центърът отстои на 1,5 км от съвременното село и обхваща значителна площ, чиито граници тепърва ще бъдат определяни. Разкопани бяха две работилници със запазени основи на пещи и предпещно пространство пред тях. Освен откриването и проучването на двете работни помещения, друг положителен резултат е голямото количество предмети, намерени тук. Те представят богатия репертоар от произведения на художествения метал. Сред тях най-голям дял се пада на апликациите, като не са малко и останалите накити – пръстени, обеци, единични и двойни печати. Трябва да посочим и значителния брой оловни модели на същите, които са едни от най-качествените находки. Въпреки немалкото разрушаване на двете съоръжения се откри и един цял леярски съд, както и множество фрагменти от такива. Освен многобройните останки от керамични съдове с характерната за периода украса, хронологията на проучвания център за металопластика се прецизира от намерения нумизматичен материал, сред който са фолиси на Лъв VI (886–912) и на Роман I (931–944). Това определя времето на съществуване на производствения център в 30–50-те години на X в.

---

[1] Настоящото съобщение е изнесено на Национална археологическа конференция в гр. Шумен, 26–29 май 2008 г., поради което е актуално към тази дата; Материали за картата на Средновековната българска държава (територията на днешна Североизточна България). – В: Плиска – Преслав, 7, Шумен, 1995, с. 276, кат. № 980, пос. лит. (Nastoyashtoto saobshtenie e izneseno na Natsionalna nauchna konferentsia v gr. Shumen, 26–29 may 2008 g., poradi koeto e aktualno kam tazi data; Materiali za kartata na Srednovekovnata bulgarska darzhava (teritoriyata na dneshna Severoiztochna Bulgaria). – V: Pliska – Preslav, 7, Shumen, 1995, s. 276, kat. № 980, pos. lit.)

[2] Материали за картата**…,** с. 276, кат. № 981. (Materiali za kartata**…,** s. 276, kat. № 981.)

[3] **Бонев, С., М. Димитров.** Старобългарското селище при с Хърсово, Новопазарско. – В:ИНМШ, VII, 1992, с. 83–96, табл. I – V; Материали за картата**…,** с. 288, кат. № 1093. (**Bonev, S., M. Dimitrov.** Starobulgarskoto selishte pri s Harsovo, Novopazarsko. – V: INMSH, VII, 1992, s. 83–96, tabl. I – Materiali za kartata**…,** s. 288, kat. № 1093.)

[4] **Стоянова, Хр.** Средновековно селище до гр. Каспичан. – В: ИИМШ, т.12, Шумен, 2004, с. 92–100. (**Stoyanova, Hr.** Srednovekovno selishte do gr. Kaspichan. – V: IIMSH, t.12, Shumen, 2004, s. 92–100.)

[5] **Балабанов, Т.** Новооткрити ранносредновековни селища в околностите на Плиска. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, С., 1989, с. 278–290. (**Balabanov, T.** Novootkriti rannosrednovekovni selishta v okolnostite na Pliska. – V: Problemi na prabulgarskata istoria i kultura, S., 1989, s. 278–290.)

[6] Материали за картата**…,** с. 266, кат. № 903. (Materiali za kartata**…,** s. 266, kat. № 903.)

[7] Пос. съч., с.266, кат. № 904. (Pos. sach., s. 266, kat. № 904.)

[8] **Петрова, П.** Ранносредновековно селище и късномадски некропол при с. Стан, Шуменско. – В: АОР за 1992–1993 г. Велико Търново, 1994, 121–122; **Петрова, П.** Късномадски некропол при с. Стан, Новопазарско. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, Т. 3, С., 1997, 398–402. (**Petrova, P.** Rannosrednovekovno selishte i kasnonomadski nekropol pri s. Stan, Shumensko. – V: AOR za 1992–1993 g. Veliko Tarnovo, 1994, 121–122; **Petrova, P.** Kasnonomadski nekropol pri s. Stan, Novopazarsko. – V: Problemi na prabulgarskata istoria i kultura, T. 3, S., 1997, 398–402.)

[9] Материали за картата**…,** с. 280, кат. № 1009, 1012. (Materiali za kartata**…,** s. 280, kat. № 1009, 1012.)

[10] **Рашев, Р.** Езически култов паметник при Златна нива. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, Т.2, С.,1991, 209–218; **Рашев, Р**. Българската езическа култура VII – IX в. С., 2008. (**Rashev, R.** Ezicheski kultov pametnik pri Zlatna niva. – V: Problemi na prabulgarskata istoria i kultura, T.2, S., 1991, 209–218; **Rashev, R.** Bulgarskata ezicheska kultura VII – IX v. S., 2008.)

[11] **Рашев, Р.** Девташларите – мегалитни паметници на българската езическа култура. – В: Плиска-Преслав, 5, 1992, 5–34; Материали за картата**…,** с. 208, кат. № 380–386; **Рашев, Р.** Българската езическа култура VII–IX век. С., 2008, 203–209. (**Rashev, R.** Devtashlarite – megalitni pametnitsi na bulgarskata ezicheska kultura. – V: Pliska-Preslav, 5, 1992, 5–34; Materiali za kartata**…,** s. 208, kat. № 380–386; **Rashev, R.** Bulgarskata ezicheska kultura VII–IX vek. S., 2008, 203–209.)

[12] **Станилов, Ст., Г. Атанасов.** Сребърни украси за колан от Шуменския музей. – Археология, XXXV, 1993, 1, с. 43 – 53; **Станилов, Ст.** Художественият метал на българското ханство на Дунав. (7–9 век). С., 2006, 90–157. (**Stanilov, St., G. Atanasov.** Srebarni ukrasi za kolan ot Shumenskia muzey. – Arheologia, XXXV, 1993, 1, s. 43–53; **Stanilov, St.** Hudozhestveniyat metal na bulgarskoto hanstvo na Dunav. (7–9 vek). S., 2006, 90–157.)

[13] **Рашев, Р., С. Станилов, Я. Димитров, М. Инкова, И. Кънев, Хр. Стоянова, С. Иванов.** Цит. съч., с. 372–373. (**Rashev, R., S. Stanilov, Ya. Dimitrov, M. Inkova, I. Kanev, Hr. Stoianova, S. Ivanov.** Tsit. sach., s. 372–373.)

[14] **Рашев, Р., С. Станилов, Я. Димитров, М. Инкова, И. Кънев, Хр. Стоянова, С. Иванов.** Плиска – запад. – В: АОР през 2005 г., С., 2006, с. 372–373; Използваме случая да благодарим на Хр. Стоянова за предоставения непубликуван снимков материал и информация; **Стоянова, Хр.** Глинени съдове от VIII–IX в. от фонда на

Исторически музей – Шумен. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3, Шумен 1997, с. 334–336, бел. 24, обр. 1_5. (**Rashev, R., S. Stanilov, Ya. Dimitrov, M. Inkova, I. Kanev, Hr. Stoianova, S. Ivanov.** Pliska – zapad. – V: AOR prez 2005 g., S., 2006, s. 372–373; Izpolzvame sluchaya da blagodarim na Hr. Stoyanova za predostavenia nepublikuvan snimkov material i informatsia; **Stoyanova, Hr.** Glineni sadove ot VIII–IX v. ot fonda na Istoricheski muzey – Shumen. – V: Problemi na prabulgarskata istoria i kultura, 3, Shumen 1997, s. 334–336, bel. 24, obr. 1_5.)

[15] **Рашев, Р., Г. Атанасов, Ст. Стойчев, Ю. Йоргов.** Ранносредновековен могилен комплекс при Кабиюк, община Шумен. – В: АОР през 2005, С., 2006, 374–375. (**Rashev, R., G. Atanasov, St. Stoychev, Yu. Yorgov.** Rannosrednovekoven mogilen kompleks pri Kabiyuk, obshtina Shumen. – V: AOR prez 2005, S., 2006, 374–375.)

[16] **Рашев, Р.** Ранносредновековен могилен комплекс при Кабиюк. – АОР през 2006, С., 2007, 571–573; **Рашев, Р**. Българската езическа култура VII – IX в. С., 2008. (**Rashev, R.** Rannosrednovekoven mogilen kompleks pri Kabiyuk. – V: AOR prez 2006, S., 2007, 571–573; **Rashev, R.** Bulgarskata ezicheska kultura VII – IX v. S., 2008.)

[17] **Рашев, Р., Ст. Иванов, Т. Тихов.** Ранносредновековна сграда в земленото укрепление при могилата Кабиюк, Шуменска община. – В: АОР през 2007, С., 2008, 606–607. (**Rashev, R., St. Ivanov, T. Tihov.** Rannosrednovekovna sgrada v zemlenoto ukreplenie pri mogilata Kabiyuk, Shumenska obshtina. – V: AOR prez 2007, S., 2008, 606–607.)

[18] **Фехер, Г.** Разкопки в местността Кирека над с. Калугерица – В: Сб. Мадара, 1936, II, с. 107 и сл., 140, 150–163, **Дремсизова-Нелчинова, Цв., В. Антонова.** Каталог на археологическите паметници на Шуменски окръг. С., 1975, с. 27, кат. № 75. (**Feher, G.** Razkopki v mestnostta Kireka nad s. Kalugeritsa – V: Sb. Madara, 1936, II, s. 107 i sl., 140, 150–163, **Dremsizova-Nelchinova, Tsv., V. Antonova.** Katalog na arheologicheskite pametnitsi na Shumenski okrag. S., 1975, s. 27, kat. № 75.)

[19] **Балабанов, Т.** Разкопки на обект Кирека до с. Калугерица. – В: АОР през 1989 г. Кюстендил, 1990, с. 115–116; **Балабанов, Т.** Проучване на старобългарския комплекс Кирека край с. Калугерица. – В: Приноси към българската археология, Т.1, С., 1992, 68–73; Материали за картата…, с. 214, кат. № 427. (**Balabanov, T.** Razkopki na obekt Kireka do s. Kalugeritsa. – V: AOR prez 1989 g. Kyustendil, 1990, s. 115–116; **Balabanov, T.** Prouchvane na starobulgarskia kompleks Kireka kray s. Kalugeritsa. – V: Prinosi kam bulgarskata arheologia, T.1, S., 1992, 68–73; Materiali za kartata…, s. 214, kat. № 427.)

[20] **Петрунова, Б.** Разкопки на късносредновековен некропол в с. Калугерица, община Каспичан. – В: АОР през 1990 г. Ловеч, 1991, с. 176. (**Petrunova, B.** Razkopki na kasnosrednovekoven nekropol v s. Kalugeritsa, obshtina Kaspichan. – V: AOR prez 1990 g. Lovech, 1991, s. 176.)

[21] **Антонова, В., П. Петрова.** Старобългарски некропол до гр. Смядово (Шуменски окръг). – В: ГМСБ, кн. IX, Варна, 1983, 1–9. (**Antonova, V., P. Petrova.** Starobulgarski nekropol do gr. Smyadovo (Shumenski okrag). – V: GMSB, kn. IX, Varna, 1983, 1–9.)

[22] **Рашев, Р., С. Станилов.** Старобългарски некропол при с. Дибич, община Шумен. – В: АОР през 1992–1993 г., С., 1994, с. 121; **Чолаков, С.** Антропологично проучване на ранносредновековен некропол при с. Дибич, Шуменско. – Археология, 3–4, С., 1998, 83 – 93. (**Rashev, R., S. Stanilov.** Starobulgarski nekropol pri s. Dibich, obshtina Shumen. – V: AOR prez 1992–1993 g., S., 1994, s. 121;**Cholakov, S.**

Antropologichno prouchvane na rannosrednovekoven nekropol pri s. Dibich, Shumensko. – Arheologia, 3–4, S., 1998, 83–93.)

[23] **Стоянова, Хр.** Обредът "обезвреждане на мъртвите" в езическите некрополи (по данни от района на Плиска и Варна). – В: Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев, В. Търново, 2007, 154–166, бел. 10. (**Stoyanova, Hr.** Obredat "obezvrezhdane na martvite" v ezicheskite nekropoli (po danni ot rayona na Pliska i Varna). – V: Izsledvania po bulgarska srednovekovna arheologia. Sbornik v chest na prof. Rasho Rashev, V. Tarnovo, 2007, 154–166, bel. 10.)

[24] **Стоянова, Хр.** Глинени съдове…, с. 331–332; Материали…, с. 195, бел.1. (**Stoyanova, Hr.** Glineni sadove…, s. 331–332; Materiali…, s. 195, bel.1.)

[25] **Рашев, Р.** Пръстенът от Върбяне. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, Т.3, Шумен 1997, с. 180 – 185; **Рашев, Р.** Българската езическа култура VII–IX в. С., 2008, с. 69, 195–201. (**Rashev, R.** Prastenat ot Varbyane. – V: Problemi na prabulgarskata istoria i kultura, T.3, Shumen 1997, s. 180 – 185; **Rashev, R.** Bulgarskata ezicheska kultura VII – IX v. S., 2008, s. 69, 195–201.)

[26] **Балабанов, Т., Г. Атанасов.** Ранносредновековен некропол в кв. Дивдядово, гр. Шумен. – В: Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. В. Търново, 2007, 138–153. (**Balabanov, T., G. Atanasov.** Rannosrednovekoven nekropol v kv. Divdyadovo, gr. Shumen. – V: Izsledvania po bulgarska srednovekovna arheologia. Sbornik v chest na prof. Rasho Rashev. V. Tarnovo, 2007, 138–153.)

[27] **Атанасов, Г., Св. Венелинова, С. Стойчев.** Ранносредновековен некропол в Шумен (кв. Дивдядово). – Археология, год. XLVIII, кн. 1–4, С., 2007, с.57 – 66, обр. 2–4. (**Atanasov, G., Sv. Venelinova, S. Stoychev.** Rannosrednovekoven nekropol v Shumen (kv. Divdiadovo). – Arheologia, god. XLVIII, kn. 1–4, S., 2007, s. 57–66, obr. 2–4.)

[28] **Рашев, Р., С. Дончева, Т. Тихов.** Спасителни разкопки на некропол в гр. Шумен, квартал Дивдядово. – В: АОР през 2005 г. С., 2006, с. 375. (**Rashev, R., S. Doncheva, T. Tihov.** Spasitelni razkopki na nekropol v gr. Shumen, kvartal Divdiadovo. – V: AOR prez 2005 g. S., 2006, s. 375.)

[29] **Балабанов, Т., П. Георгиев.** Разкопки на старобългарски църковен комплекс при с. Черноглавци (общ. Венец, област Варненска). – В: АОР през 1989 г. Кюстендил, 1990, с.137–139; Материали…, 293–294, кат. № 1147; **Балабанов, Т.** Старобългарски манастир при с. Черноглавци. – В: ИИМШ, 8, 1993, 263–272; **Георгиев, П.** Манастирът от X в. при с. Черноглавци, Шуменска област. – В: ГСУ-ЦСВП, 93 (12), 2005, 71–79, 355-356. (**Balabanov, T., P. Georgiev.** Razkopki na starobulgarski tsarkoven kompleks pri s. Chernoglavtsi (obsht. Venets, oblast Varnenska). – V: AOR prez 1989 g. Kyustendil, 1990, s.137–139; Materiali…, 293–294, kat. № 1147; **Balabanov, T.** Starobulgarski manastir pri s. Chernoglavtsi. – V: IIMSH, 8, 1993, 263–272; **Georgiev, P.** Manastirat ot X v. pri s. Chernoglavtsi, Shumenska oblast. – V: GSU-CSVP, 93 (12), 2005, 71–79, 355–356.)

[30] Материали…, с. 277, кат. № 983; **Петрова, П.** Църквата при с. Сини вир, Шуменско. – В: АОР през 1987 г. Благоевград 1988, с. 190; **Петрова, П.** Църквата при с. Сини вир, Шуменско в контекста на Преславската храмова архитектура. – В: 1100 години Велики Преслав, Т. 1, Шумен, 1995, 115–122. Materiali…, s. 277, kat. № 983; **Petrova, P.** Tsarkvata pri s. Sini vir, Shumensko. – V: AOR prez 1987 g. Blagoevgrad 1988, s.190; **Petrova, P.** Tsarkvata pri s. Sini vir, Shumensko v konteksta na Preslavskata hramova arhitektura. – V: 1100 godini Veliki

Preslav, T. 1, Shumen, 1995, 115–122.)

[31] **Антонова, В., Д. Аладжова, П. Петрова.** Нови археологически разкопки при с. Хан Крум, Шуменско. – В: ГМСБ, 7, Варна, 1981, 65–76; Материали…, с. 287, кат. № 1079. (**Antonova, V., D. Aladzhova, P. Petrova.** Novi arheologicheski razkopki pri s. Han Krum, Shumensko. – V: GMSB, 7, Varna, 1981, 65–76; Materiali…, s. 287, kat. № 1079.)

[32] **Петрова, П.** Постройка от ранносредновековно имение край Шумен. – В: ИИМШ, 8, 1993, 234–241; (**Petrova, P.** Postroyka ot rannosrednovekovno imenie kray Shumen. – V: IIMSH, 8, 1993, 234–241); **Henning, J., P. Milo.** The early medieval boyar courtyard of Strumba near Shumen. – Millenium – Sttudien Post – Roman Towns. Trade and Setlement in Europe and Byzantium, vol. 2. Byzantium, Pliska and Balkans. Edited by Joahim Henning, walter de Gruyter. Berlin – New York, 1999, 441–446.

[33] **Антонова В.** Шумен и Шуменската крепост. Шумен, 1995; **Жекова, Ж.** Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен. С., 2006. (**Antonova V.** Shumen i Shumenskata krepost. Shumen, 1995; **Zhekova, Zh.** Moneti i monetno obrashtenie v srednovekovnia Shumen.S., 2006.)

[34] **Тотев, К., Ив. Чокоев, Кр. Капелкова, Ив. Петрински, А. Конаклиев.** Работилница за металообработка при с. Надарево, Търговищко. – В: АОР през 1994 г., Смолян 1995, 141–142.(**Totev, K., Iv. Chokoev, Kr. Kapelkova, Iv. Petrinski, A. Konakliev.** Rabotilnitsa za metaloobrabotka pri s. Nadarevo, Targovishtko. – V: AOR prez 1994 g., Smolyan 1995, 141–142.)

[35] **Дончева, С.** Старобългарски производствен център за металопластика при с. Новосел, Шуменско. – В: АОР през 2004 г., С., 2005, 285–286. (**Doncheva, S.** Starobulgarski proizvodstven tsentar za metaloplastika pri s. Novosel, Shumensko. – V: AOR prez 2004 g., S., 2005, 285–286.)

[36] **Бонев, С., С. Дончева.** Старобългарски производствен център за металопластика при с. Новосел, Шуменско. – В: АОР през 2005 г., С., 2006, 300–303; **Бонев, С., С. Дончева.** Археологически проучвания на производствен център за металопластика при с. Новосел, Шуменско. – В: АОР през 2006 г., С., 2007, 433–436, обр. 1–2; **Бонев, С., С. Дончева.** Старобългарски производствен център за металопластика при с. Новосел, Шуменско. – В: АОР през 2007 г., С., 2008, 636–639, обр. 1–4.

Bonev, S., S. Doncheva. Starobulgarski proizvodstven tsentar za metaloplastika pri s. Novosel, Shumensko. – V: AOR prez 2005 g., S., 2006, 300–303; **Bonev, S., S. Doncheva.** Arheologicheski prouchvania na proizvodstven tsentar za metaloplastika pri s. Novosel, Shumensko. – V: AOR prez 2006 g., S., 2007, 433–436, obr. 1–2; **Bonev, S., S. Doncheva.** Starobulgarski proizvodstven tsentar za metaloplastika pri s. Novosel, Shumensko. – V: AOR prez 2007 g., S., 2008, 636–639, obr. 1–4.

[37] **Дончева, С.** Център за производство на художествен метал при с. Златар, Преславско. – В: АОР през 2007 г., С., 2007, с. 639–643. **Doncheva, S.** Tsentar za proizvodstvo na hudozhestven metal pri s. Zlatar, Preslavsko. – V: AOR prez 2007 g., S., 2007, s. 639–643.

[38.] Представените Таблици I и II са изработени по **Дремсизова-Нелчинова, Цв., В. Антонова.** Каталог на археологическите паметници на Шуменски окръг. С., 1975, табл. IV и VII, допълнени и актуализирани съобразно състоянието на археологическите проучвания до 2008 г. (Predstavenite Tabl. I i II s izraboteni po **Dremsizova-Nelchinova, Tsv., V. Antonova.** Katalog na arheologicheskite pametnitsi v Shumenski okrag. S.,1975, tabl. IV I VII, dopalneni i aktualizirani saobrazno sastoyanieto na arheologicheskite prouchvania do 2008 g.)

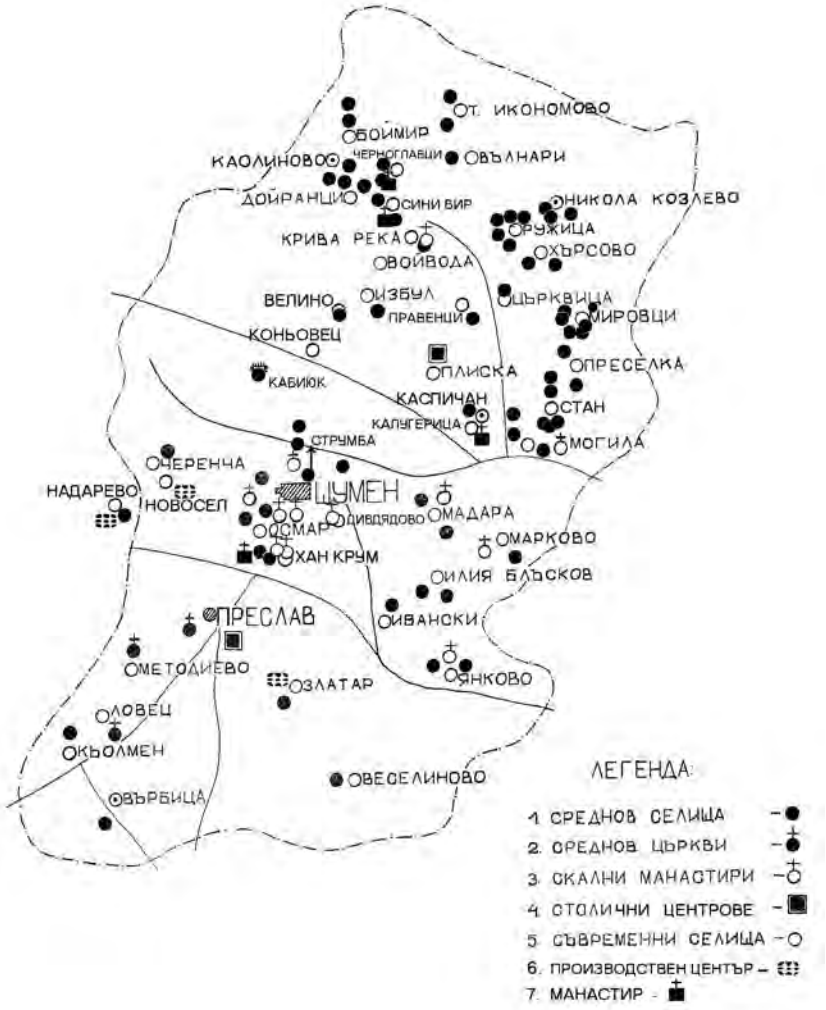

Табл. I. Карта на проучените средновековни селища и укрепления, манастири и граждански комплекси, производствени центрове

Табл. II. Кар та на проучените средновековни култови съоръжения и некрополи

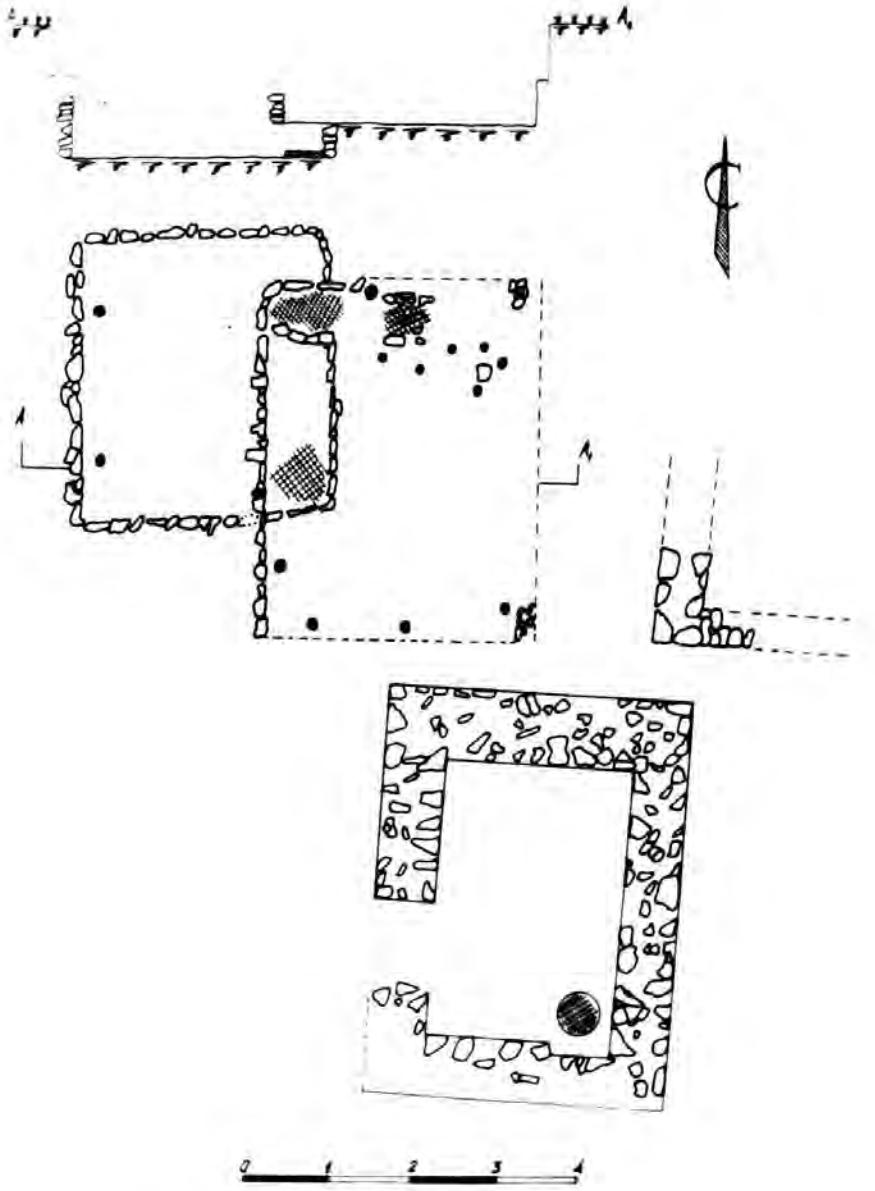

Обр. 1. План на сондаж I и вкопаните жилища на ранносредновековно селище при с. Хърсово, Новопазарско (по Бонев, Димитров)

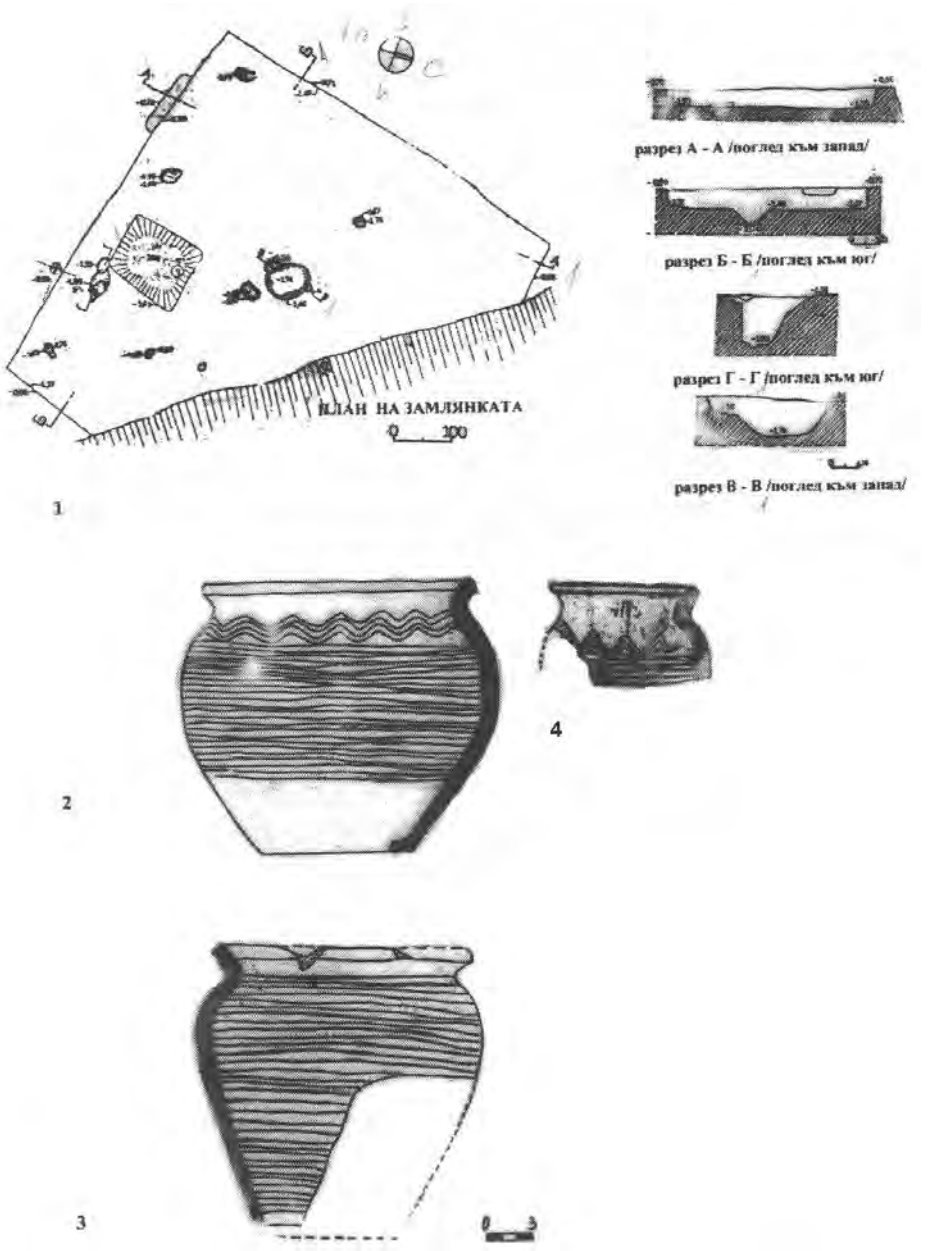

Обр. 2. Средновековно селище при гр. Каспичан, автомагистрала "Хемус" (по Стоянова)

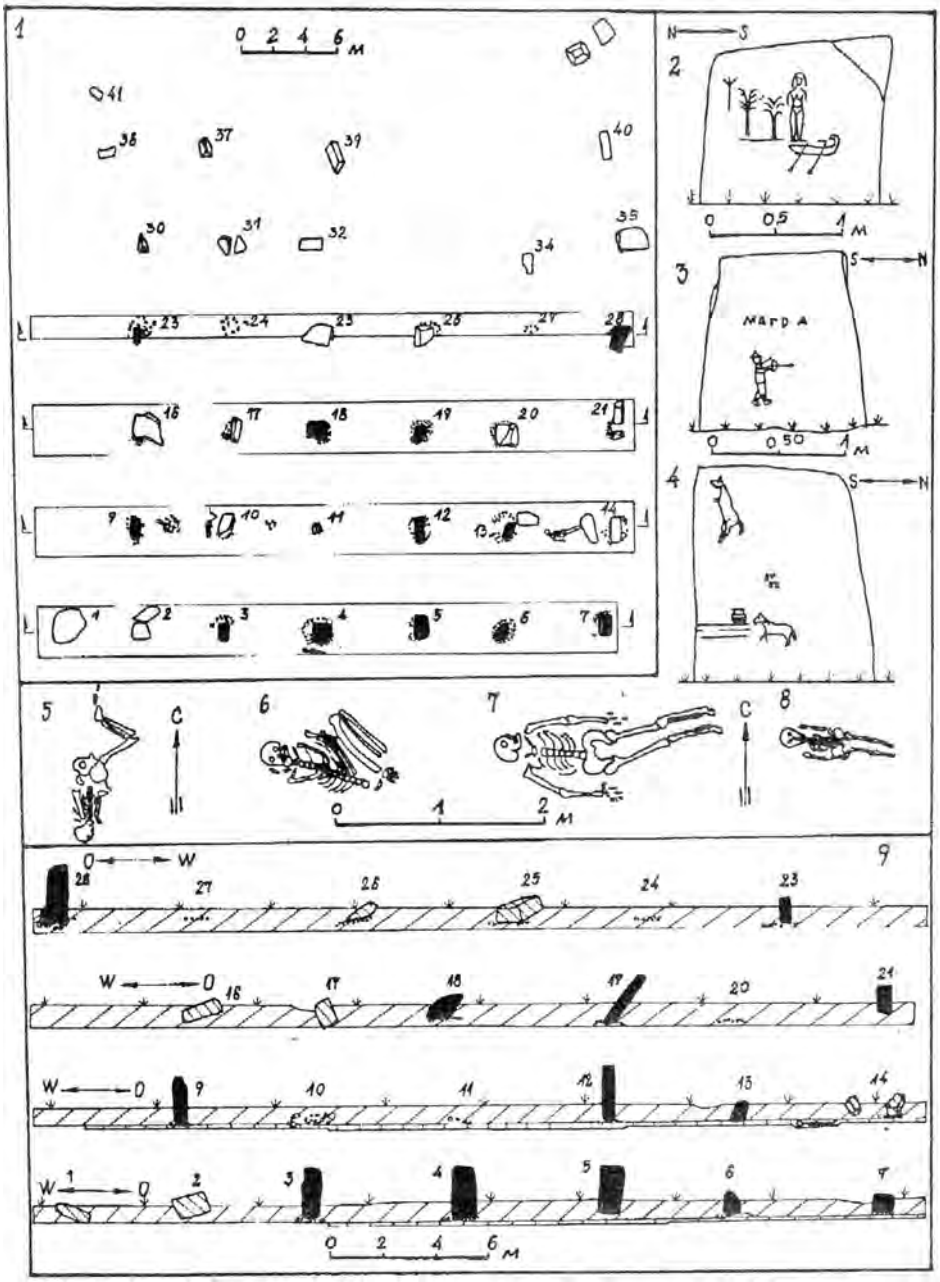

Обр. 3. Девташлари при с. Златна нива – Група N 25. (по Шкорпил и Рашев)

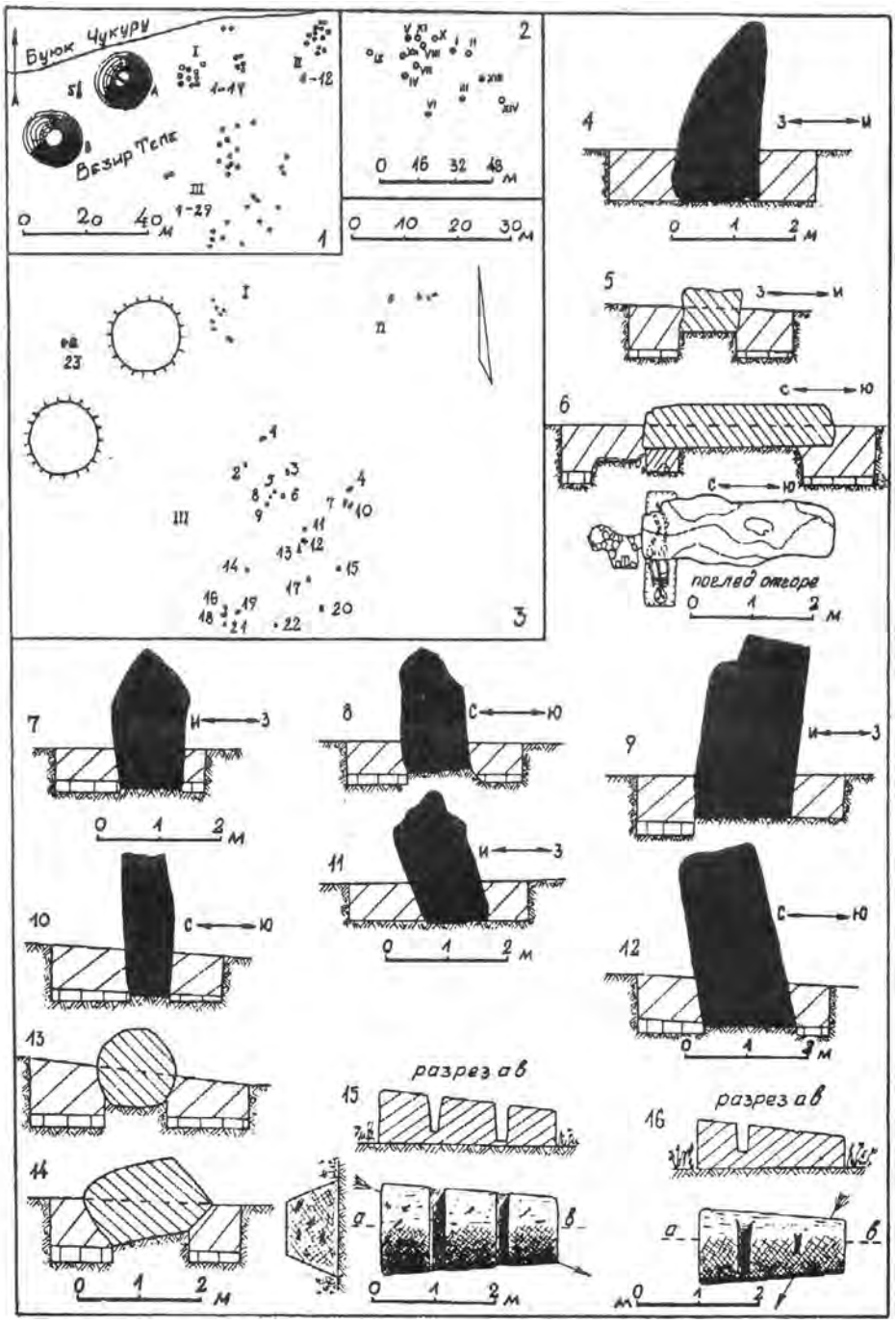

Обр. 4. Девташлари при с. Златна нива – Група N 48 и N 49
(по Шкорпил и Рашев)

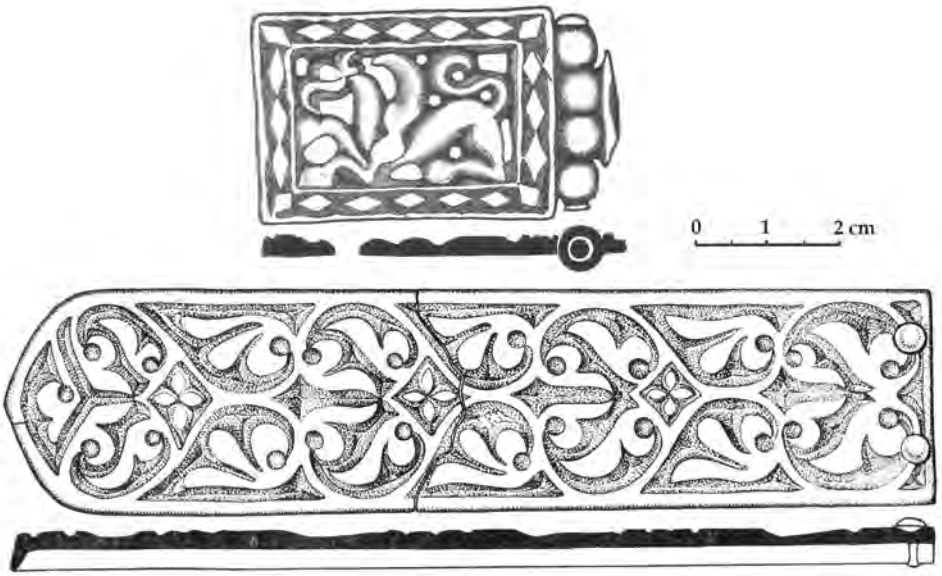

Обр. 5. Колана гарнитура от с. Велино, Шуменско
(по Станилов, Атанасов)

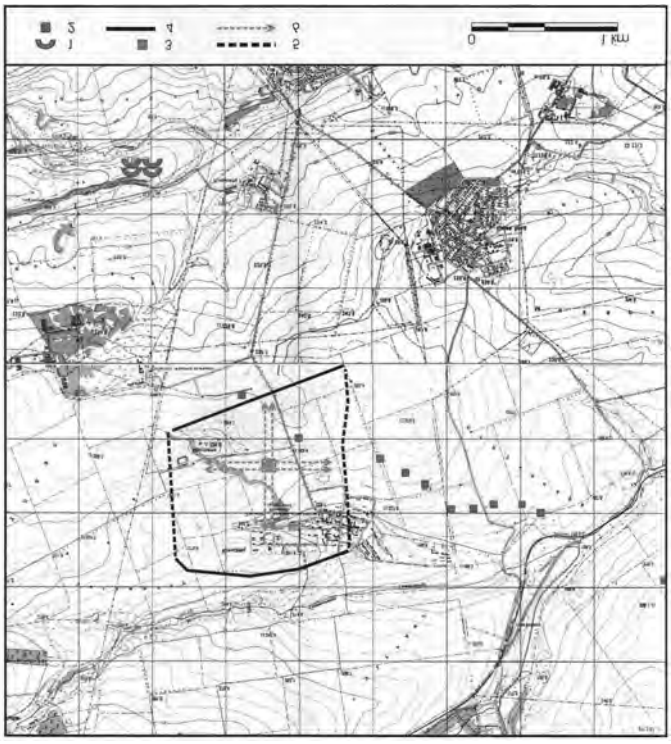

Обр. 7. Ранносредновековен могилен комплекс и землено укрепление при Кабиюк,
община Шумен (по Henning, Eyub)

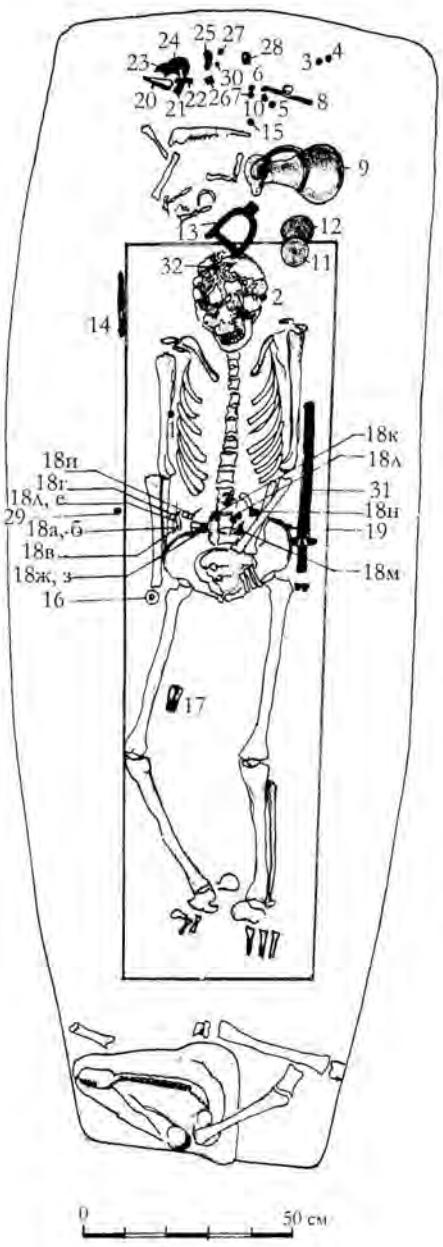

1, 2 Златни обеци

3 - 8, 10 - 12, 15, 20 - 28, 30 Сребърни и железни детайли от конска амуниция

13, 14 Железни стремена

9 Глинен съд

16 Сребърна коланна апликация

17 Сребърна тока

18 а - н Сребърни украси и принадлежности за колан

19 Фрагменти от скоба и ножница за сабя

29 Желязна тока

31 Желязна сабя

32 Златно копче (ампула ?)

Обр. 6. Гроб № 1 от могилен некропол – Могила № 4 в м. Чеир дере край гр. Шумен (по Рашев)

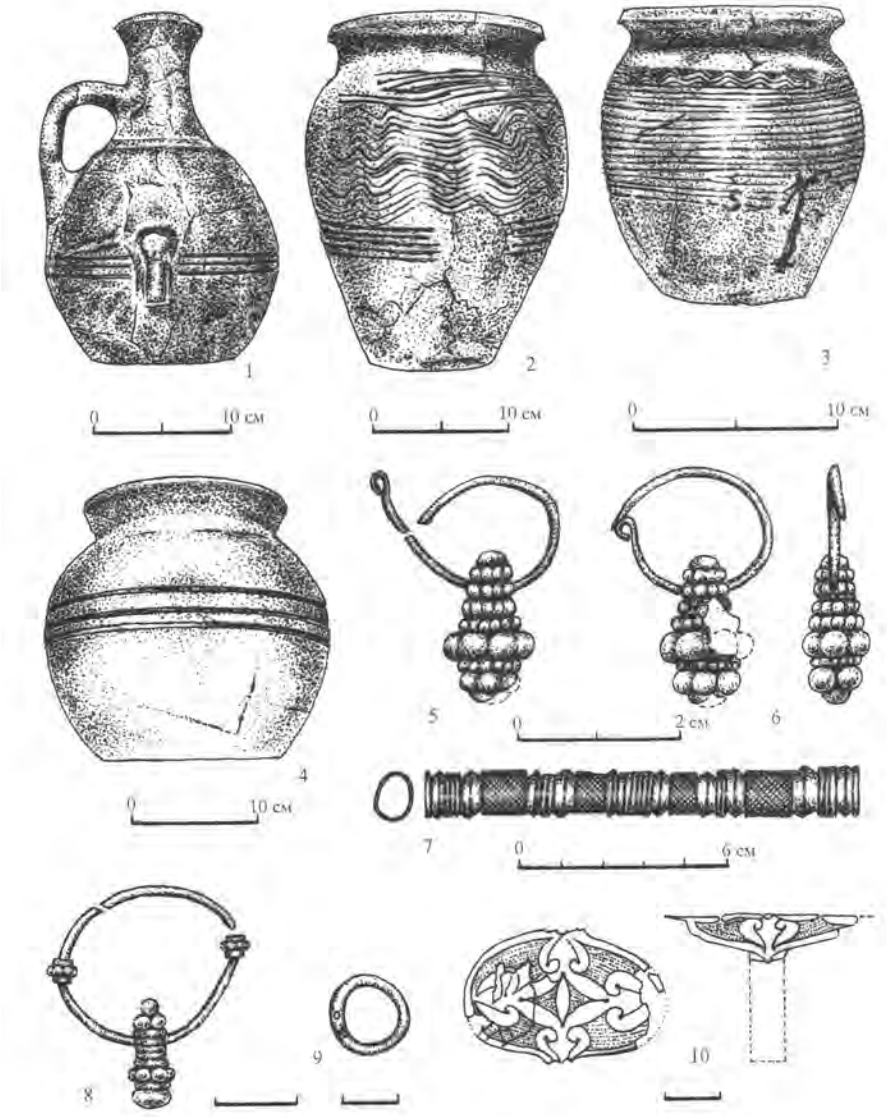

Обр. 8. Съдове и накити от ранносредновековен некропол при с. Върбяне, община Каспичан (по Рашев)

Обр. 9. Обеци от ранносредновековен некропол в Шумен, кв. Дивдядово от проучванията през 1987 г. (по Балабанов, Атанасов)

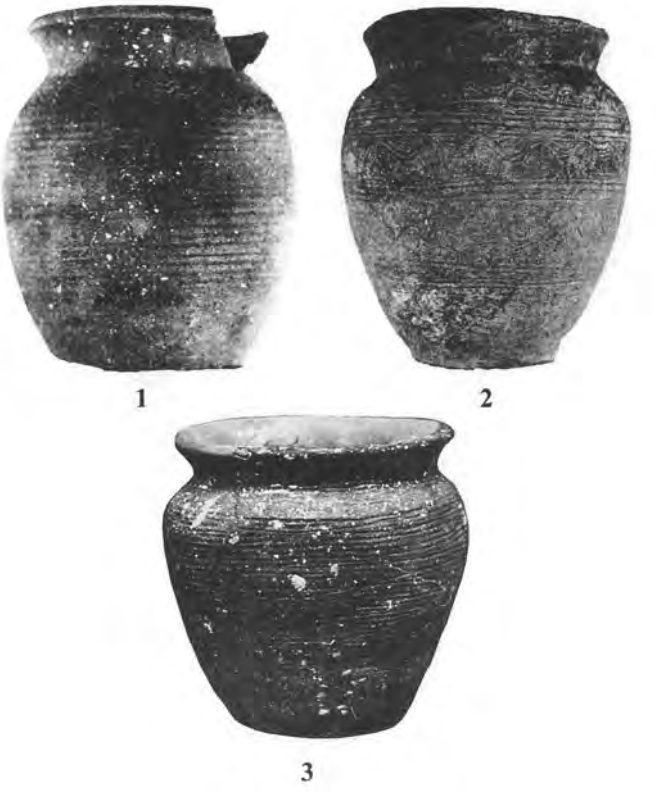

Обр. 10. Съдове от ранносредновековен некропол в Шумен, кв. Дивдядово от проучванията през 1987 г. 1. Гърне от гроб № 2; 2. Гърне от гроб № 3; 3. Гърне открито през 1968 г. в гроб от същия некропол (по Балабанов, Атанасов)

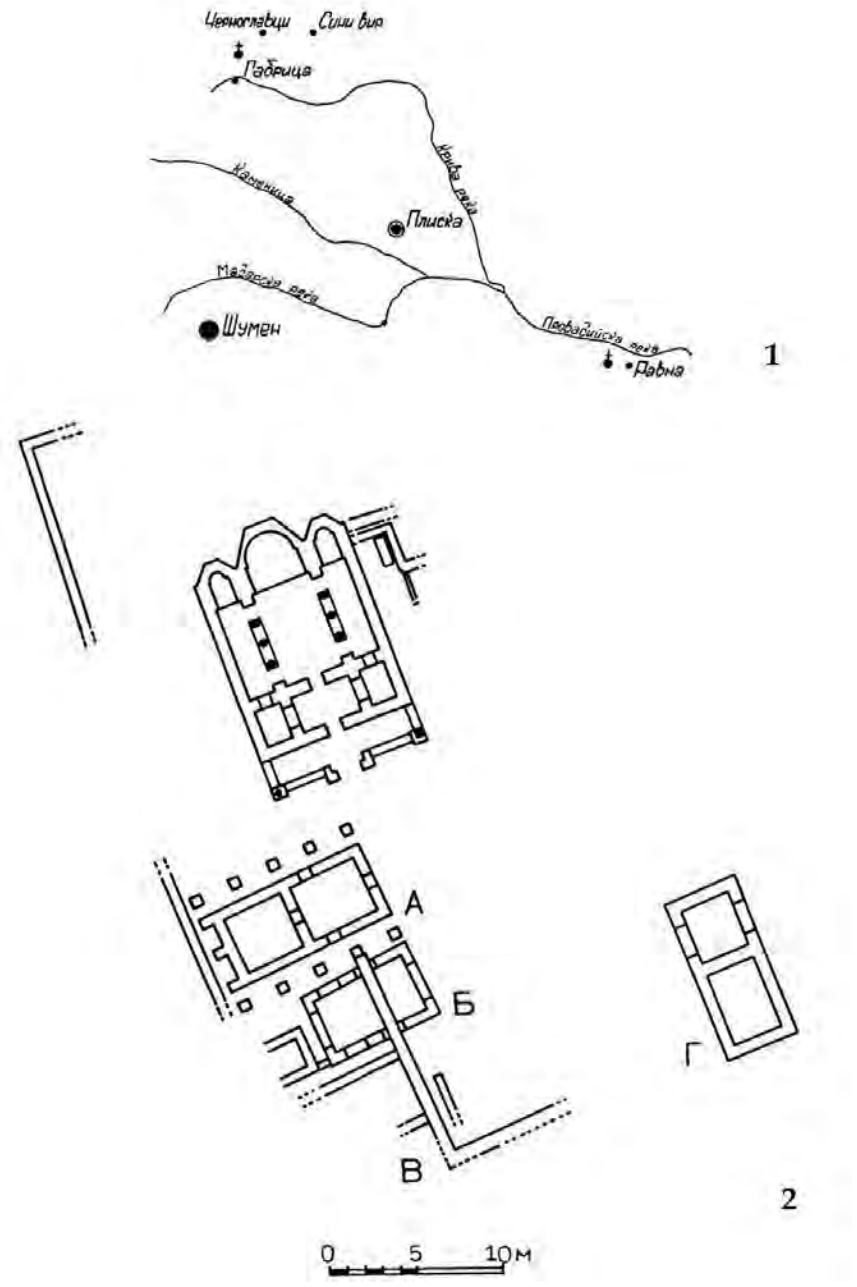

Обр. 11. Старобългарски манастир при с. Черноглавци, община Венец. 1. Ситуация на манастира-резиденция; 2. План на разкритата част от манастира (Балабанов, Георгиев)

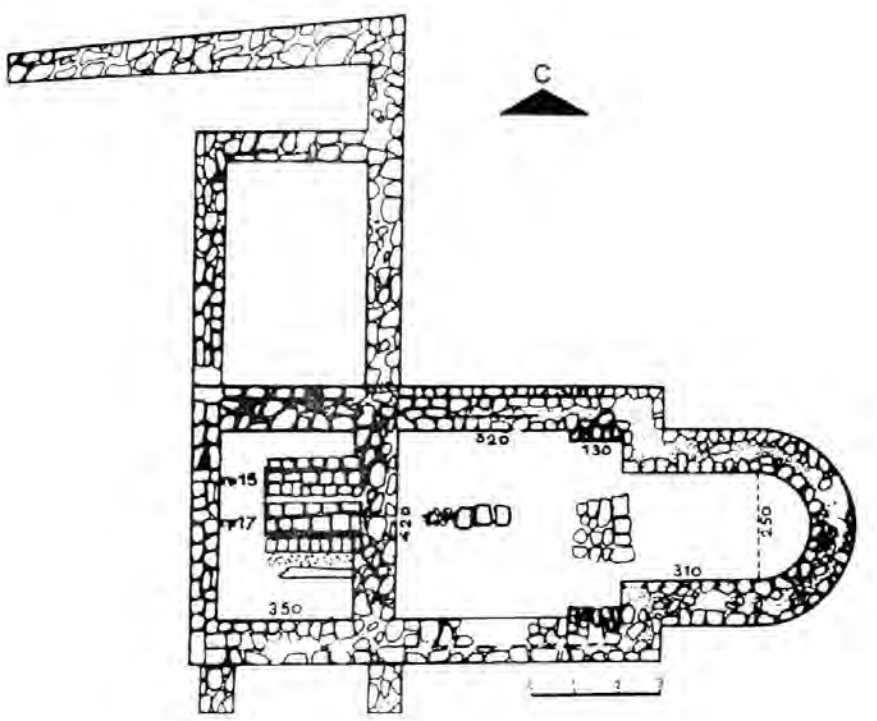

Обр. 12. Средновековен манастир до с. Сини вир, Шуменско (по Петрова)

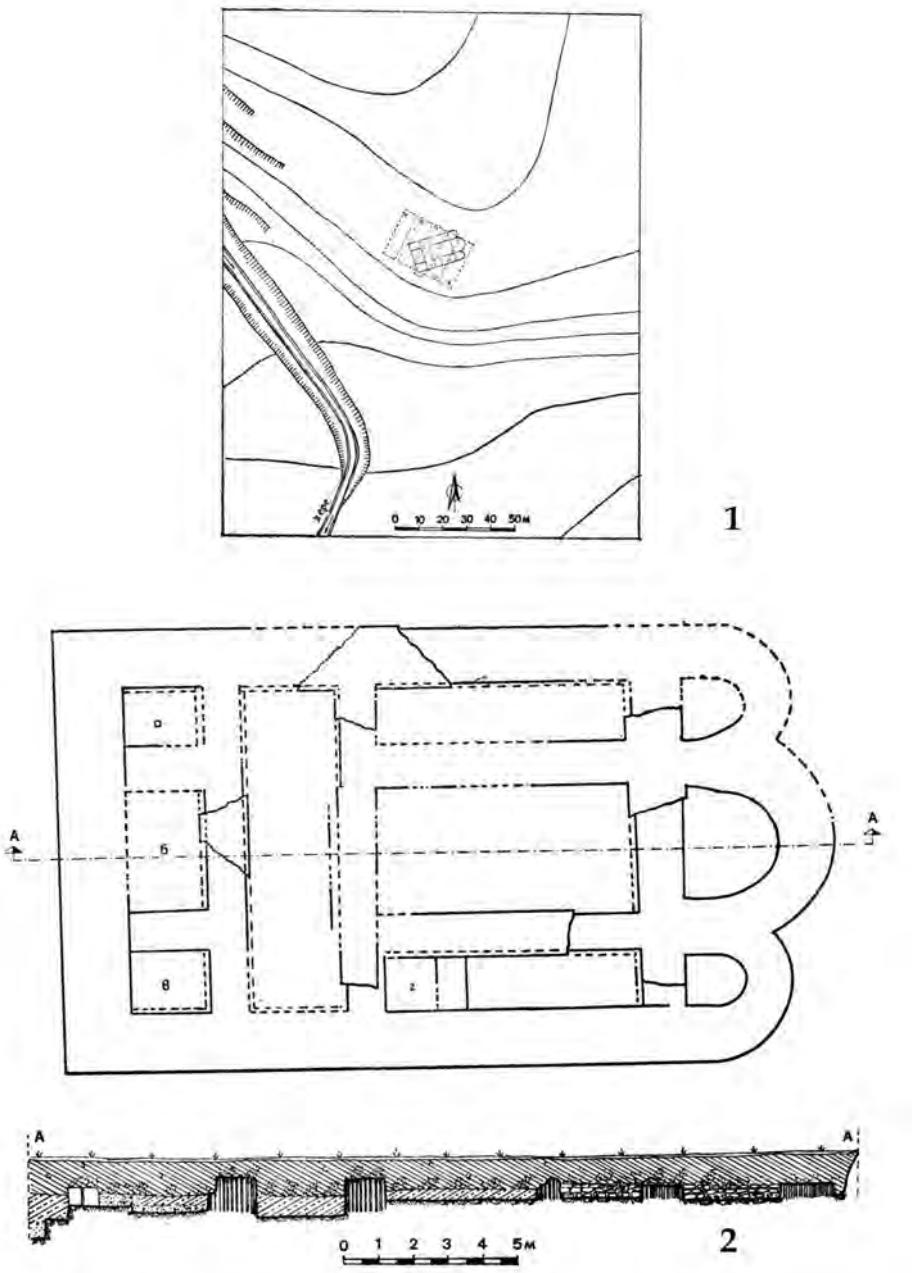

Обр. 13. Средновековен манастир при с. Хан Крум, община Преслав. 1. Ситуиране на сондажите; 2. План на базиликата при с. Хан Крум (по Антонова, Аладжова, Петрова)

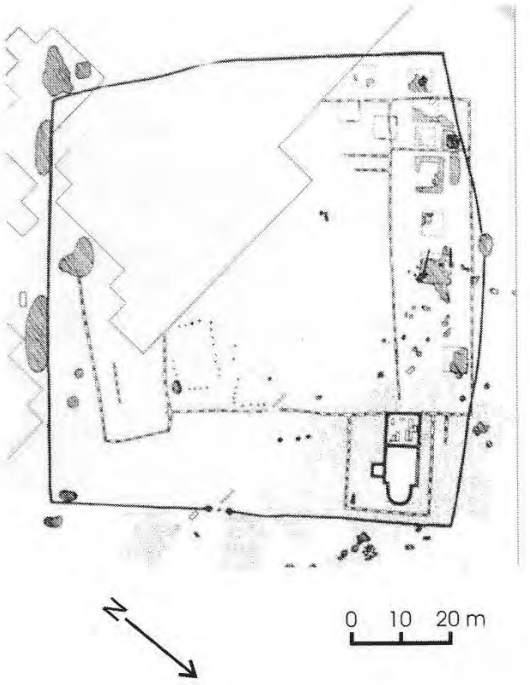

Обр. 14. План а ранносредновековен комплекс “Струмба” край гр. Шумен (по Петрова)

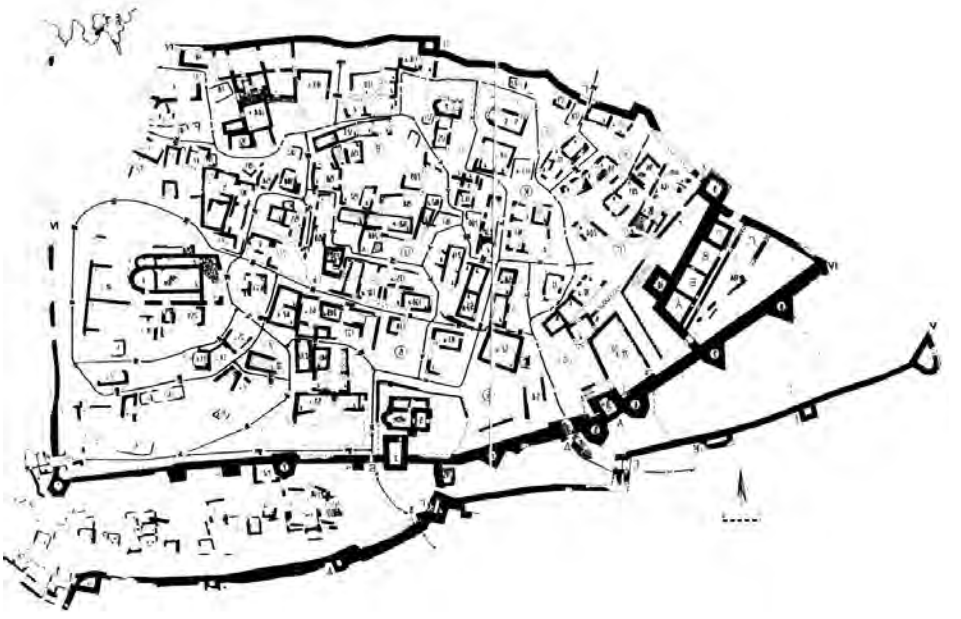

Обр. 15. План на Шуменска крепост (по Антонова)

МОНЕТИТЕ НА ИМПЕРАТРИЦИТЕ ЕЛИЯ ЕВДОКСИЯ, ЕЛИЯ ЕВДОКИЯ И ЛИЦИНИЯ ЕВДОКСИЯ И ДАННИТЕ ОТ БЪЛГАРИЯ

MONETITE NA IMPERATRITSITE ELIA EVDOKSIA, ELIA EVDOKIA I LITSINIA EVDOKSIA I DANNITE OT BULGARIA

Дочка Владимирова-Аладжова

THE COINS OF EMPRESSES AELIA EUDOCIA, AELIA EUDOXIA AND LICINIA EUDOXIA AND THE DATA FROM BULGARIA

Dochka Vladimirova – Aladzhova

Archeology still owes an answer to the question: what was the reason that in 5th century coins of nine empresses and one of a sister of an emperor were emitted. This makes the coin minting different from the previous 4th century when during the government of fourteen rulers only six emperors' wives had their own coins. It does not resemble to that from 6th century when only on the bronze nominal of Justin (565-578) the emperor was represented with his wife Sophia. The article considers the coins of the empresses Aelia Eudoxia, Aelia Eudocia, and Licinia Eudoxia. The ties of relationship and the proximity in the spelling of the names cause problems in their identification and dating. In the exposition the coins of the three Augusts of gold, silver and bronze are represented. In it for the first time the unknown so far miliaresion of Aelia Eudocia is published. Few specimens with the images of the enumerated women rules have been found in Bulgaria.

В Римската империя монетите на императриците са част от императорското монетосечене. През различните периоди, и особено в прехода от Рим към Византия, чиято еманация се явява петото столетие, паричните знаци на владетелките имат свои специфики. Те са в резултат на обстоятелства, продиктувани от сложните обществено-политически отношения, които им

възлагат и допълнителни функции, извън пазарните. Науката все още дължи отговор на въпроса, коя е причината през V век, да се емитират монети на девет императрици и една сестра на император[1]. Това прави монетосеченето различно от предходния IV век, когато при управлявали четиридесет владетели, само шест императорски съпруги[2] имат свои монети. Не наподобява и на това от VI в., когато единствено върху бронзовите номинали на Юстин II (565–578), императорът е представен със своята съпруга София.

Зад тези статистически данни се крият дълбоките процеси на промените в разделената Римска империя[3], които рефлектират върху всички сфери на живота, културата и изкуството. Трансформациите в обществото намират своята проекция и върху монетите. Те, като регалия на властта, стават изразител на новите духовни послания на християнската религия, едно от които е промяната във виждането за жените, в това число и владетелките[4].

През V век монети секат шест императрици от източната част на Империята – Елия Евдоксия (400–404), Пулхерия (414–453), Елия Евдокия (423–460), Верина (457–484), Ариадна (474–515), Зенонис (475–476) и три от Западната – Гала Плацидия (421–450), Лициния Евдокия (439–490), Евфемия (467–?) и сестрата на император Валентиниан III − Гала Хонория (426-450?)[5].

Интересът към паричните знаци на Елия Евдоксия, Елия Евдокия и Лициния Евдокия датира от близо два века[6]. Роднинските връзки, близостта в изписването на имената, създава проблеми при тяхната идентификация и датировка[7].

Елия Евдоксия (*Aelia Eudoxia*) е съпругата на императора на Източната римска империя Аркадий (383–408). Няма сведения за нейната рождена дата, но се знае, че баща ѝ Флавий Бавтон е от франкски произход и е *magister militum* на Западната империя през 380 г. Произходът на родителя ѝ дава основание на изследователите да определят Евдоксия като наполовина варварка[8]. През 395 година Евдоксия се омъжва за император Аркадий и според сведението на Амиан Марцелин му ражда пет деца, от които в историята са останали имената на Елия Пулхерия (399–453) и Теодосий II (бъдещият император) (401–450). На 9 януари 400 г. Евдоксия получава официално титлата *Augusta*, което ѝ дава правото да носи лилав *paludamentum* – символ на императорския ранг и право да има монети с нейния образ.

Повечето историци приемат, че с нейния властен характер тя има силно влияние в управлението на империята. Това ярко проличава при появата на Евдоксия на публични събития сама, в отсъствието на император Аркадий. Намесата ѝ в държавните дела проличава и в решението на префекта на Константинопол Симплициус, който в 403 г. нарежда да бъде издигната сребърна статуя на императрицата, върху колона от порфир. Тя е поставена на площада близо до съборния храм в Константинопол, а нейното откриване е съпроводено от шумни церемонии, които попречват на Йоан Златоуст

да извърши богослужението си[9]. Това засилва противопоставянето между императрицата и патриарха, което усложнява и без това тежките им взаимоотношения.

Евдоксия взема дейно участие и в църковните дела. Тя е патрон на християнската църква в приемането на Никейския символ на вярата. Оглавява процесиите при пристигане на нови мощи на християнските мъченици в Константинопол и се присъединява в нощните бдения. Властният характер на Евдоксия проличава и в светските ѝ изяви, като се появата на публични събития сама, в отсъствието на император Аркадий. Елия Евдоксия умира през 404 година и е погребана в църквата Свети Апостоли в Константинопол. С името на императрица *Aelia Eudoxia* са известни монети от бронз, сребро и злато. И докато намирането на златни и бронзови екземпляри се счита за нормално, то сребърните са изключително редки. Златните монети са от два номинала – солиди и тремиси и са сечени в монетарницата на Константинопол. Първите имат следното описание:

1. Лице: AEL EVDO-XIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, надясно; над нея Божията десница я коронясва.

Опако: SALVS REI-PVBLICAE Виктория седнала надясно изписва христограм върху щит на колона. Долу в ляво броня. В отреза – CONOB.[10] RIC X, 14 (Обр. 1)

Монетите се датират 400–401г. Вариант на тези монети се секат в периода 403-408 г.

2. Лице: AEL EVDO-XIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, надясно; над нея Божията десница я коронясва.

Опако: SALVS REI-PVBLICAE Виктория седнала надясно държи щит, върху който изписва христограм. Долу в ляво броня. В лявото поле звезда. В отреза – CONOB. (RIC X, 32)

Тремисите са със следното изображение:

3. Лице: AEL EVDOXIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, надясно.

Опако: Кръст във венец. В отреза – CON(RIC X, 21).

Типът „кръст във венец" е характерен за реверса на тремисите от V век, но има известни разлики, като например в изписването на

Обр. 1. Монета на Елия Евдоксия, злато – солид

монетарницата. Само при Елия Евдоксия монетарницата в Константинопол се предава с трите букви CON. Останалите монети с „кръст във венец" са с надпис CONOB* и принадлежат на Лициния Евдоксия, дъщерята на император Теодосий II и Аелия Евдосия (RIC X, 66). Досега от сбирките в България е известен един солид на Елиа Евдоксия[11].

Бронзовите монети са от номинал AE 3 и са с два типа върху опакото.

Лице: AEL EVDO-XIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, надясно; над нея Божията десница я коронясва.

Опако: GLORIA ROMANORVM Императрицата седнала на трон, насреща, ръцете й кръстосани пред гърдите, над нея Божията десница я коронясва. В ляво кръст. В отреза – инициалите на монетарницата и буква за официната. (RIC X, 78). (Обр. 2)

Тези монети се секат в монетарниците на Константинопол, Кизик, Никомедия в периода 398–401 г. (RIC X, 70).

Вторият тип бронзови монети на Евдоксия са сечени в периода 401–403 г. и са с номинали AE3 и AE4.

4. Лице: AEL EVDO-XIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, надясно; над нея Божията десница я коронясва.

Опако: SALVS REI-PVBLICAE Виктория седнала надясно изписва христограм, върху щит на колона. В отреза – инициалите на монетарница. Те се секат от монетарниците на Константинопол, Никомедия, Кизик, Антиохия. (RIC X, 102, 101-104). (Обр.3)

От описаните бронзови монети на императрица Аелиа Евдоксия в България са известни следните екземпляри: 2 – от съкровището от с. Тича[12]; 9 от колективната находка в Старо село, сечени в монетарниците на Константинопол – 3; Никомедиа – 1; Кизик – 2; не се чете монетарница – 3[13]. Информация за единични екземпляри има от разкопките на Никополис ад Иструм – 2 броя (от двата типа)[14] и от обекти в късноантична Пауталия[15]. Освен ограничения брой открити монети, прави впечатление, че повечето от тях са част от съкровища[16].

С името на Елия Евдоксия се свързват два типа сребърни монети, от които са известни минимален брой екземпляри. Двете монети са от номинала милиарензия.

Обр. 2. Монета на Елия Евдоксия, бронз

Обр. 3. Монета на Елия Евдоксия, бронз

Обр. 4. Монета на Елия Евдоксия, сребро – милиарензия

Първата монета има следното описание:

5. Лице: AEL EVDO-XIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, с обици и перлена огърлица, драпирана дреха, надясно; над нея Божията десница я коронясва.

Опако: Императрицата седнала на трон, насреща, двете й ръце са скръстени пред гърдите; над нея Божията десница. В лявото и дясно поле кръст. В отреза – CON.

Сребро, 25мм; 4,46г (Обр. 4)[17]

Монета с горното описание не е отбелязана в RIC X, поради това, че екземплярът се явява през 2006 г. на аукцион[18]. През 2008 г. отново на аукцион[19] е представен още един екземпляр със същото описание и превъзходно качество. Описаната монета е интересна, тъй като изображенията върху двете страни са компилация от изображенията върху златните и бронзови монети. Лицето повтаря това на солидите – надпис, бюста на императрицата с Божията десница, а опакото е от тип на бронзовите монети с императрицата на трон, но е допълнен още един кръст в дясното поле. Съкращението на монетарницата в отреза е като това от тремисите. Монетата се определя, като лека милиарензия.

Основните сребърни номинали през V век са милиарензия и силиква. В изворите се споменава само името на милиарензията, докато „силиква" се употребява със значение на събрани пари[20]. Известни са различни мултипликации и фракции – тежка милиарензия – 5,40 гр. (1/60 lb) и лека – 4,50 гр. (1/72 lb); тежка силиква – 3,38 гр. (1/96 lb); силиква 2,25 г (1/144 lb) и половин силиква – 1,13 гр. (1/288 lb). Последният стандарт има два периода на разпространение – последните десетилетия на IV в. до средата

Обр. 5. Монета на Лициния Евдоксия, сребро – милиарензия

на V в. и от 70-те години на V в. до края му[21]. Редкостта на тези монети се потвърждава и от екземплярите публикувани в България[22].

Втората монета е с номинал тежка милиарензия:

6. Лице: AEL EVDO-XIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, с обици и перлена огърлица, драпирана дреха, надясно.

Опако: Голям христограм, обрамчен с низ от перли в средата на венец, изплетен от три реда клонки. В горната му част има кръгъл елемент, а долу е превързан с панделка с перли върху нея, чиито краища свободно се развяват. В отреза – CONS.

Сребро, 24 мм, 5,09 г (Обр. 5)[23]

Монетата е описана в RIC X 46, като отсечена в 395–403 г.

В някои интернет издания монетата се определя като уникална, а *Carson*, въпреки че я включва в каталога си, изразява известни съмнения в нейната автентичност, като едно от основанията му за това е липсата на милиарензии от това време[24] (RIC X, 67).

Считам, че неговите колебания имат основание и причините за тях мога да обобщя като:

- Върху лицето на монетата липсва *Manus Dei* над главата на императрицата, важен детайл за началото на V в.
- Върху опакото, в отреза е изписано *CONS*, марка, която се използва в по-късните десетилетия на V век, докато в началото тя е *CON*.
- Като цяло, визията на монетата насочва към средата на V век, а не за неговото начало.

Моите резерви относно тази монета бяха преодолени, благодарение на откритата в Никополис ад Нестум сребърна монета на Елия Евдокия. Затова считам, че описаната по-горе монета е автентична, но принадлежи на внучката на Елия Евдоксия – Лициния Евдоксия (422–462).

Елия Евдокия (*Aelia Eudocia*) се ражда с името Атиниада в семейството на софиста Леонтий, от когото получава завидни за времето си познания по литература и риторика. След смъртта на баща си, лишена от наследство, тя се мести от Атина в Константинопол[25]. Блестящото й образование и възпитание привлекли вниманието на императорския двор и Пулхерия, сестрата на император Теодосий II, я приема за придворна дама, като с това я подготвя за съпруга на Теодосий II[26].

Атиниада приема християнството и променя името си на Елия Евдокия. На 7 юли 421 г тя се омъжва за Теодосий II, а две години по-късно получава и титлата августа[27]. Елия Евдокия и Теодосий II имат три деца, от които най-голямата е Лициния Евдоксия – бъдещата императрица на Западната империя. Ерудираната Евдокия играе голяма роля в живота на Константинопол. Нейна е заслугата за организирането и откриването на университет в града през 420 г.[28], финансира строежи в столицата, поставя основите на църквата *St. Polyeuktos*. Тя си изгражда репутацията на строител, което личи от изворите на ранния шести век, в които предлагат да се промени името на *Eudocopolis-Constantinopolis* (Евдокиополис – Константинополис). Освен това, квартали в града, чието строителство е започнало през IV век при Константин I и продължило при Теодосий II, са известни вече като *Eudocopolis*[29].

В периода 438-439 г. Елия Евдокия предприема поклонение на изток. Тя посещава всички свети места, което прави силно впечатление на съвременниците ѝ[30]. Свидетелство за това е, че след нейното завръщане, върху стената на църква в Константинопол е изрисувана сцена, в която Евдокия коленичи пред гроба на Христос. При престоя си в Антиохия, тя дарява средства за сградата на местния сенат, а населението на града ѝ се отблагодарява, като издига нейна статуя до музея на града[31]. От Йерусалим тя донася много реликви и за кратко възражда влиянието си в Константинопол. Следва нейната пълна изолация, заради ревността на Пулхерия и подозренията ѝ за връзка с командира на императорската стража Павлиний. След екзекуцията на Павлиний през 440 г., Евдокия се връща в Йерусалим, където я обвиняват в убийството на един офицер, който е изпратен да убие двама от нейните придружители. Заради всичко това тя губи част от привилегиите си, но запазва титлата *августа*. Въпреки неприятностите, Евдокия продължава да има силно влияние в средите на интелектуалците. С богатството си тя подпомага строежа на стените в Ерусалим и на множество сгради в целия Близък изток[32]. Заради активното си участие в местните църковни дела, Евдокия е добре позната в Палестина. По време на Халкедонския събор, тя взема страната на местното население и е съпричастна към въстанието на монофизитите в Сирия през 453 г., заради което е отлъчена от църквата. Две години по-късно, когато нейната дъщеря Лициния Евдоксия и децата ѝ са взети в плен от вандалите начело с Гейзерик, тя приема решенията на Халкедонския събор[33] и отново се завръща в лоното на Православната църква.

През последните години от живота си Евдокия се отдава на литературни занимания[34]. Пише стихове с героична тематика – за победата на римляните над персите, както и с религиозни сюжети, а нейната поема за св. Киприян става много популярна през средновековието[35]. Умира на 20 октомври 460 г. в Йерусалим, където е погребана в църквата Св. Стефан, която е построена с нейни средства. Въпреки сложните и повратни отношения с църквата приживе, заслугите на Елия Евдокия към нея са оценени по

Обр. 6. Монета на Елия Евдокия, злато – солид

достойнство и тя е почитана като светица[36].

Монетите на Елия Евдокия са от злато, сребро и бронз, като между тях има редки екземпляри – двойният солид и тежката милиарензия. Златните монети са от три номинала – солид, двоен солид и тремис. Солидите са от един тип за лицето и два (с варианти) за обратната страна.

7. Лице: AEL EVDO CIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, обици, перлено колие, надясно; над нея Божията десница я коронясва.

Опако: VOT XX MVLT XXX Виктория права, наляво, държи украсен кръст с дълга дръжка. В отреза – CONOB. В лявото поле звезда. (Обр.6)

А. Същият аверс, на реверса надпис: VOT XXX MVLT XXX и Виктория права, наляво, държи украсен кръст с дълга дръжка. В лявото поле звезда. В отреза – CONOB и звезда.

RIC X, 229; Depeyrot 75/2.

Б. Същият аверс, на реверса надпис: VOT XXX MVLT XXXX Г Виктория права, наляво, държи украсен кръст с дълга дръжка. В лявото поле звезда. В отреза – CONOB. RIC X, 256; Depeyrot 82/1.

8. Лице: AEL EVDO CIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, обици, перлено колие, надясно; над главата Божията десница я коронясва.

Опако: VOT XXX MVLT XXXX Е Константинополис седнала на трон наляво, левият й крак върху прора, държи глобус с кръст в дясната ръка и скиптър в лявата; в ляво на трона е подпрян щит. В дясното поле – звезда. В отреза – CONOB.

RIC X, 262.

А. Същото изображение и надпис върху реверса, но с официна B RIC 262 вариант; Depeyrot 81/3.

Б. Същото изображение на реверса с надписи: IMP XXXXII COS XVII P P и звезда в лявото поле. В отреза – CONOB. RIC X, 284/ 289; Depeyrot 84/4.

В. Варианти на IMP XXXXII COS XVII PP и звезда в лявото поле. В отреза – CONOB и шест точки в легендата, и с една или две точки между PP.

RIC X, 296 и 296 вариант; Depeyrot 84/4; RIC X, 304; Boyce, 1954, p. 136, 4 and pl. XV, 6.

Монета с номинал 2 солида:

9. Лице: AEL EVDO CIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, обици, огърлица; надясно.

Обр. 7. Монета на Елия Евдокия, злато – 2 солида

Обр. 8. Монета на Елия Евдокия, злато – тремис

Опако: SALVS REI PVBLICAE Императрицата с нимб, седнала на трон с висока облегалка, ръцете ѝ са скръстени пред гърдите, краката ѝ стъпили върху поставка, наподобяваща корабна прора. В лявото поле – звезда. В отреза – CONOB.

Злато, 8,93 гр. (Обр.7)[37] Gemini 2005.

Монетата представлява интерес като тегло (равно на два солида) и изображение. Това е първият случай, при който императрицата е представена с нимб, явно това е вид благодарност за активната църковна дейност, която развива Евдокия[38]. Известни са само няколко екземпляра от тези монети, сигурен белег, че те са отсечени по специален повод.

Тремисите имат следното описание:

10. Лице: AEL EVDO CIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема, обици, перлено колие, надясно; над главата Божията десница я коронясва.

Опако: Кръст в средата на венец. В отреза – CONOB и звезда.

RIC X, 281. (Обр. 8)

Сребърните монети са от два номинала – силиква и тежка милиарензия.

Силиквите имат следното описание:

11. Лице: AEL EVDOCIA AVG Бюст с диадема и драпирана дреха, надясно.

Опако: Кръст във венец. В отреза – CONS и звезда.

Сребро, силиква, 15–16 мм; 1,45г; 2,19 г. (RIC X 384, 387, 388, 390). (обр. 9)[39]

12. Лице: AEL EVDOCIA AVG Бюст надясно, с богата диадема, огърлица и обици; върху драпираната дреха на рамото е извезан кръст.

Опако: Кръст, обрамчен с низ от перли, в средата на венец изплетен от три реда клонки. В горната част на венеца има кръгъл украсителен елемент, долу

е превързан с панделка, също с перли, чиито краища свободно се развяват. В отреза – CONS и звезда.
Сребро, тежка милиарензия 25 мм; 5,52 г. Непубликувана[40].

С прецизното си изображение и тегло на тежката милиарензия, монетата се доближава до описаната по-горе сребърна монета (№ 7). Общите характеристики и визия на двете монети ми дават основание, както отбелязах по-горе, да отхвърля съмненията за автентичността на горната монета. Както уточних, тя принадлежи на дъщерята на Елия Евдокия – Лициния Евдоксия (422–462), която се явява и внучка на Елия Евдоксия. Приликите в стила и номинала на двете сребърни монети показват, че приеманото досега мнение за липсата на милиаренсии при императриците от V век е опровергано. Новооткритият екземпляр на Елия Евдокия е доказателство за това.

Бронзовите монети на Елия Евдокия много напомнят монетите на Елия Евдоксия. Разликата е в името върху аверса и по-грубата им изработка. Те са само от един тип и номинал AE 3, който е:

13. Лице: AEL EVDO-CIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема и драпирана дреха, надясно.

Опако: CONCOR-DIA AVG Императрицата седнала на трон, с ръце пред гърдите, насреща; в лявото поле звезда. В отреза – CONS.
RIC X, 428.

От България са известни само златни монети на Елия Евдокия – 3 солида и 5 тремиса[41] и една сребърна монета – милиарензия.

Императрица Лициния Евдоксия (Евдоксия) (Licinia Eudoxia) е дъщеря на императора на Източната римска империя Теодосий II и императрица Елия Евдокия[42]. Родена е през 422 г. и две години по-късно е сгодена за първия си братовчед от Западната империя Валентиниан III, тогава на четири години[43]. Някои изследователи определят годежа, като „съгласието на трите жени, които подреждат римския свят" – Гала Плацидия (майката на Валентиниан III), Пулхерия (сестра на Теодосий II) и Евдокия (майка на Лициния Евдоксия). С акта на годежа Валентиниан III се подготвя за трона на Западната империя, който в момента бил заеман от Йоан. Последният не е член на Теодосиевата династия и поради това се смята за узурпатор на трона. През 424 г. Валентиниан III е обявен за цезар в Източната империя и през следващата година Йоан е свален от трона и екзекутиран, Валентиниан III става император на Запада[44]. Лициния Евдоксия и Валентиниан III сключват брак на 29 октомври 437 г. в Константинопол. През 439 година Лициния Евдоксия получава титлата августа след раждането на първата си дъщеря Евдокия. По късно ражда втора дъщеря Плацидия.

На 16 март 455 г. Валентиниан III е убит на Марсово поле. Има няколко кандидати за трона, но сред тях Петроний Максим е най-високопоставен от всички сенатори. Скоро след гибелта на Валентиниан III, Лициния Евдоксия се жени за Петроний Максим, а дъщеря й Евдокия, за

Обр. 9. Монета на Елия Евдоксия, сребро - силиква

Обр. 10. Монета на Лициния Евдоксия, злато – солид

неговия син Паладий, като с това се цели да се осигури династичната връзка с Теодосиевата династия[45]. Според сведенията на Малала, императрицата Лициния Евдоксия поискала помощ срещу Максим от краля на вандалите Гейзерих, който владеел Африка. Гейзерих отговаря на молбата и завладява Рим, убива Максим и плячкосва всичко от двореца. Пленява сенаторите и техните съпруги, както и императрица Лициния Евдоксия с двете ѝ дъщерите Евдокия и Плацидия, които откарва в Картаген. През 460 г. императрицата и дъщеря ѝ Плацидия[46] са освободени, а по-голямата дъщеря Евдокия е омъжена за сина на Гейзерих, Хунерик. След това Лициния Евдоксия се установява в Константинопол, където умира през 493 г.

В сравнение с разгледаните по-горе монети на Елия Евдоксия и Елия Евдокия, паричните знаци на императрица Лициния Евдоксия са по-разнообразни откъм изображения и надписи.

14. Лице: DN ELIAEVDOXIA PF AVG Бюст на императрицата с диадема, двойна перлена огърлица и обици, надясно; над нея Божията десница я коронясва. Върху дрехата на дясното рамо е извезан кръст.

Опако: SALVS REI PVBLICAE Виктория права, наляво, държи украсен кръст с дълга дръжка. В лявото и дясно поле R-V. В отреза – COMOB. Сечена е в периода 437–439 г. в Равена. Не е отбелязана в RIC X.

Новост при тази монета е използването на D (ominus) N (oster) в началото на надписа върху аверса.

15. Лице: AEL EVDOXIA AVG Бюст на императрицата с диадема, двойна перлена огърлица и обици, надясно; над нея Божията десница я коронясва.

Опако: VICTORI A AVGGG Виктория права, наляво, държи украсен кръст с дълга дръжка. В лявото поле звезда. В отреза CONOB RIC X, 513.

16. Лице: AEL EVDO-XIA AVG Бюст на императрицата с перлена диадема,

Обр. 11. Монета на Лициния Евдоксия, злато – солид

Обр. 12. Монета на Лициния Евдоксия, злато – солид

огърлица и обици, надясно; над нея Божията десница я коронясва.
Опако: VOT XXX MVLT XXXX Константинополис седнала наляво, краката й върху прора. В дясната ръка държи глобус с кръст, а с лявата – скиптър, в дясно щит опрян на трона. В лявото поле – звезда. В отреза – CONOB.
Монетата е сечена 439–440 г. в Константинопол.
RIC X, 264 (Theodosius II), Depeyrot 81/5.

17. Лице: LICINIA EVDO XIA PF AVG Бюст на императрицата с богата корона в центъра, на която има кръст, двойни препендули, три реда перлена огърлица, насреща.

Опако: SALVS REI PVBLICAE Императрицата седнала насреща, в дясната ръка държи кълбо с кръст, а в лявата скиптър, който завършва с кръст. В ляво и дясно поле R – V. В отреза COMOB. (RIC X, 2023 (Valentinian III); Depeyrot 16/2. (Обр. 10)[47]
Монетата е сечена 430–445 г. в монетарницата на Равена. Солиди със същите описания сече и монетарницата в Рим (RIC X, 2016; Depeyrot 43/2)

18. Лице: LICINI AEVDO XIA PF AVG Бюст на императрицата с богата корона, в центъра на която има кръст, от двете страни двойни препендули, три реда перлена огърлица, насреща.

Опако: VOT XXX MVLT XXXX Лициния Евдоксия и Валентиниан III в консулска роба, прави, насреща; тя държи скиптър, той маппа и скиптър. В ляво и дясно поле R – V. В отреза COMOB. (Обр. 11)[48]
Монетата е сечена през януари 455 г. в монетарницата на Рим. Срещат се варианти на надписа в отреза.
RIC X, 2046v (Valentinian III).

Част от монетите на Лициния Евдоксия се описват към монетите

Обр. 13. Монета на Лициния Евдоксия, злато – тремис

на нейния съпруг Валентиниан III. Такъв е случаят с един вид солиди на Валентиниан III, сечени във връзка със сватбата му с Лициния Евдоксия.

19. Лице: D N PLA VALENTINIANVS P F AVG Драпиран бюст с шлем и перлена диадема, надясно.

Опако: FELICITER NVBTIIS Валентитиан III и Лициния Евдоксия с нимбове, между тях Теодосий II с нимб, с ръце върху раменете на двамата; императорската двойка се държи за ръце, протегнати пред Теодосий II. В отреза – CONOB. (Обр. 12)[49]

Сватбените солиди са сечени за 29 октомври 437 г., когато се е състояла женитбата в Тесалоника. Във връзка с това събитие досега бяха известни солидите на император Теодосий II[50] (RIC X, 267; Zacos, Veglery 1960,73),чийто реверс е същият с гореописания, но аверсът е с изображението и надпис за Теодосий II. Засега тези солиди на Валентиниан III са известни само от публикациите в аукционите[51] (Tkalec AG, 29 February 2000, lot 452). Представянето на тримата с нимбове насочва към християнския ритуал по бракосъчетанието, който е застъпен вече в императорския церемониал. От друга страна, Лициния Евдоксия е втората императрица, след нейната майка Елия Евдокия, която е представена с нимб.

20. Лице: AEL EVDO XIA AVG Бюст на императрицата надясно; над нея Божията десница.

Опако: IMP XXXXII COS XVII PP Константинополис седнала наляво, краката й върху прора. В дясната ръка държи глобус с кръст, а с лявата – скиптър, в дясно щит опрян на трона. В лявото поле звезда. В отреза – COMOB.

RIC X, 328.

Монетите с тези характеристики първоначално били отнасяни към Елия Евдоксия, но анализът на надписа върху обратната страна показва, че става дума за Лициния Евдоксия, чиито родители – император Теодосий II и Елия Евдокия секат солиди със същия надпис на реверса[52] (RIC X, 296 и 296 вариант; Depeyrot 84/4; RIC X, 304; MIRB Theodosius II 36; Depeyrot 84/4; Boyce, 1954, p. 136, 4 and pl. XV, 6). Тремисите с името на Лициния Евдоксия се секат в периода 420–450/5 г. в монетарницата на Константинопол. Те са с традиционните за номинала характеристики:

21. Лице: AEL EVDOXIA AVG Бюст с диадема и драпирана дреха, надясно. Опако: Кръст във венец. В отреза CONOB и звезда. (Обр. 13)
RIC X, 336, 346; Depeyrot 72 / 3.

От територията на България са известни два тремиса, които се отнасят към Лиция Евдоксия (Владимирова-Аладжова 2009, 114).

Към монетите на Лициния Евдоксия, както писах по-горе, трябва да отнесем и сребърната монета описана под № 7. Няма регистрирани монети от бронз.

Намерените в България монети на Елия Евдоксия, Елия Евдокия и Лициния Евдоксия сочат, че те се намират сравнително рядко, което се потвърждава и от екземплярите на останалите августи от V век[53]. При активното монетосечене през столетието това означава, че монетите на императриците са били емитирани в пъти по-малко количество. От това следва, че на тях се разчита не само като парични знаци в обръщение, а им се възлагат и допълнителни функции[54]. Чрез своите надписи и изображения, тези монети се явяват средство за политическа легитимация и послание за династична приемственост и религиозна идентичност. Наред с възприемането на старите типове и надписи, се засилва тенденцията в посока обогатяване репертоара на християнските символи, като за първи път се появяват нимб, скиптър с кръст, маппа[55]. Потвърждава се мнението, че християнството разполага с огромен ресурс от знаци и символи, които въздействат на сетивата по различен начин, а от там ръководят и формират живота на отделния човек и обществото[56]. Именно пропагандният характер на монетите на императриците от V век ги прави важен елемент от трансформацията на живота и мисленето в прехода от Рим към Византия.

Цитирана литература:

Ваклинова, Комитова 2013: М. Ваклинова, Цв. Комитова. Античен и средновековен град Никополис ад Нестум, с. Гърмен, Благоевградска област. – Археологически открития и разкопки през 2013г. София, 2013, 311–313.

Владимирова-Аладжова 2013: Д. Владимирова-Аладжова. Сребърното монетосечене през V век. В: Българско средновековие: Общество, власт, история. Сборник в чест на проф. д-р Милияна Каймаканова. София, 2013, 489–496.

Владимирова-Аладжова 2012: Д. Владимирова-Аладжова. Златни монети на Западната римска империя от V в. Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 8, 2012, 51–62.

Владимирова-Аладжова 2010: Д. Владимирова-Аладжова. Един особен поглед към установяването на християнството по българските земи. В: Сб. „Оттука започва България. Материали от Втората национална конференция по археология и културен туризъм". Шумен, 2011, 78–86.

Владимирова-Аладжова 2009: Д. Владимирова-Аладжова. Златните мо-

нети на императриците от V век. В: „България, земя на блажени ...” In Memoriam Professoris Iordani Andreevi. Велико Търново, 2009, 110–123.
Владимирова-Аладжова 1986: Д. Владимирова-Аладжова. Две монетни съкровища на късноримски монети от Шуменски окръг. – Нумизматика, 1986,4, 14–22.
Малицки 1994: П. И. Малицки. История на християнската църква. София, II, 1994.
Удхед 2007: Л. Удхед. Християнството. София, 2007.
Филипова 2013: Св. Филипова. Монети и монетна циркулация през късната античност (294–498) по Горното и Средното течение на река Струма. Дисертационен труд за получаване на образователната и научна степен „доктор”. 2013г. (ръкопис).
Boyce 1954: A. A. Boyce. Eudoxia, Eudocia, Eudoxia: Dated Solidi of the Fifth Century. – American Numismatic Society. Museum Notes, 6, 1954, 131–142.
Burman 1994: J. Burman. The Athenian Empress Eudocia. In: Paavo Castrén (Hrsg.): Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267–529. Helsinki 1994, 63–87.
1995: K. Butcher. The Coins. In: A. Poulter. Nikopolis ad Istrum, a Roman, late Roman and early Byzantine City. Excavation 1985–1992 (Journal of Roman Studies Monograph 8). London 1995, 270–314
Cameron 1993: A. Cameron. The Mediterranean World in Late Antiquity London: Routledge, 1993
Cameron 1982: A. Cameron. The empress and the poet: paganism and politics at the court of Theodosius II. Yale Classical Studies 27, 217–289.
Clover 1978: F. M. Clover. The Family and early career of Anicius Olybrius. – Historia 27 (1978), 169-196.
Depeyrot 1996 : G. Depeyrot. Les monnaies d’or de Constantin II à Zénon (337–491). Wetteren, 1996.
Downey1974: G. Downey. A History of Antioch in Syria. Princeton, 1974.
Duckett 1972: E. S. Duckett. Medieval Portraits from East and West. Ann Arbor, Michigan, 1972.
van Deun 1993: P. van Deun: The poetical writings of the Empress Eudocia. An evaluation. In: J. den Boeft, A. Hilhorst (Hrsg.): Early Christian poetry. A collection of essays. Leiden 1993, S. 273–282.
Fowden 1995: G. Fowden. Late Roman Achaea: Identity and Defence. – Journal of Roman Archaeology, 8, 549–567.
Fortescue 1909: A. Fortescue. Eudocia. In: The Catholic Encyclopedia. New York, 1909. – http://www.newadvent.org/cathen/05597a.htm (валиден към 25.08.2013)
Gemini 2005: Freeman & Sear, Gemini I, Session 2, 2005, lot 483.
Gemini 2008: Freeman & Sear, Gemini IV (8 January 2008), lot 521.
Grubbs 2002: J. E. Grubbs. Women and the Law in the Roman Empire: A

Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood. Routledge, 2002.
Grierson, Mays 1992: Ph. Grierson, M. Mays. Cataloque of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittemore Collection. Washington DC, 1992. 8, Tabl. 1.
Holum 1982: K. Holum. Theodosian Empresses. Berkeley, 1982.
Hunt 1982: E. D. Hunt. Holy Land Pilgrimate in the Later Roman Empire, A. D. 312–460. Oxford.
James 2001: L. James. Empresses and Power in Early Byzantium. New York, Continuum, 2001.
Lockyear 2007: K. Lockyear. Where do we go from here? Recording and Analysing Roman Coins from Archaeological Excavations. – Britania 38, London, 2007, 211–224.
McClanan 2002: A. McClanan. Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire (the new Middle Ages) 2002
Mommaerts, Kelley 2002: T. S. Mommaerts, D. H. Kelley. The Anicii of Gaul and Rome. In: J. Drinkwater, H. Elton. Fifth-Century Gaul. A Crisis of Identity. Cambridge, 2002, 111–122.
NAC 2006: Numismatica Ars Classica AG. Auction 33, 2006, lot 617.
Plant 2004: I. M. Plant. Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology, London: University of Oklahoma Press, 2004.
RIC X = Carson, Kent and Burnett 1994: R. A. G. Carson, J. P. C. Kent and A. M. Burnett. The Roman Imperial Coinage. X, London, 1994
De Salis 1867: J. F. W. De Salis. The Coins of the Two Eudoxias, Eudocia, Placidia, and Honoria, and of Theodosius II, Marcian, and Leo I, Struck in Italy. – Numismatic Chronicle 7,1867, 203–215.
Sironen 1990: E. Sironen ‚An honorary inscription for Empress Eudocia in the Athenian Agora'. Hesperia 1990, 59, 371–4.
Sironen 1999: E. Sironen. „Eudocia" in Bowersock. Late Antiquity. Cambridge, Mass, 1999.
Tkalec AG 2000: A. Tkalec. Public Auction. Coins of the Finest Quality. 29 February 2000, lot 452. http://www.coinstkalec.ch/.
Tstastaos 1977: J. Tstastaos. Empress Athenais-Edocia: A Fifth Century Byzantine Humanist. Brookline, Holy Cross Orthodox Press, 1977.
Zacos, Vergely 1960: G. Zacos, A. Vergely. Marriage Solidi of the Fifth Century. – The Numismatic Circular. (68)1960, 73–74.
Vladimirova-Aladzova 2007: D. Vladimirova-Aladzova. A Fifth Century Coin Hoard Nearby the Village of Staro Selo, Tutrakan Region. In: The Lower Danube in Antiqity / VI C BC – VI C AD/, Sofia, 2007, 315–320

http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/)
http://www.newadvent.org/cathen/05597a.htm (валиден към 13 юли 2012)
http://www.roman-emperors.org/eudocia.htm#N_17_ (валиден към 2 май, 2011)
http://www.coinstkalec.ch/
www.wildwinds.com/coins/
http://www.coinproject.com/

---

[1] **Grierson, M**. **Mays**. Cataloque of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittemore Collection. Washington DC, 1992. 8, Tabl. 1

[2] Галерия Валерия – дъщеря на Диоклетиан и втора съпруга на император Галерий; Констанция – полусестра на Константин и съпруга на Линиций; Фауста – дъщеря на Максимиан и съпруга на Константин I; Елена – първата съпруга на Констанций и майка на Константин Велики; Теодора – доведена дъщеря на император Максимиан и втора съпруга на Констанций I; Елия Флацила – първа съпруга на император Теодосий I и майка на Аркадий и Хонорий. (Galeria Valeria – dashterya na Diokletian i vtora sapruga na imperator Galeriy; Konstantsia – polusestra na Konstantin i sapruga na Linitsiy; Fausta – dashterya na Maksimian i sapruga na Konstantin I; Elena – parvata sapruga na Konstantsiy i mayka na Konstantin Veliki; Teodora – dovedena dashterya na imperator Maksimian i vtora sapruga na Konstantsiy I; Elia Flatsila – parva sapruga na imperator Teodosiy I i mayka na Arkadiy i Honoriy)

[3] **A. Cameron**. The Mediterranean World in Late Antiquity London: Routledge, [1993,] 28-45

[4] Повече за живота на жените в Римската империя вж.: McClanan 2002; Grubbs 2002. (Poveche za zhivota na zhenite v Rimskata imperia vzh.: McClanan 2002;Grubbs 2002.)

[5] През това време императорите на престола са осем в източната част на империята и осем в западната (без да се отчитат узурпаторите и непризнатите от Константинопол владетели). (Prez tova vreme imperatorite na prestola sa osem v iztochnata chast na imperiyata i osem v zapadnata (bez da se otchitat uzurpatorite i nepriznatite ot Konstantinopol vladeteli).

[6] Женското име Евдоксия (Еудоксия) и Евдокия (Еудокия) (Eudoxia Ευδοξία; Eudocia (Eudokia**)**, Ευδοκία) е често срещано сред жените, пряко или косвено свързани с историята на Византийската империя. Сред тях изворите съобщават за 12 известни имена на императрици, императорски роднини и др. (http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913). (Zhenskoto ime Evdoksia (Eudoksia) i Evdokia (Eudokia) (Eudoxia Ευδοξία; Eudotsia (Eudokia**)**, Ευδοκία) e chesto sreshtano sred zhenite, pryako ili kosveno svarzani s istoriyata na Vizantiyskata imperia. Sred tyah izvorite saobshtavat za 12 izvestni imena na imperatritsi, imperatorski rodnini i dr. (http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913).)

[7] **J. F. W. De Salis**. The Coins of the Two Eudoxias, Eudocia, Placidia, and Honoria, and of Theodosius II, Marcian, and Leo I, Struck in Italy. – Numismatic Chronicle 7, 1867, 203–215; **A. A. Boyce**. Eudoxia, Eudocia, Eudoxia: Dated Solidi of the Fifth Century. – American Numismatic Society. Museum Notes, 6, 1954, 131–142

[8] **K. Holum**. Theodosian Empresses. Berkeley, 1982

[9] **Малицки, П.** История на християнската църква. София, II, 1994. (**Malitski, P.** Istoria na hristiyanskata tsarkva. Sofia, II, 1994.)

[10] **Carson, R. A. G., J. P. C. Kent and A. M. Burnett**. The Roman Imperial Coinage. X, London, 1994, 14; **Depeyrot, G.** Les monnaies d'or de Constantin II à Zénon (337–491). Wetteren, 1996, 55/5

[11] В моя по-ранна работа отнесох и два тремиса към тази императрица (**Владимирова-Аладжова, Д.** Златните монети на императриците от V век. – В: България, земя на блажени ... In Memoriam Professoris Iordani Andreevi. Велико Търново, 2009, 110–123) V moya po-ranna rabota otnesoh i dva tremisa kam tazi imperatritsa (**D. Vladimirova-Aladzhova**. Zlatnite moneti na imperatritsite ot V vek. V: Bulgaria, zemya na blazheni ... In Memoriam Professoris Iordani Andreevi. Veliko Tyrnovo, 2009, 110–123.)

[12] **Владимирова-Аладжова, Д.** Две монетни съкровища на късноримски монети от Шуменски окръг. – Нумизматика, 1986, 4, 14–22. (**Vladimirova-Aladzhova, D.** Dve monetni sakrovishta na kasnorimski moneti ot Shumenski okrag. – Numizmatika, 1986,4, 14–22.)

[13] **Vladimirova-Aladzova, D.** A Fifth Century Coin Hoard Nearby the Village of Staro Selo, Tutrakan Region. In: The Lower Danube in Antiqity / VI C BC – VI C AD/, Sofia, 2007, 315–320

[14] **K. Butcher**. The Coins. In: A. Poulter. Nikopolis ad Istrum, a Roman, late Roman and early Byzantine City. Excavation 1985–1992 (Journal of Roman Studies Monograph 8). London 1995, 270–314

[15] **Филипова, Св.** Монети и монетна циркулация през късната античност (294–498) по Горното и Средното течение на река Струма. Дисертационен труд за получаване на образователната и научна степен „доктор". 2013г. (ръкопис). (**Filipova, Sv.** Moneti i monetna tsirkulatsia prez kasnata antichnost (294–498) po Gornoto i Srednoto techenie na reka Struma. Disertatsionen trud za poluchavane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor". 2013g. (rakopis).

[16] За значението на откритите монети при археологически разкопки виж Lockн year 2007, 211–224. (Za znachenieto na otkritite moneti pri arheologicheski razkopki vizh Lockyear 2007, 211–224.)

[17] Ползвам илюстрацията от www.wildwinds.com/coins/ (Polzvam ilyustratsiyata ot www. wildwinds.com/coins/)

[18] Numismatica Ars Classica AG. Auction 33, 2006, lot 617

[19] **Gemini 2008:** Freeman & Sear, Gemini IV (8 January 2008), lot 521

[20] **Grierson, M. Mays**. Cataloque of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittemore Collection. Washington DC, 1992, 35

[21] Пак там, 36. (Pak tam, 36.)

[22] **Владимирова-Аладжова Д**. Сребърното монетосечене през V век. – В: Бълъ гарско средновековие: Общество, власт, история. Сборник в чест на проф. д-р Милияна Каймаканова. София, 2013, 489–496. (**Vladimirova-Aladzhova, D.** Srebarnoto monetosechene prez V vek. V: Bulgarsko srednovekovie: Obshtestvo, vlast, istoria. Sbornik v chest na prof. d-r Miliyana Kaymakanova. Sofia, 2013, 489–496.)

[23] Ползвам илюстрацията от www.wildwinds.com/coins/ (Polzvam ilyustratsiyata ot www. wildwinds.com/coins/)

[24] Описаната по-горе лека милиаренсия, още не е била известна при издаването

на каталога, както отбелязах по-горе. (Opisanata po-gore leka miliarensia, oshte ne e bila izvestna pri izdavaneto na kataloga, kakto otbelyazah po-gore.; R. A. G. **Carson, J. P. C. Kent and A. M. Burnett**. The Roman Imperial Coinage. H, London, 1994

[25] **Burman, J.** The Athenian Empress Eudocia. In: Paavo Castrén (Hrsg.): Post- Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267–529. Helsinki 1994, 63–87.

[26] **Holum, K.** Theodosian Empresses. Berkeley, 1982.

[27] За подробности за живота на императрицата виж: Tstastaos 1977. (Za podrobnosti za zhivota na imperatritsata vizh: Tstastaos 1977; **E. Sironen** An honorary inscription for Empress Eudocia in the Athenian Agora‘. Hesperia 1990, 59, 371–4.; **E. Sironen.** „Eudocia” in Bowersock. Late Antiquity. Cambridge, Mass, 1999

[28] **Cameron, A.** The empress and the poet: paganism and politics at the court of Theodosius II. Yale Classical Studies 27, 217–289.

[29] **Fowden, G.** Late Roman Achaea: Identity and Defence. – Journal of Roman Archaeology, 8, 549–567.

[30] **Hunt, E. D.** Holy Land Pilgrimate in the Later Roman Empire, A. D. 312–460. Oxford.

[31] **Holum, K.** Theodosian Empresses. Berkeley, 1982, 186-189; **G. Downey**. A History of Antioch in Syria. Princeton, 1974, 450-451

[32] **Holum, K.** Theodosian Empresses. Berkeley, 1982, 217- 219; **E. D. Hunt**. Holy Land Pilgrimate in the Later Roman Empire, A. D. Oxford, 237-243

[33] **Holum, K.** Theodosian Empresses. Berkeley, 1982, 224

[34] I. **Plant, M.** Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology, London: University of Oklahoma Press, 2004.

[35] **Cameron, A.** The empress and the poet: paganism and politics at the court of Theodosius II. Yale Classical Studies 27, 217–282; **P. van Deun**: The poetical writings of the Empress Eudocia. An evaluation. In: J. den Boeft, A. Hilhorst (Hrsg.): Early Christian poetry. A collection of essays. Leiden 1993, S. 273–282

[36] **Fortescue, A.**. Eudocia. In: The Catholic Encyclopedia. New York, 1909.- http:// www.newadvent.org/cathen/05597a.htm (validen kym 25.08.2013)

[37] Ползвам илюстрацията от http://www.coinproject.com/. Polzvam ilyustratsiyata ot http://www.coinproject.com/.

[38] При императорите, още Аркадий се изобразява с нимб върху сребърните си монети – милиаренсии (RIC X, 47). (Pri imperatorite, oshte Arkadiy se izobrazyava s nimb varhu srebarnite si moneti – miliarentsii (RIC H, 47).

[39] Ползвам илюстрацията от http://www.coinproject.com/. (Polzvam ilyustratsiyata ot http://www.coinproject.com/.

[40] Монетата е намерена през 2013 г. при проучването на късноантичния град Никое полис ад Нестум под ръководството на доц. Маргарита Ваклинова. Предстои публикация за разкопките. За резултатите от проучванията от предните сезони вж. Ваклинова 2013, 311–313. (Monetata e namerena prez 2013g. pri prouchvaneto na kasnoantichnia grad Nikopolis ad Nestum pod rakovodstvoto na dots. Margarita Vaklinova. Predstoi publikatsia za razkopkite. Za rezultatite ot prouchvaniyata ot prednite sezoni vzh. Vaklinova 2013, 311–313)

[41] **Владимирова-Аладжова, Д.** Златните монети на императриците от V век. В: България, земя на блажени ... In Memoriam Professoris Iordani Andreevi. Велико Търново, 2009, 110–123. (**Vladimirova-Aladzhova**, **D.** Zlatnite moneti na imperatritsite ot V vek. V: Bylgaria, zemya na blazheni ... In Memoriam Professoris Iordani Andreevi.

Veliko Tarnovo, 2009, 114–116)

[42] Повече за събитията от това време виж: Duckett 1972. (Poveche za sybitiyata ot tova vreme vizh: Duckett 1972.)

[43] Лициния Евдоксия е правнучка на император Теодосий I, последният император владял цялата римска империя. В 395 година той разделя империята на Източна и Западна и определя за нейни владетели синовете си Аркадий и Хонорий. Валентиниан III е внук на Теодосий I, син на Хонорий и Гала Плацидия. (Litsinia Evdoksia e pravnuchka na imperator Teodosiy I, posledniyat imperator vladial tsyalata rimska imperia. V 395 godina toy razdelya imperiyata na Iztochna i Zapadna i opredelya za neyni vladeteli sinovete si Arkadiy i Honoriy. Valentinian III e vnuk na Teodosiy I, sin na Honoriy i Gala Platsidia.)

[44] **Владимирова-Аладжова, Д.** Златни монети на Западната римска империя от V в. –Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 8, 2012, 51–62. (**Vladimirova-Aladzhova, D.** Zlatni moneti na Zapadnata rimska imperia ot V v. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 8, 2012, 51–62)

[45] **Mommaerts, T. S., D. H. Kelley**. The Anicii of Gaul and Rome. In: J. Drinkwater, H. Elton. Fifth-Century Gaul. A Crisis of Identity. Cambridge, 2002, 111–122.

[46] Тя е омъжена за Олибрий (Clover 1978, 169–196). (Tya e omazhena za Olibriy (Clover 1978, 169–196).

[47] Ползвам илюстрацията от http://www.coinproject.com/. (Polzvam ilyustratsiyata ot http://www.coinproject.com/.)

[48] Ползвам илюстрацията от http://www.coinproject.com/. (Polzvam ilyustratsiyata ot http://www.coinproject.com/.)

[49] Ползвам илюстрацията от http://www.coinproject.com/. (Polzvam ilyustratsiyata ot http://www.coinproject.com/.)

[50] **Carson, R. A. G., J. P. C. Kent and A. M. Burnett.** The Roman Imperial Coinage. X, London, 1994, 267; **G. Zacos, A. Vergely**. Marriage Solidi of the Fifth Century. – The Numismatic Circular. (68)1960, 73

[51] **Tkalec, A.**. Public Auction. Coins of the Finest Quality. 29 February 2000, lot 452. http://www.coinstkalec.ch/.

[52] **Carson, R. A. G., J. P. C. Kent and A. M. Burnett.** The Roman Imperial Coinage. X, London, 1994, 296; **G. Depeyrot**. Les monnaies d'or de Constantin II à Zénon (337–491). **Wetteren**, 1996 84/4;

[53] **James, L**. Empresses and Power in Early Byzantium. New York, Continuum, 2001.

[54] **Владимирова-Аладжова, Д.** Един особен поглед към установяването на християнството по българските земи. – В: Сб. „Оттука започва България. Материали от Втората национална конференция по археология и културен туризъм". Шумен, 2011, 78–86. (**Vladimirova-Aladzhova, D**. Edin osoben pogled kam ustanovyavaneto na hristiyanstvoto po bulgarskite zemi. – V: Sb. „Ottuka zapochva Bulgaria. Materiali ot Vtorata natsionalna konferentsia po arheologia i kulturen turizam". Shumen, 2011, 78–86.)

[55] Появата на маппата върху монети от V век променя досегашната теза, че това е станало в по-късно време. (Poyavata na mappata varhu moneti ot V vek promenya dosegashnata teza, che tova e stanalo v po-kasno vreme.

[56] **Удхед, Л.** Християнството. София, 2007. (**Udhed, L.** Hristiyanstvoto. Sofia, 2007, 11)

ДВЕ КОЛЕКТИВНИ МОНЕТНИ НАХОДКИ ОТ МЕСТНОСТТА ФИСЕК В ОКОЛНОСТИТЕ НА ШУМЕНСКОТО СЕЛО ЧЕРЕНЧА

DVE KOLEKTIVNI MONETNI NAHODKI OT MESTNOSTTA FISEK V OKOLNOSTITE NA SHUMENSKOTO SELO CHERENCHA

Женя Жекова

TWO COIN HOARDS FROM THE FISEK LOCALITY IN THE VICINITY OF CHERENCHA, SHUMEN REGION

Zhenya Zhekova

Object of this study are two unpublished hoards discovered in the area of the Fisek locality, situated about 3.5 km to the northwest of the borders of the present-day settlement. The origin of both of the finds is related to the fortress on top of the Fisek hill. Chronologically they refer to two epochs – late antiquity (5th–6th centuries) and late mediaeval (second half of 14th century). The treasures are documented in my doctoral dissertation and cited in some other works of mine, without being thoroughly published and commented. Notwithstanding their fragmented structure, they are a record of the past of the Shumen region from the epoch in which they were stored away or lost, respectively. They reflect particular local characteristics, marked by other finds and confirmed by the composition of these treated here. In the vicinity of the village of Cherencha a total of five coin hoards have been registered so far, including these two.

The FISEK II find consists of nine follises and was probably a part of a larger one. The accent of the discovery is chronologically the last coin of Emperor Mauricius Tiberius from the period 601/602. On this coin issue he is presented as a consul, holding a consular mappa in his right hand. Exactly this coin directs us to the time when the hoard was hidden. In November 602 Phocas' revolt broke out to the north. The Balkan army, stirred by Maurice's order to winter again in their camps on the north side of the Danube, sent there on a campaign against the Avars, marched on Constantinople. Precisely with this dramatic moment we can associate the hiding of the small stock we discuss.

The second find FISEK III contains 34 silver coins from II silver coinage of King Ivan Alexander. The first four types are presented here – A, B, C and D, and the absence of coins type E signifies that the stock was stored away around 1365/66. The hoard bears some characteristic features and highlight is the untypical inscription of the monograms цар on some of the specimens. Non-observance of the mintage law leads to conclusions about tendentious breaking the rules with a particular objective.

Both of the small treasures, even though traditional, are marked with characteristics allowing new conclusions concerning the coinage and the spreading of various emissions in today's Shumen region.

Интересът ми към историята на село Черенча е отдавнашен и надявам се оправдан. Това е четвъртата ми поредна публикация, обект на която са монетни находки от околностите на това шуменско село[1]. В отделна студия разгледах монетната циркулация през средновековната епоха, базирана на откритите единични и колективни монетни находки от обекти ситуирани в землището на съвременното селище[2]. Регистрираните археологически структури, артефактите намиращи се понастоящем във фондовете на РИМ – Шумен с произход село Черенча, снетите от местните хора научни разпити по време на музейната експедиция в селото през 1989 г. допълниха цялостното ми проучване на предисторията на съвременното село, носещо името си още от предосманската епоха.

Първият, който подробно описва и регистрира старините около село Черенча е Карел Шкорпил[3]. Половин столетие по-късно Цветана Дремсизова и Вера Антонова издирват и подробно публикуват археологическите обекти в Шуменски окръг, включително тези в околностите на Черенча[4]. Почти след още толкова години екип археолози от РИМ – Шумен проведе мащабна експедиция по локализиране и картиране на нови археологически структури в границите на Шуменското плато и неговата периферия. Бяха засечени нови обекти, които допълниха и обогатиха археологическата карта в тази особено интересна и важна територия[5]. От една страна тези селищни структури попадат на трасето свързващо морето с вътрешността в посока от изток на запад. Покрай хълма Фисек върви и пряк път към Преслав и старопланинските проходи.

Обект на настоящото изследване са две непубликувани колективни находки, намерени в района на местността Фисек, отстояща на 3.5 км северозападно от чертите на днешното селище[6]. В подножието, по склоновете и на върха на този уникален от физикогеографска гледна точка хълм са регистрирани многобройни археологически структури. Според преданията на местните хора, на самата височина на хълма в миналото е имало и крепост с наименованието *Малта касабас*. Със сигурност от тази местност произхождат изключително ценни артефакти, чийто обстоен анализ би спомогнал за

реконструкция на съществувалите структури и тяхната хронологична граница през отделните исторически епохи.

Произходът и на двете колективни находки е обвързан с крепостта на върха на хълма Фисек. Хронологически те се отнасят към две епохи – късноантичната (V–VI в.) и късносредновековната (втората половина на XIV в.). Първата е откупена в 1986 г., а втората – през 1988 г.[7] Съкровищата са документирани в докторската ми дисертация и цитирани в някои други мои статии, без обаче да бъдат обстойно публикувани и коментирани[8]. Въпреки фрагментирания им състав, представляват извор за историята на шуменските земи през епохата, в която са укрити или съответно загубени. Отразяват определени локални характеристики, маркирани чрез други находки и намиращи потвърждение в състава на разглежданите тук. В околностите на село Черенча до момента са документирани общо 5 колективни монетни находки, индикирани с поредни номера, включително разглежданите тук.

ФИСЕК II

Непубликувана. Инв. № ИМШ/НМ 13540/а-и. (Таблица I. А.). Състои се от 9 фолиса и вероятно е била част от по-голяма находка. Разпределението на монетите по императори е следното:

Анастасий I – *Константинопол* – 1 екз. от 20 нумии;

Юстиниан I – *Константинопол* – 4 екз. от 40 нумии – преди реформата от 538 г.; *Константинопол* – 2 екз. от 40 нумии след реформата от 538 г.;

Юстин II – *Константинопол* – 1 екз. от 40 нумии;

Маврикий Тиберий – *Константинопол* – 1 екз. от 40 нумии;

Документираните до този момент съкровища с terminus post quem VI в. от Шуменско са едва седем. Имайки предвид, че шестото столетие е особено динамично и изпълнено с непрестанни варварски рейдове преминавали през днешните шуменски земи, учудва сравнително малкото количество укрити находки от това време. Съставът на самите трезори оформя две хронологични групи датиращи и самото им укриване. В едната група последните монети стигат до Юстин II – това са находките **Стан, Фисек I, Бяла река**. За другата последни емисии се явяват тези на Маврикий Тиберий, даващи малко по-удължена хронологическа рамка на находките от тази група – **Драгоево, Жълъд и Фисек II**. С изключение на находката **Шуменско I**, която е укрита по време на бунта на Виталиан от периода 513–518 г., останалите се датират във втората половина–края на VI в.[9] Тъй като не знаем дали това са фрагменти от съкровища или цели такива, чийто истински състав ще остане загадка за нас, изводите остават хипотетични. Но със сигурност тези находки бележат катаклизмите настъпили в тези земи през втората половина на VI в. Тези констатации се потвърждават и от данните от единичните монетни находки от региона[10].

Вероятно в средата на третата четвърт на шестото столетие, регионът е преживял някакво сътресение, което обаче не се е оказало гибелно, тъй като в монетообръщението няма прекъсване. Може да се допусне, че събитието довело до укриването на трезорите от втората хронологична група е аваро-византийската война от 597–598 г. Топографски погледнато, укритите трезори произхождат от важни отбранителни звена разположени непосредствено преди старопланинските проходи (Драгоево, Жълъд, Бяла река) или охраняващи важни пътни артерии (Стан, Фисек), свързващи Империята от север към юг.

С оглед на настъпилите исторически промени през VII в. може да се каже, че разглежданата тук находка е последното укрито съкровище с византийски монети от Шуменско за периода на късната античност. Хронологически следващото най-ранно за днешните шуменски земи се явява изключително важното в научно отношение съкровище, съдържащо монети на император Никифор I от село Кюлевча. Неговото укриване обаче е свързано с конкретно историческо събитие, каквото е походът на този византийски император в България от лятото на 811 г.[11]

Находката от Фисека се отличава с някои характеристики. Първо трябва да се отбележи, че всички монети са отсечени в столичната монетарница. Половината емисии поради лошото съвременно състояние са с неясна официна, три са дело на *ателие Г* и две на *ателие А*. Превес имат монетите дело на третата официна в столичната монетарница. В количествено отношение преобладават фолисите на Юстиниан I, но само 2 от тях са отсечени след неговата реформа от 538 г. На практика в съкровището преобладават сравнително ранни емисии. Акцентът в находката е хронологически последната монета на император Маврикий Тиберий от периода 601–602 г. Върху въпросната емисия той е представен в качеството си на консул, държащ консулската мапа в дясната си ръка. Точно тази монета ни насочва и към времето, в което находката е била укрита. През ноември 602 г. на север избухва бунтът на Фока. Недоволна от заповедта на императора – войската отново да презимува в лагерите си отвъд Дунава, дунавската армия, изпратена там, за да противодейства на аварите, се насочва към Константинопол[12]. Именно с този драматичен момент можем да свържем и укриването на разглежданото тук малко съкровище.

Най-близък паралел находката от Фисека намира с трезора от Българево, Добричко[13]. В тази връзка стоят и находките от Истрия и Слава Руса[14]. И докато съвременните румънски селища попадат в зоната, в която се е намирала дунавската армия, то българските са част от трасето, по което армията се е придвижила към столицата. Ето защо намирането на находки с terminus post quem 602 г. именно в този ареал изглежда закономерно.

Вероятно крепостта на Фисека, по подобие и на много други укрепителни звена в околността (Шуменската, Мадарската, Могилската крепост), е възобновена по времето на цар Симеон I. Въпреки липсата на монети, тук е

регистрирано количествено струпване на няколко сфрагистични паметника, водещи към други важни заключения[15].

Активизация на монетооборота в крепостта се наблюдава едва с емисиите на императорите от Комниновата династия. В циркулация са регистрирани и емисии характерни за XIII–XIV в. Интересен е фактът, че липсват български монети. И докато в средновековното селище в м. Червената пръст са представени по-интензивните монетосечения на българските владетели от Второто царство[16], тук единственото присъствие на такива откриваме в колективната находка, съдържаща 34 сребърни монети на Иван Александър от II тип на неговото сребърно монетосечене.

ФИСЕК III

Непубликувана. Инв. № ИМШ/НМ 13707/1-3. (Таблица I. Б.).

Състои се от 34 сребърни монети на Иван Александър от II тип на неговото сребърно монетосечене. Разпределението им по варианти е следното:

Вариант А – 3 екз;

Вариант Б – 8 екз.;

Вариант В – 19 екз.;

Вариант Г – 4 екз.;

Известен факт е огромното количество, в което са емитирани сребърните издания на цар Иван Александър. И, въпреки че неговото монетосечене е хронологически и типово детерминирано, съществуват вариации относно точните времеви граници на издаването на отделните варианти. В монетосеченето съществува правилото, че всеки един монетен тип се пуска в обръщение във връзка с някакво важно събитие, независимо дали става въпрос за възцаряването на нов монарх, военна победа, важен църковен събор или обявяването на нов съвладетел. Новите монетни типове със своята иконографска, метрологична и акламационна функция изпълняват не само ролята на финансов, но и на обществен и политически коректив. Ето защо изучаването на детайлите може да промени генерални изводи и установени вече класификации.

Въпреки многобройните сребърни монети, които сече Иван Александър, те се вместват точно в два монетни типа – Иван Александър сам и със сина си престолонаследник Михаил Асен. Вторият тип е и най-многобройният. Неговата изключителна популярност води до дългото му емитиране, а по-късно и до издаването на същия като „неподвижен" тип от наследника Иван Шишман.

Всички монети от разглежданата тук находка са от втория сребърен тип, а според характерните белези попадат в първите четири варианта, обозначени с буквените стойности *А, Б, В, Г*. Веднага трябва да уточня, че това идентифициране е на база на установената от *В. Пенчев* класификация на българските средновековни монети[17]. Втората изградена схема е на *К. Дочев*, която е сходна на предходната[18].

Общото между двете е, че първите варианти от *II тип* се характеризират с обратно изписване на монограма „цар", върху лицевата страна на монетите. Според *Пенчев* началото на емитиране на II тип трябва да бъде поставено в 1337 г. От писмените източници е известно, че това е годината, в която Михаил Асен е провъзгласен за съуправител на баща си и вече носи титлата цар – законодателен акт, отразен върху самите монети[19]. *Константин Дочев* обаче го изтегля още в началото на управлението на Иван Александър – в края на 1331 или края на 1332 г., когато бракът между престолонаследника Михаил Асен и дъщерята на Андроник III Палеолог – Мария-Ирина е бил вече уговорен[20].

Практиката на обратно изписване на монограма „цар" според *Дочев* продължава при сеченето на монетите от *Първа и Втора хронологична фаза* – до около 1356 г.[21] *Пенчев* дава същата датировка, тъй като *вариант Г*, при който монограма е правилно изписан, се датира вече в периода 1355–1365 г. и се отличава със силно занижен тегловен стандарт[22].

Това означава, че разглежданата тук находка е укрита след като в нея са постъпили четирите монети с правилно изписан монограм на титлата „цар" – т.е. малко след 1365–1366 г. Въпреки че до момента са открити над 60 колективни находки, съдържащи монети на Иван Александър, трезорите съставени изключително с емисии от II сребърен тип са редки. Фактът, че почти всички монети от разглежданото тук съкровище са с вторично орязана периферия, свидетелства за времето на неговото укриване. Практиката на вторично орязване започва да се прилага след пускането в обръщение на емисиите от *вариант Г*, имащи силно занижени метрични данни. Това налага и отнемането на метала от по-старите, пълноценни емисии, за да се изравнят с новите нискостойностни аспри. Но тъй като в находката липсват монети от *вариант Д*, емитиран след 1365 г., това дава основание да бъде датирана във времето преди в нея да попаднат още по-олекотените монети от този последно сечен вариант.

Според начина на изписване на монограмите с имената на Иван Александър и Михаил Асен, монетите от разглежданата тук находка попадат в следните варианти на типа.

Вариант А, който е сравнително кратко сечен е и по-рядко срещан, в потвърждение на което са трите екземпляра. При единия от тях интерес предизвикват монограмите от лицевата страна – там, където е образът на Исус Христос. Монограмите на името „Иван Александър" и на „цар" са с разменени места, като „цар" е правилно изписан, а не обратно, както би трябвало да е при този вариант. Това означава, че самата матрица е била гравирана по този начин – прецедент, който днес ние не можем да обясним. Третият екземпляр пък е с доста ниско тегло, което се дължи не само на по-дълбокото орязване на периферията. Вижда се, че самият печат е по-малък от нормалните за варианта, но изписването на монограмите е както при *вариант А*.

Монетите от *вариант Б* са осем и също имат разлики в теглата, ва-

рящи от 1.00 до 1.64 гр. Разбира се, най-многобройни като количество са монетите от *вариант В*, което е нормално явление за повечето находки съдържащи такива монети. При тях също се наблюдават вариации в теглата.

Последните четири екземпляра са от *вариант Г*, при който монограмът на името „цар" е вече изписан в позитивна форма. Но именно тук идва и прецедента в нашата находка. И при четирите екземпляра монограмът на името „цар" върху обратната страна е отново негативно отпечатан, а не позитивно, както е при документираните до този момент *монети от вариант Г*. И четирите екземпляра са отсечени с различни матрици. Тази аномалия едва ли може да се обясни със „случайна грешка на гравьора на матрицата" или пък с неговата „неопитност"[23]. Според мен именно фактът, че са отсечени цяла серия монети от различните варианти с неправилно поставени монограми, срещани в редица съкровища от българските земи, подсказва за някакъв целенасочен и вероятно контролиран процес, за който обаче днес все още няма реално обяснение.

Върху всички монети от находката е приложена практиката на грижливо орязване на периферията до зрънчестия кръг, като при някои орязването е под него. Монетите носят белезите на циркулирали знаци – т.е. не са заделени веднага след отсичането.

Най-близко до разглежданото съкровище е откритото в стария манастир „Св. Преображение" в Търново[24]. Двете находки са сходни както по състав, така и по хронологическа рамка. Паралел може да се направи и с намерените в Ловчанската крепост 16 сребърни аспри на цар Иван Александър със сина му Михаил Асен[25].

За съжаление няма данни за конкретни събития случили се в шуменските земи през 60-те г. на XIV в. Това е време на засилваща се османска заплаха, на която Търновското царство не успява да се противопостави. В този период Шумен е вторият по значимост административен и стопански център на царството. Земите около него и в частност Преслав са част от апанажно владение още от времето на първите Асеневци. През XIV в. тези територии са апанаж първо на третия син на Иван Александър – Иван Асен IV, а след неговата смърт през 1348 г. преминават във владение на брат му – Иван Асен V[26]. През 1369 г. сериозно сътресение преживяват българските земи във връзка с освобождаването на Иван Срацимир от унгарски плен и връщането му във Видин. През есента на 1369 г. Видинското царство е възстановено, а бедите и мъките на българското население свършват[27]. И въпреки че тези територии са далеч от мястото, където е намерена находката, отзвукът от протеклите събития безспорно е рефлектирал върху цялото Търновско царство.

Малкото съкровище вероятно е било определена парична сума, заделена или загубена по време на неясни събития. Към средата на XIV в. една сметководна перпера във Византия се е равнявала на 12–13 сребърни монети[28]. Това означава, че нашето малко съкровище е имало стойност от око-

ло две византийски перпери. Фактът, че монетите са с орязана периферия, свидетелства за времето, когато са трезорирани – третата четвърт на XIV в. Липсата на монети от *вариант Д* стеснява още повече хронологическата рамка до около 1365–66 г. Тази епоха съвпада с началото на активните османски рейдове дълбоко в българската територия и все по-осезателно надвисващата опасност от трайно овладяване на балканските територии.

---

[1] **Жекова, Ж**. Владетелска резиденция ли е крепостта край село Черенча, Шуменско? – В: Историкии, т. 4. Научни изследвания в чест на професор д и н Иван Карайотов по случай неговата 70-годишнина. Шумен, 2011, 165–172. (**Zhekova, Zh**. Vladetelska rezidentsia li e krepostta kray selo Cherencha, Shumensko? – V: Istorikii, t. 4. Nauchni izsledvania v chest na profesor d i n Ivan Karayotov po sluchay negovata 70-godishnina. Shumen, 2011, 165–172.)

[2] **Жекова, Ж**. Нумизматични данни за средновековния облик на шуменското село Черенча (под печат). (**Zhekova, Zh**. Numizmatichni danni za srednovekovnia oblik na shumenskoto selo Cherencha (pod pechat).

[3] **Шкорпил, К**. Памятники вь окрестностяхь Абобской равниный: Стана, Провадійскія горы, водораздельныя възвышенности и Шуменскія горы. – В: ИРАИК, X, 1905, 385–442.

[4] **Дремсизова-Нелчинова, Ц., В. Антонова**. Каталог на археологическите паметници в Шуменски окръг. Сф, 1975. (**Dremsizova-Nelchinova, Ts., V. Antonova**. Katalog na arheologicheskite pametnitsi v Shumenski okrag. Sf, 1975)

[5] **Стойчев, С., Ю. Йоргов, И. Бабаджанов**. Издирване на археологически обекти на територията на Шуменско плато. – В: Археологически открития и разкопки през 2010 г. Сф., 2011, 544–545. (**Stoychev. S., Yu. Yorgov, Iv. Babadzhanov**. Izdirvane na arheologicheski obekti na teritoriyata na Shumensko plato. – V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2010 g. Sf, 2011, 544–545.)

[6] Съвременното село Черенча е разположено на 18 км северозападно от град Шумен. Намира се в подножието на Шуменското плато, като попада в прехода между два от дяловете на Шуменските височини. Източно от селото се извисява Новоселската планина, а хълмът Фисек, явяващ се най-западната (крайна) част на Шуменското плато, отстои на запад от него. Локализираните в околностите му селища и крепости, покриват почти всички исторически периоди на човешко присъствие. Тъй като до този момент там не са правени сондажни проучвания или системни археологически разкопки, подемният материал, с който разполагаме в Регионалния исторически музей – Шумен е „привнесен" от откупки или дарения. Такъв е регистриран в отделите „Праистория", „Антична археология", „Средновековна археология" и „Нумизматика". Артефактите са многобройни и оформят своеобразна база данни, даваща възможност за изказване на предположения относно предназначението и значимостта на археологическите структури в околностите на това шуменско село. (Savremennoto selo Cherencha e razpolozheno na 18 km severozapadno ot grad Shumen. Namira se v podnozhieto na Shumenskoto plato, kato popada v prehoda mezhdu dva ot dyalovete na Shumenskite visochini. Iztochno ot seloto se izvisyava Novoselskata planina, a halmat Fisek, yavyavasht se nay-zapadnata (krayna) chast na Shumenskoto

plato, otstoi na zapad ot nego. Lokaliziranite v okolnostite mu selishta i kreposti, pokrivat pochti vsichki istoricheski periodi na choveshko prisastvie. Tay kato do tozi moment tam ne sa praveni sondazhni prouchvania ili sistemni arheologicheski razkopki, podemniyat material, s koyto razpolagame v Regionalnia istoricheski muzey – Shumen e „privnesen" ot otkupki ili darenia. Takav e registriran v otdelite „Praistoria", „Antichna arheologia", „Srednovekovna arheologia" i „Numizmatika". Artefaktite sa mnogobroyni i oformyat svoeobrazna baza danni, davashta vazmozhnost za izkazvane na predpolozhenia otnosno prednaznachenieto i znachimostta na arheologicheskite strukturi v okolnostite na tova shumensko selo.)

[7] И двете находки са откупени от лицето Васил Димитров, който през 80-те години на XX в. предава в ИМ – Шумен монети и други археологически обекти, намерени изключително в землището на село Черенча. Техният произход очертава два основни ареала силно наситени с археологически (вкл. нумизматични) артефакти – местностите Фисек и Червената пръст. (I dvete nahodki sa otkupeni ot litseto Vasil Dimitrov, koyto prez 80-te godini na XX v. predava v IM – Shumen moneti i drugi arheologicheski obekti, namereni izkliuchitelno v zemlishteto na selo Cherencha. Tehniyat proizhod ochertava dva osnovni areala silno nasiteni s arheologicheski (vkl. numizmatichni) artefakti – mestnostite Fisek i Chervenata prast.)

[8] **Жекова, Ж**. Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен и неговия хинтерланд (V-XV в.). Докторска дисертация. Шумен, 2004; Жекова, Ж. Нумизматични данни за… (**Zhekova, Zh**. Moneti i monetno obrashtenie v srednovekovnia Shumen i negovia hinterland (V–XV v.). Doktorska disertatsia. Shumen, 2004; Zhekova, Zh. Numizmatichni danni za…)

[9] **Жекова, Ж**. Монети и монетно …, с. 30–33. (**Zhekova, Zh**. Moneti i monetno …, s. 30–33.)

[10] Единичните монетни находки с местонамиране най-общо Фисек и неговата околност са 67 екземпляра. С най-висока концентрация на монети са периодите (VI–VII в.) и (XII–XIV в.). Тук монетният хиатус започнал в края на VI в. не е така силно изразен, както в останалите обекти от Североизточна България. На практика от Фисека няма монети единствено от VIII в. като изключението е фолиса на император Лъв III с Константин V (717–741). Не се наблюдава и рязко прекъсване на монетното присъствие. Разбира се то е силно занижено, но това е явление характерно и за самата Византия през разглеждания период. Важен момент е наличието на два фолиса на император Никифор I Геник, които са следствие от нашествието на византийците през лятото на 811 г. и опожаряването на Плиска. Те очертават територията опустошена от византийската армия, по време на престоя й в българските земи. (Edinichnite monetni nahodki s mestonamirane nay-obshto Fisek i negovata okolnost sa 67 ekzemplyara. S nay-visoka kontsentracia na moneti sa periodite (VI–VII v.) i (XII–XIV v.). Tuk monetniyat hiatus zapochnal v kraya na VI v. ne e taka silno izrazen, kakto v ostanalite obekti ot Severoiztochna Bulgaria. Na praktika ot Fiseka nyama moneti edinstveno ot VIII v. kato izklyuchenieto e folisa na imperator Lav III s Konstantin V (717–741). Ne se nablyudava i ryazko prekasvane na monetnoto prisastvie. Razbira se to e silno zanizheno, no tova e yavlenie harakterno i za samata Vizantia prez razglezhdania period. Vazhen moment e nalichieto na dva folisa na imperator Nikifor I Genik, koito sa sledstvie ot nashestvieto na vizantiytsite prez lyatoto na 811 g. i opozharyavaneto na Pliska. Te ochertavat teritoriyata opustoshena ot vizantiyskata armia, po vreme na

prestoya i v bulgarskite zemi.)

[11] **Жекова, Ж**. Монетите на Никифор I Геник (802–811) и Плиска. – В: Плиска-Преслав, 8, 2000, 168–171. (**Zhekova, Zh**. Monetite na Nikifor I Genik (802–811) i Pliska. – V: Pliska-Preslav, 8, 2000, 168–171.)

[12] **Острогорски, Г.** История на Византийската държава. Сф., 1998, 136. (**Ostrogorski, G.** Istoria na Vizantiyskata darzhava. Sf., 1998, 136.)

[13] **Morrisson, C., Popović, V., V. Ivanišević**. Les Trésors monétaires byzantins des Balkans et d` Asie Mineure (491-713). Paris, 2006, p. 140, n 34.

[14] Ibidem, p. 171-174, n 72-74; p. 178, n 79.

[15] **Жекова, Ж.** Владетелска резиденция ли е крепостта край село Черенча, Шуменско? – В: Историкии, т. 4. Научни изследвания в чест на професор дин Иван Карайотов по случай неговата 70-годишнина. Шумен, 2011, 165–172. (**Zhekova, Zh.** Vladetelska rezidentsia li e krepostta kray selo Cherencha, Shumensko? – V: Istorikii, t. 4. Nauchni izsledvania v chest na profesor d i n Ivan Karayotov po sluchay negovata 70-godishnina. Shumen, 2011, 165–172.)

[16] Двата най-значими археологически обекта намиращи се в околностите на село Черенча – крепостта на Фисека и селището в м. Червената пръст, имат различна хронологическа рамка, добре очертана от монетните находки. Монетите от Фисека датират крепостта от края на VI в. до XV–XVI в., като единствената аномалия е липсата на български средновековни емисии. Крепостта е имала важни стратегически функции, които е изпълнява през всички периоди на своето обитаване и вероятно е била убежище за близко разположените селища. Голямото средновековно селище в м. Червената пръст се датира след началото на XII в. до XIV-XV в. По всяка вероятност по-късно то е прераснало в съвременното село Черенча. (Dvata nay-znachimi arheologicheski obekta namirashti se v okolnostite na selo Cherencha – krepostta na Fiseka i selishteto v m. Chervenata prast, imat razlichna hronologicheska ramka, dobre ochertana ot monetnite nahodki. Monetite ot Fiseka datirat krepostta ot kraya na VI v. do XV–XVI v., kato edinstvenata anomalia e lipsata na balgarski srednovekovni emisii. Krepostta e imala vazhni strategicheski funktsii, koito e izpalnyavala prez vsichki periodi na svoeto obitavane i veroyatno e bila ubezhishte za blizko razpolozhenite selishta. Golyamoto srednovekovno selishte v m. Chervenata prast se datira sled nachaloto na XII v. do XIV–XV v. Po vsyaka veroyatnost po-kasno to e prerasnalo v savremennoto selo Cherencha.)

[17] **Юрукова, Й., В. Пенчев**. Български средновековни печати и монети. Сф., 1990, 125–136. (**Yurukova, Yo., V. Penchev**. Bulgarski srednovekovni pechati i moneti. Sf., 1990, 125–136.)

[18] **Дочев, К.** Български средновековни монети XIII–XV в. В. Търново, 2003, 86–89. (**Dochev, K.** Bulgarski srednovekovni moneti XIII–XV v. V. Tarnovo, 2003, 86–89.)

[19] **Юрукова, Й., В. Пенчев**, Пост. цит, 129. (**Yurukova, Yo., V. Penchev**, Post. tsit, 129.)

[20] **Дочев, К.** Пост. цит, 89. (**Dochev, K.** Post. tsit, 89)

[21] Пак там, 87. (Pak tam, 87.)

[22] **Юрукова, Й., В. Пенчев**, Пост. цит, 134. (**Yurukova, Yo., V. Penchev**, Post. tsit, 134.)

[23] **Пенчев, В**. Асприте на Иван Александър с Михаил Асен от съкровището от Велинград (квартал Каменица). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 8, 2012,

111–122. (**Penchev, V**. Asprite na Ivan Aleksandar s Mihail Asen ot sakrovishteto ot Velingrad (kvartal Kamenitsa). – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 8, 2012, 111–122.)

[24] **Дочев, К**. Колективна находка от сребърни монети на Иван Александър с Михаил Асен от стария манастир „Св. Преображение" (Велико Търново). – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Й. Йорданов. В. Търново, 2003, 316-320. (**Dochev, K**. Kolektivna nahodka ot srebarni moneti na Ivan Aleksandar s Mihail Asen ot staria manastir „Sv. Preobrazhenie" (Veliko Tarnovo). – V: Yubileen sbornik v chest na prof. Yo. Yordanov. V. Tarnovo, 2003, 316–320.)

[25] **Пенчев, В.** Съкровище от сребърни монети на цар Иван Александър със сина му Михаил Асен от Ловешката крепост. – Нумизматика и сфрагистика, 1994, 1–4, 82–91. (**Penchev, V.** Sakrovishte ot srebarni moneti na tsar Ivan Aleksandar sas sina mu Mihail Asen ot Loveshkata krepost. – Numizmatika i sfragistika, 1994, 1–4, 82–91.)

[26] **Андреев, Й.** България през втората четвърт на XIV век (Цар Иван Асен IV – синът на Иван Александър). В. Търново, 1993, 55. (**Andreev, Yo.** Bulgaria prez vtorata chetvart na XIV vek (Tsar Ivan Asen IV – sinat na Ivan Aleksandyr). V. Tarnovo, 1993, 55.)

[27] **Божилов, И., В. Гюзелев**. История на средновековна България VII–XIV век. Т. 1. Сф, 1999, 607. (**Bozhilov, I.,V. Gyuzelev**. Istoria na srednovekovna Bulgaria VII–XIV vek. T. 1. Sf, 1999, 607.)

[28] **Дочев. К.** Пост. цит., 318. (**Dochev. K.** Post. tsit., 318.)

Находка	Диаметър	Тегло	Описание	Литература	Снимка
А. ФИСЕК II, инв. № 13540а-и 9 броя 13540/з	 АЕ 27/30	 6.48	***АНАСТАСИЙ I*** ***(491- 518)*** *КОНСТАНТИНОПОЛ* **ФОЛИС** *Л:* DN ANASTASIVS PPAVG. Бюст на императора в профил над., с диадема и хламида закопчана на д. рамо с фибула. *О:* Нумерална буква *K* (20 нумии), вд. от нея голям кръст, а вл. буквата на официната *512-517 г.* Оф. Е	 *Hahn*, I, tabl. 3.36	
13540/г	АЕ 28/29	15.14	***ЮСТИНИАН I*** ***(527- 565)*** *КОНСТАНТИНОПОЛ* **ФОЛИС (преди реформата от 538 г.)** *Л:* DN IVSTINIANVS PPAVGG. Бюст на императора в профил над. с диадема и хламида. *О:* Нумерална буква *M* (40 нумии), над нея кръст, от двете страни също по един кръст, а отдолу буквата на официната. В отреза монетарницата. *527-532 г.*	*Hahn*, I, tabl. 19.87[3]	

13540/д	AE 28/29	16.96	**ФОЛИС (преди реформата от 538 г.)** *КОНСТАНТИНОПОЛ* *Л:* DN IVSTINIANVS PPAVGG. Бюст на императора в профил над. с диадема и хламида. *О:* Нумерална буква *M* (40 нумии), над нея кръст, от двете страни също по една шестолъчна звезда, а отдолу буквата на официната. В отреза монетарницата. *527-532 г.* Оф. А	*Hahn*, I, tabl. 19.83²	
13540/е	AE 30/32	16.92	**ФОЛИС (преди реформата от 538 г.)** *КОНСТАНТИНОПОЛ* *Л:* DN IVSTINIANVS PPAVGG. Бюст на императора в профил над. с диадема и хламида. *О:* Нумерална буква *M* (40 нумии), над нея кръст, вдясно от буквата шестолъчна звезда, а вляво – кръст; отдолу буквата на официната. В отреза монетарницата. *527-532 г.*	*Hahn*, I, tabl. 19.84²	

13540/ж	AE 29/31	17.10	Както предния екземпляр	*Hahn*, I, tabl. 19.84²	
13540/а	AE 38/39	18.98	**ФОЛИС (след реформата от 538 г.)** *КОНСТАНТИНОПОЛ* *Л:* DN IVSTINIANVS PPAVG. Бюст на императора в анфас с корона и шлем, ризница и мантия. В д.р. държи кълбо с кръст, а в л.р. - щит. В полето вляво - кръст. *О:* Нумерална буква *M* (40 нумии). Над нея кръст, под нея буква означаваща официната. Вляво *ANNO*, вдясно годината на отсичане. В отреза монетарницата. *542/543 или 543/544 г.* *Оф. А или Δ*	*Hahn*, I, tabl. 20.95a или 95d	

13540/б	AE 28/31	10.84	**ФОЛИС (след реформата от 538 г.)** *КОНСТАНТИНОПОЛ* *562/563 г.* *Оф. Г*	*Hahn*, I, tabl. 20.95c	
13540/и	AE 25/27	15.18	***ЮСТИН II (565-578)*** **ФОЛИС** *КОНСТАНТИНОПОЛ* *Л:* DN IVSTINVS PPAVC. Юстин и София седнали на трон с ниско облегало. Юстин е вд. със стема и хламида, в д.р. държи кълбо с кръст. София е вл. със стема, в д.р. държи скиптър с кръст. *О:* Нумерална буква *M* (40 нумии), над нея кръст, вд. *ANNO*, вл. годината на отсичане. В отреза – монетарницата. *566/567 г.* *Оф. Г*	*Hahn*, II, tabl. 4.43	

13540/в	AE 29/30	11.46	***МАВРИКИЙ ТИБЕРИЙ (582 – 602)*** **ФОЛИС** *КОНСТАНТИНОПОЛ* *Л:* DN mAVRC TIb PPAVI. Бюст на владетеля в анфас с корона и консулски дрехи и инсигнии. В д.р. държи консулска мапа, а в л.р. жезъл. *О:* Нумерална буква *М* (40 нумии), над нея кръст, вд. *ANNO*, вл. годината на отсичане. В отреза – монетарницата. *601/602 г.* *Оф. Г*	*Hahn*, II, 22. 68Da	

Б. ФИСЕК III, инв. № 13707 34 броя 13707/1	AR 20/21	1.52	***ИВАН АЛЕКСАНДЪР*** ***(1331-1371)*** **СРЕБЪРНО МОНЕТОСЕЧЕНЕ** *ТЪРНОВО* *Л:* IC ÕC. Христос с дълги коси, брада и мустаци, с нимб, туника и мантия, прав насреща. Двете му ръце са разперени встрани за благословия. Зад фигурата на Христос има престол без облегало. От двете страни на изображението е изписано с монограми "Александър цар". *О:* Царят (вд.) и синът му (вл.), прави насреща, държащи помежду си знаме с дълга дръжка, която е разклонена в долния си край. Долу от двете страни на дръжката има по една многолъчна звезда. И двамата владетели са със стеми, сакоси и маниакиони с лороси. Всеки държи по един скиптър с кръст. Горе, вляво от дръжката на знамето има монограм на „Александър", а вдясно на „цар". Вляво от фигурата на Иван Александър е изписан усложнен монограм на думата „благоверен". Вдясно от фигурата на Михаил Асен е изписан монограм на името „Михаил". ***Вариант А*** *При този вариант монограма на титлата „цар" върху лицевата и обратната страна се изписва в негатив.Монограмът на думата „благоверен" е усложнен.*	II тип – *(1337-1371) Вариант А – (1337-1340/41)* - *Пенчев,* 1990, VIII.72-73; Второ сребърно монетосечене – *(1332/1333 – 1380)* I хронологична фаза – *(1332/33-1347/48).* *Дочев*, 2003, с. 87	

13707/2	AR 21/21	1.50	Върху лицевата страна монограмите „Александър” и „цар” са с разменени места, като „цар” е изписан в позитив. Съответно на обратната страна „цар” отново е изписан в позитив. Монограмът пък на думата „благоверен” е огледално изписан!		
13707/3	AR 18/19	1.22			
13707/4	AR 19/19	1.18	***Вариант Б*** *При този вариант монограма на титлата „цар” върху лицевата и обратната страна се изписва в негатив. Монограмът на думата „благоверен” е опростен.* Монетата е орязана до зрънчестия кръг	II тип – *(1337-1371) Вариант Б – (1340/41-1345/46)* - *Пенчев*, 1990, VIII.74-75; *Дочев*, 2003, с. 87	
13707/5	AR 19/19	1.40	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		

13707/6	AR 21/22	1.46	Монетата е орязана до зрънчестия кръг		
13707/7	AR 20/20	1.42	Монетата е орязана до зрънчестия кръг		
13707/8	AR 19/21	1.00	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/9	AR 21/21	1.54	Монетата е орязана до зрънчестия кръг		
13707/10	AR 19/19	1.42	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/11	AR 20/20	1.64	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		

13707/12	AR 19/19	1.38	***Вариант В*** *При този вариант монограма на титлата „цар” върху лицевата и обратната страна се изписва в негатив. Монограмът на думата „благоверен” е опростен, а стилът значително влошен* Монетата е орязана след зрънчестия кръг	II тип – *(1337-1371) Вариант В – (1345/46-1355/56)* - *Пенчев*, 1990, VIII. 76-77; II хронологична фаза – *(1348-1355/56)* *Дочев*, 2003, с. 87	
13707/13	AR 21/21	1.54	Монетата е орязана до зрънчестия кръг		
13707/14	AR 18/19	1.26	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/15	AR 20/20	1.34	Монетата е орязана до зрънчестия кръг, но монетният печат е излязъл извън ядрото		
13707/16	AR 19/19	1.28	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		

13707/17	AR 19/19	1.28	Монетата е орязана до зрънчестия кръг, но монетният печат е излязъл извън ядрото		
13707/18	AR 19/20	1.44	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/19	AR 18/19	1.22	Монетата е орязана до зрънчестия кръг, но монетният печат е излязъл извън ядрото		
13707/20	AR 19/20	1.20	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/21	AR 19/19	1.22	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/22	AR 19/20	1.42	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/23	AR 18/19	1.32	Монетата е орязана до зрънчестия кръг, но монетният печат е излязъл извън ядрото		

13707/24	AR 19/20	1.22	Монетата е орязана до зрънчестия кръг		
13707/25	AR 20/20	1.48	Монетата е орязана до зрънчестия кръг		
13707/26	AR 18/19	1.22	Монетата е орязана до зрънчестия кръг, но монетния печат е излязъл извън ядрото		
13707/27	AR 18/20	1.26	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/28	AR 18/19	1.36	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/29	AR 20/20	1.36	Монетата е орязана след зрънчестия кръг		
13707/30	AR 19/20	1.32	Монетата е орязана след зрънчестия кръг, но монетният печат е излязъл извън ядрото		

			Вариант Г *При този вариант монограма на титлата „цар" върху лицевата и обратната страна се изписва в позитив. Монограмът на думата „благоверен" е опростен, а стилът значително влошен*	II тип – *(1337-1371) Вариант Г – (1355/56-1365)* - *Пенчев*, 1990, VIII. 78-79; *Дочев*, 2003, с. 87	
13707/31	AR 18/19	1.28	Монетата е орязана след зрънчестия кръг. Монограмът „цар" върху реверса отново е в негатив		
13707/32	AR 19/20	1.48	Монетата е орязана след зрънчестия кръг. Монограмът „цар" върху реверса отново е в негатив		
13707/33	AR 19/19	1.24	Монетата е орязана след зрънчестия кръг. Монограмът „цар" върху реверса отново е в негатив		
13707/34	AR 19/19	1.24	Монетата е орязана след зрънчестия кръг. Монограмът „цар" върху реверса отново е в негатив		

ВИЗАНТИЙСКИ ПЕЧАТИ ОТ ЮГОЗАПАДНИЯ ЪГЪЛ НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД НА ПРЕСЛАВ

VIZANTIYSKI PECHATI OT YUGOZAPADNIA AGAL NA VATRESHNIA GRAD NA PRESLAV

Иван Йорданов

BYZANTINE SEALS FROM THE SOUTHWESTERN CORNER OF THE INNER TOWN OF PRESLAV

Ivan Yordanov

Subject of this research are the seals discovered in the Southwestern corner of the Inner Town of Veliki Preslav. Three archaeological teams excavated this area in the years. Before 1978 the team lead by the late Ivanka Zhandova studied the so called Early Fortress Wall of the Inner town of Preslav and discovered the administrative building with seals – the archive of the local stategos in 971–1092. The section from the Southern Gate to the Southwestern corner of the Inner town was excavated by another team, in which participated one by one Stoyan Vitlyanov and Tonka Mihaylova. They revealed a series of chain-connected chambers parallel to the Southern Fortress Wall. In recent years the Southwestern corner was researched by Stoycho Bonev who had unearthed a complex of constructions that he associated with the residence of the head of the Bulgarian church at the time when Preslav was the capital. Together with the other materials from these excavations, a certain number of Byzantine seals were found.

As for their greater part they have already been published in the Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, here they will only be referred to and more attention will be turned to those from the last excavations, which are still unpublished.

The seals unearthed mainly during excavations in the Southwestern part of the Inner Town of Preslav add to the overall picture of life here, the daily round of the inhabitants of these buildings and suggest some ideas about their identification and coming out of anonymity.

Византийските печати са първокласни извори за византийска история, рангова йерархия, администрация и просопография. Заедно с това тези печати

могат да бъдат използувани и като извори за историята на конкретни селища и дори за конкретни обекти. В тази връзка от особено значение е, къде точно са намерени те. Защото там, където ние ги намираме in situ, някога е била получена кореспонденция, скрепена с тях. След като знаем, кой е авторът на тази кореспонденция и са налице известни натрупвания, можем да отговорим и на въпроса, кои или коя институция е била получателят на тази кореспонденция.

Обект на настоящето изследване са печатите, намерени в Югозападния ъгъл на вътрешния град на Велики Преслав. В този сектор теренът е проучван от три екипа в различно време. Някъде преди 1978 г. екип начело с покойната Иванка Жандова проследи т.н. ранна крепостна стена на Вътрешния град на Преслав, достигайки до откриването на административната сграда с печати, служила за архив на местния стратег през периода 971–1092 г.[1] Участъкът от Южната порта до Югозападния ъгъл на Вътрешния град бе проучен от друг екип, в който участваха поотделно Стоян Витлянов и Тонка Михайлова. Те разкриха поредица от верижни помещения успоредни на Южната крепостна стена (ЮКС). Напоследък Югозападния ъгъл се проучва от Стойчо Бонев, който разкри комплекс от сгради, които свързва с резиденцията на главата на българската църква, когато Преслав е столица. Заедно с другите материали от тези разкопки са намерени и известно количество византийски печати.

Тъй като в по-голямата си част те са публикувани в Корпуса на византийски печати от България[2], то тук само ще ги приведа в наличност, повече внимание ще се отдели на тези от последните разкопки, които са непубликувани.

Печатите са подредени според азбучния списък на личните имена по гръцката азбука:

1. Ἀλέξιος, Α' Κομνηνὸς (1081-1118)

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 25706.. Намерен е по време на археологически разкопки на верижните сгради при Южната крепостна стена в помещение № 72, на 05. 06. 1986 г. Размери: 26–29 (над 26) 5 мм, тегло 18.50 г. Непълен, но добре съхранен отпечатък.

Публикация. **Йорданов**, *Преслав*, № 9; **Jordanov**, *Corpus*, III, no.122.

Лице. Иисус Христос с брада нимб, хитон и химатион седи на трон с високо облегало. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. От двете му страни титули IC – XC.

Опако. Императорът прав насреща с корона, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи лабарум с дълга дръжка, а в лявата кълбо, увенчано с кръст. Кръгов надпис+ ΑΛ ΞΙW Δ CΠOT'TW KOMNHNW: + Ἀλεξίῳ δεσπότ(η) τῷ Κομνηνῷ

2. Ἀρκάδιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς (X-XI c.)

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 5949. Намерен е при археологически разкопки на обект Южна порта, кв. 173/195, на 15. 10.1968 г.

Размери: 16–23 (22) 2 мм, Добър отпечатък, от който е останала само половинка.

Публикация. **Йорданов**, *Преслав*, № 349; **Jordanov,** *Corpus*, III, 1512.

Лице. Четири редов надпис:

+K RO | HΘ'T C | Δ▪Λ AP | KAΔI | - : -

Опако. Четири редов надпис:

ΠP TO | CΠAΘAP' | KAICTPA | THГ * | - : -

+ ᾰ́(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Ἀρκαδίῳ πρωτοσπαθαρ(ίῳ) καὶ στρατηγῷ

3. Βασίλειος β'ὀστιάριος, κριτῆς καὶ ἐκ προσώπου τοῦ λογοθέτου τῶν ἀγελῶν (X в.) (обр. 3).

Археологически музей Велики Преслав, п.инв. № 1/07. Намерен е при разкопки на обект Дворцови център ЮЗ, кв. 982/ 19, дълб. 0.20–0.40 м. Размери: 24.5–25 (21) 2.6 мм, тегло 9.36 г. Непълен отпечатък. Части от изображението и надписа са неотпечатани. Самият моливдовул е зле съхранен, ударен по време на разкопките и леко нагънат. Възстановяването на текста и изображението правим по други по-добре съхранени екземпляри.

Публикация. **Jordanov,** *Corpus*, III, no. 871.

Други 5 екземпляра, отпечатани чрез същия булотирион са намерени на различни места в Преслав. За тях виж **Jordanov**, *Corpus*, III, nos. 866–870

Лице. Растителен орнамент съставен от симетрично разположени в кръг шест стилизирани палмети. От кръговия надпис е съхранено: +K.ROHΘ . . . .C . . . .

Опако. Шест редов надпис:

-·⁘ - |+RACHΛ' | R'OCTHAP'| KPIT'S K | .POCOΠ,T | ΛOГOΘ T | . . . . ΛO

+ᾰ́(ύρι)[ε] βοήθ[ει τῷ] σῷ [δούλῳ] Βασηλ(είῳ) β'ὀστηαρ(ίῳ) κρίτ(ῃ) (καὶ) ἐκ [π]ροσόπ(ου) τ(οῦ) λογοθ[έτου τ(ῶν) ἀγε]λο(ν)

4. Βασίλειος πρόεδρος τῆς συγκλήτου καὶ παρακοιμώμενος τοῦ φιλοχρίστου δεσπότου (963-976) (обр. 4).

Археологически музей Велики Преслав, п.инв. № 57/09. Намерен е при разкопки в Дворцовия център-ЮЗ, обект "Патриаршеска резиденция", кв. 940/22, дълб. 0.70–0.80 м, 12. 06. 2009 г. Размери: 16–27 мм. Половинка от непълен отпечатък, зле съхранена. Възстановяването на текста правим чрез по-добре съхранени паралели. Един от тях сме илюстрирали и описали по-долу:

Непубликуван.

Лице. Между два зрънчести кръга е изписан надпис, започващ отгоре:
. . ROHΘ IRACIΛ . . . , който продължава в пет вертикални реда, изписани в центъра на полето, оградено с кръговете:
T . NΔ . | ΞOTAT | ΠPO ΔP | THCCVΓ | KΛHTϑ
Опако. Между два зрънчести кръга е представен трети, съставен от малки перли. Вътре в затворения кръг пет редов надпис:
+ KAIΠ . | PAKOIMO | M N'TϑΦI | ΛOXVΔ C | ΠOTOV
[+K(ύρι)]ε βοήθει Βασιλ[είῳ] τ[ῷ] ἐνδ[ο]ξοτάτῳ προέδρῳ τῆς συγκλήτου καὶ παρακοιμόμεν(ῳ) τοῦ φιλοχ(ρίστο)υ δεσπότου

За личността и останалите печати на Василий Лакапин, намерени предимно в Преслав, виж

Jordanov, *Corpus*, III, nos. 257–261.

5. Βασίλειος Χρυσοεφίτης βʹσπαθαροκουβικουλάριος καὶ μέγας κουράτωρ (X-XI в.)
или
Βασίλειος βʹσπαθαροκουβικουλάριος καὶ μέγας κουράτωρ τῆς χρυσοεφίτης (X-XI в.)
Археологически музей Велики Преслав, п.инв. № 15966. Намерен е при археологически разкопки на обект ЮКС на 08. 08. 1978 г. с ръководител С. Витлянов в сектор 3, кв. 22. Размери: 21–23 (?) 2 мм. Непълен отпечатък, излезли са изображението и буквите само в средната част над подутината на

канала за шнура. Самият моливдовул е зле съхранен и отворен по линията на канала на опакото.

Публикация. **Йорданов,** *Преслав*, № 455; **Jordanov,** *Corpus*, III, no. 908. Друг екземпляр, отпечатан чрез същия булотирион се съхранява в частна колекция и навярно също произхожда от Преслав. За него виж **Jordanov,** *Corpus*, III, no. 909.

Лице. Разцъфнал патриаршески кръст и част от кръгов надпис с инвокацията: + K ROHΘIT.....

Опако. Шест редов надпис:

. ACH . | . . CПAΘ’ | . . . . K’S . . | . . ϐP . . | . VCO | . . I . .

+ K(ύρι)ε βοήθ(ει) τ[ῷ σῷ δούλῳ] Βαση[λ(ί)ῳ] β’σπαθ(αρο)[κ] ουβικ(ουλαρ(ίῳ) (καὶ) μεγ(άλῳ) κουρ(άτορι) τ(ῆς) χρυσο[εφ]ί[τ(ης)] или τῷ Χρυσο[εφ]ί[τ(ῃ)]

6. Ἐλισεῖος ἀνθύπατος, πατρίκιος, β’πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης (X в.) (обр. 6).

Археологически музей Велики Преслав, п.инв. № 19275. Намерен е по време на археологически разкопки на обект Южна порта, кв. В-4, на 17. 07. 1981 г. Размери: 22–24 (22?) 2 мм, тегло 6.00 г. Непълен отпечатък. Големи части от матриците не са излезли. Самият моливдовул е добре съхранен.

Публикация. **Йорданов**, *Преслав*, № 126; **Jordanov,** *Corpus*, III, no 769.

Лице. Разцъфнал патриаршески кръст. Следи от кръговия надпис с инвокацията: .....Θ I... ΔOVΛ’

Опако. Пет редов надпис:

. ΛIC | ANΘVΠ’. | ATPIK’R’.. | ΠAΘ’S Γ.. | K’ΛO...

[+ K(ύρι)ε βοήθ]ει [τῷ σ]ῷ δούλ(ῳ) Ἐλισέῳ ἀνθυπ(άτῳ) [π]ατρικ(ίῳ) β’[(πρωτο)σ]παθ(αρίῳ) (καὶ) γ[εν(ι)]κ(ῷ) λο[γοθ(έτῃ)]

7. Εὐφίμιος β’πρωτοσπαθάριος καὶ ἀρτικλίνης τοῦ φιλοχρίστου δεσπότου (X в.) (обр. 7).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 19888. Намерен е при разкопки на обект Южна порта до басейна на 07. 05. 1984 г с ръководител С. Бонев. Размери: 22–25 (19) 2 мм, тегло 6.87 г. Добре съхранен, но непълен отпечатък.

Публикация. **Йорданов**, *Преслав*, № 11; **Jordanov**, *Corpus,* III, no. 219.

Други три екземпляра отпечатани чрез същия булотирион са намерени също в Преслав, виж **Jordanov**, *Corpus*, III, nos. 220-222.

Лице. Разцъфнал патриаршески кръст върху постамент от три стъпала. Кръгов надпис:

+K R'Θ'T C ΔOVΛ

Опако. Пет редов надпис:

+ VΦI | MI R'A'C | ΠAO'SAPTI | KΛ'T8ΦIΛO | XP'Δ CΠ'

+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Εὐφιμίῳ β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) ἀρτικλ(ίνῃ) τοῦ φιλοχρ(ίστου) δεσπ(ότου)

8. Θεόδωρος β'πρωτοσπαθάριος καὶ δομέστικος τῶν ἱκανάτων (X с.).

Археологически музей Велики Преслав, инв. № 18884. Намерен е при археологически разкопки на обект Южна порта кв. А-2, на 2 април 1981 г. Размери: 132–133 (20?) 2.5 мм. Половинка от някога добър отпечатък.

Публикация. **Йорданов,** *Преслав,* № 166; **Jordanov**, *Corpus*, III, no 1038.

Лице. Св. Теодор прав във фас държи в дясната ръка копие с дълга дръжка, а в лявата щит, опрян в земята. Следи от надписа:..... || Δ-O-P' Няма следи от надписа с инвокацията.

Опако. Пет редов надпис:

+ Θ... | . P'R'.... | .SΔO... | .IK'T... | .A....

ὴ+ά(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳὴ Θὴεοδώὴρῳ β'ὴ(πρωτο)σπαθ(αρίῳ)ὴ (καὶ δοὴμεστὴίκ(ῳ) τὴῶν ἱκὴαὴνάτω(ν)ὴ

9. Θεόφιλος, Μιχαὴλ, Β' καὶ Κωνσταντῖνος (830-835) (обр. 9).

Археологически музей, Велики Преслав, №. 25964. Намерен е по време на разкопки в югозападната част на Вътрешния град на Преслав в сграда с верижни помещения. Размери: 20–22 (20) 4 мм. Добър отпечатък, реверса, на който се е подхлъзнал и долният му край е излязъл извън ядрото. Моливдовулът е много добре съхранен.

Публикация. **Витлянов, С**. Два императорски печата от Велики Преслав – *Нумизматика*, 1, 1989, 32–33; **Jordanov,** *Corpus*, no. 57.

Други два екземпляра, отпечатани чрез същия булотирон са намере-

ни, единият, най-общо в Североизточна България (Преслав или Плиска), а другият, при археологически разкопки в комеркиарията Дебелт[3].

Лице. Бюст на император Теофил с брада, корона и хламида, представен във фас. В дясната ръка държи патриаршески кръст, а в лявата поставена пред гърдите, акакия. Около изображението надпис: *Θ OFI || LOSbASIL o: Θεοφιλος βασιλεο(ς)

Опако. Два бюста насреща. Вляво император Михаил II с брада, а вдясно Константин, голобрад. Двамата са с корони и хламиди. Над тях е гравиран кръст. Около изображението надпис: ..XAHLSCOhSTAhTIh :[+ Μι] χαὴλ (καὶ) Κονσταντῖν(ος)

Най-интересното в случая е, че в Преслав е била получена кореспонденция скрепена с печата на византийския император Теофил, който се датира между 829 и 835 г., т.е. преди градът да бъде обявен за столица! Възниква въпросът, до кого е била адресирана кореспонденцията?

10-11. Ἰωάννης (XI в.)

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 18852. Намерен е на обект Южна порта на повърхността на 6 април 1981 г. Размери: 14–20 (14–16) 3 мм, тегло 6.80 г. Слаб отпечатък, буквите и изображението не са отчетливи. Ядрото е било с овална форма.

Публикация. **Йорданов,** *Преслав*, № 429; **Jordanov**, *Corpus*, III, no. 2140.

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 26699. Намерен е на обект Южна порта в помещение в южния сектор на 23.07.1988 г. 16–19 (14–16) 3.5 мм, тегло 6.95 г. Добре центриран и пълен отпечатък, но в последствие е пробит в средата и навярно използван като тежест.

Публикация. **Йорданов,** *Преслав*, № 430; **Jordanov**, *Corpus*, III, no. 2141.

Двата екземпляра са отпечатани чрез един и същи булотирион.

Лице. Бюст на Богородица с нимб, хитон и мафорион, държи пред себе си медальон с лика на Младенеца. Титули: M-P || ΘV.

Опако. Четири редов надпис:

+ΘK | ROHΘI | T C Δ | Λ'I

+Θ(εοτό)κε βοήθ(ε)ι τῷ σῷ δ(ού)λ(ῳ) Ἰω(άννῃ)

12. Κωνσταντῖνος Κρατερὸς ἀνθύπατος-πατρίκιος (50-60-те г. на XI в.) (обр. 12).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 1/07. Намерен е при разкопки на обект Дворцовѝ център ЮЗ, кв. 982/19, дълб. 0.20–0.40 м, на 18. 06. 2007, ръководител С. Бонев[4]. Размери: 27–27 (26) 4 мм, тегло 17.00 г. Непълен, но добре съхранен отпечатък.

Публикация. **Jordanov**, *Corpus*, III, no.373.

Други два екземпляра отпечатани чрез същия булотирион и с неизвестен произход са публикувани в **Jordanov**, *Corpus*, III, nos. 371–372.

Лице. Св. Димитър прав насреща, с дясната ръка се подпира върху копие с дълга дръжка, а в лявата държи щит, опрян в земята. Вертикален надпис: .....|| Τ-ΡΗ-Ο'

Опако. Шест редов надпис:

+Κ R'Θ'| Τ C Δϑ'| . ΝΑΝΘV| . . Τ'ΠΡΙ .| . . ΑΤ . | -Ρ. -

+ά(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Κων(σταντίνῳ) ἀνθυπάτ(ῳ)] π(ατ) ρι(κίῳ) [τ(ῷ)] Κρατ[ε]ρ[ῷ]

13. Λέων πριμικήριος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ σακελλάριος (IX-X в.) (обр. 13).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 65/09. Намерен е при разкопки на обект Дворцовѝ център – ЮЗ в "Патриаршеската резиденция", кв. 940/22, дълб. 1.10 м, 17. 06. 2009 г. ръководител С. Бонев. Размери: 23–26.5 (23) 3 мм, тегло 9.98 г. Добре центриран и пълен отпечатък. Повреден на лицевата страна.

Непубликуван.

Лице. Част от патриаршески кръст върху постамент от три стъпала. От кръговия надпис е съхранено: . . .ΟΗΘ . . Τ C . .VΛ

Опак. Пет редов надпис:

. . . | + Λ ΟΝ | Τ'ΠΡΙΜΙΚ'| R'A'CΠΑΘΑΡ'| ΚΑΙCΑΚ Λ | ΛΑΡΙ | . . .

[+ Κ(ύρι)ε β]οήθ[ει] τῷ σῷ [δο]ύλῳ Λέοντ(ι) πριμικ(ιρίῳ) β'(πρωτο) σπαθαρ(ίῳ) καὶ σακελαρίῳ

Данните са недостатъчни за идентифициране с конкретна личност. Наличието на двете титли πριμικήριος и β'πρωτοσπαθάριος свидетелства, че той навярно е бил евнух.

14. Νικήτας Κασνίτζης πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ στρατηγὸς (XI в.)

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 20705. Намерен е

при разкопки на обект Южна порта, кв. 180/33–34, на 12. 04. 1983 г. Размери: 27.5–31 (25) 4.2 мм, тегло 19.60 г. Непълен отпечатък. Срещуположни части от матриците не са излезли. Повърхността на моливдовула е покрита с плитки окисни гнезда.

Публикация. **Йорданов,** *Преслав,* № 368; **Jordanov,** *Corpus.* no. 1577.

Други два екземпляра отпечатани чрез същия булотирион са намерени също в Преслав (за тях виж **Jordanov,** *F. Names*, nos. 292-293; **Jordanov,** *Corpus.* nos. 15761–577.

Лице. Бюст на св. Теодор Тирон във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит. Вертикален надпис: Θ-Θ- -O' || O-T'-P':Ὁ ἅ(γιος) Θεό(δωρος) ὁ Τ(ή)ρ(ων).

Опако. Шест редов надпис:

+ K R'Θ'| NIKHTA | A'CΠAΘ' ΠI| TϑXPKΛ'S | CTPAT'Γ'T'| KACNH | Tζ

+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Νικήτᾳ (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) ἐπὶ τοῦ χρ(υσοτ) ρικλ(ίνου) (καὶ) στρατ(η)γ(ῷ) τ(ῷ) Κασνήτζ(η)

15. Παῦλος Μονομάχος πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης (X в.) (обр. 15).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 578. Намерен е при разкопки на обект Южна порта в помещение Ж на 17.08.1953 г. Зле запазен екземпляр с отчупен фрагмент и друг липсващ.

Публикация. **Йорданов**, *Преслав* № 127; **Jordanov,** *Corpus,* III, no. 801;

Други 11 екземпляра отпечатани чрез същия булотирион са намерени на различни места в Преслав. За тях виж: **Jordanov,** *Corpus.* III, nos. 802-811A..

Лице. Между два зрънчести кръга е изписана инвокацията: + K ROHΘ IT C ΔOVΛ

В средата кръстообразен монограм, който съдържа букви от името ΠAVΛ .

В четирите полета, разделени от монограма е изписано: ΠA-TP' || KI- .

Опако. Между два зрънчести кръга продължава надписът от лицевата страна: RACIΛHK ΠP TOCΠAΘAPI

В средата кръстообразен монограм, съдържащ букви от името: To M NOMAX

В четирите отреза: KAI – Γ || NI – K

+ Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Παύλῳ πατρ(ι)κίῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ γενικοῦ το Μονομάχ(ῳ)

Повече информация за Павел Мономах виж у **Jordanov**, *F. Names,* no.481.

16. Οαγκράτιος β’πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τῆς μεγάλης ἑταιρείας καὶ κλεισουράρχης Μεσημβρίας (X в.) (обр. 16).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 664. Намерен е при разкопки на обект Южна порта, кв. 181/19 на 12.08.1958 г. Размери 20–20.5 (18) 2.2 мм, тегло 5.50 г. Непълен, но добре съхранен отпечатък. Периферните части на матриците не са отпечатани, поради което едни от буквите са едва видими, а други въобще не са отпечатани, което частично затруднява четенето.

Публикация. **Йорданов**, *Преслав*, № 281; **Jordanov**, *G. Names*, no. 47.4. **Jordanov,** *Corpus.* III, no. 1343.

Лице. Разцъфнал патриаршески кръст върху постамент от три стъпала. В двата отреза горе е гравирана по една звезда. Кръгов надпис:....ἅΘ ἆἐ ἀ ΔᾰἔΛ

Опако. Шест редов надпис:

+ÏÀÊÐ | ÀÒ’R’A’CÏÀИ | .ÏIT’M Ã’ . | .P’SKЛH.. | .IAPXM.. | ..RPIA.

[+K(ύρι)ε βο]ήθ(ε)ι τ© σ© δούλ¥ Οακρατ(ί¥) β’(πρωτο) σπαθ(αρί¥) [T]πρ τ(\ς) μεγ(άλης) T[τε]ρ(είας) (καρ) κλει[σουρ] ιάρχ(f) M[εσημ]βρία[ς]

βο]ήθ(ε)ι τ© σ© δούλ¥ Οακρατ(ί¥) β’(πρωτο)σπαθ(αρί¥) [T]πρ τ(\ς) μεγ(άλης) T[τε]ρ(είας) (καρ) κλει[σουρ]ιάρχ(f) M[εσημ]βρία[ς]

17. Πέτρος ἀνθύπατος, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ β’σακελλάριος (X в.) (обр. 17).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 5134. Намерен е на 20 м северно от Южната порта на 18.07.1968 г. Размери: 28–28 (24) 2 мм, тегло 8.94 г. Не добре центриран отпечатък, поради което противоположни части от матриците не са излезли. Буквите от текста не са отчетливи.

Публикация. **Йорданов**, *Преслав*, № 133; **Jordanov**, *Corpus*, III, no. 883.

Друг екземпляр, отпечатан чрез същия булотирион е намерен по

всяка вероятност също в Преслав. Виж **Jordanov**, *Corpus*, III, no. 884.
Лице. Разцъфнал патриаршески кръст върху постамент от три стъпала. Следи от кръговия надпис с инвокацията: . ..... Τ C Δ....
Опако. Шест редов надпис:
.Π ΤΡ | ΑΝΘVΠ'ΠΑ | . ΡΙΚ'Α'CΠΑΘ'| ...Τ'ΧΡVCO | ....Λ'SR'CA | .....Ρ'
[+Κ(ύρι)]ε [βοήθει] τῷ σῷ δ[ούλῳ] Πέτρῳ ἀνθυπ(άτῳ) πα[τ]ρικ(ίῳ) (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) [ἐπὶ] τ(οῦ) χρυσο[τρικ]λ(ίνου) (καὶ) β'σα[κελα]ρ(ίῳ)

18. Πησοτα βαρδάριος (X в.) (обр. 18).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. №. 252. Намерен е при разкопки на обект Южна порта, кв. 49, на 3.09.1957 г. Размери: 19–20 (15) 3.5 мм, тегло 11.90 г. Ядрото на моливдовула е безформено и по-дебело в единия край. Горната матрица от булотирирона се е врязала дълбоко в отпечатъка.
Публикация. **Йорданов**, *Преслав,* № 61; **Jordanov**, *Corpus*, III, no. 324.
За останалите 25 екземпляра на Писота вардарий, намерени предимно в Плиска и Преслав, виж. **Jordanov**, *Corpus*, III, nos. 325–347.
Лице. Между два зрънчести кръга надпис: + Κ ROHΘHT C Δ8Λ . В средата обикновен кръст върху постамент от три стъпала.
Опако. Четири редов надпис:
∴ | + ΠHCO | TARAP | ΔΑΡΙ | ∴
+ Κ(ύρι)ε βοήθη τῷ σῷ δούλῳ Πησοτα βαρδαρίῳ

19. Ῥωμανὸς πατρίκιος καὶ στρατηγὸς ϕακεδονίας (X в.) (обр. 19).

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 28/2008. Намерен е при разкопки на обект Патриаршеска резиденция – Запад, кв. 982/3, дълб. 1.00 м, 17. 06. 2008 г. Размери: 15–23 (23?) 2 мм. Половинка от някога добър отпечатък. Леко е нагънат от удар при намирането му.

Непубликуван.

Лице. Св. Теодор прав с дясната ръка се подпира върху дълго копие, а в лявата придържа щит, опрян в земята. От вертикалния надпис по-ясни са буквите O- отдясно на светеца. От кръговия надпис+K ROHΘI-T ....

Опако. Пет редов надпис:
. ⁘ . | . P M . | . . OATP | . KI SC | . PAT'MA | K Δ
ϟ+ Ῥϟωμϟανῷϟ πατρϟιϟκίῳ (καὶ) ϟησϟτρατ(ηγῷ) ϕακεδ(ονίας)
При разкопки в Силистра е намерен друг екземпляр отпечатан чрез същия булотирион, виж **Jordanov**, *Corpus*, III, no. 1328.

Други 4 екземпляра вероятно на същия сановник, но с титлите антипат и патриций са намерени в Преслав (виж. **Jordanov**, *Corpus*, III, nos. 1329–1332).

20-22. N. καὶ Κωνσταντῖνος (869–879); (908–912); (912–13)

20. Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 26630. Намерен е по време на археологически разкопки в югозападната част на Вътрешния град на Преслав в сграда с верижни помещения, разположена успоредно на ЮКС, но по-близо до ъгъла, през април 1987 г. Размери: 22–25(?) 2.5 мм. Непълен отпечатък, ядрото е било по-малко от размера на матриците, а също така не е бил добре центрирано в булотириона (обр. 20)..

*Публикация***. Jordanov**, *Corpus*, III, no. 65.

21. Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 25992. Намерен е при същите обстоятелства, както по-горе. Размери: 18–23 (21) 2.5 мм. Непълен отпечатък, от който е запазена половинка (обр. 21).

Публикация. **Jordanov**, *Corpus*, III, no 66.

22. Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 19272. Намерен е по време на археологически разкопки в югозападната част на Вътрешния град на Преслав в сграда с верижни помещения, разположена успоредно на ЮКС в кв. А-2, на дълбочина 0.80–1.00 м, на 9.07.1981 г. Размери: 20.5–25 (23) 3.5 мм. Някога е бил добър отпечатък, но сега от него липсва близо една трета и лицевата му страна е почти изтрита (обр. 22).

Публикация. **Jordanov**, *Corpus*, III, no. 67.

Други 3 екземпляра на същите владетели, в същото състояние са намерени в Преслав, виж.

Jordanov, *Corpus*, III, nos. 68–70.

Лице. Бюст на Иисус Христос с брада и кръстат нимб, облечен в хитон и химатион. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. Кръгов надпис: +IhSЧSXRIS.....

Опако. Двама императори са представени в бюст, този от ляво е с брада, корона, дивитисион и лорос, а този вдясно е голобрад с корона, дивитисион и хламида. Двамата държат помежду си патриаршески кръст, върху дръжката, на който е изписано буквата Х или подобен орнамент. Следи от кръговия надпис:

20. .....R‘

21. .....hT‘bASIL‘R‘ = [..... (kai) Consta]nt(inos) basil(is) R(omaion).

22. .....OhSTAhT‘AЧG‘R‘ = [....(kai) C]onstant(inos) Aug(oustoi) R(omaion).

Поради факта, че не е запазено името на императора вдясно (моновасилевс), а само на този вляво (съвладетел) – Константин, то печатът би могъл да се датира във времето на императорите Василий I и неговия син Константин (869–879), Лъв VI и Константин VII (908–912) или Александър и неговия племенник Константин VII (912–913).

В цитираната по-горе публикация сме отдали предпочитания на Лъв VI и Константин VII (908–912)

ХРОНОЛОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ

За съжаление византийската сфрагистика все още не разполага с необходимите критерии за точно датиране на печатите. В много случаи датировката е относителна. Все пак от представените 22 екземпляра 14 могат да се датират в периода преди 971 г., т.е. преди византийците да завладеят Преслав и установят византийска администрация. Те са от времето, когато Преслав е столица и получаването на кореспонденция скрепена с тях, би следвало да е във връзка с българо-византийските отношения, тъй като авторите на кореспонденцията са висши служители в империята, а не частни лица.

От кого е получена кореспонденция и кога ?

IX в.

9. Θεόφιλος, Μιχαὴρλ, Β' καὶ Κωνσταντῖνος (830–835).

IX-X в.
13. Λέων πριμικήριος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ σακελλάριος (IX–X в.)

X в.
20–22. N. καὶ Κωνσταντῖνος (869–879); (908–912); (912–913)
4. Βασίλειος ἐνδοξοτάτος πρόεδρος τῆς συγκλήτου καὶ παρακοιμώμενος τοῦ φιλοχρίστου δεσπότου (963–976) [971]
5. Βασίλειος β'ὀστιάριος, ἀσηκρῆτης καὶ ἐκ προσώπου τοῦ λογοθέτου τῶν ἀγελῶν (X в.)
7. Ἐλισεῖος ἀνθύπατος, πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης (X в.)
8. Εὐφίμιος β'πρωτοσπαθάριος καὶ ἀρτικλίνης τοῦ φιλοχρίστου δεσπότου (X в.)
15. Παῦλος Μονομάχος πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης (X в.)
16. Οαγκράτιος β'πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τῆς μεγάλης ἑταιρείας καὶ κλεισουράρχης Μεσημβρίας (X в.)
17. Πέτρος ἀνθύπατος, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ β'σακελλάριος (X в.)
18. Πησοτα βαρδάριος (X в.)
19. >Ρωμαν{ς πατρίκιος καρ στρατηγ{ς Μακεδονίας (X в.)

X-XI в
2. Ἀρκάδιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς (X–XI с.)
5. Βασίλειος Χρυσοεφίτης β'σπαθαροκουβικουλάριος καὶ μέγας κουράτωρ (X–XI в.)
или
Βασίλειος β'σπαθαροκουβικουλάριος καὶ μέγας κουράτωρ τῆς χρυσοεφίτης(X–XI в.)
8. Θεόδωρος β'πρωτοσπαθάριος καὶ δομέστικος τῶν ἱκανάτων (X с.).

XI в.
1. Ἀλέξιος, Α' Κομνηνὸς (1081–1118)
10-11. Ἰωάννης (XI в.)
12. Κωνσταντῖνος Κρατερὸς ἀνθύπατος-πατρίκιος (1050–1060)
14. Νικήτας Κασνίτζης πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ στρατηγὸς (XI в.)

Печатите от столичния период на Преслав 893–971:
Императорски: 4 екземпляра.
Този от времето на Теофил е хронологическо изключение и няма

връзка с останалите. Навярно получаването тук на кореспонденция е било изолирано. Или българският владетел е пребивавал в Преслав или пък тя е била изпратена до някой висш български функционер, например ичергубоила, който резидира в Преслав. Както бе посочено по-горе, другите 3 императорски печата не са точно идентифицирани, но малка е вероятността, те да са от управлението на Василий I и синът му Константин (869–879). Не само поради факта, че по това време столицата е в Плиска, но и поради факта, че в Преслав са намерени повече от 5 екземпляра от този тип, което свидетелства за активно получаване на кореспонденция от византийската императорска канцелария. Макар че не са засвидетелствани активни контакти между двете държави в периода 908–912 г., то навярно са съществували традиционни такива. Не е логично да ги отнесем към кратковременното управление на Александър и Константин VII (912–913).

Освен императорските, другите печати са на лица от централната администрация, свързани най-вече с хазната – логотета на геника – 2, на императорския сакеларий – 2, на служители в Двореца и пр. Малко трудно е да обясним получаването в Преслав на кореспонденция на двамата провинциални служители на клисурарх на Месемврия и на стратега на Македония. Но тъй като това са гранични на българската държава територии, то получаването на кореспонденция до адресати в българската столица не е необяснимо. Печатът на Васалий Лакапин би могъл да е свързан с неговото пребиваване в Преслав и в България през 971 г.

Намирането и в тази част на Преслав на византийски печати от X–XI в. е нормално във връзка с византийската власт тук.

Да се върнем на въпроса за намерените тук печати от столичния период на Преслав

До кого, намиращ се в Югозападния ъгъл на Вътрешния град би могла да е адресирана тази кореспонденция.

Една част от печатите, № 6, 8, 15, 16, 18, 20–22, са намерени в близост до Южната порта и най-вече във верижните помещения успоредни на ЮКС. Като се има предвид, че Южната порта е била основната артерия на града, водеща към Византия и Константинопол, логично е тук, непосредствено до Южната порта, да се е намирала българска институция реализираща контактите с Византия. Тук е била получавана кореспонденция от императорската канцелария, от логотета на геника, сакелария и пр., които са свързани с фиска и хазната във Византия. Коя българска институция би имала реципрочни функции? За съжаление не можем да отговорим еднозначно! Донякъде сходни функции има офиса на ичергубоила. Той съхранява въоръжение и курира външнополитическите отношения на държавата.

Друга част от печатите № 3, 4, 13 и 19 са намерени в т.н. Патриаршеска резиденция. Не е изключено те да са били адресирани до главата на българската църква, когато тук наистина е била неговата резиденция. Известно

е обаче, че след признаването на ранга на българската патриаршия след 940 г. катедрата на българския патриарх вече и е била в Дръстър!

Намерените предимно при разкопки печати в Югозападния ъгъл на Вътрешния град на Преслав по своеобразен начин допълват картината на живота тук, ежедневието на обитателите на тези сгради и подсказват някои идеи за тяхното идентифициране и излизане от анонимност.

---

[1] **Йорданов, И.** Печатите от стратегията Пресла. София, 1993. По-нататък ще се цитира **Йорданов,** Преслав: и съответния номер. (**Yordanov, Iv.** Pechatite ot stratee giyata Preslav. Sofia, 1993. Po-natatak shte se tsitira **Yordanov,** Preslav: i saotvetnia nomer.)

[2] **Yordanov, Iv.** Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria, volume 1: The Byzantine Seals with Geographical Names, Sofia, 2003. По-нататък ще се цитира **Jordanov,** G. Names: и съответния номер. (Po-natatak shte se tsitira **Yordanov,** G. Names: i saotvetnia nomer ; **Jordanov, I.** Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, Volume 2, Seals with Family Names, Sofia, 2006. Po-natatak shte se tsitira **Yordanov,** Family Names: i saotvetnia nomer; **Yordanov, Iv.** Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, Volume 3, Sofia, 2009. Po-natatak shte se tsitira ; **Jordanov,** Corpus, III: i saotvetnia nomer

[3] За тях виж **Юрукова, Й**. Нов византийски императорски печат от България. – Векове, 4, 1978, 73–76; **Йорданов, И.** Печатите на комеркиарията Девелт, София, 1992, VII.1; **Jordanov**, Corpus, III, nos. 56,58.

(Za tyah vizh **Yurukova, Yo**. Nov vizantiyski imperatorski pechat ot Bulgaria. – Vekove, 4, 1978, 73–76; **Yordanov, Iv.** Pechatite na komerkiariyata Develt, Sofia, 1992, VII.1; **Yordanov**, Corpus, III, nos. 56,58.)

[4] Ползвам се от възможността да му благодаря за предоставените находки и информация. (Polzvam se ot vazmozhnostta da mu blagodarya za predostavenite nahodki i informatsia.)

ГЕОЛОЖКИ СТРОЕЖ НА ШУМЕНСКОТО ПЛАТО
(ИСТОРИЯ НА ПРОУЧВАНИЯТА)

(GEOLOZHKI STROEZH NA SHUMENSKOTO PLATO)
(ISTORIA NA PROUCHVANIYATA)

Цанко Цанков

GEOLOGICAL CONSTRUCTION OF THE SHUMEN PLATEAU
(HISTORY OF THE RESEARCHES)

Tsanko Tsankov

This article traces the history of the researches in the geological construction of the Shumen plateau accomplished by foreigners- Ami Bu- the first researcher, Ferdinand von Hohshtetter, Franz Toula and by Bulgarian scientists – Georgi Zlatarski, Stefan Bonchev and Vasil Tsankov. The latter made the first map of the Shumen plateau and .wrote his PhD on the geology of the territory mentioned.

The overview of the works, mentioned in the material, fulfilled by Bulgarian and foreign researchers, is dating from the XIX century and extending to the contemporary geological researches. It will be beneficial for the future geologists who have scientific interest in the construction of the Shumen plateau.

В югоизточната част на Дунавската равнина, на север от Преславската планина, отчетливо се откроява пространствено добре обособеното Шуменско плато. Неговите китни гори, многобройни извори и обграждащите го равнинни земи са дали подслон на човешкия род отпреди повече от двадесет столетия до Новата ера и пазят историческата памет на различни народи. Научните познания за геоложкия строеж на платото датират от първата четвърт на деветнадесетото столетия. Тогава този кът от нашата земя е бил посетен от световно известния учен, геолог, географ и балканолог Ami Boue. Той споделя впечатленията си за някои намерени вкаменелости и за най-общо антиклиналния тектонски строеж на платото в едно писмо до г-н Cordier в Париж по следния начин: “Les couches autour da Chumla sont dans une position anti-clinale, la ville occupe le centre de la convexite ou si un veut de la fente”. Това писмо е

докладвано пред Френското геологическо дружество и е отпечатано в ежегодния бюлетин на дружеството (I-ва серия, том 9, стр. 126-145, от 1838 г.). Така се поставя началото на геолого-географските проучвания по тези места. Две години по-късно Ами Буе разглежда по-подробно някои стратиграфски и петрографски въпроси на Шуменското плато в неговата „Геологическа скица" от капиталния му труд „La Turquie d'Europe" (стр. 35–37, Париж, 1840 г.).

Ami (Amedee) Boue
(Ами Буе)
(1794-1891)

Геологията на Шуменското плато се споменава от професора по геология при Виенската политехника – австрийският учен Фердинанд фон Хохщеттер в труда му "Die geologischen Verhaltnisse der ostlichen Theiles der Europpaischen Turkei" (Виена, 1872). Той се позовава на сведенията от Ами Буе и дава широко разпространение на кредните седименти в Североизточна България. Това е отразено на изготвената и отпечатана от него Геоложка карта на източната част на Европейска Турция в мащаб 1:3 000 000.

Ferdinand von Hochstetter
(Фердинанд фон Хохщеттер)
(1829-1884)

Първи, който прави по-подробни проучвания на кредните утайки в Шуменско е наследникът на Хохщеттер – виенският професор Франц Тула. Той съставя и отпечатва цветна прегледна геоложка карта на Балканския полуостров в мащаб 1:2 500 000. Франц Тула посещава тази част от Североизточна България по време на четвъртото си пътуване в източната част на Балканския полуостров през 1888 г. Резултатите от наблюденията си той печата в труда "Geologische Untersuchungen im Ostlichen Balkan und in den angrenzenden Gebieten" (Виена, 1890) към който е приложена цветна геоложка карта-скица на Дунавска България и Източна Румелия. При следващото си пътуване в Североизточна България през 1892 г. Франц Тула прави корекции в стратиграфските си изследвания, които отпечатва във Виена през 1896 г. във Виена.

Franz Toula
(Франц Тула)
(1845-1920)

Към този ранен период на изследването на българските земи и в частност на Шуменско се отнася отпечатаната през 1884 г. цветна геоложка карта на България в мащаб 1:3 000 000 – дело на чешкият природоизпитател и археолог Х.В. Шкорпил.

Първият български геолог – професорът от Софийския университет Георги Златарски проучва Шуменското плоскогорие през 1905 год. Той разделя, въз основа на определени от него вкаменелости, горнокредните утайки по тези места на атуриенски и емшериенски подетаж. Резултатите от проучванията си Георги Златарски публикува в статията "Сенонският кат в Източна България северно от Балкана и подразделенията му" в Годишника на Софийския университет от 1906 г. През 1907 г. Той отпечатва в Периодично списание (кн. 68) труда си "Еокретацейската или долнокредната серия в България", където накратко разглежда долнокредните скали от строежа на Шуменското плато. Тези свои възгледи Георги Златарски застъпва в по-късните си трудове "Горнокредната или неокретацейската система в България" (1909), "Геологическа карта на България" (1905–1911 г. – 20 картни листа в мащаб 1:300 000) и посмъртно отпечатаната "Геологията на България" (1927).

Георги Златарски
(1854-1909)

В лекциите си по Геология на България проф. Стефан Бончев споменава за наличието на синклинала в Шуменско. Той възлага на докторанта си – първия докторант по геология в Софийския университет Васил Цанков да проучи геоложкия и тектонския строеж на платото. Стефан Бончев отпечатва три цветни геоложки карти на България (в мащаб 1:2 000 000 от 1909 и 1925 год. и 1:8 00 000 от 1936 год.) на базата на известната геоложка информация за разглежданите места.

Стефан Бончев
(1870-1947)

Най-подробното до сега регионално геоложко изследване на Шуменското плато и околностите му дължим на чл. кор. проф. Васил Цанков – дългогодишен ръководител на Катедрата по палеонтология при Софийския университет. В обемистия му докторски труд "Геология на Шуменското плоскогорие и близките му околности" (74 стр., френско резюме, 6 таблици с вкаменелости и една цветна геоложка карта в мащаб 1: 42 000), отпечатан в Списанието на Българското геологическо дружество (г. II, кн.1) през 1930 г. е направена изчерпателна за времето си литоложка, стратиграфска и палеонтоложка характеристика на скалите от платото и са дадени сведения за неговия тектонски строеж. Васил Цанков разделя стратиграфския разрез, въз основа на намерени и определени от него вкаменелости, на долнокредни (валанжиниенски, хотривиенснки и баремски), долносенонски (емшерски), горносенонски (атуриенски) и еоценски (лютесиенски) скали. За тектонския строеж авторът се придържа по принцип към становището на Георги Златарски и Стефан Бончев, че Шуменското плато и масива на връх Фисек са продължение на синклиналната структура на Провадийското плато. Васил Цанков установява и описва плоската вторична синклинала на Илдъз табия и посочва, че платото е усложнено от разломи (някои от тях са показани на геоложките профили).

Васил Цанков
(1905-1986)

В статията си „Върху хидрогеологията на Шуменското плоскогорие във връзка с водоснабдяването на град Шумен" (отпечатана във вестник „Шуменски вести" – броеве 88, 89 и 90 от 1932 год.) Елиезер Коен (1931) счита, че Шуменското плоскогорие е изградено от три успоредни синклинали и две антиклинали между тях.

Еким Бончев и Георги Чешитев (във фондовия си доклад върху проведените през 1953 г. геоложки проучвания в Североизточна България с оглед установяване на благоприятни структури за акумулиране на земно масло – Геофонд ГУГОЗН – София, 1954 г.), както и Еким Бончев, Емил Белмустаков, Малешко

Йорданов и Юлия Карагюлева (в статията си „Главните линии в геоложкия строеж на Предбалкана между долината на Янтра и Черно море – Известия на Геологическия институт при БАН – кн V, стр. 3–78 от 1957 г.) разглеждат Шуменската синклинала като разлата двойна синклинала, прищъпната от антиклинална подутина с посока почти запад – изток. На този фон Еким Бончев и др. (1957) обособяват Дивдядовската синклинала с посока запад-югозапад – изток-североизток, дължина – 9 км и ширина 4-5 км.

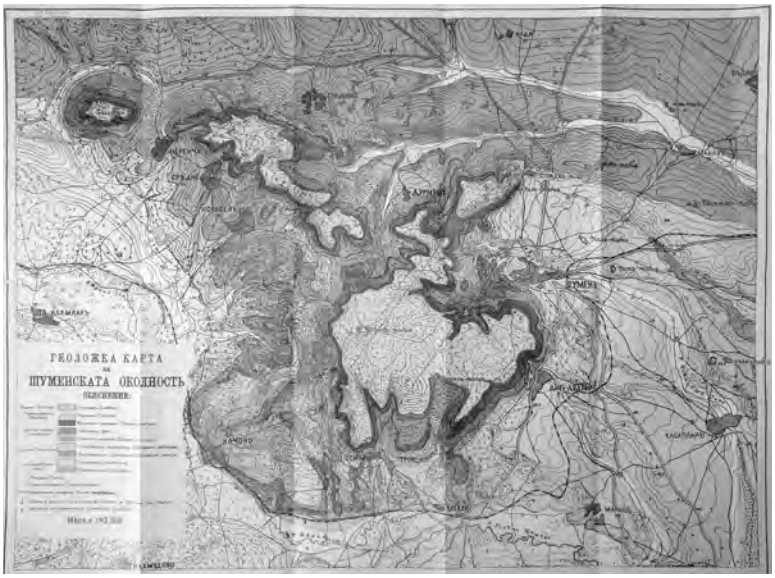

Фиг. 1. Геоложка карта на Шуменската околност
Мярка 1:42 000
(съставил Васил Цанков - 1930 г.)

Според Юлия Карагюлева (Тектоника на Предбалкана – Изд. БАН, 1971 – стр. 98) Шуменското плоскогорие представлява плитка разлата синклинала, усложнена от второстепенните гънки на синклиналата на Илдъз табия (Цанков, 1930), Черенченската синклинала (= синклиналата между селата Градище и Новосел – Цанков, 1930 – стр. 21), Лозевската антиклинала (= малка антиклинала между Илдъз табия и Домус-дормас тепе – Цанков, 1930 – стр.21), антиклиналата южно от връх Търновтабия (установена от Ami Boue, 1838) и Дивдядовската синклинала (Бончев и др., 1957). Юлия Карагюлева не потвърждава разседите, дадени от Цанков (1930) на профила през Сиври таш (стр.20). Според авторката при село Кочово е налице малък ров (грабен), изпълнен с мастрихтски и кюизки (лютески) седименти (стр. 99).

На картен лист Шумен от Геоложката карта на България в мащаб 1:100 000 (издание на Българската академия на науките и на Комитета по

геология – София, 1988–1995) и в обяснителната записка към него Георги Чешитев и Лили Недялкова (1992, 1995) описват следния пространствено издържан литостратиграфски разрез на Шуменското плато:

Мергели и глинести мергели с тънки прослойки от пясъчници **на ГОРНООРЯХОВСКАТА СВИТА (хотрив – апт)**

- постепенен преход -

Пясъчници с прослойки от мергели **на РОМАНСКАТА СВИТА (апт)**

- трансгресивна граница -

Варовити и глинести глауконитни пясъчници **на ДОБРИНДОЛСКАТА СВИТА (горен турон – долен сантон)**

- постепенен преход -

Тебеширени варовици с кремъчни конкреции **на ВЕНЧАНСКАТА СВИТА (горен турон – долен сантон)**

- постепенен преход -

Детритусни варовити пясъчници **на ШУМЕНСКАТА СВИТА (долен сантон – долен кампан)**

- постепенен преход -

Тебеширени варовици и мергели **на НОВАЧЕНСКАТА СВИТА (кампан)**

- постепенен преход -

Органогенни варовици **на НИКОПОЛСКАТА СВИТА (кампан)**

- постепенен преход -

Варовици и тебеширени варовици с кремъчни конкреции **на МЕЗДРЕНСКАТА СВИТА (кампан- долен мастрихт)**

- постепенен преход -

Плътни, отчасти органогенни варовици **на КАЙЛЪШКАТА СВИТА (горен мастрихт)**

- трансгресивна граница -

Песъчливи мергели, глинести пясъци, ядчести нумулитни варовици **(еоцен)**

По отношение на тектонския строеж тези автори се придържат към възгледите на Карагюлева (1971). Същото становище застъпват Владев и Лазарова (2012). Те не описват разломни структури по тези места, като възприемат, че орографската разчлененост на платото се дължи на ерозионните процеси и други екзогенни фактори като окарстяването

Проведеният от Цанков и Станкова (2013) морфоструктурен анализ на Шуменското плато показа следното:

1/ В цялата територия на платото се установяват следите на пространствено издържана разломна мрежа (Фиг. 2). Тя се състои от различно ориентирани, стръмно затъващи разседи с дължина от един до първите няколко километра.

Пространствената им ориентировка се колебае в много широки граници. Тези разломи оформят мозаечно-блоковия строеж на платото. Те имат обикновено отчетлива морфоложка изява. Там, където повърхността на основната скала е разкрита добре се виждат и разместванията в пластовите повърхнини от двете страни на съответния разлом. Оказва се, че вътрешната разчлененост на релефа на платото се дължи до голяма степен именно на регионалната разломна мрежа. Около и в близост до разломните повърхнини, във варовиците са концентрирани повечето от повърхностните карстови форми.

2/ Повърхностните части на Шуменското плато са сложно огънати (Фиг. 1). Оформените при това позитивни и негативни морфоструктури се отличават съществено от породените при пластични деформации и то дълбоко в земната кора (при подходяща висока температура и налягане) гънкови структури – антиклинали и синклинали, за каквито говорят досегашните изследователи на тези земи. В случая се касае до осъществили се на земната повърхност слаби (плитки) огъвания на скалния масив в зоната на ортоплена. Те са породили крайно неизразителни плоски (разлати) антиформи или синформи с неправилна, често не напълно ясна форма, бързо изменчива ориентировка и липса на закономерни пространствени взаимоотношения и вергентност, неравномерни по протежението си параметри. Този вид позитивни и негативни земеформи – съответно антеклизи и синеклизи са характерни за ортопленалните повърхнини в платформените области. Тяхното възникване е станало след окончателното оформяне на следраноплейстоценския ортоплен но преди регионалното разломяване. Защото в сегашния си вид тези земеформи са сериозно засегнати от ефектите на разломната тектоника (Фиг. 2).

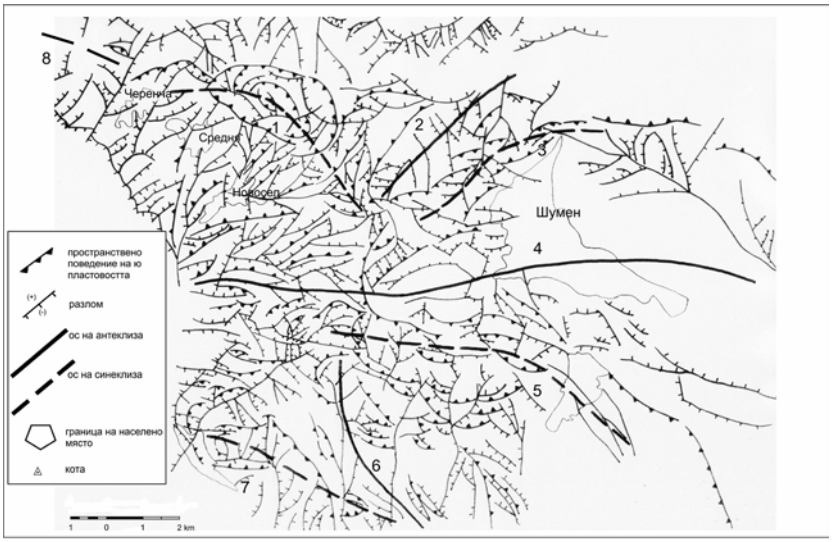

фиг. 1 Морфоструктурна карта на Шуменското плато - 1 - Новоселска синеклиза, 2 - Лозенска антеклиза, 3 - Илдъзтабийска синеклиза, 4 - Шуменска антеклиза, 5 - Дивдядовска синеклиза, 6 - Осмарска антеклиза, 7 - Кочовска синеклиза, 8 - Фисекска синеклиза

3/ На територията на Шуменското плато (Фиг. 2), от север към юг и от запад към изток са констатирани следите от:

Фисекската синеклиза (Цанков, Станкова, 2013 = западната част от синклиналата между селата Градище и Новосел – Цанков, 1930 – стр. 21 = западната част от Черенчевската синклинала – Карагюлева, 1971) – очертава се по масива на изолираното възвишение Фисека. В землището на село Черенча е оградена откъм изток от два субпаралелни разлома с SSW-NNE ориентировка (Фиг. 2). Те я отделят от Новоселската синеклиза на изток.

Новоселска синеклиза (Цанков, Станкова, 2013 = синклиналата между селата Градище и Новосел – Цанков, 1930 – стр. 21; = Черенчевската синклинала – Карагюлева, 1971) . Централните части на синеклизата се оформят между селата Градище, Средня и Новосел. Оттук посоката на оста ú към изток става югоизточна.

Лозевската антеклиза (Цанков, Станкова, 2013; = малката антиклинала между Илдъз табия и Домус-дормас тепе – Цанков, 1930 – стр.21). Оформя се в землището на село Лозево между Новоселската (от запад) и Илдъзтабийската синеклиза (от изток – фиг. 2). Тя има посока SW-NE.

Илдъзтабийската синеклиза (Цанков, Станкова, 2013 = синклиналата на Илдъз табия - Цанков, 1930). Следи се северно и североизточно от град Шумен с посока SW-NE, преминаваща в WSW-ENE (Фиг. 2).

Шуменска антеклиза (Цанков, Станкова, 2013 = антиклиналата южно от връх Търновтабия - Ami Boue, 1838). Затъваща към запад антиформа. Проследимата ú понастоящем част минава през от запад към изток на около 2 km южно от село Новосел, следи се през масива на връх Търновтабия, спуска се към града в парк „Кьошковете" и продължава в изток-югоизточна посока извън платото.

Дивдядовската синеклиза (Цанков, Станкова, 2013; = Дивдядовска синклинала – Бончев и др., 1957). Следи се по южния борд на Шуменската антеклиза. Нейната ос минава приблизително в посока изток-запад по паралела на квартал Дивдядово. Оттук оста на синеклизата придобива посока NNW-SSE (Фиг. 2).

Осмарската антеклиза (Цанков, Станкова, 2013). Очертава се добре в землището на село Осмар. Посоката в северната ѝ част е почти S-N, а в южната – NNW-ESE (Фиг.2).

Кочовската синеклиза (Цанков, Станкова, 2013). Оформя се в лютеските седименти при село Кочово. Посоката на оста ѝ е WNW-ESE. Карагюлева (1971 – стр. 99) счита, че тук се касае за тектонски ров (грабен).

Реликтите от изброените антеклизи и синеклизи се очертават по компетентните пластове на горнокредните варовити, песъчливо варовити и глинесто-песъчливи скали.

Твърденията, че Шуменското плато има като цяло синклинален строеж са много спорни. Преди всичко основната, централно разположена с

пространствено издържана посока и следима на най-голямо разстояние (от единия до другия край на платото) е установената от Ami Boue (1838) Шуменска антеклиза. Останалите антеклизи и синеклизи са разположени в бордовете на Шуменската антеклиза. Те са различно ориентирани. с променлива посока, с много по малки размери. Всичко това не говори за доминантен синклизен строеж на платото. Неоснователни понастоящем се оказват и становищата за пряка връзка между разгледания строеж на Шуменското плато и обширната Провадийска синеклиза.

МИНДО СТОЙНОВ – НЕПОКОРНИЯТ ДУХ НА КОМИТАТА

(MINDO STOYANOV – NEPOKORNIYAT DUH NA KOMITATA)

Димитър Стойков

MINDO STOYNOV – THE UNRULY SPIRIT OF THE REVOLUTIONARY

Dimitar Stoykov

According to the biographical evidence collected so far we know that Mindo Stoynov was born in the Sliven region in the end of 18th or the beginning of 19th century. Historical records about him are scarce but the information preserved by his relatives and acquaintances points out less known moments in his life. Interesting facts related to Deli Mindo's haidouks we obtain by Angelina Veleva, Yanko Mindov, Mihal Yogordzhiata and Konstantin Kostov. The bravery and equanimity of the heroic Bulgarian in particular situations prompted the renowned voivode Panayot Hitov to give an account of an event that happened in the vicinity of the village of Kavlaklii (Sliven region) in an interesting narrative. It was precisely the quarrel with the kurdjali that compelled Deli Mindo to seek refuge in the village of Dibich earning a living with sheep breeding. As early as his first years in the village Mindo Stoynov organized a small group of followers having for the objective to protect local people from violence. His descendants relate with admiration to Deli Mindo's selflessness and bravery during the Ottoman dominion from generation to generation. Owing to such valiant patriots Bulgaria reached the cherished dream – freedom!

Епохата, в която живее Миндо Стойнов е белязана от жестокости, грабежи и убийства. Именно в това размирно време, първата половина на XIX век, по българските земи шетат кърджалийски банди, занимаващи се с кражби и унижение на българския народ. Тежките условия на живот в Османската империя[1] са причина много храбри патриоти от Шумен и Шуменския край да станат хайдути. Разчитайки на българското население, те повеждат борба срещу неправдите и произволите на местната власт и отмъщават за поруганата чест и грабежите над своите близки и сънародници[2].

Оскъдните данни за хайдутството в Шуменския регион ни карат да черпим ценна информация от народните песни и предания, както и от спомените на възрастни хора. Но за най-голямо съжаление трябва да споменем, че сведенията за това типично балканско явление са крайно недостатъчни. Малобройността на народните закрилници в Шуменско се дължи и на факта, че по това време градът е важен военностратегически център на Североизточна България с компактно турско население в Герлово[3] и Делиорман[4].

Първата четвърт на XIX век е времето, когато в околностите на Шумен се създават реални условия за формирането на хайдушки чети. Съпротивата на населението е продиктувана от няколко аспекта. На първо място трябва да посочим порочната практика на турската администрация да контролира и облага с непосилни данъци селското население. Затова хайдушките редици се попълват предимно от селяни, тъй като върху селото се стоварват най-големите данъчни тежести на османците. Друг фактор, който влияе за нарастването на хайдутството в Шуменско е времето на кърджалийските размирици. Тогава немалка група хора намират сигурност в горите на Балкана. Следващ аспект за разширяването на хайдушките действия забелязваме, когато Турция в момент на криза губи войните, които води срещу европейските си противници и главно от Русия[5].

Настоящото съобщение има за цел да популяризира интересни моменти от живота на Миндо Стойнов[6] от село Касаплар (Дибич). Историческите сведения за него са оскъдни, една малка част от непубликуваните документи се съхраняват в Регионален исторически музей-Шумен, отдел "История на българските земи XV–XIX в." под инв. №3351.

Смелостта и хладнокръвието на юначния българин в отделни ситуации, подтикват славния войвода Панайот Хитов[7] да опише чрез своя интересен разказ една случка в околностите на село Кавлаклии[8] (Сливенско). В книгата си "Как станах хайдутин", която е ценен исторически извор за отминалите трудни комитски времена Хитов пише: "А пък като седели кърджалиите в селото Кавлаклии и ходели по околността за плячка, улавят един охчер (овчар) по име Миндо, а по прякор – "Дели Миндо" (ще каже по турски – луд Миндо). Като улавят кърджалиите Дели Минда заедно с овцете, които имал (около 200), закарват го в село Кавлаклии и захванали да колят овцете за ядене. Миндо обяснил, че овцете не са негови, но са на други хора, а Миндо е само чобанин (овчар) и рекъл на кърджалиите: – Ако искате, ще ви помагам аз да коля овцете и да ги дера. Тогава кърджалиите оставили Дели Миндо да им помага в продължение на около 10–15 дена. През това време Дели Миндо все дебнел сгоден случай да си отмъсти и да "наплати" за овцете си. Една вечер, като заспали кърджалиите в една кашла, дето варделили няколко хазни пари, Дели Миндо взема брадвата (тии били 12 души), та ги насича до един. И взема 3 коня, натоварва ги с три хазни и тръгва с конете и с парите. По пътя до Каварските лозя, тъкмо е щял да влезе в гора-

та, и ето че подире му една потеря кърджалии. Миндо като видял, че не ще могат натоварените коне да бягат, оставя хазните с конете и сам побягнал в гората. Само това му останало – дето убил 12-те кърджалии с брадвата[9]"".

Доказателство за храбростта на Дели Миндо са спомените на внукът му Янко Миндов[10], благодарение на който до нас достигат интересни сведения от живота на дядо му Миндо Стойнов. Според Миндов случката с кърджалийския охранителен отряд заставя Дели Миндо да търси спасение в с. Дибич, където се препитава с отглеждане на овце. По-късно Дели Миндо си наема овчарче, което му позволява да работи като селски пъдар, особено по гроздобер. По този начин си осигурява възможност да отсъства често от селото заради тайния си "комитаджилък". Не след дълго време научава, че близките му в Сливен са подложени на терор и тормоз от местен бей, който се заканвал да отвлече сестра му в харема си. След известно време тайно напуска Касаплар, пак през Балкана пристига при родните си и съставя план за действие. С настъпването на нощта почуква на портата на бея. Макар и трудно Дели Миндо се добира до покоите на бея, изненадва го и без дума да пророни го съсича[11].

Според събраните до този момент биографични данни знаем, че Миндо Стойнов е роден в Сливенско в края на XVIII в. или началото на XIX в. Историческите сведения за него наистина са оскъдни, но събраната информация от известния османист Минко Пенков през 1958 г. ни показва малко познати страници от живота на дядо Миндо[12]. Интересни факти свързани с хайдутството на Дели Миндо, черпим от Ангелина Велева, която споделя: "В турско време дядо Миндо бил комита. Вероятно той е роден през 1797 г., защото починал през 1907 г. на 110 годишна възраст". Велева предполага, че Миндо Стойнов се преселва заедно с други бежанци по време на Руско-турската война от 1828–1829 г. от Карнобатско (а не от Сливенско, както твърди бай Янко[13]) в Бесарабия и от там вероятно в 1830–1832 г. в с. Касаплар. Мнението, че действително той пребивава в Бесарабия се потвърждава от Михал Йогорджията, който по това време е малко дете и си спомня, че заедно с Миндо Стойнов са били в Бесарабия. Като доказателство за това, че дядо Миндо е народен защитник и комита Ангелина Велева споделя, че не само стаята му, но и цялата къща е украсена с пушки – едноцевни и двуцевни, пищови, ножове и саби. Сам той носил богат селяхлък. Синът на Ангелина Велева, Васил Велев, който през 1933–1934 г. е наместник в с. Хас украсил кабинета си с оръжие на дядо Миндо[14]. Същата потвърди и преданието за участието на Дели Миндо при прехвърлянето на сръбския кралски емигрант във Влашко[15].

Определен интерес представлява разказът на Константин Костов за премеждията на прадядо му Миндо Стойнов. Според него: "Дели Миндо от време на време се включва в хайдушката дружина на Андрей Краев (Край Андрей[16]) от Осмар. Гористите хълмове на Кюлевча, Сртските села, Смя-

дово и Стара планина е територията, на която действа четата. „Доверието, с което се ползва прадядо ми в Шуменския революционен комитет по времето на Панайот Волов е голямо. Затова говорят следните два факта споделени от баща ми: Първият е свързан с укриването и съпровождането до Румъния, а след това и до Сърбия на сръбския кралски емигрант[17]". Това е мисия изпълнена с изключително хладнокръвие и такт от достойния българин, продиктувана несъмнено и от близките взаимоотношения с Панайот Волов[18].

От роднините на Дели Миндо до нас достига ценна информация, която осветлява интересни моменти от живота на юначния българин. Още в първите години на своето заселване в с. Дибич, Миндо Стойнов организира малка група от свои съмишленици, имаща за цел да защитава местните хора от насилие и поругаване на семейната чест. Позовавайки се на посочените данни от внука на Дели Миндо, можем с основание да считаме, че съпротивата в Шуменско срещу поробителите макар и слаба, все пак съществува.

Събирайки в продължение на много години сведения за живота и дейността на своя прадядо, Константин Костов посочва в разказите си няколко епизода: "За да се защитят от насилие и тормоз Дели Миндо организирал тайна група, нещо като побратими. И те били наречени като него – Дели Иван и Дели Георги. Една група от трима турци-авджии започнали да остават до късно на вечеря у един по-заможен българин. След няколко посещения, като излизали веднъж късно от дома му единият турчин казал на стопанина: – Чорбаджи, научихме, че имаш дъщеря мома. Следващия път като дойдем не жена ти, а дъщеря ти да ни поднесе черпалото. Уплашил се бащата. Споделил тревогата си с Дели Миндо. И постъпил, както той му наредил. Привечер завел дъщеря си у съседите. Вечерта, след лова, турците пристигнали. Като дошъл ред за виното, стопанинът им казал, че виното е свършило. Турците зяпнали от изненада. Но после единият от тях казал, че това не може да бъде. Пожелал да провери. Взел свещ и слязъл долу в мазата. Но не се върнал. Минало време. Единият от двамата горе изразил съмнение, че отишлият в мазата доста "опитва" от виното. Слязъл долу, но и той не се върнал. Третият помислил, че долу става "мохабет" и той слязъл. И тримата били съсечени безшумно в мазата. След това били натъпкани в козиняви чували заедно с оръжията и кучетата им. Сложили вътре по един камък и след това ги закарали и хвърлили в р. Камчия[19]". Костов споделя и една друга случка – как един турчин започва да задиря една вдовица от село Дибич, която е роднина на Дели Миндо. След предприетите мерки от комитата похотливия турчин също изчезва безследно[20].

Представените по-горе моменти от живота на Миндо Стойнов са ясен показател за участието на не малък брой шуменци в общонародното дело[21]. За себеотрицанието и храбростта на Дели Миндо по време на османското владичество, за проявения от него героизъм, неговите потомци с нескрито възхищение разказват от поколение на поколение. Благодарение на такива

смели патриоти "достойни за слава" България достига до заветната цел – свободата!

---

[1] История на България. Т. IV. С., 1983, с. 178–180. (Istoria na Bulgaria. T. IV. S., 1983, s. 178–180.)

[2] **Джумалиев, Г.** Град Шумен и шуменци в революционните борби преди освобождението. – В: Шумен-Коларовград. кн. I, Коларовград, 1960, с. 53–54. (**Dzhumaliev, G.** Grad Shumen i shumentsi v revolyutsionnite borbi predi osvobozhdenieto. – V: Shumen-Kolarovgrad. kn. I, Kolarovgrad, 1960, s. 53–54.)

[3] **Маринов, В.** Герлово. – Областно географско изучване. С., 1936, с. 21–23. (**Marinov, V.** Gerlovo. Oblastno geografsko izuchvane. S., 1936, s. 21–23.)

[4] **Маринов, В.** Дели-Орман – Областно географско изучване. С., 1941, с. 55–65. (**Marinov, V.** Deli-Orman. Oblastno geografsko izuchvane. S., 1941, s. 55–65.)

[5] **Джумалиев, Г.** История на Шуменската крепост. Шумен, 1927, с. 69–82. (**Dzhumaliev, G.** Istoria na Shumenskata krepost. Shumen, 1927, s. 69–82.)

[6] ИМШ/В инв. №3351, с.1–7. Спомени за хайдутина "Дели Миндо" от с. Дибич, разказани от неговия правнук Константин Янков Костов, роден 1927 г. в селото. (IMSH/V inv. № 3351, s. 1–7. Spomeni za haydutina Deli Mindo ot s. Dibich, razkazani ot negovia pravnuk Konstantin Yankov Kostov, roden 1927 g. v seloto.

[7] **Хитов, П.** Как станах хайдутин. Литературна обработка Жени Божилова, Николай Хайтов. С., 1982, с. 35. (**Hitov, P.** Kak stanah haydutin. Literaturna obrabotka Zheni Bozhilova, Nikolay Haytov. S., 1982, s. 35.)

[8] Става въпрос за село Тополчане, Сливенско. (Stava vapros za selo Topolchane, Slivensko.)

[9] **Хитов, П.** Как…, с. 35. (**Hitov, P.** Kak…, s. 35.)

[10] ИМШ/В инв. №3351, с. 1. (IMSH/V inv. № 3351, s. 1.)

[11] Пак там, с. 1–2. (Pak tam, s. 1–2.)

[12] Събраната историческа информация от Минко Пенков се съхранява в РИМ – Шумен, отдел "История на българския народ XV–XIX в." в научен архив. (Sabranata istoricheska informatsia ot Minko Penkov se sahranyava v RIM – Shumen, otdel "Istoria na bulgarskia narod XV–XIX v." v nauchen arhiv.)

[13] Става въпрос за Янко Костов Миндов, роден 1899 г., който е внук на хайдутина Дели Миндо, ИМШ/В инв. №3351, инв.№3351, с. 1–7. (Stava vapros za Yanko Kostov Mindov, roden 1899 g., koyto e vnuk na haydutina Deli Mindo, IMSH/V inv. № 3351, inv.№ 3351, s. 1–7.)

[14] Село Хассъ (Шуменско) е преименувано на 14.VIII. 1934 г. в с. Добри Войниково. (Selo Hassa (Shumensko) e preimenuvano na 14.VIII. 1934 g. v s. Dobri Voynikovo.)

[15] ИМШ/В инв. №3351, инв.№3351, с. 4. (IMSH/V inv. №3351, inv.№3351, s. 4.)

[16] Пак там, инв.№3073, тетр. I, с. 27–28. (Pak tam, inv.№3073, tetr. I, s. 27–28.)

[17] Пак там, инв.№3351, с. 4–5. (Pak tam, inv.№3351, s. 4–5.)

[18] Пак там, с. 5. (Pak tam, s. 5.)

[19] Пак там, с. 2. (Pak tam, s. 2.)

[20] Пак там, с. 3. (Pak tam, s. 3.)

[21] История на България. Т. VI, С., 1987, с. 252–262. (Istoria na Bulgaria. T. VI, S., 1987, s. 252–262.)

ЕДИН ШУМЕНЕЦ С ПРИНОС В НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ НА БЕЛЕНСКИЯ КРАЙ

EDIN SHUMENETS S PRINOS V NATSIONALNOOSVOBODITELNITE BORBI NA BELENSKIA KRAY

Милена Андреева, Димитър Стойков

A CITIZEN OF SHUMEN WITH A CONTRIBUTION TO THE NATIONAL LIBERATION FIGHTS IN THE REGION OF BELENE

Milena Andreeva, Dimitar Stoikov

Among the names of the most revered artists and liberation fighter during the Bulgarian National Revival is the name of a humble citizen of Shumen- the warband leader of the Chervenovodska cheta- Varban Jordaov Varbev.

The historical sources about him are scarce, but his efforts undoubtedly make him one of the most important figures in the Revolution in Shumen and the region. He's a part of the Revolutionary Committee in Shumen and in the autumn of 1875 he becomes one of the heroes of the Rousse region.

Сред имената на най-тачените творци на националното ни Възраждане и борци за свобода е записано името на още един скромен шуменец – войводата на Червеноводската чета – Върбан Йорданов Върбев.

Историческите сведения за него наистина са оскъдни, но подвига, който той е извършил, безспорно го прави една от най-значимите фигури в революционното движение в Шумен и Шуменско. А през бунтовната есен на 1875 г. той става един от героите и на Русенския край.

За нас, шуменци, неговото име е пряко свързано с това на Панайот Волов. Наистина историческата съдба и време сближават тези две личности в родния им град с една обща цел – борбата за свобода на своя народ. Сред най-достойните им прояви е участието им в работата на Шуменския революционен комитет. Макар те да са в различни революционни окръзи в обя-

веното „незабавно всеобщо въстание в Българско" през 1875 г.

Според събраните до този момент биографични данни знаем, че Върбан Йорданов е роден в Шумен през 1849 г. Произхожда от заможно търговско семейство[1].

За родителите му и техния произход сведения засега не са открити. В един от документите съхранявани в отдел „История на българските земи XV–XIX век" на РИМ – Шумен[2] се откри наскоро фактът, че той е имал брат на име Васил, който след Освобождението станал известен публицист и по професия бил учител. В старата научна книжнина името на войводата е Върбан Юрданов, за него се споменава някъде, че бил учител, без да се посочва времето и мястото на неговото учителстване. Според мемоарно сведение от същия документ, Васил Юрданов издавал списание, където е писал за своя брат и за „други негови роднини загинали също в революционните борби" и определял брат си като „сериозен и достоен" революционер.

Наличните документи свързани с неговата личност и дело се съхраняват в оригинал или фотокопие в архивите на ТДА-Шумен и фондовете на отдел „История на българските земи XV–XIX век" към РИМ – Шумен и на къща-музей „П. Волов".

Единствената снимка на войводата се съхранява във фонда на КМПВ. Тя е оригинал, записан под инв. № 3 към основен фонд, преинвентиран на 18.03.1987 г. В инвентарната книга е записано: "Върбан Йорданов Върбев от Шумен, член на ШРК и войвода на Червеноводската чета през м. септ. 1875 г. Загинал след потушаването на въстанието край с. Широково, Русенско. Размерите на снимката са 16/23 см. Войводата е в цял ръст, с въстаническа униформа, с пушка. Друг негов образ, който притежаваме е художествено претворен портрет, направен по оригинала. Той е дело на художника Велислав Велев[3]. Графика. Инв. №210.

Завършил е класното училище в родния град при бележития ни възрожденец – учителя Добри Войников. След завършване на мъжкото класно училище, където вероятно е бил съученик с П. Волов, той постъпва на работа в

търговската кантора на баща си. Първоначално живее в охолството на своето семейство, но увличайки се от модерните идеи на времето и бунтовната агитация сред своите другари, постепенно се отдава на революционния живот в града. Въпреки по-заможната среда от която произлиза, той другарува и с по-бедни еснафски синове. Под влияние на будните младежи – негови съученици, той се включва в обществените и читалищни прояви. Вървбан Йорданов става член на местното читалище „Св. Архангел Михаил". През 1870 г. се включва в работата на Шуменския революционен комитет. Според изследваните мемоарни източници, той се проявява като смел, предан и енергичен деец. Известно е, че след смъртта на Ангел Кънчев ШРК И Русенския РК разстройват първоначално, но по-късно активизират съвместната си дейност. А след залавянето на Левски, В. Йорданов е натоварен да организира група от съмишленици, които да го освободят от турския конвой, ако Апостолът бъде превозен по ж. п. линията Русе-Варна. През есента на 1873 г. в Шумен РК се възобновява. Точно по това време П. Волов се завръща от 6 годишното си учение в Русия и бива натоварен да бъде председател на местната революционна организация. Веднага в работата на обновения комитет се включва и В. Йорданов. Изключително предан на делото, той е един от най-близките съратници на Волов. Изпълнява множество поръчки, свързани с доставка на оръжие и вероятно е в активна връзка с Русенските революционери. Поддържа контакти и с местни хайдути, като известния в Шуменско Край Андрей, т.е. Андрей Краев.

След залавянето на председателя на ШРК – Панайот Волов от турците през януари 1875 г. В. Йорданов предвидливо се изтегля в Каспичан, докато се успокоят нещата. По всяка вероятност, защото е взел участие с младежите от ШРК в т.н „Френска сватба", заради която е заловен водачът даскал Панайот. Намира си работа на гара Каспичан, работи и в житарската фабрика на баща си. Но не след дълго се включва активно в работата на ШРК под ръководството на Атанас Стойков. С жар продължава дейността си на революционер особено след обявяването на „незабавно въстание" от водача Христо Ботев. Неуморно развива, по примера на своите другари Волов и Стойков, агитация и пропаганда. Засвидетелствано е пребиваването му в тази връзка в селата в Шуменско около Каспичан – Могила, Енево и в Нови пазар. Точно по това време усилено се търси най-достойният войвода за Червеноводската чета. Задача за намирането му има и Ил. Драгостинов, който е назначен за ръководител-координатор с ранг на апостол на шуменските революционери за предстоящото въстание. Как се е свързал с Вървбан Йорданов узнаваме от сведенията на Г. Димитров, използувани от историка Георги Джумалиев, според който свръзката е шуменският революционер Драган Стоянов[4].

С качествата си на отличен патриот В. Йорданов скоро е назначен за войвода на Червеноводския РК „Каран" и на 7 септември 1875 г. повежда своята чета. От летописците на българските въстания – Захари Стоянов[5] и Никола Обретенов[6] знаем, че В. Йорданов е трябвало да формира от членовете на „Каран"

и от Русенския комитет въоръжена чета, която да отведе в Стара планина за съвместни действия с търновските въстаници. Наскоро след сформирането на Червеноводската чета е известно, че се получава нареждането от Букурещ и БРЦК, датата за въстание да бъде 21.09. Както е популярно на 18 септември знамето на Върбан Йордановата чета е тържествено осветено. Оттам нататък, събитията са известни в историческата литература. Вестта за задържането на Тома Кърджиев безспорно оказва настроения на колебание и уплаха сред четниците. Затова на 22.09. войводата повежда своите другари, решени да изпълнят своя дълг. Четата се отправя за Търново, като 5 дни се движи предпазливо по долината на р. Баницки Лом. Мнозина от четниците не се явяват на сборните места. Ситуацията е почти същата, както и при Шуменската чета, тръгнала в помощ на Старозагорци на 16 септември. Въстаниците на В. Йорданов също се разпръсват след научаване на вестта за отмяна на бунта. Войводата решава да се изтегли към Дунава, и се налага да се укрие по пътя си в с. Широково. Според краеведи и учени той е предаден. С голямо вълнение и възхищение З. Стоянов ни разказва за минутите на неговото залавяне, за бягството му за кратко от конвоя и юнашката борба с турците. Загинал като герой пронизан от техните щикове и куршуми. За себеотрицанието и смелостта на войводата по време на залавянето му З. Стоянов разказва с нескрито възхищение от проявения героизъм. Но и с болка от видения по-късно камък, с който бил покрит гробът на героя – занемарен и забравен.

Също като своя другар П. Волов, в разцвета на своята младост, шуменският войвода Върбан Йорданов загива на 26 годишна възраст. А животът му е пример за благородство, доблест и най-висок патриотизъм.

---

[1] **Стоилов, Г.** Върбан Йорданов – войвода на Червеноводската чета в 1875 г. – Коларовградска борба, № 79, 1.10.1955. Юбилейна брошура „100 години Шуменска въстаническа чета", ОИМ–Шумен, 1975 г. (**Stoilov,G.** Varban Yordanov – voyvoda na Chervenovodskata cheta v 1875 g.– Kolarovgradska borba, № 79, 1.10.1955.; 100 godini Shumenska vastanicheska cheta. – Yubileyna broshura. OIM–Shumen, 1975 g.)

[2] ИМШ/В инв.№3073 тетр.VI, с.13**.** Иван Неделков Моллов, р.1867 г. в с. Беброво, Еленско. Разпитан на 30.04.1953. (IMSH/V, inv. N 3073, tetr. VI, s.3. Ivan Nedelkov Mollov, r. 1867 g. v s. Bebrovo, Elensko. Razpitan na 30.04.1953.

[3] КМПВ/Ш инв № 219 и № 210. (KMPV/SH, inv № 219 і № 210.)

[4] **Джумалиев, Г.** Град Шумен и шуменци в революционните борби преди освобождението – В: Шумен-Коларовград. Сб. Статии и материали за миналото на града, кн.I., К.1960 с. 91.(**Dzhumaliev, G.** Grad Shumen i shumentsi v revolyutsionnite borbi predi osvobozhdenieto. – V: Shumen-Kolarovgrad. Sb. statii i materiali za minaloto na grada, kn.I., K.1960 s. 91.)

[5] **Стоянов, З.** Записки по Българските въстания.С., 1947. с.118. **(Stoщanov, Z.** Zapiski po Bulgarskite vastania. S., 1947. s.118

[6] **Обретенов, Н.** Спомени за българските въстания с увод и ред.на проф. М. Арнаудов. С., 1970. с.189. (**Obretenov, N.** Spomeni za bulgarskite vastania s uvod i redaktsia na prof. M. Arnaudov. S., 1970. s.189)

ЗА РОЛЯТА НА ПАНАЙОТ ВОЛОВ В ДЕЙНОСТТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЦЕНТРАЛЕН РЕВОЛЮЦИОНЕН КОМИТЕТ В РУМЪНИЯ ОТ 1874 ДО НАЧАЛОТО НА 1876 ГОДИНА

ZA ROLYATA NA PANAYOT VOLOV V DEYNOSTTA NA BULGARSKIA TSENTRALEN REVOLYUTSIONEN KOMITET V RUMANIA OT 1874 DO NACHALOTO NA 1876 GODINA

Милена Андреева

THE ROLE OF PANAYOT VOLOV IN THE BULGARIAN REVOLUTIONARY CENTRAL COMMITTEE IN ROMANIA FROM 1874 TO THE BEGINNING OF 1876

Milena Andreeva

The hometown of Panaiot Volov has given a valuable contribution to the strive of the Bulgarian people for spiritual and political liberation and the citizens of Shumen have taken part in all the stages of the Bulgarian revolution.

The goal of this summary is to sum up to a certain degree and to show the significant role of Panaiot Volov in the most important part of the Bulgarian revolution.

Volov takes part in the BRCC (Bulgarian Revolutionary Central Committee) led by Liuben Karavelov in 1874, in the Bulgarian Revolutionary Committee in 1875 led by Hristo Botev and the Revolutionary Committee in Giurgiu (the gathering of the apostles) at the end of 1875. As a result of his role in these political gatherings he's chosen to lead two of the Bulgarian uprisings- in Stara Zagora, as an apostle of the first Lovech- Troyan revolutionary district, and the April Uprising as a lead apostle of the fourth Plovdiv- Panagiurishte revolutionary district.

Шумен, роднят град на Панайот Волов е дал ценен принос в борбата на българския народ за духовно възраждане и политическо освобождение, а шуменци са участници във всички етапи на национално-революционното движение.

В научната литература до сега не е обръщано специално внимание на революционното дело на героя от емигрантските му периоди в Румъния. А приносът и заслугите на този революционер се подценяват или приписват на други дейци. Това се дължи на редица обстоятелства като недостатъчно пълна и достоверна документална база, едностранчивост и субективизъм на мемоарните извори и други причини. Целта на настоящото съобщение е да обобщи до някаква степен и изтъкне значителната роля на видния шуменец, която той изпълнява в най-важния етап от развитието на националноосвободителните борби на нашия народ.

Обр. 1

Волов взема важно участие в работата на БРЦК, ръководен от Л. Каравелов през 1874 г., на Българския революционен комитет през 1875 г., под ръководството на Христо Ботев и на Гюргевския революционен комитет от края на 1875 г. В резултат на престижното място, което заема чрез дейността си в тези политически формирования, той е избран за ръководител и въстанически предводител в две български въстания – т.нар. Старозагорско, като апостол на I-ви Ловешко-Троянски окръг и на Априлското въстание от 1876 г., като главен апостол на IV Пловдивски (Панагюрски) революционен окръг (Обр. 1).

От 1987 година в научно обръщение влиза едно от най-важните открития в изследванията за живота и делото му – фактът, че той е избраният от месец юни 1874 г. ”нов апостол” – заместник на Васил Левски[1]. Това го прави една от най-авторитетните фигури на освободителното ни движение в периода 1874–1876 г. След Атанас Узунов, Иван Хаджи Димитров и опита на Стефан Стамболов, шуменецът успешно, в пълна конспирация и докрай успява да изпълни възложената му от БРЦК мисия. Това естествено става с голямата подкрепа и на вътрешните комитети, предимно Търновския и Русенския.

Както е известно, самият БРЦК преживява за непродължителен период от време сложен и труден път на изграждане, с възход, критични моменти и усилия за възстановяването си. Приел революционната традиция от Г. С. Раковски, той израства като организация на българското революционно движение вън и вътре в България. Това е първата истинска политическа партия в обществения живот преди Освобождението със своя програма, организа-

ционна структура фиксирана в устав, с определение на функциите си като преддържавно българско правителство, имащо задачи от общонационален мащаб. По времето на Левски, комитетите създадени в Българско и ръководени от него се превръщат в общност от съмишленици, подготвяща народа за въстание. В редовете на БРЦК израстват най-големите фигури в историята ни – Левски, Л.Каравелов, Хр.Ботев, които възпитават цяло поколение политически борци за свобода, осъществили Априлското въстание[2].

Шуменският апостол П. Волов неколкократно е прехвърлял Дунава. Първото му пребиваване в румънската столица Букурещ е свързано с гостуване у неговия вуйчо – известния богат търговец, забележителен благодетел и член на Добродетелната дружина Маринчо Бенли (1809–1875). Целта на пребиваването му там през 1868 г. е била да помага на сродника си в търговските дела, докато се уреди неговото по-нататъшно обучение в Сърбия или Русия. Оттогава датира познанството на младежа с личните познати на М. Бенли – войводата Панайот Хитов, твърде вероятно и с Левски.

За следващото му посещение в Румъния свидетелства Стилиян Чилингиров[3]. То се е състояло през ранната пролет на 1873 г., когато отново се е срещнал с благодетеля си в Букурещ. За този момент писателят споменава още, че П. Волов се разболял и това е причината да прекъсне оставащите му 6 месеца до завършването на учебната година в престижната гимназия на град Николаев, южна Русия. Почти месец П. Волов е при родственика си Маринчо и вероятно разговорите между тях са били свързани с това, кой от двата пътя на своята съдба да избере младият човек – да продължи търговските дела на стария вуйчо, с цел да го наследи или да се върне в родния град. От спомените на най-близкия другар на младия шуменец Петър Енчев узнаваме обаче, че същинската причина за напускане на учението в Николаев, за Панайот Волов е привикването му в редиците на революционната емиграция във Влашко. П. Енчев потвърждава и съществуването на предварителна усилена кореспонденция между Волов и бившия възпитаник на същата гимназия Михаил Греков, който пък от своя страна е връзката с БРЦК. В този момент организацията активно работи за обновление чрез привличане на още млади, образовани и военноподготвени революционери, предимно руски възпитаници. Греков е свързан със Сава Геренов и с Атанас Узунов, който вече изпълнява ролята на „нов апостол" в българските земи. В тази връзка, преди да дойдат в родината, П. Волов и П. Енчев престояват известно време в Букурещ. Според всички биографи на Волов точно тогава той се запознава с Л. Каравелов и с младия поет Хр. Ботев, среща се и с други дейци, които вече познава лично или е водил кореспонденция.

Безспорно е, че тогава двамата другари са натоварени с революционни задачи, които да изпълнят в родината, като се има предвид следното сведение на П. Енчев: "Обаче, когато се отправихме за България, ние не можахме да отидем в Сливен, тъй като узнахме, че Узунов, Греков и Геренов са

арестувани от турците, обвинени в революционна пропаганда. Тогава всеки от нас замина при родителите си: аз в Тулча, а Волов в Шумен"[4]. Точната дата на идването на Волов в Шумен е неизвестна, но сведенията[5] сочат, че към м. юли той вече се е заел с революционна дейност, а също с енергична обществена и учителска дейност.

`Според историка Георги Джумалиев[6] помощ за възстановяването на ШРК оказват комитетите в Русе и Търново, които след гибелта на Левски започват да играят ролята на центрове за връзка между БРЦК и вътрешните организации. Както е известно, на 18 март 1873 г. в Търново се провежда комитетско събрание, на което се взима решение за възобновяване на разтурените комитети и с цел по-висока конспиративност те са преименувани с имена на български владетели от славното ни минало. На това събрание шуменски представител е Кръстю Кючуков, който заедно с Н. Обретенов по-късно се свързва с П. Волов в Шумен. Но учредяването на обновения комитет – „Крум" става малко по-късно – през септември, когато Волов единодушно е избран за негов председател.

Първите активни действия, които са предприети, са свързани с разширяване на числения състав, "вътре" и "вън", т.е. в региона. Петър Енчев, който пристига в града и започва работа като учител, също се включва в комитета. Ето какво разказва той за първите стъпки на крумовци: "Ние се готвехме практически към революция като събирахме пари за купуване на оръжие чрез особни агенти от Австрия и сами купувахме оръжие от шуменските турци..."[7].

Към края на 1873 г. редица комитети в Българско се съживяват, но най-активни стават тези в Русе, Търново и Шумен. През пролетта на 1874 г. необходимостта от „нов апостол" вече е очевидна и скоро такъв е избран.

За следващото ходене на Волов до Букурещ ни съобщават спомените на Жечо Павлев – ученик на Волов. Според него това било през Великденската ваканция на 1874 г. В качеството си на директор на мъжкото класно училище Волов отива там, под предлог да достави различни необходими пособия по физика и химия. Но главната причина безспорно е среща с Л. Каравелов и Хр. Ботев, с които шуменският апостол поддържа вече активна кореспонденция и връзка чрез други лица. За това пътуване потвърждение намираме у Васил Маринов[8].

Според историка Богдан Братоев[9], в края на м. март 1874 г. М. Греков, упълномощен от комитетите на Русе, Търново и Шумен, посещава в Букурещ Л. Каравелов. Заедно обсъждат перспективите на вътрешната организация и вземат решение пак да се търси ново лице, „което да влезе в ролята на Левски". Последвал изборът на председателя на Търновския РК – Иван хаджи Димитров, с условие да изпълнява тази длъжност временно. Известно е, че въпросният започнал да нарушава конспиративността и за изясняване на сигнала в Търново бил изпратен П. Волов, който наистина установява и докладва за нарушенията и много скоро след това заема неговото място.

Обр. 2

Обр. 3

Четири документа доказват по безспорен начин, че до 19 юни 1874 г. Волов вече е избран от БРЦК за „нов апостол” и то с решителната подкрепа на двата влиятелни вътрешни комитета – Търновския и Русенкия. В писмо от 19 юни 1874 г. „Кубратовци” (русенци) известяват П. Хитов следното: ”...при всичко това ний напрягаме силите си да работим избрали сме ново лице, което скоро ще тръгни да дири краищата на конците.” (Обр. 2). На ШРК още същия ден те пишат: ”когато бъдещият апостол се приготви да тръгни насам, то първата му работа трябва да бъди да нареди там добре работата щото да върви деятелно както досега...”.

Другият от комитетските документи е също писмо на „Кубратовци” до „братя Крумовци” от 19 юни 1874 г., съдържащо в долния ляв ъгъл собственоръчно направената от Никола Обретенов бележка: „П.В.е Панайот Волов апостол от Априлското въстание.”, тъй като той е съхранявал оригинала на това писмо и при обработка на своя архив след Освобождението прави това пояснение[10] (Обр. 3).

Този факт може да се докаже и чрез други сведения, като например това, че точно по това време П. Волов иска да напусне учителстването си, за да изпълни възложеното му дело. Научаваме и следното от Митрополит Симеон, който описва последната си среща с Волов: „В края на учебната година ме посети и ми каза, че искал да подаде оставката си от учителстване. Попитах го: Защо? Да не е нещо недоволен? – „Доволен съм, но искам да се заловя за друга работа”[11].

През юли с. г. започва подготовка за събрание на БРЦК в Букурещ. Волов отива първо в Русе, за да получи препоръката от името на Търновския РК и Русенския РК до БРЦК В уреченото време той се озовава първо в Гюргево при своя приятел Ст. Стамболов, с когото заедно поемат към румънската столица.

Известно е, че на 19 август 1874 г. вечерта, започва първото заседание на комитета. От присъстващите 13 души 10 са от емиграцията и 3-ма от вътрешността на страната. Председател е Л. Каравелов, протоколът води Хр. Ботев. Според мемоарната литература, Волов е приет радушно от всички и заедно с Олимпи Панов, Стамболов и Греков участва при съставянето и редактирането на протокола. Внасянето на поправките и четенето на окончателния текст става на 21 август, а мястото е Каравеловата печатница. Както е видно, след текста на приетия протокол стоят подписите на участниците в следен ред: първи е на председателя на БРЦК – Л. Каравелов, след него са подписите на емигрантските дейци Т. Пеев, К. Цанков, Г. Панов, Хр. Ботев, Д. Иванов, а след това и на представителите от страната. На първо място като ”крумовски председател” се подписва П. Волов, следват: Асеновски – Ст. Стамболов, Кубратовски – М. Греков (Обр. 4).

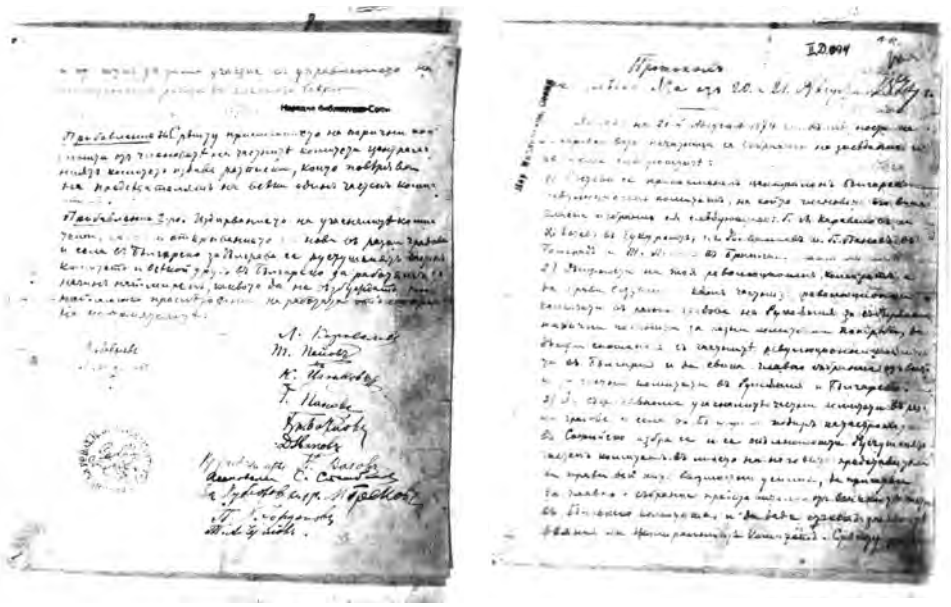

Обр. 4

За атмосферата и духа на това събрание на БРЦК, в което за първи път участва Волов, Д. Страшимиров коментира така: ”И наистина няма вече тук онази строга организация на Левски, генерал и войник тук не се различават, няма йерархия... катастрофата и нещастията са изравнили всички, всички са членове на централния комитет.”[12]

След августовското събрание комитетите в Русе, Търново, Шумен получават морална подкрепа и обещания за материална помощ. На път към дома, Панайот Волов, заедно с другаря си Стамболов първо отсяда в Русе, в гостоприемния дом на семейство Обретенови, и после той сам се прибира в Шумен. През следващите месеци усилено започва да изпълнява поверената му задача, като посещава редица селища, не само из Шуменско, но и из страната. Той усилено възстановява стари или изгражда нови комитети, при това изцяло на своя издръжка, което става и една от причините за известната ограниченост в апостолската му дейност. До края на годината успява да обиколи цяла Североизточна България, отива в Сливен и Сливенско, в Ямболско, неколкократно е в Търновско, както и в революционната столица на Левски – Ловеч и пр.[13] Волов преодолява редица трудности, но проявява изключителен ентусиазъм и оптимизъм, за да се пребори с наслоената рутина и инертност, за спечелване за делото на нови борци за народна свобода.

На следващото събрание в Букурещ, свикано на 26 декември 1874 г., той отново се представя като Председател на Шуменския РК. Осведомява присъстващите за добрите резултати от направените обиколки на комитетите из страната. Изразява и задоволството си и от финансовото състояние на комитета, като имаме предвид, че по-рано в свое писмо от 18 октомври на Кубратовци пише: „У нас работите вървят много добре, това, което се желай, върви най-добре, числото се уголемява не само в местопребиваването ни, но и вън има голям успех”[14]. Останалото случило се на самото събрание е известно – дебати по спирането на в. ”Независимост” и излизането на в. ”Знаме” и демонстриране на вече сериозните разногласия между Л. Каравелов и младия поет Хр. Ботев. П. Волов, знаем, че твърдо застава на страната на своя почти връстник Христо Ботев, макар да чувства силна благодарност и привързаност към Каравелов. Тъй като не успява да разреши въпросите, заради които е свикано, събранието избира комисия, начело с Каравелов, която да подготви ново такова, насрочено за 1 март следващата година. А точно по време на това събитие се случва и една от любопитните истории, предизвикала вълнения и оживена кореспонденция между комитетските дейци – емигранти и някои от вътрешността на страната. Със случката за „шуменските револвери” се свързва, без да ще и председателя Волов[15]. Макар че тя предизвиква куп неприятности, най-вече за двамата революционни лидери, с румънските власти. Случилото се изостря още повече отношенията между Ботев и Каравелов и се оказва пагубно за делото.

Завърнал се в родния град, Волов продължава активната си револю-

ционна работа. Огромна негова заслуга е това, че съумява да запази своята и тази на комитетите дейност в пълна тайна и не допуска никакво разкритие от турските власти. За кратко време той придобива значителен опит и израства като способен организатор. Безупречната му дисциплина, отговорност и отлични лични качества са оценени и от членовете на следващата нова политическа формация – Българския революционен комитет начело с Хр. Ботев. Те му отреждат и още по-отговорни длъжности по-нататък в освободителното дело.

Както е известно, Босненско-Херцеговинското въстание от лятото на 1875 г. активизира европейската дипломация и предизвиква подем на българското националноосвободително движение. С оттеглянето на Каравелов от активна революционна дейност около Ботев се сформира група от привърженици на идеята за спешно въстание в Българско. По инициатива на Ботев, Стамболов, И. Драсов, П. Волов и други дейци започва изграждането на новия БРК, чиято първа стъпка става организирането на едно „общо народно събрание", насрочено за 12 август 1875 г.[16] На уречената дата, събранието започва в дома на Димитър Ценович, председателствано от войводата П. Хитов. Сведения за работата на тези "млади патриоти", които в няколко заседания решават „каква роля трябва да играят и те в новата ера", ни дават З. Стоянов, като преразказвач[17] и прекият участник в събитието Иван Драсов[18]. Чрез страниците на своя популярен вестник „Знаме" Ботев призовава българския народ към „незабавна отчаяна революция", оценявайки точно съдбовния шанс, с оглед политическото решение на българския въпрос в рамките на източния. Цялата страна е разделена на райони, във всеки, от които се предвижда да бъдат изпратени пълномощници на БРК със задачата за интензивна агитация сред населението. Те трябва да се опрат на изградената от Левски комитетска нелегална организация. Освен това, БРК възлага на двамата войводи П. Хитов и Ф. Тотю да сформират две въоръжени чети, с които да преминат в страната като бойно ядро на въстаническите сили[19]. Според документалните свидетелства – протокола от събранието и дневника от заседанията на БРК от 12/24 август П. Волов е един от 12-те учредители. Според историка Пламен Митев, единствените участници в събранието, за които със сигурност може да се твърди, че са официално делегирани, от Вътребългарските комитети са П. Волов и П.Енчев. В протокола от същия ден срещу техните имена изрично е отбелязано, че те са „представители Крумовски" т.е. пълномощници на ШРК[20] (Обр. 5). Същият автор добавя, че двамата се запознават още в Русе, при Н. Обретенов, с „писмото до народното събрание", което след одобряването от 4-те вътрешнобългарски комитета те на практика пренасят лично „с тайната поща в Гюргево и оттам за Букурещ при Ботйова"[21]. Безспорно по време на заседанията и през следващите дни П. Волов е сред младите, които най-ентусиазирано вземат участие в споменатите „дълги разисквания", "написали циркуляри, извадили

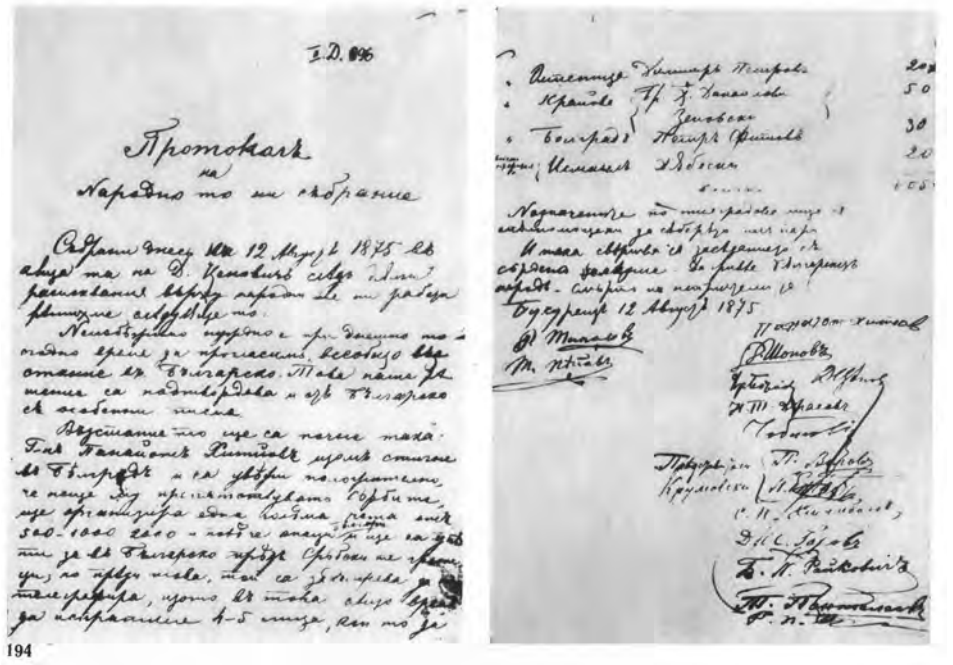

Обр. 5

прокламации, направили си печат”[22]. Може да се твърди със сигурност, че шуменският апостол е взел участие в съставянето на две от прокламациите, едната популярна със заглавието „Милий народе български” и подписана от името на „хиляди български въстаници на Балканът” и другата, съчинявана в съавторство с Тодор Пеев – „До мюсюлманите от Европейска Турция” от 28 август. В това обръщение, започващо със „Съотечественици”, авторите демонстрират своите демократични разбирания и толерантност, декларирани в стила на Левски. Едно от най-важните решения на събранието е това за избора на Апостоли, които да подготвят народа за бунта. Според самия Ботев „емисари за сигнала”, изпратени в Българско са 15 души. Наличната документация достигнала до нас сочи, че Събранието избира следните „най-решителни и влиятелни пред народът ни апостоли”: П. Волов – назначен за мисионер на I-ви Търновски революционен окръг, което е видно от Касовата книга. По-късно обаче, изглежда той сам решава и съгласува с БРК – да отиде и ръководи Ловешкия революционен окръг с център Троян, където вече е бил и има верни поддръжници – някогашните съратници на Левски. Волов поема да оглави този окръг и с друга цел. Той е определен още във Влашко да бъде помощник на войводата Хитов, предводителя на голямата чета, като го посрещне в по-сигурна област – Троянския Балкан. Този факт свидетелства още веднъж, че БРК е оценявал високо качествата

на шуменския революционер. Това наистина е една достойна и отговорна длъжност за младия агитатор въпреки неуспеха на революционната акция от есента на 1875 г. Оценка за свършеното от Волов в I РО дава З. Стоянов и тя е много показателна: ”По другите градове на България не стана и това, което направиха в Троян”[23].

Изключителен като народен водач, Волов умело прилага на практика своите разбирания, формирани на основата на най-прогресивните за времето идеологии – западно-европейския утопичен социализъм и народничеството на руската революционно-демократическа мисъл. Това му донася още по-големи успехи в следващия етап от неговата революционна дейност и той е свързан с участието му в Гюргевския революционен комитет.

Провалът на въстанието от есента на 1875 г., довежда до разтурянето на БРК и до образуване на нов ръководен политически център, сформиран от по-младите и радикално настроени дейци. Сред тях отново е П. Волов. На последната проява на БРЦК – събранието в Букурещ от 1 октомври 1875 г., шуменецът не присъства, поради факта, че не е пристигнал още в Румъния. Той идва в началото на ноември с. г. и отсяда в Гюргево, където вече са събрани около 15–16 негови другари. Ядрото на новото формирование е съставено от: Ст. Заимов, П. Волов, Н. Обретенов и Иларион Драгостинов. По-късно се включват и останалите, последен идва Ст. Стамболов. Всички единодушно решават, че „трябва да се използува общото въодушевление на народа” и да се предизвика ново „още по-голямо въстание”, което насрочват да избухне през пролетта на 1876 г. Заседанията на Гюргевския РК започват на 11–12 ноември и продължават до 25-ти. За председател на новия комитет е избран Ст. Стамболов. Работи се напълно тайно, като се забелязва стремеж да не се ангажират дейци от различните групировки на българската емиграция в Букурещ и от други градове на Влашко и Русия. От времето на тези заседания, е едно от най-интересните лични писма на младия апостол П. Волов до побратима си Тодор Пеев. То е една своеобразна прокламация на шуменския революционер, от която се усеща осезаемо духа на времето и решимостта на гюргевските апостоли. В това писмо Волов декларира: „Считам, че человек подготовлява епохата, затова макар да има и с хиляди пречки отпреде ми пак не мога се отречи от избраната един път за всегда цел...” (Обр. 6) С вишегласие по време на заседанията, както е известно, страната е разделена на 5 революционни окръга и са определени съответните им главни апостоли и помощници. Единодушно за ръководител на IV РО е избран П. Волов, а той от своя страна сам избира за свой помощник Гаврил Хлътев. Заседанията на Гюргевсия революционен комитет, независимо че за секретар е избран Ст. Заимов, не са протоколирани. Това е нещо различно от дотогавашната практика на БРЦК, в която една част от апостолите са вече участвали. Единственото изключение се оказва едно пълномощно писмо, чието фотокопие се съхранява в къща-музей П. Волов и доскоро беше доку-

мент с неидентифициран произход и автентичност. Това е едно пълномощно писмо, което се съхранява в Института по история на БАН, в архива на Стефан Стамболов. Според учените проф. М. Куманов, Пл. Митев и други специалисти, то е автентично и единственото запазено като текст ПЪЛНОМОЩНО написано лично от Стамболов като Председател на Гюргевския РК. Пълният му текст е следният:

”ПЪЛНОМОЩНО

ОБЩОТО СЪБРАНИЕ НА АПОСТОЛИТЕ, СТАНАЛО В СЪСЕДНАТА НАМ БРАТСКА СТРАНА РУМЪНИЯ ПРЕЗ М. М. НОЕМВРИЙ 1875 ГОДИНА, УПЪЛНОМОЩИ Г-ДА П.В./Г.Б. ДА УРЕЖДАТ И УПРАВЛЯВАТ РЕВОЛЮЦИОННИТЕ КОМИТЕТИ В ЗАПАДНА ТРАКИЯ. С ГЮРГЕВО, 15 ДЕКЕМВРИЙ 1875 ГОД. ПРЕДСЕДАТЕЛ НА АПОСТОЛ. СЪБРАНИЕ „С.С.”

Това пълномощно се оказа рядък, уникален документ за историята на Априлското въстание. Той допълва дискусионните моменти около въпроса, дали по време на своите заседания в Гюргево апостолите са водили някакви протоколи или други писмени бележки или не[24] (Обр. 7).

От многобройните академични изследвания в подробности е изяснена работата на този комитет по изработване на общия план на въстанието, задачите, подготовката и т.н. Особена роля обаче комитетът възлага на IV РО. Планът за действията в него се разработва от специална комисия, по-късно на събранието в Оборище, но на основата на общите Гюргевски комитетски решения. Основният принцип, който защитават апостолите, е да се разчита основно на народните сили. Те не изключват обаче желанието да се предизвика чрез това въстание помощта на Русия. В политически план водачите издигат стремежа за възстановяване на българската държава и държавност, което им е завещано още от Раковски и Левски. Затова те не изработват нова политическа програма, нито нов устав, а се основават на утвърдените вече програмни документи на БРЦК – Програмата от 1870, Наредата на Левски, Уставът от 1872 г., който е основен документ за ръководството на ГРК и за Апостолското събрание. Техен идеал е святата и чиста „демократска република”. Съдбата на Гюргевския РК след прекратяване на заседанията на Апостолското събрание в края на декември 1875 г. е ясна. Като формирование се счита, че съществува до 25 декември, но неговите учредители и дейци изчакват известно време, за да извършат съответната подготовка. А от съображения за сигурност напускат Румъния след 7 януари 1876 г.

За П.Волов и неговия помощник се знае, че стъпват на родна земя на 9 януари 1876 г., със сръбски паспорти и нови имена – Петър Ванков и Георги Бенковски. В края на месеца, те вече се установяват в назначения им окръг – Пловдивски, избирайки по-сигурен военнореволюционен център – китния градец Панагюрище.

В заключение може да се обобщи, че в периода на най-голям револю-

ционен кипеж в Българско – 1874–1876 г. П. Волов израства като авторитетен член на ръководния политически център – БРЦК, достоен заместник на Левски, народен водач и въстанически предводител.

---

[1] **Братоев, Б**. За избора на заместник на В. Левски. – Векове, 1987, кн. 3, с. 33. (**Bratoev, B**. Za izbora na zamestnik na V. Levski. – Vekove, 1987, kn. 3, s. 33.)

[2] **Шарова, Кр.** БРЦК – партия на българската национална революция. – Исторически и военно-патриотични знания, 1990, 1–2, с. 87. (**Sharova, Kr.** BRTSK – partiya na bulgarskata natsionalna revolyutsia. – Istoricheski i voenno-patriotichni znania, 1990, 1–2, s. 87.)

[3] **Чилингиров, Ст.** П. Волов. Животописен опит. С., 1940, с. 79. (**Chilingirov, St.** P. Volov. Zhivotopisen opit. S., 1940, s. 79.)

[4] **Панайотов, Тр**. Панайот Волов. Живот и дело. Шумен, 2000, с. 54 и сл**. (Panayotov, Tr**. Panayot Volov. Zhivot i delo. Shumen, 2000, s. 54 i sl.)

[5] **Греков, М.** Как ние освобождавахме България. С., 1990, с. 122. (**Grekov, M.** Kak nie osvobozhdavahme Bulgaria. S., 1990, s. 122.)

[6] **Джумалиев, Г**. Град Шумен и шуменци в революционните борби преди освобождението. – В: Шумен – Коларовград, кн. I. Коларовград, 1960, с.72. (**Dzhumaliev, G**. Grad Shumen i shumentsi v revolyutsionnite borbi predi osvobozhdenieto. – V: Shumen – Kolarovgrad, kn. I. Kolarovgrad, 1960, s.72.)

[7] **Братоев, Б**. Панайот Вичев Волов. Биографичен очерк. Шумен, 1991, с. 13. (**Bratoev, B**. Panayot Vichev Volov. Biografichen ocherk. Shumen, 1991, s. 13.)

[8] **Маринов, В.** Плисковско (Абобско) поле. С., 1945.(**Marinov, V.** Pliskovsko (Abobsko) pole. S., 1945.)

[9] **Братоев, Б.** За избора... с. 36. (**Bratoev, B.** Za izbora... s. 36.)

[10] **Митрополит Симеон**. Едно писмо. – Мир, 1937, №10980/25.02. (**Mitropolit Simeon**. Edno pismo. – Mir, 1937, № 10980/25.02.)

[11] **Страшимиров, Д**. История на Априлското въстание. Т. I, Пловдив, 1907. (**Strashimirov, D**. Istoria na Aprilskoto vastanie. T. I, Plovdiv, 1907.)

[12] **Пак там** с. 157. (**Pak tam** s. 157.)

[13] **Братоев, Б.** За избора на заместник... Векове, с. 33; Панайот Волов. Биографичен очерк, Ш., 1991, с.16. (**Bratoev, B.** Za izbora na zamestnik... Vekove, s. 33; Panayot Volov. Biografichen ocherk, Sh., 1991, s.16.)

[14] **Страшимиров, Д. Т**. Архив на Възраждането. Т. I, с.131. (**Strashimirov, D. T**. Arhiv na Vazrazhdaneto. T. I, s.131.)

[15] **Ботев, Хр**. Съчинения. Том III, С., 1950. (**Botev, Hr**. Sachinenia. Tom III, S., 1950.)

[16] **Митев, Пл.** Българският революционен комитет 1875. С., 1998, с. 73 исл. (**Mitev, Pl.** Bulgarskiyat revolyutsionen komitet 1875.S., 1998, s. 73 isl.)

[17] **Стоянов, З**. Христо Ботев. Опит за биография. С., 1946, с. 261. (**Stoyanov, Z**. Hristo Botev. Opit za biografia. S., 1946, s. 261)

[18] **Митев, Й.** Едно писмо на И. Драсов за преустройството на БРЦК в 1875 г. и подготовката на народното въстание в България. – В: ГМСБ, 1998, с. 57. (**Mitev, Yo.** Edno pismo na I. Drasov za preustroystvoto na BRTSK v 1875 g. i podgotovkata na

narodnoto vastanie v Bulgaria. – V: GMSB, 1998, s. 57.)

[19] **Косев, К., Н. Жечев, Д. Дойнов**. Априлското въстание и съдбата на българския народ. С., 2001, с. 52. (**Kosev, K. N. Zhechev, D. Doynov**. Aprilskoto vastanie i sadbata na bulgarskia narod. S., 2001, s. 52.)

[20] **Митев, Пл**. Българският РК 1875 г. с. 100. (**Mitev, Pl**. Bulgarskiyat RK 1875 g. s. 100.)

[21] **Пак там**, с. 93. (**Pak tam**, s. 93.)

[22] **Стоянов З**. Опит... с. 260. (**Stoyanov Z**. Opit... s. 260.)

[23] **Братоев, Б.** Военнореволюционни възгледи и дейност на П. Волов (1869–1875) – В: ИИМШ, 1992/ 7, с. 176. (**Bratoev, B.** Voennorevolyutsionni vazgledi i deynost na P. Volov (1869–1875) – V: IIMSH, 1992/ 7, s. 176.)

[24] **Стоянов, З**. Записки по българските въстания. С., 1965, с. 122.; **Куманов, М., Д. Иванов**. Пълномощното на Бенковски и Волов. – Република, 12. 2001, с. 3. (**Stoyanov, Z**. Zapiski po bulgarskite vastania. S., 1965, s. 122; (**Kumanov, M., D. Ivanov**. Pylnomoshtnoto na Benkovski i Volov. – Republika, 12. 2001, s. 3.)

ЗА ЕДНА НОВОПОСТЪПИЛА КОЛЕКЦИЯ КИЛИМИ ВЪВ ФОНДА НА ШУМЕНСКИЯ МУЗЕЙ

ZA EDNA NOVOPOSTAPILA KOLEKTSIA KILIMI VAV FONDA NA SHUMENSKIA MUZEY

Ирина Витлянова

A NEW CARPETS COLLECTION IN THE FUNDS OF THE REGIONAL MUSEUM OF HISTORY – SHUMEN

Irina Vitlyanova

In this paper the author treats a newly received carpets collection in the fund of the Ethnography Department of the Regional Museum of History – Shumen. The collection consists of thirty seven carpets, compiled from different settlements in Shumen district. The specimens are dated to the chronological frames of 19th – first half of 20th centuries.

Special attention is paid to the materials used for making the carpets; the ornamentation of the central fields and the rims, the color composition is studied, too.

Parallel to the collection the author examines the development of the carpet industry in Shumen, pointing out the ways these carpets entered urban way of life.

After this survey the author reaches the conclusion that most of the carpets being treated are representatives of the west-Bulgarian carpet center. Of particular interest are the carpets illustrating the second period of the development of the west-Bulgarian carpet center (early 19th – late 19th century). Two of the specimens in the collection are typical of the east-Bulgarian carpet center. A particular notice is taken of the carpets with weaved initials and years. The other artifacts characterize the third period of the development of the west-Bulgarian carpet center, beginning from the late 19th century and continuing to the present day.

Предмет на настоящото съобщение е наскоро постъпила колекция килими във фонда на отдел Етнография на Регионалния исторически музей–Шумен. Колекцията включва тридесет и седем броя килими, датирани в хронологическите рамки на XIX–първата половина на XX в. Експонатите са автентични екземпляри и са събирани от различни селища на Шуменска

област[1]. Интересът ни към тях е продиктуван най-вече от тяхната уникалност по отношение на материал, техника, мотиви, композиция и колорит[2].

Направеният анализ на материалите, използвани за изработването на килимите, начина на орнаментирането на централните полета и бордюрното пространство показват, че те (с малки изключения) са представители на Западнобългарския килимарски център (известен като Чипровски). Според данни от литературата, чипровското килимарство води своето начало още от края на XVII в. и не случайно се определя като най-старинно[3]. Килимите на този голям и широко известен производствен център, носят името на селището, където основно се произвеждат – Чипровци[4]. Тяхната висока художествена стойност се определя най-вече от подборът и хармоничното съчетание на цветовете и тяхното умело композиционно свързване в отделните орнаментални мотиви. Най-често срещаните орнаменти са геометризираните мотиви. Срещат се и животински фигури, понякога с повече или с по-малка яснота на птици, които са силно стилизирани [5].

Чипровските килими заемат важно място в бита на шуменеца. Тяхната употреба за застилане на гостните стаи, за окачване по стените (килимите с по-малки размери) или за дарявания по различни поводи (годежи, сватби), говорят за тяхната утилитарност и предпочитание при подреждане на дома. Разнообразни са пътищата, по които тези килими достигат до шуменските селища. Първоначално килимарството задоволява предимно домашните нужди, но по-късно прераства в домашна промишленост и много скоро се превръща в предмет на размяна и покупко-продажба[6]. В годините след Освобождението чипровските търговци започват да предлагат своята продукция в по-големите градове като София, Пловдив, Варна, Русе. Те проявяват интерес и към ежегодно провежданите пазари и панаири в страната. Един от тях е Ескиджумайския панаир, от който по-богати шуменци купуват чипровски килими, а други поръчват за изработка предпочитания от тях модел килим. Съществуват данни, които свидетелстват, че в Шумен и някои селища в неговите околности се тъкат и предлагат за продан чипровски килими[7]. Много от чипровските килимени модели шуменските тъкачки заимстват направо от тези предлагани на Ескиджумайския панаир или от закупените вече от тях. Разбира се това са единични случаи и вероятно причината за производство на килими по чипровски модели е преди всичко фактът, че цената на тези произведени в чипровските работилници е висока за обикновения гражданин. Затова местните тъкачки изработват по-евтини килими, които в основата си са подражание на скъпите чипровски образци.

Трябва да отбележим, че през XIX в., наред с развитието на тъкачество, копринарство и кожухарство, в Шумен съществува и производство на килими. Предполага се, че към средата на века килимарството в града напредва, тъй като прави впечатление на чуждите консули. В един от рапортите им от 1853 г. се съобщава: "*остатъкът от вълната, която се обработва-*

Обр. 1

Обр. 2

Обр. 3

ла в Сливен, се продавал в Шумен, гдето се произвеждали килими от просто качество, но здрави и добри по цветове и десени"[8]. В друго съобщение от 1858 г. се отбелязва: *„вътрешната търговия с вълна е за работилниците на аби, килими и филцове от Шумен, Сливен и Котел"*[9]. За производство на килими в Шумен в средата на XIX в. и за износа им в страната съобщава гръцкият консул във Варна, А. Вертос: *„килимите на този град (Шумен), се донасят на четирите важни панаира, които стават всяка година през април в Базарджик, през май – в Джумая, юни – в Шумен и юли – в Карасу.* Същият консул отбелязва, че в Шумен работят две тъкачни фабрики за аба и килими, които са широко известни, а тяхната продукция се изнася в Мала Азия[10]. Според етнографа В. Петров в Шумен преди Освобождението се тъкат мармародно, вълнени черги, на тесни бърда в тъмни цветове, които шуменци наричат килими[11]. Вакарелски определя шуменските килимени черги като сходни с тъканите в Карлово, Хасково, Копривщица, Габрово и в други производствени центрове[12]. Въпреки че в Шумен се произвеждат килими, търсенето и интересът на шуменци към изработваните в Чипровци и Котел килими остава голям.

Трябва да отбележим, че по отношение на технологията на изработка на килимите не се наблюдават съществени различия от оригиналната чипровска килимарска технология. Голяма част от килимите в разглежданата колекция са ръчно тъкани на вертикален стан. Изработени са от естествени материали – вълна и памук. Тъканта е гладка, килимите са двулицеви. За основа е употребена бяла вълнена и по-рядко памучна прежда. В чипровската килимена техника от 30-те г. на XX в. за основа на килимите започва да се използва само памук, тъй като

памучната основа не се прояжда от молците и е по-трайна[13]. Както отбелязахме вече, изпъстрени са със силно стилизирани фигури, които се отличават с богата цветова палитра от подбрани с вкус багри. Декоративните композиции запълващи изобразителните полета върху килимите са съобразени преди всичко с тяхната големина. При много от тях се наблюдава редуване на мотивите в хоризонтален и вертикален ред или пък симетрично повтарящи се. Най-често в централното поле се изобразява само един мотив, а в бордюрите, били те един, два или три – друг. Бордюрът, обрамчващ страните на килима, с всички свои декоративни елементи създава чувство на завършеност.

В новопостъпилата колекция се среща един от характерните за чипровските килими мотив – „цвекето". Централното поле на чипровски килим с инв. № ИМШ/Е 10540, (обр. 1), тъкан в гладка килимена техника е изпълнено с втъкан, повтарящ се в черно и бяло мотив „цвекетата". Той е изобразен като стилизирано цвете с основа, цвят и стъбло. От двете страни на стъблото и над цвета излизат два клона, наподобяващи листа. Малко поразлично е представен мотивът „цвекетата" в чипровски килим с инв. № ИМШ/Е 10544, (обр. 2). Орнаментът отново е разположен в централното поле образуващ диагонали, но от цвета излизат две двойки клончета.

Прави впечатление, че в украсата на килимите най-често са използвани геометрични елементи. Те обхващат почти всички видове линии – прави, начупени, хоризонтални, вертикални и пр., които образуват форми като: квадрат, ромб, триъгълник, пречупени линии, звезди и розети. Не случайно тяхното прилагане е тясно свързано с тъкаческата техника, която си служи с основа и вътък, свързани под прав ъгъл. Тази технологична особеност позволява по-лесно да се възпроизвеждат различни комбинации от прости геометрични форми и то преди всичко пречупени под ъгъл. Най-често използвани в тъкаческите техники са ромбът и триъгълникът, а по-малко квадратът. При тази широко използвана линеарна техника, много растителни орнаменти постепенно загубват реалния си вид, преминавайки напълно в геометрични мотиви. Така с течение на времето от символи те се превръщат в орнаменти.

Основният елемент от представените върху килимите орнаментални мотиви е триъгълникът. Изобразен в различни комбинации е и ромбът. При тяхното съчетание се оформят различни мотиви, които си имат установени традиционни наименования – „бибица", „канатица", „коло" и др. Тези мотиви изпълват централните орнаментални полета или бордюрни пространства на някои от разглежданите чипровски килими. Мотивът „бибици" е изобразен върху централното поле на килим с инв. № ИМШ/Е 10519, (обр. 3) в съчетание с орнамент „анадолските кола". Представен е като ромбична фигура, върху която е поставен триъгълник във вид на покривче. Орнамента „канатица" откриваме във външния бордюр на килими с инв. № ИМШ/Е 10525, 10532, (обр. 4, 5). Мотивът „коло" заема външното бордюрно пространство на килим с инв. № ИМШ/Е 10531 (обр. 6). Много често изобразяван сред

Обр. 4

Обр. 5

Обр. 6

новопостъпилите килими е мотивът „скрапи" (обр. 7, 15). Той се изпълнява предимно в бордюрното пространство. Среща се в различни вариации както в чипровските, така и сред котленските и пиротските килими.

Ценен за етнографската наука е килим тип „бакамски" от XIX в. (обр. 4) Той е ръчно тъкан, в гладка килимена техника. Основата му е светла вълнена прежда, а вътъка – многоцветна вълнена прежда. В централното изобразително поле има втъкани оранжево-червени, тъмновинено-червени, зелени, сини и лилави триъгълни мотиви, които оформят ромбове, с мотив „кола". Килимът има два бордюра: вътрешният е с втъкани по дългите части мотив „маказ", а по късите е представен мотив „голямо крило". Външният е тъмновинено-червен с втъкан мотив „канатица". Краищата на килима завършват с оранжево-червена ива. В двата тесни края килимът има ресни от основните нишки. Този килим документира втория период от развитието на чипровското килимарство (начало на XIX в.– края на XIX в.). Това е време, през което колоритът на килимите се обогатява и те стават по-пищни и орнаментално по-богати. Към същия период спадат и разгледаните килими с мотив „цвекетата" (обр. 1, 2).

Характерни за третия период в развитието на Западнобългарския килимарски център (от края на XIX в. и продължава до нашето съвремие) са килимите с модели „циганката" (обр.6), „куфарите" (обр.8, 9) и „кавказкото" (обр.10, 11). В централното изобразително поле на разглежданите чипровски килими се срещат следните орнаменти: „дърво с гнезда", „очила", „колото", „скачено коло", „анадолските кола", „каракачка I", „вътрешна кука", „огнивца", „бомбичките". Последните два орнамента не наподобяват ясно даденото им наименование, но тъкачките ги именуват така, за да могат

по-лесно да ги различават един от друг. Разположени в бордюрното пространство са мотивите „вътрешни куки", „каракачка II", „вътрешна кука", „канатица" и други.

Сред разглежданата колекция килими се срещат и образци типични за Източнобългарския килимарски център – Котел. В литературата съществуват различни предположения относно началото на килимарството в Котел. Според българския историк и етнограф Йордан Захариев килимарството е пренесено в Котел от Чипровци след въстанието 1688 г.[14], а котленецът Добри Русков е на мнение, че килимът е пренесен в Котел от Мала Азия в края на XVIII в. и началото на XIX в.[15] След направени проучвания от Института за изкуствознание при БАН, се установява, че тъкането на този вид килими е познато още преди XVIII в.[16] В изследването си за Котел и котленско проф. Георги Генов отбелязва, че в годините след Освобождението килимарството в града се явява като занятие и индустрия[17].

Интересен е фактът, че в началото на XX в., шуменката Стефана Мънкова пренася в Шумен котленската техника на тъкане на килими. По-късно в града се открива работилница за тъкане на котленски килими. По сведения на шуменския краевед и етнограф Васил Петров в Шумен до Първата световна война баба Маньовица тъче „*нещо средно между черга и килим*" с орнаменти изработени в късана техника – характерна за котленския килим[18]. Тези данни до известна степен обясняват факта, че котленският килим намира широко разпространение в бита на шуменци.

Сред новопостъпилата колекция килими се среща един от най-старинните котленски килимени орнаменти „фучилата". Формата на мотива наподобяваща детско хвърчило, дава наименованието му „фучило"[19]. Това е килим с инв. № ИМШ/Е 10518

Обр. 7

Обр. 8

Обр. 9

Обр. 10

Обр. 11

Обр. 12

(обр. 12), ръчнотъкан, с основа бяла памучна прежда, вътък от многоцветна вълнена прежда. В композиционно отношение килимът е решен по следния начин: централното поле е изпълнено от шахматно разположен мотив „фучилата", изграден от разноцветни ромбчета в цветове: син, зелен, тъмночервен, кафяв, черен. Килимът има един тесен бордюр, при който на черен фон са втъкани в зигзагообразна линия геометричен и стилизиран растителен мотив. В двата тесни края килимът завършва с къси, оформени като плетеница ресни от основните нишки.

Типичен за котленските килими „фучила" е мотивът „коло", изобразен на килим с инв. № ИМШ/Е 10543 (обр. 13), датиран в края на XIX–началото на XX в. Килимът е ръчнотъкан в гладка килимена техника, с основа и вътък от вълнена прежда. Централното поле е изпълнено от шахматно разположен мотив „коло", изграден от вписани разноцветни ромбове. Килимът има един бордюр, при който на черен фон е втъкан мотив „големи жабици" в цветове: зелен, бежов, син, червен, тъмнолилав. По четирите края килимът завършва с червена ива, а в двата тесни края има къси ресни от превързани от основата нишки.

В българската традиционна култура битува традицията да се поставят надписи по чешми, медни съдове, икони и др. Макар и не толкова широко разпространена, тази практика се среща и сред майсторките килимарки. Специално внимание на килимите с надписи се обръща в отделни научни публикации на Мария Колева и Мария Сарафова[20]. Подобна информация се открива и в трудовете на Д. Станков и Д. Велев[21]. Най-често надписите носят информация за датата и годината, когато е изтъкан или дарен килимът и имената на тъкачката, дарителя или собственика. Датираните килими носят ценна информация за модела, който се работи през посоченото вре-

ме и са показател за нивото, до което достига развитието на килимарството. Сред разглежданата сбирка се срещат няколко килима с изобразени по тях буквени инициали и година на изработка. Килим, с инв. № ИМШ/Е 10527 (обр.14), ръчнотъкан в гладка килимена техника, основа от тъмна вълнена и светла конопена прежда и вътък от многоцветна вълнена и козинява прежда. Централното поле е в черен цвят, ограничено със светлосин ивичен мотив. В центъра е втъкан зооморфно-растителен орнамент (две птици кацнали на цветни клонки). В бордюрното пространство е втъкан текст „МАРА. Г. М. 1919 г.” Към тази група можем да причислим и килим с инв. № ИМШ/Е 10526. Той е ръчнотъкан в гладка килимена техника, основата е бяла памучна прежда, а вътък – многоцветна вълнена прежда. В композиционно отношение в централното поле на килима е представен пейзаж с елементи от сиво небе, езеро, многоцветни сгради и растителност. В двата долни ъгъла е втъкан следният текст: вляво – инициалите „Г. Н.”, а вдясно – годината „1936”. Също с инициали е и килим с инв. № ИМШ/Е 10518 (обр. 12), ръчнотъкан в гладка килимена техника, с основа от бяла памучна прежда и вътък – многоцветна вълнена прежда. Килимът има един тесен бордюр, при който на черен фон са втъкани в зигзагообразна линия геометричен и стилизиран растителен мотив. В два от ъглите, в бордюреното пространство има надпис с буквени и цифрени знаци: „Г. Н. 1940” и „Т. М”. Към групата на „подписаните” килими е инвентираният под № ИМШ/Е 10529 ръчнотъкан килим, с основа – меланжирана (бяла и кафява) вълнена прежда и вътък от многоцветна вълнена прежда. Централното поле е в оранжево-червен цвят, с втъкани един голям централен и около него осем по-малки многоцветни мотива „анадолските кола”. Килимът има един широк бордюр с черен фон и втъкан повтарящ се разноцветен

Обр. 13

Обр. 14

Обр. 15

Обр. 15

мотив "скрапа". В единия от ъглите килимът има извезани с бял конец инициали: „ГССП". Датиран е от края на XIX–началото на XX в.

Впечатление прави, че надписите по килимите са твърде кратки и в повечето случаи се посочват само инициалите. Причината е в спецификата на тъканта на килима, която създава неудобство на тъкачката при изпълнението на знаците. Това налага тяхното зигзаговидно или стъпаловидно изобразяване[22].

Относно цветовото изграждане на килима, впечатление прави умелото съчетание и хармония на цветовете. В много случаи преобладаващ е само един или два цвята, а останалите умерено допълват цветовата композиция на килима. Така се създава неповторимо колоритно богатство от изтънчено подбрани багри.

След този кратък преглед на новопостъпилата колекция килими в етнографския фонд на Шуменския музей се налага да отбележим, че голяма част от разглежданите килими са представители на Западнобългарския килимарски център. Изключение правят само килимите с № ИМШ/Е 10518 и 10543 (обр. 12, 13), които са типични за Източнобългарския килимарски център. Определен интерес с информацията, която носят представляват килимите с втъкани инициали и години, с № ИМШ/Е 10518,10527 и 10529 (обр.12, 14, 15). Към втория период в развитието на Западнобългарския килимарски център (начало на XIX в.–край на XIX в.) се отнасят килими с № ИМШ/Е 10540, 10525, 10549 (обр. 1, 4, 16). Останалите килими са характерни за третия период в развитието на Западнобългарския килимарски център. В тази група влизат килими, чиято орнаментика развива традиционните мотиви и в определена степен внася нови елементи, което ги прави значими за българската етнографската наука.

avastВ заключение трябва да отбележим, че със своето орнаментално богатство и колорит, достигналите до нас образци, заемат важно място в историята на българското килимарство и представляват съществен дял от националното ни материално наследство.

---

[1] Килимите са определени за движима културна ценност и са предоставени на РИМ – Шумен след Съдебно-етноложка и изкуствоведска експертиза през 2012 г. (Kilimite sa opredeleni za dvizhima kulturna tsennost i sa predostaveni na RIM – Shumen sled Sadebno-etnolozhka i izkustvovedska ekspertiza prez 2012 g.)

[2] Тук изказвам благодарността си към Вера Керелезова, етнограф и главен уредник в Националния исторически музей, за предоставената ми възможност да обнародвам ко-

лекцията килими, след направената от нея експертиза. (Tuk izkazvam blagodarnostta si kam Vera Kerelezova, etnograf i glaven urednik v Natsionalnia istoricheski muzey, za predostavenata mi vazmozhnost da obnarodvam kolektsiyata kilimi, sled napravenata ot neya ekspertiza.)

[3] **Станков, Д.** Чипровски килими. София, 1963, с. 7; **Станков, Д.** Котленски килими. София, 1968, с. 9 (**Stankov, D.** Chiprovski kilimi. Sofia, 1963, s.7; **Stankov, D.** Kotlenski kilimi. Sofia, 1968, s. 9.)

[4] **Каменова-Борин, А., И. Витлянова**. Чипровските килими минало, настояще и бъдеще. – В: Народните занаяти – минало, настояще и бъдеще. Габрово, 2007, т. II, с. 75. (**Kamenova-Borin, A., I. Vitlyanova.** Chiprovskite kilimi minalo, nastoyashte i badeshte. – V: Narodnite zanayati – minalo, nastoyashte i badeshte. Gabrovo, 2007, t. II, s. 75.

[5] **Станков, Д.** Цит. съч. с. 9. (**Stankov, D.** Tsit. sach., s. 9.)

[6] **Станков, Д.** Цит. съч. с. 8. (**Stankov, D.** Tsit. sach., s. 8.)

[7] Архив на РИМ – Шумен, отдел „Етнография", информатор Надежда Капанджиева, гр. Шумен. (Arhiv RIM – Shumen, otdel Etnografia, informator Nadezhda Kapandzhieva, gr. Shumen

[8] **Велев, Д.** Български килими от края на XIX в. София, 1960, с. 56 (**Velev, D.** Bulgarski kilimi do kraya na XIX v., Sofia, 1960, s. 56.)

[9] **Велев, Д.** Цит. съч. с. 56. (**Velev, D.** Tsit. sach., s. 56.)

[10] **Тодоров, Н.** Балканският град. XV – XIX в.София, 1972, с.206. (**Todorov, N.** Balkanskiyat grad XV–XIX vek. Sofia, 1972, s. 206.)

[11] **Петров, В.** Домашната индустрия в Шумен – В: Шумен – Коларовград. Сборник от статии и материали за миналото на града. кн. 2 Коларовград, 1962, с. 62. (**Petrov, V.** Domashnata industria v Shumen – V: Shumen-Kolarovgrad: Sbornik ot statii i materiali za minaloto na grada. kn. 2, Kolarovgrad, 1962, 62.)

[12] Вакарелски Хр. Етнография на България. Т.II. София, 1983, с.227. (**Vakarelski, Hr.** Etnografia na Bulgaria. T. II. Sofia, 1983, s. 227.)

[13] **Станков, Д.** Цит. съч. с. 8. **Stankov, D.** Tsit. sach., s. 8.

[14] **Станков, Д.** Котленски килими. София, 1968, с.10. (**Stankov, D.** Kotlenski kilimi. Sofia, 1968, s. 10.)

[15] **Цончев, П.** Към историята на котленския килим. – В: Известия на Института за изобразителни изкуства.Т.I. 1956, с. 323. (**Tsonchev, P**. Kam istoriyata na kotlenskia kilim – V: Izvestia na Instituta za izobrazitelni izkustva. t. I, 1956, s. 323.)

[16] **Станков, Д.** Черги и килими. София, 1975, с. 61. (**Stankov, D.** Chergi i kilimi, Sofia, 1975, s. 61.)

[17] **Генов, Г.** Котел и котленско. Спомени и бележки. С., 2013, с. 73. (**Genov, G**. Kotel i kotlensko. Spomeni i belezhki. Sofia, 2013, s. 73.)

[18] **Петров, В.** Цит. съч. **(Petrov, V.** Tsit. sach.)

[19] **Станков, Д.** Цит. съч.1968, с59. (**Stankov, D.** Tsit. sach. 1968, s. 59.)

[20] **Колева, М.** Килими с надписи в Рилския манастир – Векове, 1982, 4, с. 74. **Сарафова, М.** Котленски килими с надписи в Етнографския музей в София – Векове, 1972, 6, с. 74. (**Koleva, M.** Kilimi s nadpisi v Rilskia manastir – Vekove, 1982, 4, s. 74; **Sarafova, M.** Kotlenski kilimi s nadpisi v Etnografskia muzey v Sofia – Vekove, 1972, 6, s. 74.)

[21] **Станков, Д.** Черги и килими.София, 1975; **Велев, Д**. Български килими до края на XIX в. София, 1960. (**Stankov, D.** Chergi i kilimi. Sofia, 1975; **Velev, D.** Bulgarski kilimi do kraya na XIX v. Sofia, 1960.)

[22] **Станков, Д.** Цит. съч. 1975, с.48. (**Stankov, D.** Tsit. sach., 1975, s. 48.)

ВАМПИРЪТ ВЪВ ВЯРВАНИЯТА НА ГАГАУЗИТЕ ОТ ВЪЛЧИДОЛСКО, ВАРНЕНСКА ОБЛАСТ, 80-ТЕ Г. НА XX В.

VAMPIRAT VAV VYARVANIYATA NA GAGAUZITE OT VALCHIDOLSKO, VARNENSKA OBLAST, 80-TE G. NA XX V.

Румяна Денчева

THE VAMPIRE IN THE BELIEFS OF THE GAGAUZ PEOPLE FROM THE REGION OF VALCHI DOL, VARNA DISTRICT IN THE 80S OF THE 20TH CENTURY

Rumyana Dencheva

The materials were gathered during terrain expeditions in villages with predominantly Gagauz population. The belief of human–vampire transfiguration is being studied – causes, premises, methods of protecting from becoming a vampire and counteraction to vampires. Some cases of meeting vampires are treated, as well as the belief that treasure is a vampire, even though with some idiosyncrasies. In fact it turned out that even if there was a precise distinction between the different demoniacal characters – vampire, goblin, bogey, in Gagauz folklore in the past, in the 80s of the 20th century it did not exist. It is also stated that the materials that were gathered in the above mentioned period are probably the last possibility to research this ethnographic group in terrain, taking into consideration the loss of physical bearers of this belief in the person of elderly people and the assimilation of middle aged and young population

Материалите за това съобщение са събирани през лятото на 1987 г. в селата Брестак, Метличина, Караманите и Червенци – Вълчидолска община, Варненска област. В тези села, макар основно да живее гагаузко население, има както турци, така и преселници тракийци, балканджии, добруджанци, шопи, дошли в годините около и след Освобождението 1877–78 г. на мястото на изселилите се турци. В посочените села гагаузката етнографска група се е запазила относително хомогенна, откъдето и традицията е по-добре съхранена. Въпреки това е безспорно влиянието на преселниците върху бита и културата на гагаузите, като специално място трябва да се отдели на

балканджиите – носители на по-висока култура.

Темата изцяло е написана въз основа на теренен материал.

Най-общо казано гагаузите са православни християни, говорещи на турски (тюркски)[1] език. През 80-те г. на XX в. турски език говорят помежду си само най-възрастните, които знаят и говорят много добре и български език. Младото и средно поколение говори само български и повечето младежи не разбират добре турски. Съзнанието за принадлежност към гагаузката етнографска група намалява с падането на възрастта, а етническото самосъзнание е изцяло българско. В религиозно отношение гагаузите спазват основните празници на битово ниво, посещават се селските храмове – главно от възрастните жени. По линия на художествената самодейност се възстановяват отделни празници и обичаи, но постепенно етнографската идентичност се размива, стига до бавна асимилация на гагаузите и унифициране на битово и културно ниво с преселниците.

През 80-те г. на XX в. в посочените села все още има хора, носители на традиционната вяра на гагаузите. От направените съпоставки при анкетирането се установи минимална разлика в информацията, събрана в съседни села. За консервирането на спомените допринасят близките разстояния между селата; браковете, сключвани най-често в групата, пък макар и с партньори от съседни села; ниското образование – от начално до основно (VII клас); занятието – земеделие, недопринасящо за широки и разнообразни контакти; местоживеенето – информаторите не са живели в града и контактите им най-вече са в селото и съседните села, които са със сродно население; възрастта – в периода на интервютата информаторите са на възраст между 40-83 г., а средната им възраст е 67 г.

Във вярванията на гагаузите няма точно разделение между отделните демони – вампири, таласъми, караконджули и джадъ, които са общо наричани с името „дяволи", по-късно християнско наслагване върху езическите вярвания. Разликите между демоните е нищожна и където я има, ще я посочим. Няма съществени разлики и във вярванията на отделните села.

Според гагаузите във вампир се превръщат няколко групи мъртъвци, при които има нещо нередно около смъртта им или пък след нея има нещо ненаправено според изискванията.

Вампирясва мъртвец, чийто труп е прескочен от котка и за това близките на покойника денонощно го пазят, а животните се гонят от къщи. Това се прилага и до днес във всички села. В с. Метличина превантивно през нощта покриват лицето на починалия с кърпа. Ако все пак котката е прескочила трупа, в с. Брестак я убиват, за да не вампиряса и тя. В с. Червенци практикуват хващане на котката и се старят да я накарат отново да прескочи мъртвеца, но в обратната посока. В другите две села не го смятат за опасно и не се занимават с него, но вярват, че починалият ще вампиряса.

Във вампири се превръщат и починалите от насилствена/неестестве-

на смърт – обесени, посечени, удавени, самоубийците, както и заровените в клинична смърт хора, които след идването на себе си се връщат вкъщи.

В с. Червенци смятат, че вампирясват тези, които са били магьосници приживе, а също неокъпаните след смъртта, некръстените деца, невенчаните или прокълнати хора.

Не се вярва, че починал, който има открити рани вампирясва, освен в с. Брестак, но във всички села е практика за всеки случай раните да се изгарят. Изгарянето в с. Брестак става с нагорещено желязо. В с. Караманите се помни, че са горили баба Яна, след като са я окъпали, с горещо вино, като с него са заливали раните от дългото й залежаване (декубитус).

Във вампир може да се превърне и човек, чиято душа, върнала се в дома си до 40-тия ден от смъртта, е заговорена от близките, помолена да остане, защото им е мъчно и т.п.

С цел предотвратяване на вампирясването, освен извършването на всичко необходимо около подреждането и пазенето на трупа, в устата на мъртвите в с. Караманите пъхат по едно парченце тамян, от което вампирът се плаши, а върху трупа слагат сърп срещу злите сили и „да не се надуе тялото".

Починалите от насилствена смърт, самоубийците и некръстените деца се заравят отделно от останалите в единия край на гробището или извън него. Те не се внасят и опяват в църква, поп не пее на гроба им и не се плаче за тях. Това нещо се спазва и през 80-те г. на XX в. – така са постъпили с баба Рада от Караманите, която се обесила. Има малка разлика във вярването за некръстените деца – само в с. Караманите се смята, че те не вампирясват, но превантивно прилагат и за тях същите мерки като за останалите вампири.

В случай, че след погребението се заподозре вампирясването на някой мъртвец – изравят го и му горят раните или го заливат с вряло вино. На информаторите не е известно пробиване или разчленяване на трупа на предполагаемия вампир.

Макар да се вярва, че вампирът е невидим, има хора, които могат да го виждат – съботничавите (във всички села), родените в определен ден от седмицата, който за отделните села е различен – вторник в с. Метличина, петък в с. Брестак, както и старите хора в с. Червенци.

В селата се намират „очевидци" или техни близки, сблъскали се с тъмните сили. Докато в с. Червенци вампирът е само сянка, то в другите села има по-материален облик. От разказите може да се заключи, че вампирът е нещо пъстро, меко и пихтиесто. Може да променя вида си пред очите на хората и да се превръща във всякакво животно – с. Брестак. От животните най-често приема формата на яре, коза, бивол, куче, кокошка с пилета, пуяк, както и несъществуващи животни – агне с котешка глава и др. Приема и човешки образ – кадъна, жена, търкаляща сито около кладенеца, бебе. С цел да причини беда вампирът може да приеме образ на познат жив човек

или домашно животно, които са излезли временно от къщи.

Вампирът излиза от гроба си и върлува от полунощ до първи петли – около 4 часа. Само в с. Брестак времето за прибирането в гроба се посочва около 2 часа след полунощ. Този времеви отрязък във всички села е особено опасен през дните от Великден до Спасовден, когато пускат душите на умрелите да ходят по света и тогава гъмжи от вампири. В тези дни през нощта никой не излиза от къщи, а през деня не се работи. В Червенци периодът, в който вампирите са на свобода, е и от Игнажден до Коледа, тъй като водата още не е кръстена – Господ още не е роден. Това е лошо време и са забранени женитби, помени и кръщенета. В с. Караманите вампирите ходят и през Тодорската неделя, Архангелов ден и Вълчите празници. Вампирите се показват и денем при определени случаи, като наказват човека неспазил някоя забрана и с това се доближават до джадъта[2].

Традиционно се вярва, че до 40 дни след смъртта душата се връща в дома, дори да са извършени всички изискващи се обреди, хлопа, разхожда се, сяда на софрата. Дори да чуват и виждат душата, близките се правят, че не забелязват и не трябва да й говорят, за да си отива по пътя, а не да остане на земята като вампир. Душата се ядосва от лошото отношение на близките си и си отмъщава – удря с тояга по вратата, отвива децата и си отива (с. Червенци), души близките си, прави зарар на семейството си, разболява децата, мори добитъка, чупи съдове (с. Брестак).

За потвърждение на това, че душата на починалия е още на земята, срещу 9-тия и 40-тия ден в чиния или нощви се наръсва брашно, върху което сутринта намират отпечатък от ръката или стъпките на душата. И до днес се вярва и се спазва обичаят преди изгрев слънце на 40-тия ден от смъртта близките да отидат на гробищата, носейки със себе си шише бяло вино, което слагат на гроба. Близките гледат в шишето, където три пъти се показва образът на починалия, а на четвъртия път се появява заедно с други, по-рано починали, което значи, че душата вече е преминала в отвъдното и няма да вампиряса. Във времето на преход от този към онзи свят шишето с вино се тресе, а виното се надига, увеличавайки обема си. Смята се, че след 40-тия ден душата си остава при мъртвите и спира да смущава хората. Вампирът всъщност е тази душа, която въпреки изтеклия срок продължава да ходи нощем по земята и срещу нея всъщност се вземат мерки, още повече че тя става обществено опасна – тормози не само семейството си, но и закъснели хора, които души, пробива ръцете им докато спят, старае се да умъртви срещнатите хора и животни, да причини зло. При тези случаи гробът на предполагаемия вампир се разравя и трупът се обгаря или попарва.

Най-често вампирите се появяват около мостове, чешми и кладенци. Ако човек ги види и тръгне към тях, те могат да увеличат размера си. Чичото на Янка Железова от с. Брестак вижда пуяк през нощта до кладенеца в училището. Когато го наближава, пуякът се уголемява.

За да се отърве от преследването на вампир, човек не бива в никой случай да му заговаря. Тъй като вампирът не може да стъпва в разорано място, преследваният може да влезе в разорана или засята нива и да се спаси. Като крайна мярка човекът може да се бори с вампира и ако е по-силен от него, да го убие. Знае се случай, когато през нощта ловец чул в гората детски плач. Отива и вижда едно голо бебе, което той удря с пушката си, а то се пръска и става на пихтия, защото било вампир. Други начини за спасяване от вампир са човекът да стигане до кръстопът, на който вампирът изчезва, защото не може да го премине или пропяването на първите петли. При преследване извън населено място или извън дома най-често се практикува прекръстването и сядането на земята, защото вампирите се плашат от кръста. Ако вампирът е в или около къщата, хората кадят с тамян, босилек или пелин, които вампирът не понася. Демонът се бои и от огън, затова всеки, който излиза нощем, носи със себе си жар, а ако вратата се остави отворена – на прага се слагат въглени, които се „секат" с желязна маша или ръжен, та да изпуснат искри. Срещу всякакви злини, вкл. и срещу зловреда от вампир, в дрехата се зашива парченце от „ризата" (плацента) от родено в риза дете, която предпазва от всичко.

В случай че вампирът по някаква причина обикаля една и съща къща, се прави следното: приготвя се разтвор от подсладена вода и босилек и вечер, след като всички се приберат в къщи, най-старата жена в дома ръси с тази вода около къщата. В двора на месечина се оставя менче с вода, което сутринта се изхвърля на „чатръка" – на кръстопът, гдето не минават хора. Смята се, че по този начин вампирът е изнесен от дома, а в къщата кадят тамян, палят срещу неделя свещ на иконата и се кръстят.

Знае се, че има къщи, в които върлуват „дяволи" – там на тавана се правят „сватби", удрят се сахани, гледат през прозореца сенки с червени лица, от които стаята свети, от комина слизат вампири – джуджета–албиноси, лаят кучетата, които усещат вампирите, но освен високи сенки, които влизат и излизат в двора, друго не се вижда. Това са къщи, в които е загинал и след това вампирясал човек или къщи, в които при строителството е вграден гробен камък, както се случва с една къща в с. Брестак. Заради аномалиите къщата е съборена, гробният камък, открит при събарянето, е махнат и в новопостроения дом проблеми няма.

Освен убити, вампирите могат да бъдат победени и надхитрени от хората, на които те искат да напакостят. Като анекдот в с. Метличина се разказва, как годеник от селото надхитрил през нощта дявол, който го чакал до моста на с. Брестак, а момите надхитрили джадъ[3].

Като цяло обаче съществува елемент на недоверие към демоните – знаят се случаи на преобличане на хора с цел да изплашат съселяните си, светене на изгнили чукани през нощта, набеждаване на домашно животно, което е влязло в дома. В Караманите разказват случай за кучето на баба Сър-

ма, което влязло вкъщи, съборило съдовете й и изяло приготвената гозба, а тя го канила да си похапне, като си мислела, че е Св. Тодор – тогава била Тодоровата неделя. Знаят се и случаи на сомнамбулизъм – в с. Караманите братът на Жечка Янчева бил болен от това.

Все още обаче не е изчезнала вярата във вампирите или таласъмите, които пазят заровени съкровища[4]. Знае се и не веднъж са намирани закопани съдове с монети, а на откривателите им се случват нещастия. Оттук може би е тръгнало суеверието, че всяко имане се пази от вампир, таласъм или змия, на които трябва да се даде курбан от мальджията[5] (иманяра), за да не стане курбан самият той. За гагаузите имането е таласъм, който, макар и да носи облаги, е нещо нечисто и лошо. Фактът, че иманярят умира с недъг или не по естествен начин, със смъртта му го превръща във вампир, който трябва да се неутрализира своевременно, след като почине. Ако това не се направи, вампирът започва да пази имането и да създава проблеми на селската общност.

В заключение: вярата във вампири на гагаузите от Вълчидолско не се различава съществено от общобългарската. Върху старите езически вярвания има по-късни християнски наслоения и с тази преплетена демонологична система се срещаме в теренните си проучвания през 80-те г. на XX в. Съществува определено неверие в демоничните същества, които са герои на анекдоти и приказки, някои от които с хумористично съдържание. По традиция обаче хората извършват някои обреди, свързани с погребения, унищожаването или спасяването от вампир, коленето на курбан на намерено имане и др. Знанията и вярата за демоничните персонажи при гагаузите са съхранени в паметта на носителите на традиционното мислене и вяра, които по силата на естествените природни закони си отиват. Спецификите във вярата между отделните села са незначителни и подчертават локалните разлики, на фона на една до неотдавна относително затворена етнографска група, която в последните десетилетия постепенно се асимилира, самоосъзнава и самоопределя като българи[6].

Информатори

с. Брестак

1. Стойка Стоянова Гроздева, р. 1916 г., в с. Караманите, от 1936 г. в с. Брестак, IV отделение, земеделие.
2. Йордан Демиров Йорданов, р. 1963 г., в с. Брестак, средно образование, студент.
3. Станка Атанасова Джамбазова, р. 1924 г., в с. Брестак, I (V) клас, земеделие.
4. Стоянка Кирова Христова, р. 1922 г., в с. Чернево, от 1941 г. в с. Брестак, IV отделение, земеделие.
5. Тодор Станев Христов, р. 1916 г., в с. Брестак, IV отделение, земеделие.

6. Йовка Недева Георгиева, р. 1925 г., в с. Метличина, от 1945 г. в с. Брестак, I (V) клас, земеделие.
7. Янка Калева Железова, р. 1929 г., в с. Брестак, VII клас, земеделие.
8. Пена Радева Василева, р. 1916 г., в с. Стефан Караджа, Варненско, от 1932 г. в с. Брестак, I (V) клас, земеделие.
9. Кольо Иванов Георгиев, р. 1924 г., в с. Брестак, I (V) клас, земеделие.

с. Метличина

1. Руска Атанасова Михнева, р. 1909 г., в с. Метличина, от IV отделение, земеделие.
2. Димка Железова Стоянова, р. 1947 г., в с. Метличина, полувисше образование, детска учителка.
3. Деспа Иванова Драганова, р. 1902 г., в с. Метличина, от IV отделение, земеделие.
4. Недка Жекова Милушева, р. 1926 г., в с. Метличина, от II (VI) клас, шивачка.
5. Кера Маринова Кънчева, р. 1921 г., в с. Метличина, от IV отделение, земеделие.
6. Янка Костова Драганова, р. 1922 г., в с. Метличина, от VII клас, земеделие.
7. Радка Вълчева Митева, р. 1929 г., в с. Метличина, от IV отделение, земеделие.

с. Караманите

1. Добра Ганчева Дочева, р. 1920 г., в с. Караманите, IV отделение, земеделие.
2. Калина Минева Белева, р. 1924 г., в с. Караманите, VII клас, земеделие.
3. Желязка Георгиева Абаджиева, р. 1905 г., в с. Братарите, от 1928 г. в с. Караманите, IV отделение, земеделие.
4. Жечка Янчева Янчева, р. 1929 г., в с. Брестак, от 1947 г. в с. Караманите, V клас, земеделие.

с. Червенци

1. Донка Михалева Гочева, р. 1903 г., в с. Червенци, IV отделение, земеделие.
2. Марийка Михалева Иванова, р. 1911 г., в с. Червенци, IV отделение, земеделие.
3. Кръстю Янчев Кръстев, р. 1926 г., в с. Червенци, IX клас, дърводелец.
4. Радка Кръстева Димитрова, р. 1920 г., в с. Червенци, I клас, земеделие.
5. Миневша Янчева Кръстева, р. 1905 г., в с. Червенци, III отделение, земеделие.
6. Дина Жекова Добрева, р. 1928 г., в с. Червенци, VII клас, земеделие и скотовъдство.

[1] За езика на гагаузите има много спорове и теории, но не смятам да се спирам на тях. (Za ezika na gagauzite ima mnogo sporove i teorii, no ne smyatam da se spiram na tyah.)

[2] **Денчева, Р.** Джадията във вярванията на гагаузите от Вълчидолско, Варненска област в края на 80-те г. на XX в. – В: Демоните – образи и символи в миналото и днес. Средец, 2006. **(Dencheva, R.** Dzhadiyata vav vyarvaniyata na gagauzite ot Valchidolsko, Varnenska oblast v kraya na 80-te g. na XX v. – V: Demonite – obrazi i simvoli v minaloto i dnes. Sredec, 2006

[3] Пак там. (Pak tam.)

[4] **Денчева, Р.** Името във вярванията на гагаузите от Вълчидолско, Варненска област – кр. на 80-те г. на XX век – В: Есенни четения Сборяново. Т., под печат. **(Dencheva, R.** Imaneto vav vyarvaniyata na gagauzite ot Valchidolsko, Varnenska oblast – kr. na 80-te g. na XX vek – V: Esenni chetenia Sboryanovo. T., pod pechat.)

[5] Името идва от „мал" (злато, тур.) а оттук мальджии – златари. (Imeto idva ot „mal" (zlato, tur.) a ottuk maldzhii – zlatari)

[6] РБ. НСИ. Преброяване на населението и жилищния фонд към 04.12.1992 г. Резултати от преброяването на населението. Т. I. Демографски характеристики. Таблица 25. Население по местоживеене, пол, възраст и етническа група. С., 1994, с. 195; НСИ. Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001 г. Т. I. Население., Кн. 1. Демографски и социални характеристики на населението. С. 2004; Бележка 2 към табл. Етнически състав на българската държава от Освобождението до днес. (RB. NSI. Prebroyavane na naselenieto i zhilishtnia fond kam 04.12.1992 g. Rezultati ot prebroyavaneto na naselenieto. T. I. Demografski harakteristiki. Tablica 25. Naselenie po mestozhiveene, pol, vazrast i etnicheska grupa. S., 1994, s. 195; NSI. Prebroyavane na naselenieto, zhilishtnia fond i zemedelskite stopanstva prez 2001 g. T. I. Naselenie., Kn. 1. Demografski i sotsialni harakteristiki na naselenieto. S. 2004; Belezhka 2 kam tabl. Etnicheski sastav na bulgarskata darzhava ot Osvobozhdenieto do dnes.)

ОТНОШЕНИЕТО КЪМ СВОЯТА И ЧУЖДАТА РЕЛИГИЯ ОТРАЗЕНО В ПОСЛОВИЦИ, ПОГОВОРКИ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

OTNOSHENIETO KAM SVOYATA I CHUZHDATA RELIGIA OTRAZENO V POSLOVITSI, POGOVORKI I FRAZEOLOGIZMI

Мария Минковска

THE ATTITUDE TO THE OWN AND FOREIGN RELIGION REPRESENTED IN SAYINGS AND IDIOMS

Maria Minkovska

This development is dedicate to the attitude to the own and the foreign religion, represent in Sayings and Idioms as they are part of the folklore. Of course, present text can't cover all existing Sayings and Idioms.

Often it's claimed that the belonging to one or other religion keep the integrity of a country or nation. But the folklore is that factor that carried the memory of what was in the past to the future. This applies to the Folk Sayings, part of the verbal creativity, represents understanding and perception of the world around us, to the people in it, to their qualities, disadvantages etc.

The conclusion we can make after present studying is that the nation within these Sayings and Idioms express his opinion about others, not so much about foreign religion as such, but the holder of that religion.

This paper does not claim completeness, but can be used as a basis for future work, on the topic.

Чарлз Сандърс Пърс (1839-1914) казва, че вселената е пропита от знаци, ако не е изцяло съставена от знаци. Човешкият живот преминава сред знаци и нормално е все повече хора да обръщат поглед към науката за знаците. Семиотиката е едно от модерните изкушения на нашето време.

Езикът е не само средство за съхранение на родовата памет, но и мощен социализиращ фактор. Устното слово е всекидневният инструмент за комуникация на човека, то е основано на живото слово, на необикновената сила на импровизацията и моментния творчески изблик. Фолклорът е на-

родното творчество, онова което няма ясен автор и точен времеви маркер на създаването си. В същото време той е висш белег за културна идентичност на народностните групи. Традиция е човек да отразява във фолклора и доброто, и лошото. Често се твърди, че принадлежността към една или друга религия е успяла да запази целостта на дадена държава или народ, фолклорът обаче е онзи фактор, който е пренасял спомена за онова, което е било в миналото, когато не е имало писменост, към бъдещето. Това се отнася и за народните пословици и поговорки, част от народното устно творчество, отразяващи разбирането и възприемането на света около нас, на хората в него, на техните качества, недостатъци и т.н.[1]

Крайно сложната етническа картина на Балканите, получена в наследство от вековете на миграционни процеси, на завоевания, от създалите се в региона културни и религиозни взаимоотношения, от специфичните за европейския югоизток политически, икономически и социални условия, се оказва крайно благоприятна предпоставка за формирането и функционирането на националните стереотипи като важен фактор във взаимоотношенията между балканските народи. Процесът на изграждане на национални стереотипи на Балканите се стимулира периодически от различни икономически, социални и политически сътресения, без самите те да пораждат конфликти между отделните народи. Стереотипите създават едно трайно мнение и настроение в конкретния колектив, сред етническата или религиозната общност.[2] В тази пъстра картина на Балканите не е чудно, че се е появил образът на „другия". „Другият" – това е всеки, дръзнал да противодейства или противостои на интересите и възхода на османската държава, да оспорва властта на султана или да се противопоставя на волята му. „Другият" – това са всички външни и вътрешни врагове на княжеството, а също метежниците и бунтовниците, претенденти за султанския престол, пък били те братя или синове на управляващия султан. И днес, в XXI век, в Обединена Европа, тук на Балканите „другият" продължава да съществува.

Войната за налагане на исляма е провъзгласена за свещена повеля и неотменим дълг за всеки мюсюлманин и дебело се подчертава, че главният враг на османската държава са неверниците, т.е. християните. **„Комуто влезе в ноздрите прах от битка за вярата, той никога не ще усети вонята и дима на пъкала!"**, а в срещуположния смисъл: **„Който се съюзи с неверници, сам е неверник!"**. Когато християнските мъже отстояват земите и независимостта си, те са **„проклетници"**, **„метежници"**, **„сатани"**, **„бесни псета"** и **„подивели свини"**. Когато обаче губят битките или се предават, те са **„гарги, подгонени от сокол"**, **„поразени от огън букови дървета"**, **„храна за мюсюлманските саби"** или **„оковани във вериги роби"**.[3] „Другия" се характеризира с негативни качества, психологически състояния с отрицателен знак и злонамерени подбуди. Задачата на фолклора – песни, поговорки, приказки, е да обясни факта на чуждото господство, мястото на българите в тази им-

перия, да им създаде самочувствие и най-вече модел на поведение за всеки член на общността. Народните песни например отразяват цялата палитра от взаимоотношения и контакти между българи и турци през този период. Във фолклора основен етнодиференциращ признак е религията, като **„православието е наречено българска вяра"**, а ислямът – **„турска"**. Приемането на исляма се смята и за смяна на етническата принадлежност.

Българският народ се очертава като народ-жертва, винаги губеща страна, но не поради собствените му грешки или грехове, а винаги поради нечия чужда воля – включително и на Бога, макар те да са праведни християни и верни на религията си. В повечето случаи собственият образ директно се противопоставя и сравнява с образа на „другия", който обикновено е турчинът, мюсюлманинът, но не рядко и гъркът, католиците и др.

Исляма се осъзнава като различна и съперничеща на православието религия. За такава се смята и католицизма, която във фолклора е наричана **„песя вяра"**. Османците пък били наричани **„варвари, асирийци, сарацини"**, **„неверници, езичници, дяволи, безбожници, проклети"**, **„агаряни и измаелити"**. Отделният турчин обаче е характеризиран като мързелив, апатичен, нечист, тромав, груб, необразован, фанатик и суеверен, чувствен, обичащ децата и животните – **„Когато турчин забогатее, взема си жена, когато българин забогатее, строи къща"**. Положителен е образът и на мюсюлманския съдия, кадията, който противно на мюсюлманската тълпа е добър, толерантен и способен да приеме чуждото мнение.

Мнозинството българи хранят подозрително отношение към турците като общност, към турската държава, към исляма. Това е отношение култивирано с векове с оглед съхраняването на общността и вероятно това е причината толкова лесно да се събужда враждебността към мюсюлманите като общност.[4]

Религиозната принадлежност определя друга посока на оразличаване между селищата. Богатото католическо село Покрован, отворено за новостите в културния и икономически живот, е обект на особена завист и иронично отношение от страна на другите: **„Те, покрованките, с чадъри играеха хоро на Манастиря, да не си прашат главите**". „Само покрованци не даваха да се женим, щот са католици. Ако земеш мома от там, там трябва да идеш" – това са спомените за покрованските традиции.[5] А най-впечатляващата черта на православните християни от гледище на католическите дейци е упоритостта, с която те се придържат към своята вяра. В очите на католиците източните християни са еретици, схизматици, без истинско познаване на Бога. Православният духовник за тях е полуграмотен, алчен човек, който малко се занимава със свещени науки.

Натрупаният и премислен опит човекът от доиндустриалните общества най-често обобщава под формата на сентенции. Остроумно съчинена, кратка, поучителна, на място подхвърлена поговорката е изпитано средство

за възпитание. Хубавата поговорка доставя храна за ума и наслада за душата, запомня се бързо, а и бързо се разпространява.

Живеещ в пъстрия имперски свят, натрупващ култура на общуване със сънародници, едноверци, друговерци и други народи, а не просто с множество човеци, българинът създава поговорки, които отразяват наблюденията му над „другия", който също е човек, но с нещо или много неща различен от него. Той преценява „другия" преди всичко като човек и както сам е забелязал **„Човекът е и ангел, човекът е и дявол"**. Ще моли Бог да го пази от потурчен циганин, но и от потурчен българин, потурчен шоп, потурчен грък, потурчен евреин, т.е. занимава го самото потурчване, като смяна на вяра и народност, а не какъв по националност е този, който се е потурчил. Човекът сменил вяра и народност в българските поговорки е сравняван с **„гърчава свиня"**, или пък със **„сиромах хаджия"**. Поговорките са красноречиви: **„На гол кръст чифте пищови"**, **„Кога турчин, кога чалма"**, **„Поголям католик и от папата"**, **„Да пази Господ от българин погърчен, от чафутин потурчен, от цинцарен поелинисан и от сиромах хаджия"**.

В българските поговорки турците са свързани с вълк, свиня, мечка стръвница, куче, заек, кокошка, зелен гущер, сврака. Свързването им с куче е предизвикано и от преданието, според което царската дъщеря заченала от куче и родила осем сина – осмина – затова и турците се наричат османци; родът им е кучешки, а значи и вярата им е кучешка. Така е и със свинята – българинът я свързва с коледните празници, но за османеца тя е животно, чието месо не с яде. Не случайно Мара от поговорката ходи в свински цървули докато е християнка и обува кучешки щом приема исляма. **„Турчин вяра няма"**, казва една от поговорките, които наблюдават турците в отношението им към религията. Как да повярват българите, че са правоверни, щом все кланета правят, щом и **„Рамазан държи и зло мисли"**; кисел е **„Като турчин през Рамазан"**, а значи не е искрен дори когато празнува един от най-големите си религиозни празници. А и все е с оръжие в ръка, все воюва и „кланета много" прави, както и циганинът е забелязал.

Впечатленията на българите за власите засягат най-много нравствените им качества. Възприел ги е с лоши обичаи – уж сиромаси, а пък с **„печено праси"**, уж религиозни, пък **„ограбили си попа"**. Българинът ги вижда и като големеещи се щом настъпи промяна в социалния им статус – **„пази Боже от циганин, потурчен, и от влах, погърчен"**. Видени са и като не много настойчиви и постоянни – **„Власите на края на Дунава се давят"**.

Евреите пък са видени като затворена общност, в която всеки напълно може да разчита на другия. Те водят доста различен от християните религиозен живот – **„Не питай чифутин ходи ли на черква"**, **„Бяга като чифутин от кръст"**. Поради разликите в религиите, в някои райони на България е обичай **„еврейчя"** да се нарича новороденото, още некръстено, а при покръстването му да се казва **„Еврейчя ми даде, Християнчя ти давам"**.

За българина „евреин" е дума еднозначна на народността и на религията на евреите едновременно. Поговорките не издават усещането за разлика и не съдържат в себе си елементи на негативизъм или отрицание.

Тайна е останала за българина религията на циганите. Той знае, че българи, гърци, арменци, власи са християни; че евреите са „евреи", т.е. юдеи; че турците са „турци", т.е. мюсюлмани. С циганите му е трудно – нито са мюсюлмани, нито са християни, нито юдеи. Остава вярата им да е циганска – **„Турчин да стана – много кланета, християнин да стана, много пости, циганин, та пак циганин!"**.[6]

Когато българинът вижда в поведението на „другия" нещо различно от своето или от това, което смята за нормално, той го фиксира. Но обикновено онова, което го дразни, а не онова, което предизвиква уважението му.

Антирелигиозни пословици:

Тук на света е и раят, и пъкълът.
Грижа е богът за тиквите, да не ги попари сланата!
По-близо до черквата, по-далеч от бога!
Попът ял благо, селото криво.
Попът прави, селото тегли.
Излюпи се пате – хайде на реката; опопи се поп – хайде в механата!
Хората в черква, попът – в кръчмата.
Ако търсиш попа, питай за него кръчмаря, а не клисаря.
Ако искаш да знаеш де има хубаво вино, питай къде ходят поповете да пият!
Пази боже от пиян поп и гнил дирек!
Ако е попът пиян, дяконът е залян.
Попът залива, долива, ама лозе не копае.
Светът го има за магаре, ние го имаме за владика.
Щур се попи, луд се калугери.
Попството е най-добрият занаят: и от живи и от мъртви харач взема.
Тук гроб, там роб, а на попа - пълен джоб.
Калугерска торба никога не може да се напълни.
Ако не бяха женски грехове, не би имало калугерски мехове.
Попът на закон учи, а закон не варди.
Каквото казва попът, слушай; каквото той прави, ти не прави.
Слушай окото си повече от попа.
От който се много кръсти, пази се!
Не вярвай ходжата, продава ти кожата.
Вземи за приятел поп, та да му храниш коня със зоб.
От дявола тамян и от поп – добрина.
Поп и калугер не дават, защото имат две ръце: с едната взимат, а с другата благославят.
От поп се иска пред хора.

Калугерка, светотелица: в църква отишла, дете си родила.
Смирени калугери в сряда и петък мърсят.
Света гора – света, калугерите – псета.
Който е станал калугер, не жали баща и майка.
От попов син прокопсия няма: той става я гайдар, я говедар, я хайдук.
И на хаджилък има много магарета.
Ако е писал господ, да го отпише!
Амин сандък не пълни.
Амин беса не отпъжда.
Попът гледа порязаницата, а попадията празниците.
Се по бога ходих, доде ми се подадоха божите кости.

Шеговити пословици и поговорки:
Искаш ли, калугере, да те оженим?
На калугера децата заплакали.
Един се радва на попа, друг – на попадията.
Попът пее, попадията отпява.
Зло няма, добро – да-ще господ.
Кога как ида в черква, все върба ми дават.
Да те поживи господ от Бъдни вечер до Коледа.

Пословици и поговорки за:
Вяра – безверие
Куча вяра. Песя вяра.
На обесник в къщата въже не окачай.
Тако ми верата.
Тако ми верата що верувам.
Турчин вяра има ли?
Турчин вяра няма.
Френец незнабожник.
Яка вяра като сврачи мозък.
Вяра вяра не бие.
Вяра е да се държи, а закон да се пази.
Вяра и бог.
За вяра са бият хората.
За вяра човек и да умре не е зле.
За вяра ще умра.
Който вяра ломи, невяра ще го сломи.
Който се отрича от вярата си, отрича се от бога.
Токо на християнската вера да не похулиш.
Бог – божие
Ако на криво, не смея от бога; ако на право, не смеем от бега.

Бог високо, цар далеко, няма кой да помогне.
Бог не гледа на нечисти опинци, а на чисто сърце.
Всеки за себе си, а бог за всички.
За права бога.
Кесаревото кесарю, а божието богу.
Правдата е у бога, ами у кого?
Сам бог е без грях.
Секой за себе – Бог за всичките.
Сила бога не моли.
Цар далеко, бог високо.
Човек предполага, господ разполага.
Що бог дава всичко е добро.
Бог да го прости на вярата му.
Бог и вяра.
Бог милостив.
Бог му го е дал, ама не му го е записал.
Бог се не лъже.
Боже наспори, сете турци разпори, сал едного остави и него свинар направи.
Боже опази от влашки вълци и от бяломорски гърци.
Боже опази от гладен грък, от сит вълк и от кръстен евреин.
Божи гроб и света гора са в село, ама кой ги търси.
Пази боже от погърчен и от потурчен.
Господ
Добър е господ.
Доде чиляк чалаштисва и господ му помага.
И аз мога и кон може, ама господ кога не поможе...
Пази се да те пази и господ.
Помогни си, да ти помага и господ.
Когото господ обича, той го и наказва.
Когото господ вреди, него пушка го не бие.
Да не взема, а да дава, един само господ може.
Господ не е арнаутин.
Да та пази господ от българин погърчен и от чифутин потурчен.
Да та пази господ от влах погърчен и от шоп потурчен.
Да та пази господ от сърдит поп, от сиромах хаджия и от гърчава свиня
Господ е на-стар светец.
Господ е стар чудотворец.
Господ и света Богородица.
Господ иска чисто сърце.
Де стои господ, та слуша.
Когато господ иска и светците помагат.
Църква – църковно

Намерил черква да се кръсти.
Направил си черква, направи и олтаря.
Що трябва дома, у църква не иде.
Черквата е да се молят в нея.
Чифутина не питай ходи ли на черква.
До тук кучка в черква.
До тук в черква разпояс.
От черква – на механата, от механата – на черква.
Турчин – турско
Ако в гора – вуци, ако в село – турци.
Минава като през турски гробища.
Попът с книга, а турчинът със сила.
Токо чифутска(турска) вяра да не вярвам.
Турците са куча вяра.
Турчин и аджемин едно лайно раздвоено.
Турчин и калугер са двама върли обирници – един със сила, друг с молитва.
Турчин и куче се едно е.
Турчин със сила, поп с молитва, за нас нищо не остава.
Турчину са не показвай, гърку са не подмазвай.
Кога турчин стана и чалма съдрана.
Искаш ли на турчин злото, благославяй да го пропие.
Свети, светия
И светиите грешили и пак се посветили.
Какъвто светецът, такъв и тамянът.
Поп – попски
Поп без книга и циганин без зурна.
Поп Манол носи, Сурето износи.
Попа го гледай в черква, а попадията в плевника.
Попа пее, попадията отпява.
Попа проси, попадията износи.
Попа учи хората, а хората – попадията.
Попската свиня по-много разбира от нашта ходжа.
Попски ръце вощени: каквото похване – залепва.
Попски син най-лесно се турчи.

Други:
Потурчил се пашата.
Потурчила се Мара да не носи свински цървули, а тя обула кучешки.
Да ти кажа аз тебе, как пърди вълк в джамия.
Да ти кажа аз тебе, как се плюе в джамия.
Попитали циганина: – „Кога е твой Великден?" – Той рекъл: „Кога има хлеб."
Каукът не прави кадията.

Кога се върнат чифутите от Божи гроб.
Кога трънки с качемак, кога трънки с буламач. – Потурчила са наша Трена и това изпатила.
Да съм бей, па нека съм с царвули.
Триста без Христа не струват нищо.

Фразеологизми:
А станал ага, а завил чалма.
Кажи му аго, да му е драго.
Ходя по ален фес.
До пладне Илия, след пладне Алия.
Облякъл се Алия, погледнал се – пак в тия.
Отивам по аллах керим.
Дето всички, там и гол Ахмед.
Като циганин на байрама.
Кой те пита кога ти е байрамът.
Господ ли съм бил с камъни.
Не съм бил бога с камъни.
Доде клепе черква, бия.
Научил се поп на варен/пържен, джуркан боб.
Бога ли съм гонил/ бил с камъни.
Бога ли съм разпнал.
Бог го е прекръстил.
Боже опази.
На кой бог се кланям.
Ни богу, ни светого.
На царю харач, на богу колач.
Пази боже.
След дявола върви и богу се моли.
Служа на бога и на мамона.
Да идеш на Божи гроб по калцуни(/месеви) чехли.
Да идеш на Божи гроб с дървен кон.
Кога се върнат чифутите от Божи гроб.
Не споменавай напразно името божие.
Кой те пита бръснат ли е владиката.
Пита ли те някой бръснат ли е кадията.
Верицата ти мръсна.
Верицата ти ще разплача.
От зор Христос възкресе.
Въртя се като циганин в черква.
Като попско дете на задушница, ям.
Нерде Шам, нерде Багдат.

Кога се върнат чифутите от Божи гроб.
Да се кръстиш/ прекръстиш с две ръце.
Да се прекръстиш с лява ръка.
Знае се, че Кръсто е кръстен човек.
Заведи го при попа да му чете молитва.
Както дявола чете евангелието.
Чета конско евангелие.
Доде клепе черква.
На дяволско село черква не прави.
Ходил съм на блага черква.
Що ще куче в черква.
Кога се потурчи и турска чалма нави.
Храм божи.
Ходя по ален фес.
Кисел като турчин през рамазан.
Кръстен турчин.
Да се турчиш ли, да се кавуриш ли.
Върви ми напред като турски рамазан.
Да те питам аз тебе как пърди вълк в джамия.
Кога влезе свинка в джамия.
Срал съм на джамията на върха.
Та свинка у джамия да се качи.
Мисля като мисир през велики пости.
Верицата ти мръсна.
От зор Христос възкресе.
Друг господ е.
На кой господ се кланям/се моля.
Не сърди господа.
Като през турско гробище.
Като турско гробище.
Кога си дойдат евреите от хаджилък.[7]

Изводът, който може да се направи е, че народът чрез тези пословици, поговорки и фразеологизми изразява мнението си за „другия", не толкова за чуждата религия като такава, а за носителя на тази религия. Думи, означаващи религиозни институции, длъжности и т.н. българинът е използвал, за да опише различни, предимно отрицателни, човешки качества, а не да охарактеризира дадена религия. Също така може да се каже, че българинът няма голямо доверие на църковните служители, ако съдим по многото на брой поговорки, в които се осмиват християнските попове. Прави впечатление и това, че евреите почти не се споменават в поговорките, а ако се срещат то поговорките отразяват качествата им, а не са свързани с юдеизма, това важи

и за гърците, сърбите, власите и циганите. Докато ако става въпрос за турчин, то той, в почти всички случаи, се приема като носител на друга вяра, при това носеща отрицателен знак. Разбира се, всичко това може да намери своето обяснение в историята, в културата на отделните народи, в техния манталитет.

Така предложените пословици, поговорки и фразеологизми, отнасящи се до отношението към религията, разбира се не обхващат всички възможни и всички съществуващи такива. Тази разработка не претендира за изчерпателност, но може да послужи за основа на бъдеща работа, която по-подробно и всеобхватно да се занимае с темата за отношението към своята и чуждата религия отразено в тази част на българския фолклор.

---

[1] **Павлов, Емил.** Семиотика и фолклор. Благоевград, 2005. **(Pavlov, Emil.** Semiotika i folklor. Blagoevgrad, 2005.)

[2] **Данова, Надя.** Представата за „другия" – В: Представата за „другия" на Балканите. С., 1995, с. 5–9. (**Danova, Nadya.** Predstavata za „drugia". – V: Predstavata za „drugia" na Balkanite. S., 1995, s. 5–9.)

[3.] **Калицин, Мария**. Образът на „другия"в османската наративна литература от XV–XVI в. – В: Представата за „другия" на Балканите. С., 1995, с. 41–46. (**Kalitsin, Maria.** Obrazat na „drugia" v osmanskata narativna literatura ot XV–XVI v. – V: Predstavata za „drugia" na Balkanite. S., 1995, s. 41–46.)

[4] **Градева, Росица.** Българи и турци, XV–XVIII в. – В: Представата за „другия" на Балканите. С., 1995, с. 47–54. (**Gradeva, Rositsa.** Bulgari i turtsi, XV–XVIII v. – V: Predstavata za „drugia" na Balkanite. S., 1995, s. 47–54.

[5] **Ганева-Райчева, Валентина.** Надничайки във съседния двор (Фолклористични аспекти на опозицията „свой – чужд") – В: Представата за „другия" на Балканите. С., 1995, с. 277–281. (**Ganeva-Raycheva, Valentina.** Nadnichayki v sasednia dvor (Folkloristichni aspekti na opozitsiyata „svoy – chuzhd"). – V: Predstavata za „drugia" na Balkanite. S., 1995, s. 277–281.)

[6] **Дроснева, Елка**. Българинът и „другите" в българските поговорки – В: Представата за „другия" на Балканите. С., 1995, с. 288–302. (**Drosneva, Elka.** Bulgarinat i „drugite" v bulgarskite pogovorki. – V: Predstavata za „drugia" na Balkanite. S., 1995, s. 288–302.)

[7.] Балканска народна мъдрост. Успоредици на български, сръбски, турски, руѫмънски, гръцки и албански пословици и поговорки. С., 1968; **Славейков, Петко.** Български притчи или пословици и характерни думи. С., 1972; Български пословици и поговорки. С. 1986; **Начева, К., С. Спасова-Михайлова и др.** Фразеологичен речник на българския език. С. БАН, 1974. (Balkanska narodna madrost. Usporeditsi na bulgarski, srabski, turski, rumanski, gratski i albanski poslovitsi i pogovorki. S., 1968; **Slaveykov, Petko.** Bulgarski pritchi ili poslovitsi i harakterni dumi. S., 1972; Bulgarski poslovitsi i pogovorki. S., 1986; **Nacheva, K., S. Spasova-Mihaylova i dr.** Frazeologichen rechnik na bulgarskia ezik. S., BAN, 1974.)

ГРАДСКИ УВЕСЕЛЕНИЯ НА ШУМЕНЦИ
(СРЕДАТА НА XIX–СРЕДАТА НА XX ВЕК)

GRADSKI UVESELENIA NA SHUMENTSI
(SREDATA NA XIX–SREDATA NA XX VEK)

Стела Славчева

ENTARTAINMENTS IN SHUMEN
(MIDDLE OF THE 19th – MIDDLE OF THE 20th CENTURIES)

Stella Slavcheva

Thi article presents the different forms of entertainment in everyday life of residents of Shumen, and how they become very important part of their life. This research is based on archive documents, memories and announcements in local the periodical press, they clearly show the new way of European attitudes and behavior.

This article gives information about the evening parties, balls, carnivals, and last but not least dancing courses in the city aiming to improve the art of dancing in Shumen.

В Шумен ние ценителите и любителите на истинската музика, музика, която облагородява, възвишява, преродява, която туря в трепет цялата душа, сме по-щастливи в сравнение с мнозина такива в други градове... Музиката има голяма сила, тя облекчава мъките и пробужда щастието, развива душата, смекчава нравите и възвисява човека... [1]

С името на Шумен се свързват много изяви, случили се за първи път по българските земи в епохата на турското робство, като част от културното и духовно възраждане на българския народ. Освен с първото гражданско честване на светите братя Кирил и Методий през 1813 г., с първо театрално представление, Шумен се свързва и с началото на модерния музикален живот. Тези прояви дават отражение и върху начина на развлечения на шуменци. Наред с приноса на града за културното и духовно издигане на нацията ни, неговите жители успяват да допълват и без това пъстрата палитра на

ежедневието си, разнообразявайки го с различни по вид забавления.

Целта на настоящото съобщение е, да проследи различните форми на развлечения в ежедневието на шуменци, станали неизменна част от техния живот. Изворовия материал, на който се базира съобщението – архивни документи, спомени на шуменци, обяви в местния периодичен печат и др., представят стремежа към новото европейско мислене.

Оказва се, че още от началото на XIX в. шуменци не са чужди на организираните общоградски веселия, които имат свой сценарий и програма. За подобно представление – наречено „вечеринка“, за първи път ни уведомява арменския етнограф и пътешественик Минас Пъжъшкян. Авторът изрично споменава, че представлението е организирано по случай българския празник на писмеността[2]. Вечеринката се провежда в салон, който по думите на Пъжъшкян: *„приличаше на обор или плевник, зидан с дялан камък“*[3], В програмата участва *„дълъг дървен музикален инструмент с много дупки“*[4], играе се български танц, а *„насъбрали се турци започнаха да пеят своите маанета и да играят каршлама“*[5]. Освен значението на събитието в национален мащаб, описанието на Пъжъшкян ни дава по-подробни сведения и за провеждането на самата вечеринка, с която завършва това честване.

През есента на 1850 г., под ръководството на Михай Шафран се сформира първият български оркестър за европейска музика, в който участват 11 шуменски младежи. За оркестъра на българите разказва унгарският емигрант Шандор Вереш през 1849 г. „*Българите имат оркестър преди 1849 г. Емигрантите сформират свой оркестър, дават театрални представления, печатат вестник, отварят казино“*[6]. Новосформираният оркестър репетира в дома на Анастас Хаджи Стоянов[7], на когото и принадлежи идеята Шафран да събере български оркестър[8]. В репертоара на оркестъра са включени Кадрил, Полка, Валс, Мазурка, Чардаш и други. Изпълняват се още оперна и оперетна музика, маршове, шаркии, звучи и български фолклор[9].

Танцовата музика става много популярна сред населението[10]. Това от своя страна допринася за промени в културните обноски на шуменци и техните танцови умения. С налагането на новата европейска музика оркестърът започва да изпълнява своя репертоар в домовете на по-заможните шуменци, съпроводена и с разучаването на европейски танци. Домакин на такова едно събитие е Анастас ха-

джи Стоянов, в чийто дом се стичат шуменските младежи, водени от желанието да слушат новата – европейска музика или да направят плахи стъпки в танцовото изкуство. Там, в неговия дом, шуменци, под звуците на оркестъра на Шафран, получават „*образованието на краката..*“[11]. Според Чилингиров, *„Там се събрали девойките на първенците – нещо небивало и странно за патриархално възпитаните българи. Момичета и момчета – не само събрани наедно, но и уловени през кръста за някаква дяволска игра, от която Господ знае какво може да стане”*[12].

Музикалните и танцови увеселения в дома на Ан. Хаджистоянов не остават изолирано явление. През 1851 г. шуменските търговци братя Дюкмеджиеви изграждат в своята къща специална естрада за оркестър: „*задната част на салоните над стълбата е повдигната с няколко стъпала и образува естрада за музиканти”*[13]. Това е единствената къща в Шумен с две оркестрини и два салона за танци, които са внушителни по своите размери и богато оформени. Подът на салоните е покрит с дърво, а на тавана е изработена кръгла розета във формата на слънце. Според Бидерман, символичното изобразяване на слънцето показва мястото на човека в света[14], неговото могъщество и авторитет. Затова и неслучайно в дома на уважаваните от шуменци братя Дюкмеджиеви е резбована слънчева розета. Още в самото начало, при проектирането на този дом, неговите стопани са били наясно, за какво всъщност ще бъде използван той. Те са хора търговци, често пътуват до Цариград и извън пределите на Османската империя, успяват да уловят новостите в модерна Европа и да ги представят на своите съграждани. В този дом, в определени дни от седмицата, се организират приеми и гостува оркестър. Тук близки до семейство Дюкмеджиеви имат възможността да се насладят на благите звуци на музиката и на изящния танц[15]. Навлизането на танца като форма на развлечение предизвиква различни реакции у шуменци. Повечето от тях с готовност вземат участие в организираните вечеринки, а други, по-скептично настроени, остават встрани от мероприятията. Ето как „Цариграски вестник” дава описание на тази навлязла в ежедневието на шуменци новост.*„Един маджарски авантюрист... понаучи младите момци и моми да се прегръщат и въртят на валс да се кършат в полка и да си мъдрят на кадрила. И сега им се види хоровода хориатска и просташка игра без да мислят че бащите им и майките им даже и те сами до преди малко време са го играли весма искусно и совсем не са го намървали тежък[16]”*.

След Кримската война, домът на големия възрожденец Добри Войников става център за разпространението на музика и танците сред жителите на града.

Утвърждаването им като вид развлечение за шуменци става с по-често организирани балове и вечеринки с музика, маскени балове, забави и др. Според Стилиян Члингиров, на тях кавалерите водят своите дами *„а-ла-браце" на мястото им, кланят им се и им говорят любезности"*[17]. За способността на шуменци да се веселят разказва и светския изкуствовед Константин Державин. Интерес представлява и факта, че след представянето на комедията „Михал" през 1856 г., за шуменци е имало организирана музикална-танцова забава.

Много често преминаващите през Шумен пътешественици оставят своите впечатления, някой с удовлетворение от видяното, а други с насмешка описват как шуменци бързат към своето „европейско развитие". Така през 1862 г., Райко Жинзифов публикува своето стихотворение „Европаизм в Шумен". *„Панталони модни, Хвърли он народен И дрехи народни. И сос френска риза Исто като френец, Българин излиза Чисти Европеец.....За Француски бали. В та широка стая, Млади кавалери, От края до края Все мадмоазели..... "*[18]. В този текст авторът с ирония описва навлизащата европейска мода, новите маниери в поведението и бързото им усвояване от шуменци.

На организирани от емигрантите балове, българките се учат на културни обноски и свободно държание в обществото[19]. На тях звучат изящните творби като „Така, така, полка", която става предпочитана музика в увеселителния живот на шуменци, валсовите музикални творби „Фатме", „Елвира", „Радост и жалост". Под звуците на валса „Цивилизованият българин"[20] шуменки заучават новия – европейски танц. А един от най-популярните и често свирени мелодии е „Ида валс"[21]. Освен валс, дамите и техните кавалери имат възможност да се научат да играят нови и непознати до този момент танци като кадрил, полонеза и мазурка. В средата на XIX век сред населението постепенно започва да се налага полката, която намира широко разпространение в концертния и салонен живот в града. Тя достига тук с идването на унгарските емигранти през 1849 г. и се налага като предпочитан танц в увеселителния живот на шуменци. Инструменталната музика в града бързо печели своите привърженици и ценители. Постепенно като музикален инструмент навлиза пианото, налага се и оперната и салонна танцова музика.

Интересни сведения за баловете и забавленията на шуменци

дава Илия Р. Блъсков. Според него в средата на XIX век балове се провеждат не в салони, а в стая от къща, която се осветява от лоени свещи, поставени на самите прозорци, а земята е застлана с рогозка. Но едва ли така описаната обстановка е оказала влияние върху желанието на шуменци да променят своя мироглед. Постепенно, в началото на XX век тези увеселения започват да се организират и провеждат в салоните на читалище „Архангел Михаил[22]", „Напредък", салона на хотел „Сан Стафано", казиното в градската градина, както и в танцувалния салон на Военния клуб.

За отдаването на салона на читалище „Архангел Михаил" за увеселения има някои специални условия. Подава се писмено заявление до председателя на читалището, посочва се точна дата и час на провеждането, цел и условия, при които се наема салонът. В това число дали ще се ползва осветление и отопление, което се заплаща допълнително, както и използването на пиано[23]. Разбира се посочено е, че роял от вън не се допуска, както и внасянето на питиета извън бюфета на читалището. Наемът на салона се определя и от това, за какво точно се отдава. За вечерни забави-500 лева, а за провеждани дневни такива, цената е наполовина. В посочената сума влиза и правото да се ползва салонът за една безплатна репетиция, като всяка следваща се заплаща. В посочения наем за отдаване на танцувалния салон не влизат закуската и чашата бира – задължително условие за музикантите[24]. Едно от най-важните условия за задоволяване изискванията на публиката, посещаваща организираните забави и вечеринки е добре уредената музика[25]. Танцувалният салон на читалището е обзаведен с мраморни маси, виенски столове, пейки и обикновени маси. Много често при организирането на такива увеселения се изисква специална подготовка, а за създаване на комфорт и добра атмосфера читалищната градина се украсява с флагове, книжни фенери, предпочитани поради тяхната безопасност, както и поставянето на арка над входната врата[26]. За по-добрата организация на развлекателните мероприятия през 1910 г. читалището избира увеселителен комитет[27], който има за задача да устройва подобаващи и оригинални увеселения, излети, интимни срещи и разходки. Като част от това е организирането на зоологически музей[28] в танцувалния салон по време на забавна-танцувална вечеринка. Не липсват и отправени критики към комитета по отношение на дейността му. Страниците на вестник „Шуменски вести" стават трибуна за това. Един от упреците гласи, че посоченият комитет е *„позанемарил по-важните си цели"*[29]. Популяризирането

на организираните забавленията става чрез публикувани обяви в шуменския периодичен печат. Начин за оповестяване сред шуменци на предстоящите събития е и глашатаят, чиято задача е да разтръби сред населението за предстоящите увеселения.

Много интересно обявление е поместил на страниците си вестник „Обществен глас" от 1911 г. То е насочено към всички граждани и се отнася за организиране на „Балъ Маске" или така наречения костюмиран бал в салона на читалище „Архангел Михаил". Като задължително условие за присъстващите е, всеки да бъде облечен и маскиран по най-добрия начин. За тези, които се отличават със своето маскено облекло се раздават специални награди от *„скъпоценни предмети*[30]". Вероятно тези маскени балове стават традиционни за шуменци, защото и в следващите броеве на шуменския периодичен печат има множество подобни обяви. Друга оригинална проява за шуменци е „Ловене на риба с въдица от специално приготвено езеро[31]". За организираната „Барабанска забава[32]" през 1913 г., ни съобщава запазеният архив на читалище „Арх.Михаил". Тя се организира в салона и се предвижда да протече под звуците на барабани. За съжаление липсва подробна информация относно протичането на това мероприятие. Много често в дадените обявления за организирани вечеринки се посочва и оркестърът, който ще забавлява гостите. Това е едно от важните условия, присъстващите да се чувстват добре. След като се организира музикалната вечеринка, на поканените граждани и офицери се разпращат специално изработени лични покани. Разбира се и тук ставаме свидетели на злоупотреби със съдържанието им. За една такава съобщава вестник „Шуменски вести[33]", който помества оплакване от гражданки, получили покана с неуместно съдържание. Това може да се разгледа като един вид по-разкрепостено мислене или начин за сближаване със съответната избрана госпожица. Същият вестник известява за организирана танцувална вечеринка, помествайки програма, в която се съобщава за весела поща и лотария в полза на читалището. Интересното при тази обява е, че има определен вход „10 лева на кавалер и 5 лева за дама[34]". От това става ясно, че дамите в града са се ползвали с определени привилегии при организирането на подобни мероприятия. Отново се напомня за започналите големи приготовления за осъществяването на бала. Неведнъж увеселителният комитет към читалище „Архангел Михаил" организира в градската градина конкурс за „красавици с премии"[35], както и за „най-симпатичен кавалер". Премиите се изразяват в: *„първа премия торта",*

„втора премия – буркан сладко[36]*.”* Това навярно от своя страна кара шуменките да бъдат по-изискани, по-красиви и предизвикателни освен пред журито и пред своите кавалери избраници. Правят силно впечатление големите приготовления за отпразнуването на новата 1920 година в салона на читалище „Арх. Михаил”. Тази забава вероятно е очаквана с голямо нетърпение от шуменските жители, защото в даденото обявление личи ентусиазмът в организацията. Тук за пръв път се посочва, че читалищният салон ще бъде бляскаво осветен с електрическо осветление[37].

Градски увеселения в Шумен се организират и почти всяка седмица в салона на хотел „Сан Стефано” намиращ се на площад „Арста”. В този салон шуменци стават свидетели на различни атракционни представления. Кокетният салон в дъното на градината, изцяло облицован с дърво,[38] успява да побере жадуващите за развлечение граждани. На присъстващите се предлага бира или слабоалкохолни питиета.

Казиното на градската градина също участва в увеселенията на шуменци. През 1928 г. в неговия салон се провежда вечеринка на железничари и пощенски служители[39].

Едни от най-бляскавите събития в града са баловете организирани и провеждани в салона на военния клуб. Офицерските балове се организират регулярно, по различни празнични поводи в танцувалния салон на офицерското събрание в града. Една от задачите му залегнали в неговия устав е *„организиране на развлечения за полезно и приятно прекарване на свободното от служебно време”*[40]**.** В неговия разкошен танцувален салон редовно се организират и старателно се подготвят увеселителни мероприятия с офицери и техните семейства. Организацията на бала започва седмици преди самото събитие. Определят се кръгът от поканени и видът на униформата според церемониала. Уточняват се менюто и музиката, които се утвърждават от коменданта и неговите помощници.

Много популярни сред шуменските офицери и техните семейства стават така наречените *„Танцувални вечеринки”,* които се провеждат в празнични вечери, в приемния (танцувалния) салон със сцена. Те се организират всяка съботна вечер, а право да присъстват имат само запасни офицери живеещи постоянно или временно в града[41]. Вечеринки се организират и по повод годишнини от определени събития. През 1925 г., вестник „Шуменски вести” помества на страниците си обява за организирана „танцувална вечеринка” във военния

клуб по повод годишнина от Тутраканските боеве. Като допълнение към обявата е поместено съобщение за очаквано посещение на царя и министрите[42]. За организирането на тези мероприятия се изисква специална заповед до гарнизона, в която да се упомене точната дата на провеждането. Изрично се упоменава да не се канят външни хора, освен запасни офицери, живеещи в града. Част от поканите се разнасят чрез специално организирана за целта комисия, която в деня на увеселението извършва проверка на поканите пред входа на салона[43]. По време на увеселенията музиката на военните полкове доставя така нужната нежност на струни на присъстващите граждани. Залата във военния клуб е тържествено украсена, а дамите и кавалерите са официално облечени. Всички присъстващи на тази забава танцуват валс или танго. Всеки кавалер има право на едни танц със своята избраница, която е придружена от родителите си. Изключение от правилата правят само сгодените или омъжените, които могат да танцуват само със своите кавалери или с тяхно позволение с друг. Организираните забавления служат освен за разтоварване от ежедневието, но и за сближаване между офицерите и техните бъдещи съпруги. Официалната бална вечер продължава до 22.30 часа. След този час продължава така наречената неофициална част, където започват да се свирят по модерни танци.

Интересни са и традиционните пролетни офицерски балове, които по правило се откриват с кадрил. Изключение прави един от тях, на който капитан Рачо Петров публично се възпротивява, балът да се открие с кадрил и предлага той да бъде заменен с българско хоро[44].

Забави на офицерите заедно с гражданството се организират и в салона на Долномахленското читалище „Напредък”[45] в Шумен, където се организират и танцувални курсове за желаещи. Според д-р. Рачо Рачев, „забави, заедно с гражданството” се провеждат в сградата на читалище „Напредък”, което през 1884 г. е подарено на офицерското събрание от шуменското кметство[46]. За това как са преминавали тези увеселения ясно говори стихотворението: *„На един характеристика на съвременните дон Кихоти*[47]оставено от подпоручик Васил Мутафов. Повод за него става една вечеринка от 1891 г. Няма да се спирам подробно на него, а ще цитирам това, което се отнася до забавите: *„Валс те заиграха, стиснаха се добре. Ръцете си овиха, гърдите си допряха. Един плам ги обзе, една жар ги сгре”*[48].

Забавите за шуменци и гости на града, провеждани в офицер-

ското събрание, се организират освен по празници и всяка сряда от 18 до 21 часа. Входа за посетители се равнява на пет лева[49], като събраната сума се използва за заплащане на музикантите, които се грижат за доброто настроение на забавляващите се шуменци. От това можем да предположим, че освен танцовите забави, шуменци са си организирали и други развлекателни програми по време на провеждането им[50]. В салона на военния клуб се организират и развлечения с благотворителна цел придружени с чай[51]. Такива са баловете и вечеринките организирани от женското дружество „Родолюбие". През цялото време на своето съществуване то работи за една кауза: набиране на средства за подпомагане на ранени войници или нуждаещи се граждани. През 1904 г. дружеството провежда с благотворителна цел станалата традиционна за него танцувална вечеринка с маски[52]. През 1912 г. Женското дружество организира във втория ден на Великден *„необикновена цветна танцовална вечеринка",* в салона на Военното събрание. За целта желаещите госпожици и госпожи трябва да приготвят специални костюми или пък да украсят с цветя тези, които имат. Впечатление в дадената обява прави обозначаването на магазина, от който желаещите да присъстват на вечеринката дами, могат да закупят украсите си *„до магазина на г-жа Д. Василева, гдето са депозирани разни искуственни цветя и журнали, доставени за тази цел от странство"*[53]*.*

Освен посоченото, развлечения за членовете си организират и другите дружества в града. През 1923 г. туристическото дружество „Висока поляна" организира в салона на военния клуб танцувална вечеринка. На нея се предвижда избиране на покровителка на еделвайсите[54]. Тук можем да предположим, че тази вечеринка изисква специална подготовка, с подбрана програма, а дамите участващи в нея вероятно трябва да бъдат с облекло или поне украса с еделвайс**.**

В началото на XX век шуменци вече имат възможността да получават танцувални умения чрез организирани танцувални курсове. През 1902 г. шуменското гимнастическо дружество „Юнак Крум" организира танцувален отдел, целта на който е обучение на шуменските граждани в магията на танца. Предвидено е, обучението да се провежда в театралния салон на читалище „Архангел Михаил" два пъти седмично[55]. Вероятно желаещи за подобни обучителни курсове не липсват, което личи и от подадените множество заявления, намиращи се в архива на читалище „Архангел Михаил". Интерес представлява едно подадено заявление за организиране на такъв курс с дата 12 юни

1923 г. от Магетон и Дадур от Цариград – преподаватели по модерни семейни танци. Именно в тяхното заявление е изтъкнато желанието на шуменци да се научат да танцуват. *„...по силното желание на шуменци – любители на модерни и леки танци"*[56]. Курсът се предвижда да продължи осем месеца и ще се провежда във вечерните часове в салона на читалището, където желаещите имат възможност да научат модерни танци. Интерес представляват и подадените заявления за лекционни курсове по танци. Така шуменци ще могат да се запознаят освен с теорията на танца, а също и да го приложат на практика. Теоретичен курс предлага през 1927 г. Димитър Джабаров – председател на спортен клуб „Левски". В него освен лекционни курсове по танци се предвижда и практическа част. В заявлението му изрично е подчертана необходимостта от използването на пиано за заучаване на предвидените в курса танци. През 1929 г. спортен клуб „Ханъ Омуртагъ" – Шумен[57] в желанието си да даде на любителите на танцувалните вечеринки техническа подготовка, поставя началото на танцувален курс. Продължителността на курса е един месец, но при голям интерес той може да бъде удължен. Курсът предвижда лекции по танцово изкуство, както и организирането на забави.

Поради своята етническа пъстрота, в Шумен увеселения организират и другите етнически общности. Често техните мероприятия имат благотворителна насоченост. Еврейските дружества в града „Микра" и „Макаби" организират веселие за празника „Ханука", за чиято цел изработват специална програма. В нея е предвидено участие на музиканти от еврейския младежки оркестър[58], които да се погрижи за веселието на всички присъстващи.

Увеселения организират и турското музикално дружество „Шен-юртъ"; турско културно просветно дружество „Туранъ", както и арменското дружество в града.

Изложеното до тук съвсем не изчерпва въпроса за развлеченията на шуменци през разглеждания период. Това е опит да се маркират увеселителните прояви на жителите на града, съобразени със старите патриархални традиции и стремеж към новостите, идващи от съвременния свят. Навлезлите различни форми на развлечения – вечеринки, забави, балове бързо се възприемат от шуменци, които още от Възраждането са носители на модерния европейски дух.

РЕЧНИК

Серенада – вечерен концерт. Вокално или инструментално произведение, предназначено първоначално за изпълнение на открито вечер или през нощта. Приветствена любовна песен, изпълнявана обикновено под прозореца на любимата и най-често със съпровод на китара или мандолина[59].

Кадрил – танц с четно число танцуващи двойки. Музика за такъв танц[60].

Валс – популярен танц в ¾ такт, характеризиращ се с постоянно въртене[61].

Мазурка – полски народен танц в ¾ такт. Музиката за такъв танц, музикално произведение в ¾ такт (името носи от областта Мазурия, където бил много игран)[62].

Полка – игрив и жизнерадостен чешки народен танц в 2/4 такт. Музика за такъв танц[63].

Полонеза – полски старинен танц-шествие в ¾ такт и умерено бавно темпо. Музика за такъв танц[64].

Чардаш – унгарски народен танц, на който първата част е бавна, а втората много бърза и темпераментна. Музика за такъв танц[65].

---

[1] **Зовъ, А. Концерта Гинце-Курагин. – Шуменски вести, бр. 24, Шумен, 10 юли 1920. (Zova, A. Koncerta Gintse-Kuragin. – Shumenski vesti, br. 24, Shumen, 10 yuli 1920.)**

[2] **Георгиева, Д., Минко Пенков.** Шумен и Шуменско XV–XIX век (документи и материали). Шумен, 1996. с. 308. (**Georgieva, D., Minko Penkov**. Shumen i Shumensko XV–XIX vek (dokumenti i materiali).Shumen, 1996. s. 308)

[3] Пак там. с. 309. (Pak tam. s. 309.)

[4] Пак там. с. 309. (Pak tam. s. 309.)

[5] Пак там. с. 309. (Pak tam. s. 309.)

[6] **Георгиева, Д., Минко Пенков.** Шумен и Шуменско XV–XIX век (документи и материали)**.** Шумен, 1996, с. 310 (**Georgieva, D., Minko Penkov**. Shumen i Shumensko XV–XIX vek (dokumenti i materiali).Shumen, 1996, s.310)

[7] ДА – Шумен, Ф. 471 к, оп. 2, а.е. 1. (DA-Shumen, F.471 k, op. 2, a.e. 1)

[8] **Георгиева, Д.** За първия български оркестър и музикалната култура на шуменци през първата половина на XIX век. – В: Годишник на музеите от Северна България, кн. XX, 1994 г. Велико Търново. с. 255 (**Georgieva,D.** Za parvia bulgarski orkestar i muzikalnata kultura na shumentsi prez parvata polovina na XIX vek. – V: Godishnik na muzeite ot Severna Bulgaria, kn. XX, 1994 g. Veliko Tarnovo. s.255.)

[9] Пак там. с. 257. (Pak tam. s. 257.)

[10] Пак там. с. 257–258. (Pak tam. s. 257–258.)
[11] **Виденов, А.** Очерци върху историята на музиката в Шумен. Част първа. Възраждане. Шумен, 1979 г. с.47 (**Videnov, A**. Ocherci varhu istoriyata na muzikata v Shumen. Chast Parva Vazrazhdane. Shumen, 1979 g. s. 47)
[12] **Чилингиров, Ст.** Маджари и поляци в Шумен. София, 1999 г. с. 38. (**Chilingirov, St**. Madzhari i polyatsi v Shumen. Sofia, 1999 g. s. 38.)
[13] **Ангелова, Рашел.** Шуменски възрожденски къщи. София, 1965 г., с. 56. (**Angelova, Rashel.** Shumenski vazrozhdenski kashti. Sofia. 1965 g., s. 56)
[14] **Бидерман, Х.** Речник на символите. София: Рива, 2003. с.413 (**Biderman, H**. Rechnik na simvolite. Sofia: Riva, 2003. s. 413)
[15] ДА – Шумен, Ф. 33 к, оп. 4, а.е. 8, 192 (DA – Shumen, F. 33 k, op. 4, a.e. 8, l. 192)
[16] **Кацарова, Р.** Формиране на музикално-сценична традиция в Шумен (1813–1914).В. Търново: Фабер, 2010. с. 37. (**Katsarova, R**. Formirane na muzikalno-stsenichna traditsia v Shumen (1813–1914). V. Tarnovo: Faber, 2010. s. 37]
[17] **Чилингиров, Ст**. Маджари и поляци в Шумен. София, 1999. с.43.(**Chilingirov, St**. Madzhari i Polyaci v Shumen. Sofia, 1999 s. 43)
[18] **Георгиева, Д., Минко Пенков.** Шумен и Шуменско XV–XIX век (документи и материали). Шумен, 1996. с. 340–341 (**Georgieva, D., Minko Penkov**. „Shumen i Shumensko XV-XIX vek (dokumenti i materiali).Shumen, 1996. s.340–341
[19] **Дянкова, М.** Унгарската и полска емиграция в Шумен през 1849–1850 г. – В: Сб. Шумен-Коларовград, кн. 1, Коларовград, 1960. с. 40. (**Diankova, M**. Ungarskata i polska emigraTSia v Shumen prez 1849–1850. – V: Sb. Shumen-Kolarovgrad, kn.1, Kolarovgrad, 1960. s. 40)
[20] ДА – Шумен, Ф. 471 к, оп.2, а.е. 1, л. 2 (DA – Shumen, F. 471 k, op. 2, a.e. 1, l. 2)
[21] **Виденов, А.** Инструменталната музика в Шумен през XIX век. Шумен, 1972. с. 26 (**Videnov, A.** Instrumentalnata muzika v Shumen prez XIX vek. Shumen, 1972. s. 26.)
[22] **Георгиева, Д., Минко Пенков.** Шумен и Шуменско XV–XIX век (документи и материали). Шумен, 1996. с. 11–12 (**Georgieva, D., Minko Penkov**. Shumen i Shumensko XV-XIX vek (dokumenti i materiali).Shumen, 1996, s. 11–12)
[23] ДА – Шумен, Ф. 33 к, оп.1, а.е 26, л. 102 (DA – Shumen, F. 33 k, op. 1, a.e. 26, l.102)
[24] ДА – Шумен, Ф. 33 к, оп. 4, а.е. 12, л. 3. (DA – Shumen, F. 33 k, op.4, a.e. 12, l. 3)
[25] Пак там. л. 4. (Pak tam. l. 4.)
[26] Пак там. л. 44. (Pak tam. l. 44.)
[27] ДА–Шумен, Ф. 33 к, оп. 1, а.е. 26, л. 40**. (**DA-Shumen, F. 33 k, op. 1, a.e. 26, l. 40.)
[28] Пак там. л. 41. (Pak tam. l. 41.)
[29] В. Шуменски вести, бр. 20, Шумен, 28 юни 1919. V. Shumenski vesti, br. 20, Shumen, 28 yuni 1919.)
[30] В. Обществен глас, бр. 10, Шумен, 18 февруари 1911. (V. Obshtestven glas, br. 10, Shumen, 18 fevruari 1911.)
[31] ДА–Шумен, Ф. 33 к, оп.1, а.е. 26, л. 42. (DA–Shumen, F. 33 k, op. 1, a.e. 26, l.42)
[32] Пак там. л. 48. (Pak tam. l. 48.)
[33] В. Шуменски вести, бр. 42, Шумен, 29 ноември 1919. (V. Shumenski vesti, br.42, Shumen, 29 noemvri 1919.)
[34] В. Шуменски вести, бр. 10, Шумен, 3 април 1919. (V. Shumenski vesti, br.10, Shumen, 3 april 1920.)
[35] В. Шуменски вести, бр. 29, Шумен, 14 август 1919. (V. Shumenski vesti, br. 29,

Shumen, 14 avgust 1920.)
[36] Пак там. бр 31 от 28 август 1920. (Pak tam. br. 31 ot 28 avgust 1920.)
[37] В. Нови шуменски вести, бр. 48, Шумен, 25 декември 1920 г. (V. Novi Shumenski vesti, br. 48, Shumen, 25 dekemvri 1920.)
[38] **Бакалов, Р.** Някога на кино в Шумен. Шумен, 2010. с. 20. (**Bakalov, R.** Nyakoga na kino v Shumen. Shumen, 2010. s. 20.)
[39] В. Шуменски вести, бр. 9, Шумен, 4 февруари 1928. (V. Shumenski vesti, br. 9, Shumen, 4 fevruari 1928.)
[40] Димов, Д. 125 години Шуменски военен клуб. Шумен, 2007. с. 12. (**Dimov, D.** 125 godini Shumenski voenen klub. Shumen, 2007. s. 12.)
[41] Пак там. с. 14. (Pak tam. s. 14.)
[42] В. Шуменски вести, бр.64, Шумен, 5 септември 1925. (V. Shumenski vesti, br. 64, Shumen, 5 septemvri 1925.)
[43] **В**. Шуменски вести, бр. 20, Шумен, 28 април 1923. (V. Shumenski vesti, br. 20, Shumen, 28 april 1923.)
[44] **Калинов, М.** Десетте шуменци на XX век. Шумен, 1999. с. 57. (**Kalinov, M**. Desette shumentsi na XX vek. Shumen, 1999. s. 57)
[45] 100 години Народно читалище „Напредък" Шумен. Юбилеен сборник. София, 1970. с. 28. (100 godini Narodno chitalishte „Napredak" Shumen. Yubileen sbornik. Sofia, 1970. s. 28)
[46] **Димов, Д.** 125 години Шуменски военен клуб. Шумен, 2007. с. 16. (**Dimov, D**. 125 godini Shumenski voenen klub. Shumen, 2007. s. 16)
[47] **Димов, Д.** 125 години Шуменски военен клуб. Шумен, 2007. с. 17. (**Dimov, D**. 125 godini Shumenski voenen klub. Shumen, 2007. s.17)
[48] Пак там. с. 17. (Pak tam. s. 17)
[49] В. Шуменски вести, бр.10, Шумен, 9 февруари 1924. (V. Shumenski vesti, br. 10, Shumen, 9 fevruari 1924.)
[50] В. Шуменски вести**,** бр. 15, Шумен, 27 февруари 1924.(V. Shumenski vesti, br. 15, Shumen, 27 fevruari 1924.)
[51] В. Шуменски вести, бр. 28, Шумен, 14 април 1934. (V. Shumenski vesti, br. 28, Shumen, 14 april 1934.)
[52] ДА–Шумен, Ф. 33 к, оп. 1, а.е. 27, л. 24. (DA–Shumen, F. 33 k, op. 1, a.e. 27, l.24.)
[53] В. Обществен глас**,** бр. 14, Шумен, 17 март 1912. (V. Obshtestven glas, br. 14, Shumen, 17 mart 1912.)
[54] В. Шуменски вести, бр. 4, Шумен, 6 януари 1923. (V. Shumenski vesti, br. 4, Shumen, 6 yanuari 1923.)
[55] ДА–Шумен, Ф. 33 к, оп. 4, а.е. 8, л. 7. (DA–Shumen, F. 33 k, op. 4, a.e. 8, l. 7.)
[56] ДА–Шумен, Ф. 33 к, оп.1, а.е. 31, л. 10. (DA–Shumen, F. 33k, op. 1, a.e. 31, l. 10.)
[57] ДА–Шумен, Ф. 33 к, оп. 1, а.е.31, л.15. (DA–Shumen, F. 33 k, op. 1, a.e. 31, l. 15.)
[58] В. Нови шуменски вести, бр.46, Шумен, 11 декември 1920. **(**V. Novi shumenski vesti, br.46, Shumen, 11 dekemvri 1920.)
[59] **Иванов, А., Юрдан Братков, Божил Иванов.** Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970. с. 657. (**Ivanov, A., Yurdan Bratkov, Bozhil Ivanov**. Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik. Sofia. 1970. s. 657)
[60] **Иванов, А., Юрдан Братков, Божил Иванов.** Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970. с. 298. (**Ivanov, A., Yurdan Bratkov, Bozhil Ivanov**.

Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik. Sofia. 1970. s. 298)

[61] **Иванов, А., Юрдан Братков, Божил Иванов.** Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970. с. 131. (**Ivanov, A., Yurdan Bratkov, Bozhil Ivanov**. Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik. Sofia. 1970. s. 131)

[62] **Иванов, А., Юрдан Братков, Божил Иванов.** Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970. с. 419. (**Ivanov, A., Yurdan Bratkov, Bozhil Ivanov**. Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik. Sofia. 1970. s. 419)

[63] **Иванов, А., Юрдан Братков, Божил Иванов.** Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970. с. 575. (**Ivanov, A., Yurdan Bratkov, Bozhil Ivanov**. Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik. Sofia. 1970. s. 575)

[64] **Иванов, А., Юрдан Братков, Божил Иванов.** Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970. с. 575. (**Ivanov, A., Yurdan Bratkov, Bozhil Ivanov**. Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik. Sofia. 1970. s. 575)

[65] **Иванов, А., Юрдан Братков, Божил Иванов.** Речник на чуждите думи в българския език. София, 1970. с. 835. (**Ivanov, A., Yurdan Bratkov, Bozhil Ivanov**. Rechnik na chuzhdite dumi v bulgarskia ezik. Sofia. 1970. s. 835)

ПЪРВИТЕ ЗЕМЕДЕЛСКИ ИЗЛОЖБИ В ШУМЕН И ТЪРГОВИЩЕ

PARVITE ZEMEDELSKI IZLOZHBI V SHUMEN I TARGOVISHTE

Даниел Руменов

FIRST AGRICULTURAL EXHIBITIONS IN SHUMEN AND TURGOVISHTE

Daniel Rumenov

This article examines the first in Northeastern Bulgaria agricultural exhibitions in the towns of Eski Djumaya (Montana) and Shumen, which take place immediately after the liberation in 1878. This work is an attempt to determine their importance for the development of agriculture in the regions concerned, as well as for the state as a whole.

Attention is drawn to the measures taken by both the central government and the local one. They are crucial for the strong development of this sector of the Bulgarian economy and its transformation into a leading one, compared to the other Balkan countries in a relatively short period of time.

В началния етап на развитие на България след Освобождението селскостопанското производство не търпи никакви промени от състоянието, в което се намира по време на турското владичество. Културата на селскостопанските работници е на ниско ниво що се отнася до засяваните култури и отглеждането на домашните животни. През този период държавните и местните власти се стремят да внесат стимул, за да може този отрасъл от националното стопанство да дава задоволителни резултати и да бъде конкурентен на останалите европейски държави.

В тази връзка на традиционните панаири и пазари в страната започва да се отделя все по-голямо място на тъй наречените селскостопански изложби, на които българските земеделци да излагат своята продукция и осъществяват контакти, които да са им от полза в развитието на земеделието и скотовъдството. Това твърди и Шуменският окръжен управител в Изло-

жение за състоянието на окръга от 1896 г.: „Една добра и най-съвременна мярка за насърчение на земеделието и скотовъдството, при настоящото културно състояние на нашия земеделец, се явяват конкурсите по земеделието и скотовъдството. Паричните награди от конкурсите причиняват онова въздействие върху енергията на земеделците, което възвишава и направлява труда и изнамира способи за производството. От друга страна конкурсите като възбуждат съревнование между производителите, създават частна инициатива и развиват предприемчивостта, които са най-могъщият фактор на икономическия прогрес.”[1]

Целта на материала е да представи една от инициативите предприемани от местната власт на Шуменското окръжие, а именно селскостопанските панаири и изложения на техника провеждани в двата най-големи града на областта – Шумен и Ески Джумая (Търговище) и спомогнали за развитието на този отрасъл от икономиката в посочения регион.

Първият такъв конкурс и изложение на селскостопански стоки се организира през 1894 г. в Ески Джумая в рамките на традиционния панаир, провеждащ се през месец май. Изложбата е под покровителството на Негово Царско Височество княз Фердинанд и Министерството на търговията и земеделието. Под патронажа на тези две институции такъв конкурс се организира и в Плевен. Той се ръководи от разпоредителна комисия назначена от Министъра на земеделието и търговията, а при определяне на наградите и оценяване качествата на изложените предмети към нея се прибавят още 10 души жури, избрани от изложителите.

На Ескиджумайския участват седем окръга – Шуменски, Разградски, Русенски, Силистренски, Варненски, Бургаски и Търновски (окръзи от Северна България с изключение на Бургаски. Какви са причините и дали други не са поканени не става ясно от Изложението). Открива се на 1 май, едновременно с панаира и трае до 4 май включително. Излагат се домашни животни и птици – коне (за яздене, впрегатни и за отвъждане – кобили, кобилки, кончета и жребци, катъри, мулета, магарета), волове, крави, бикове и бикчета, говеда за месо, биволи, биволици, малачета, юнци, юници и телета, овце и кочове, свине за разплод и за угояване, кокошки, петли, пуйки, гъски и патици. Показаните видове е видно, че са тези, с които разполага българският стопанин на настоящия етап на развитието си и необходими му при обработката и за задоволяване на хранителните си нужди.

Освен животните на изложбата са показани и земеделски оръдия и машини.

При определяне на наградите журито има предвид само стопаните на добитък, които се занимават със земеделие и животновъдство, а най вече стопани, които са запложадали животните си при добри екземпляри от наши и чужди породи. За машини и оръдия награди се дават само на български граждани, а за чужди такива се получава похвала. На получилите парични

награди се издава и свидетелство подписано от Министъра на търговията и земеделието и от председателя на журито.

На изложението вземат участие 168 стопани на коне, 22 на биволи, на други животни и 12 на машини. Освен на частни стопани награда е дадена и на Държавното земеделско училище в град Русе за добре подредена изложба на семена, сирена и масла, а на две чужди фирми за машини са дадени похвални листове.

На 5 май конкурсът е закрит с конно надбягване (кушия)[2].

От изложеното до тук прави впечатление, че на първия селскостопански конкурс проведен в Ески Джумая през 1894 г. не е изложена земеделска продукция, а само животинска и в съвсем малка степен земеделски инвентар. Това подсказва, че производството на селскостопански култури все още не е на нужното ниво, освен при големите земеделски стопанства (чифлици), които разполагат с необходимата техника. Друго за отбелязване е, че се награждават само български производители, като по този начин държавната и местна власт насърчава българското селско стопанство и осъществява един вид протекционистична политика в този сектор на българското стопанство. Като цяло обаче броят на изложителите не е твърде голям (трябва да се отбележи, че това е първа проява по рода си), но това можем да обясним с липсата на традиция до този момент в такъв вид дейност.

Впечатление прави и съвсем малкия брой на стопани, демонстриращи своята земеделска техника, нещо, което говори за липса на такава в малките и средни производители, а от друга страна, разполагащите с подобна едри земевладелци нямат необходимостта да участват в подобен род прояви – причина много по-малко вероятна в сравнение с първата. Такъв е и изводът на Окръжните управители що се отнася до количеството и модерността на техниката – според тях още едно две поколения стопани трябва да минат, за да измести плуга ралото. Преценката се оказва вярна с течение на времето.

Вторият конкурс организиран през 1895 г. надминава по участници и качество на изложените произведения и добитък този от 1894 г., въпреки че в него участва само Шуменски окръг. Разликата е в това, че не са застъпени конете за яздене и впрегатните, а също така биволите и воловете. Обяснението е, че тези видове са достатъчно добре развити в българското село и няма нужда стопаните да бъдат поощрявани. Това е констатирано на Първото изложение през 1894 г. Новост обаче е участието на земеделци – производители на индустриални семена – коноп, ечемик за пиво, сусам и рапица, люцерна, кръмно цвекло и др.[3]

Вижда се вече, че само за една година организаторите на конкурса обръщат внимание и на земеделието и то най-вече на новите, непознати за страната култури, които обаче имат силно приложение в стопанството. Особено това важи за рапицата и ечемика за пиво. Последният може би е свързан и с Шуменската пивоварна фабрика, създадена през 1882 г. и нейните

големи нужди за производството на бира и по този начин се стимулират стопаните, а се улеснява и работата на Пивовара в Шумен. Също така организаторите следват политика на излагане на отрасли от селското стопанство, които са слабо застъпени в селата, а на такива като изброените по-горе не се дава поле за изява заради доброто им състояние.

На третия конкурс през 1896 г. специална комисия одобрява предварително заявките за участие. В резултат на това, както и на продължителните дъждове броят на участниците е по-малък, но за сметка на това в качествено отношение е забелязан напредък в почти всички категории (причина за селективния подбор на комисията). Новост е и участието в изложението на трима пчелари[4].

Вижда се, че конкурсът, провеждан в рамките на Ескиджумайския панаир, се развива, като в течение на трите провеждани изложения се добавя по нещо ново в развитието на селското стопанство в Окръжието. Тази тенденция е валидна разбира се за всички части на държавата, а не само за Шуменското окръжие. Обръща се все по-голямо внимание на качеството за сметка на броя на участниците, но е видно, че само за три години българското селско стопанство се развива с бързи темпове и това до голяма степен е заслуга на централната и местните власти, които с различни мерки се стремят да активизират селското население. Някои от тях са следните: 1) Създаване на образцови чифлици с техника и нови култури; 2) Купуване на европейска техника продаване на половин цена, а някъде и безплатно; 3) Раздаване на безплатни семена; 4) 1000 лв. награда за успели земеделци; 5) Създаване на опитно поле за експериментиране на нови сортове[5].

След трите проведени конкурса в Ески Джумая идеята е изложбите да се провеждат веднъж на три години, но в последствие, след няколко големи прекъсвания, се установява тенденцията да се провеждат по три изложби на пет години. Освен за споменатите три сведения за такива, имаме още за годините 1915, 1924, 1929 и 1931[6].

През 1909 г., от 27 до 29 септември, в Шумен се състои и Първата изложба на животни, организирана от Министерството на търговията и земеделието съвместно с Окръжната постоянна комисия. Целта е да се прецени напредъка в отрасъла и същевременно да се насърчат стопани отглеждащи различните видове селскостопански животни. От друга страна изложбата си поставя за цел да предвиди напредъка на скотовъдството в окръга и да се даде възможност на държавата, окръга и общините да предприемат съответните мерки за развитието му през следващите години. Изложението предизвиква интереса и на други Общински съвети – Софийски, Търновски и Врачански.

По-сериозно участие от Шуменското окръжие вземат фермерите Атанас Григоров от с. Чанакчилар, Османпазарско с крави, овце и коне; Симеон Симеонов от с. Кадъ, Шуменско; Сава Кяров от Шумен с фамилни крави.

От по-далечните краища на страната също има участници – Хасеклиев от Плевен с млекарски уреди и машини. Димитър Щерев, Димитър Стоянов и П. Бонджиков изнасят на показ земеделски оръдия и машини – кукурузороначки, ярмомелки, цвеклодробачки и сламорезачки. От държавните учреждения участват Нисшето земеделско училище край Шумен и Военното конско депо при завод „Кабиюк".

Броят на изложителите общо е 584 стопани, разпределени в различни сектори – на коне, говеда, биволи, овце, кози, свине, птици и коне за надбягване. Раздадени са награди на обща стойност от 9415 лева, като освен парични награди са дадени и 17 похвални отзиви и дипломи. Констатацията е, че най-добро е състоянието на конете, на работния добитък – волове и биволи, а после кози, овце, свине. Най-лошо е качеството на кравите[7].

Доброто състояние на конете може да се обясни с добрата работа на елитния конезавод „Кабиюк", който ежегодно устройва жребцови станции и раздава на населението кобили за отглеждане, без те да са тяхна собственост.

Заключенията в говедовъдния сектор са, че нещата не стоят по същия начин както с конете. Причините са слабата намеса на властите, която подпомага стопаните само с бикове от местната Искърска порода, а добрите резултати се дължат единствено на стопаните и непретенциозността на самите животни.

Направени са изводи и за другите животновъдни отрасли. На този конкурс в Шумен не присъстват земеделски култури, което е може би един от недостатъците му, но и самата цел формулирана за организирането му не предполага такова участие.

Могат да се дадат и други данни за проведените в Ески Джумая и Шумен селскостопански изложби, но не това е целта на материала, а по скоро да се намери мястото и значението на тези прояви.

С тях централната и местните власти в България в първите години след Освобождението целят да се повиши производствената култура на селското население, като става въпрос за по-дребните земеделци и скотовъдци, да се насърчи тяхната производителност и инициатива и по този начин се повишат добивните резултати. Мерките, както се вижда особено от Ескиджумайските конкурси успяват – на всеки следващ конкурс се появяват нови култури и инициативи от страна на организаторите, естествено те са съчетани с предварителна пропаганда на новите култури, обучения на част от стопаните и създаването на земеделски училища в страната, поощряване на местната българска продукция и породи (протекционистична политика). Какви други изложения са се провели до войните засега нямаме данни, но имайки предвид състоянието на земеделието в края на 20 и 30 години на XX век, то може да се твърди, че комплексните мерки предприемани от управляващите органи веднага след Освобождението на България са дали ре-

зултат и българското селско стопанство е на сравнително по-високо ниво от това на съседните държави.

---

[1] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1895–1896 г. Шумен, 1896, с. 47. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1895–1896 g. Shumen, 1896, s. 47)

[2] Изложение на Шуменския управител от 1894–1895 г. Шумен, 1895, с. 40–43. (Izlozhenie na Shumenskia upravitel ot 1894–1895 g. Shumen, 1895, s. 40–43)

[3] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1895–1896 г. Шумен, 1896, с. 47–49. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1895–1896 g. Shumen, 1896, s. 47–49)

[4] **Любенова, Т.** Ескиджумайския „Камшик панаир". – В: Сб. Панаири, пазари, тържища в българските земи. (Под печат). (**Lyubenova, T.** Eskidzhumayskia „Kamshik panair". V: Sb. Panairi, pazari, tarzhishta v bulgarskite zemi. (Pod pechat)

[5] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1893–94 година. Шумен 1894 г., с. 22 (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1893–94 godina. Shumen 1894 g., s. 22)

[6] Пак там. (Pak tam.)

[7] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1909–1910 г. от Шуменския окръжен управител Ив. Димитров. Шумен, 1910, с. 32–42. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1909–1910 g. ot Shumenskia okrazhen upravitel Iv. Dimitrov. Shumen, 1910, s. 32–42.)

ЮНАШКОТО ДВИЖЕНИЕ В ШУМЕН (1899–1944)

YUNASHKOTO DVIZHENIE V SHUMEN (1899–1944)

Росица Ангелова

YOUNAK'S MOVEMENT IN SHUMEN (1899–1944)

Rositsa Angelova

The historical narrative presents the establishment and development of the Athletic Association in Shumen in the period 1899–1944. The town as a meeting place of teaching staff offered the opportunity to exchange thoughts and ideas of graduates that studied abroad and came back to town. Todor Yonchev was one of them. His followers established an athletic society in 1899 in Shumen. Its activity in the studied period was very vivid and this is evident by the events it organized and the participation of Shumen's younaks in them. Thereby Shumen Society "Krum Younak" contributed to the realization of the idea of physical education and sports as a means of health protection and preserving the moral principles of young people.

Юнашката организация в България е първата обществена, патриотична организация в следосвобожденския период. Тя си поставя за задача да подготви физически здрави, доблестни и смели български граждани, обладани от безпределна обич към своята родина. Далечната й цел е да възпита едно младо поколение – достоен наследник на нашите възрожденци. Предвестник на юнашките дружества са първите гимнастически дружества, създадени преди Освобождението от Апостола на българската свобода Васил Левски. През пролетта на 1864 г. той се отказва от духовния си сан. Около две години учителства в село Войнягово, Карловско. Там през 1865 г. Левски основава първото гимнастическо дружество, наречено "Тайно братство", чрез което разпространява бунтовни идеи сред местното население и подготвя младежите за борба против поробителя. Заподозрян от турските

власти, той се отправя за Северна Добруджа, където става учител в село Еникьой, Тулчанско. В това село през 1866 г. създава "Гимнастическа дружина" – организация за гимнастика и военно-физическа подготовка, която си поставя за цел да подготви младежта за националноосвободителната борба. В организацията членуват младежи, които се занимават на открито с прескачане на ровове, катерене по дървета, надбягване, надскачане, надборване и др.[1]

След Освобождението гимнастически дружества се създават в Източна Румелия. Те играят важна роля при осъществяване на Съединението на Княжество България и Източна Румелия (1885 г.). В началото на 90-те години на XIX в. тогавашният министър на народното просвещение Георги Живков посещава Лозана и присъства на гимнастическите игри, уредени от Съюза на швейцарските гимнастически дружества. Впечатлен от дисциплината, силата и красотата, демонстрирани по време на спортните състезания, той моли Съюза да изпрати десетина подготвени лица за преподаватели в българските учебни заведения. В резултат на това през учебната 1894/95 г. са назначени десет учители по гимнастика в София, Варна, Габрово, Лом и други градове. Поставя се началото на преподаването на модерната гимнастика. Едновременно с това се поставя и въпросът за създаване на организации, които да съдействат за развитието на физическото възпитание[2].

На 25 август 1895 г. по почин на родоначалника на юнашката организация Тодор Йончев[3] в София се създава първото гимнастическо дружество „Юнак". Примерът на това родолюбиво дело е заразителен. Такива дружества се основават в редица други градове на България. Инициативата обикновено е на учителите в средните училища, особено там, където има подготвени преподаватели по гимнастика. За три години се създават в страната 20 гимнастически дружества. През 1898 г. се пристъпва към обединяване на гимнастическите

дружества в един съюз. Идеята се подема от няколко души юнаци, членове на гимнастическото дружество в София. Първият дружествен главатар Шарл Шампо от името на софийското дружество „Юнак" издава покана за съединяване в името на физическото и нравственото здраве на българина.

Конгресът се открива на 15 август 1898 г. в 9 часа в гимнастическия салон на Мъжката гимназия в София. Участват 13 дружества с 23 делегати. Поради липса на средства две дружества не изпращат свои представители, но в писмата си заявяват, че са съгласни с решенията на конгреса. Така се учредява Съюзът на българските гимнастически дружества „Юнак". Целта на формацията е да се разпространява и развива гимнастиката в България, единство и взаимно подпомагане на организациите, които чрез възпитание и родолюбие да станат най-здравата опора на Княжество България. Лозунгът „Здрави и силни – дружно за Отечеството" става девиз на Съюза. Изработеният устав е одобрен от конгреса и влиза в сила от 1 септември 1900 г. Според него управлението се поверява на седемчленен управителен съвет и една техническа комисия. Избран е първият управителен съвет на съюза „Юнак": председател – Стоян Заимов, подпредседател – подполковник Георги Вазов, деловодител – Т. Йончев, счетоводител – Константин Тенев, съветници – д-р Стефан Ватев, Данаил Руевски и Гавраил Аврамов[4].

За парадно облекло се възприема униформата на Ботевите четници, а девизът е „Здрави и силни, дружно за отечеството". Специалисти гимнастици (главатари) стават предимно швейцарските учители по гимнастика Луи Айер, Алоиз Бюнтер, Шарл Шампо, Данаил Бланшу и др. Успоредно с гимнастическата дейност съюзът „Юнак" развива и възпитателна дейност. Полагат се основите на модерна национална система за физическо възпитание. Устройват се гимнастически игри, увеселения и вечеринки. Организират се екскурзии в страната и чужбина. Към дружествата се създават певчески хорове, оркестри, библиотеки[5].

Българските граждани и гражданки масово навлизат в юнашката организация. Членският състав е от всички обществени слоеве, без разлика на възраст, образование, служебно и материално положение. В организацията навлиза и част от обществения и културен елит: министър Иван Шишманов, министър Тодор Иванчев, Константин Величков, д-р Михаил Минев, писателят Трифон Кунев, художникът проф. Стефан Баджов, Рашко Маджаров, генерал о.з. Рашко Атана-

сов, юристът Георги П. Генов, историкът Никола Станев и много други.

Димитър Куцаров

На 23 май 1899 г. се основава гимнастическо дружество „Шуменски юнак", което по-късно се влива в общия Съюз на българските гимнастически дружества „Юнак". И това не е случайно предвид факта, че основателят Тодор Йончев е бил учител в шуменското педагогическо училище по химия и гимнастика (1882–1885), автор на първото ръководство по физическо възпитание. Още през 1884 г. той дарява на шуменското държавно педагогическо училище „една цяла колекция от учебни средства по химия"[6].

Дейността на шуменското дружество е тясно свързано с преподаването на гимнастика в града и с името на Димитър Т. Куцаров.

Димитър Тодоров Куцаров е роден на 14 септември 1868 г. в Шумен. Завършва четвъртокласното училище в родния си град през 1884/5 г. с похвално поведение и примерно прилежание. Сред учителите му са Тодор Байчев, Георги Д. Балкански, Ат. Краев и Я. Сакъзов. Няма данни да е учил в чужбина. Завършва курс през 1890 г. за подготовка на запасни офицери при Военното училище в София. От 1 септември 1891 до 1905 г. е учител по гимнастика в шуменското педагогическо училище. На 3 септември 1895 г. се венчава за Йорданка Попова (1874–1952), също учителка. Кум на младото семейство става Божил Райнов, шуменски окръжен управител, а обредът е извършен от свещеник Тодор Върбанов в църквата „Свето Възнесение". Главно дело за Д. Куцаров остава основаването на първото гимнастическо дружество в града, на което той става „първият главатар и устроител"[7]*. Умира на 16 юни 1905 г. Няколко години по-късно съпругата му ще получава наследствена инвалидна пенсия. Тя е отпусната на покойния й вече съпруг, който е заболял и умрял следствие извънредно ревнивото изпълнение на длъжността си при крайно нехигиенични условия. Сведенията за това дават неговите приятели и колеги – Димитър Сребров, Рафаил Попов, Б. Райнов и Иван Моллов.*[8]

Първият устав на шуменското дружество е приет на 30 май 1899 г.[9] В него се посочва, че дружеството има за цел да развива и укрепва телесните сили на членовете си, да ги направи ловки в движенията

им и да развие между тях дружелюбие. Член на дружеството може да бъде всеки, който е навършил 18 години, не е ученик в средно учебно заведение и е с неопетнена чест. Членовете се делят на действителни и почетни. Влизането в дружеството става с препоръка от двама действителни членове. Чуждите поданици могат да станат членове само по решение на събранието на дружеството. Управлението се осъществява от настоятелство, състоящо се от председател, касиер, деловодител и главатар. Първите трима се избират от действителните членове, а последният по право влиза в настоятелството. Настоятелството има мандат една година и се избира с тайно гласуване. Главатарят ръководи гимнастиката, урежда разпределението на членовете според способностите и възможностите им. За по-добрата организация настоятелството, по предложение на главатаря, назначава и необходимото число четници. Ежегодно на 1 май дружеството провежда годишните си отчетно-изборни събрания.

Гимнастическите упражнения се провеждат всяка седмица в дни и часове определени от настоятелството. На тях членовете са разпределени по чети – според упражненията, които изпълняват. Упражненията се ръководят от подготвени юнаци. Периодично централното ръководство организира гимнастически курсове в столица за подготовка на инструктори[10].

Членовете имат задължителна униформа и носят знак върху трикольорна лента през рамото. Знакът е металически лъв, държащ щит с надпис „Юнак 1899 Шумен". Празник на шуменските юнаци е Петдесетница или Ден на Света Троица, също и Духовден, голям християнски празник, който прославя явяването на Светия Дух пред апостолите, на петдесетия ден след Възкресението (след Великден). Девизът на юнаците е „Отечество, сила и приятелство".

Дружеството се издържа от членски внос, от приходите от игрите, които устройва и от помощи[11]. Има 70 члена през 1902 г.[12] На следващата година тяхната бройка вече е 195. През 1903 г. дружеството изнася две публични сказки и частни семейни вечеринки. През май избира ново настоятелство и започва редовни занятия[13]. Започва да функционира и клон „Юнакиня" с капитал 1200 лв.[14]

Първият юнашки събор се провежда от 9 до 11 април 1900 г. Присъстват 11 дружинки със 700 юнаци. Вторият събор е свикан от 14 до 15 април 1902 г. в Пловдив. Участие вземат 30 дружини с 2 000 юнаци. От 22–24 април 1904 г. в София се провежда Третият юнашки събор, на който няма шуменски представители. На него дефилират

33 дружества с 3 000 юнаци от цялата страна. За първи път участие вземат и жените-юнакини. Сред изпълняваните упражнения са: бокс, борба, упражнения с пики, с копия, с гири, с пушки, скок височина, скок дължина, прескачане с върлина, на кон с гривни, на успоредка, на маса, на висилка. Интересни са народните игри – хвърляне на камък (16 кг) с една ръка от място и после тичане; вдигане на камък с една ръка (20 кг); вдигане на камък (45 кг) с 2 ръце; скок от място, бягане 100 м; бягане 1000 м с препятствия. Изпълняват се от малките юначета и ръченици и различни танци. Сред най-харесваните е „Танц с розови букети".

Главен печатен орган на Съюза на българските гимнастически дружества „Юнак" е сп. „Здраве и сила", излизащо от 1904 г. Първоначално то се печата в Кюстендил и Варна, а след това се установява трайно в столицата.

Запазена снимка в Регионалния исторически музей в Шумен дава обилна информация за това кои са шуменските юнаци в началото на XX век. Снимката е подарена от Ксенофон Янков и направена през 1901 г. в местността Кьошковете. От данните става ясно, че дружеството е председателствано от полк Каратанов – командир на 7 Преславски полк, а главатар е Дим. Куцаров. Членове на дружеството са: *Герчо Градинаров, Икономов, знаменосец Иван Стоянов, Трифон Генчев е оръжейник, Радуш Радушев, Димитър Василев, Каракулаков (военен), Георги Мощев, Минчо Кривошийков, Ал. Тодоров, Каракулаков (железничар), Божан Медникаров, Д. Рачев, Коста Д. Радев, Кс. Янков, Ранчо Ранчев, Стефан Панев, Коста Чилингиров, Ченгелиев (адвокат), Асен Д. Кърджиев, Кривошийков (лесовъд), П. Дюгмеджиев (лесовъд), Миню ... – чиновник, Велико Дюгмеджиев, Желев – учител, Дечко Каров, Живко Чешмеджиев, Дим. Радев – учител музикант, Сава Саблев – духовник, Никола Банов – чиновник, Божан Коларов – телеграфист, брат на В. Коларов, П. Гинев – съдия, Иван Касабов – журналист, Ат. Денев учител, Сава Карагьозов – търговец, Евтим Николов – банков касиер, Герчо Тепеделенев – търговец, Васил Капрелов – чиновник, Персиян Бошнаков – чиновник, Михаил Моллов – техник, Антон Янков – учител, Димитър Куцаров – учител по гимнастика, П. Минев – учител, полк Караджов – командир на 7 полк, Христо Стоилков – учител, Стилиян Хорозов – съдебен чиновник, поручик Станчо Марашлиев, Краев – чиновник, син на Ат. Краев, Даулов – чиновник, Ради Радев – инженер, Герганов – артист, Кънев – офицер, Тома Георгиев – учител химик, Рафаилов – оръжей-*

ник, Боян Стателов – офицер, Велислав Мощев търговец, Совaджиян – чиновник, Борис Станев – морски офицер, Даулов – търговец, Момиров – офицер. Позволихме си този подробен списък, защото това е единственото свидетелство за членуващите в гимнастическото дружество в града ни[15].

За гимнастически салон шуменските юнаци използват салона на педагогическото училище. Застъпени са предимно упражнения на уреди – висилка, успоредка и халки. Практикува се и вдигане на тежести. През 1905 г. дружеството участва в гимнастически състезания в Букурещ. Там е по покана на русенското Гимнастико-плувателно дружество „Юнак", което е в братски отношения с букурещкото дружество. Игрите се провеждат по време на великденските празници. Съгласно Окръжно на Централното софийско дружество всяко дружество може да вземе участие най-много с три номера (два номера на юнаци и един на юноши или обратно). На общите игри се изпълняват игри за юноши само с пушки. Според ръководството ефектът от българското представяне е поразителен. Самите румънски държавни мъже се произнасят така: „Ако тия 1 500 юнаци са само от 14 дружества, то щастлива е България, че има такива организирани младежи и ще може да брани границите от три страни едновременно и то с успех."[16]

С настоятелни молби на членовете шуменското дружество получава така желаното място за салон. Гимнастическият салон е построен върху празно общинско място в черковната махала. Съгласно уговорката с Общината в случай на ликвидация на дружеството мястото става общинско[17]. Шуменските юнаци с голям ентусиазъм започват да набират средства за строежа от членски внос, дарения и заем от банка „Бъдащност"[18]. През 1906 г. дружеството получава 200 лв. помощ от Министерството на народното просвещение[19]. Дарения получава и от частни лица: 10 лв. – Кънчо Димитров, по 5 лв. – д-р П. Кърджиев и Ив. Моллов, 15 лв. – Стилиян Пушков, 20 лв. – К. Свраков, 100 лв. – Еснафско-манифактурджийското съсловие по случай празника на съсловието „Свети великомъченик Пантелеймон" и 50 лв. от д-р Стоян Данев. Сред дарителите е и Еврейското гимнастическо дружество[20]. Събраната сума е 4 000 лв., но тя е недостатъчна. Затова ръководството изпраща писма до еснафските организации в града, в които отправя искания да бъдат подпомогнати в своето начинание. На страниците на вестниците „Обществен глас" и „Народна воля" излизат списъци с многобройните дарения за построяване на гимнастическия салон.

През 1907 г. в Русе се провежда IV Юнашки събор. От Шумен

тръгват 75 юнаци, начело с д-р К. Свраков. Пътува и Велико Дюгмеджиев, който дирижира единствения юнашки оркестър от флейтисти в България[21]. На 12 декември с.г. под вещото ръководство на новоназначения капелмайстор на VII преславски полк Александър Георгиев е образуван тамбурашки оркестър при дружеството[22].

През 1908 г. гимнастическите дружества в Шумен, Попово, Търговище и Омуртаг са сред поканените да вземат участие в Първия частичен конфедеративен събор в Разград, насрочен за 6–8 септември с.г. Едновременно с това дружеството дава градински увеселения с юнашки игри[23]. Всяка година дружеството провежда гимнастически състезания и който се представи най-добре, става знаменосец на организацията, а следващите двама в класирането се определят за негови асистенти.

В Окръжно № 134 на Управителния съвет на Съюза на българските гимнастически дружества „Юнак" от 6 юни 1909 г. по повод на екскурзията до Одеса, организирана за всички гимнастически дружества в страната, се казва: "Нашето окръжно от 23 май, с.г., с което каним съюзните юнаци за първия юнашки излет в Русия, се посреща навсякъде с ентусиазъм. Управителният съвет получи възторжени отзиви и готовност от почти всички дружества за участието им в тоя бележит излет. Покрай юнаците много граждани от различните градове изказват желание да бъдат допуснати да участват в юнашкото посещение на нашата освободителка." В същото Окръжно се посочват и песните, които по време на посещението ще се пеят от юнаците. Това са: руският и българският химн, юнашкият химн „Днес е ден велик тържествен", „Хей там за Дунаем", „Днес е празник за юнака", „Хей славяни", „Хей юнаци, час настана", „Ний ще победиме всички дружно кат вървим" и „Мила родино". След изброяването на песните се добавя, че ако на някое дружество са необходими ноти за някоя от споменатите песни, те могат да ги поискат от юнака В. Дюгмеджиев в Шумен, който ще бъде диригент на общия юнашки хор[24].

Подробности научаваме от Удостоверение № 134 с дата 17 август 1902 г., издадено от Шуменското гимнастическо дружество „Юнак Крум", лична собственост на анонимен колекционер. От него става ясно, че В. Д. Дюгмеджиев е член на това дружество и е диригент на юнашкия хор при същото дружество, от когото е композиран марша на шуменския юнак. В архива на музикалния деец се съхранява нотен текст, написан в размер 2/4, който вероятно е споменатият марш. Не се откри текстът на марша и неговият автор. Запазени са няколко реда

– „Ний сме шуменски юнаци /юнаци и момци отбрани// на гърди ни рани от куршуми //пък сърца ни с пламък...”[25] От водената преписка между Дюгмеджиев и Управителния съвет на българските гимнастически дружества през 1909 г. пък става ясно, че единствен той в страната притежава химните и маршовете на всички български съюзни гимнастически дружества с текстовете и нотите им. Нещо повече, той има изключителните права да се разпорежда с всички гимнастически дружества в страната относно измененията и допълненията на текстовете и музиката на юнашките песни и маршове. Това е високо признание за Шуменското юнашко дружество и заслужилия музикант от първото десетилетие на XX век[26].

Общата криза, която обхваща Съюза не подминава и шуменското дружество. В Окръжно № 79 от 17 януари 1911 г. се казва: Според оскъдните данни, които има УС за живота и дейността на дружествата, той заключава, че състоянието на съюза ни сега се характеризира със застой в техническо и административно отношение... Дори и силни някога дружества внезапно спират дейността си, без да има за това някакво съобщение в съюзното управление и без да оставят някаква следа от миналата си дейност. Заспиването на дружества, като тия в Търново, Шумен, Габрово и др. е тревожен факт”. През 1912 г. шуменското дружество според УС е от полуредовните 14 дружества, които имат настоятелство, водят преписка, но откъслечна, няма съобщения за тяхната дейност и не плащат вноски[27]. Дейността му е на приливи и отливи, а по време на Първата световна война прекратява дейност.

По време на Първата световна война Съюзът на гимнастическите дружества „Юнак” прекратява дейността си. След покрусата от Ньойския мирен договор ръководството свиква Девети редовен юнашки събор (17–18 юни 1920 г., София), на който да се избере нов управителен съвет и се пристъпи към изменения на устава съгласно променените реалности. На конгреса присъстват 50 делегати от 16 съюзни дружества, като шуменското е представено от Асен Друмев. Всички единодушно подкрепят целта на Съюза на гимнастическите дружества – да разпространява и развива гимнастиката в Царство България, а чрез нея повдигане и укрепване телесните и нравствените сили на българския народ, за да се поддържа бодър дух.[28]

Веднага след като се прибира в Шумен, Друмев възобновява дейността на клона. На 5 декември 1920 г. дружеството приема устав. Уставът разкрива целта – развитие и укрепване на членовете, за да

станат те смели и ловки в действията си; да развие дружелюбие между тях, за да възтържествува юнашкия девиз „Здрави и силни дружно за отечеството". Член на дружеството може да бъде всеки, който е навършил 18 години, който не е ученик и е с неопетнена чест. Действителните членове са длъжни да вземат участие във всички гимнастически упражнения, събрания, тържества и екскурзии. Спомагателните са задължени да присъстват на всички събрания и тържества. Членският внос за действителните членове е 2 лв., а за спомагателните – 3 лв. Два лева плащат и членовете на юношеските чети. Почетен член е само лице, което има особени заслуги за развитието на дружеството. Провъзгласеният получава специален диплом[29].

Дружеството се управлява от настоятелство, което се избира чрез таен избор, а след това сами разпределят длъжностите. С отделна листа се избира главатар и знаменосец. Годишните отчетно-изборни събрания на дружеството се провеждат през първата половина на месец октомври. А ежемесечно се провеждат редовни събрания. Дружеството поддържа детски, юношески и юнакински чети. Освен тях могат да се откриват клонове по фехтовка, езда, танци и пр. Дружеството има печат и знаме с надпис "Гимнастическо дружество Шуменски Юнак Крум". Цветът на знамето е от едната страна син, а от другата червен. Униформата се определя от Съюза на българските гимнастически дружества. За свой празник дружеството определя денят „Петдесятница" – рождения ден на Светата Църква. Така както апостолите са събрани в единомислие, по препоръката на Спасителя, юнаците искат в живота, в делата, в общественото служение и изяви членовете на дружеството да бъдат единомислени и единодействени, да бъдат благоденствени, мирни и във всяко отношение благопреуспяващи. Към приемането на устава ръководството е с председател Д. Каров[30].

На 20 юни 1921 г. шуменското дружество отпразнува годишния си празник. Сутринта в църквата „Св. Възнесение" се отслужва панихида за убитите през войните за национално обединение и починали членове на дружеството. Главатарят А. Друмев държи реч. След обяд има игри с премии, а вечерта на градската градина – увеселение. Избрано е ново настоятелство – председател Д. Каров, подпредседател Н. Киселов, секретар поруч. Г. Ненков, домакин В. Беделев, и съветници М. Моллов, подпоручик Пашмаков и Я. Калчев, контролна комисия – подп. Щерев, поруч. Горанов и Абаджиев и техническа комисия – госпожици Табакова, Леополдова и Стоянова. Дружеството

организира игри за действителните си членове всеки понеделник и четвъртък по два часа. Веднага след това Друмев отпътува за столицата, за да вземе участие в дванадесетдневен курс за главатари[31].

Още на 11 януари 1922 г. шуменските юнаци дават голяма танцувална вечеринка. Тя включва следната програма: юнашки химн – изпълнява юнашки хор; реферат, изнесен от главатаря; балет на юнакините; пирамиди – юнаци; упражнения с тояжки – юначета; упражнения на успоредка – юнаци; живо изкуство – юнаци; балет – юнаци и юнакини. В края на игрите има хора, веселие и танци. Главатарят на дружеството открива за всички желаещи курс за подготовка на четници[32].

Десетият извънреден конгрес на българските юнаци заседава в столицата от 10 до 12 юли 1921 г. Друмев е делегат и е избран в конгресното бюро. На висшия форум е обсъден проекта за изменение на съюзния устав, проекта за изменение и допълнение на правилника за юнашките събори, приета е униформа за юнаци, юнакини, юноши и юношки. В работата вземат участие вече 61 делегати от 22 съюзни дружества. Всички председатели четат отчет за дейността на своите дружества, което дава възможност да се осветли разнообразната дейност на клоновете. Съюзните дружества са разпределени в пет области – Софийска, Търновска, Дунавска, Черноморска и Тракийска. Към Черноморска влизат Варна, Провадия, Шумен и Попово. Година по-късно се приемат промени и в устава с оглед на това деление. Учредява се управително събрание, в което влизат членовете на управителния съвет и председателите на петте области, като първото им заседание е на 20 април 1922 г.[33]

На 19 юли 1922 г. в София се провежда XI редовен конгрес, открит от просветния министър Стоян Омарчевски. На него се приема правилника за издаването на сп. „Здраве и сила” и за юнашките построявания и церемонии. Обмислят се идеи за отбелязването на четвъртвековния юбилей на Съюза. Шуменското дружество е представено от главатаря Спас Зелков[34]. На 10 декември с. г. се провежда и годишното отчетно-изборно събрание на шуменските юнаци. На него Зелков ги запознава с решенията на XI конгрес и се избира ново настоятелство с председател Борис Балтаджиев[35].

На 25 февруари 1923 г. членовете на дружеството дават възпоминателно юнашко утро по случай 50 годишнината от обесването на Апостола на българската свобода Васил Левски. Утрото започва с доклад на тема „Васил Левски и Юнашката организация”. Добрите из-

пълнения красноречиво показват работата на главатарите С. Зелков, В. Чукова, Н. Скорчева, В. Табакова и С. Минев. На присъстващите е обявено, че следващото утро ще бъде на Връбница в полза на съюзната каса. Предвижда се в него да вземат участие всички чети на дружеството и да се играят предимно съборни упражнения. Изпратени са покани до председателя на Управителния съвет и на Техническата комисия, както и на софийските юнаци и юнакини, които да гостуват и представят свои упражнения. И наистина – юнашкото утро на 1 април е истински празник за шуменци. Първо се представя на публиката доклад на тема „Цел на гимнастическото дружество „Юнак". Уредена е и лотария за събиране на средства за фонд „Ремонт на дружествения салон и покупка на уреди". На 27 и 28 май 1923 г. шуменските юнаци организират екскурзия до гр. Разград, където провеждат срещи и съвместни игри с дружество „Делиормански юнак". На уречения ден 180 юнаци, с униформи потеглят за Разград с 35 коли и музика. Посрещнати са радушно и няколко пъти дефилират из Разград[36].

На 13 април 1924 г. се провежда поредното годишно отчетно-изборно събрание на шуменските юнаци. Променените политически реалности дават отражение. Начело на дружеството е запасният генерал Иван Шкойнов[37].

Ежегодно съюзът организира през летните месеци в столицата курсове за учители по гимнастика. Те са с тригодишен курс на обучение, безплатни и в тях подготовка получават много български педагози. През 1924 г. от Шумен участие в тях вземат Йосиф Геров и Злати Иванов[38]. Между 14–17 юни с. г. в София тържествено се провежда Шестият юбилеен юнашки събор, който се отличава със своята многолюдност и отбелязва подобаващо четвъртвековния юбилей на Съюза. Лично българският монарх приветства българските юнаци (8000 души), както и техните гости – 120 чешки соколи и 28 швейцарски гимнастици. Шестият юнашки събор е трибуна и на общата униформа за юнакините. Всяка уважаваща себе си дама трябва да се снабди с походно и игрално облекло. Походната униформа се носи при манифестации и когато юнакините дефилират при откриването или закриването на юнашките събори. Тя има следните елементи: бял калпак с червено дъно, кремава блуза, на която ръкавите горе са широки, а яката е обърната надолу, колан, широк 4–5 сантиметра, избродиран с чапрази, пола и жакет в един цвят. Игралният екип е: къса плисирана пола, блуза със синя яка и маншети, колан, чорапи и черни терлици[39].

Дванадесетият извънреден конгрес на Съюза на българските

дружества „Юнак" се провежда от 9 до 12 януари 1925 г. Присъстват 125 делегати, а шуменците са представени от ген. Ив. Шкойнов и Сп. Зелков. Конгресът тържествено провъзгласява юнака К. Панайодов за почетен член и благодетел на Съюза. Признанието е заради жеста му да подари собственото си четириетажно здание в София. Сред важните въпроси, които се обсъждат е този за отношението към спортните организации, за приемането на наказателен правилник във връзка с дисциплината в юнашката организация, за пресичане опитите да се внесе политически елемент в организацията и пътищата за пресичането им и др.[40]

Веднага след конгреса (на 8 март 1925 г.) шуменските юнаци провеждат поредното отчетно-изборно събрание, на което избират настоятелство в състав: председател Никола Таркаланов (окръжен управител) и подпредседател Ат. Стоянов. На сбирката се обсъждат и задачите във връзка с предстоящия XIII редовен конгрес. Той заседава от 4 до 7 септември 1925 г. във Велико Търново. В работата му участие вземат 131 пратеници на 35 дружества, сред които и шуменското с делегат Спас Зелков. Председателят на Съюза Христо Атанасов дава отчет за дейността за един дълъг период – от 1922 до 1925 г.[41] През октомври 1925 г. в Шумен се провежда областно събрание на Черноморската област. В работата активно участие вземат и главатарите от областта[42].

Новата 1926 г. естествено носи промяна в настоятелство. Председател е отново Търкаланов, но заместник-председател става Никола Шехиров, запасен подполковник, директор на банка „Плиска", главатар Зелков, секретар Иван Дочев – по това време само чиновник в общината, касиер Хр. Симеонов, съветници – Тодор Христов (директор на театър „Одеон"), Д. Мирянов и К. Дюгмеджиев. Неоценима е работата на техническата комисия, в която активно участие вземат учителите Ст. Минев, В. Табакова, А. Зографова, Н. Скорчева и В. Чичова[43].

Четиринадесетият редовен юнашки конгрес се провежда в Сливен (28–31 авг. 1926 г.). Присъстват 159 делегати от 41 дружества. Пратениците от цялата страна са посрещнати радушно пред нарочно приготвена арка. Юнаците, спретнати в новата юнашка униформа, влизат в града обсипани с цветя и китки от сливенското гражданство. Заседанията се провеждат във Военния клуб. На конгреса се дебатира по важни организационни въпроси. Изнесената информация за съюзните издания е впечатляваща – тиражът на „Здраве и сила" е дос-

тигнал 4000 броя, а на „Главатар" – 1200 броя. Дава се мандат на ръководството да се произнесе по присъединяването на организацията към международната гимнастическа федерация, както и по участието в предстоящата олимпиада. Отлага се VII общ събор за 1929 г., тъй като през 1928 г. ще се чества 50 години от освобождаването на България от османско иго, в които тържества се разрешава да участват само възрастните юнаци. Новото ръководство се председателства от д-р Владимир Руменов – лекар и депутат. Учредява се към Съюза Народен комитет. В ръководството му влизат утвърдени български учени. Първият председател е проф. Васил Златарски, подпредседател Никола Станев (историк и председател на Класния учителски съюз) и секретар Елена Консулова-Вазова. В комитета влизат 45 души, които работят в пет секции – връзки с чужбина; организационна; педагогическа и културно-просветна; секция за печата и финансова[44].

Петнадесетият юнашки конгрес заседава във Видин (19–22 авг. 1927 г.). Избраният нов председател Димитър Лазов подлага на гласуване няколко резолюции – по репарациите и наемната армия; протест срещу репарационното бреме и подкрепа на българското правителство с настояване да се върне системата на наборната армия. Сред дискутираните теми са за приемане на юнашки катехизис. В късната есен умира дългогодишният председател на съюза – Хр. Атанасов. В знак на уважение и признателност е обявен 21 дневен траур. Веднага след траура поповските юнаци гостуват на шуменските и вземат участие в освещаването на построена чешма от Шуменската окръжна постоянна комисия. В шуменския клон също има промяна на мястото на председателя Н. Шехиров е избран д-р Александър Стоянов[45].

Шестнадесетият юнашки конгрес се провежда от 26 до 30 август 1928 г. в Плевен. Присъстват 138 делегати, които представляват 44 дружества. След откриването на конгреса от председателя Д. Лазов, всичките юнаци-делегати се отправят към мавзолея, издигнат в памет на падналите руски войници при превземането на Плевен, а при започване на заседанията бурно е аплодиран първият председател на Съюза „Юнак" Стоян Заимов. На разискване са подложени важни въпроси. Ръководството получава подкрепа да се настоява пред МНП относно смяната на инспектора по физическо възпитание, който с всички сили се стреми да наложи скаутското движение, за сметка на другите спортни и туристически организации в страната. Председателят Лазов е преизбран. За първи път в главатарския съвет е включена жена – Руска Колева[46]. Шуменци имат ново настоятелство с председател полк. Заимов[47].

През 1928 г. Съюзът „Юнак“ привиква главатарките на юнакините, за да участват наравно с главатарите на юнаците в 10-дневен курс. Резултатите не закъсняват. Две години по-късно 620 главатарки и юнакини удрят в земята силния пол. Изпълненията им на уреди и в атлетиката карат мъжете да се почувстват неудобно. Единственото, което ги успокоява, е, че женската гимнастика развива други мускули и търси други ефекти, които не конкурират юмруците им. Гимнастическите упражнения за красивия пол са строго дозирани и с точна цел. Тогавашните главатарки ползват богатия световен опит на страни като Чехия, Италия, САЩ, Швейцария и най-вече Германия[48].

Голям покровител на Съюза е цар Борис III, който е и почетен председател на „Юнак“. През 1930 г. той награждава лично юнакините - победителки в надпреварата. Царят връчва специален диплом, лавров венец и златен ръчен часовник на Димка Христова от „Черноморски юнак“, която побеждава на уредите и в петобоя. До 1944 г., когато е закрит Съюзът непрекъснато се правят нововъведения по отношение на униформата. Походната форма включва черни обувки, черни чорапи, пола и куртка от фин ленен плат, бяла блуза, бял калпак и юнашки колан. Игралната форма пък е: бяла блуза с червен шнур покрай деколтето и с българска бродерия отпред и по ръкавите, синя плисирана пола и червена кърпа за главата. С нея гимнастичките се борят с уредите и търчат по пистите. Двете униформи, с незначителни промени, са задължителни и за гимназистките[49].

След триумфа си у нас нашите юнакини решават да смаят и света. 24 от тях участват на международните дамски състезания във Венеция през 1931 г. Ритмичните им ансамблови изпълнения грабват първата награда, заради което гръмва световната преса. На следващата година момичетата се отсрамват на гимнастическите състезания в Прага с кръшна ръченица, а през 1934 г. показват за пръв път, на какво са способни на уредите и в Будапеща. През това време се внасят и сериозни поправки в подготовката, а от 1933 г. юнакините, освен в гимнастиката и уредите, започват да се състезават в щафетното бягане, волейбола, баскетбола. Юнакините показват, че с масовото си участие в състезанията, те защитават идеала за модерната жена и затвърдяват истината, че телесната култура създава здраво и красиво тяло. Съревнованието пък е средство за стимулиране на човешката суета. Две от най-прочутите юнакини през 30-те години са Райна Краева от „Русенски юнак“, която неизменно побеждава на уредите, и Славка Буреш от „Софийски юнак“ – най-добрата атлетка. Последната е дъщеря на

Йосиф Буреш, един от основателите на Българския олимпийски комитет и неизменен главатар на „Юнак“[50].

Репетиция за XVII конгрес е проведеният от 12 до 14 юли 1929 г. във Варна Втори областен събор на Черноморската област. В навечерието има заря, а по време на събора се провеждат различни игри – упражнения с венци, ритмични упражнения. Специално внимание е отделено на представените упражнения с гирлянди от 12 юношки от Шумен. Шуменци завоюват множество награди – индивидуални вземат Надежда Иланджиева и Мария Славова, а на уреди – Христо Маршлиев, Борислав Филипов и Иван Дянков[51].

Седемнадесетият юнашки конгрес се провежда в Бургас от 28 до 31 август 1929 г. Делегатите са тържествено приветствани от председателя на Народния комитет при съюза д-р Васил Златарски. Доклад на тема „Национално възпитание и задачите на юнашката организация” изнася юнакът д-р Стоян Чакъров. Всички единодушно се обединяват и гласуват резолюция в подкрепа на малцинствата и за прилагане на всички клаузи за защита на малцинствата и на българските интереси. За първи път членовете на Народния комитет издигат идеята за откриване в България на Висше училище по физическо възпитание[52].

Спас Зелков

1930 г. е изпълнена с инициативи на Съюза. Първо шуменци си избират ново ръководство в състав: председател Дечко Каров, подпредседател Н. Шамарджиев и секретар Петър Пенев. През юли с.г. се провежда VII юнашки събор в старата столица Търново, открит лично от цар Борис III. В него умения демонстрират 20 000 юнаци от всички дружества. Шуменци се представят подобаващо. С награди си идват: Христо Марашлиев – II награда, диплом и стенен часовник от фонд „Маня и Петко Сирманови”; Мара Гладова – I награда в състезанията на уреди за юношки и лавров венец с диплом и ваза от Женския съюз[53].

Осемнадесетият юнашки конгрес заседава в Разград (21–23 септ. 1930 г.), центъра на Делиормана и в близост до румънската граница и златна Добруджа. На него е избрано ръководство, начело с проф. д-р Стефан Ватев. Констатира се, че в някои среди на МНП се опитват да разрушат юнашката организация, като подлагат на преследване главатарите. Последните, за да не изгубят работата си, не

вземат дейно участие в живота на дружествата и това обрича на застой организацията и дейността им. Всички приветстват образуването на фонд „Юнашко четиво”[54].

Деветнадесетият юнашки конгрес се провежда в Белоградчик (28–30 авг. 1931 г.). Председателят, проф. Ст. Ватев, съобщава данни за участието на Съюза в международните състезания във Венеция, където са завоювани награди от юнаци и юнакини, както и за конгреса на Международния гимнастически съюз в Париж. Факт е законът за физическото възпитание, в който са прокарани принципите на организацията и в голямата си част е дело на самите юнаци[55]. През същата година се създава Федерация на родолюбивите организации, в която влизат: Съюз на запасните офицери, Съюз „Юнак”, Български народен съюз „Кубрат”, Съюз „Българска родна защита” и Съюза на колоездачите в България. Обединението е учредено на началата на пълната автономия на всяка отделна организация със седалище София. Целта е всички родолюбиви организации да се обединят в името на запазването на устоите на българската държава, религията, морала и националния дух. Целта е чрез устна и печатна пропаганда да се реализират целите. Управителният съвет на федерацията се състои от постоянни делегати от по двама души за всяка организация, а уставът подлежи на одобрение от конгресите на членуващите организации. На 27 декември 1931 г. организациите начело със съюзните си знамена се събират на молебен в черквата „Свети седмочисленици” в столицата, след което манифестират по софийските улици[56].

В студените януарски дни на 1932 г. в София заседава Научен конгрес на дружеството на учителите по физическо възпитание. Шуменското участие е в лицето на Христо Марашлиев. На участниците са прожектирани филми, посветени на двете висши германски училища по физическо възпитание в Шпандау и Грюневалд[57]. Месец март като че ли донася събуждане за шуменското дружество. След застой в дейността шуменските юнаци провеждат годишно отчетно-изборно събрание. Новото настоятелство се председателства от Никола Шехиров (запасен подполковник)[58].

Двадесетият юнашки конгрес се свиква в Горна Оряховица (28–30 авг. 1932 г.). На проведения там XVII редовен конгрес участват двама делегати от Шумен – Дим. Рачев и Сп. Зелков. На юнашкия конгрес се обсъждат промени в устава и възможностите за изменение на юнашката униформа, в посока нейното поевтиняване[59]. Ежегодно съюзът организира множество курсове. През април 1933 г. в столи-

цата се провежда главатарски курс по лека атлетика и спортни игри. Участие в него вземат 54 юнаци и юнакини. Сред участниците е шуменецът Йордан Пачов. Последва юнашки главатарски курс, който включва теория и практика по методика, лека атлетика, плуване, гимнастика и хора. Измежду 83-та юнаци, двама са шуменци – Б. Филипов и Д. Папазов[60].

XXI конгрес заседава в Кюстендил (27–29 авг. 1933 г.) в салона на читалище „Братство". Всички са гости на едно от най-старите гимнастически дружества в страната – „Осоговски юнак". Приети са много документи – Правилник за юнашките събори и състезания, Правилник за стрелковите легиони, Правилник за конните чети и Правилник за съюзния почетен знак. Промените са съобразени с европейската практика и са наложени от времето. Сред по-важните промени са за въвеждането на ново административно деление и нова дислокация на съюза „Юнак", за да се отговори на новата програма за физическо възпитание в юнашката организация. Цялата страна е разделена на 8 юнашки области и 4 юнашки инспекции, по две области в инспекция. Въвеждат се дружествени, областни, инспекционни и съюзни легионни комитети. За по-голямо участие на провинциалните юнаци в ръководството се създава Върховен съюзен съвет. Здравният и културно-просветният комитет са съвещателни тела при съюза. Главатарският съвет се състои от постоянно присъствие от 6 техници, обучаващи мъжка (4) и дамска (2) секция, а постоянното присъствие, инспекционните и областните главатари образуват главатарски съвет. Фиксират се подробно състава и функциите на националния комитет като съвещателно тяло. Юнашките събори стават при следния ред: първата година дружествата провеждат домашни състезания; на следващата година се провеждат областни състезания; на третата година – инспекционни събори и на четвъртата година – съюзни събори. Така се очаква състезателите да бъдат излъчвани година преди олимпиадата, за да вземат участие в нея. Решено е да започне издаването на съюзен вестник „Гимнастика, спорт и култура", който да излиза ежеседмично. Въвежда се и нова длъжност в съюза – секретар-организатор, който ще обикаля дружествата, ще ги ревизира, упътва и ще организира нови[61].

Поради настъпилите политически промени в страната, XXII редовен конгрес не се провежда през август в гр. Кърджали, а от 29 до 31 март 1935 г. в Стара Загора. Съюзът числи 171 дружества (79 градски и 92 селски). Шумен е в Черноморската юнашка област, коя-

то провежда областен юнашки събор в Търговище, в който участие вземат юнашките дружества от Варна, Шумен, Търговище, Омуртаг и Попово, всичко 565 юнаци, юнакини и юноши. През периода българските юнаци участват в две задгранични екскурзии – до Будапеща по случай X международен гимнастически турнир и до Загреб по случай юбилейния покраински събор на загребската жупа. Новият председател на съюза е Рашко Атанасов. А през лятото в столицата се провежда XIII юнашки събор, в който участие вземат 9 000 юнаци, 6 000 югославски соколи, 310 чешки соколи, 400 руски задгранични соколи, както и пратеници на полските соколи[62].

XXIII юнашки конгрес заседава в Дупница (28–30 авг. 1936 г.). В навечерието на Втората световна война резонно докладът, който председателят на Народния комитет проф. Михаил Арнаудов чете е на тема „Българското възраждане и идеалите на съюза „Юнак". Отчетено е, че съюзът се разраства непрекъснато и предимно в селата, че повечето дружества са се сдобили със собствени места за игрища и салони. Затова има още един печатен орган – „Юнашко село". Съюзният управителен съвет, начело с Р. Атанасов изпраща резолюция до изпълнителната власт, в която настоява за признаването на юнашката организация за организация с обществена полза и поставянето ѝ под ведомството на съответните министерства[63].

Скоро обаче по силата на общо нареждане на изпълнителната власт от настоятелството на шуменското дружество се оттеглят председателят полк. Липовански и секретарят поручик Георгиев. Поради това ръководството се реконструира с председател Добри Рачев. Семейно юнаците изпращат своите приятели военни в ресторанта на Пивовара. Срещата е възможност да се обсъди XXIV редовен конгрес, който се провежда от 28 до 30 август 1937 г. в салона на читалище „Искра" Казанлък. На него присъстват 156 делегати и много гости от братските соколски организации, както и на културни и родолюбиви организации. На различни инициативи и на самия конгрес доклад изнася д-р Стоян Чакъров на тема „Идеологически основи на „Юнак" като всенародна организация"[64].

Шуменските юнаци ежемесечно изнасят продукция – в салона на кино „Одеон", на юнашкото игрище, в Попово и Нови Пазар. Приятно и очаквано събитие са организираните излети – с обеди, игри и отмора в шуменските местности „Чердака", „Хаджийска поляна" и др., съпроводени с игри и добро настроение. Добрите резултати са повод в града да се проведе курс за подготовка на подглаватари и чет-

ници за дружествата от Преславска юнашка област, организиран от Варненския юнашки инспекционен комитет (22–27 април 1940 г.)[65].

XXV редовен конгрес на Съюза „Юнак" се провежда в Габрово (авг.1938). Председателят на съюза Р. Атанасов приветства дошлите 166 делегати от цялата страна. Прави впечатление повишеният интерес от страна на делегати, гости, общественост. Изказано е негативното отношение към инициативата на военния министър, да се създаде държавна младежка организация „Защитник", която да дава предказармена подготовка на младежите от 15 до 19 годишна възраст, независимо от съществуващите организации за физическо възпитание[66].

Обсъдена е здравната политика на организацията. Всяко дружество следва да има свой здравен съвет, който да се грижи за запазване здравето на членовете при провеждане на телесното възпитание. Той поема и научно-медицинското ръководство на всички начинания. Здравният съвет се състои от трима души, като председателят е лекар, член на дружественото настоятелство, а останалите двама, които също са лекари се посочват от настоятелството. Те преглеждат веднъж годишно всички членове и нанасят данните от прегледите в здравни карти. Два пъти годишно се провеждат и измервания, които също се вписват. Здравният съвет поддържа библиотека и организира курсове за санитари и санитарки[67].

На 18 февруари 1939 г. шуменските юнаци дават забава в Преслав. Домакини са членовете на дружество „Юнак Симеон Велики". Внушителната група пристига с влак. В салона на читалището председателят на Преславска област Н. Шамарджиев поздравява тържествено строените юнаци от двете дружини. Председателят на шуменското дружество Д. Рачев говори пред обществеността за значението на юнашката организация. Шуменци са подготвени от четника Нено Мирчев. Юнаците играят на висилка, успоредка, земна гимнастика – кон с трамплин и обръщане във въздуха. Вечерта на площада в старопрестолния град до късно се вият хора и ръченици[68]. През март с.г. шуменските юнаци организират годишната си продукция. Във връзка с 40-годишния юбилей на Съюза награди получават 22 юнаци. Тържеството уважават кмета на гр. Шумен Никола Стойчев и началника на гарнизона полк. Димитър Айранов, както и много шуменци[69].

През лятото (8–12 юли) на 1939 г. в столицата се провежда Деветият юнашки събор. Участие в него вземат 12 000 юнаци, 7 000 югославски соколи, 850 руски соколи и делегация на полски соколи.

Съборът е открит от цар Борис III, а председател на техническата комисия е Йосиф Буреш. Тържествата и състезанията започват с молебен от софийския митрополит Стефан. Последва многохилядна манифестация по софийските улици. В големия двубой между българската и югославската чета участват шуменците Н. Мирчев и Б. Панайотов. Наградени лично от цар Борис III са Добри Р. Добрев, Минчо Владев и Веселина Табакова (Дамски кръст III степен). С награди се завръщат още: Н. Мирчев с купа, подарена от царя, лавров венец и диплом; Борис Панайотов с материална награда от Съюз „Юнак", лавров венец и диплом; II награда за Тодор Кънчев в десетобоя; Христина Янева – II място на 100 метра гладко бягане; Елена Лазарова – III място на скок дължина; Радка Маринова III награда на успоредка. В отборното класиране заслужено трето място заемат шуменските юнаци. Пред тях се нареждат дружествата в Русе и София. А шуменският юнак Цветан Иванов публикува статия на страниците на списание „Здраве и сила" на тема „Юнашката организация и нашата общественост"[70].

Съборът е манифестация на Съюза „Юнак". В създадените осем области има следните дружини:

Организационно състояние на Съюз „Юнак" към 1939 г.

Област	Седалище	Дружини	Градски	Селски
Витошка	София	36	8	28
Македонска	Дупница	18	8	10
Тракийска	Пловдив	43	10	33
Средногорска	Стара Загора	24	12	12
Балканска	Сливен	23	13	10
Преславска	Шумен	21	9	12
Великотърновска	Русе	59	13	46
Будинска	Враца	117	12	105

Източник: Здраве и сила, бр. 1, 30 септ. 1939.

Значително е нараснал и членският състав.

Членски състав на Съюз „Юнак" в периода (1898-1938)

Година	1898	1908	1928	1938
Брой членове	1000	7500	30 382	79 193

Източник: Здраве и сила, бр. 3, 30 ян. 1939, 3– 5.

В края на годината дружество „Юнак Крум" организира състезание на успоредка, висилка, кон и халки. При добър ред и в присъствието на всички членове се провежда надпреварата. Оценява комисия в състав: Петър Петров – областен инспектор по телесно възпитание, първенеца в много състезания Н. Мирчев, М. Владов – главатар и Хр. Марашлиев – бивш главатар. След завършване на състезанията всички чети са поздравени от инспекционния председател д-р Ганев. Той е натоварен от Съюзната управа, да връчи наградите от българския монарх цар Борис III, по случай IX юнашки събор в столицата, на отличените шуменци. Това са председателят Д. Рачев, главатарката В. Табакова и главатарят М. Владов. Денят завършва с вечеря в Ловния дом[71].

В навечерието на 3 март 1940 г. – деня на Санстефанска България, шуменските юнаци гостуват в Държавния конезавод „Кабиюк", където изнасят юнашка продукция. На сцената застават 38 юнаци, бурно аплодирани. Секретарят на дружеството Цв. Иванов накратко разкрива значението на юнашката организация. Мъжете играят на успоредка, висилка и на кон с гривни, а жените – на успоредка и кон с гривни. Директорът на конезавода Иван Георгиев изказва задоволството на присъстващите от видяното и пожелава юнаците да продължават да работят за издигане престижа на България. Всички заедно се отправят към селската черква, където е отслужен молебен в чест на освобождението на България от османско владичество[72].

На 13 април 1940 г. в салона на театър „Одеон" юнаците имат празник. Завесата се вдига и на сцената обществеността вижда жива картина, образувана от всички юнаци, начело с дружественото знаме. Военната музика свири маршове. Първи започват децата от първоначалните училища. Свободните упражнения, както и балета на юношките трогва всички. Четата от юношките на професионалното училище „Евдокия" представя игри на шведски столчета и с чадърчета със завидна вещина и точност. Състезателите на успоредка и висилка карат публиката да ръкопляска непрекъснато. Като най-ефектна и в духа на времето е играта с пушки на прогимназиалните юноши. А осморката юнаци изненадва с пирамиди, в които ловкостта, дисциплината и здравото тяло са на преден план. Юнакините с ритмични упражнения демонстрират юнашката обич към България с марша „Добруджански край". Накрая са раздадени наградите и дипломите на отличилите се състезатели на IX юнашки събор в София през юли 1939 г. и общобългарските състезания през м. октомври с.г., устроени от олимпий-

ския комитет. Началникът на гарнизона полк. Д. Айранов поздравява и награждава държавния първенец от събора Нено Мирчев и му поднася купа и лавров венец – дарени от българския монарх. Останалите награди връчва лично кметът на града Хр. Хараламбиев[73]. Всички се подготвят за участие в XXVII юнашки конгрес (1940 г.), който се провежда в Пловдив. Домакини са членовете на дружество „Тракийски юнак"[74]. В изпълнение на своята програма Съюзът делегира в Шумен свой представител Минчо Дилянов, който на 22 декември 1940 г. изнася в салона на Популярната банка публична лекция на тема: „По висините на българския дух – от Крали Марко до Васил Левски и Христо Ботев"[75].

Съюз "Юнак" членува като колективна единица в международната гимнастическа федерация, в Българския олимпийски комитет, във Всебългарския съюз „Отец Паисий", в Съюза за закрила на децата и в Български червен кръст, а от 1941 г. става колективен член на държавната младежка организация „Бранник". Скоро след това оставка подава председателят Р. Атанасов. В мотивите си той посочва лични съображения и ангажименти като народен представител. Организацията е оглавена от Никола Стоянов[76]. Под негово ръководство съюзът подготвя предстоящия XXVII редовен конгрес (28–30 авг. 1941 г., Русе). Всички определят форума като исторически – осъществен е националният идеал и затова присъстват юнаци от Македония, Тракия, Добруджа, Поморавието и Мизия[77].

С началото на учебната 1942 г. в Царство България се поставя началото и на юнашката година в Шумен. Всички строени юнаци участват в заупокойна молитва за починалите юнаци. Следва водосвет и приветствие с пожелание за успехи пред новата юнашка година. А след това много игри и аплодисменти за добре подготвените членове на дружеството. Същите игри и празник шуменци провеждат и в с. Дивдядово. Ежедневната работа на юнаците на практика показва как безшумно, непрекъснато и настойчиво се работи с една цел: „Всичко за величието на България!"[78]. Въпреки военните действия и трудностите шуменските юнаци развиват активна дейност. В началото на 1943 г. те си избират настоятелство в състав: председател Д. Рачев и подпредседател Цв. Иванов[79].

До 9 септември 1944 г. съюзът „Юнак" брои десетки хиляди членове. Проведените конференции, събори и състезания са доказателство за активен организационен живот. От основаването на съюза (1898 г.) до 1939 г. се провеждат девет общи събора. По своята гран-

диозност и величественост неговите събори отстъпват само на зрелището, което представляват маневрите на българската армия и олимпийските игри.

---

[1] За юнашкото движение вж. още: **Петрова, Н.** Сто години обществени физкултурни организации в България. С., 1978; **Петрова и др.** История на физическата култура. С., 1985; **Цонков, В.** Материали по история на физическата култура и спорта през капитализма 1878–1944. С., 1955; **Алексиев, Р., Ив. Лазаров.** История на физическата култура. С., 2004; **Ангелова, Р.** Миналото на Шумен 1878–1912. ВТ, 2011, 579–587; **Ангелова, Р.** Шуменското общество 1919–1939. ВТ, 2013, 379–394. **Руменов, Д., Ст. Славчева**. Дружествени организации в Шумен 1878–1944. ВТ, 2011, 240–244. (Za yunashkoto dvizhenie vzh. oshte: **Petrova, N.** Sto godini obshtestveni fizkulturni organizatsii v Bulgaria. S., 1978; **Petrova i dr.** Istoria na fizicheskata kultura. S., 1985; **Tsonkov, V.** Materiali po istoria na fizicheskata kultura i sporta prez kapitalizma 1878–1944. S., 1955; **Aleksiev, R., Iv. Lazarov.** Istoria na fizicheskata kultura. S., 2004; **Angelova, R.** Minaloto na Shumen 1878–1912. VT, 2011, 579–587; **Angelova, R.** Shumenskoto obshtestvo 1919–1939. VT, 2013, 379–394. **Rumenov, D., St. Slavcheva**. Druzhestveni organizatsii v Shumen 1878–1944. VT, 2011, 240–244.)

[2] **Дарителството. Дарителски фондове и фондации в България 1878–1951.** Енциклопедия. Т. 3. С., 2012, с. 382. (**Daritelstvoto. Daritelski fondove i fondatsii v Bulgaria 1878–1951.** Enciklopediia. T. 3. S., 2012, s. 382.)

[3] Тодор Йончев е български учител и общественик, роден на 9 декември 1859 г. в гр. Лом. Завършва педагогическото училище във Виена, Австрия през 1881 г., след което се връща в България и става учител по химия и гимнастика в Шумен. През 1888 г. завършва химическия и земеделския отдел на политехниката в Цюрих, Швейцария. След завръщането си в България е бил учител в Садово и София, както и училищен инспектор в Пирдоп. До 1916 г. работи в Министерството на народното просвещение. През 1890 г. Тодор Влайков и Т. Йончев основават в Мирково първата българска кооперация – „Мирковско взаимодавно спестовно земеделческо дружество „Орало“. Тодор Йончев е един от основоположниците на съвременното физическо възпитание в България. През 1896 г. е ръководител на българската делегация за Първите олимпийски игри в Атина. Умира на 2 ноември 1940 г. в София. – **Ангелова, Р.** Миналото на Шумен 1878–1912. …, с. 480. (Todor Yonchev e bulgarski uchitel i obshtestvenik, roden na 9 dekemvri 1859 g. v gr. Lom. Zavarshva pedagogicheskoto uchilishte vav Viena, Avstria prez 1881 g., sled koeto se vrashta v Bulgaria i stava uchitel po himia i gimnastika v Shumen. Prez 1888 g. zavarshva himicheskia i zemedelskia otdel na politehnikata v Tsyurih, Shveytsaria. Sled zavrashtaneto si v Bulgaria e bil uchitel v Sadovo i Sofia, kakto i uchilishten inspektor v Pirdop. Do 1916 g. raboti v Ministerstvoto na narodnoto prosveshtenie. Prez 1890 g. Todor Vlaykov i T. Yonchev osnovavat v Mirkovo parvata bulgarska kooperacia – „Mirkovsko vzaimodavno spestovno zemedelchesko druzhestvo „Oralo“. Todor Yonchev e edin ot osnovopolozhnitsite na savremennoto fizichesko vazpitanie v Bulgaria. Prez 1896 g. e rakovoditel na bulgarskata delegacia za Parvite olimpiyski igri v Atina. Umira na 2 noemvri 1940 g. v Sofia. – **Angelova, R.** Minaloto na Shumen 1878–1912. …, s.

480.)

[4] **Дарителството.** *Т. 3…, с. 381. (Daritelstvoto. T. 3…, s. 381.)*

[5] Юнак, бр. 4–5, 15 ян. 1927, 2–6. (Yunak, br. 4–5, 15 yan. 1927, 2–6.)

[6] Учебен вестник, 1884, кн. I–II, с. 38. (Ucheben vestnik, 1884, kn. I–II, s. 38.)

[7] Коларовградска борба, бр. 74, 18 септ. 1957. (Kolarovgradska borba, br. 74, 18 sept. 1957.)

[8] Сведенията за Д. Куцаров са от ДА Шумен, ф. 666 К, оп. 1, а.е. 75, 79, 80, 81, 85, 90. (Svedeniyata za D. Kutsarov sa ot DA Shumen, f. 666 K, op. 1, a.e. 75, 79, 80, 81, 85, 90.)

[9] ДА Шумен, ф. 53 К, оп. 1, а.е. 1849. (DA Shumen, f. 53 K, op. 1, a.e. 1849.)

[10] В периода 17–31 август 1909 г. учителят от Шуменската мъжка гимназия Г. Азов взема участие в гимнастическия курс на дружества „Юнак". – ДВ, бр. 215, 5 окт. 1909. (V perioda 17–31 avgust 1909 g. uchitelyat ot Shumenskata mazhka gimnazia G. Azov vzema uchastie v gimnasticheskia kurs na druzhestva „Yunak". – DV, br. 215, 5 okt. 1909.)

[11] През 1905 г. Министерството на просвещението отпуска на дружеството 200 лв помощ – ДВ, бр. 67, 28 март 1905. (Prez 1905 g. Ministerstvoto na prosveshtenieto otpuska na druzhestvoto 200 lv pomosht – DV, br. 67, 28 mart 1905.

[12] Изложение на състоянието на Шуменското окръжие през 1902–1903 г. от шуменския окръжен управител В. Попов. Шн, 1903, с. 160. На страниците на в. „Временен шуменски лист", бр. 7, 28 авг. 1901 г. е публикувано съобщение, че юнакът Стефан П. Бъчваров си е изгубил юнашките дрехи във влака Шумен – София и предлага скромно възнаграждение на този, който ги намери и му ги върне. (Izlozhenie na sastoianieto na Shumenskoto okrazhie prez 1902–1903 g. ot shumenskia okryzhen upravitel V. Popov. Shn, 1903, s. 160. Na stranitsite na v. „Vremenen shumenski list", br. 7, 28 avg. 1901 g. e publikuvano saobshtenie, che yunaka Stefan P. Bachvarov si e izgubil yunashkite drehi vav vlaka Shumen – Sofia i predlaga skromno vaznagrazhdenie na tozi, koyto gi nameri i mu gi varne.)

[13] Шуменски глас, бр. 10, 24 май 1903. (Shumenski glas, br. 10, 24 may 1903.)

[14] Изложение състоянието на Шуменското окръжие през 1903–1904 г. от шуменския окръжен управител В. Попов. Шн, 1904,с. 109. (Izlozhenie sastoianieto na Shumenskoto okrazhie prez 1903–1904 g. ot shumenskia okrazhen upravitel V. Popov. Shn, 1904, s. 109.

[15] ИМШ/НИ, инв. № 3334. В имената е възможно да има грешки, предвид факта, че дълго след като е направена снимката, Кс. Янков се опитва да възпроизведе имената на членовете по памет (IMSH/NI, inv. № 3334. V imenata e vazmozhno da ima greshki, predvid fakta, che dalgo sled kato e napravena snimkata, Ks. Yankov se opitva da vazproizvede imenata na chlenovete po pamet.)

[16] ДА Варна, ф. 24 К, оп.1, а.е. 34, л. 1. (DA Varna, f. 24 K, op.1, a.e. 34, l. 1.

[17] ДА Шумен, ф. 34 К, оп. 1, а.е. 7, л. 152 (DA Shumen, f. 34 K, op. 1, a.e. 7, l. 152.)

[18] ДА Шумен, ф. 636 К, оп. 1, а.е. 42, л. 1–2. Писмо-молба от Гимнастическо дружество „Юнак" до Дюлгерския еснаф в Шумен за отпускане на помощ за строежа им с дата 13/25 авг. 1906 г. (DA Shumen, f. 636 K, op. 1, a.e. 42, l. 1–2. Pismo-molba ot Gimnasticheskо druzhestvo „Yunak" do Dyulgerskia esnaf v Shumen za otpuskane na pomosht za stroezha im s data 13/25 avg. 1906 g.)

[19] ДВ, бр. 59, 15 март 1906. (DV, br. 59, 15 mart 1906.)

[20] Обществен глас, бр. 23, 44, 21 апр. и 15 септ. 1907. (Obshtestven glas, br. 23, 44, 21 apr. i 15 sept. 1907.)

[21] Народна воля, бр. 9, 13, 25 авг. и 17 септ. 1907. (Narodna volya, br. 9, 13, 25 avg. i 17 sept. 1907.)

[22] Народна воля, бр. 26, 12 дек. 1907. (Narodna volia, br. 26, 12 dek. 1907.)

[23] Обществен глас, бр. 24, 17 май 1908. (Obshtestven glas, br. 24, 17 may 1908.)

[24] ИМШ/НИ, инв. № 6498 – Неиздаден ръкопис на Борис Павлов „История на физическата култура и спорта в Шуменския край". (IMSH/NI, inv. № 6498 – Neizdaden rakopis na Boris Pavlov „Istoria na fizicheskata kultura i sporta v Shumenskia kray".

[25] ДА Шумен, ф. 630 К, оп. 1, а.е. 1, л. 1. (DA Shumen, f. 630 K, op. 1, a.e. 1, l. 1.)

[26] Шуменска заря, бр. 187, 3 окт. 1994. (Shumenska zarya, br. 187, 3 okt. 1994.)

[27] ИМШ/НИ, инв. № 6498. Неиздаден ръкопис ....., 27–29. (IMSH/NI, inv. № 6498. Neizdaden rakopis ....., 27–29.)

[28] **Петрова, Н.** Сто години обществени физкултурни организации в България. С., 1978; **Петрова и др.** История на физическата култура. С., 1985; **Цонков, В.** Материали по история на физическата култура и спорта през капитализма 1878–1944. С., 1955; **Алексиев, Р., Ив. Лазаров.** История на физическата култура. С., 2004. (**Petrova, N.** Sto godini obshtestveni fizkulturni organizacii v Balgaria. S., 1978; **Petrova i dr.** Istoria na fizicheskata kultura. S., 1985; **Conkov, V.** Materiali po istoria na fizicheskata kultura i sporta prez kapitalizma 1878–1944. S., 1955; **Aleksiev, R., Iv. Lazarov.** Istoria na fizicheskata kultura. S., 2004.)

[29] Устав на Шуменско гимнастическо дружество „Юнак-Крум". Шумен, 1921, 2-5. (Ustav na Shumensko gimnasticheskо druzhestvo „Yunak-Krum". Shumen, 1921, 2-5.)

[30] Заместник Иван М. Бъчваров, главатар Асен Друмев, секретар подпоручик Пашмаков, касиер Я. Калчев, домакин Ж. П. Койчев и съветници – поручик Долгиев, М. Калдаръмов и Г. М. Иванов. – Устав на Шуменско гимнастическо дружество ..., 1–15. (Zamestnik Ivan M. Bachvarov, glavatar Asen Drumev, sekretar podporuchik Pashmakov, kasier Ya. Kalchev, domakin Zh. P. Koychev i savetnici – poruchik Dolgiev, M. Kaldaramov i G. M. Ivanov. – Ustav na Shumensko gimnasticheskо druzhestvo..., 1–15.

[31] Шуменски вести, бр. 24, 25 юни 1921; бр. 40, 8 окт. 1921; Здраве и сила, бр. 1, 15 септ. 1921, с. 8. (Shumenski vesti, br. 24, 25 iuni 1921; br. 40, 8 okt. 1921; Zdrave i sila, br. 1, 15 sept. 1921, s. 8.)

[32] Здраве и сила, бр. 5, 15 ян. 1922, с. 7. (Zdrave i sila, br. 5, 15 ian. 1922, s. 7.)

[33] Здраве и сила, бр. 1, 15 септ. 1921; бр. 9, 25 май 1922. (Zdrave i sila, br. 1, 15 sept. 1921; br. 9, 25 may 1922.)

[34] Здраве и сила, бр. 1, 1 септ. 1922, с. 5, 8. (Zdrave i sila, br. 1, 1 sept. 1922, s. 5, 8.)

[35] Подпредседател Н. Киселов (банков чиновник), главатар Спас Зелков (учител), секретар Ж. Койчев (чиновник), домакин Христо Маджаров (адвокат) и съветник Мих. Моллов (фабрикант). – Здраве и сила, бр. 10, 15 ян. 1923, с. 83. (Podpredsedatel N. Kiselov (bankov chinovnik), glavatar Spas Zelkov (uchitel), sekretar Zh. Koychev (chinovnik), domakin Hristo Madzharov (advokat) i savetnik Mih. Mollov (fabrikant). – Zdrave i sila, br. 10, 15 ian. 1923, s. 83.)

[36] Здраве и сила, бр. 14, 15 март 1923, с. 115; бр. 15, 1 апр. 1923; бр. 17, 1 май 1923, с. 137; бр. 18–19, 15 май и 1 юни 1923, с. 157; бр. 20, 1 юли 1923 г. (Zdrave i

sila, br. 14, 15 mart 1923, s.115; br. 15, 1 apr. 1923; br. 17, 1 may 1923, s. 137; br. 18–19, 15 may i 1 yuni 1923, s. 157; br. 20, 1 yuli 1923 g.)

[37] Подпредседател д-р Атанас Стоянов (ветеринарен лекар), главатар Сп. Зелков, секретар К. Дюгмеджиев, касиер Христо Симеонов (банков чиновник), домакин Д. Търговски (търговец), съветници – Кс. Янков (началник Обществена безопасност) и Георги Бабачев – банков чиновник. – Здраве и сила, бр. 17–18, 30 май 1924, с. 141. (Podpredsedatel d-r Atanas Stoyanov (veterinaren lekar), glavatar Sp. Zelkov, sekretar K. Dyugmedzhiev, kasier Hristo Simeonov (bankov chinovnik), domakin D. Targovski (targovec), savetnici – Ks. Yankov (nachalnik Obshtestvena bezopasnost) i Georgi Babachev – bankov chinovnik. – Zdrave i sila, br. 17–18, 30 may 1924, s. 141.

[38] Здраве и сила, бр. 3–4, 30 окт. 1924, с. 26. (Zdrave i sila, br. 3–4, 30 okt. 1924, s. 26.)

[39] История на Съюза на гимнастическите дружества „Юнак" 1898–1938. С., 1939, 99–100; Здраве и сила, бр. 20, 30 юни 1924; бр. 2, 30 окт. 1939, с. 9. Председател на техническата комисия е Панчо Фотинов; Шуменски общински вести, бр. 10, 13 юни 1924. (Istoria na Saiuza na gimnasticheskite druzhestva „Yunak" 1898–1938. S., 1939, 99–100; Zdrave i sila, br. 20, 30 yuni 1924; br. 2, 30 okt. 1939, s. 9. Predsedatel na tehnicheskata komisia e Pancho Fotinov; Shumenski obshtinski vesti, br. 10, 13 yuni 1924.)

[40] **Ангелова, Р.** Костадин Панайодов – дарител на Съюза на гимнастическите дружества в България. – В: Традиционная культура славянских народов в современном социокультурном пространстве. Славянск, 2013, под печат; Здраве и сила, бр. 9–10, 30 ян. 1925, с. 65, 72; История на Съюза на гимнастическите …, 101–102. (**Angelova, R.** Kostadin Panayodov – daritel na Sayuza na gimnasticheskite druzhestva v Bulgaria. – V: Traditsionnaya kulytura slavyanskih narodov v sovremennom sotsiokulyturnom prostranstve. Slavyansk, 2013, pod pechat; Zdrave i sila, br. 9–10, 30 ian. 1925, s. 65, 72; Istoria na Sayuza na gimnasticheskite…, 101–102.

[41] Секретар К. Дюгмеджиев, касиер Хр. Симеонов, домакин Д. Търговски, съветници – Д. Каров (чиновник в 4-то полицейско счетоводство), Светослав Златаров (чиновник в дружество „Витоша") и контролна комисия – Георги М. Иванов, Борис Абаджиев и Добри Рачев. – Здраве и сила, бр. 13–14, 30 март 1925; бр. 1, 15 апр. 1925, с. 4; бр. 2, 30 септ. 1925, 3–6; История на Съюза на гимнастическите …, 103–104. (Sekretar K. Dyugmedzhiev, kasier Hr. Simeonov, domakin D. Targovski, savetnitsi – D. Karov (chinovnik v 4-to policeysko schetovodstvo), Svetoslav Zlatarov (chinovnik v druzhestvo „Vitosha") i kontrolna komisia – Georgi M. Ivanov, Boris Abadzhiev i Dobri Rachev. – Zdrave i sila, br. 13–14, 30 mart 1925; br. 1, 15 apr. 1925, s. 4; br. 2, 30 sept. 1925, 3–6; Istoria na Saiuza na gimnasticheskite…, 103–104.

[42] Здраве и сила, бр. 4, 30 окт. 1925; Варненски новини, бр. 154, 5 ян. 1925; Радикал, бр. 157, 18 юли 1925.

(Zdrave i sila, br. 4, 30 okt. 1925; Varnenski novini, br. 154, 5 yan. 1925; Radikal, br. 157, 18 yuli 1925.)

[43] Шуменски вести, бр. 41, 9 юни 1926; Здраве и сила, бр. 17, 15 май 1926. (Shumenski vesti, br. 41, 9 yuni 1926; Zdrave i sila, br. 17, 15 may 1926.)

[44] История на Съюза на гимнастическите…, 105–107; Здраве и сила, бр. 1, 15 септ. 1926, с. 1, 15. Скоро Руменов подава оставка по здравословни причини и мястото му заема д-р Н. Тумпаров. (Istoria na Saiuza na gimnasticheskite…, 105–

107; Zdrave i sila, br. 1, 15 sept. 1926, s. 1, 15. Skoro Rumenov podava ostavka po zdravoslovni prichini i myastoto mu zaema d-r N. Tumparov.)

[45] Шуменски вести, бр. 51, 9 юли 1927; Здраве и сила, бр. 1, 15 окт. 1927, 5–15; бр. 6, 31 дек. 1927, с. 48; Пряпорец, бр. 127, 10 юни 1927; История на Съюза на гимнастическите …, 108–109; Варненски новини, бр. 1042, 13 юни 1927. (Shumenski vesti, br. 51, 9 yuli 1927; Zdrave i sila, br. 1, 15 okt. 1927, 5–15; br. 6, 31 dek. 1927, s. 48; Pryaporec, br. 127, 10 yuni 1927; Istoria na Saiuza na gimnasticheskite …, 108–109; Varnenski novini, br. 1042, 13 yuni 1927.)

[46] История на Съюза на гимнастическите …, 110–111; Здраве и сила, бр. 1, 1 окт. 1928, 1-5. (Istoria na Saiuza na gimnasticheskite…, 110–111; Zdrave i sila, br. 1, 1 okt. 1928, 1-5.

[47] Секретар е П. Ст. Пенев, касиер Хр. Симеонов, домакин Д. Търговски и съветници – Никола Шамарджиев, Д. Мирянов и Хиню Недев. – Шуменски вести, бр. 73, 3 окт. 1928. (Sekretar e P. St. Penev, kasier Hr. Simeonov, domakin D. Targovski i savetnitsi – Nikola Shamardzhiev, D. Miryanov i Hinyu Nedev. – Shumenski vesti, br. 73, 3 okt. 1928.)

[48] **Алексиев, Р., И. Лазаров.** История на физическата култура. Шн, 2004, с. 47. (**Aleksiev, R., I. Lazarov.** Istoria na fizicheskata kultura. Shn, 2004, s. 47.)

[49] **Добрева, М.** Дамски чети при съюза „Юнак" – В**:** История на Съюза на гимнастическите …, 149–150. (**Dobreva, M.** Damski cheti pri sayuza „Yunak" – V**:** Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 149–150.

[50] **Добрева, М.** Дамски чети при съюза „Юнак" – В: История на Съюза на гимнастическите …, 149–153. (**Dobreva, M.** Damski cheti pri sayuza „Yunak" – V: Istoria na Sayuza na gimnasticheskite…, 149–153.)

[51] Здраве и сила, бр. 19–20, юли 1929, с. 161. (Zdrave i sila, br. 19–20, yuli 1929, s. 161.)

[52] История на Съюза на гимнастическите …, 112–113; Здраве и сила, бр. 1, септ. 1929, 1–7. (Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 112–113; Zdrave i sila, br. 1, sept. 1929, 1–7.)

[53] Шуменски вести, бр. 11, 16 юли 1930; Зора, бр. 3303, 12 юли 1930; Мир, 90031, 1 юли 1930; Отечество, бр. 479, 12 юли 1930; Родна защита, бр. 261, 20 юли 1930; Подофицерска защита, бр. 601, 31 юли 1930; Слово, бр. 2420, 11 юли 1930; Свободна реч, бр. 1898, 12 юли 1930, Утро, бр. 6267, 13 юли 1930; Здраве и сила, бр. 2-4, дек. 1930, с. 18–39, 54-–55. (Shumenski vesti, br. 11, 16 yuli 1930; Zora, br. 3303, 12 yuli 1930; Mir, 90031, 1 yuli 1930; Otechestvo, br. 479, 12 yuli 1930; Rodna zashtita, br. 261, 20 yuli 1930; Podoficerska zashtita, br. 601, 31 yuli 1930; Slovo, br. 2420, 11 yuli 1930; Svobodna rech, br. 1898, 12 yuli 1930, Utro, br. 6267, 13 yuli 1930; Zdrave i sila, br. 2–4, dek. 1930, s. 18–39, 54–55.)

[54] Здраве и сила, бр. 8, апр. 1931, с. 117; История на Съюза на гимнастическите …, 114. (Zdrave i sila, br. 8, apr. 1931, s. 117; Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 114.)

[55] История на Съюза на гимнастическите…, 115–116; Здраве и сила, бр. 1 септ. 1931, с. 7–12. (Istoria na Sayuza na gimnasticheskite…, 115–116; Zdrave i sila, br. 1 sept. 1931, s. 7–12.)

[56] Здраве и сила, бр. 4, дек. 1931, 33–38, 40–41. (Zdrave i sila, br. 4, dek. 1931, 33–38, 40–41.)

[57] Здраве и сила, бр. 6, февр. 1932, с. 75, 103–105. (Zdrave i sila, br. 6, fevr. 1932, s. 75, 103–105.)

[58] Подпр. Никола Шамарджиев (техник), секретар свещеник К. П. Цветков, касиер Добри Рачев (банков служител), домакин Димитър Мирянов (фелдфебел), библиотекар Борис Абаджиев (банков служител), дописник Христо Симеонов; главатар Спас Зелков, бивш учител и почетен главатар на дружеството и главатарка В. Табакова. В контролната комисия влизат Кръстю Христов, Христо Халтъков и Георги Бабачев. Съветници са арх. М. Кръстев, Д. Киров и Димитър Търговски. Има и просветен комитет, в който влизат майор Г. Липовански, Димитър Вичев (учител), Здр. Сърмов и поручик Ал. Димов. – Здраве и сила, бр. 8, апр. 1932, с. 112. (Podpr. Nikola Shamardzhiev (tehnik), sekretar sveshtenik K. P. Tsvetkov, kasier Dobri Rachev (bankov sluzhitel), domakin Dimitar Miryanov (feldfebel), bibliotekar Boris Abadzhiev (bankov sluzhitel), dopisnik Hristo Simeonov; glavatar Spas Zelkov, bivsh uchitel i pocheten glavatar na druzhestvoto i glavatarka V. Tabakova. V kontrolnata komisia vlizat Krastyu Hristov, Hristo Haltakov i Georgi Babachev. Savetnitsi sa arh. M. Krastev, D. Kirov i Dimitar Targovski. Ima i prosveten komitet, v koyto vlizat mayor G. Lipovanski, Dimitar Vichev (uchitel), Zdr. Sarmov i poruchik Al. Dimov. – Zdrave i sila, br. 8, apr. 1932, s. 112)

[59] История на Съюза на гимнастическите …, 117–118; Здраве и сила, бр. 1, септ. 1932. (Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 117–118; Zdrave i sila, br. 1, sept. 1932.)

[60] Здраве и сила, бр. 9, май 1933, с. 135; бр. 10, юни 1933, 148–151. (Zdrave i sila, br. 9, may 1933, s. 135; br. 10, yuni 1933, 148–151.)

[61] История на Съюза на гимнастическите …, 119–121. (Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 119–121.)

[62] Шуменски глас, бр. 634, 9 март 1935; История на Съюза на гимнастическите …, 122–124. (Shumenski glas, br. 634, 9 mart 1935; Istoria na Sayuza na gimnasticheskite…, 122–124.)

[63] Здраве и сила, бр. 1–2, окт. 1936, с. 1–6, 12–15; **Върбенов, А.** Юнашката организация и селото. – В: История на Съюза на гимнастическите …, 140–141; 125–127. (Zdrave i sila, br. 1–2, okt. 1936, s. 1–6, 12–15; **Varbenov, A.** Yunashkata organizatsia i seloto. – V: Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 140–141; 125–127.)

[64] Подпредседател Любомир Свещаров, секретар Стефан Георгиев, касиер Васил Добрев, домакин Д. Търговски, дописник Цв. Иванов, съветници – Пеню Пенев и Радослав Бобев; дружествен лекар д-р Злати Дочев, главатар Хр. Марашлиев и главатарка В. Табакова. – История на Съюза на гимнастическите …, 128–129; Шуменски глас, бр. 902, 20 ноем. 1937. (Podpredsedatel Lyubomir Sveshtarov, sekretar Stefan Georgiev, kasier Vasil Dobrev, domakin D. Targovski, dopisnik Tsv. Ivanov, savetnitsi – Penyu Penev i Radoslav Bobev; druzhestven lekar d-r Zlati Dochev, glavatar Hr. Marashliev i glavatarka V. Tabakova. – Istoria na Sayuza na gimnasticheskite…, 128–129; Shumenski glas, br. 902, 20 noem. 1937.)

[65] Здраве и сила, бр. 9–10, юли 1937, с. 10. (Zdrave i sila, br. 9–10, yuli 1937, s. 10.

[66] **Руменов, А.** Войската и „Юнак". – В: История на Съюза на гимнастическите …, 130–148. Авторът е основател и инструктор на нисшата школа по физическо възпитание във войската. (**Rumenov, A.** Voyskata i „Yunak". – V: Istoria na Sayuza na gimnasticheskite…, 130–148. Avtorat e osnovatel i instruktor na nisshata shkola po fizichesko vazpitanie vav voyskata.)

[67] **Шуманов, В.** Хигиена и телесно възпитание. – В: История на Съюза на гимнастическите …, 160–162; Здраве и сила, бр. 3, 30 ноем. 1938, с. 9. (**Shumanov, V.** Higiena i telesno vazpitanie. – V: Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 160–162; Zdrave i sila, br. 3, 30 noem. 1938, s. 9.)

[68] Шуменски глас, бр. 1019, 8 март 1939; Здраве и сила, бр. 8–9, 30 апр. 1939, с. 16. (Shumenski glas, br. 1019, 8 mart 1939; Zdrave i sila, br. 8–9, 30 apr. 1939, s. 16.)

[69] Здраве и сила, бр. 10, 30 май 1939, с. 16. (Zdrave i sila, br. 10, 30 may 1939, s. 16.)

[70] Здраве и сила, бр. 1, 30 септ. 1939, с. 16; бр. 2, 30 окт. 1939, с. 3; бр. 9–10, май–юни 1940. (Zdrave i sila, br. 1, 30 sept. 1939, s. 16; br. 2, 30 okt. 1939, s. 3; br. 9–10, may–yuni 1940.)

[71] Здраве и сила, бр. 5, 30 ян. 1940. (Zdrave i sila, br. 5, 30 yan. 1940.)

[72] Здраве и сила, бр. 8, 30 апр. 1940, с. 14. (Zdrave i sila, br. 8, 30 apr. 1940, s. 14.)

[73] Здраве и сила, бр. 9–10, май–юни 1940, 19–20. (Zdrave i sila, br. 9–10, may–yuni 1940, 19–20.)

[74] Здраве и сила, бр. 2, 1 окт. 1940. (Zdrave i sila, br. 2, 1 okt. 1940.)

[75] Здраве и сила, бр. 6, 1 февр. 1941, с. 7. (Zdrave i sila, br. 6, 1 fevr. 1941, s. 7.)

[76] История на Съюза на гимнастическите …, 131. (Istoria na Sayuza na gimnasticheskite …, 131.

[77] Здраве и сила, бр. 1 окт. 1942. (Zdrave i sila, br. 1 okt. 1942.)

[78] Здраве и сила, бр. 2, 1 ноем. 1942; бр. 4, 1 ян. 1943, с. 15. (Zdrave i sila, br. 2, 1 noem. 1942; br. 4, 1 yan. 1943, s. 15)

[79] Секретар Жечко Гайдарджиев, касиер Васил Добрев, домакин Стефан Караиванов, дописник Емил Г. Кюлевчелиев, библиотекар Хр. Марашлиев, председател на Комитета за нравствено и държавно гражданско възпитание кап. Д. Николов, председател на Здравния комитет д-р Злати Дочев и главатари – М. Владов и Пепа Георгиева. – Шуменски общински вести, бр. 147, 13 апр. 1943; Здраве и сила, бр. 6, 1 март 1943, с. 14. (Sekretar Zhechko Gaydardzhiev, kasier Vasil Dobrev, domakin Stefan Karaivanov, dopisnik Emil G. Kyulevcheliev, bibliotekar Hr. Marashliev, predsedatel na Komiteta za nravstveno i darzhavno grazhdansko vazpitanie kap. D. Nikolov, predsedatel na Zdravnia komitet d-r Zlati Dochev i glavatari – M. Vladov i Pepa Georgieva. – Shumenski obshtinski vesti, br. 147, 13 apr. 1943; Zdrave i sila, br. 6, 1 mart 1943, s. 14)

ДЕЙНОСТТА НА НС „ЗВЕНО“ В ПОПОВСКО (1945–1949)

DEYNOSTTA NA NS „ZVENO“ V POPOVSKO (1945–1949)

Пламен Събев

THE WORK OF NS „ZVENO“ IN THE REGION OF POPOVO (1945–1949)

Plamen Sabev

After the coup d'etat of September 9th, 1944, Bulgaria was left with 10 political parties. Among the parties of the rulling "OF" (The Fatherland Front) are BRP, BZNS, BRSDP, Radical party, and the restored after September 1st, 1944 National Alliance "Zveno". The theme of the following text is the work of the Popovo regional organization of NS "Zveno" between 1945-1949, which goes complete under the influence of the fraction of Kimion Georgiev, who supported the government.

During its four year existence NS "Zveno" in the Popovo region did not come up as an independent political party fighting for the interests of its members. The party stayed with an insignificant social base until its liquidation. As an individual political party it participated in the OF and helped the BRP (Bulgarian Labor Party), later BKP (Bulgarian Communist Party) to strengthen its position. Once the process was over NS "Zveno" as well as the rest of the OF participating parties were considered unnecessary and "self-liquidated". BKP did not need any political partners that could become potential enemies in the future.

The following text is solely based on the archival documents located in the National archive in the city of Targovishte.

След превратa на 9 септември 1944 г. в България остават да съществуват 10 политически формации – 5 отечественофронтовски и 5 опозиционни. Сред влизащите в ОФ партии, наред с БРП (к.), БЗНС, БРСДП, Радикалната партия е и възстановилият на 1.X.1944 г. своята дейност Народен съюз „Звено“. От отечественофронтовските партии той е най-малобройната. Още с възстановяването му в него се очертават три течения: първото начело с

Васил Юруков, е против единодействието с останалите ОФ-партии; второто – възглавено от Кимон Георгиев, ратува за лоялно сътрудничество с ОФ-власт; третото – водено от Трайчо Доброславски и Трифон Трифонов се бори против групировката на Васил Юруков.

На фона на това въведение правим уговорката, че обект на настоящото съобщение е дейността на Поповската околийска организация на НС „Звено“ през периода 1945–1949 г., която преминава изцяло под влиянието на крилото, водено от Кимон Георгиев. За написването му са използвани единствено документи на организацията, които се съхраняват в Държавен архив, гр. Търговище.

Първата организация на НС „Звено“ в Поповско, макар че звучи като куриоз, е създадена два дни преди официалното създаване на НС „Звено“ и то в село Крепча[1], което е населено почти изцяло с мюсюлмани. За да се обясни този факт, трябва още в началото да се направи уговорка, че НС „Звено“ след 9.IX.1944 г. вече не е затворен идеен кръг със стеснена социална база, какъвто е познат преди преврата на 19 май 1934 г. На 1.X.1944 г. на своя учредителна конференция Съюзът си поставя за задача да се превърне в масова политическа партия, вътре в ОФ. Приема и основните положения на програмата на ОФ, оповестени на 17.IX.1944 г. като своя програма. Въпреки подчинеността на програмата на ОФ, в дейността на НС „Звено“ се забелязва, макар и слаба, тенденция да бъде независима организация вътре в ОФ.

Като ОФ-партия едно от изискванията за членство в нея е членовете ѝ да не са имали фашистка дейност. Или с други думи антикомунистическа дейност, както и лоялност към старата власт. Субективното лепене на етикета „фашист“ от страна на БРП (комунисти) обслужва единствено нея самата за разчистване на политически опоненти. Затова, заради пресяването на членската и маса, пред организацията през цялото ѝ съществуване остава въпросът за нейното масовизиране. В Протокол №3 от 3.VII.1945 г. на Поповската градска организация на НС „Звено“ четем: „Да се отпочне усилена пропагандна дейност от всички членове между съмишлениците ни в селата, за да се пристъпи към образуване на поделения в същите на НС „Звено“2. Подобни мерки дават частични резултати. До този момент организации на НС „Звено“ има в Крепча, Попово и Посабина3. След дейността за изпълнение на взетото решение организации възникват в селата: Ломци (29.VII.1945 г.)4, Опака (5.IX.1945 г.)5, Осиково (20.X. 1945 г.)6, Абланово (14.X.1945 г.)7, Дралфа (2.XI.1945 г.)8, Помощица (31.XII.1945 г.)9. Акциите за масовизиране на Съюза продължават и през следващата година. Тогава са създадени организациите в селата: Цар Асен (10.I.), Дриново (10.I.), Маково(10.I.)10, Зараево (20.I.)11, Кръшно (10.II.)12, Росина (10.II.)13, Борисово (дн. Славяново, 21.II.)14, Медовина (7.III.), Еленово (9.III.)15, Гагово (10.III.)16, Ковачевец (15.III.)17, Долна Кабда (9.IV.), Кардам (26.IV.)18,

Паламарца (6.V.)19, Заветно (6.V.)20, Долец (10.V.)21, Козица (18.V.)22, Берковски (29.VII.)23, Люблен (26.XII.)24, Голямо градище (10.II.)25. Зад това масовизиране на НС „Звено“ се крие всъщност масовизирането на ОФ, чрез привличане на неориентираните, нежелаещите да членуват в другите ОФ-партии и останали по една или друга причина вън от опозиционните политически партии. Това прикрито набиране на членска маса за ОФ пречи на НС „Звено“ да оформи своя физиономия и обедини в себе си определени групи или съсловия от обществото. Критерият, доминиращ при набирането на членската му маса – отсъствието на „фашистка дейност“, не води до създаването на политическа физиономия. И макар че Н. Бояджиев, един от водачите на НС „Звено“ в Поповско, пропагандира, че това е организация държаща на частната собственост и частния почин на свободно кооперирането, без привилегии за когото и да било, това си остава неосъществено.

В самия град Попово организацията на НС „Звено“ се създава на 24.IV.1945 г. В учредителния протокол е записано: “Днес, на 24.IV.1945 г. временното бюро на НС „Звено“ в гр. Попово и съмишлениците на същия се събраха на общо събрание във връзка със създаване на партийна организация на НС „Звено“.

Председателстващият Недялко Бояджиев докладва, че до сега в гр. Попово, НС „Звено“ е имал само партийна група от временен характер и че предвид на увеличаване на съмишлениците на същия, следва да се оформи вече като партийна организация, то затова събранието

РЕШИ:

Да се образува в гр. Попово партийна организация на НС „Звено“.

За членове, основатели на организацията в гр. Попово, се считат всички присъстващи на днешното събрание, а именно: Недялко М. Бояджиев, Георги Ат. Арнаудов, Пенчо Петров Пенев, Иван Митев Дончев, Ганчо Тодоров Цанев, Йордан Цачев Генов, Илия Ганчев п. Рашков, Димитър Драгостинов Илиев, Боню Йонев Стоянов, Христо Стефанов, Николай Илиев Ганчев, Борис Ив. Захариев, Данаил Калев Киров, Боню Хр. Бояджиев, Никола Дим. Христов, Златил Петков Ангелов, Иван Драганов Рачев, Йовчо Иванов Крушев, Деню Петков Бонев, Черню Генев Чернев, Ангел Семерджиев, Тодор Георгиев, Ради Костов Димитров и Цаню К. Бъчваров.

За временно местно ръководство на организацията, което да изпълнява функциите на околийско ръководство се избира: предс. Н. М. Бояджиев, подпред. Ник. Илиев Ганчев, секр. Георги Ат. Арнаудов, касиер Йорд. Цачев Генов и членове Йовчо Крушев и Илия Ганчев п. Рашков и за контр. съвет: предс. Борис Ив. Захариев и чл. Никола Дим. Христов и Златил Петков Ангелов.

Настоящият да се изпрати по принадлежност за одобрение.”[26]

Скоро след това, на 18.VII.1945 г. настъпват промени в ръководството. Председател си остава Н. М. Бояджиев, но подпредседателите стават двама

– Н. Ил. Ганчев и Георги Ат. Арнаудов, секретар – Й. Ив. Крушев, домакин-секретар И. Ц. Генов и членове – Илия Генчев п. Рашков и Пенчо П. Пенев. На това заседание пак е потвърдено решението, до избирането на околийско ръководство това да изпълнява и неговите функции. Избрани са и първите членове на организацията, които да я представляват в околийския комитет на ОФ. Това са Г. Ат. Арнаудов и Н. Ил. Генчев. По-късно на няколко пъти тези представители са подменяни и това, както личи от документите на Съюза, е поради изолирането им от работата на Околийския комитет на ОФ. Стига се дори до там ОФ-комитетите да се месят във вътрешнопартийните дела на НС „Звено“. Това принуждава Околийският комитет на Съюза да разпрати до своите организации писмо със следното съдържание:

„26.VIII.1946 г.

Забранява се, да се провежда изпълнение на решение на който и да е ОФ-комитет за изключване на наш член дори тогава, когато решението е взето с участието на наши представители“.

Законен околийски комитет се създава на 30.IX.1945 г. В учредителния му протокол е записано: „Комитетите на местните организации на НС „Звено“ в Посабина, Попово, Крепча, Ломци, Опака учредяват околийски комитет на НС “Звено”. Ръководство: предс. Недялко М. Бояджиев, подпредс. Георги Ат. Арнаудов, секр. Йовчо Крушев, касиер Йордан Ц. Генов и членове Йордан Добрев Енчев от Ломци, Тодор Георгиев п. Буюклиев от Опака и Крум Петков Маринов от Попово“. Решено е Недялко М. Бояджиев и Йордан Добрев Енчев от Ломци да станат членове на Висшия съюзен съвет, представляващи Поповска околия[27].

Първата голяма политическа задача, в чието изпълнение се включват организациите на НС „Звено“ в Поповско е подготовката и провеждането на изборите за XXVI ОНС. В протоколно решение на окол. комитет от 31.X.1945 г. се казва по този повод следното: „… изборите на ВСЯКА ЦЕНА (подч. П.С.) ще трябва да се спечелят, въобще да се убедят гражданите, че от голяма полза ще бъде спечелването – избирането на народни представители на ОФ…“[28]. В национален мащаб изборите са спечелени от ОФ с 88,18% от гласовете. Поповска околия изпраща в Народното събрание един звенар Недялко М. Бояджиев.

През следващата 1946 г. дейността на Поповската организация, както и тези по селата, продължава без никакви значителни изяви. И макар че НС „Звено“ бил видимо лоялен към ОФ, от документите на организацията се забелязва едно постепенно ограничаване на политическата му дейност. Така например милицията задължава организациите след всяко събрание да дават сведения за това, „колко посетители са присъствали, кои са били сказчиците и на каква тема е говорено и ако е имало инциденти“[29]. ОФ-партиите в Попово през лятото на 1946 г. открито изказват недоволството си от секретаря на околийския комитет на НС „Звено“ Йовчо Крушев[30]. Стига се

до там, да искат той да бъде изключен от партията, заради това, „че не бил добър отечественофронтовец“. И макар че на подобни недопустими намеси във вътрешнопартийния живот на организацията от страна на ОФ се оказва отпор, той е сравнително слаб[31]. Така в Горско Абланово „представители на организацията в ОФ-комитет на едно заседание били изгонени от членове на Работническата партия“, в Ломци „кметът се държал враждебно към организацията и ОФ-комитет фактически не съществувал“[32]. В Помощица искат да „пречистят“ групата от членове, които не са отечественофронтовци[33].

В края на годината, на 27.X.1946, са насрочени нови избори, този път за Велико народно събрание. НС „Звено“ и този път издига свои кандидатури за народни представители. Това са: Недялко М. Бояджиев – търговец от Попово, Йордан Добрев Енчев – земеделец от Ломци, Боби Хр. Топалов – земеделец от Посабина, Димитър Дамянов Милков – железничар от Попово и Георги Бойков Христов – сарач от Горско Абланово[34]. Звенар, избран за народен представител този път няма.

Преди тези избори обаче се провежда подготовката за Референдума за монархия или република. НС „Звено“ като ОФ-партия е натоварен да окаже пълно съдействие на ОФ, който при друга ситуация се стреми всячески да го обезличи. Всички спорове в името на победата трябва да се забравят. Затова се разпорежда със специално окръжно и на Областното ръководство на Съюза. В него се казва: „…По места, където наши организации не са приети в комитети на ОФ или имат някакви недоизгладени недоразумения с другите партии, нека оставят за сега всичко това на страна, която ще се уреди впоследствие, а сега да се отдадат всецяло на задружна работа и да докажат, че независимо от всички неприятности, които сме имали досега, от всички пречки, които са правени, ние звенарите държим твърдо за програмата на ОФ.“[35]

В името на подобни политически мероприятия противоречията на НС „Звено“ и останалите политически партии и най-вече с БРП (к) се оставят на заден план, но те не изчезват. И така е не само в Поповско. Това се признава и от Георги Кулишев, политически секретар на НС „Звено“. В окръжно от 17.IX.1947 г. той пише: „Ние градихме нашите партийни организации в много места при трудни и ненормални условия.“ На околийската си конференция в края на 1947 г. звенарите не спестяват проблемите пред местните организации: „незачитане, недаване на служби, отчаяние и пр.“ Организациите от 29 през 1945 г., са намалели на 18[36]. Въпреки това илюзията, че тези противоречия ще бъдат изгладени в името на обединяващия отечественофронтовски дух и най-вече неразбирането, че ОФ служи за разчистване пътя към пълновластието на БРП (к) си остава. Факт, който се доказва и от последвалите действия, довели до самоликвидацията на НС „Звено“. Съюзът съществува не защото е призван да играе някаква съществена роля в тогавашния политически живот, а защото е необходим в утвърждаването властта на БРП (к), прикрита зад идеите на ОФ. Като част от крилото на НС

„Звено“, споделящо политиката на ОФ, организациите в Попово постепенно се обезличават. Показателно за това е Окръжно №747 от 25.XII.1948 г.

„Другари,

Петият конгрес на БКП – конгрес исторически за цялата страна хвърли обилна светлина върху много от основните въпроси, които непосредствено интересуват и нашата партия като неразделна част от единната организация на ОФ: Изнесените в конгреса доклади и направените изказвания очертаха цялостно линията, която Ком. Партията, като ръководна сила в ОФ е следвала досега и ще следва занапред. Тази линия не е различна от следваната досега и не съдържа нищо противно на политиката и целите на ОФ. Тя е в основната си линия и на нашата собствена партия, на всички отечественофронтовски организации и среди. Конгресът, обаче, доразви и изясни, както теоретическата обстановка на проблемите на нашата общественост, така и неговия път към социалистическо преустройство. В това число се включва и въпросът за бъдещето положение и роля на ОФ-партии…

На нас, като последователни непоколебими отечественофронтовци, се налага да проучим грижливо докладите, изказванията и решенията на конгреса и да направим от тях правилни изводи за собствената си работа занапред…”

Това окръжно, просто демаскира политическото двуличие на ръководните органи на НС „Звено“, които зад приказките за програмата на ОФ предават интересите на членската си маса, стигайки дори до там да препоръчат, изводи за политическата дейност на ВС „Звено“ да се правят на база документи на друга партия. Още повече, че с тази партия, въпреки усилията това да се прикрие, те имат сериозни противоречия.

Обезличаването на Съюза са предизвестени с решенията на V конгрес на БКП, както и с решението на II конгрес на ОФ (2-3.II.1948 г.) да се превърне в Единна обществено-политическа организация. Ролята на НС „Звено“ в нея е регламентирано от Окръжни 290 и 406 от 15 април и 1 юни 1948 г. Подписано от политическия секретар на партията Георги Кулишев. В него се разпорежда всички партии и техните членове да участват в работата на Единната организация, прехвърляйки основата на своята дейност в нея. Доколкото се позволява на партиите самостоятелен организационен и политически живот, той се свежда до това, те да бъдат “здрава опора и полезен сътрудник на Единната организация“. А политическата им дейност трябва да се сведе до „благородно съревнование, кой ще даде възможно най-голям принос за ОФ и Републиката със своята ПРЕДАНОСТ (подч. П.С.), със своята усърдна и разумна работа…“[37]. Освен това със специална директива ИК на ОФ заставя ОФ-партии да се съобразяват със следното:

„Първо: Цялата публично-политическа дейност на партиите (манифестации, митинги, публични събрания) трябва да се прехвърлят в Единната организация на ОФ.

Второ: Разглеждането и изясняването на въпросите на вътрешната,

на външната, стопанската и културна политика на ОФ изобщо и в отделни места трябва да става в ръководствата и организациите на ОФ.

Трето: Осветляване на мероприятията на правителството и законите на Народната република във всички области, както и предприемането на необходимите конкретни мерки за тяхното правилно приложение, трябва да се извършва от ръководствата и организациите на ОФ.

Четвърто: Провеждането на общонародните и местни кампании и акции трябва да бъде дело на организациите на ОФ.

Пето: ОФ трябва да съгласува и направлява дейността и инициативите на обществените организации.

Шесто: ОФ трябва да съдейства на държавните органи за правилното проучване и подбиране на кадрите за различни служби, предприятия и пр.

Изобщо, ОФ, под ръководството на работническата класа, трябва да бъде организаторът и ръководителят на всестранните инициативи на народа, на обществения контрол върху държавните и обществени органи и наймощен фактор за морално-политическото единство на нашия народ.

София, 28.V.1948 г.“

След подобни решения, на партиите, влизащи в ОФ не им остава нищо друго, освен да се саморазпуснат. Изчезват от политическата сцена Радикалната партия, БРСДП.

Макар и накратко, проследяването на тези процеси показва по категоричен начин ролята на БКП при утвърждаването ѝ като единствен политически хегемон в управлението на страната. Тези тенденции не остават незабелязани от околийския комитет на НС „Звено“ в Попово. На конференция, проведена на 17.X.1948 г. Йовчо Крушев говори за замразяване на броя на организациите, за тяхното отслабване, за това, че след създаването на Единната организация, звенарите вече не били търсени за никакви мероприятия на ОФ[38]. Това било агонията на НС „Звено“. На 14.I.1949 г. политическият секретар на Съюза Г.Кулишев разпратил телеграми до всички организации за разпускането на Съюза. На околийска конференция в Попово представители на всички организации в околията подкрепят телеграмата и одобряват двама представители, които да участват в ликвидационната конференция на НС „Звено“. Това са Недялко Бояджиев и Цвятко Владимиров[39]. Конференцията се провежда на 19.II.1949 г. и на нея е взето решение НС „Звено“ с всичките си подразделения, кадри и средства да се влее изцяло в Единната организация на ОФ, прекратявайки по този начин своето съществуване като политическа организация.

Поповската околийска и градска организации правят това на съвместно заседание на 28.II.1949 г.

Така за своето четиригодишно съществуване НС „Звено“ в Поповско не може да се изяви като самостоятелна политическа сила, защитаваща интересите на своите членове. Той си остава с незначителна социална база до своето

ликвидиране. Като отделна политическа сила, участваща в ОФ, той спомага за закрепването властта на БР (к), по-късно БКП. И когато това става, той както и другите ОФ-партии става излишен и е „самоликвидиран“. БКП няма нужда от политически партньори, можещи да се окажат в бъдеще нейни противници.

---

[1] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.7, л.5. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.7, l.5.)
[2] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.7, л.2. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.7, l.2.)
[3] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.7, л.4. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.7, l.4.)
[4] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.7, л.4. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.7, l.4.)
[5] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.6. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.6.)
[6] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.5. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.5.)
[7] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.4. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.4.)
[8] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.6. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.6.)
[9] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.7. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.7)
[10] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.8–9. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.8–9.)
[11] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.16. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.16.)
[12] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.19. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.19.)
[13] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.18. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.18.)
[14] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.18. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.18.)
[15] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.20. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.20.)
[16] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.19. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.19.)
[17] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.20. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.20.)
[18] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.21. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.21.)
[19] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.25. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.25.)
[20] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.24. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.24.)
[21] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.25. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.25.)
[22] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е26, л.25. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.26, l.25.)
[23] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.27. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.27.)
[24] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.6. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.6.)
[25] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.17. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.17.)
[26] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.7, л.1. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.7, l.1.)
[27] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.1–3. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.1, l.1–3.)
[28] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.8. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.1, l.8.)
[29] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.12, л.9. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.12, l.9.)
[30] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.7, л.20. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.7, l.20.)
[31] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.12, л.17. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.12, l.17.)
[32] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.11–14. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.11–14.)
[33] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.12, л.3. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.12, l.3.)
[34] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.31–32. (DA – Tsht, f.9, op.1, a.e.1, l.31–32.)
[35] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.12, л.16. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.12, l.16.)
[36] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.43–46. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.1, l.43–46.)
[37] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.12, л.78, 84–85. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.12, l.78, 84–85.)
[38] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.48–50. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.1, l.48–50.)
[39] ДА – Тщ, ф.9, оп.1, а.е.1, л.51–53. (DA – Tsht f.9, op.1, a.e.1, l.51–53.)

ЛОЗАРСТВОТО В ТЪРГОВИЩКА ОКОЛИЯ[1] ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК

(ШУМЕНСКА ОБЛАСТ – №1 В СВЕТА ПО ИЗНОС НА ГРОЗДЕ В КРАЯ НА 30-ТЕ И НАЧАЛОТО НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК)

LOZARSTVOTO V TARGOVISHTKA OKOLIA PREZ PARVATA POLOVINA NA XX VEK

(SHUMENSKA OBLAST – N 1 V SVETA PO IZNOS NA GROZDE V KRAYA NA 30-TE I NACHALOTO NA 40-TE GODINI NA XX VEK)

Тоня Любенова

VITICULTURE IN TARGOVISHTE DISTRICT IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

(SHUMEN REGION - №1 IN THE WORLD IN EXPORT OF GRAPE IN THE LATE 30S AND EARLY 40S OF THE 20TH CENTURY)

Tonya Lyubenova

The tradition in cultivating good vines in Targovishte district dates back centuries ago. It was carried on by the local population of the former Targovishte district after the Liberation and mostly in the first half of 20th century. Targovishte district then was within the boundaries of the Shumen province and since 1934 – in the extended Shumen district known in the past as one of the best vine growing regions in Bulgaria.

Most of the local farmers sold their production /fruits, vegetables and grape/ exporting it in the state and abroad. The export of agricultural and animal products intensified notably in the 30s of the 20th century when the Law of controlling the export of grapes, fruit trees and vegetables and the Law of organizing the export were passed and with the purpose of stimulating export as a whole in 1935 an Exporting institute for supporting Bulgarian exporters with information about the conditions in the foreign markets, prices and advertisement was established. This was the period when large scale export of grapes, fruits and vegetables was launched from Targovishte district abroad and especially

in Germany. Exports of grapes /table grapes of the Bolgar, Dimyat and Afuzali, and wine varieties Pamid, Gumza and Cinsaut/ became a means of living for the majority of the local people. Production and export of grapes in the district continuously grew and Bulgaria in 1937–1938 became the first in the world in export of grapes. In 1937, the country exported 35,990 tons of grapes, and in 1938 – 57 200 tons and such amount is two times larger than the export of grapes from other exporting countries. Importers are mainly Germany, England, Switzerland, Poland, Sweden and others. After Bulgaria in the list of leading countries producing grapes were world powers such as Italy, France, Greece, Portugal, the Netherlands and others. Bulgaria was still first in the world in the export of grapes in 1939–1940. The quantity of exported grapes in 1939 was 50 940 tons and after Bulgaria ranked the United States with 26,810 tons, the South African Union, Greece, Holland, Hungary, Yugoslavia, Portugal, Argentina and others. The share of grapes in 1939 was 44 %, with 24% of the world's exports of grapes was from Bulgaria. Larger exporter of grapes in Bulgaria was the Shumen area which includes the Targovishte district.

In 1937–1943, Targovishte railway station and the next station Nadarevo became one of the major export points of grapes not only in Bulgaria, but as it turned out in the world, too. During these years, Shumen region to which belonged Targovishte district, was first in export of grapes in Bulgaria, and the country was the first in the world on this indicator, holding 24% of the world's exports of grapes... And given that the vine growing is a craft practiced in the beginning of the century mainly by teachers, clerks and artisans not as s priority, but parallel to their primary occupations, the conclusion that can be drawn is that late 30s and early 40s the development of viticulture in Bulgaria reached its zenith, turning gradually into main means of living, which in its turn is an indicator of the progress of agricultural science and practice as a whole.

Традицията в отглеждането на добри лозя в Търговищка околия датира от много векове. Лозовата култура, позната на местното население от античността, се развива с различна интензивност през отделните исторически периоди, като през средновековието и Възраждането лозарството и винопроизводството продължават да бъдат източник на доходи за населението и държавата. През XV–XVI в. се наблюдава тенденция на упадък и стесняване на производството на грозде и вино поради религиозните ограничения, големите данъци върху лозята, болестите по тях и др.[2] Традицията да се отглеждат лозя е продължена от местното население и след Освобождението. Броят на земеделците в околията през 1895 г. е 9 831 души, като неимотните са едва 1 455, а слугите – 76 души[3]. "Положението им от материална гледна точка е удовлетворително. Тук и най-бедният, може да се каже, си има нива, лозе и колко годе добитък."[4] Разцвет обаче лозарството претърпява в началото на XX век, особено след справянето с опустошителната болест по

лозята – т. нар. филоксера, когато отрасълът започва да се развива на професионална основа.

Бившата Търговищка околия след Освобождението попада в състава на Шуменското окръжие, а от 1934 г. – в разширената Шуменска област, известна в миналото като добър лозаро-винарски район. Според земеделско-стопанското райониране, извършено през 30-те години на XX век, в околията има три земеделско-стопански района, като в два от тях лозята преобладават или са средно застъпени. Това са Интензивният и Средноинтензивния земеделско-стопански райони, обхващащи: първият – землищата на гр. Търговище, с. Разбойна, с. Въбел (дн. квартал Въбел), с. Макариополско, с. Надарево, с. Ловец, с. Осен и с. Пробуда, а вторият – 26 населени места, където преобладава хълмистият релеф – селата Давидово, Бряг, Васил Левски, Баячево, Здравец, Подгорица, Бистра, Голямо Соколово, Лиляк, Дългач, Руец, Певец, Драгановец и др. Надморската височина на Интензивния район в долината на р. Врана е от 100 до 200 метра, а в останалата част – от 200 до 300 метра. Почвите по протежението на реката са наносни, подзолисто-горски до кестеняво-степни, а по механичен състав глинесто-праховити и песъчливо-глинести. Надморската височина на втория Средноинтензивен район се движи от 150 до 500 метра като само в землището на с. Буховци надвишава 500 метра. В него преобладават подзолисто-горските и кестеняво-степните почви, които по механичен състав са също глинесто-праховити до песъчливо-глинести и само в най-южната част на околията, в землищата на селата Вардун и Драгановец, почвите са тежко глинести[5]. Хълмистият и полупланинският релеф, характеризиращи се с бедни и сухи почви, съчетани с подходящи природо-климатични условия, благоприятстват за развитие на лозарството. Окръжната Постоянна комисия в Шумен години наред предприема мерки за стимулиране земеделието в региона, съобразени с отрасловата насоченост на стопанството в отделните околии.

През 1903 г. Шуменският окръжен съвет издава решение да се направи Окръжен лозов разсадник в Търговище с цел „повдигане на лозарството в окръга", което е утвърдено от Министерството на земеделието и търговията. Две години по-късно в заседанието си от 5 януари 1905 г. общината предоставя от общинската мера 400 дка за Окръжен лозов разсадник[6]. Създаването на разсадника действително допринася за засилване на лозарството в града и околните села (Александрово, Лиляк, Въбел, Подгорица, Давидово, Бистра, Надарево и др.). За възстановяване на старите лозя в него започва целенасочено отглеждане и разпространение на американска лоза. Налага се и отглеждане на лозови маточници. Разработеното място на разсадника към 1907 г. възлиза на 340 дка и 500 м^2, а неразработеното остава 91 дка и 500 м^2. То се разработва постепенно през годините според нуждите на самия разсадник. Той е разделен на няколко отдела: 1/ Маточен; 2/ Облагородено грозде; 3/ Овощен разсадник; 4/ Черничев разсадник; 5/ Овощна градина; 6/

Семенилище; 7/ Изкуствена люцернова ливада; 8/ Укоренилище; 9/ Отдел с едногодишни културни растения; (овес, просо, царевица); 10/ Естествени ливади и пасбища. Преимущество се дава на Лозовия, Овощния и Черничевия отдел. След откриването си Окръжният лозов (овощен) разсадник започва да продава на местните земеделци овощни фиданки с цел създаването на модерни овощни градини според изискванията на науката[7].

Лозовият отдел на Окръжния лозов (овощен) разсадник в Търговище притежава около 120 дка земя. Отделно частните лозя в околията заемат 9 110 дка, като на човек се пада средно по 0,24 дка лозя[8]. Само в града лозята съставляват около 20 %, а в селата – 10 %[9].

Окръжният лозов разсадник – около 1907 г.

От 1904 г. в Търговище започва да работи районен инспектор по земеделие, като представител на институцията на държавните агрономи, която съществува от 1889 г. и дотогава се представлява от пътуващите земеделски учители, по-късно от земеделските надзиратели, а след тях – от районните инспектори. Търговищкият районен инспектор по земеделие отговаря за Търговищка и Омуртагска околия. Със заповед № 86 от 15 януари 1909 г. на Министъра на търговията и земеделието, публикувана в Държавен вестник в бр. 21, се назначава Харалампи Пенков като изпълняващ длъжността агроном-специалист, наричан Ескиджумайски (Търговищки) околийски агроном, а институцията – Ескиджумайско /Търговищко/ държавно агрономство. Задачите на агрономството са: разпространяване на знания за подобряване на земеделието чрез беседи, курсове и демонстрации; разпреде-

ляне на семена, препарати, оръдия и машини между земеделските стопани; събиране и систематизиране на сведения за производството на зърнени храни, зеленчуци, плодове и технически култури; насърчаване и подпомагане на бубарството и пчеларството и пр.[10] Интересът към селското стопанство се засилва, започват да се правят нововъведения, да се отглеждат усилено технически култури. Това съдейства за повдигането на икономическото положение на земеделеца в региона.

От друга страна край Търговище в края на XIX и началото на XX век функционира модерното частно стопанство на руския запасен офицер Иван Шостак, създадено още след Освобождението в с. Кайкалари (дн. кв. Бряг, Търговище), което прераства в Образцово стопанство с групирани земевладения, модерни земеделски съоръжения и добри годишни резултати[11]. През 1903 г. стопанството притежава вече 500 дка ниви, 110 дка ливади, 80 дка лозя, 25 дка овощни градини, 120 дка гори, 10 дка зеленчукови градини, двуетажна къща за живеене с 10 стаи, 2 сайванта за добитък, сайвант за сечива, 2 хамбара, маза за вино, курник за 500 кокошки и др.[12] Иван Шостак години наред е най-големият винопроизводител в Търговищка околия[13].

През 1908 г. в Търговище се създава и Ескиджумайски околийски лозарски синдикат, който работи по извършването на общи доставки на машини, американски лози, фиданки, торове и др., устройва курсове, поддържа общо укоренилище и защитава икономическите интереси на лозарите[14].

Търговищкото държавно агрономство, Окръжният лозов разсадник и Лозарският синдикат се опитват да продължат своята агитационно-образователна дейност спрямо земеделското население за разпространяване на лозарската наука и по време на войните за национално обединение (1912–1918). Агрономството призовава всеки разумен земеделец да използва плуг, жетварка и вършачка в своето стопанство и приканва към сдружаване на няколко земеделци при закупуването на такива[15]. През пролетта на 1915 г. е организиран курс по лозарство в Окръжния лозов разсадник[16]. Веднага след войната през 1918 г. е основано Лозаро-винарско дружество "Грозд", което просъществува до 1925 г. Точно в началото на 20-те години лозата се очертава като водеща интензивна култура в региона.

И през 20-те години на XX век България продължава да бъде аграрна страна. В сравнение с напредналите земеделски стопанства на западноевропейските държави обаче, българското **земеделие** продължава да бъде бедно, примитивно, раздробено. Част от причините за това положение са посочени от директора на Шуменската земеделска катедра през 1929 г., който констатира, че: „ако се хвърли един общ поглед на нашето земеделско стопанство ще се убедим, че действително то е много западнало. Това се дължи отчасти на катастрофално завършилите за нас войни, отчасти на внесената дисхармония между увеличеното земеделско производство и нарасналото население, както и нарушеното равновесие между приходната и разходната част в

бюджета на земеделското стопанство”[17].

Данните на статистката за периода 1926–1934 г. показват, че общият брой на земеделските стопанства в околията е 11 455. Броят на стопаните, които притежават по-малко от 50 дка земя възлиза на 84,1 %, което идва да покаже, че средният тип земеделско стопанство в околията е под 50 дка. Преобладават средните и дребните стопанства. За 10 години – от 1924 г. до 1933 г. – обработваемата площ в Търговищка околия се увеличава с почти 10 % – от 50,02% през 1924 г. на 59,86% през 1933 г. Близо 99% от обработваемата площ са нивите. Останалата част са лозята, овощните и зеленчуковите градини[18].

Промени в площта на културните видове в Търговищка околия /1924–1933 г./:

Години	Общо пространство в хектари	Обработваема площ в % От общ. пространство	Ниви в % от обр. площ	Зеленчукови градини в %	Лозя в %	Овощни градини в %
1924	74 370	50,02	99,28	0,09	0,60	0,03
1925	74 700	48,52	99,48	0,08	0,70	0,04
1926	„	49,23	99,11	0,10	0,74	0,05
1927	„	49,09	99,08	0,08	0,78	0,06
1928	„	50,06	99,03	0,08	0,85	0,04
1929	„	53,78	98,88	0,13	0,95	0,04
193	„	55,42	98,96	0,09	0,91	0,04
1931	„	55,99	98,84	0,10	1,02	0,03
1932	„	56,02	98,87	0,08	1,01	0,04
1933	„	59,86	98,01	0,10	1,82	0,07

Източник: Господинов, Г. Земеделско-стопански райони в Търговищка околия. София, 1938., с.8

Земеделското стопанство в Търговищка околия през 20-те и 30-те години отбелязва известна еволюция, следвайки пътя на интензификация на производството. Пример за това е увеличението на **най-главния интензивен културен вид в околията – лозата, който от 0,60 % спрямо общата площ през 1924 г., се повишава на 1,82 % през 1933 г.**

През 1934 г. Търговищка околия заема 663 414 дка пространство, разпределено по следния начин:[19]

Обработваема площ……. 428 891 дка ……64,65 %
Ниви …… 416, 475 дка ……. 62,83 %
Гори……... 183 613 дка…….27,57 %
Естествени ливади……..11 082 дка ……. 1,65 %
Мери и пасбища ……40 828 дка ……..6,13 %
Лозя ……8 356 дка……..1,26 %
Овощни градини ……..2 825 дка ……. 0,42 %
Зеленчукови градини ……. 965 дка ……0,14%

Само година по-късно – през 1935 г. Търговищка околия заема същото общо

пространство, но обработваемата площ вече се е увеличила на 432 414 дка или близо с 4 хиляди декара[20].

Работната площ по културни видове е разпределена както следва :

Ниви ..... 421 077 дка 97,38%
Изкуствени ливади ..... 2 202 дка ..... 0,52 %
Лозя ..... 7 553 дка ..... 1, 74 %
Овощни градини ..... 1 450 дка ..... 0,35 %
Черничеви градини ..... 72 дка ..... 0,01 %

Средният тип земеделско стопанство в района вече е 30–35 дка. Земята е разпокъсана на малки парцели от 2–5 дка. Преобладава полевъдството, след него следва скотовъдството и на трето място са лозарството и овощарството[21].

През 1938–39 г. в Търговищка околия има 1 450 дка овощни градини, от които 641 дка в комплексни насаждения. Според стопанския план на околийското агрономство е заложено увеличение площта на овощните градини до 21 600 дка в гр. Търговище, с. Дългач, с. Певец, с. Съединение, с. Буховци, с. Васил Левски, с. Стража и др. През 1938 г. са засети 3 198 дка десертни и 8 578 дка винени сортове лозя. От тях: десертни – димят (2 325 дка), афуз (873 дка); винени – памид, гъмза, сензо и др. (незначително). През 1938 г. в околията е произведено 1 600 000 л. вино[22].

Дейност през 30-те години развива Ескиджумайското лозарско дружество "Димят", което в 1932 г. урежда околийска лозаро-овощарска изложба в салона на местната прогимназия[23]. Подобен характер има и лозаро-винарската кооперация "Лоза"[24]. Много от лозарите са и кръчмари и винари, които продават най-вече местни вина и ракии в кръчмите си и в града било всеизвестно, къде кое вино може да се купи. Прочути кръчмари в Търговище през този период са Колю Великов, Никола Милушев, Христо Цанев, Васил (Чили) Ганев, Ст. В. Папазов-Сапунджиев, Илия Киров, К. Собаджиев, Иван Митев и Сие, Ангелсон (хотел „Борис"), Косю Иванов ("Златната рибка"), Христо Цанев ("Бялата мечка"), Димитър Недев ("България"), Недю Овчаров ("Приятна почивка"), Яни Абрашев (на гарата) и др.[25]

Същевременно през целия разглеждан период продължава да развива своята дейност и основаният през 1905 г. Държавен овощен разсадник в гр. Търговище. Производствената насоченост на разсадника обаче се изменя след като през 1925 г. се изкореняват лозовите маточници и се оставят от тях само 23,5 дка. През 1926–1927 г. се дава първенство на зърненото производство. Разсадникът добива вид на семепроизводно поле. През 1930–1931 г. за производството на овощен посадъчен материал се отделя повече място и внимание. От 1 юли 1933 г. след закриването на окръжните постоянни комисии, разсадникът от Окръжно стопанство става Държавен разсадник[26].

Самият разсадник е разположен на надморска височина 220 м в местността над Боровата гора. Отстои на югоизток на 2 км от града и на 3 км

от гара Търговище. На разстояние от 3 км се простират разклоненията на Източна Стара планина, а на 1 км тече р. Врана – приток на Камчия. Стопанството има правилна форма – правоъгълник. Теренът е разделен на 48 таблици, от които 36 по 10 дка и 12 по 6 дка. Цялата площ е разработена, с изключение на 20 дка акациева гора. Почвата е дълбока и плодородна, тежко-глинеста в по-голямата си част и глинесто-песъчлива в горния край на стопанството[27].

До 1935 г. районът на действие на Държавния овощен разсадник е цяла Североизточна България. След 1935 г. районът се смалява и включва само бившия Шуменски окръг – Търговищка, Шуменска, Поповска, Преславска и Омуртагска околии[28].

През 30-те години на XX век се откриват две Допълнителни земеделски училища в с. Надарево (1931 г.) и с. Макариополско (1937 г.). Тяхната задача е „да дават на младежи от двата пола познания по земеделие и отрасли по селското стопанство и домакинство, както и да допълват добитите по-рано познания с оглед нуждите на практиката в селскостопанския живот"[29]. Училищата се издържат главно от даване под наем на училищните ниви и от Околийското агрономство[30]. Организират се практически занятия по облагородяване на овощни дръвчета и резитба на лозята, за отглеждане на домашните животни и болестите по тях, за земеделското законодателство, пчеларството и др. Преподавателите в двете училища са включени в програми на Търговищкото околийско агрономство за културно-просветна дейност сред селските стопани в региона. В програмите са засегнати всички дейности: земеделие, скотовъдство, лозарство, винарство, овощарство, пчеларство, зеленичарство (градинарство), домакинство, готварство, консервиране, шев, цветарство. Те осъществяват контрол и консултации по различните селскостопански дейности – сеитба, лозарство, изнасят беседи и сказки, правят демонстрации, разпространяват актуална информация за селскостопанска техника, агрономични дейности и др.[31]

Повечето местни земеделски стопани осъществяват продажба на собствена продукция (плодове, зеленчуци и грозде) с цел износ за страната и чужбина. Износът на земеделски и животински продукти се засилва особено много през 30-те години на XX век, въпреки че среща известни затруднения по време на Световната икономическа криза. Тези затруднения довеждат до необходимостта от допълнително насърчаване на националното производство от страна на българските правителства през 1932–1935 г., в резултат на което се приема Закон за контрол на износа на грозде, овошки и зеленчуци, Закон за организиране на износа, Закон за насърчаване износа на месо, а за насърчаване на износа като цяло през 1935 г. е създаден Експортен институт за подпомагане на българските износители с информация относно конюнктурата на външните пазари, цени и реклама. Пак по това време – през 1932 г. е сключена първата клирингова спогодба между България и Гер-

мания и Търговски договор между двете страни. Така България се обвързва икономически с Германия.

Гроздобер – 30-те години на XX век

Това е и периодът, когато започва масовият организиран износ на грозде, плодове и зеленчуци от Търговищка околия за чужбина и най-вече за Германия. Износът на грозде (десертно грозде от сортовете „Болгар", „Димят" и „Афузали", както и на винените сортове „Памид", „Гъмза" и „Сензо") се превръща в поминък за голяма част от търговищенци. Двата износни пункта в околията са гара Търговище и гара Надарево. На гара Търговище още през 1937–1938 г. изниква необходимостта да се построи навес за временно съхранение на гроздето, с което се ангажира Министерството на железниците, както и на още два навеса в лозята за манипулация на самото грозде[32]. Тази необходимост от навеси на износния пункт и в лозята е напълно обяснима, защото производството и износът на грозде в околията непрекъснато нарастват, **а България през 1937–1938 г. се превръща в първа сила в света по износ на грозде.** През 1937 г. от страната са изнесени 35 990 тона грозде, а през 1938 г. 57 200 тона грозде, което като количество е два пъти повече в сравнение с износа на грозде от останалите страни-износителки. Вносители са предимно Германия, Англия, Швейцария, Полша, Швеция и др. След България в списъка с водещите страни-производителки на грозде са такива световни сили като Италия, Франция, Гърция, Португалия, Холандия и др.[33] Освен грозде, местните земеделски стопани продават за износ още зеленчуци и плодове (ябълки, сливи, кайсии, череши, праскови, дюли, орехи), както и сушени сливи, което обикновено става на изключително ниски цени за производителя[34].

Товарни вагони на ж.п. гара Търговище – 30-те години на XX век

Втората световна война се отразява по-слабо върху селското стопанство в сравнение с Първата световна война, тъй като броят на мобилизираните земеделски стопани е средно два пъти по-малък, отколкото през 1915–1918 г. Освен това военната техника вече е модернизирана, използва се механизирана тяга, а не животинска такава и коларски обоз. Липсва масовата мобилизация на работен добитък, която разстройва селскостопанската работа по време на Първата световна война. Поради това засятата и засадена площ в страната не намалява, напротив – дори се увеличава с близо 5 млн. дка след присъединяването на Южна Добруджа. В резултат на по-добрите климатични условия в началото на 40-те години почти липсва рязко спадане на средните добиви от декар, както през 1916–1918 г. През следващите години вече се наблюдава чувствително намаление, особено при зърнените култури, но то освен на снабдяването на немската войска и износа за Германия се дължи и на укриването на реалните добиви от страна на селското население, задължено да предава част от продукцията си на Реквизиционните комисии. В Търговищка околия не се наблюдава значителен спад в добивите на пшеница, а при зеленчукопроизводството, лозарството и овощарството дори се наблюдава увеличение, особено през 1942/1943 г. във връзка с нуждите на увеличаващата се консервна индустрия и износа към Германия.

В Търговище и околията изключително активна дейност през този период осъществява Околийското агрономство. Чрез него всъщност държавата контролира и дава наставления за насоките в развитието на земеделието и животновъдството в района. Неговите основни задачи са да разпространява

знания за подобряване на земеделието чрез беседи, курсове и демонстрации, да разпределя семена, препарати, оръдия и машини между земеделските стопани; да събира и систематизира сведенията за производството на зърнени храни, зеленчуци, плодове и технически култури, както и за тяхната преработка, да насърчава и подпомага бубарството и пчеларството; да участва при установяването и разпределянето на поземлената собственост. Ръководители на агрономството през този период са Стоян Пенев (до 1941 г.) и Драган Сираков (от 1941 г. до 1948 г.). Агрономството разпределя и районира зърнените и техническите култури, акцентирайки върху зърненото производство. Застъпени са и т.нар. специални отрасли – овощарство, градинарство, бубарство и билкарство. Първите два отрасъла дават препитание на голяма част от земеделското население.

По сведение на агрономството в Търговищка околия към 1941 г. има 9 047 стопанства с общо 424 000 дка обработваема земя. По размери стопанствата са предимно дребни. Едри стопанства до 600 дка има само две. За семепроизводителни стопанства са признати тези със земя над 120 дка. Освен собствената си земя, която обработват, на земеделските стопани се дава под наем и свободната земя от Държавния поземлен фонд, разпределена по качества и категории. Съставени са специални комисии по земеделие с представител от агрономството, които имат за задача да ликвидират спорните въпроси по мерите и общинските земи и по оземляването. Такива подлежащи на оземляване семейства има в селата Здравец, Макариополско, Пресяк, Острец, Буйново и др.

Обект на агрономството традиционно са лозарството и винарството. Към 1942 г. броят на стопаните лозари е 5 445 души като цяло в околията, от които 1 279 души са в град Търговище. Те произвеждат около 1,5 млн. литра вино годишно. През 1943 г. в околията лозята са всичко 10 933 дка, от които 3 664 дка са в Търговище, а 524 дка са на телена конструкция. От десертните сортове се сеят най-вече сортовете: „Болгар" – 1086 дка, „Димят" – 3779 дка, „Чауш" – 137 дка и други – 119,6 дка, както и винени сортове – „Памид" – 3 413 дка, „Гъмза" – 638 дка, „Червен мискет" – 21 дка, „Гран ноар" – 7, „Аликант буше" – 5 дка, други – 172 дка[35]. Производител на първокласни резници с дължина 35 см в околията е Ради Начев, който през 1943 г. е вкоренил 1,5 дка лозови резници[36]. Организират се курсове за подготовката на добри техници – резачи в лозарските центрове на околията – 1940 г. от агрономството. Повечето от лозарите членуват в Лозарско дружество „Димят" – Търговище.

Същевременно през 1942 г. със Заповед № 1047 на Министерството на земеделието и държавните имоти Държавният овощен разсадник в Търговище е обявен за Опитен. Той продължава да произвежда и разпространява качествен посадъчен материал – американски лози и овошки, да извършва опитно-демонстративна и просветна дейност, да участва в национални из-

ложби, да произвежда плодове и зърнени култури. Наред с другата дейност му се възлага и опитна такава, която се извършва съобразно предварително изработен план от Министерството на земеделието и държавните имоти. По нареждане на Министерството на Разсадника са отпуснати малинови и капинови издънки от сортовете „Нюбурк", „Прусия", „Лойд Джордж", „Лукреция", черно френско грозде и др., които да се използват за асортиментови насаждения и за наблюдение пригодността на сортовете към района. Главна задача на разсадника е производството на автентичен, доброкачествен и здрав овощен и посадъчен материал. През 1943 г. по нареждане на Министерството, разсадника се задължава да произвежда консервирани продукти, сушени плодове, сурови земеделски продукти (картофи, лук и пр.). Разсадникът съществува до 1948 г.[37]

През военните години външната търговия на България бележи голям напредък с увеличения си стокообмен и активен търговски баланс, като основният дял се пада на Германия – 52 % от вноса и 58,9 % от износа – цифра, която нараства съответно на 72,2 и 87,8 % през 1944 г. Тази дейност е поставена под контрола на БНБ и Дирекцията за външна търговия. Държавата през военните години вече напълно регламентира външните сделки, което осъществява чрез двете полудържавни търговски централи – акционерните дружества „Българска търговия" и „Българска промишленост". Обаче в тези години на почти пълно държавно регламентиране тя поставя под свой контрол и вътрешната търговия. Още на 1 и 5 септември 1939 г. търговците се задължават да декларират наличните си запаси от индустриални произведения и да ги продават по заварени цени от 31 август 1939 г. Основната част от търговията от началото на 1941 г. се извършва въз основа на наряди от Министерството на търговията, промишлеността и труда или на Главното комисарство по снабдяването по нормирани цени, което успява до голяма степен да се справи с „черната борса" и не позволява тя да се разрасне до размерите познати в годините на Първата световна война[38].

`През 1940 г. правителството на Богдан Филов създава Дирекция на външната търговия, която поема функциите на Експортния институт, създаден през октомври 1935 г.[39] Посредством тази Дирекция на външната търговия целият български износ се насочва към Германия. Освен това през същата година е подписана и втората клирингова спогодба с Германия, с която се разширява обемът на клиринга, като БНБ трябва да изплаща на българските износители стойността на изнесените стоки веднага след получаването на документите за тях, независимо дали Германия има авоари. България изнася за Германия ценни суровини, произведения на българското селско стопанство, руди, строителни материали, каменни въглища и др. като само за периода 1940–1941 г. за Германия са изнесени: 185 000 т. тютюн; 290 000 т. пулпове; 110 000 т. зелен фураж; 40 473 т. яйца; 104 000 т. пресни плодове[40]. Освен това доставките за германските войски в България, според

постановлението за създаване на Централата за специални доставки, също е трябвало да се отчитат като „експорт във всяко едно отношение", който е следвало да бъде прибавен към редовния износ, показван от Главната дирекция на статистиката[41].

Същевременно България продължава да бъде на първо място в света по износ на грозде и през 1939–1940 г. Количеството изнесено грозде през 1939 г. е 50 940 тона като след страната ни се нареждат Съединените американски щати (с 26 810 тона), Южноафриканския съюз, Гърция, Холандия, Унгария, Югославия, Португалия, Аржентина и др. Относителният дял на гроздето през 1939 г. е 44 %, като 24% от целия световен износ на грозде се падат на България. **На първо място по износ на грозде в България е Шуменска област**, в състава на която влиза Търговищка околия. Това първенство е отчетено на Областна конференция по износа на грозде и плодове, организирана от Областната земеделска камара в Шумен на 7 юли 1940 г.[42]

Гроздобер

Износът на грозде за Германия от Търговищка околия продължава да се извършва през двете гари – гара Търговище и гара Надарево. През 1939 г. са изнесени 27 вагона от гара Търговище с 55 411 кг грозде „Болгар" и 79 523 кг грозде „Димят". През месеците септември-октомври 1941 г. от гара Търговище са изнесени 10 вагона „Болгар", 20 вагона „Димят", а от

гара Надарево – 10 вагона „Болгар” и „Димят”[43]. През 1942 г. реколтата от грозде е много добра. Изнесени са 279,488 кг грозде: за Германия 164 458 кг, за вътрешна консумация – 115,030 кг През 1942 г .от Търговищка околия са изнесени още 598, 569 кг гроздов пулп, 424,180 кг сливов пулп, 10 000 кг пресни сливи, 33 515 кг сливов мармалад и др. Износен контролен орган в началото на 40-те години на грозде, овощия и зеленчуци на гара Търговище е Драган Сираков – специалист при Агрономството в града. Заплащането на изкупените от производителите плодове, грозде и зеленчуци за износ става в брой на минимални цени. На 31 октомври 1943 г. товаренето на грозде за Германия от Търговищка околия е преустановено[44].

През 1937-1943 г. ж. п. гара Търговище и съседната гара Надарево се превръщат в едни от най-големите износни пунктове на грозде не само в България, но и, както се оказва, в света. През тези години Шуменска област, към която се числи и Търговищка околия, държи първенството по износ на грозде в България, а страната ни е първа в света по този показател, държейки 24 % от целия световен износ на грозде…. И като се има предвид, че лозарството е интелигентен занаят, упражняван предимно от учители, чиновници и занаятчии, които го практикуват не приоритетно, а успоредно с основното си занятие, то изводът, който може да се направи е, че в края на 30-те години и началото на 40-те развитието на лозарството в България достига своя апогей, превръщайки се постепенно в основен поминък, което от своя страна е индикатор и за напредъка на земеделската наука и практика като цяло. Земеделието е издигнато на професионална основа, а земеделецът се превръща в специалист. Самият факт, че България става първата страна в света осигурила старините на своите селяни-производители, навършили 60 години, със Закон за земеделските пенсии, гласуван от Народното събрание на 4 февруари 1941 г., по времето на Иван Багрянов – министър на земеделието и държавните имоти (1938-1941), свидетелства за високия процент българи, препитаващи се основно със земеделие и за напредъка на тогавашна земеделска България.

---

[1] След Освобождението до 1944 г. град Търговище е център на околия в Шуменското окръжие, обхваща средно през годините 11 селски и 1 градска община с 48 селища (1 град и 47 села). Броят на общините и населените места в Търговищка околия се променя в съответствие с измененията в Законите за административното деление територията на България, както и от измененията в Закона за селските общини. Към 1880 г. на територията на Търговищка околия живеят 35 382., през 1910 г. – 42 317 д., през 1920 г. – 48 846 души, през 1934 г. – 57 621 души. (Sled Osvobozhdenieto do 1944 g. grad Targovishte e tsentar na okolia v Shumenskoto okrazhie, obhvashta sredno prez godinite 11 selski i 1 gradska obshtina s 48 selishta (1 grad i 47 sela). Broyat na obshtinite i naselenite mesta v Targovishtka okolia se promenya v

saotvetstvie s izmeneniyata v Zakonite za administrativnoto delenie teritoriyata na Bulgaria, kakto i ot izmeneniyata v Zakona za selskite obshtini. Kam 1880 g. na teritoriyata na Targovishtka okolia zhiveyat 35 382., prez 1910 g. – 42 317 d., prez 1920 g. – 48 846 dushi, prez 1934 g. – 57 621 dushi.)

[2] **Стоянова**, **Параскева**. Сведения за развитието на лозарството в Търговищка област. – В: ИИМШ. Т. XIII. Шумен, 2006. _**Stoyanova**, **P.**. Svedenia za razvitieto na lozarstvoto v Targovishtka oblast. – V: IIMSH. T.XIII. Shumen, 2006.

[3] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1895/1896 година, с. 35. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1895/1896 godina, s. 35.)

[4] Български алманах за 1991 година. С., 1991, с. 680. (Bulgarski almanah za 1991 godina. S., 1991, s. 680.)

[5] **Господинов, Георги**. Земеделско-стопански райони в Търговищка околия. София, 1938. с. 8. (**Gospodinov, G**. Zemedelsko-stopanski rayoni v Targovishtka okolia. Sofia, 1938. s. 8.)

[6] ДА – Търговище, Ф. 45 К, оп.1, а.е. 14. Протокол №2 от 5 януари 1905 г. (DA – Targovishte, F. 45 K, op.1, a.e. 14. Protokol №2 ot 5 yanuari 1905 g.)

[7] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1907/1908г., с. 79. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1907/1908g., s. 79.)

[8] Изложение за състоянието на Шуменски окръг за 1908/1909 година. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenski okrag za 1908/1909 godina.)

[9] Изложение за състоянието на Шуменски окръг за 1903/1904 година, с 39. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenski okrag za 1903/1904 godina, s. 39.)

[10] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1903/1904 година, с. 30–31. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1903/1904 godina, s. 30–31.)

[11] **Димитров**, **Иван.** Съдбовност и отдаденост. С, 2010, с. 39; Изложение за състоянието на Шуменски окръг през 1903/1904 година, с. 30. (**Dimitrov**, **Ivan.** Sadbovnost i otdadenost. S, 2010, s. 39; Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenski okrag prez 1903/1904 godina, s. 30.)

[12] Изложение за състоянието на Шуменското окръжие през 1903/1904 година, с. 30–31. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenskoto okrazhie prez 1903/1904 godina, s. 30–31.)

[13] Български алманах за 1895, С, 1895, с. 74; Български алманах за 1896 г. С, 1896, с. 314.; Юбилеен български алманах за 1902–1903. С, 1903, с. 510. (Bulgarski almanah za 1895, S, 1895, s. 74; Bulgarski almanah za 1896 g. S, 1896, s. 314.; Yubileen bulgarski almanah za 1902–1903. S, 1903, s. 510.)

[14] Изложение за състоянието на Шуменски окръг през 1908/1909 година, с. 31–32. (Izlozhenie za sastoyanieto na Shumenski okrag prez 1908/1909 godina, s. 31–32.)

[15] РИМ – Търговище. Осн.ф. Инв. № 1165 И. (RIM – Targovishte. Osn.f. Inv. № 1165 I.)

[16] ДА – Търговище, Ф. 45 К, оп.1, а.е.15, л. 59. (DA – Targovishte, F. 45 K, op.1, a.e.15, l. 59.)

[17] Изложение на директора на Шуменската земеделска катедра П. Петров пред редовната сесия на Шуменския окръжен съвет – февруари 1929 г. – В: Положението на Шуменския окръг в стопанско отношение през 1928/1929 год.", Шумен, 1929., с.5. (Izlozhenie na direktora na Shumenskata zemedelska katedra P. Petrov pred redovnata sesia na Shumenskia okrazhen savet – fevruari 1929 g. – V: Polozhenieto na Shumenskia okrag v stopansko otnoshenie prez 1928/1929 g.", Shumen, 1929., s. 5.)

[18] **Господинов, Г**. Цит. съч. (**Gospodinov, G**. Tsit. sach)

[19] Пак там. (Pak tam.)

[20] ДА – Търговище., Ф. 6К, оп.1, а.е. 1, л.7. Държавен овощен разсадник – Търговище. (DA – Targovishte., F. 6K, op.1, a.e. 1, l.7. Darzhaven ovoshten razsadnik – Targovishte.)

[21] Пак там., л.10. (Pak tam., l.10.)

[22] Пак там., Ф. 4К, оп. 1,а.е. 60, л.2. (Pak tam., F. 4K, op. 1,a.e. 60, l.2.)

[23] **Василева**, **Д.** Ескиджумайци основават лозарски синдикат още в 1908 г. – В. Знаме (Търговище), бр. 15 от 5 февруари 2001 г. (**Vasileva**, **D.** Eskidzhumaytsi osnovavat lozarski sindikat oshte v 1908 g. – V. Zname (Targovishte), br. 15 ot 5 fevruari 2001 g.)

[24] В. Обществена трибуна (Търговище), бр. 68,1940. (V. Obshtestvena tribuna (Targovishte), br. 68,1940.)

[25] ДА – Търговище, ЧП 1367, л. 26. (DA – Targovishte, ChP 1367, l. 26.)

[26] Пак там., Ф.6К, оп.1, а.е. 1, л.1. (Pak tam., F.6K, op.1, a.e. 1, l.1.)

[27] Пак там. (Pak tam.)

[28] Пак там. (Pak tam.)

[29] История на образованието и педагогическата мисъл в България. София, 1982, с.284. (Istoria na obrazovanieto i pedagogicheskata misal v Bulgaria. Sofia, 1982, s. 284.)

[30] Първоначално училището е открито официално на 22 ноември 1931 г. в с. Ботево, Варненско, а през 1937 г. е преместено в с. Макариополско. Тук функционира до 1963 г., когато е преместено в с. Алваново като практическо селскостопанско училище. (Parvonachalno uchilishteto e otkrito ofitsialno na 22 noemvri 1931 g. v s. Botevo, Varnensko, a prez 1937 g. e premesteno v s. Makariopolsko. Tuk funktsionira do 1963 g., kogato e premesteno v s. Alvanovo kato prakticheskо selskostopansko uchilishte.)

[31] **Жечева, М.** Професионалното образование в Търговище от Освобождението до средата на XX век. – В: Българското образование – национални ориентири и европейски измерения. Габрово, 2008., с.141–148. (**Zhecheva, M.** Profesionalnoto obrazovanie v Targovishte ot Osvobozhdenieto do sredata na XX vek. V: Bulgarskoto obrazovanie – natsionalni orientiri i evropeyski izmerenia. Gabrovo, 2008., s. 141–148.)

[32] ДА – Търговище**,** Ф. 4К, оп.1, а.е. 60, л.2. (DA – Targovishte**,** F. 4K, op.1, a.e. 60, l.2.)

[33] В**.** Шуменски общински вести (Шумен), бр. 73, 17 юни, 1941 г., с.3. (V**.** Shumenski obshtinski vesti (Shumen), br. 73, 17 iuni, 1941 g., s.3.)

[34] ДА – Търговище. Ф. 6К, оп.1, а.е.1, л.12. (DA – Targovishte. F. 6K, op.1, a.e.1, l.12.)

[35] ДА – Търговище, Ф. 4К, оп. 1, а.е.60, л.36. (DA – Targovishte, F. 4K, op. 1, a.e. 60, l.36.)

[36] Пак там., л.46. (Pak tam., l.46.)

[37] Пак там. Ф. 6К, 49 а.е. (Pak tam. F. 6K, 49 a.e.)

[38] **Натан, Ж., В. Хаджиниколов., Д. Ангелов** и кол. Цит. съч., с.277–278. (**Natan, Zh., V. Hadzhinikolov., D. Angelov** i kol**.** Tsit. sach., s.277–278.)

[39] Пак там., с.515–517. (Pak tam., s.515–517.)

[40] Пак там. (Pak tam.)

[41] **Коен, Давид Б.** Ограбването на българското народно стопанство чрез снабдяването на германските окупационни войски през Втората световна война. – В: ИП, кн. 4, 1961., с.3–40. (**Koen, David B.** Ograbvaneto na bulgarskoto narodno stopanstvo chrez snabdyavaneto na germanskite okupatsionni voyski prez Vtorata svetovna voyna. – V: I P, kn. 4, 1961., s. 3–40.)

[42] **ДА – Търговище**, 4К, оп.1, а.е. 60, л.20–28. (DA – Targovishte, 4K, op.1, a.e. 60, l.20–28.

[43] Пак там., л.50. (Pak tam., l.50.)

[44] Пак там., л.73. (Pak tam., l.73.)

ЩРИХИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА ЛАЗАР СТЕФАНОВ – УЧИТЕЛ, ОБЩЕСТВЕНИК И ПЪРВИ ИСТОРИОПИСЕЦ НА ГРАД ОМУРТАГ

SHTRIHI IZ ZHIVOTA I DEYNOSTTA NA LAZAR STEFANOV – UCHITEL, OBSHTESTVENIK I PARVI ISTORIOPISETS NA GRAD OMURTAG

Мирослав Тошев

REMARKS ABOUT THE LIFE AND ACTIVITY OF LAZAR STEFANOV – A TEACHER, A PUBLIC FIGURE AND THE FIRST HISTORIAN OF THE TOWN OF OMURTAG

Miroslav Toshev

Lazar Stefanov was born in Sofia in 1887. He graduated higher education – subject "History" in Sofia University. He went to Jeneva where he was studying French. Later, after coming back to Bulgaria, he was appointed a teacher in Osman Pazar (today Omurtag). He was teaching history, geography and French.

In 1927 Lazar Stefanov became a director of the Mixed Popular junior high school in Osman Pazar .

Together with his teaching job Lazar Sefanov was participating actively in the social life of the town. He supported the attempts for creating a local archeological association, he was keeping contacts with the National museum in Sofia and worked for saving the archeological riches of the Omurtag's region. He participated in the committee for organizing the celebrations of the 50th anniversary of the liberation of Osman Pazar from Ottoman authority and of renaming the town; in committee for building a monument "for the fallen soldiers on the battle fields", he was a founder and a member of the cooperation "Forward" and the Popular bank, and besides a member of its managing committee. During the period May-October 1919 Lazar Stefanov was a governor of Osman Pazar'region.

In the social memory of Omurtag's town, Lazar Stefanov takes the place of the first writer of the history who gathered and printed materials for the past of

the village and its adjoining suburbs.

In 1928 was printed the book "The liberation of Osman Pazar's town (contribution to history of Osmanpazar's town)" and in 1935 was printed his fundamental work "The town of Omurtag (contribution to the history of the town)". Till 1981 these two books were the only publications who gathered information for the history of Omurtag's town and its adjoining suburbs Gerlovo and Tuzluka.

Сред специалистите, занимаващи се с българска историография все още витае духът на известно пренебрежение към съчиненията на местните краеведи. Това отношение обаче е повече от неуместно, тъй като историописците посветили се на изследване миналото на своето селище имат голяма заслуга за натрупване на обширен фактологически материал, който от своя страна е част от общобългарското историческо познание. Много от краеведите се ползват с обществено уважение, а техните издания в голяма степен оформят колективното усещане на общността за отминалите събития и процеси[1]. Поради това всеки, който запише на белия лист спомените на съвременниците си или резултатите от своите дирения и по този начин ги спаси от изчезване заслужава уважение.

В град Осман пазар[2] първият заел се с такава дейност е Лазар Стефанов. В следващите страници ще се опитам да представя и систематизирам оскъдната информация за неговата личност.

Лазар Стефанов е роден в град София през 1887 г. Завършва висше образование – специалност „История" в Софийския университет. Заминава за Женева, където се занимава с изучаване на френски език. По-късно, след завръщането си в България, е назначен за учител в град Осман пазар[3]. Преподава история, география и френски език[4]. Неговите ученици са го запомнили като много строг и твърд привърженик на телесните наказания – в една ученическа песен от онова време се пеело: „*Лазар Стефанов се задава и бастуна си размахва!*"[5], за да го използва като педагогическо средство... Той ръководи летни колонии за деца със здравословни проблеми и организира залесяване край града[6]. През 1927 г. Л. Стефанов става директор на Смесената народна прогимназия в гр. Осман пазар[7].

Наред с преподавателската си работа Лазар Стефанов участва активно в обществения живот на града. Той подкрепя опитите за създаване на местно археологическо дружество[8], участва в комитета за организиране на тържествата по отпразнуването на 50 годишнината от освобождението на Осман пазар от турска власт и по преименуването на града през 1934 г.; в комитета за построяване паметник „*на падналите бойци по бойните полета*"[9], член-основател е на кооперация „Напред" и Популярната банка, а също така и член на управителния й съвет[10]. През периода май – октомври 1919 г. Л. Стефанов е управител на Османпазарска околия[11].

Един от значимите моменти в дейността на Лазар Стефанов е опазва-

нето на археологическите паметници в Омуртагския край. През 1928–1929 г. видният български историк Гаврил Кацаров описва в своята статия „Антични паметници из България" част от тракийска оброчна плочка и част от мраморна статуя на тракийски конник намерени „*до с. Мутафлар (Осм[ан] пазарска околия)*" – днес с. Плъстина, общ. Омуртаг. В края на изложението той отбелязва „*Паметниците… са предадени в Народния музей от учителя в Осм[ан] пазар г-н Лазар Стефанов*"[12].

На 7 март 1931 г. край с. Хасан факъ, (дн. с. Камбурово, общ. Омуртаг) при селскостопански работи са открити „*железен меч, крив железен нож, желязно итbo от щит, желязна юзда и няколко фрагмента от глинени съдове*". В публикацията на намерените предмети авторът Рафаил Попов отбелязва: „*Директорът на Осман-Пазарската смесена прогимназия г-н Л. Стефанов, имал грижата да ги прибере и с писмо съобщи за находката в Народния музей. Поради научния интерес, който представят намерените предмети, директорът биде помолен да ги изпрати за проучване, което той стори в непродължително време… При срещата ми с г-н Стефанов, последният с готовност отстъпи находката за сбирките на народния музей, за което дължа да му изкажа благодарност… Тук е мястото да отбележим, колко полезни за домашната ни археология могат да бъдат учителите, когато те проявяват интерес към старините. В това отношение г-н Стефанов заслужава похвала. Такива учители могат да спасят много старини от окончателно унищожение, стига у тях да има желание и добра воля*"[13]. Думите на бележития български историк, археолог, музеен деятел дават една твърде красноречива оценка за старанието на Л. Стефанов да опази историческото наследство на Омуртагския край.

В обществената памет на град Омуртаг, Лазар Стефанов заема мястото на първия историописец събрал и отпечатал материали за миналото на селището и прилежащите му покрайнини.

През 1928 г. излиза книжката „Освобождението на гр. О. Пазар (принос към историята на гр. О. Пазар). Издава Османпазарското дружество на запасните подофицери за в полза на фонда: „Постройка памятник на убитите през войните"[14]. На гърба на корицата е изписано: „*Посвещава се на старите и младите борци за свободата на България*". Книжката е скромна по обем – 16 страници малък формат, в които се представят произходът на Осман пазар, облика на града през 70-те години на XIX век и освобождението от османска власт. Оценката на изданието намираме в тогавашната местна преса: „*Директора на тукашната прогимназия г. Л. Стефанов, е имал похвалната инициатива да събере и запише всички сведения и исторически данни по освобождението на градът ни. Този материал е отпечатан в отделна брошурка ... Брошурата е доста изчерпателна и съдържа ценни данни. Препоръчваме я на всички граждани, които се интересуват от историята около освобождението на градът ни*"[15].

Вторият труд на Л. Стефанов „Град Омортаг“ е отпечатан през 1935 г.[16] Той е посветен: *„...на всички ония българи, които искрено милеят и работят за своето отечество – България*“[17]. В предговора авторът посочва подбудите и източниците за написването му: „*Историята... научава хората да дирят своето минало, да се научат да го разбират, да знаят какви усилия е положило човечеството изобщо, както и отделните негови народи и отделните лица, за да се дойде до сегашното положение. Без тези знания не е възможно хората да разберат сегашния живот и да си съставят плана за неговото бъдеще. ... При написването на настоящия си труд съм се ръководил от горните съображения, а още повече че много от изложеното в него е събрано главно от разказите на стари хора съвременници, които, ако не се запишат, ще минат години и съвсем ще се забравят и няма да се напише историята на града ни, защото нямаме достатъчно писмени документи, а тя е част от нашата обща история*“ и в края заключва: „*Нямам претенция, че ще бъда изчерпателен, а само правя един скромен принос. На бъдащите работници в тая област предстои да допълнят, проверят и поправят всичко казано тук.*“[18]

Книгата “Град Омортаг” е с обем от 80 страници малък формат и представя множество факти за историческото развитие на града. Тя е разделена на две части. Първата от тях съдържа четири глави, в които се разглеждат:

1. Географското разположение на Омуртаг с подробно описание на релефа, почвите, климатичните особености, водите, геологическите образувания и водоснабдяването на града[19].

2. Произхода на гр. Омуртаг и сведения за имената на покрайнините Герлово и Тузлук, за произхода на местното население[20].

3. Град Омуртаг в навечерието на Освобождението, като са представени поминъка, училищното и религиозно-административното състояние на християните и мюсюлманите, османската административна уредба, данъците, местните първенци, народностния състав на населението[21].

4. Освобождението на град Омуртаг с описание на общия ход на Руско-турската освободителна война, движението на войските, укрепленията край града, опожаряването на част от Осман пазар при оттеглянето на османската армия и идването на руските войски[22].

Втората част на книгата е озаглавена „Из миналото на гр. Омортаг“ и съдържа 12 глави. Първите осем от тях представляват събрани описания от различни автори и източници за град Омуртаг, които Л. Стефанов коментира и допълва. Представени са пътеписните бележки на бележития унгарски пътешественик Феликс Каниц[23]; извадки от „Горски пътник“ на Г. С. Раковски, отнасящи се за покрайнината Герлово[24]; материали за читалищното дело събрани от Ст. Чилингиров[25]; сведения за общополезните каси и състоянието на Османпазарската каса през 1877 г., според юбилейната книга на Българската земеделска банка[26]; описанието на ,“Котленския джумхур“ от „Спомени за изгорелия Котел“ на М. Драганов[27]; статия от в. „Мир“, в която

се споменава Господин Кацаров, търговец от Осман пазар участвал в съграждането на първия български храм „Свети Стефан“ в Цариград[28]; статия от местната преса за даскал Боян Керемидчиев – просветен деец, помогнал много за спасяването на града от опожаряване през януари 1878 г.[29]; маршрута на френския пътешественик д-р Ами Буе през България и Осман пазар проследен в „Изследвачите на България“ на Павел Делирадев[30].

Особен интерес представлява девета глава. В нея са описани първите известни ни за сега археологически проучвания в землището на гр. Омуртаг ръководени от учителите Л. Стефанов и Алекси Попов. Разкопана е праисторическата могила „Юкът“ на север от града. Открити са керамични съдове, кости, каменни сечива и др., като голяма част от тях „*са запазени в училищния музей, в специален шкаф за използване при обучението на ученищите*“[31]. Тази информация ни навежда на мисълта, че е твърде вероятно Лазар Стефанов да е основоположник на теренните археологически проучвания в града.

Следващата десета глава представлява списък „*на убитите за свободата и обединението на българското племе от Омортагска околия през последните войни*“, който съдържа 417 имена[32].

Единадесета глава е посветена на въпроса “Защо преименовахме града от О. Пазар на Омортаг”. В изложението авторът отбелязва: „*новото име [на града] ни кара да се взрем и запознаем много по-сериозно с една славна епоха от нашата родна история, с която ний с право можем да се гордеем. Тая епоха най-ясно доказва, че и ние сме били в миналото действително културен народ и че сме създали някои и други, не без значение, ценности било в материалния, било в духовния живот, а не сме били първобитни диваци, както ни са представяли често нашите врагове, като са често фалшифицирали нашите исторически факти*” [33]. Думите на Лазар Стефанов звучат твърде актуално и в наши дни…

Последната, дванадесета глава е озаглавена “Бъдещето на град Омортаг”. В нея авторът предрича добри дни за града поради здравословния му климат, разположението му на важен кръстопът, усилията на местната интелигенция и възможността селището да се развие като курортен център[34].

Позволих си доста подробно да представя книгата на Лазар Стефанов, тъй като тя запознава широката общественост с неговите изследователски дирения и резултатите от тях събрани в едно издание, което вече е библиографска рядкост. Надявам се, че по този начин ще може сравнително най-добре да изпъкнат характерните черти от личността на първия историописец на град Омуртаг.

Лазар Стефанов завършва земния си път на 26 юли 1938 г. в София на 51 годишна възраст[35].

Неговото дело не остава без последователи. През 1967 г. Петър Христов Братованов – краевед и създател на музея в Омуртаг[36] – отбелязва в

предговора към своя труд: "*Написаното оставям като принос към историята на града, към това, което беше писал и моя бивш учител – Лазар Стефанов...*"[37].

Лазар Стефанов със семейството си

---

[1] **Проданов, Н.** Малко познати историци и музейни деятели.– В: История на музеите и музейното дело в България. Плевен, 2003 г., с. 202. (**Prodanov, N.** Malko poznati istoritsi i muzeyni deyateli.– V: Istoria na muzeite i muzeynoto delo v Bulgaria. Pleven, 2003 g., s. 202.)

[2] До 1934 г. град Омуртаг носи името Осман пазар. (Do 1934 g. grad Omurtag noci imeto Osman pazar.)

[3] Спомени на Павлина Стефанова, по мъж Пушкарова, дъщеря на Лазар Стефанов – писмо вх. № 7 от 30 август 1996 г. Съхранява се в Исторически музей – Омуртаг. Всички посочени по-долу спомени и документи се пазят във фонда на музея. (Spomeni na Pavlina Stefanova, po mazh Pushkarova, dashterya na Lazar Stefanov – pismo vh. № 7 ot 30 avgust 1996 g. Sahranyava se v Istoricheski muzey – Omurtag. Vsichki posocheni po-dolu spomeni i dokumenti se pazyat vav fonda na muzeya.)

[4] Спомени на Георги Начев, роден 1924 г., ученик на Лазар Стефанов. (Spomeni na Georgi Nachev, roden 1924 g., uchenik na Lazar Stefanov.)

[5] Спомени на Иванка Московченко, родена на 24 септември 1912 г.; на Марийка Пейчева, родена на 12 декември 1922 г.; на Любен Татиозов, роден 1924 г.; на Сава Ангелов, роден на 1 юни 1924 г.; на Анка Пенева, родена 1921 г. и на Тодорка Велинова, родена 1930 г. Спомените са събрани от колежката Калинка Тончева – благодаря й най-сърдечно за предоставената информация. (Spomeni na Ivanka Moskovchenko, rodena na 24 septemvri 1912 g.; na Mariyka Peycheva, rodena na 12 dekemvri 1922 g.; na Lyuben Tatiozov, roden 1924 g.; na Sava Angelov, roden na 1 yuni 1924 g.; na Anka Peneva, rodena 1921 g. i na Todorka Velinova, rodena 1930 g. Spomenite sa sabrani ot kolezhkata Kalinka Toncheva – blagodarya ý nay-sardechno za predostavenata informacia.)

[6] Спомени на Павлина Стефанова Пушкарова; в-к Османпазарски вести, бр. 92 от 16 август 1930 г., с. 1. (Spomeni na Pavlina Stefanova Pushkarova; v-k Ocmanpazarski

vesti, br. 92 ot 16 avgust 1930 g., s. 1.)

[7] Летописна книга на Омуртагската смесена народна прогимназия – бележка за 15 септември 1927 г. Летописната книга след като бе съхранявана няколко години в Исторически музей – Омуртаг бе предадена в Държавен архив – Търговище. (Letopisna kniga na Omurtagskata smesena narodna progimnazia – belezhka za 15 septemvri 1927 g. Letopisnata kniga sled kato be sahranyavana nyakolko godini v Istoricheski muzey – Omurtag be predadena v Darzhaven arhiv – Targovishte.)

[8] В-к Османпазарски вести, бр. 2 от 27 август 1927 г., с. 1. (V-k Osmanpazarski vesti, br. 2 ot 27 avgust 1927 g., s. 1.)

[9] В-к Османпазарски вести, бр. 22 от 19 януари 1928 г., с. 2. (V-k Osmanpazarski vesti, br. 22 ot 19 yanuari 1928 g., s. 2.)

[10] В-к Свободна трибуна, бр. 56 от 30 юли 1938 г., с. 1. (V-k Svobodna tribuna, br. 56 ot 30 yuli 1938 g., s. 1.)

[11] **Стоянова, Ж.,** Г. **Русева**. Географски обхват и административно-териториално деление на Омуртагска околия през периода 1879–1948 г., – В: Град Омуртаг и Омуртагския край – история и култура. Варна, 1999 г., том 1, с. 289, № 37. (**Stoyanova, Zh.,** G. **Ruseva**. Geografski obhvat i administrativno-teritorialno delenie na Omurtagska okolia prez perioda 1879–1948 g. – V: Grad Omurtag i Omurtagskia kray – istoria i kultura. Varna, 1999 g., tom 1, s. 289, № 37.)

[12] **Кацаров, Г.** Антични паметници из България. – В: Известия на българския археологически институт. 1928–1929 г., т. 5, с. 85–86. (**Kacarov, G.** Antichni pametnitsi iz Bulgaria. – V: Izvestia na bulgarskia arheologicheski institut. 1928–1929 g., t. 5, s. 85–86.)

[13] **Попов, Р.** Археологически вести. Новооткрити предисторически старини. – В: Известия на Археологическия институт. 1932–1933 г., т. 7, с. 349 и бел. 1. (**Popov, R.** Arheologicheski vesti. Novootkriti predistoricheski starini. – V: Izvestia na Arheologicheskia institut. 1932–1933 g., t. 7, s. 349 i bel.) 1.

[14] Идеята на османпазарци да построят паметник на загиналите във войните за национално обединение се осъществи чак след 79 г. През 2007 г. само за няколко месеца в централната част на града бе издигнат внушителен монумент от черен гранит. Финансовите средства за градежа и цялата организация по построяването му бяха осигурени от Божидар Димитров – директор на Националния исторически музей и президента на Република България Георги Първанов. (Ideyata na osmanpazarci da postroyat pametnik na zaginalite vav voynite za natsionalno obedinenie se osashtestvi chak sled 79 g. Prez 2007 g. samo za nyakolko meseca v centralnata chast na grada be izdignat vnushitelen monument ot cheren granit. Finansovite sredstva za gradezha i tsyalata organizacia po postroyavaneto mu byaha osigureni ot Bozhidar Dimitrov – direktor na Nacionalnia istoricheski muzey i prezidenta na Republika Bulgaria Georgi Parvanov.)

[15] В-к Османпазарски вести, бр. 22 от 19 януари 1928 г., с. 2.(V-k Osmanpazarski vesti, br. 22 ot 19 yanuari 1928 g., s. 2.

[16] **Стефанов, Л.** Град Омуртаг (принос към историята на града). Омуртаг, 1935 г. (**Stefanov, L.** Grad Omurtag (prinos kam istoriyata na grada). Omurtag, 1935 g.)

[17] Пак там с. 2. (Pak tam s. 2.)

[18] Пак там с. 3. (Pak tam s. 3.)

[19] Пак там с. 5–18. (Pak tam s. 5–18.)

[20] Пак там с. 18 – 22. (Pak tam s. 18–22.)
[21] Пак там с. 22 – 31. (Pak tam s. 22–31.)
[22] Пак там с. 31 – 37. (Pak tam s. 31–37.)
[23] Пак там с. 38 – 45. (Pak tam s. 38–45.)
[24] Пак там с. 45 – 47. (Pak tam s. 45–47.)
[25] Пак там с. 47 – 48. (Pak tam s. 47–48.)
[26] Пак там с. 48 – 51. (Pak tam s. 48–51.)
[27] Пак там с. 52 – 55. (Pak tam s. 52–55.)
[28] Пак там с. 55 – 57. (Pak tam s. 55–57.)
[29] Пак там с. 57 – 60. (Pak tam s. 57–.60)
[30] Пак там с. 60 – 61. (Pak tam s. 60–61.)
[31] Пак там с. 61 – 62. (Pak tam s. 61–62.)
[32] Пак там с. 63 – 76. (Pak tam s. 63–76.)
[33] Пак там с. 76 – 78. (Pak tam s. 76–78.)
[34] Пак там с. 79 – 80. (Pak tam s. 79–80.)
[35] В-к Свободна трибуна, бр. 56 от 30 юли 1938 г., с. 1. (V-k Svobodna tribuna, br. 56 ot 30 yuli 1938 g., s. 1.)
[36] **Тошев, М.** Петър Христов Братованов (1908–1984) – създател и пръв уредник на музея в Омуртаг. – В: История на музеите и музейното дело в България. Плевен, 2003 г., с. 236–241. _**Toshev, M.** Petar Hristov Bratovanov (1908–1984) – sazdatel i prav urednik na muzeya v Omurtag. – V: Istoria na muzeite i muzeynoto delo v Bulgaria. Pleven, 2003 g., s. 236–241)
[37] **Братованов, П.** Град Омуртаг – 1967. Омуртаг, 1981 г., с. 3. (**Bratovanov, P.** Grad Omurtag – 1967. Omurtag, 1981 g., s. 3)

НЕИЗВЕСТНИ МОМЕНТИ ОТ ПРОСВЕТНАТА, КУЛТУРНАТА И ПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА ГЕОРГИ ДИМИТРОВ БАЛКАНСКИ

NEIZVESTNI MOMENTI OT PROSVETNATA, KULTURNATA I POLITICHESKATA DEYNOST NA GEORGI DIMITROV BALKANSKI

Бета Хараланова

UNKNOWN ASPECTS OF THE EDUCATIONAL, CULTURAL AND POLITICAL ACTIVITY OF GEORGI DIMITROV BALKANSKI

Beta Haralanova

The article is based on new documents submitted by the director of the Popovo Historical Museum- Plamen Sybev and documents from the State Archive in the town of Shumen. The life and work of Georgi Balkanski is revealed. On the basis of the new documents the date and year of his death are published for the first time. The Varna period, his teaching in the Varna Girls' School, is also reviewed.

Историята на педагогическото образование, на отделните училища, както и образователната структура на населението в Шумен до 1944 г. са сравнително добре проучени[1]. За съжаление обаче липсват по-пълни изследвания за отделните личности, свързали живота си с културното и просветното дело на града. Един от тях е Георги Д. Балкански. Свързан с учителската професия, той преминава и през политиката, активно се включва и в културния живот на Шумен и Варна. Целта на настоящата статия е да разкрие неизвестни до сега моменти от живота и дейността на Георги Балкански. В статията няма да се разглеждат подробности относно развитието на училищата, а вниманието ще бъде насочено единствено върху личността Георги Балкански и неговите заслуги за българското образование и култура.

Името на Георги Балкански е малко известно дори и сред хората, ин-

тересуващи се от историята на нашия град. Живял и работил в две епохи – през Възраждането и след Освобождението от османско владичество, в спомените на шуменци остава като един изключителен преподавател и читалищен деец. За съжаление обаче данните, с които разполагаме и с които го представяме са твърде ограничени. Липсват сведения за дейността му като народен представител, като учител във Варненската девическа гимназия "Мария Луиза", не се казва почти нищо за семейството му. Дори и публикуваните до сега биографични данни не са съвсем пълни, а някои от тях са и неточни[2]. За написването на настоящата статия са използвани главно нови оригинални архивни материали, предадени от г-н Пламен Събев – директор на Историческия музей – Попово, за което му изказвам своята най-голяма благодарност. Благодаря и на ДА-Варна и най-вече на Гергана Георгиева, оказали ми съдействие при ползване на нови архивни материали.

Включените в статията биографични данни на Г. Балкански, свързани с рожденатa му дата и година, както и учителската му дейност до 1901 г. са взети от ръкописно попълнен от него „Служебен списък на Георги Балкански, първостепенен учител при Варнен. Държавна девич. Гимназия „Мария Луиза", съставен през 1901 г. Те са резолирани от директора на гимназията, което предполага и тяхната достоверност[3]. Така приемам за достоверна и рожденатa дата на Г. Балкански, а именно – 29 юни 1853 г. Тук искам да посоча, че в статията: „Чешката представа за възрожденския Шумен и отношението на тогавашните шуменци към Чехия" Зденек Урбан посочва за рождена година на Георги (Герчо) Балкански – 1855[4].

Георги Балкански е роден в Шумен, в семейство на търговец. Бащата Димитър Балкански умира сравнително рано, поради което и издръжката на образованието на Г. Балкански в чужбина се поема от добродетели. Учи в Първоначалното училище в гр. Шумен през 1863–1867 г., след което завършва четирикласното народно училище в Шумен през1868–1872. Продължава образованието си в Чехия. Първоначално е ученик в Държавната класическа гимназия в Кенегрец (Чехия) през 1872–1877 г., а след това е и слушател по история в Пражкия университет през 1877–1878 г. Три години учи в гимназията заедно с Петър Иванов Данчов, бъдещия министър на правосъдието (1900–1901), преподавател в СУ "Климент Охридски", председател на Касационния съд[5]. Основният мотив на младите българи за следване в Чехия през 70-те години на XIX в. е нуждата от добре подготвени учители. Затова и повечето българи отиват да учат в Храдец Кралове, (тогава Кенегрец), където по това време функционира не само обикновена гимназия, но и педагогическо училище[6]. Георги Балкански е един от многото българи, имащи възможност да учат в чужбина, благодарение на издръжката на шуменския родолюбец – Маринчо Бенли. Неговото следване в Чехия съвпада с това на други видни шуменци – Рачко Рачев, Андрей Захиров, Стоян Данев и др. През 1875 г., в сп. „Училище", Г. Балкански публикува няколко стихо-

творения. За съжаление те не са приети като успешно начало на един бъдещ поет и затова той спира с поезията и публикува гатанки в превод от чешки на български[7]. През 1876 г. Георги Балкански участва в Сръбско-турската война като поборник в четата на Филип Тотю, в която като доброволец се включва и един друг шуменец – бъдещият министър-председател Стоян Данев[8]. (удостоверение от ДА, Варна) През 1878 г. Георги Балкански се завръща в родния си град и в продължение на двадесет години е учител и директор на различни училища в града. Неговата педагогическа дейност преминава през старши учител в Трикласното народно мъжко училище (1878/1879), старши учител при Четирикласното народно мъжко училище (1879–1885), 1885/1886 г. е учител в Окръжното трикласно мъжко училище[9]. Постъпването му като учител съвпада с Освобождението на България, когато се правят първите крачки във всички посоки на обществения и политическия живот. Една от тях е и образованието. Липсват квалифицирани кадри, липсват училища, учебници и учебни помагала. Първият нормативен документ по въпросите на образованието в Княжество България е "Привременният устав на народните училища", утвърден от императорския руски комисар княз Дондуков-Корсаков на 29 август 1878 г. В него се утвърждават първоначални училища с тригодишен курс, средни или двукласни в по-големите общини и главни (четирикласни) училища в градовете[10]. Именно в такива училища започва своята учителска професия Георги Балкански. В Шумен преминават 20 години от неговата преподавателска и културна дейност, 20 години от неговия живот. Но и като млад учител той показва сериозността, с която се отнася към професията на учител. И тъй като липсват учебни помагала по много от учебните предмети, през учебната 1878/79 г. той съставя учебник по българска история и Отечествена география, използвайки чешкия вариант на Константин Иречек. От чешки превежда и Минералогия. От учебната 1889 до 1896/97 г. последователно е назначен за директор на Окръжното мъжко класно училище и Девическото училище, както и на Девическото педагогическо училище и Нанчовата гимназия. През 1897 г. излиза Пръв годишен отчет на Общинската и „Нанчова" Девическа Гимназия в гр. Шумен за учебната 1896/97 г., издаден от шуменската печатница „Искра". В него за първи път се публикува пълна биография на големия шуменски дарител Нанчо Пенев Попович, както и Кратка история на Шуменското класно девическо училище от началото на отварянето му (1859) до неговото преименуване в Общинска и "Нанчова" Девическа гимназия (1890) и от 1890 до 1896–97 учебна година[11]. Автор и на двата материала е Георги Балкански. Съвременник на събитията, свързани с историята на училището, Г. Балкански подробно по години разкрива броя на учениците, учителския персонал, провеждането на изпитите. Той ни разказва за голямата почит на шуменци към Нанчо Попович, на 15 септември 1895 г., когато целият град излиза да посрещне костите на бележития благодетел, пренесени в родния му град. "От двете страни на шосето до черквата „Св. Възнесение"

бяха се наредили с хиляди мъже, жени и деца. Зрелището беше трогателно, величествено, а шествието – царско. Никога и никого шуменските граждани не са посрещали тъй тържествено. Хилядното множество вървеше или стоеше гологлаво и с благоволение слушаше черковните песни от ученическия хор и от свещениците…"[12] През есента на 1880 г. Г. Балкански, заедно с Рачко М. Рачев, Илия Блъсков, Енчо Атанасов стават инициатори за създаване на учителското дружество „Основа". Публикува статии на страниците на сп. „Училище". Утвърдил се като добър преподавател, той е изпращан ежегодно за асистент по време на провежданите изпити в различни градски и селски училища на Шуменски и Преславски учебни окръзи. А през учебната 1893 г. като Преславски училищен инспектор е назначен от министъра на народното просвещение за член в комисията по провеждане на държавния изпит на основните учителки при Нанчовата девическа гимназия.

В продължение на една година и девет месеца Георги Балкански е назначен като първостепенен учител при Разградската окръжна мъжка гимназия, след което е преместен в гр. Варна. Започва вторият продължителен период в неговото учителстване. От 27 октомври 1900 г. Георги Балкански е назначен за учител във Варненската девическа гимназия „Мария Луиза". (дн. Археологически музей) Сред предадените от г-н Събев документи се намират и две тетрадки с ръкописни бележки на Г. Балкански. В едната от тях с дата 6 май 1909 г. под формата на писма са направени изключително интересни описания, от които можем да съдим каква личност е бил Георги Балкански, как се е отнасял към училищната дейност и колко романтична душа е притежавал. Затова си позволявам да отпечатам като приложение документа. (вж. Приложение 1)

Георги Балкански продължава да е учител във Варна до пенсионирането си през 1914 г. В знак на уважение към неговата продължителна и успешна просветна дейност министърът на просветата му изпраща писмо-грамота, в което се казва:"При раздялата си с Вас, дългогодишен учител, Министерството на народното просвещение счита за свой дълг да изкаже признателността си за труда, който сте положили за образованието и възпитанието на нашата младеж и да ви пожелае честит живот и добро здраве още много години. Приемете, господине, учителю, нашите почитания." С Указ №35 от 16 февруари 1915 г. му е отпусната пенсия за прослужено време[13]. Във Варна той остава до края на живота си. Явно любовта му към морето и красотата на града го карат да остане и да изживее старините си в морския град.

Освен като изключително добър учител и директор, Георги Балкански се занимава с широка обществено-политическа дейност. Още на 8 ноември 1878 г. е избран за книгопазител на библиотеката на Читалище „Арх. Михаил", а през1879 г. и за председател на читалището. Като председател на Настоятелство е избиран и още два пъти – през 1882–1883 и 1892–1893. По време на неговото председателстване се приема нов Устав на читалището,

въвежда се кворум за Общото събрание (повече от половината присъстващи). За пръв път се поставя комедията на Гогол "Ревизор"[14].

Обществената му дейност не приключва единствено и само с читалището. Дейността му като поборник и учител бързо е забелязана и на 14 февруари 1896 г. е награден от княз Фердинанд с Народен орден за гражданска заслуга V ст. и грамота[15]. Той е член на Македонската лига в Шумен, член на Поборническото дружество във Варна. На свое заседание от 29 август 1880 г. за председател на македонската лига – Шумен, според устава е избран Георги (Герчо) Балкански, касиер става Рачко М. Рачев, писар е Евтимий Стоянов. Основният въпрос, който се разисква по това време е, дали да се изпратят събраните около 100 рубли доброволни помощи в Централния комитет в Русе или не. Стига се до консенсус, да се изпрати запитване до Русе, дали в момента са необходими пари и чак тогава да се действа. Отправена е и молба към централното ръководство да изпратят печат на шуменското дружество със следния надпис: „Клон на Българската-македонска лига в гр. Шумен". За съжаление обаче повече данни за дейността на лигата по време на председателстването на Г. Балкански липсват[16]. Малко са и данните за дейността му като народен представител в IV Обикновено народно събрание през 1884,1885 и 1886 г., избран от Преславския район. В някои от писмата изпратени до съпругата му Г. Балкански описва житейските проблеми на народния представител по онова време. „Понеделник цял ден в събранието, в вторник посещения на министри, вчера в сряда пак целия ден в събранието и ето днес като празния след обяд седнах да ти пиша. Тук съм с бай Стояна в една стая в Хотел „Руский цар". Всеки ден за легло плащаме по 2 лв. и ядене по 3 лв. Това е от по-евтените, защото има представители плащат двойно. Хотелите са препълнени. Скъпотията е страшна...В понеделник Князът с голямо тържество отвори събранието, гдето беше и сестра му. ..Той в тронното си слово изказа доверие към сегашното министерство и напомни на представителите какви работи имат да работят, като каза че се надява на нашето благоразумие и мъдрост, както и на родолюбието ни…"[17]

Георги Балкански се жени през 1883 г. Жена му Мария Иванчева Беделева е от известна шуменска фамилия. Завършва Четирикласното народно училище, където директор и е била Царевна Миладинова, а преподавател по българска история и отечествена география - Г. Балкански. Продължава образованието си като завършва едногодишен педагогически курс през 1880/1881 г. В писма изпратени до нея през 1884 г , Георги Балкански (вече народен представител) се разкрива като изключително лирична личност, любящ съпруг и баща. В тях той се обръща към нея той с думите „искрена и вярна душице! Чистосърдечна гълъбице!", "драга душице", „пиленце мило, рожбо блага!" или „предрага душичке" и т.н. Семейството има трима сина- Емил, завършил педагогика в Русия и останал да живее и работи в там, Любен- лекар и Иван, човек с изключително интересна биография – също лекар –невролог, председател на Рокфелеровата фондация в София.

През май 1934 г. е уволнен и обвинен в злоупотреби със средствата на фондацията и закупуване на място за строежа на Института по народно здраве. В продължение на две години остава без работа и полага усилия да се защити от анонимните обвинения. През 1936 г. е реабилитиран и е назначен за началник отдел "Лечебни заведения" в ГДНЗ, а на 1 март с дворцов указ д-р Балкански е назначен за главен директор на ГДНЗ при МВРНЗ. През 1945 г. е пенсиониран по болест. По обвинение във фашистки прояви е задържан в Централния затвор гр. София. Съден от Народния съд и оправдан.[18]

Георги Балкански почива на 6 октомври 1920 г. след тежко и продължително боледуване в гр. Варна. На погребението му присъстват учители и ученици от Варненската девическа гимназия, много шуменци, живеещи във Варна. В знак на уважение към личността и дейността на Г. Балкански Министерството на Просветата отпуска 1000 лв за близките на покойния[19]. Посочените дата и година на смъртта се откриха, благодарение на данни, включени в писмо на съпругата му Мария до Тодор Джебаров (22 юни 1921 г.), в което описва че е „затворена в себе си от 9 месеца." Така преглеждайки за сетен път шуменските вестници открих и кога точно е починал бележитият шуменец.

Предадените и прегледани нови архивни материали ми дадоха възможност да представя неизвестни моменти от живота на една изключителна личност Георги Д. Балкански. Надявам се, че това няма да са последните проучвания, свързани с неговата личност, защото все още има много неизвестности около неговия живот и дейност.

ПРИЛОЖЕНИЕ – 1

ГАТАНКИ (В ПРЕВОД)
I
Нямам къща – всякой ден излизам,
Колко високо възлизам,
Толко дълбоко пак слизам
Покров да спя, нигде не намирам
(Слънце)

II
Живея в гора, не съм ловец
Живия в скали, не съм язовец
Не мога никой език да отбера,
Пък вси езици добре говоря,
Всигда последните срички имам,
Кой знае, познайте, ази кой съм
(ехо)

Рецензия

Г.Д Балканский- ученик в Кенигрецбел на редакцията – добре би стороли нашите момченца да пишат на проза, защото стихотворството не е подадено на секиго и така става смешно. Пък гатанки искаме ние както ги изговаря народът. (сп. Училище. Лист за домашно прочитание , Букурещ, год.V, 30 септември 1875,бр. 10, л. 80

ПРИЛОЖЕНИЕ – 2

6.V.1909 г.
Гр. Варна

Драги приятелю,

Сърдиш ми се в последното си писмо, че съм те забравил и че не съм те удостоявал поне с няколко реда, когато гр. Варна представлява богат материал за писане.

Е, добре! Ето ти няколко реда, па да не се сърдиш вече и да ме извиниш, ако щеш за дългото ми мълчане. Тези редове не се отнасят до града и богатата му околност пълна с прелести, а до училищния живот.

Ти знаеш, че тия години аз преподавам б. език в четирите паралелки на IV клас в девич. Гимназия ”Мария- Луиза”. Знаеш и това, че всеки месец трябва да се дава по една писмена работа, т. е през един път домашно съчинение, а през друг- класно.

Понеже се привършваше месеца, аз трябваше да дам класна работа, защото редът беше неин.

На 29 –и април, в сряда, заранта , на първи час дадох класна работа на ученичките от IV а клас. По принцип, аз никога не давам тема из материала по Б. Език, защото не искам да приучвам ученичките да зазубрят правилата из учебника и после да ми пишат сухи правила, или пък да късат учебниците си и после да преписват. Ето защо, вместо да дам из материала, аз накарах всяка ученичка да намери, каквато ще тема и да работи. С това исках да опитам, до колко ученичките могат да работят самостойно, т.е. да разсъждават правилно и да излагат мислите си правилно и благозвучно.

Като почнаха да работят ученичките, аз седнах при катедрата, до прозореца, срещу морето, и се замислих. За какво мислих и аз не зная. Умът ми се луташе насам – натам, като пеперуда, като пчела, ала къде не знам. Само това помня, като в сън, че разсъждавах за човешкия живот, за живота на тия крехки създания, които седяха пред мен с наведени глави и мислеха, що да пишат и как да изложат своите мисли. Съжалявах ги! Думах си: Какво ли очаква в живота тия нежни цветенца? Дали някоя пролет ще ги осветли, ще ги затопли, или някоя слана ще ги ослани, попари, или някой студ -мраз ще ги замрази...?!

Докато мислех така, издигнах си главата и погледнах през прозореца

към морето. И що видях? – вместо необятното за окото Черно море, съзрях едно тъмно, развълнувано езеро, на което виждах отсамния и отвъдния бряг. Отвъдният бряг беше обрасъл с гъста гора, гора черна и мрачна...

Чудна картина! Фантастична картина!... Колкото по- нататък гледах, толкова гъстотата на леса(гората) ставаше по – голяма и мракът по- страшен. Чини ми се, никога не бях виждал толкава величествена картина, освен може би, в Стара –планина, когато в 1876 год. бродих из нея с четата на войводата Филип Тотю.... Унесен от тая мила, но страшна гледка, стоях така замислен дълго време и бродих мислено с другарите си по оръжие около Пирот и по други места в Сърбия. Спомних се лютите битки с турците, гледах шуртящата кръв из раните на другарите си и слушах виковете и охканията на умиращите... Грозни картини и страшни спомени, които дълги години са ме преследвали на сън....

Но ето царят на деня –величественото слънце –показа се, сладко усмихнат на своята златна колесница, блеснаха златните му лъчи, та осветиха мрачния лес, всред който се белееха сиво бели облачета.....Нова картина! Посред тия облачета като птица хвърчеше една българска миноноска и силно пореше морските вълни, които плуваха както лебедите по едно езера. След малко сивобелите облаци станаха бели като сняг и почнаха да се дигат небесното висине. Не се мина и половин час и вълшебният черен и гъст лес изчезна и вместо него изникна величествено Черно море, на което колкото и да гледа човек ,не може да се нагледа. И рекох в ума си на морето:

„Разкажи ми, о ти, мило Черно –море, разкажи ми, ако помниш още, какви народи си видяло на нашия бряг през своето съществуване? Попей ми онези дивни приказки и чудни песни, които са оглашавали твоите величествени брегове и твоите тъмни и буйни вълни! Разкажи ми....! Но ти мълчиш! ? Не щеш дами разкажеш, да ми попееш!? Може би, ти си уморено?!

Е, добре! Сбогом засега, Сбогом! Вълнувай се и светлей на нашия напредък! Разнасяй по чужбина нашето славно някогаш име! Носи нашите произведения по целия свят и развивай младата ни търговия! Носи богатствата на нашия трудолюбив народ и го направи силен, мъжествен.! Разказвай на чуждия свят за моята мили ,прекрасна, божествена татковина! Сбогом, сбогом, сбогом! Приеми моите сърдечни „горещи поздрави и целувки.”

Сбогом и ти, друже мой и здрави дълги години, като не забравяш сегис- тогис да пописваш на своя верен приятел по нещичко за себе си.

Приеми сърдечния поздрав и горещите целувки на своя

(подпис: Г. Д. Балканский)

[1] **Ангелова, Р**. Мъжкото опитно педагогическо училище. – Сп. Педагогика, 2003/10. **Златев, Й**. Развитие на девическото образование в Шумен. – В: Сб. 140 г. девическо училище в Шумен. Шумен, 1968; **Кирилова, Е.** Едногодишни педагогически курсове в Шумен и Враца – първи педагогически училища в Княжество България (1881–1885). – Сп. Педагогика, 2001, кн. 2; **Моллов, Ив**. История на Шуменското държавно педагогическо и трикласно училище. Отчет на Шуменското държавно педагогическо и трикласно училище за учебната 1896–97. Шумен, 1897, с.7–36; **Петров, К.** Педагогическото образование в Шумен. Шумен, 2008; **Харалanова, Б.** Шуменски учители – европейски възпитаници (края на XIX – нач. на XX в.) – В: Сб. Българското образование – национални ориентири и европейски измерения. Габрово, 2008, с.130–136; **Руменов, Д**. Образователната структура на населението в Шуменска околия в края на XIX и началото на XX в – В: Сб. Българското образование – национални ориентири и европейски измерения. Габрово, 2008, с.110–119 и др. (**Angelova, R**. Mazhkoto opitno pedagogicheskо uchilishte. – Sp. Pedagogika, 2003/10; **Zlatev, Yo**. Razvitie na devicheskoto obrazovanie v Shumen. – Sb. 140 g. devichesko uchilishte v Shumen. Sh, 1968.; **Kirilova, E.** Ednogodishni pedagogicheski kursove v Shumen i Vraca – parvi pedagogicheski uchilishta v Knyazhestvo Bulgaria (1881–1885). – Sp. Pedagogika, 2001, kn. 2; **Mollov, Iv**. Istoria na Shumenskoto darzhavno pedagogichesko i triklasno uchilishte. Otchet na Shumenskoto darzhavno pedagogichesko i triklasno uchilishte za uchebnata 1896–97. Shumen, 1897, s.7–36; **Petrov, K.** Pedagogicheskoto obrazovanie v Shumen. Sh, 2008; **Haralanova, B.** Shumenski uchiteli – evropeyski vazpitanici (kraia na XIX – nach na XX v) V: Sb. Bulgarskoto obrazovanie – natsionalni orientiri i evropeyski izmerenia. Gabrovo, 2008, s.130–136; **Rumenov, D**. Obrazovatelnata struktura na naselenieto v Shumenska okolia v kraya na XIX i nachaloto na XX v. V: Sb. Bulgarskoto obrazovanie – natsionalni orientiri i evropeyski izmerenia. Gabrovo, 2008, s. 110–119 i dr.)

[2] **Харалanова, Б., А. Тодорова, Ив. Сакелариев.** Председателите. – В: Юбилеен сборник 150 години читалище Д. Войников – Шумен (1856–2006). В. Търново: Фабер, 2006, с.308. (**Haralanova, B., A. Todorova, Iv. Sakelariev**. Predsedatelite. – V: Yubileen sbornik 150 godini chitalishte D. Voynikov – Shumen (1856–2006). V. Tarnovo: Faber, 2006, s. 308.)

[3] Служебен списък на Георги Балканский, първостепенен учител при Варнен. Държавна девич. Гимназия „Мария Луиза", съставен през 1901 г. ИМШ/НИ. Необработен архив (Sluzheben spisak na Georgi Balkanskiy, parvostepenen uchitel pri Varnen. Darzhavna devich. Gimnazia „Maria Luiza", sastaven prez 1901 g. IMSH/NI. Neobraboten arhiv.)

[4] **Урбан, З.** Чешката представа за възрожденския Шумен и отношението на тогавашните шуменци към Чехия. – В: **Урбан, З., К. Вачкова**. За Шумен през Възраждането. Шумен, 1995. с.24. (**Urban, Z.** Cheshkata predstava za vazrozhdenskia Shumen i otnoshenieto na togavashnite shumentsi kam Chehia. – V: **Urban, Z., K. Vachkova**. Za Shumen prez Vazrazhdaneto. Shumen, 1995. s. 24.)

[5] http://bg.wikipedia.org.

[6] **Урбан, З.** Чешката представа за възрожденския Шумен и отношението на тогавашните шуменци към Чехия. – В: **Урбан, З., К. Вачкова**. За Шумен през Възраждането. Шумен, 1995. с.19. (**Urban, Z.** Cheshkata predstava za vazrozhdenskia Shumen

i otnoshenieto na togavashnite shumentsi kam Chehia. – V: **Urban, Z., K. Vachkova**. Za Shumen prez Vazrazhdaneto. Shumen, 1995. s. 19.

[7] **Джумалиев, Г.** Приносът на град Шумен за развитието на българската книжнина до Освобождението. –В: ИНМ – Коларовград. Варна, 1963 г., т. II, с.97. (**Dzhumaliev, G.** Prinosat na grad Shumen za razvitieto na bulgarskata knizhnina do Osvobozhdenieto. – V: INM – Kolarovgrad. Varna, 1963 g., t. II, s. 97)

[8] ДА – Варна, ЧП № 220. (DA – Varna, ChP № 220.)

[9] Служебен списък на Георги Д. Балканский, първостепенен учител при Варн. Държавна девич. Гимназия "Мария Луиза". 17 април 1901 г. ИМШ/НИ. Необработен архив. (Sluzheben spisak na Georgi D. Balkanskiy, parvostepenen uchitel pri Varn. Darzhavna devich. Gimnazia "Maria Luiza". 17 april 1901 g. IMSH/NI. Neobraboten arhiv Neobraboten arhiv)

[10] **Петров, К**. Педагогическото образование в Шумен. Шумен,2008, с. 37 (**Petrov, K**. Pedagogicheskoto obrazovanie v Shumen. Shumen, 2008, s. 37)

[11] Пръв годишен отчет на Общинската и „Нанчова" Девическа Гимназия в гр. Шумен за учебната 1896/97 г. Шумен, 1897. с. 15–46. (Prav godishen otchet na Obshtinskata i „Nanchova" Devicheska Gimnazia v gr. Shumen za uchebnata 1896/97 g. Shumen, 1897. s. 15–46.)

[12] **Балкански, Г.** Биографията на Нанчо Пенев Попович. Пръв годишен отчет на Общинската и „Нанчова" Девическа Гимназия в гр. Шумен за учебната 1896/97 г. Шумен, 1897. с. 24–25. (**Balkanski, G.** Biografiyata na Nancho Penev Popovich. Prav godishen otchet na Obshtinskata i „Nanchova" Devicheska Gimnazia v gr. Shumen za uchebnata 1896/97 g. Shumen, 1897. s. 24–25.)

[13] Тетрадка с ръкописни бележки на Г. Балкански. ИМШ/НИ. Необработен архив. (Tetradka s rakopisni belezhki na G. Balkanski. IMSH/NI. Neobraboten arhiv.)

[14] **Джумалиев, Г.** Исторически очерк за библиотеката при читалище „Д. Войников" – В: Юбилеен сборник 150 години читалище „Добри Войников" Шумен (1856–2006). В. Търново: Фабер, 2006. с.195.(**Dzhumaliev, G.** Istoricheski ocherk za bibliotekata pri chitalishte „D. Voynikov" – V: Yubileen sbornik 150 godini chitalishte „Dobri Voynikov" Shumen (1856–2006).V. Tarnovo: Faber, 2006. s. 195.)

[15] Служебен списък…, с. 3. (Sluzheben spisyk…, s. 3)

[16] **Ангелова, Р.** Поборническо-опълченското дружество в Шумен – създаване и дейност (1883–?). – сп. Минало, 2010. Под печат. (**Angelova, R.** Pobornicheskо-opalchenskoto druzhestvo v Shumen – sazdavane i deynost (1883–?). – sp. Minalo, 2010. Pod pechat.)

[17] ИМШ/НИ. Необработен архив на Г. Балкански. (IMSH/NI. Neobraboten arhiv na G. Balkanski.)

[18] Държавен архив – София, ф.1442 к, оп. 1, а.е. 1–16. (Darzhaven arhiv – Sofiia, f. 1442 k, op. 1, a.e. 1–16.)

[19] В. Шуменски вести, 23 октомври 1920, бр. 39. (V. Shumenski vesti, 23 oktomvri 1920, br. 39.)

МАЙСТОРЪТ И НЕГОВОТО ВДЪХНОВЕНИЕ

MAYSTORAT I NEGOVOTO VDAHNOVENIE

Десислава Вутова

THE CRAFTSMAN AND HIS INSPIRATION

Desislava Vutova

Petar Tsankov (1909 - 2000) is one of the most outstanding craftsmen from the Troyan region. His work represents the Troyan School of Ceramics. In 1929 he received a master certificate from the Varna Chamber of Industry. Petar Tsankov worked in Smyadovo, Targovishte, Ruse. Influence on his work has the participation in archaeological excavations in Veliki Preslav. He was also impressed from the remains in Veliko Tarnovo and the mural paintings from Zahari Zograf in the Monastery of Troyan. The craftsman created many interesting forms using the techniques of the angoba, sgraffito and raised decorations.

Това е историята на един от най-колоритните представители на троянската керамична школа през XX в. – Петър Цанков Креклешки.

Началото...

Роден е през 1909 г. в махала Креклешка, с. Орешак, Троянско. От малък обичал да си играе с глината и да моделира фигурки, каквото му хрумне. И ето, на 12 години, тъкмо завършил четвърто отделение, вече тръгва да учи занаята. Сам майсторът разказва:

„Почнах занаята при Илия Гадев Миревски от м. Миревска, Троянско. Там работих, тъй да се каже, началото, най-важното. Там научих основата... Заведе ме най-напред да копаем глина, да ми покаже каква глина трябва да копая, как да я почистя, как да я омеся. Показа ми какво ще правя, как ще работя. И почнах да правя най-напред панички, стомничета... Работих една година чирак, без пари.

След това отидох при друг майстор – Илия Стоянов Миховски. Той беше по-майстор. При него работих година и половина. Там ми плащаха, но беше малко заплатата.

Отидох при Иван Стойков Дренски от м. Дрянска, Троянско. Работих и при него година и половина."[1]

Занаятчия някога се ставало с много труд, с много усилие. И от тези години на работа при различни майстори Петър Цанков пази един интересен спомен.

Когато дяволът си играе…

„Вечер, тъкмо вземат да стават калфите от колелетата и майсторът рече: Ха сега, момчета, направете по нещичко! Я стомна, я делва. Тъпанджата празна не бива да замръкнува, че с празното колело си играе дяволът. На такова колело свясен съд не става вече…"

Безспорно тази еснафска хитрост е имала за цел да удължи работния ден на младежите. И не само. Направата на стомна, делва изисква сериозно усилие, трудоемко е, скъпо струва... Но думата на майстора е закон[2].

По пътя към Шуменския край.

През 1926 г., воден от желанието да се установи, Петър Цанков тръгва към с. Смядово, Шуменско. Една година майсторът работи тук самостоятелно, но не е удовлетворен. Отправя се към Търговище, където остава четири години. В този период се явява на изпит в гр. Шумен и получава майсторско свидетелство от Варненската търговско-индустриална камара. Отваря самостоятелна работилница в гр. Търговище. През 20-те години на XX в. в града има 54 самостоятелни работилници, което се счита за връхна точка в този занаят. По това време тук работят двама троянски майстори – единият е Петър Цанков[3].

Троян пред Рим.

Идва момент майсторът да окачи своя фирмен знак. Фирмата, името – това е важното. Името създава доверие, продава стоката, утвърждава един продукт като качествен. Фирменото име е открита публична оценка. Било на сръчност, било на овладян до тънкост занаят.

Когато избира име, Петър Цанков се спира на „Рим"

„Не можах на друго да се спра. Рим е голямо нящо. На три суши хвърля сянката си!"…

Колко ли учуден обаче е останал майсторът, когато разбрал, че в този край троянските грънци имали свое име, и то какво. Там Троян бил по-голям и по-известен от Рим. Кажел ли някой стар турчин „устà трояндъ (троянки майстор) припарвало нещо в гърдите му.

Тъй Петър Цанков сменил фирмата: „Рим" паднал безславно, а на негово място нанизал ярките си букви „Троян", попритиснат встрани от писана стомна и бардук[4].

През 1931 г. майсторът се завръща в Троян, служи служба и работи една година в Русе.

Ателието на троянските майстори.

През 1966 г. той е сред деветте ентусиазирани майстори от Троянско, който под ръководството на Музея на народните художествени занаяти и приложните изкуства, с директор Петко Съйчевски поставят началото на Ателието на троянските майстори – единствено по рода си в страната. Петър Цанков е не само един от основателите на това ателие. Той допринася за утвърждаването на творческия характер на керамиката, на базата на създаваните от него модели, носещи белезите на троянската керамична школа. Тези модели са предлагани като образци от ателието при сключването на договори с различни търговски организации.

Като цяло Ателието на троянските майстори работи за износ. В някой от годините на своето съществуване близо 80 % от продукцията се изнася в културните центрове в други страни (от социалистическия блок). Със своите произведения то се представя на всички изложби, организирани в с. Орешак от Националното изложение на художествените занаяти и изкуствата. Членовете на ателието почти винаги печелят първи награди, а това оказва огромно влияние върху популяризирането на троянските художествени занаяти.

Две са водещите понятия, които днес могат да бъдат маркирани като изключително важни при функционирането на тази структура – традиция и съвременност. Ателието на практика осъществява художествено-естетическата програма на Музея на занаятите. Основна задача в тази програма е работата с майсторите. Целта на провежданите дейности е да се направи връзка между старото народно изкуство, съхранявано в музея и изискванията на съвременния живот. А това се реализира чрез тълкуването на традицията не само като повтаряне на стари форми, похвати, образци, но и като творческа база, изходна позиция за майстора, от която започва неговата работа. Важен момент в този процес е създаденият в Музея на занаятите художествен съвет – членовете му имат редица важни задължения, сред които са: навременното снабдяване на майсторите с качествени суровини и материали; контрол върху продукцията още в процеса на нейното изработване; приемане на готовата продукция за изложби и пазари; контрол върху работата на магазина към творческата база и следене за разнообразието на стоките, за тяхното качество и принадлежност към традиционните народни занаяти. Некачествената стока се връща на производителя, който се освобождава от работа към ателието и плаща парична неустойка.

Мост между миналото и настоящето.

Поколението на троянските майстори, към което принадлежи и Петър Цанков се превръща в един истински мост между минало и настояще в занаятите. Работата на майстора започва във време, когато се търсят утвърдени, функционални форми – стомни, ушатки (ръкатки) и пр. С времето търсене-

то се променя, върви се към по-нови, по-съвременни форми. Стига се и до производството на сувенири. Макар и да изработва такива, Петър Цанков не си позволява нарушаване в традициите или формите на този тип стоки. Дълбоко убеден е, че сувенирността предизвиква едно движение на майсторите по течението и че това е основен симптом за умирането на занаята, той се придържа към традицията и в това направление.

В Троянския манастир и Велики Преслав.

Един поглед към завещаното ни от Петър Цанков може да разкрие онези движещи за твореца сили, довели го до изработването на прекрасните и разнообразни форми. В творчеството му ще усетим влиянието на две големи средища на българската духовност и култура – Троянския манастир и Велики Преслав.

Израснал в с. Орешак, в близост до Троянската света обител «Успение Богородично» без съмнение Петър Цанков е бил повлиян, както и много други троянски керамици, от наследството на Захарий Зограф – прекрасните стенописи на църквата в манастира, изписани още през 1847–1849 г. Някои изследователи на троянската керамика посочват именно тези стенописи като основна движеща сила, вдъхновила троянските грънчари да изписват цветя по своите съдове в периода след Освобождението на България. За това и името, с което са познати тези рисувани ангобни цветя е „Захариеви китки" или „Цветята на Зографа". При Петър Цанков тези цветя ще видим върху традиционния охровочервен, млечнозелен, тъмнокафяв, зелен или син фон.

Друга характерна особеност на творчество му е влиянието на Велики Преслав. Петър Цанков участва в множество експедиции и археологически разкопки. Силно впечатлен от руините на Преслав и средновековния Търновград, той пресъздава формите и украсата на различни антични глинени съдове. Заедно с археолозите проучва технологията и украсата на праисторическата, гръцката, римската и средновековна керамика. За всеки исторически период той изучава формите, технологията, материалите, декоративната система и инструментите. Запленен е от простичките, но красиви първобитни съдове. Привлечен е от сложната технология при изработването на амфорите, които се източват два пъти и изискват много труд и внимание. Сам се опитва да открие тайната на гръцкия фирнис, като непрекъснато експериментира. Работи в стила на римската "терра сигилата" с типичната фина ангоба и излъскана до блясък повърхност. Реставрира и изработва точни копия на старинни керамични форми.

Петър Цанков има и една друга своя изява, определяна като уникална за времето си – моделира човешки и животински фигурки от глина.

Изделията на майстора пресъздават неговата душевност. Те носят заряда и желанието му да твори. Посредством техниките на опушване, шарене,

излъскване и гравиране на съдовете, той съчетава формите и украсите от миналото с традициите на троянската шарка. Петър Цанков създава разнообразни съдове и украси, характерни за стила на троянската керамика. Изработва типичните гърнета, дълбоки паници, делви, ръкатки, стомни и бардуци. Ще видим също кани и чаши, сервизи, наподобяващи болярската керамика, които са богато украсени с типчета и гравирани орнаменти. Каква е движещата сила в този процес, разкрива самият майстор с думите: „Обичам си занаята. Много ми е приятно, когато направя нещо ново, нещо по-хубаво".

Наградите.

През 1974 г. Петър Цанков е награден с орден «Кирил и Методий» – първа степен, а през същата година, със специална награда на изложението в гр. Ловеч. От всички изложби на народни художествени занаяти, провели се както в с. Орешак, така и в страната, той получава специални награди и грамоти. Участва в над сто изложби в страната и чужбина.

Един завет от майстора.

„Да продължаваме красотата… Да вардим житото от кълнлицата… и да не забравяме отде иде нашето изкуство. От ръцете…, ама и от сърцето.

Като дигнем по-високо мерника, да държим на името, на майсторлъка. Защото ние показваме България!"

Вместо заключение.

Земният път на Петър Цанков завършва през 2000 г. Колекцията на майстора, която днес съхранява Музеят на занаятите – Троян, във фонд „Керамика" представя интересни форми, смели творчески решения. Свидетелства за майсторство, вдъхновение, традиция, стил, новаторство. Но най-важното – зад формите стои историята, разказът, преживяването, чувството, завещано ни от един великолепен творец.

---

[1] Интервюто с Петър Цанков е направено през 1989 г. от фотооператора Цветан Тончев и Генадий Маринов, уредник на фонд „Керамика". (Intervyuto s Petar Tsankov e napraveno prez 1989 g. ot fotooperatora Tsvetan Tonchev i Genadiy Marinov, urednik na fond „Keramika".)

[2] **Цанов, Г.** Щ рихи от портрета на стария троянец. – Родна реч, бр.2, 1970, с. 30 – 31. (**Tsanov, G.** Shtrihi ot portreta na staria troyanec. – Rodna rech, br. 2, 1970, s. 30-31).

[3] **Цанов, Г.** Забравена летопис. – Троянски глас, бр. 20, 1979, с.6. (**Tsanov, G.** Zabravena letopis. – Troyanski glas, br. 20, 1979, s. 6)

[4] **Цанов, Г.** Керамиката през Възраждането. София, 2000. с. 21.(**Tsanov, G.** Keramikata prez Vazrazhdaneto. Sofia, 2000. s. 21.)

Обр. 1 – чиния с бледожълта ангоба, сграфито техника, растителни гравирани мотиви по периферията в кафяво и зелено, инв. № Ж I 1491

Обр. 2 – чиния, жълта ангоба, зграфито техника, на дъното конник в ход наляво инв. № Ж I 687

Обр. 3 – чиния, кафява ангоба, спуски, стечени капки, по периферията мотив „скачени сърца", изпълнени в светлокафяво и бяло, инв. № Ж I 2433

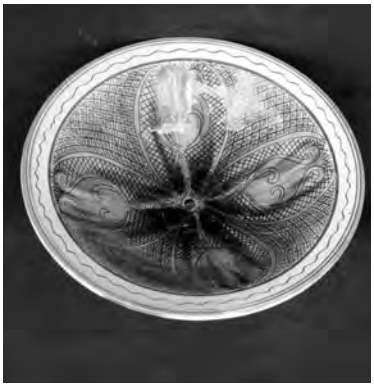

Обр. 4 – чиния, бледожълта ангоба, сграфито техника

Обр. 5 – чиния, жълта ангоба, сграфито техника, на дъното гравирани две птици, инв. № Ж I 861

Обр. 6 – чиния, синя ангоба, мотив „захариеви китки"

Обр. 7 – чиния, зелена ангоба, мотив „захариеви китки", разположени в кръг, инв. № Ж I 1195

Обр. 8 – съд, теракота, с две високи дръжки, инв. № Ж I 2437

Обр. 9 – съд, теракота, черен цвят, с висока дръжка, по тялото украса с бу̀кели

Обр. 10 – кана за вино, жълта и зелена ангоба, розета в средата на тялото

Обр. 11 – керамична фигурка, теракота, жена с три стомни

Обр. 12 – фирмена табела на Петър Цанков от 1928 г.

ЖЕНАТА В СЪВРЕМЕННИТЕ ЦИГАНСКИ ОБЩНОСТИ

ZHENATA V SAVREMENNITE TSIGANSKI OBSHTNOSTI

Десислава Тихолова

THE WOMAN IN THE CONTEMPORARY GYPSY COMMUNITIES

Desislava Tiholova

The text presents the image of the woman within the contemporary Gypsy communities. It is based on interviews with representatives of different community groups on the territory of the town of Rousse and some of the surrounding villages. A starting point for comparison is the diary of Scot McPhee from the beginning of the 20th century, who has outlined in general the relationships within a small community group of Gypsies. Despite the processes of urbanization, modernization and integration, the contemporary image of the woman, drawn in the interviews, is again represented through the signs of the patriarchal thought and is identified mainly in the frames of the family space.

Представеният текст съдържа някои наблюдения върху образа на жената в съвременните цигански общности на града и селото. Тези наблюдения са правени по време на теренно проучване на цигански общности в рамките на проекта „За едно общо бъдеще". Интервютата са вземани в рамките на 9 месеца на територията на град Русе и в селата на Русенска община. Събеседниците ни бяха представители на различни цигански групи, определящи себе си като копанари, бургуджии, бакърджии (или златари) и цигани християни, занимаващи се със земеделие. Сред интервюираните 30 събеседници има трима със завършено средно образование, един студент в Русенския университет и един възпитаник на Нов български университет. Множеството срещи с представители на различни цигански общности в процеса на работа изградиха различни образи на хора – не само обекти на научен интерес, а живи наши съвременници. Проблемът за жената и мястото й в съответната общност не е преднамерено търсен, а се формира като част от обобщенията при обработката и анализа на интервютата, както и

в самия процес на комуникация с хора от различни общности – копанари, бургуджии, земеделци, златари.

Осмислянето на текстовете, както и множеството неконвенционални разговори с жени от различни общности оформят образа на жената като съпруга и майка в общество, запазило характеристиките на патриархалния тип мислене.

Подложени на динамични обществено-политически промени, циганските общности се стремят към откриване и конструиране на нова идентичност, обвързана не само с традиционни общностни модели, но и със стремежа към усвояване на нови „нецигански" ценности, каквито са отношението към религията, образованието, постоянната работа.

В основата на моделиращия се у всяка група ментален конструкт на идентичността са поставени специфики, подсказващи „по-високия" статут на съответната група в етносоциалния контекст – циганите са по-добри християни от българите, ковачите са наследници на „старите българи", бакърджиите са толкова сръчни, че се преквалифицират в златари и пр.

Търсенето на новата идентичност в повечето интервюта е дефинирана като мъжка стратегия, недопустима или невъзможна за жената по ред причини от различен характер, но най-вече основани на патриархални норми на мислене.

Темата за мястото и образа на жената в далечното и близко минало е сама по себе си проблемна и конфликтна, а микротемата за циганската жена е чувствителен показател за динамиката на обществените процеси и тяхното отражение върху малцинствените общности. Атрактивността на темата е обяснима по много причини, но мотивацията на настоящия текст изхожда от тезата за циганите като „фолклорна домодерна общност", „обвързала живота си със земеделските общности на Балканите, откъдето черпи сили патриархалността"[1]. Моделът на семейно-родовите общности е характерен все още за повечето цигански групи, като механизмът за контрол работи еднакво успешно и в селска, и в градска среда. Това уточнение се налага от факта, че градските цигански общности са считани за групи с по-висок статус, не само заради установени по наследство общностни йерархии, но и във връзка с усвояването на урбанистични модели.

Не бива да забравяме и ценностните нагласи, утвърдени по времето на социализма. В повечето интервюта те са свързани със спомена за преустановените миграции и начало на уседнал живот за групите на мигрантите. В тона на социалистическата идеология уседналият начин на живот се свързва с различни форми на социални придобивки – постоянно жилище, постоянна работа, социални и здравни грижи.

Въпреки динамиката на обществено развитие, образът и мястото на жената в съвременните цигански общности продължават да бъдат свързвани с традиционни представи, интерпретиращи „женското присъствие" в

пространството на дома, семейството и рода, както и произтичащите от това социални и йерархически задължения.

Като база за проследяване процеса на „съхранение" на този ментален модел е използван дневникът на Скот Макфий – шотландски бизнесмен и изследовател на циганите, който преминава разстоянието от Варна до Русе в катун на цигани гребенари (Макфий 2007: 74). В дневника си той прави детайлна етнографска справка не само на съответната група, но и на отделните индивиди. Централно място в описанието му заема Тотана – съпругата на собственика на катуна Петрика, както и нейните снахи, дъщери и внучки. Динамиката в представянето на женски образи отчетливо диференцира показатели като пол, възраст и социално положение, а обобщената характеристика на жените е направена най-вече въз основа на тяхното социално положение и съответстващия му поведенчески модел.

Най-пространно е представен образът на съпругата **Тотана** :

Физически черти - „старица с много тъмна кожа, приличаше на вещица, със странен вид, дълбок, мъжки глас, живи очи, които сякаш грееха от интелигентност, накичена със златна монета на врата, под кърпата й – червена шапчица с пришити на нея пари и медали по образец на българските и гръцките селяни, шарена престилка, избродирана в много весели тонове"[2] .

Поведенчески черти – „стоеше настрани и говореше малко по нормите на ориенталското благоприличие, има свое мнение и силен характер – даже прекалено силен за установените норми или за тесногръдите, не я свърта на едно място, биела мъжа си, ненавижда почтеността, необикновено способна в ловенето на кокошки".

Вторият отчетливо представен женски образ в пътеписа е този на **Гина, снахата на Тотана**

Физически черти – смугла, красива, красавица, с неподходящи дрехи, тъмен, вълнен шал, без обувки и чорапи[3] .

Поведенчески черти – изключително тиха, резервирана с родителите на съпруга си, пуши тайно от свекърва си, по-голямата част от домакинската работа пада на плещите й.

Характеристиките на останалите жени в групата мигранти, както и „домакините" в града са представени като обобщен образ:

Физически черти

черни, смугли красавици, с живи интелигентни очи;

екзотично (неподходящо) облекло

Поведенчески черти

просят храна из селото, крадат кокошка, готвят, хранят се настрани, поливат на мъжете да се измият, стават най-рано, палят огън,[4] не напускат катуна без причина и без придружител.

при среща с цигани „ройари" (рудари, копанари) – **жените** имат задълженията да продават стоката – лъжици и да сменят мъжете на прими-

тивния струг.

На кръщене в цинаската махала на Русчук – жените се хранят отделно[5].

коментар за смърт на дете, убито при разпра – „**Безразличието към убийството на шестмесечно бебе – проява на „източно разбиране за стойността на човешкия живот, особено когато жертвата е циганче от женски пол”.**[6]

Въпреки несъответствията в културните модели на домакините и техния гост, той обобщава един позитивен образ на циганите като „**ходещ музей от заимствана народна мъдрост”.**[7]

В общи линии можем да оформим следния събирателен образ на женското присъствие в пътеписа:

Физически черти – мургави, смугли красавици в екзотично (неподходящо) облекло;

Поведенчески черти – поемат по-голямата част от работата в катуна, не участват в разговорите на мъжете, не вземат решения, хранят се отделно, задължени са да работят заедно с мъжете и да продават продукцията; не напускат катуна без придружител и причина;

Като цяло поведенческия портрет задава параметрите на „женския” образ в менталността на циганската общност – идентификация чрез семейни задължения и ниска позиция в родовата и социална йерархия.

Представянето на наблюденията върху съвременното състояние на проблема е структурирано по разгърнатия в сборника с интервюта линеен модел на човешкото битие в биологичен и социален план, като умишлено са търсени спецификите на „женската стратегия” за идентификация.

Детство

Детството е най-краткият период в живота на циганското момиче както в миналото, така и днес. Само в два случая на интервюта, то се свързва с типични за възрастта дейности – игри, екскурзия, забавления[8]. В единия от случаите, свободата на детските удоволствия като ловенето на паяци по полето, мотивира нежеланието за учене[9]. Това нежелание е приемано нормално от страна на родителите, особено в семействата на мигриращите цигани, които практически нямат възможност да прекарат цялата учебна година на едно място. От друга страна момичетата, навършили десет години вече са ангажирани с домакинска работа, която ги подготвя за бъдещата им роля в новото семейство – „Тати не искаше да ма даде, брат ми плаче...тати пишман стана. Аз кат бяу (в къщи – ДТ), прая питата, прая манджата, къпя си братчетата, шия...гледам си братчетата”[10] .

В съвременността наследените от социализма модели на „равенство”, повсеместното съжителство на цигани и нецигани – „гаджо”, както и по-високият жизнен стандарт променят спецификата на периода, но в сила си остава

ограничението във времето, свързано с настъпването на половата зрелост. От момента на полово съзряване повечето момичета, особено в групите, където все още девствеността се „оценява" и издига в култ, са подложени на по-строго наблюдение, както и на произтичащите от него ограничения, което от своя страна стеснява границите на периода, дефиниран като детство.

Образование

Годините на социализма въвеждат задължителното образование, което повечето събеседници оценяват като пропусната възможност, но не стимулират децата си, особено момичетата да учат. Обясненията в повечето случаи са, че „трябва да се женят", за да „не изостанат от набора си".

В някои интервюта грамотността се свързва със спазване или неспазване правилата на поведение в семейството и рода: „Аз съм свекърът. Влизам през вратата – тя (снахата) трябва да знай, да ма изчака. Тя не ма изчака – върху мене идва. Значи, неграмотен човек"[11].

„Аз две снахи вземах неграмотни – едната има втори клас, другата няма нито един клас". И когато отидох да взема младата снаха и питам дядо й, а той вика „осма класа има унучката"[12].

„На моя брат, дето почина, има внучка, ще я вземят за 20-30 хиляди лева. Тя е на тринайсет години, осми клас не е изкарала, спряха я от училище. Това е голяма злоба, която е катастрофална злоба към нашия бранш хора[13].

В неконвенционален разговор предшестващ официалния запис на интервю една от интервюираните – майка на един от тримата студенти в селото, в което живее, отбеляза, че „желанието за образование е ...наследствено", с обяснението, че тя самата има средно образование и насърчава сина си да изкара „висше".

Женитба. Девство

В миналото и при пътуващите, и при уседналите цигански групи, браковете се уреждат от родителите, като младоженците може да се видят за първи път на самата сватба. В много случаи, особено в постсоциалистическия период, понятието „женитба" е свързано единствено със събирането на младоженците и не е узаконено административно или религиозно.

„Завет, ако си чула, там бяуми с катуните, кондисауми и аз сложих да прая вретена. И почнау да пея. То не ми беше толкоз вретената, колкот' ми беше песните. Лудо-младо. И свикървата викала „Ооо, туй момиче ша гу зема. И отидоха със свекъра. Тати купи една боза и свекъра зима една боза и кат каза „Туй момиче ша гу зема и ма зема"[14].

„Баща ми, майка ми не ме питат, кого искам, както сега. Той, когото обича – баща ми, майка ми, него отиват да искат да вземат."[15].

Съвременното избиране на булка според информаторите става със съ-

гласието на двамата млади, а обредния комплекс „искане-даване" отразява единствено съхранения традиционен сватбен модел. В общности с относително по-висока степен на затвореност, традиционният модел и до днес има своите проявления:

„Лошото е, че още, независимо от навлизането на демокрацията, от начина на живот, който е навлязъл, ний се купуваме. Купуваме си жените, снахите си ги купуваме. Много пъти се е прайло постъпки до Министерството, но Министерството отговорило, че това си е наш начин на живот: „Това си е ваш обичай, така че ний и да възложим някаква забрана, вий скришно ще си го направите и пак ще си е тъй!"[16].

„ Отидохме, аз като видях снахата, викам си.....таз няма да я изпусна. Нали – разправям ти, като едно животно, как са купува"[17].

„Без негово съгласие (на бащата на булката) не можеш да вземеш ти снаха. Без негово съгласие можеш само да я откраднеш[18].

„… ако има двама – трима мющерии, по-скъпо, пък няма мющерии малко по-ефтино. То и сега в момента е пак така. Ако е хубаво момиче и се търси, като има двама-трима мющерии, тя излиза по-скъпа, пък има някой по-долничка, нали знаеш – има и бял хляб, има и чер хляб. Като искаш за дребни пари черния хляб ще вземеш, пък като е възможен бащата, ще се бори за хубаво момиче, хубава булка **да вземе**."[19].

Високо оценяваното девство, ако не бъде потвърдено на сватбата, разваля предварителния договор, парите за откупа се връщат, а в някои случаи булката е подложена на традиционното за фолклорната сватба обществено порицание:

Кмета от ваште, ходил с едно момиче от наште. И на сватбата няма ракия. И я изкараха, чисто гола по сутиен и по бикини на центъра.[20] .

Съдбата на недевствената булка се решава от бъдещия й съпруг отново в духа на съществуващата и в други етнични групи традиция – може да остане и в семейството, но ще й се натяква. Ако се върне при родителите си, може да се ожени за вдовец или разведен [21].

Семеен живот

В съответствие със традиционната семейно-родова йерархия жените заемат второстепенно място както в семейната двойка, така и в рода. Жената, особено ако е млада, е лишена от правото да обсъжда проблеми на семейството, поемани от баща или свекър, заедно с близки роднини от мъжки пол, независимо от мястото на последните в йерархия на възраст, родови връзки или социално положение. В този смисъл нежененият млад девер поради предимството на пола си може да участва във вземането на решения или в „издаването на присъди" на вътрешнородово ниво за разлика от жената.

„Прости хора са нашите, како, мангали и мангасари. Ша събере той

братята си и със жените им, да ми тормозят децата, чи напрайли 100 лв. телефон. И като му викам „Мойте деца са го напрайли, аз ша си го платя", що съм ги защитавали и ма блъсна пред тях, че паднах на леглото. И му викам „Да умреш, мъ, и телефон да ти турят на гроба!" (ПГТ - Информаторът пожела анонимност – архив Д.Тихолова, 2007).

В тон с традицията от края на XIX в. на празничната трапеза мъже и жени се хранят отделно, дори и в сравнително по-свободни и вече уседнали общности като тази на циганите копанари.

„Като режим (агнето), каним гости – каними мъжете, след мъжете каними бабите, булките, последно остават децата"[22].

Семейният живот в повечето общности се подчинява на обичайно-правните закони, които изискват пълно подчинение от жената. По преценка на мъжа тя може да бъде наказана, изгонена от дома, лишена от наследство. В семейните общности жената е част от съответната йерархична система и дължи подчинение и уважение на мъжете в семейството, както и на по-възрастните жени.

„По принцип мъжа командва в семейството. При нас жената е важна да слуша и да върши женската си работа, но на този етап на живот, ний се съобразяваме с жените си. Не може едно време както е било, да бъде и сега. Преди каквото кажеше мъжа – то е бяло, ама кат кажи черно, черно става. Докато сега се промениха нещата. По принцип мъжа взема решение и казва " Жена, тъй шъ напрайми, онъз снаха ми харесва, шъ отидим с колата, шъ питами от кой джинс са"[23]. В подкрепа на твърдението за неравнопоставеността на жената в патриархалния социален модел на мислене можем да посочим един от постулатите на българското обичайно право, записан в края на XIX в. и онагледяващ социални системи и родови взаимоотношения:

„Правата на жената са дотолкова ограничени, щото няма да сгрешим, ако кажем, че нейното единствено право се състои в това, „да плаче"[24].

Работа

В повечето интервюта с жени, работата се обвързва с домакински задължения и отглеждане на деца. При респондентите, живели като мигранти, освен домакинската работа, изразяваща се в „правенето на лагер", грижите за храна и деца, се споменават и задължения за производство и продажба на продукцията – при циганите копанари жените произвеждат на ръчен струг и продават вретена, калмукани и колелета за тъкачен стан. Времето на социализма променя този модел, заради изискването за повсеместна работна заетост, но традиционните модели на ранни бракове, препятстващи образованието отново обричат жените на нископлатен труд.

Проблеми, решавани от мешерето[25], свързани с жената

Обичайно правната институция, наречена „мешере" решава на последна инстанция въпроси, които хората не искат или не могат да отнесат до офи-

циалната правна система. В повечето случаи при решаването на проблемите отново действат правилата на традиционното обичайно право, доста сходни с описаните от Димитър Маринов български обичайно-правни традиции:

„Правата на жената са дотолкова ограничени, щото няма да сгрешим, ако кажем, че нейното единствено право се състои в това, „да плаче”[26].

Най-често посочваните причини за решения на мешерето са разводите – ако мъжът изгони жената или ако семейството не я иска, защото е бездетна[27]

„Най-често идват хората за снахи...например сега – избягала една снаха или земал я някой и идват, да питат, какво да правят... [28].

„А по циганския нашия регламент, децата са дават на бащата. Защото един баща може да командва една жена, да му гледа децата, пък една жена не може да командва мъжа, да й гледа децата. **По-рано нищо нямаше да вземе тъз снаха – взема си палтото и заминава**. Може десет-дванайсет години да седи (да е била в семейството № – ДД), никой нищо не взема. **А сега, вечи тоз ред ще стане така,** че тя, каквото има да каже, може да дели със него и децата да са делят надве. Туй решение да влезе, да го вземем. Още не сме го взели[29].

Ако **е виновна тя, бащата връща част от сумата на свекъра, на свекървата. Абе се едно я зема на лизинг.** Ний казваме, че булка и кола се взема на късмет – значи ако не ти се счупи колата до определено време за гаранцията, шъ я имаш като кола, ако булката не те напусне и не ти изневери, докът ти народи едно, две, три деца, защото по принцип децата връзват семейството[30].

„Хонорара ни е по 200 по 300 лева. Ако е някоя голяма сума 100-тина иляди лева, тогава се работи на процент – пет процента, два процента. Разбират се между тях. **А за снаха друга работа, 200 лева, колкото да не губим бензина**: 169).[31]”.

Представи за жената

Във връзка с белезите по лицето на бременната жена.

„Ако има белези по лицето, значи й мумичи...щото ...жината винаги й мръсно. Жината е винаги цапана, а мунчето е винаги чисто. Жината къде не е мръсна...Господ е дал на мъжа да е чист.”[32].

Това твърдение, фиксирано в едно интервю е вероятен рефлекс на представата за жената, като източник на „мариме” – омърсяване, срещано все още в средите на циганите калдераши[33].

Традиционни и модерни метафори на жената

В запазените и до днес основни елементи от традиционния сватбения обред бъдещата съпруга се осмисля като „придобивка” за новото си семейство

и образът й е вербализиран като „животно за продан – крава, овца, коза". В добавка към съвременните прояви на традицията можем да посочим уточненията към тези метафори, обвързани с външните белези на съответната булка.

На сватба на цигани копанари, когато младоженеца влиза в къщата на булката, казва :

- „**Загубих нещо**, дойдох да го търся."

- Какво загуби – **овца ли коза** ли?

- **Овца** (или агънце).

- Добре де тук има едно, счупи оградата, опасе градината. Кажи твоето какво е, дали ще го познаеш?

- Руса коса, сини очи ...(примерно) – изрежда и казва – какви щети е направила, ще ги платя и ще си я взема."[34].

„Загубих кравата, дойдох да си я търся." Те питат сега:...Каква е кравата – бяла или черна?" Той описва сега точно каква е. "Ама теле има ли кравата?" "Няма теле, ама ще има." И обясняват: "**бяла крава с ей такава грива**"[35].

Описаната ментална метафорика не е продукт на реално, а на обредно мислене, наследено и предавано в процеса на вътрешнородово усвояване на традицията. Цитираните обредни ситуации имат за цел фиксиране на маркери от живото традиционно-обредно мислене и неговото регуларно проявление в условията на устно съхранявана и предавана културна памет.

Описания дотук женски образ в съвременните циганските общности се различава твърде малко от този на Скот Макфий, видян в края на XIX в.. Промените в обществено-историческото развитие, осъществени в рамките на един век, преосмислят до голяма степен традиционните форми на живот на циганите, но не успяват да преодолеят изолираността на традиционното и обичайно-обредно мислене, определящо и затвореността на съответната група. В този контекст образът на жената и мястото й в съвременните общности до голяма степен се определят и осмислят от установените в традиционната култура норми, свързани със задълженията на съпруга и майка.

---

[1] **Ненов, Н., М. Коновичи.** За едно общо бъдеще. Сборник интервюта под редакцията на Ненов и Коновичи. Букурещ. 2009. с.16. (**Nenov, N., M. Konovichi.** Za edno obshto badeshte. Sbornik intervyuta pod redakciyata na Nenov i Konovich. Bukuresht, 2009., s. 16.)

[2] **Скот Макфий, Р. А.** Сред циганите в България. Дневник на едно пътешествие през 1913 г. София: УИ „Св. Климент Охридски", 2007. с. 77. (**Skot Makfiy, R. A.** Sred tsiganite v Bulgaria. Dnevnik na edno pateshestvie prez 1913 g. Sofiia: UI "Sv. Kliment Ohridski", 2007. s. 77

[3] **Скот Макфий, Р. А.** Сред циганите в България. Дневник на едно пътешествие през 1913 г. София: УИ „Св. Климент Охридски", 2007. с. 76. (**Skot Makfiy, R. A.** Sred tsiganite v Bulgaria. Dnevnik na edno pateshestvie prez 1913 g. Sofiia: UI "Sv. Kliment Ohridski", 2007. s. 76.)

[4] Пак там, с. 96. (Pak tam, s. 96.)

[5] Пак там, с. 139. (Pak tam, s. 139.)

[6] Пак там, с. 149. (Pak tam, s. 149.)

[7] Пак там, с. 151. (Pak tam, s. 151.)

[8] **Ненов, Н., М. Коновичи.** За едно общо бъдеще. Сборник интервюта под редакцията на Ненов и Коновичи. Букурещ. 2009. с.28, 29, 32. (**Nenov, N., M. Konovichi.** Za edno obshto badeshte. Sbornik intervyuta pod redakciyata na Nenov i Konovich. Bukuresht, 2009., s. 28, 29, 32.)

[9] Пак там. (Pak tam.)

[10] Пак там, с. 102. (Pak tam, s. 102.)

[11] Пак там, с. 152. (Pak tam, s. 152.)

[12] Пак там. (Pak tam.)

[13] Пак там, с. 185. (Pak tam, s. 185.)

[14] Пак там, с. 101. (Pak tam, s. 101.)

[15] Пак там, с. 98. (Pak tam, s. 98.)

[16] Пак там, с. 45. (Pak tam, s. 45.)

[17] Пак там, с. 114. (Pak tam, s. 114.)

[18] Пак там, с. 103. (Pak tam, s. 103.)

[19] Пак там, с. 99. (Pak tam, s. 99.)

[20] ПГТ – информаторът пожела анонимност – архив Д. Тихолова. 2007. (PGT – informatorat pozhela anonimnost – arhiv D. Tiholova. 2007.)

[21] **Ненов, Н., М. Коновичи.** За едно общо бъдеще. Сборник интервюта под редакцията на Ненов и Коновичи. Букурещ. 2009. с.105. (**Nenov, N., M. Konovichi.** Za edno obshto badeshte. Sbornik intervyuta pod redakciyata na Nenov i Konovich. Bukuresht, 2009., s. 105.)

[22] Пак там, с. 76. (Pak tam, s. 76.)

[23] Пак там, с. 46. (Pak tam, s. 46.)

[24] **Маринов, Д.** Българско обичайно право. С., 1995. с. 106. (**Marinov, D.** Bulgarsko obichayno pravo. S., 1995. s. 106.)

[25] Мешере – Ромски съд подобен на съвет на старейшините, които се събират и решават различни казуси, които най-често са свързани с битови проблеми. Влиянието обикновено се простира в сравнително малка етническа общност. http://rechnik.info/%D0%BC%D0%B5%D1%88%D0%B5%D1%80%D0%B5. (Meshere – Romski sad podoben na savet na stareyshinite, koito se sabirat i reshavat razlichni kazusi, koito nay-chesto sa svarzani s bitovi problemi. Vliyanieto obiknoveno se prostira v sravnitelno malka etnicheska obshtnost. http://rechnik.info/%D0%BC%D0%B5%D1%88%D0%B5%D1%80%D0%B5.)

[26] **Маринов, Д.** Българско обичайно право. С., 1995. с. 106. (**Marinov, D.** Bulgarsko obichayno pravo. S., 1995. s. 106.)

[27] **Марушиакова, Е., В. Попов.** Циганите в България. С., 1993. с.188. (**Marushiakova, E., V. Popov.** Tsiganite v Bulgaria. S., 1993, s. 188.)

[28] **Ненов, Н., М. Коновичи.** За едно общо бъдеще. Сборник интервюта под редакцията на Ненов и Коновичи. Букурещ. 2009. с.167. (**Nenov, N., M. Konovichi.** Za edno obshto badeshte. Sbornik intervyuta pod redakciyata na Nenov i Konovich. Bukuresht, 2009., s. 167.)

[29] Пак там, с. 170. (Pak tam, s. 170.)

[30] Пак там, с. 145. (Pak tam, s. 145.)

[31] Пак там. (Pak tam.)

[32] Пак там, с. 92. (Pak tam, s. 92.)

[33] **Коутър (Гропър), Рена М.**. Половата дихотомия сред американските цигаа ни калдераши. 1951. – В: Циганите. Интердисциплинарна антология. София, 2003. с.238. (**Koutar (Gropar), Rena M**. Polovata dihotomia sred amerikanskite tsigani kalderashi. 1951. – V: Tsiganite. Interdistsiplinarna antologia. Sofia, 2003 s. 238.)

[34] **Ненов, Н., М. Коновичи.** За едно общо бъдеще. Сборник интервюта под редакцията на Ненов и Коновичи. Букурещ. 2009. с.107. (**Nenov, N., M. Konovichi.** Za edno obshto badeshte. Sbornik intervyuta pod redakciyata na Nenov i Konovich. Bukuresht, 2009., s. 107.)

[35] Пак там, с. 97. (Pak tam, s. 97.)

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ГРАЖДАНСКИ РИТУАЛИ

SOTSIALISTICHESKITE GRAZHDANSKI RITUALI

Златка Антова

SOCIALIST CIVIL RITUALS

Zlatka Antonova

One of the main problems in the Marx – Lenin theory and of the forming change past 9. IX. 1944 of the communist country is the one of the essence of religion and its role in society. Imposing the socialism in Bulgaria leads to paradoxical tries to establish a new celebratory – ritual system because old Bulgarian traditions and celebrations, especially some elements of them become incompatible with the communist ideology and do not comply with the needs of the new power. The main purpose of the power is to be removed all elements and rituals related with the Church and the superstitions of the people to be replaced by artificial rituals, made by the system or exactly copied by the Soviet ones. In the following publication I will present basic moments of the party policy regarding the three main family rituals – christening, marriage and burial as well as the position of the regular man. The material is not too comprehensive about the wide topic of atheistic policy of Bulgarian Communist Party in relation to civil rituals. On the basis of specific themes and comparing and parallel presentation with documents of the period reviewed I will follow how far the anti-religious policy has entered the personal space of people and what is their attitude towards this problem, are various decisions of BCP being applied and how. The enclosed materials regard to Varna and Varna district as up to this moment conducted are interviews only in the city but due to the specific unification of society during the period reviewed they could be applicable for other towns in the country.

Един от основните проблеми на марксистко-ленинската теория и на оформящата се след промяната на 9.IX.1944 г. комунистическа държава е този за същността на религията и ролята й в обществото. През първите години на новата власт атеизмът, като елемент от комунистическата идеология, се прокарва под цялостното влияние на новия начин на живот и на комунистическите опити за създаване на ново мислене. Още от създаването си тоталитарната държава започва политика за премахване на религията, която се явява неин силен идеологически конкурент. Формално се признава

съществуването на църковната институция, но целта всъщност е нейното маргинализиране и компрометиране. Държавната политика по време на комунизма е да се обезличи Църквата и да се заличи като обществен фактор. Начините за постигането на тази цел са два – единият е компрометирането на духовенството и приобщаването му към партията, а другият – целенасочена политика за налагане на недоверие в обществото към тази институция и вярата като цяло.

Налагането на социализма в България води и до парадоксални опити за изграждане на нова празнично-обредна система, тъй като заварените български традиции и празници, особено някои елементи от тях, стават несъвместими с комунистическата идеология и не отговарят на потребностите на новата власт. Кампанията по налагане на социалистическите празници и граждански ритуали на практика се превръща в опит да бъде създадена напълно нова празнична система. Основната цел на властта е да се премахнат всички елементи и ритуали, които са свързани с Църквата и суеверията на хората, да се заменят от изкуствени, измислени от системата или точно копирани от съветските ритуали. В настоящата публикация ще представя основните моменти от партийната политика по отношение на трите главни семейни ритуала – кръщене, брак и погребение, както и позицията на обикновения човек. Разбира се, предложеният материал не изчерпва твърде обширната тема за атеистичната политика на БКП по отношение на гражданските ритуали. На базата на конкретни тематични наративи и съпоставянето и паралелното им представяне с документите от разглеждания период ще проследя доколко антирелигиозната политика е навлязла в личното пространство на хората и какво е тяхното отношението към този проблем, прилагат ли се и как се прилагат различните решения на БКП. Известно е, че по време на социализма има конкретни забрани по отношение на определени празници, ритуали, действия. Тези забрани неминуемо пораждат някои въпроси – как са се приемали в обществото, спазвани ли са, по какви причини, на каква цена. Разказите на респондентите дават възможност за обобщение и анализ на намесата на партията в религиозния живот, на обобщения, направени на базата на конкретните случаи и възрастова граница на информаторите. Настоящото изследване не засяга поколенията, родени след 60-те години на XX в., при които, по мое мнение, ще има разлика с предишните поколения във възприятията и в нагласата по отношение на социалистическите граждански ритуали, а и по отношение на религията изобщо.

Приложените материали се отнасят за Варна и Варненски окръг, като за момента са проведени интервюта само в градска среда, но поради специфичната унифицираност на обществото през разглеждания период, биха могли да са приложими и за други градове в страната. Освен работата с архивни документи в изследването си съм използвала и метода на устната история. Житейските разкази дават възможност да се навлезе в тематич-

ни полета, които са оставали извън обсега на официалната историография, „от центровете на властта към нейната периферия, от „нормалното“ към локалното, от макро към микро мащаби“[1]. Този метод е особено приложим за изследвания на историята на близкото ни минало, в това число и на социализма. Първо, тя е все още жива история, това минало продължава да е в паметта на тези от нашите съвременници, живели по време на социализма. Второ – периодът на социализма е характерен с масовата идеологизация във всички сфери на живота, с огромното количество близки по звучене, еднакво клиширани документи, пълни със заимствани готови формулировки. Тези документи имат основно пропагандна цел, което определя невъзможността да бъдат използвани като единствен исторически извор за периода на социализма. Личните разкази са „преживяната история“, конкретно за периода на социализма, има и още един момент, че те са разкази на обикновени хора, потиснати от системата и принудени да мълчат. Разбира се устните източници носят субективизъм, те са и фрагментарни, но пък дават вариант за конструиране на миналото чрез разказа за него, чрез наслагването и обвързването на отделните елементи.

Най-общо възрастовите граници на респондентите са в диапазон 60 – 86 г. От съображения за етичност не цитирам пълните имена на своите информатори, предлагам само техните инициали. Респондентите, чиито разкази са използвани за написването на настоящото изследване са: Н. Д. (1924, ж.), Я. Т. (1930, ж.), М. К. (1930, ж.), Т. К. (1938, ж.), К. Х. (1939, ж.), Я. С. (1943, м.), Б. П. (1945, м.). Интервютата са проведени по конкретен въпросник, свързан с темата, която изследвам и са записани в цифров формат. Използвани са само интервюта, проведени от мен, тъй като отчитам предимството на личния контакт с информатора и възможностите да акцентирам на някои въпроси по моя преценка, съобразно търсения проблем.

Една от партийните антирелигиозни насоки е премахването на църковните ритуали в най-важните лични празници за всяко семейство – кръщаването на новороденото, брака и смъртта и подмяната им с новоизмислени ритуали в социалистически дух. В партийните документи, обаче се подчертава, че при създаването на гражданските ритуали трябва много внимателно да се подбират положителните стари моменти от народната традиция и местния бит, тъй като съчетаването им с местния бит ги прави много по-лесно приемливи за хората. Същевременно много от традиционните моменти в българските семейни обичаи, според изискванията на властта трябва да отпаднат, тъй като имат „религиозен или класов характер и идеологическо значение”[2].

Налагането на новите социалистически ритуали е продължителен процес, който в началото получава открита съпротива от страна на Комитета по църковни въпроси. Главна роля в практическата реализация на тази политика играе Комитетът за изкуство и култура[3]. През 1963 г. е създадена

Национална комисия по социалистическите празници и обреди към този комитет[4]. Комитетите на Отечествения фронт организират цяло движение за социалистически бит и култура, тъй като празниците и обредите се възприемат като важно средство за комунистическо възпитание, въздействащо емоционално върху хората и внушаващо определен светоглед[5]. Това движение съчетава разяснителната работа с практическите стъпки за формирането на нова битова култура, изчистена от религиозния култ. В различните части на страната се предприемат редица мерки за „внедряване“ на новия социалистически бит и култура. Широко се използват професионалните и самодейните културни институти, народните веселия, спорта. Наблюденията и практиката на БКП в областта на атеистичната политика показват, че религиозните „отживелици“ се проявяват най-активно чрез бита и традициите, които имат важна роля за поддържане на религиозното съзнание, особено сред възрастните хора, и предаването му на младите. И, въпреки че БКП стига до извода, че повечето хора изпълняват религиозните обреди не толкова поради силно чувство на религиозност, а главно поради привързаност към старите битови традиции, смята, че е наложителна борба срещу религията в бита, защото, особено в семейството, много лесно религиозността се предава на младото поколение[6]. За това решение допринася и резултатът от публикуваното през 1968 г. голямо социологическо изследване на религиозността на населението в България, проведено още през 1962 г. от секция „Исторически материализъм“ на Института по философия при БАН. Заглавието, под което излиза изследването е „Процесът на преодоляването на религията в България“[7]. Данните от това проучване показват на властите резултатите от атеистичната им работа, като е установено, че повече религиозни хора има по селата, сред по-ниско образованите или сред хората без никакво образование. Също така най-религиозни са над 60 годишните и преобладаващо лицата от женски пол във всички възрастови групи. Като краен резултат изследването посочва 35,51% религиозни общо сред пълнолетното население. На фона на този, сравнително добър за партията резултат, от изнесените от Църквата данни относно религиозните ритуали става ясно, че сравнително голям процент са църковните бракове, още повече са кръстените или обрязаните деца, а религиозните погребения достигат 80% от всички. Така в края на 60-те и началото на 70-те години на XX в. партията започва активното налагане на гражданските ритуали и опити за отстраняване на битовите традиции и практики на населението. Фактически това е нова репресивна вълна срещу Църквата, а държавата навлиза в най-интимните пространства на човешкия живот. Както пише в един документ „в миналото тези празници се считаха като лична неприкосновеност, като чисти семейни празници, в които няма място за намеса. Днес голямото семейство на трудовия колектив, на обществеността, празнува заедно със своя другар. Това е една от характерните черти на новите празници и ритуали.“[8] Отношението на комунистическата

партия към проблемите на празнично-обредната система е изразено в редица партийни документи. Още през 1945 г. е въведен гражданският брак, за който ще стане въпрос по-долу. През 1957 г. в Решението на ЦК на БКП относно мерките за засилване и подобряване на атеистичната пропаганда се обръща внимание на необходимостта от създаване на тържествена обстановка при сключване на гражданските бракове и кръщаването на новородените, като се използват „умело“ определени моменти от старите народни традиции. Успоредно с това е решено, да се води борба за утвърждаване на новите празници, свързани с победата на социализма и с т. н. нов социалистически бит[9]. Въпреки че почти във всички партийни документи, отнасящи се до атеистичната политика, се дават някакви указания и се вземат решения относно празнично-обредната система и бита на хората, в общи линии след 60-те години на XX в. започва по-мащабната и целенасочена трансформация на празниците и обредите. Специално внимание се обръща на „преодоляването на религиозните отживелици“ сред младите хора, което може да се проследи в „Тезиси на ЦК на БКП за работа с младежта и комсомола“ от 1967 г. В изпълнение на тезисите през 1969 г. се приема постановление „За внедряване на граждански ритуали“. С него се посочват бъдещите институции и структури, които ще бъдат създадени, за да развиват дейностите по налагането на гражданските ритуали. Към окръжните, градските и селските общински народни съвети „се създават на обществени начала комисии по гражданските социалистически ритуали, под ръководството на щатен член на изпълкома и с участието на съветници, представители на Отечествения фронт, Комсомола, Профсъюзите и др. В състава на комисиите се привличат и специалисти – музиканти, художници, литератори, историци, учители и др. Комисиите полагат грижи и съдействат на народните съвети и обществените организации за разпространяване и утвърждаване на новите обичаи и ритуали.“[10] От следващата година в цялата страна започва и създаването на Домовете на атеиста. Може да се каже, че именно тези структури, т. нар. „единни организации“ организират, ръководят и контролират цялостната дейност в описваната сфера и чрез тях партията осигурява проникването и разпространението на политиката си на всекидневно ниво. В следващите няколко години протича изключително активно разработване на цялостен празничен цикъл, който трябва да замени всички религиозни празници. Започва и почти силовото налагане на новите ритуали - политика, която остава в сила до края на комунистическия режим.

В началото на 70-те години започва и изграждането на Обредни домове предимно в градовете. През 1971 г. ЦК на БКП приема ново решение: „За още по-широко внедряване на новите социалистически ритуали“. В изпълнение на предвиденото в документа към Комитета за изкуство и култура се учредява нов отдел – „Народен бит, граждански ритуали и традиции“[11]. През 1974 г., на Февруарския пленум на ЦК на БКП, на практика е поста-

вена партийната санкция за новата политика по отношение на празничната система, след което местните партийни и държавни структури започват стриктното й прилагане. След пленума дейността по трансформиране на старата празнична система и налагането на новите социалистически ритуали придобива големи мащаби и става един от най-важните моменти в идеологическото и комунистическо възпитание. Акцентът е поставен върху гражданските ритуали, проникването в личната сфера на семейството, намеса в най-важните, най-радостните или най-тъжните моменти в живота на човека. Всичко това трябва да стане по деликатен начин, с „меки“ методи на убеждаване, не агресивно. Учредените в края на 70-те години Народни университети по научен атеизъм и клубове „Млад атеист“, като реакция срещу нарасналата религиозност сред младежите, целят точно по този начин да въздействат върху тях. Най-общо може да се определят две линии в политиката към Църквата и атеистичната пропаганда от 70-те години до края на периода на комунизма. Едната е ограничението, дори забраната на хората да участват в църковните ритуали и празници, като това важи особено силно за членовете на БКП и ДКМС. Втората тенденция е към цялостна промяна на съществуващата празнична система и налагане и утвърждаване на новите социалистически празници, както и тяхното кодифициране. И докато първата вълна е все пак на микроравнище – семейство, общност, селище, то втората е мащабна и глобална, отнасяща се за цялата традиционна празнично-обредна система.

ДОМ И СЕМЕЙСТВО. За БКП семейната среда е едно от местата на най-масово битуване и разпространяване на религиозните традиции, приемани от партията като „отживелици“. Съответно в тази сфера са насочени и много от пропагандните дейности за борба с тези „отживелици”. Освен това, именно в семейна среда най-дълго се задържат традициите, там се предава от възрастните баби и дядовци на децата вярата в зли духове, талисъми и др., в семейството възрастните показват и предават на децата празничните религиозни и семейни традиции. В социологическото изследване, проведено през февруари – март 1979 г. във Варненски окръг[12] има раздел за суеверията. В него е изложен резултатът, че около 16 % от хората са суеверни, „т. е. вярват във врачки и гадатели, в свръхестествената сила на разни предмети и вещи, като кръстове, муски и др.“ Също така данните показват, че по-суеверни са жените, и че суеверията се предават от възрастните на децата, много често в семейна среда. Партийните проучвания показват, че 75 % от младежите са религиозни под влияние на родителите си, а останалите под влияние на други религиозни близки, роднини и познати, а така също и на религиозни служители. 86% от всички вярващи смятат, че са възприели религиозните вярвания и възгледи в своето детство[13]. Според партията социалистическото семейство трябва да бъде модерно, с изменен бит и нови елементи в семейните традиции, основното място за възпитание на младите

поколения, но възпитание, което е в социалистически дух. Уредбата в дома също трябва да е съвременна, като задължително отпадне старият обичай за освещаване, водосвет на новия дом. Вещи, свързани с религията – кандило, икони, свещи и т. н., не могат да присъстват в дома. В партийните доклади се твърди, че в социалистическите жилища вече рядко има религиозни кътове: „Чудновато би било наред с радиоприемника, телевизора и магнетофона, пералната машина и електрическата печка, да намерим кандило и иконостас.“[14] Единият от въпросите ми към респондентите е дали имат вещи, свързани с църквата и с вярата в дома си. Оказа се, че всички имат по нещо – някои само икона, други и кандило. Интересен е случаят на Я. Т. с домашната й икона, благословия на брака й: *Мойта свекърва благослови нашия брак с една икона – Богородица с младенеца. Тази икона беше голяма, хубава, самия ореол над главата й беше като блокчета, разноцветни, червени, сини, в метална опаковка, отзад с червено кадифе, в хубава рамка. Съпругът ми беше военен, тука във Варна, и дълго време тази икона пребиваваше у дома. И мъжът ми казва един ден, „вземаш я и я махаш тази икона, защото ще ме уволнят от работа и кой знае къде ще ме пратят”. Къде да я скрия, няма къде, пъхнах я под скрина, увих я и я бутнах чак до стената. И така дълго време седя. И после след известно време, бяха ме пратили в Кюстендил, много ме боляха краката, и пращаха така за по 14 дни на почивка. И аз вземам тази икона и си мисля, че ще я оставя там в някоя църква. 1971 г., там някъде беше това ходене... Та тази икона, имаха нова църква, старата беше тогава една ниска и схлупена, отидохме с мойта приятелка при отеца, който беше там и казвам: Много ви се моля не мога да я затрия тази икона. Някъде да я съхранявам още дълго?...Съпругът ми е военен, може да го уволнят, може някъде да го пратят. Най-добре е да я оставя на църквата. Но искам, когато идвам от време на време, да я виждам. И той ми каза така: Слагам я на притвора, перденцето, слагам я точно в центъра, малко да открехнеш перденцето и ще я виждаш като идваш. Така ходих аз няколко години подред, тя стоеше там тази икона. Миналата година,... отиваме в църквата и попа казва, има промяна, много икони са изчезнали и вашата икона може би е отишла там, където са и другите. Дойдоха други хора, донесоха и други* (икони – бел. З. А.)*, открехна ми перденцето да видя. Съвсем други икони, и така я загубих аз...Може би са ги продали, занесли някъде, нямам представа...*

От 1972 г, някъде там, едни приятели ми купиха една друга икона, аз не съм я избирала, те я избраха, от тогава си стои у дома.

Т. К.: *Икона имахме, но кандило не. Въпреки че майка ми беше религиозен човек, ходеше на църква, спазваше всички празници, но дядо ми беше голям комунист, но ние не живеехме заедно с него.*

Н. Д. А като нямаше възможност да ходиш на църква нещо правеше ли? - *Мама правеше, тя винаги ще си запали свещичка и на Коледа и на*

Великден, имаше домашен восък и си правеше свещи и винаги си палеше, както аз имам кандило и си го паля на всеки специален ден.

М. К.: *Имахме кандило, ама като че ли много-много не го палехме. Мама не беше чак толкова вярваща. Нашата вяра беше да направим добро, да бъдеш добър с близките ти и господ тогава ще ти помогне.*

Естествената за всяко общество приемственост между стари и млади, предаването и запазването на традицията е невъзможно да бъде възприето от партията, чиято цел е да „създаде“, да възпита „новия човек“, който да строи социализма, заличавайки от съзнанието му всички религиозни и магически практики. А това в крайна сметка е и заличаване на същността, на самобитността на всеки ритуал и празник. Някои автори, като Евгения Кръстева-Благоева[15], Милена Беновска-Събкова[16] и др., говорят за т. нар. „доместикация“ на религията през периода на социализма и подчертават голямото влияние за запазване и изпълняване на традиционните обреди конкретно от жените, особено на възрастните, които почти винаги настояват за едновременното извършване на гражданските и религиозни ритуали. Освен това, според социологическите проучвания, религиозността при жените е два пъти по-голяма от тази при мъжете.

Проведените анкети и социологически проучвания за периода 1945–1970 г. показват сравнително голям процент (особено за очакванията на партията) на битуване на църковни ритуали – предимно кръщенета и най-вече погребения в църква или с поп. Статистическите данни, изнесени в три сведения на ОНС – Варна за родени и кръстени деца, сключени бракове и умрели и погребани с поп, за годините 1963,1964 и 1965, представят картината във Варненски окръг в тези години. Най-общо може да се проследи, че венчавките в църква са намалени до минимум или изобщо са изчезнали, кръщенетата в църква са сравнително голям брой, в някои села надвишават 50%. При около 5500 новородени във всяка от трите години, броят на кръстените деца в църква се движи около 1500. Особено много са кръщенетата в църква в с. Брестак – 95%, в Червенци – 80%. При приблизително 3000 брака, много малка част – около 100 са венчавките в църква. Тук прави впечатление големия брой празни графи на „Венчани в църква”, т. е. на практика в почти целия окръг няма църковни бракове. Единствено в Аврен, Кичево и Михалич, както и във Варна, има регистрирани венчавки. Що се отнася до починалите, при среден брой от 2600 около 1600 са погребани с поп. През 1965 г. почти 100% от умрелите в Калоян, Суворово, Брестак, Черковна, Аврен и др. са погребани с поп[17].

В процентно отношение, разбира се, най-много са погребенията с поп, там е най-консервативната традиция. Картината обаче е доста пъстра – има села с почти 100% спазване на църковните традиции, в същото време и в същия окръг има и села, където няма нито един извършен църковен ритуал. За пример ще посоча с. Цонево, където за трите изследвани години – 1963,

1964 и 1965 – няма нито един погребан в църква, нито един венчан в църква и там е най-малкият брой на църковни кръщенета, като в последната година вече липсват и те. В същото време за Варна данните сочат около 20% кръстени в църква, около 10% венчани в църква и около 50% погребани с поп[18]. В архивите се съдържат и данни за още по-висок процент на кръщенета и погребения – 50% кръстени в църква и 80% религиозни погребения (1965 г.)[19]. Тези резултати са неприемливи за БКП, което налага една доста засилена пропагандна кампания, и то на национално ниво, не само на местно, за възприемане на гражданските ритуали и новия социалистически бит. През 1969 г. Министерският съвет приема постановление – „За внедряване на гражданските ритуали“, а през 1971 – „Инструкция за сключване на гражданските ритуали“, в която подробно е описано как точно да се извършват ритуалите, включително какво трябва да каже служителят по гражданското състояние, каква музика трябва да звучи, каква да е почерпката, какви и от кого да са честитките[20].

ГРАЖДАНСКИЯТ БРАК. Статистическите данни показват, че най-масово е навлязла гражданската церемония в брака, а венчавките в църква са почти напълно отмрели, за което вероятно голяма роля изиграва ранното налагане на задължителния граждански брак, както и приемането му за единствен законен. Опит за въвеждане на граждански брак е направен още през 1936 г. от правителството на Георги Кьосеиванов[21]. Тогава обаче Църквата успява да се аргументира и да изнесе такива доводи, които да помогнат за запазването на църковния брак. Какво става след 9.09.1944 г.? Едно от първите решения на ОФ е да се изземат бракоразводните дела от църковното ведомство. Църквата не възразява срещу това. Св. Синод настоява за включване в законопроекта за брака следното положение: „Гражданският и църковният брак са еднакво валидни в страната. Всеки гражданин е напълно свободен да сключи своя брак или по граждански, или по църковен ред“[22].

Принципно, приемането от страна на Българската православна църква на гражданския брак като равностоен на църковния, е до известна степен отстъпление и колебание в нейните позиции. На 12.05.1945 г. е издадена Наредба-закон за брака, с която се въвежда задължителния граждански брак. Това поставя Църквата пред свършен факт. Свещениците получават указания как да процедират – оставена е все пак, поне на хартия, някаква възможност за извършване на църковния ритуал, но само след представяне на препис-извлечение от акта за сключване на граждански брак. В първите години от налагането на новия брачен ритуал церемонията още не е съвсем уточнена, няма ги и специалните обредни домове. В „Мероприятия на комисията по внедряване на новите граждански ритуали в бита на населението в гр. Варна и Варненски окръг”, за периода 1965–1966 г.[23], е описано какво трябва да се направи на този етап по отношение на сключването на браковете във Варна и областта. Отбелязано е, че е необходимо закупуването на нов

магнетофон и подходяща звукова инсталация със съвременна апаратура, решено е също така да се определят няколко ресторанта, подходящи за сватбени тържества, в които да се сервира без надценка или с голямо намаление. Определена е униформа на длъжностното лице по гражданското състояние, за да има „приличен външен вид… – черен официален костюм, препасан с трикольорна лента[24]. Церемонията по сключването на браковете ще протича по програма, изработена от Етнографския институт. С този документ се възлага и проектирането през 1966 г. и строителството през 1967 г. на нов Дом на младоженците във Варна. В началото на 70-те години започва точното описание на брачния ритуал, включително и на най-малките подробности от него, с идеята да стане по-тържествен и привлекателен за хората. В „Информация за състоянието на социалистическите празници и обреди" за 1977 и 1978 г., за Варна, е отбелязано, че процентът на гражданските бракове е 100%[25]. Едно социологическо проучване за периода февруари–март 1979 г. дава информация, че около 8% от сключилите брак след гражданската церемония извършват и църковна венчавка[26].

КРЪЩЕНЕ. Новите граждански ритуали засягат и кръщенетата на децата. Още през март 1946 г. кръщелните свидетелства престават да бъдат официален документ и се заменят с актове за раждане. Точните инструкции и процедурите по т. нар. „церемония за официално обявяване име на новородено дете"[27], са съставени през 70-те години, с масовата кампания по налагане на гражданските ритуали. И при кръщенето, както и при гражданския брак, в различни партийни документи, са отбелязани всички подробности около ритуала – как да е украсена залата, какви портрети да има в нея, какви лозунги, каква музика да звучи, какво да говори длъжностното лице, водещо церемонията. През 70-те години все още около една четвърт от новородените са кръщавани църковно, някои и паралелно с гражданското именуване, въпреки че това е можело да доведе до проблеми на родителите, например уволняване от работа. Сравнително големият процент кръщенета в църква си остава и до края на комунистическия период и периодично се отчита от партията като недостатък на кампанията по внедряване на гражданските ритуали. Често има случаи бабите да носят в църквата внучетата си, без знанието на родителите им и да ги кръщават. Също така доста разпространена е практиката на тайни кръщенета в домовете и по-малко на тайни венчавки. Поради това Комитетът по църковни въпроси поставя пред Синода искането при кръщаване на новородено да се дава предварителното съгласие на родителите. В споменатия по-горе документ „Мероприятия на комисията по внедряване на новите граждански ритуали в бита на населението в гр. Варна и Варненски окръг" относно именуването на децата е решено, в деня на раждането, от името на Градския окръжен народен съвет (ГОНС) и Градския комитет на ОФ да бъде изпращано поздравително писмо до родителите на новороденото, в което те да бъдат поканени да отпразнуват

раждането и именуването на детето в съответния културен дом или в дома им. На тържеството заедно с удостоверението за раждане на родителите се поднася и художествен адрес – за момчетата в син цвят, за момичетата – в розов – с пожелание за здраве и добро възпитание. На шията на детето се окачва медальон с лента – също розова или синя, според пола на детето – с герб на Градски народен съвет и надпис на гърба „ Бъди достоен гражданин на родината си”[28]. В с. Градинарово, Варненско на родителите на новороденото дете се връчва луксозна папка, която съдържа акта за раждане на детето, запечатан плик, с поръчение да се отвори, когато детето навърши 18 години и спестовна книжка с влог на името на детето. В плика се поставя художествено слово (напътствие) към детето, когато стане пълнолетен гражданин за „щастие, успех в учението и труда и за неговото място като гражданин на социалистическата ни Родина”[29]. Освен запечатан плик, който да се отвори при навършване на 18 години на детето, се използват и други варианти. Например, някъде в плика се поставят тетрадка и молив, червена пионерска връзка, също с напътствен текст, което детето трябва да разпечата, когато тръгне на училище. Връчването на папката става в дома на детето, 40 дни след раждането му. През 1971 г. по поръчка на Дома на атеиста във Варна е изработен документален филм „Името на новия гражданин”, който нагледно представя провеждането на ритуала „Обявяване име на дете” в гр. Суворово. Филмът е „прожектиран във всички села на окръга, където има теснолентови киномашини (по веригата на „Кинефикация”)”. Филмът е гледан от около 5000 души, а във Варна многократно е прожектиран „по екран „Варна” на открито пред около 20 000 души.”[30] Също по инициатива на Дома, съвместно с Етнографския музей, се подготвя брошурка-сборник, издадена в 2000 екземпляра „За нови социалистически граждански ритуали” с подробна разработка на трите ритуала и необходимите указания за практическото им приложение. Там са поместени и материали за художествена програма при именуването, песни и стихове, които могат да се използват при извършване на ритуала и списък на български имена[31]. Елена Николова, председател на XI низова организация на ОФ, кв. Приморски – Варна, през 1973 г. обяснява в брошура, издадена от Дома за социалистически бит и култура-Варна, как се осъществява на практика откъсването на хората от религиозните ритуали, конкретно кръщенето, и съответно насочването им към гражданските ритуали: „Отговорниците на групите (каретата) съблюдават и своевременно уведомяват ръководството за всяко новородено дете. Докато майката с бебето е още в родилния дом, ние се подготвяме да я посрещнем. Букет цветя и искрени пожелания за здраве и щастие към щастливата майка и рожбата й е първата ни проява на внимание към това събитие. Посещението ни в дома на новороденото, поднасянето на подаръци е и повод да разговаряме за предстоящото тържествено и гражданско обявяване името на детето. Ако срещнем затруднения, продължаваме нашите контакти.Трудно-

стите идват повече от бабата или дядото на бебето, които са привърженици на старите обичаи."[32] Анализът на данните показва, че през 80-те год. на XX в. в 50% от селищата във Варненски окръг е постигнат резултат 100% именуване на новородените, като най-незадоволителни към тази година партията отчита резултатите за град Варна, където се раждат повече от 2/3 от децата в окръга, а броят на гражданските именувания е най-малък[33].

В „Инструкция за работата на изпълнителните комитети на народните съвети и техните органи по внедряването и провеждането на гражданските ритуали"[34] е отбелязано, че тържествените церемонии във връзка със сключването на граждански бракове и обявяване на имената на новородените деца се изпълняват в специални зали на Общинските народни съвети. Задължителни елементи в ритуалните зали са гербът на НРБ и българското национално знаме. Освен това „на подходящи места трябва да се поставят портрет или бюст на Георги Димитров, портрет на председателя на Министерския съвет на НРБ, хубаво писалищно бюро или голяма маса с покривка, килими и пътеки, малък брой столове (за възрастни хора), специален стол (кресло) за длъжностното лице, както и за майката при обявяване име на дете, хубави завеси на прозорците, саксии и вази с цветя, магнетофон или радиограмофонна уредба със съответните музикални записи."[35]

ПОГРЕБАЛЕН РИТУАЛ. Що се отнася до погребенията партията смята, че там трябва да се обърне още по-сериозно внимание, предвид активното и масово участие на църквата в този ритуал. Решено е до края на 1966 г. да се преустрои съществуващата на гробищата сграда в Дом на покойника, като едновременно с това се изработи и проект за нов дом. Погребенията е предвидено да се извършват само в новосъздадените Домове на покойника към гробищата, които трябва да имат траурна обстановка, с подиум за поставяне на ковчега или маса с червена покривка, на стената – червена драперия, покрай нея – саксии с цветя. Забранено е извършването на траурни ритуални действия в залите, определени за сключване на граждански бракове или за обявяване на имена на деца[36]. Определена група художници трябва да изработи нови надгробни знаци и образци на некролози. Трябва да се състави и хор, който да заучи съответна програма във връзка с погребенията. Множество партийни документи дават подробни указания как точно да се провежда погребението и церемонията, която трябва да стане централна част от погребалния граждански ритуал. Точно определени са и речите, и действията на опечалените, в кой момент се поставят цветя в ковчега и т. н. Раздаването на жито на гроба, според разбиранията на партията, е необходимо да отпадне. Слагането на трапеза в дома на покойника трябва да има единствено следното значение: „да не се оставят живите членове на семейството сами в къщи този ден и да се подкрепят след мъчителните изживявания, като хапнат заедно с близките си"[37].

В „Инструкция за сключване на гражданските ритуали" от 1971 г. е

отбелязано как да се провеждат „социалистическите ритуали по нецърковни погребения“[38]. Опитите за налагане на гражданското погребение са всъщност най-травматичния момент в кампанията. Това е обяснимо, предвид консервативността на погребалната традиция, тежкия момент за близките на починалия и в много от случаите напредналата му възраст и принадлежността му към по-старо поколение. За да се замени по-бързо и по-успешно религиозният ритуал с граждански, Министерският съвет предприема някои мерки – обявява погребалните услуги за безплатни – разноските по погребението са за сметка на държавата (от 1.01.1971 г.), забранява на Църквата да произвежда погребален инвентар, най-вече ковчези. Но въпреки това до 70-те години, не само, че се запазват религиозните погребения, а дори и се увеличават. Също както и при кръщенетата и при погребенията се запазва големият процент на извършване на църковни ритуали до края на разглеждания период. През 1983 г. има данни за сравнително голям процент на граждански погребения – 82%, а в 60% от селищата в окръга е извършен гражданския ритуал на близо 100% от покойниците[39].

Разбира се, цялата тази нова ритуалност и нова празничност, трудно може да бъде наложена на обикновените хора изцяло, безропотно, без сътресения и напрежение, особено при налагането на гражданското погребение. Допускани са и доста своеволия от страна на властите. В една бележка на Комитета по църковни въпроси от 1972 г. е обяснено, че ако близките на починалия пожелаят църковен ритуал, им се отправят заплахи за уволнение, заплашва се свещеникът или се изгонва от дома, където е смъртта[40]. Особено се внимава и следи партийни членове да не извършват никакви религиозни ритуали във важни моменти от своя живот, защото това може да доведе до изключване от партията.

Всички респонденти отбелязват, че нямат църковен брак, само граждански, защото църковният е забранен и хората са се страхували, а и само гражданският е законен. Но повечето са кръстили децата си църковно, по един или друг начин. Прилагам част от техните разкази по въпроса за кръщенетата и венчавките. Т. К. е кръстила сина си в къщи:

Т. К. – Моят син спазва църковните ритуали и покрай него и внуците ми, въпреки че са родени 1979 и 1984г. Децата ми са кръстени, но нямат църковни бракове, като направиха 20 г. от сватбата си направиха. И аз не съм венчавана в църква, въпреки че съм християнка. Женила съм се 1956 г. Нямаше църковни бракове.

Ама то и кръщенетата не бяха много... За кръщенето на сина ми свещеника дойде вкъщи. С расо беше, не цивилен, но вкъщи си сложи там, каквото трябва. Ние се бяхме приготвили – стоплили водата, приготвили мирото и т.н. И в една голяма тенджера, вместо в църковния купел...После написа свидетелството и така го кръстихме.

Интересен е разказът и на Я. Т. за тайните кръщенета на двамата си

сина: *Решихме да кръщаваме голямото ми момче и майка ми, свекърва ми, нали тя беше рускиня, и още една нейна приятелка, съседка. Четирите сме се събрали у дома и издебваме съпруга ми, когато е на плаване. Щото много плачеше, за това да го кръстим. Дойде свещеникът, той беше млад, на възрастта на съпруга ми. Вкъщи, така по-далече от прозореца, да не се вижда. Вече сме пристъпили към ритуала, който прави свещеника. Това става 1949–1950 г. някъде. И както вече се гощаваме накрая, майка ми вижда, че има някой на портата и казва: Ауууу, мъжът ти си идва. Ами сега, какво ще правим? Той строго забранява тия работи, но не от разбиране, а заради това, че ще го уволнят. И така, идва той, а свещеникът е вкъщи още. И пита: Отче, какво правите в моя дом? И майка ми и свекърва ми казват – ами да кръстим детето, то плачеше много и т. н. „Какво правите вие? Веднага да си събирате всичко и да си тръгвате!" И тъй пропъди свещеника. И той после ни вика: Вие знаете ли какво правите? Защото строго ги следяха военните. Не стига, че ще останете гладни и голи, и боси, ами ще останете и без мене и няма кой да ви помага. Кой знае къде ще ме пратят.*

И сетне още един гаф направихме, само че с малкия ми син, точно преди да отиде войник, даже беше получил повиквателна. Ние имахме една много близка монахиня в манастира Св. Лука, в Кюстендилския край. И тя реши да го кръстим и тя да му стане кръстница. Тя каза, че ще приготви всичко каквото трябва. Но валеше много дъжд и не можеше да се отиде до манастира, много лош пътя, и тя се обади на свещеника долу в църквата в селото да приготви всичко, че там ще отидем. Монахинята заклала петел, направила пита, купила му златно кръстче. И там изкарахме празника. Обаче, като се прибрахме вече тука, извикаха го сина ми в окръжието, нали войник да отива, и той си взел кръщелното. Ама началника на военното окръжие беше много близък с моя мъж. И той отива при моя съпруг и му казва: Абе Валентине, тука твоя син донесе едно кръщелно вместо удостоверение за раждане. - Господиии! Ама аз не знам това нещо, той не ми се е обадил преди да тръгне. И се връща вечерта и мъжът ми пак започва: Как можете да вършите такива работи? Направо да ви разстреля човек! Той не е против религията, но работата му е такава.

К. Х. разказва, че синът й е кръстен, по време когато са били на почивка, в Боянската църква. Става въпрос за 60-те години. Освен това, когато детето е станало на 40 дена го е завела на църква да му чете попът, защото така знае, че се прави, от нейните родители и баби.

Я. С., свещеник – Тогава хората са ме викали да ги венчавам вкъщи, първите години като бях дошъл, тайно, цивилен. Даже като ходехме да ръсим имаше хора, които хвърляха помия по свещениците и тогавашния владика дядо Йосиф каза – ще ходите цивилни, да не правите впечатление, нали...подигравки и т. н.

А освен тайните бракове, на които сте ходили, в църквата осмеляваха ли се да идват да се венчават? – *Имало е и тогава и венчавки, и бракове, малко, но мисълта ми е, че сега тези бракове станаха като...как да го кажа, като мода. При нас няма много бракове, ама в Катедралата, там по-тържествено, слагат разни панделки. Даже доскоро не можеш да правиш брак ако нямаш от съвета сключен граждански. Ама сега разбирам, че вече имало разрешение…Имаше и кръщенета.*

Б. П. – Аз по време на комунизма ходих повече на църква от сега. Децата ми са кръстени в църква, водил съм ги на църква. През цялото време си ходих. И партийни членове са ходили.

Н. Д. – Когато дойдох във Варна попаднах на едно семейство – и хазяйката ми и съквартирантката ми ходеха на църква и просто се обнови моето внимание към църквата. Ходех с тях. Мен не ме интересуваше комунистите какво забраняват. Единият ми син е роден 1948, другият 1951 и двамата са кръстени, но нямат църковен брак. Не си спомням коя година забраниха църковните бракове, но ги забраниха. На 22 г. се ожених за А., в Попица. Венчахме се в църквата, сключихме и брак в съвета, 1946 г. декември.

М. К. – Имате ли църковен брак? – *Не, женили сме се 1952 г. Още повече, че мъжът ми беше партиен член, не ми отказваше, но казваше, „по-добре да не ме нарочват мен“ и аз приех. Децата ми са кръстени само в гражданското.*

К. Х.: Имаш ли църковен брак – *Не, само граждански. Но се разведох и си казах, ако се оженя втори път, ще отида в манастир да се венчая. Ама то кръстникът, който ми стана на втория брак, беше председател на организацията на пенсионерите, беше партиен член, та нямаше как да отида. При все, че майка му беше дълбоко религиозна жена.*

Всички представени до тук разкази са на хора, които все пак, въпреки изискванията на режима, въпреки неприятностите, които биха могли да си причинят, въпреки страха, характерен за този период, са решили да кръстят децата си в църква. Разбира се, има и такива, които, по една или друга причина, предпочитат да спазят само новоналожените граждански ритуали.

В изказване на завеждащия отдел „Организационен” при ОНС – Варна, Саркиз Киркоров, от 1965 г., се съдържа информация относно браковете и кръщенетата, за Белослав. За последните 1-2 години има един единствен случай на сключен брак от свещеник, но в същото време 80% от раждания са свързани с кръщенета в църква. Това провокира идеята да се отдели специална стая в големите читалища, където да се отпразнува раждането на детето заедно с обществеността. Същият процент е валиден и за погребенията. По неговите думи тези хора не са религиозни, но не получават от властта това, което искат – няма празнична атмосфера в именуванията на децата, няма необходимата тържествена атмосфера и ритуал и в погребе-

нията: „Наскоро почина другарката на Кунев, лекарка, на другия ден я погребаха и просто я хвърлиха в гроба. Колю Кунев е началник и не може да извика поп, но не е създаден нов ритуал при погребението. А човек иска да отдаде последна почит на ближния си.”[41]

По отношение на брака във Варна до голяма степен отечественофронтовските изисквания са задоволени. „Девойките се чувстват напълно булки – фотоапарати, леки коли…”[42].

Всекидневният начин на живот и личните семейни взаимоотношения, колкото и да се формират чрез политически, икономически и социални мерки, в много отношения не се припокриват изцяло с идеологическите представи на властта. Въпреки че „строителството на социализма“ прониква във всички сфери на живот и въпреки че хората знаят „сценария“, според израза на Улф Брунбауер[43], те много често не се придържат към него. Получава се така, не толкова защото върху обществото влияе „вражеската идеология“, „западния империализъм“ и др. под. партийни клишета, а поради факта, че не е възможно насилствено, с директиви да се промени тотално мисленето, възприятията на хората, личните им семейни традиции. Това се отнася предимно за поколенията, родени и получили първоначалното си възпитание в предсоциалистическо време, които много по-трудно могат да си преобърнат мисленето и да си синхронизират всекидневието с модела, образеца на социалистическия начин на живот. Дали всичко писано в партийните документи, целящи да осъществят на практика този образцов социалистически живот се прилага в реалното ежедневие на хората? Според думите на свещеник Я. С.: *То е било, но в големите градове не може да се обхване така, както в селата и малките градове. Тук има катедрала, тази църква, другата църква, те имат сведения кой какво прави, но в общи линии не може, както в малките градове, защото тези свещеници, които са наказани и убити са предимно от малки райони. И това е то...Но сега положението не е по-добро, положението е същото...*Въпреки големия процент на принудително прилагане на различни норми, изисквания и забрани, често абсурдността на някои партийни решения и ограничения и естествената човешка нагласа за вътрешен бунт срещу тях, налага и пренебрегването им. Това пренебрегване обаче е изключително тайно, скрито, затворено в рамките на дома и семейството, тъй като периода на социализма е време, в което всичко, което не е наредено, е забранено[44], а подозрението (всеки подозира всеки) е характерна черта на епохата.

Обобщени и сравнени наративите показват, че обикновеният човешки живот е повлиян от задължителната идеология и модел на живот в социалистическото общество, но съществува и една друга реалност, в която социалистическата риторика остава чужда на хората, а всекидневието им в голяма степен се развива независимо от политиката и посоката на съответната пропаганда. Семейството и домът са мястото, където най-трудно може

да проникне властта, въпреки многократните ѝ опити. Партията може да закрие молитвените домове, може да затвори свещениците, но е значително по-трудно и надхвърлящо възможностите ѝ да следи дали в сферата на дома хората са все още религиозни. В своя дом човек намира начин да игнорира командите и изискванията на държавата към него, това е полето, където той може в най-голяма степен да бъде себе си, да отхвърли лицемерието, да отбелязва празниците и важните семейни моменти по свой начин, спрямо своето мислене. Но това е така всъщност само до определена граница. В наративите на респондентите прави впечатление, че всички, които по една или друга причина не са спазвали конкретни ограничения по отношение на празничната система и посещението на църква, са се притеснявали да не ги спазват, когато става въпрос за децата им. Ако са нарушавали някакви забрани, то те са го правили с ясното съзнание за риск, от който, разбира се, се опитват да предпазят най-вече своите деца. Чувството на страх, на втълпено притеснение, че извършваш нещо нередно, е естествено за периода, то е част от неговата същност. Този страх някои от респондентите носят и днес и той е напълно осезаем. Почти половината от тях изпитваха някакво притеснение, някакъв страх да не им се случи нещо, заради това, което говорят.

Тенденцията през целия социалистически период е към отмиране и премахване на магическата и утилитарната функция на ритуалите и празниците и същевременно към засилване на развлекателната им функция и внасяне на елементи на тържественост. Настъпват и промени в редица елементи в празничната ни система, които, разбира се, са изцяло по съветски образец. В крайна сметка се оказва, че народът някак си свиква с тези промени, като това важи в още по-голяма степен за календарните празници. Хората продължават тайно, скришно, в домашна обстановка да празнуват църковните празници и да спазват някои от религиозните ритуали, но постепенно се загубва истинският смисъл на традицията. Остават само елементи, които са по-скоро външен израз, ритуали, които се изпълняват не толкова от дълбока душевна необходимост и вяра в магическата сила на обредните действия, а защото „така се прави“. На практика в едни ситуации човек се придържа към социалистическите ритуали – по задължение или поради страх от санкции, демонстрирайки съобразяване с политическата система. В други случаи, обаче, същият човек се придържа към личните си, семейните или местните норми и традиции, различни от налаганите от управляващата партия. Разбира се, има и случаи на явно извършване на някои църковни ритуали, има посещения на храмове, както има случаи и на отмиране на религиозната традиция и в домашна среда. Не би могло да се избегне задължителното участване в публичните социалистически ритуали и празници, още повече, ако е свързано с риск от наказание, но би могло да се избегне съобразяването с повелите на партията и държавата в дома. Това е и причината за практикуваното, макар и не масово, пренасяне на семейните църковни ритуали

– кръщене, венчавка и погребение – в домашна среда. Социалистическите граждански ритуали за брак, кръщене и погребение неизбежно навлизат в живота на българите, но може би се възприемат малко по-трудно, поради факта, че са свързани с чувствата на всеки човек, с лични, семейни моменти, с вътрешната нагласа на хората. Това обяснява и по-големите усилия от страна на БКП за налагането на гражданските ритуали, по-големия брой партийни решения, доклади, информации за състоянието им, в сравнение с документите, отнасящи се до календарните празници, които обръщат внимание предимно на пролетния цикъл, като най-масов и най-проблемен за социалистическата държава. Цялата тази атеистична политика на комунистическата система по отношение на празниците и традициите на народа има своето отражение и след промяната на политическата система през 1989 г.

---

[1] **Колева, Даниела**. Устната история и архивната революция: Изучаване на близкото минало като научна задача, политически жест и морален дълг. – В: История на Народна република България. С., 2009. 648. (**Koleva, D**. Ustnata istoria i arhivnata revolyucia: Izuchavane na blizkoto minalo kato nauchna zadacha, politicheski zhest i moralen dalg. – V: Istoria na Narodna republika Blgaria., S., 2009. 648.)

[2] ДА – Варна, ф. 533, оп. 3, а.е. 200, л. 95, 96. (DA – Varna, f. 533, op. 3, a.e. 200, l. 95, 96.)

[3] **Методиев, Момчил**. Между вярата и компромиса. Българската православна църква и комунистическата държава (1944–1989). С., 2010. 41. (**Metodiev, M**. Mezhdu vyarata i kompromisa. Bulgarskata pravoslavna tsarkva i komunisticheskata darzhava (1944–1989). S., 2010. 41.)

[4] **Груев, Михаил**. Преорани слогове. Колективизация и социална промяна в Българския северозапад 40-те–50-те год. на XX в. С., 2009. 316. (**Gruev, M**. Preorani slogove. Kolektivizacia i sotsialna promyana v Bulgarskia severozapad 40-te–50-te god. na XX v. S., 2009. 316.)

[5] **Пимпирева, Женя**. Домовете за социалистически бит и култура и българските празници. – В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. С., 2003. 231. (**Pimpireva, Zh.**. Domovete za sotsialisticheski bit i kultura i bulgarskite praznici. – V: Sotsializmat – realnost i ilyuzii. Etnologichni aspekti na vsekidnevnata kultura. S., 2003. 231.)

[6] **Хаджиниколов, Веселин** (редактор). Материали по научен атеизъм. Учебно помагало., С., 1967. 341. (**Hadzhinikolov, V.** (redaktor). Materiali po nauchen ateizam. Uchebno pomagalo. S., 1967. 341.)

[7] **Ошаков, Живко** (редактор). Процесът на преодоляване на религията в България. Социологическо изследване. С., 1968. (**Oshakov, Zh.** (redaktor). Protsesat na preodolyavane na religiyata v Bulgaria. Sotsiologichesko izsledvane. S., 1968.)

[8] ДА – Варна, ф. 533, оп. 4, а.е. 5, л. 11. (DA – Varna, f. 533, op. 4, a.e. 5, l. 11.)

[9] **Воденичеров, Тинко** (съставител). Справочник на активиста. С., 1961. 42. (**Vodenicherov, T.** (sastavitel). Spravochnik na aktivista. S., 1961. 42.)

[10] ДА – Варна, ф. 650, оп. 12, а.е. 104, л. 12. (DA – Varna, f. 650, op. 12, a.e. 104, l. 12.)

[11] **Груев, Михаил**. Цит. съч., 326. (**Gruev, M**. TSit. sach., 326.)

[12] ДА – Варна, ф. 533, оп. 5, а.е.23, л. 44. Влиянието на религията върху съзнанието и бита на хората от Варненски окръг. Резултати от социологическо проучване, февруари – март, 1979 г. (DA – Varna, f. 533, op. 5, a.e.23, l. 44. Vliyanieto na religiyata varhu saznanieto i bita na horata ot Varnenski okrag. Rezultati ot sotsiologichesko prouchvane, fevruari – mart, 1979 g.)

[13] ДА – Варна, ф. 1151, оп. 3, а.е. 91, л. 34. **Цветков, Благовест**. Състояние на религиозността във Варненски окръг и задачите на атеистическото възпитание за нейното ограничаване и преодоляване – В: Сборник с материали от конференция „За действено атеистично възпитание сред трудещите се и младежта“. В., 1984. (DA – Varna, f. 1151, op. 3, a.e. 91, l. 34. **Tsvetkov, Bl**. Sastoyanie na religioznostta vav Varnenski okrag i zadachite na ateisticheskoto vazpitanie za neynoto ogranichavane i preodoliavane – V: Sbornik s materiali ot konferencia „Za deystveno ateistichno vazpitanie sred trudeshtite se i mladezhta“. V., 1984.)

[14] **Вълев, Кунчо** (редактор). Традиционни и нови празници. С., 1970. 74. (**Valev, K.** (redaktor). Traditsionni i novi praznici. S., 1970. 74.)

[15] **Кръстева-Благоева, Евгения**. Образи на българката в епохата на социализма. – В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. С., 2003. 187. (**Krasteva-Blagoeva, E**. Obrazi na bulgarkata v epohata na sotsializma. – V: Sotsializmat – realnost i ilyuzii. Etnologichni aspekti na vsekidnevnata kultura. S., 2003. 187.)

[16] **Беновска-Събкова, Милена**. Политически преход и всекидневна култура. С., 2001. 27. (**Benovska-Sabkova, M**. Politicheski prehod i vsekidnevna kultura. S., 2001. 27.)

[17] ДА – Варна, ф. 533, оп. 3, а.е. 200, л. 66, 67, 68. (DA – Varna, f. 533, op. 3, a.e. 200, l. 66, 67, 68.)

[18] Пак там. (Pak tam.)

[19] Пак там, л. 11. (Pak tam, l. 11.)

[20] **Методиев, Момчил**. Цит. съч., 44. (**Metodiev, M**. Tsit. sach., 44.)

[21] **Калканджиева, Даниела**. Българската православна църква и „народната демокрация” (1944–1953). Силистра, 2002. 100. (**Kalkandzhieva, D**. Bulgarskata pravoslavna tsarkva i „narodnata demokracia” (1944–1953). Silistra, 2002. 100.)

[22] Пак там, 105. (Pak tam, 105.)

[23] ДА – Варна, ф. 533, оп. 3, а.е. 200, л. 41. (DA – Varna, f. 533, op. 3, a.e. 200, l. 41.)

[24] Пак там. (Pak tam.).

[25] ДА – Варна, ф. 533, оп. 5, а.е. 23, л. 28. (DA – Varna, f. 533, op. 5, a.e. 23, l. 28.)

[26] Пак там, л. 69. (Pak tam, l. 69.)

[27] **Методиев, Момчил**. Цит. съч., 44. (**Metodiev, M.** Tsit. sach., 44.)

[28] ДА – Варна, ф. 533, оп. 3, а.е. 200, л. 43. (DA – Varna, f. 533, op. 3, a.e. 200, l. 43.)

[29] Пак там, л. 97. (Pak tam, l. 97.)

[30] ДА-Варна, ф. 533, оп. 4, а.е. 5, л. 55. (DA – Varna, f. 533, op. 4, a.e. 5, l. 55.)

[31] Пак там, л. 22. (Pak tam, l. 22.)

[32] Пак там, л. 67. (Pak tam, l. 67.)

[33] ДА – Варна, ф. 533, оп. 6, а.е. 14, л. 75. (DA – Varna, f. 533, op. 6, a.e. 14, l. 75.)

[34] ДА – Варна, ф. 650, оп. 12, а.е. 104, л. 11. (DA – Varna, f. 650, op. 12, a.e. 104, l. 11.)

[35] ДА – Варна, ф. 650, оп. 12, а.е. 104, л. 13. (DA – Varna, f. 650, op. 12, a.e. 104, l. 13.)

[36] Пак там, л. 15. (Pak tam, l. 15.)

[37] ДА – Варна, ф. 533, оп. 3, а.е. 200, л. 100. (DA – Varna, f. 533, op. 3, a.e. 200, l. 100.)

[38] **Методиев, Момчил**. Цит. съч. 45. (**Metodiev, M.** Tsit. sach. 45.)

[39] ДА – Варна, ф. 533, оп. 6, а.е. 14, л. 75. (DA – Varna, f. 533, op. 6, a.e. 14, l. 75.)

[40] **Методиев, Момчил**. Цит. съч. 47. (**Metodiev, M.** Tsit. sach. 47.)

[41] ДА – Варна, ф. 533, оп. 31, а.е. 184, л. 29. (DA – Varna, f. 533, op. 31, a.e. 184, l. 29.)

[42] Пак там, л. 30. (Pak tam, l. 30.)

[43] **Брунбауер, Улф**. Социалистическият начин на живот. Идеология, общество, семейство и политика в България (1944–1989). Русе, 2010. (**Brunbauer, U**. Sotsialisticheskiyat nachin na zhivot. Ideologia, obshtestvo, semeystvo i politika v Bulgaria (1944–1989). Ruse, 2010.)

[44] **Игнатов, Асен**. Психология на комунизма. (Студии за манталитета на господстващия слой в комунистическия свят.). С. 1991. (**Ignatov, A**. Psihologia na komunizma. (Studii za mantaliteta na gospodstvashtia sloy v komunisticheskia svyat.), S. 1991.)

МУЗЕЯТ И МУЗЕЙНОТО ДЕЛО В ПОПОВО – МИНАЛО, НАСТОЯЩЕ, ПЕРСПЕКТИВИ

MUZEYAT I MUZEYNOTO DELO V POPOVO – MINALO, NASTOYASHTE, PERSPEKTIVI

Димитър Петров

THE MUSEUM AND THE MUSEUM ACTIVITIES IN THE TOWN OF POPOVO – PERSPECTIVES AND CULTURAL EXCHANGE

Dimityr Petrov

This article is an attempt to mark a future research and then to write a brief story of the museum activities in the town of Popovo. So far, there are only vague reports of jubilees.

The purpose of this article is to indicate the steps for the future work which will include tracking of the historical, scientific, cultural, educational and over the past few years informational and innovative activities associated with the new IT-technologies in the cultural life of Popovo from the beginning of the first archaeological activities and markings in Popovo, during the creation of the Archaeological Society, a community and school exhibition activities, to the establishment of Historical museum and its history in 2013. Another purpose is to examine the museum, the expositions and to track the studies of the professionals. Next task is to promote the role and the place of the cultural institution for the spiritual growth of Popovo district and the local community. Finally, the purpose is to promote systematization and structuring of the empiric material on the topic gathered after the study to summarize the statistics and facts about its development.

Функционалният аспект на съвременния музей не се съдържа само в архитектурата и фонда, научния капацитет и проектното мислене на специалистите, а се допълва с вписването му в контекста на метакултурната среда. Музеят в Попово е органично неделима част в цялостната култура на града още от създаването му през 1927 г. като Археологическо дружество,

с набирането на музейна сбирка и написването на история на Попово през 1929 г. Заедно с читалището, библиотеката, киното, картинната експозиция и различните административни културни отдели на местното управление, държавните и частно-обществените културни структури оформят облика на малкото провинциално градче. Музеят е деен участник не само в обществения и културния живот на града, но обхваща и селищата в община Попово и съседната община Опака. Така заема достойно място в областната културна структура на Област Търговище. Дейностите на музея не са само издирване, съхранение и опазване на културното наследство на родния край, включващи недвижими паметници, веществени артефакти, картички, снимки, факсимилета, документи, филми, книги, записи на спомени, вестници и пр., но те са и активно участие в музейните комуникации в съвременните условия с ползване на новите информационни технологии.

Попово се намира между два големи български града, които носят силен възрожденски дух и традиции. Това са Шумен и Русе. Устоите на съвременното археологическо познание в България, от там и на музейното дело в страната, в това число и в Поповския край, се крият в живата приемствена връзка с първопроходците в тази материя още от средата на Възраждането. И след това в началните години на укрепване на младата българска държава. Първите археолози още от началото на своите теренни проучвания се насочват и към Поповския край, защото в съседство са старите български столици и крепости-градове като Плиска, Преслав, Велико Търново, Червен[1]. Там са Сексагинта Приста (Русе) и Абритус (Разград), кастели от римско време. През 1872 г. през Поповско минава Феликс Каниц, през 1884 г. на път за Преслав д-р Константин Иречек. Бележките им за Поповско са оскъдни. Първото истинско описание на археологическите обекти в района прави Карел Шкорпил[2]. Д-р Любомир Милетич в книгата си "Старото българско население в Североизточна България" отпечатано през 1902 г. в София, в глава "Поповска околия" от 126 до 135 страница разглежда демографската картина на населението, етнографията, езика и в частност диалекта на етнографските групи българи в Попово и прилежащите в околията села.

През 1903 г. са първите археологически разкопки в Поповския край. Това се случва в землището на село Султан (през 1949 г. е преименувано на Невски, от 1971 е квартал на Попово). Първият специалист занимавал се с разкопките и публикувал данни и сведения за това е учителят Анастас Чилингиров (1884–1915), брат на писателя Стилиян Чилингиров. Той открива праисторическо селище при разкопките си в двора на местното училище. Участвал е преди това в разкопки под ръководството на шуменския си учител Рафаил Попов през 1902 г. В Плиска[3]. По молба на Шуменското археологическо дружество, Министерството на народното просвещение отпуска скромна помощ от 120 лв. на Анастас Чилингиров за продължаване на разкопките, през 1904 г. – 200 лв, а през 1905 г. – 500 лв. Новооткритият ма-

териал обхваща каменни предмети, костни и рогови изделия, включително и идолни рисунки върху тях. Освен разкопките в село Султан, в своите трудове Анастас Чилингиров използва археологични данни и от други селища на Поповския край: Заветно, Захари Стояново, Звезда, Люблен, Медовина, Паламарца, Помощица, Сеячи и Попово.

Предшественик и покровител на Чилингиров е чехът археолог Вацлав Добруски, директор на Народния археологически музей (1893–1910).

В книгата си "Описание на старините по течението на река Русенски Лом" (1914) Карел Шкорпил описва проученото през 1887, 1892 и 1912 г. в Поповския край. В книгата са представени селища, крепости, водопроводи, рудници-каменоломни, пристанища и пътища, изкуствени "издлъбнатини" в скалите, постройки, гробища и могили по поречието на Черни Лом. От Поповския край са представени с картографски схеми 11 крепости, описани като "калета", сред които са и: крепостта "Манастир" при село Априлово, Ковачевското кале, Гърчиновското градище, Крепча-кале, Калокоч-кале и др.

Министерството на народното просвещения финансира и изпраща на проучване в Разградско през 1920 г. трима специалисти. Д-р Иван Велков публикува самостоятелен отчет "Археологически излет из Разградско" и подробно описва своите наблюдения на градището край село Тръстика (Поповска община). В списание "Векове" през 1931 г. представя крепостта при село Бракница. През 1921 г. в Известия на Археологически институт д-р Иван Велков започва да води рубрика "Новооткрити старини". В поредицата той съобщава за нови находки от Поповско и цитира селата Водица, Опака, Крепча, Сеячи, Ковачевец и град Попово.

Проф. Гаврил Кацаров в "Паметниците на тракийския бог-конник в България" (Будапеща 1938 г.) описва археологически обекти от селата Априлово, Горско Абланово, Ковачевец, Марчино, Медовина, Паламарца, Садина, Сеячи, Тръстика.

Стефан Стефанов – учител и археолог описва свое оригинално изследване "Антични паметници от Крепча". Нумизматичните находки от Поповско са описани в публикациите на Никола Мушанов. През 1897 г. С. Рейнак описва постъпилите в Народния музей в София статуетки от Ковачевец и Опака. Е. Калинка в труда си върху античните паметници в България разглежда подробно находките от Ковачевец. Първото цялостно представяне на археологическите находки в Поповско правят Алекси Попов и Николай Кънев в съвместната им книга за Попово, излязла вследствие на дейността на Археологическото дружество в Попово през 1929 г.[4]

След всички предпоставки от археологически дейности и популяризация на старините в Поповско, вследствие на назрелите обществени нагласи, на 2 март 1927 г. в Поповската гимназия се събират 14 учители и основават Археологическо дружество, което да се грижи и събира старини и да ги

запазва за науката. За председател е избран Добри Добрев, а секретар става Димитър Милтенов. Приет е устав, който Министерството на народното просвещение утвърждава на 23 март 1927 г.[5] През лятото на 1927 г. от Дружеството пристъпват към написване на история на Поповския край. Тя излиза през 1929 г. написана от А. Попов, Н. Кънев и художника Й. Пиндиков. На 11 април 1929 г. Общинският съвет в Попово отстъпва на Дружеството един общински дюкян за експозиция или "Уреждане на музей", както те се изразяват в документите. През 1935 г. Дружеството прекратява дейността си и с протокол предава събраните старини като музейна сбирка на читалище "Св. св. Кирил и Методий", а неин уредник е Димитър Милтенов. През 1943 г. оценката на тази сбирка възлиза на 50 000 лв.[6]

Археологическото дружество дава импулс на селата от Поповската околия да си подредят също музеи. В книгата си "История на музейното дело в България" проф. С. Недков съобщава в глава трета "Музейното дело между двете световни войни", че такива са учредени в селата Водица, Садина и Дриново през 1934 г.

След прекратяване на дейността на Археологическото дружество през 1933 г., след Априлския пленум на БКП през 1956 г. и така нареченото "откриване" на музея от партийно-административната власт през 1957 г. музейното дело получава нов акцент в дейността си със специална идеологическа насоченост – издирване и установяване на партийната история и съпротива преди Девети септември 1944 г.

На 8 септември 1957 г. в присъствието на много граждани в приземния етаж на читалищната сграда е открита първата в региона музейна експозиция, която представя историята на Поповския край от древността до средата на XX век. Издръжката на музейната сбирка се поема от читалището, а за нещатен уредник е назначен учителят по история Георги Трифонов. През 1964 г. къщата на антифашистката Мара Тасева е уредена и открита за посещения. Музеят придобива още една постоянна мемориална експозиция[7]. От 1969 г. е назначен щатен уредник на музейната сбирка към Поповското читалище и къща-музей "Мара Тасева" – Иван Атанасов, по-късно директор на музея. През 1975 г. на музея към читалището са предадени за безвъзмездно ползване сградата, в която понастоящем се разполага музеят и възрожденската църква "Св. Арх. Михаил"[8]. В църквата е уредена постоянна експозиция на икони от Поповския край. През 1978 г. музейната сбирка към читалището се премества в сграда строена през 1883 г. за Околийско управление, но използвана за гимназия след 1920 г., където е учредено и Археологическото дружество.

Естествено е след промените в нашето общество, настъпили от края на 1989 г. насам, музеят търси нови перспективи и адаптация в социума. Старата база влиза в противоречие с новите информационни технологии и масова култура на глобалния свят. Културната ситуация на институцията

поставена в постмодерното общество, каквото е българското като член на ЕС, и вписано в неговата културна политика, отразява характера на съвременния музей.

Музеят е вече институция с мултикултурна дейност. Това осъзнава целият екип на музея в Попово начело с директора Пламен Събев. Комуникациите, връзките и обмена са насочени към различни културни сродни и несродни институции и частни общества. Музеят развива стабилни връзки с поповчани, живеещи в чужбина, които връщат ценни музейни експонати изнесени през времето от общината. Те са и дарители, с родолюбивата си подкрепа допринасят за имиджа на музея – като институция с връзки и обмен в международното културно пространство. Други важни връзки, освен със сродни културни институции като музеи, читалища и училища, с НПО като „Родно Лудогорие" и Родолюбив комитет „Крум Страшний" – Шумен, са Министерството на културата, Министерството на отбраната, БАН, университети, различни научни институти, НБКМ и други нива на науката. Музеят в Попово се стреми да се докаже като демократична институция и дава достъп на всички хора без значение на социално ниво, етнос, пол, години и вероизповедание до своята среда. Особено в новите културни политики е залегнала работата с учениците, подрастващите, малцинствените групи, пенсионерите и хората с увреждания. Имайки предвид новите социално-икономически и обществени условия екипът и ръководството на музея в Попово, въпреки трудностите, се стреми да осъществява и да поддържа ниво.

Традиционното разбиране за музей е вече неактуално: стара сграда с няколко стаи за експозиции командвана от общинска администрация или културно министерство. Музеят е навсякъде. Той е културна институция на всички граждани на Република България, които в новите обществени отношения на гражданско общество са длъжни да пазят, съхраняват и подпомагат дейността му. Музеят може да бъде позициониран в музейна сграда, но може да бъде мобилен и да се изнася за по-лесен достъп от хората. Музеят в Попово използва всякакви методи за експониране и атрактивно представяне на своите проекти и програми. Участва в реализирането на анимации и възстановки, пресъздаващи исторически събития, битови, календарно-религиозни обреди и традиционни празници. Използва новите IT – технологии и всички иновационни методи с технически средства. Предстои да осъществи чрез иновационно мислене разработка на проекти, с които да кандидатства за дигитализация на музейните фондови единици на електронен и хартиен носител. На всеки експонат или документ да бъде направен отделен паспорт с дигитални снимки.

През последните няколко години музеят в Попово се трансформира в научен, културен, образователен и комуникационен център за местното население, за специалисти, гости, туристи и други ползватели. Той води диалог и социално обучение с посетителите. Получава обратна връзка чрез разговори, анкети, интервюта и мнения на гражданите, като с това се вписва

в новата културна ситуация с имиджа си. Не е далеч времето, в което Градски музей – Попово с всички културни паметници и цялата културна програма на общината ще се впишат в туристическите дестинации, свързани със сродните Исперихска и Разградска община.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗТОЧНИЦИ, WEB – РЕСУРСИ

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

Ангелова, Илка. Предварителни резултати от археологическо проучване на праисторическото селище "Резервата" при с. Дриново. // Попово в миналото II : Доклади и съобщения от научна конференция, проведена в гр. Попово на 17.05.1996г. / Исторически Музей – град Попово – София: без изд., 1997, с. 38-42.

Архив на археологическото дружество в Попово // Исторически музей – Попово.

№ И- 3225-4, л. 23.

№ И- 3225-4, л. 30.

№ И- 3225-5, л. 57.

№ И- 3225-5, л. 69.

Атанасов, Иван. За началото на археологическите разкопки на античната крепост „Ковачевско кале" и някои резултати от проучванията на втората разкрита кула от северната крепостна стена. // Попово в миналото IV Култура и религия в миналото на Попово и района: Доклади и съобщения от научна конференция, проведена на 9 юни 2003г. / Исторически музей – град Попово – Разград: издателство "Полиграф", 2004, с. 49-57.

Атанасов, Иван. 50 години музей в Попово. // Попово в миналото V 50 години музей в Попово: Доклади и съобщения от научна конференция, проведена на 07.06.2007г. / Исторически музей – град Попово – Разград: издателство "Полиграф", 2008, с. 9-19.

Атанасов, Иван. Попово в административно – териториална уредба на България // Попово в миналото: Сборник материали от научна конференция проведена в град Попово на 10 юни 1993г. / Исторически Музей – град Попово – Варна: издателство "Зограф", 1994, с. 39-48.

Атанасов, Иван, Събев, Пламен. Летопис на Попово. – Варна: без изд., 1993, с. 92-98.

Атанасов, Иван, Събев, Пламен. 30 години музейна сбирка – Попово. – Търговище: без изд., 1987, с. 3-29.

Готви се история на Попово и околията. // "Поповски новини", бр. 73, 13 август 1927, с. 1.

Закон за културното наследство. – Държавен вестник, бр. 19 от 13 март 2009.

Дончева, Иванка. Античната крепост при с. Ковачевец // Попово в миналото: Сборник материали от научна конференция проведена в град Попово на 10 юни 1993 г. / Исторически музей – град Попово – Варна: издателство "Зограф", 1994, с. 13-21.

Книга на дарителите на Исторически музей. – Попово, с. 40-41.

Милушева, Милена. Уникална тракийска гробница проучват археолозите край Попово. // "Местен вестник", бр. 18, 22 май 2009г., с. 2.

Михайлова, Петя. Дарителството-основен фактор в създаването и обогатяването на фондовете на исторически музей – Попово. // Попово в миналото V 50 години музей в Попово: Доклади и съобщения от научна конференция, проведена на 07.06.2007г. / Исторически музей – град Попово – Разград: издателство "Полиграф", 2008, с. 20-25.

Николов, Васил. Сондажни проучвания на праисторическото селище в м."Изгорялата нива" край с. Помощица, Поповско през 1995г. // Попово в миналото II : Доклади и съобщения от научна конференция, проведена в гр. Попово на 17.05.1996г. / Исторически Музей – град Попово – София: без изд., 1997, с. 33-36.

Попмаринов, Алекси. И това трябва. // "Поповски новини", бр. 96, 15 ноември 1926.

50 години музей в Попово. Доклади и съобщения от научна конференция, проведена на 7 юни 2007. Разград ИК Полиграф, 2008.

Попов, Алекси, Кънев, Николай. Попово. Градът и околията му. Историко-географски очерк. – Попово: печатница "Просвета", 1929. с. 4-10.

Протоколна книга от заседанията на Околийски читалищен съвет – град Попово. // Исторически музей – Попово, №3226-2, л. 2.

Протоколна книга от заседания на Околийски народен съвет – град Попово. // Териториална дирекция държавен архив – Търговище, фонд 226, опис 1, арх. ед. 10.

Русев, Никола. Нумизматичният материал от кула № 10 на "Ковачевко кале". // Попово в миналото. 50 години музей в Попово: Доклади и съобщения от научна конференция, проведена на 07.06.2007г. / Исторически музей – град Попово – Разград: издателство "Полиграф", 2008, с. 90-190.

Русев, Никола. Продължават разкопките на античната крепост. // "Местен вестник", бр. 29, 24 юли 2006г, с. 5.

Русев, Никола. Фибули от II – IV век в Исторически музей – Попово. // Попово в миналото IV Култура и религия в миналото на Попово и района: Доклади и съобщения от научна конференция, проведена на 9 юни 2003г. / Исторически музей – град Попово – Разград: издателство "Полиграф", 2004, с. 58-78.

Станев, Стамен. Неолитни култури в басейните на реките Банински и

Черни Лом // Попово в миналото: Сборник материали от научна конференция проведена в град Попово на 10 юни 1993 г. / Исторически музей – град Попово – Варна: издателство "Зограф", 1994, с. 8-12.

Станев, Стамен. Теренни проучвания на праисторически и антични обекти от поповския край. Принос към археологическата карта на поповската община. // Попово в миналото II : Доклади и съобщения от научна конференция, проведена в гр. Попово на 17.05.1996 г. / Исторически Музей – град Попово – София: без изд., 1997, с. 25-34.

Стефанов, Стефан. Антични паметници от Крепча // Годишник на Народния музей, 1942, бр. 7, с. 246-247.

Събев, Пламен. Културният живот в Попово през XX век – Варна, книгоиздателство "Зограф", 2003, с. 120-131.

Събев, Пламен. Първите стъпки на музейното дело в Попово. // "Поповски вестник", бр. 9, 16 май 1997г, с. 3.

Събев, Пламен. Юбилейно честване на музейното дело в Попово. // "Поповски вестник", бр 10, 30 май 1997г., с. 1-3.

Цонев, Младен, Стефанова, Радина. Първите археологически проучвания на територията на Поповския край (краят на XIX в. – I пол. На XX в.) // Попово в миналото II Доклади и съобщения от научна конференция, проведена в гр. Попово на 17.05.1996г. / Исторически Музей – град Попово – София: без изд., 1997, с. 4-5.

Шкорпил, Карел. Опис на старините по течението на р. Русенски Лом. – София: без изд., 1914, с. 198-202.

ИЗПОЛЗВАНИ WEB РЕСУРСИ

Официален сайт на Исторически музей Попово - http://museumpopovo.com/.

Профил на Исторически музей Попово във www.facebook.com.

http://museumpopovo.com/exhibitions/art/.

http:// www.museumsbg.com/search/PopovoHM-b.html - профил на музея в Попово в сайта BOMB – Base of Museums in Bulgaria.

http://www.popovo.bg/newsite/bg/index - Официален сайт на Община Попово.

http://www.build.bg/bg/gallery/simeonnedkov/bg_museology.htm http://www.build.bg/bg/gallery/simeonnedkov/bg_museology_g3r3.htm

http://books.google.bg/books?id=oFwcAQAAIAAJ&q=садина+водица+дриново&dq=садина+водица+дриново&hl=bg&sa=X&ei=S1eqUO3BKO_04QTkkoGoAw&redir_esc=y

---

[1] **Цонев, Мл., Р. Стефанова.** Първите археологически проучвания на територията на Поповския край (краят на XIX в.–I пол. на XX в.) – В: Попово в миналото II: Доклади и съобщения от научна конференция, проведена в гр. Попово на

17.05.1996. Исторически музей гр. Попово. София, 1997, с. 4–5. (**Conev, Ml., R. Stefanova**. Parvite arheologicheski prouchvania na teritoriyata na Popovskia kray (krayat na XIX–I pol. na XX v.) – V: Popovo v minaloto II: Dokladi i saobshtenia ot nauchna konferentsia, provedena v gr. Popovo na 17.05.1996 Istoricheski Muzey gr. Popovo. Sofia. 1997, s. 4–5.)

[2] **Шкорпил, Карел**. Опис на старините по течението на р. Русенски Лом. София. 1914, с. 74–77. (**Shkorpil, Karel**. Opis na starinite po techenieto na r. Rusenski Lom. Sofia. 1914, s. 74–77)

[3] **Попов, Неделчо**. Рафаил Попов и музейното дело в Шумен. – Годишник на музеите от Северна България. Изд. Варна. 1989. с. 282–285. (**Popov, Nedelcho.** Raa fail Popov i muzeynoto delo v Shumen. Godishnik na muzeite ot Severna Bulgaria". Varna. 1989. s. 282–285.)

[4] **Попов, А., Н. Кънев.** Попово. Градът и околията му. Историко-географски очерк. Попово. 1929. с. 4. (**Popov, A., N. Kynev.** Popovo. Gradat i okoliyata mu. Istoriko-geografski ocherk. Popovo 1929. s. 4.)

[5] **Атанасов, Ив.** Музейното дело в Поповската селищна система. Музеи и паметници на културата. С. 1984. с.54. (**Atanasov, Iv.** Muzeynoto delo v Popovskata selishtna sistema. Muzei i pametnitsi na kulturata. S. 1984. s. 54

[6] **Събев, Пл.** Юбилейно честване на музейното дело в Попово. – Поповски вестник, № 10, 30 май 1997 г., с. 1–3. (**Sabev, Pl.** Yubileyno chestvane na muzeynoto delo v Popovo. – Popovski vestnik, № 10, 30 may 1997, s. 1–3.)

[7] **Атанасов, Ив.** 50 години музей в Попово. – В: Попово в миналото. 50 години музей в Попово. Доклади и съобщения от научна конференция, проведена на 07.06.2007 г. в Исторически музей гр. Попово. Разград. 2008, с. 9–19. (**Atanasov, Iv.** 50 godini muzey v Popovo. – V: Popovo v minaloto. 50 godini muzey v Popovo: Dokladi i syobshtenia ot nauchna konferentsia, provedena na 07.06.2007g. v Istoricheski muzey gr. Popovo. Razgrad. 2008, s. 9–19.)

[8] **Атанасов, Ив., Пл.Събев**. 30 години музейна сбирка – Попово. Търговище. 1987, с. 6 (**Atanasov, Iv., Pl. Sabev.** 30 godini muzeyna sbirka – Popovo. Targovishte. 1987, s. 6.)

ОТГОВОРНИЯТ ТУРИЗЪМ В КОНТЕКСТА НА МУЗЕЙНАТА МРЕЖА

OTGOVORNIYAT TURIZAM V KONTEKSTA NA MUZEYNATA MREZHA

Радина Петрова

THE RESPONSIBLE TOURISM WITHIN THE CONTEXT OF THE MUSEUM NETWORK

Radina Petrova

The concept of responsible tourism synthesizes the ideas and principles of sustainable development of tourism and provides practical guidelines for their development. Nowadays the implementation of sustainable practices becomes increasingly necessary and important.

This article examines the potential of the museums as institutions to become an instrument for practicing quality tourism. Traditionally their educational function and social orientation are effective not only in terms of practicing their activities , but are also capable to promote better implementation of sustainable practices .

1. Понятие за отговорен туризъм

Концепцията за отговорния туризъм синтезира идеите и принципите за устойчивото развитие на туризма и предлага практически насоки за тяхното развиване. Това ясно прогнозира от най-кратката дефиниция за отговорния туризъм: „Туризъм, който създава по-качествени и стойностни места за живот и за посещение”[1]. Защото балансирането между икономическото развитие и съхранението на социална и природна среда в конкретен район, институция, между интересите на местната общност и туристи – настоящо и бъдещо поколение, води до изграждането на атрактивни туристически дестинации, които същевременно предлагат качествени условия за работа, бизнес, образование, свободно време и семейство.

Значимостта на отговорния туризъм за отговарянето и своеобразното

разрешаване на редица въпроси и проблеми не бива да бъде подценявана. На първо място, отговорния туризъм дава отговор на съвременните предизвикателства, пред които са изправени не само страните в Европа и съответно туризма, но и целият свят - икономическа и финансова неустойчивост, глобална промяна на климата, оскъдност на природни и други ресурси, намаляване на биоразнообразие и замърсяване на природна среда, дебалансирано регионално развитие и други. На следващо място, той е в унисон с целите на новото хилядолетие и глобалните принципи за устойчиво развитие. На трето маство, практиките за прилагане на отговорен туризъм са логично и подходящо решение на необходимостта от повишаване конкурентоспособността на европейските икономики и туристическия сектор с оглед на нарастващия конкурентен натиск от развиващите се икономики и нови туристически дестинации, загуба на локална идентичност и придобиване на конкурентни преимущества чрез иновации и креативност[2].

Прилагането на устойчиви практики за развитието на туризма става все по-наложително и важно. Явно доказателство за този факт е и нарастващото внимание от страна на Европейския съюз към многостранните положителни въздействия на туризма. На първо място, той се признава като важна стопанска дейност, която допринася значително за икономически растеж, за трудова заетост и за развитие на изостаналите региони в общността. На второ място, туризмът се възприема и като важно средство за подобряване на имиджа на Европа и за популяризаране на европейският модел в света.

В тази насока Европейската комисия определя нова рамка за действие с цел повишаване на конкурентоспособността на туристическия сектор и засилване способността му за устойчиво развитие. Европейският туризъм е изправен пред сериозни предизвикателства, които същевременно представляват възможности. От една страна, туристическата индустрия следва да се адаптира към обществените промени, които ще повлияят върху търсенето на туристически услуги, а от друга, тя следва да се справи с предизвикателствата, наложени от настоящата структура на сектора, неговите особености и неговия икономически и социален контекс. Европейската рамка за действие има за цел най-вече насърчаването на благоприятното развитие на туризма, но на заден план не трябва да се оставят и проблемите, свързани със социалната сфера, закрилата и оползотворяването на природното и културното наследство. Главна цел е, секторът да подсили своята устойчивост спрямо въздействията на изменението на климата, да смекчи отражението на структурните промени, които туризмът може да породи. За постигане на тези цели действията в полза на туризма могат да бъдат групирани около следните четири насоки или стратегическите планови основи на новата туристическа политика на ЕС. Те са очертани в новата икономическа стратегия „Европа 2020”. В неразривно съответствие с нея, Европейската комисия представя и основните насоки за създаването на един нов подход за действие в областта на развитието на туризма в ЕС (фиг.1)[3].

Основни насоки за нова туристическа политика на Европейския съюз
Насърчаване на конкуренто-способността на туристическия сектор в ЕС
Насърчаване н а развитието на устойчив, отговорен и качествен туризъм
Утвърждаване на реномето и образа на Европа като съвкупност от устойчиви и качествени дестинации
Оптимално използване на потенциала на политиките и финансовите инструменти на ЕС за развитието на туризма

Фиг.1 Нова консолидирана европейска туристическа политика

Както става ясно от фиг. 1, Европейският съюз поставя като свой основен приоритет насърчаването на развитието на устойчив, отговорен и качествен туризъм. Включването на тези три аспекта от развитието в стратегическия план на Европейската комисия рефлектира важността и ролята, която се залага на положителните въздействия на туризма за бъдещото развитие на социално-икономическия разстеж и насърчаването на конкурентоспособността.

1.1. Определение за отговорен туризъм

Едно от определенията дадено от *Харисън и Хъсбандс през 1996 гласи: Отговорен туризъм не е вид туризъм, сертификат или марка, а е начин на пътуване и туристическо пребиваване, който цели да създаде по-добри места за живеене и посещение чрез свеждане до минимум на негативните ефекти и увеличаване до максимум на позитивните ефекти в гостоприемащите дестинации за всички участници - пътуващите, местните хора и туристическия бизнес.*

Тази визия за отговорен туризъм цели да развие и представи такива туристически практики и форми на туризъм, които ще донесат възможно най-добрите ползи за всички участници, без да причиняват екологични, социални или други щети върху дестинацията според *Крипендорф, 1987*, а в по-добрия сценарий допринасяйки за съхраняването и интегрирането на екологичните, културно-историческите и социалните ценности в туристическия продукт[4].

Отговорният туризъм по същество е устойчив туризъм, но тук се по-

ставя акцент върху отношението на самите туристи към избраните от тях дестинации, тяхното поведение, начин на отмора, използвани храни и други продукти.

През 2002 г. в Кейп Таун се приема Декларация, в която са записани основните цели на отговорния туризъм:

Намалява до минимум отрицателните екологични, социални и културни въздействия.

Генерира по-добри икономически ползи за местното население и подобрява жизнения стандарт на приемащите общности чрез подобряване на условията на труд и достъпа до индустрията.

Включва местните хора във вземането на решения, които влияят на техния живот и възможности.

Допринася за опазването на природното и културно наследство, както и за поддържането на многообразието на света.

Осигурява по-приятно изживяване за туристите чрез по-значими връзки с местните хора, а и по-добро разбиране на местните културни и екологични проблеми.

Създава културна чувствителност и поражда уважение между туристи и домакини[5].

1.2. Практики за устойчиво и отговорно развитие на туризма

Развитието и популяризирането на отговорни и устойчиви туристически практики имат за цел подобряване на средата и условията както за туризъм, така и за живот и утвърждаване на облика на страната ни като престижна туристическа дестинация за туристи с висока потребителска култура.

За целта е разработен иновативен подход, даващ възможност на самите туристи да оценяват обектите за настаняване не само според качеството на материалната база, а най-вече в зависимост от прилаганите от обектите отговорни туристически практики. *ОТП са тези практики, които допринасят за развитие на оригинален и качествен туристически продукт и същевременно не вредят, а напротив допринасят за съхранението и облагородяването на заобикалящата природна среда, за съхранение и интегриране на културно-историческото богатство, както и за по-голяма социална отговорност и съпричастност*[6]**.**

Определението се доразвива чрез представяне на отделните сфери на добри практики при развитието на отговорен туризъм:

Съхранение на природните богатства и интегриране на екологичните ценности.

Тук се включва грижа и защита на природните богатства и облагородяването на околната среда.Трябва да се осъществява оценка на ефектите върху околната среда по време на периода, в който се прилагат туристическите посещения и операции. Важно в случая е да се подсигури свеждането

до минимум на негативните ефекти и максимизиране на положителните. Друг важен момент в тази практика, е че трябва да се популяризира и повиши както образованието, така и съзнанието за устойчиво развитие на всички заинтересовани лица.

Създаване на условия за устойчиво икономическо развитие.

Целта е да се предпочетат тези форми на развитие, които подпомагат местните общности и минимизират негативните влияния върху местните средства за пребиваване. Важно е да се разбере, че туризмът е не винаги най-подходящата форма на местно икономическо развитие. Трябва да се развият качествени продукти, които отразяват и допълват дестинацията. Когато говорим за маркетинг на съответната дестинация, то той трябва да отразява природната, културната и социалната непокътнатост на района и който насърчава подходящите начини за практикуване на туризма. Също така трябва да се подсигури подобаваща и задоволителна подкрепа на малките, средните и микро предприятията с цел удостоверяване, че свързаните с туризма организации процъфтяват.

Качество и оригиналност

Уникалният и качествен туристически продукт създава много по-интензивни и положителни преживявания на интелектуално, емоционално или духовно ниво, оставяйки много по-трайни спомени на туриста. Това от своя страна допринася за повторни посещения, препоръки и устойчиво развитие в дългосрочен план.

Съхранение, интегриране и популяризиране на културно-историческото богатство

Туристическата индустрия е индустрията, която има най-голямо взаимодействие с чуждестранни туристи. Поради това тя носи и най-голяма отговорност за имиджа на страната ни в чужбина. Нейна основна задача е да съхранява и представя по възможно най-добрия начин културно-историческото наследство на страната ни.

Активна социална ангажираност

Тук се включват тези практики, които подпомагат развитието на останалите участници в локалната макроикономика. Необходимо е и да се гарантира здравето и сигурността както на туристите, така и на служителите в дадения туристически обект.

1.3. Отговорният туризъм в съответствие с концепцията за устойчив туризъм

Туризмът като индустрия е тясно свързан с концепцията за устойчиво развитие. Основните му ресурси са хората, културното наследство и природните дадености. Като добавим и неговата мащабност и факта, че е сред най-бързо развиващи се отрасли, изпъква сериозното му значение за постигането както на устойчиво развитие, така и за прилагането на отговорните

туристически практики.

След като беше дадено определение за отговорен туризъм и бе акцентирано върху неговата значимост и нарастваща роля в бъдещото развитие на туристическия сектор, е важно той да се разгледа и в съответствие с концепцията за устойчив туризъм. В контекста на съвременното развитие на туризма, има възприети редица определения и възприятия както за устойчивия, така и за отговорния туризъм. На базата на тези разкрития се наблюдават и основните сходства и разлики между тях.

Задълбочаването в този въпрос е от голяма важност, вземайки предвид нарастващата важност на репутацията на даден туристически район. Все по-голям брой туристи очакват да извлекат максимално много от пътуванията, които предприемат и следователно изискват по-качествен продукт.

Първото сходство, което прави впечатление е, че отговорният туризъм и устойчивият туризъм имат идентична цел: тази на устойчивото развитие. Водещите принципи са едни и същи: „вписване", интегриране на туризма в околната среда, социална справедливост и максимизиране на местните икономически ползи или постигане на устойчивост чрез отговорност.

Отговорният туризъм, както и устойчивият туризъм не е друга форма на „туристическата ниша", не е „преференциален вид" туризъм за защитени територии. Той е концепция „завещание" към управление развитието на туризма с оглед последствията за околната среда, местното население и местната икономика.[7]

Голямата разлика, когато става въпрос за устойчив и отговорен туризъм е, че когато говорим за отговорен туризъм от индивидите, организациите и различните видове бизнес се изисква да поемат отговорност за своите действия и последиците от тях.

Чрез развитието на отговорен туризъм се търси „адресиране" на изискванията за устойчивост. Отговорният туризъм се свързва с конкретни, правилни неща, които трябва да се свършат. Следователно от тази гледна точка изхождат и факторите, които поощряват отговорния туризъм, а именно: състоянието на планетата, повишените изисквания на туристите за „безупречно пътуване" или за висококачествени, оригинални или разнообразни туристически продукти; развитие на туристическия бизнес с гаранции за клиентите. Предлагането на „без вина", т.е. без недостатъци и пропуски туристически продукти, се превръща в мощно конкурентно предимство на всяка отделна оферта пред останалите, а компаниите повишават своят имидж и репутация. Идеята за етичен консюмеризъм, или коригиране на поведението на туристите в посещаваните дестинации, също има мащабна роля в представите за отговорно практикуване на туризма[8].

Изводът е, че туризмът е тясно свързан с концепцията за устойчиво развитие. Той е сред основните инструменти за постигането на тази цел. Още повече, тази зависимост е двупосочна, а именно – огромно е значе-

нието на една устойчива среда за развитието на туризма. Независимо дали той е рекреативен, балнеоложки, опознавателен или културен, необходима е чиста околна среда, добър климат, запазени природни, георгафски, антропогенни ресурси и стабилна икономическа и политическа среда. Считам, че заветна цел е концепцията за стабилен растеж при оптимална заетост на ресурсите и социална справедливост

2. Същност на музейната мрежа

Музеят е един от ключовите елементи на всяка туристическа дестинация, свързана с цивилизационните и/или уникални природни феномени. Музеят има богат потенциал за комуникация с различни аудитории. Той може да бъде място, което прави посетителите съпричастни с интригуващо културно събитие – изложба, концерт, представяне на книга, дигитална презентация, работилница за усвояване на полезни умения, практикувани в миналото.

В този ред на мисли считам, че музеят може да бъде и едно изключително ефективно средство за представяне, усвояване и реализиране на практиките на отговорен туризъм. При инвестиране на достатъчно време и инициативи, той може да се превърне в един своеобразен инструмент за популяризиране на идеята за устойчиво развитие на туристическия сектор.

Традиционно възприеман като институция, която обучава и информира, той може да повиши съзнателното отношение на посетителите, да гарантира получаването на качествени преживявания.

2.1 Определение и елементи на музейната мрежа

Основната структурнообразуваща единица или субект на музейната мрежа е музеят. Изпълването на понятийното му поле със смисъл е дълъг процес и в резултат съществуват множество определения.

Подкрепям изцяло класификацията на експертите, свързани с Международния съвет на музеите (International Council of Museums-ICOM/ИКОМ). Те са постигнали единодушие относно легалната дефиниция на музея, която е уточнена и препотвърдена на 21-та Генерална конференция на организацията, проведена във Виена през 2007г. Тази дефиниция е следната: *„Музеят е некомерсиална, устойчива институция, работеща в полза на обществото и неговото развитие. Институция, която е отворена за публиката и която придобива, съхранява, изследва и популяризира материалното и нематериалното наследство на човечеството и неговата природна среда с образователни, научни и естетически цели”*.

Цитираното определение поставя по недвусмислен начин акцент върху обществения интерес, отстояван при опазването на предметите, обект на музейната дейност.

Близки по съдържание и по обхват са и общоприетите понятия, на-

ложени в българското действащо законодателство. Чл. 27 на Закона за културното наследство дава кратка, но според мен по същество идентична с цитираната по-горе характеристика на институцията: „Музеят е културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки с познавателна, образователна и естетическа цел".

В историческата си еволюция музеят се реализира като открита за публика институция, осъществяваща своите функции в името на обществото. Като всеки социален институт в хода на историческото си развитие той претърпява определени трансформации, променя се разбирането за него, както и използването му. Поради присъщата на музейните мрежи социална функция, те са неделима част от развитието на музея.

Едно от най-старите определения за музейна мрежа е дадено в „Речник на актуалните музейни термини", където понятието получава следната дефиниция: *„целенасочено формирана съвкупност от музеи или съвкупност от конкретни групи музеи, действащи на определена територия… Политиката на създаване и формите на организация на музейните мрежи са едно от направленията на културната политика на държавата за съхранение и представяне на националното и природно наследство"*.

Считам за важно да се представи определението, дадено от Стефанка Кръстева, изследовател на общомузейната тема, защото това е единственото досега определение в българската музеоложка литература на понятието музейна мрежа. То гласи следното: *„Музейна мрежа е исторически утвърдила се съвкупност от музеи, действащи на определена територия"*. Дефиницията е развита и като *„група музеи, отнасящи се към определен профил, тип, ведомство"*[9].

Това което привлича вниманието е, че и двете определения носят еднакви характеристики, като основното е, че определят мрежите като „съвкупност", както и изрично се упоменава териториалния признак. Също така на базата на двете дефиниции, може да твърдим, че музейната мрежа в България е формирана както в резултат на историческото развитие, така и целенасочено.

Обхватът на музейната мрежа се изразява и в разнообразните елементи на институцията. Първоначално водещи музеи са археологическите, етнографските и природонаучните. Впоследствие музейната дейност се развива и от културни сдружения като археологически дружества, читалища или образователни структури – основни училища и гимназии. Музейната мрежа в съвременната институционална среда включва още по-голямо разнообразие от обекти, наложили се като съхранители на културното богатство. Това са националните музеи и галерии, регионалните музеи, общинските музеи, художествените галерии, археологическите музеи, етнографски музеи, къщи-музеи, бутикови музеи.

Говорейки за елементите на дадена музейна мрежа считам за подходящо да посоча партньорите, институциите, които са или потенциално могат да бъдат съидейници за развитието на музейното дело и респективно на културния туризъм. На първо място това са местните администрации, без които самото съществуване на музейните институции е твърде ограничено. Такива съмишленици със сигурност са и частни лица - бизнесмени, стопански ръководителе и др. Не на последно място, уместно е да се споменат и туроператорите и туристическите агенции. Това партньорство, когато говорим за туроператорите, се изразява в създаване на общи пакетни продукти към различни групи туристи, включващи дори възстановки, анимации, културни събития, профилирани маршрути; координиране на усилията в рекламната област; обмен на информация за интересите на туристите; участие в съвместни проекти[10]. Останалите лица и организации биха били в помощ при създаването на атрактивни съвместни продукти, финансови подпомагания при създаването им (банки, частни бизнесмени имащи интерес в културната област и др.), помощ при организирането на събития.

2.2. Музеят като институция

Всеки музей развива четири основни дейности - фондова, експозиционна, научна и образователна[11]. За този труд от най-голямо значение има четвъртата функция на музеите, а именно-образователната. Тя има за обект потенциалните и реални публики на институцията, а за свой предмет колекциите, експозициите, сградите и т.н. Полезно е и използването на музейната среда за провеждане на учебни занятия на ученици и студенти, за практическо обучение на студенти и докторанти, за създаване на филми, рекламни клипове и други медийни продукти.

България е богата на разнообразни културно-исторически институции. Вера Бонева доказва това, разглеждайки подробно музейната тематика. На база тези наблюдения тя представя изчерпателна информация, касаеща музеите в България. Мрежата от музейни институции започва да се оформя през XX век, като първоначално водещите от тях са съсредоточени в София. Впоследствие музеите се разрастват драстично и днес има 201 музея у нас. Авторката идентифицира регионалните музеи като гръбнака на извънстоличната мрежа от културни институции, свързани с опазването на материалните ценности от миналото. Този тип музеи са създадени на базата на бившите окръжни музеи. Вера Бонева посочва и ясна дефиниция с цел изясняването на функциите и обхвата им. Регионалните музеи са дефинирани като: „юридически лица със самостоятелен бюджет, които осъществяват културна дейност основно на територия, определена с акта на учредяването им".

За да се създаде дадена музейна институция необходимо условие е наличието на паметници на културата, позволяващи да се организира тяхното

представяне пред публика във вид на музейна експозиция, сграден фонд, осигуряващ условия за опазването и публичното им представяне, и постоянен източник за финансиране дейността на музея. Без да упоменава по какъв признак законът класифицира музеите като национални, регионални и местни и като държавни, общински, на физически и на юридически лица. Ясно е, въпреки липсата на подобен текст, че това разделение е на основата на два общи признака – обхват на дейност и собственост[12].

2.3 Музейната мрежа като обект на културен туризъм

В началото на XXI-то столетие туризмът се утвърждава като една от най-динамичните сфери на бизнес в света и един от основните източници за икономически прогрес. Нарастващото, не само печелившо, но и хуманитарно значение на туристическата дейност поражда редица предизвикателства пред съвременното общество. Най-важното сред тях е постигане на устойчиво развитие на туризма на местно, регионално, национално и международно равнище.

Докато определенията за култура и туризъм са многобройни и датират отпреди много години, за самата връзка между понятията се разисква от сравнително скоро. За по-добро разбиране ще представя определенията както поотделно, така и като обединено, единно понятие.

В тесен смисъл под култура се разбират историко-художествените аспекти на даден регион, например архитектурни паметници, музеи и прочие,докато в по-широк аспект, културата обхваща и елементи като обичаи, традиции, занаятчийство, език.

Дефинициите за туризъм са многобройни, но можем да твърдим, че са сравнително еднотипни по своя смисъл и интерпретация. Едно от определенията дава Световната организация за туризъм през 1993 година на своята конференция в Отава. То гласи: *Понятието туризъм съдържа действията на една или повече личности, които прекарват един ден или най-много една година извън постоянното си местожителство с цел почивка или развлечение, служебни или търговски задължения или други причини*[13]**.**

Обединена дефиниция за културен туризъм представя Вера Бонева. Тя определя понятието като „*феномен, който постъпателно разширява значението си през последните десетилетия както в международен, така и в национален план. В качеството си на специфичен продукт на съвременните цивилизационни тенденции, той се утвърждава като динамично развиващ се и печеливш сектор на туристическата индустрия”*.

За понятието си позволявам да представя повече характеристики по простата причина, че различните специалисти го възприемат от различни ъгли, въпреки че и при тях не се забелязват съществени разминавания:

- Пътуване предприето от някого, с намерение да обогати предста-

вите си за културните ценности в Европа (възприето от Европейската асоциация за туризъм, свободно време, образование – ATLAS);

- Всички движения на хора до специфични културни атракции като: исторически обекти, артистични и културни прояви, изкуство и драма, извън постоянното им местожителство;

- Специализирано туристическо пътуване, мотивирано от задоволяване на социокултурни потребности чрез консумация на културни ценности;

- Движение на хора към културни атракции, далеч от постоянното им местожителство, с цел събиране на нова информация и преживявания за задоволяване на културни нужди[14]**.**

Специалистите и анализаторите от бранша в Световната туристическа организация сочат, че през 2020 година културният туризъм ще бъде водещ в света[15]. Оттук можем да направим извод за значително нарастващата роля на културния туризъм за развитието на туризма като цяло. По тази причина считам, че редица стопански структури, граждански организации, културни институции разширяват и ще продължат да разширяват активността си в тази област. Музеят, като един от основните инструменти за прилагане и изпълнение на практиките на културния туризъм, следователно също ще стане централен за бъдещите стратегически измерения на прилагане на продължаващите културни традиции, знания и жизнен опит. Още повече факт е, че този вид туризъм във все по-голяма степен генерира икономическа активност, осигурява работни места и привлича инвестиции.

Няма съмнение, че в системата на културния туризъм най-голяма притегателна сила за посетителите представлява усещането за автентичност, което те получават при контакта с обекта на своя интерес. Това усещане в определени ситуации е провокирано от съхранени артефакти от миналото, а в други – от потапянето във въздействената среда на творчески продукти или актове. От значение е също съзнанието за уникалност на обекта/обектите, с които туриста влиза в съприкосновение. Оттук може да направим заключението, че колкото по-силни и трайни са въздействията върху оценъчната скала и естетическите сетива на посетителите, толкова по-голям е потенциалът на съответния обект да засилва присъствието си в системата на културния туризъм.

В съвременните условия на развитие на културен туризъм важно място заемат музейните мрежи. Музейните публики имат възможността да посетят експозиции с артефакти от предходните епохи, но и да станат съпричастни към събития от различни жанрове, на които съорганизатори са музеиите – концерти, фестивали, конкурси, възстановки, образователни програми, промоции на филми и книги, срещи с емблематични творци, научни прояви.

Нарастването на ролята на музейните мрежи в аспекта на културния туризъм получава все по-голямо признание в последните години. Пряко

доказателство на тази тенденция виждаме в Закона за културното наследство, който създава благоприятна публичноправна среда за развитие и утвърждаване на музеите в страната като обекти на туризъм. Осигурени са равен достъп – физически и интелектуален, на посетителите до музейните експозиции и до недвижимите културни ценности, дадени са широки възможности на музеите и галериите да организират съвместни инициативи и да рекламират отделните артефакти.

В стратегическия план за развитие на културния туризъм, одобрен на 14 октомври 2009 г. от Министерския съвет, е отделено специално място на музеите. Като най-ярка характеристика на българския музей там е определена оригиналността, която трябва да се запази и разпространи. Броят на музеите по цялата територия на страната е наследство с огромна стойност, което не бива да се подценява. Акцентирано е върху необходимостта да започне един процес на преорганизиране и общо модернизиране, което да доведе до създаването на една музейна система, способна да подобри качеството на услугите по консервация, управление и валоризация, споделяки цели и отговорности. Положителната оценка на разгърността на музейната мрежа в страната е съчетана с настойчиви препоръки за по-добри практики при управлението и налагането на музеите. Вземайки предвид нарастналото значение на музеите в този аспект, можем да изведем необходимостта от опазването и популяризирането на културните ценности на страната с цел повишаване икономическото благосъстояние, конкурентоспособността и ефективното използване на отговорни туристически практики[16].

3. Музейната мрежа и развитието на отговорен туризъм

Необходимостта от развитието на отговорния туризъм е безспорна. Тази отговорност трябва да бъде поета от страна на туристическия бизнес и туристите, местното население и правителството, от международни и национални организации, учебни институции в сферата на туризма.

Отговорността се постига чрез интегративно развитие на туризма основано на знания, иновации и надграждане на наследствено богатство. Синтезирайки в себе си идеите и принципите на устойчивото развитие на туризма, отговорният туризъм предлага практическите насоки и действия за създаване на по-качествени места за посещение. Ползите не се ограничават единствено в тази насока, а напротив – отговорните туристически практики са факторът, който в огромна степен подпомага за балансирането между икономическото благосъстояние и презервацията на културни ценности, повишаването на конкурентоспособността и редица други.

В този ред на мисли, за по-добро разясняване на връзката между отговорен туризъм и музейна мрежа, повторно ще спомена някои от основните цели на отговорния туризъм. Те са следните: намаляването до минимум на отрицателните екологични, социални и културни въздействия; генерирането

на по-добри икономически ползи за местното население и подобряването жизнения стандарт на приемащите общности чрез подобряване на условията на труд и достъпа до индустрията. С най-голяма важност в случая обаче е приносът за опазване на природното и културното наследство и създаването на културна чувствителност.

Въпросът в случая е как концепцията за музей и музейна мрежа се вписва в целите на отговорните туристически практики. Музеите традиционно се свързват и утвърждават като организации, които опазват и предз ставят културни ценности с познавателна, образователна и естетическа цел. Международният съвет на музеите дефинира понятието като „*некомерсиална, устойчива институция, работеща в полза на обществото и неговото развитие. Институция, която е отворена за публиката и която придобива, съхранява, изследва и популяризира материалното и нематериалното наследство на човечеството"*.

Оттук можем да извлечем и отговор на поставения въпрос. Музейната мрежа, и в частност музея, посредством своята социална и традиционно образователна функция има важна роля при изпълнението на отговорните туристически практики. Музейните институции традиционно подпомагат важна част от тях чрез основната си функция, а именно допринасяне за опазването на културното наследство и създаване на своеобразна културна чувствителност в посетителите.

Мнението ми е, че всеки един музей има потенциал да се превърне в едно стабилно средство за разпространяване на идеите за устойчиво развитие и практикуване на туризма. В световен план те са изключително бързо развиваща се индустрия и могат лесно да се преориентират към функциониране координирано с практиките на отговорен, качествен туризъм. Традиционно образователната им функция, както и социалната им насоченост са ефективни не само от гледна точка на практикуване на дейностите им, но и са логични и благоприятстват по-доброто прилагане на устойчивите практики.

---

[1] http://www.icrtourism.org/responsible-tourism/

[2] **Рафаилова, Г.** Отговорен туризъм 2020. ИУ Варна: Наука и икономика, 2013. с. 15–16 (**Rafailova, G.** Otgovoren turizym 2020. IU Varna: Nauka i ikonomika,2013. s. 15–16)

[3] Европейска комисия. Съобщение на комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. (Evropeyska komisia, Saobshtenie na komisiyata do Evropeyskia parlament, Saveta, Evropeyskia ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite.)

[4] www.responsibletravel.bg

[5] www.sust-tour.webdevc.eu/item-m934093200170.html

[6] http://www.responsibletourism.mn/why-responsible-tourism/principles- for-responsible-tourism.html

[7] **Ракаджийска, Св.** Отговорността на отговорния туризъм. – В: Отговорен туризъм 2020. ИУ Варна: Наука и икономика, 2013. с. 231–243 (**Rakadzhiyska, Sv.** Otgovornostta na otgovornia turizam. V: Otgovoren turizam 2020. IU Varna: Nauka i ikonomika, 2013. s. 231–243)

[8] Пак там. (Pak tam.)

[9] **Пенкова, С.** Музейната мрежа в България. София, 2012, с. 29–34. (**Penkova, S.** Muzeynata mrezha v Bulgaria. Sofiia, 2012, s. 29–34.)

[10] **Бонева, В.** Музеи и туризъм в България. В. Търново:Фабер, 2011, с. 126–127. (**Boneva, V.** Muzei i turizam v Bulgaria. V. Tarnovo: Faber, 2011, s. 126–127)

[11] **Бонева, В.** Музеи и туризъм в България. В. Търново:Фабер, 2011, с. 16–22. (**Boneva, V.** Muzei i turizam v Bulgaria. V. Tarnovo: Faber, 2011, s. 16–22)

[12] **Пенкова, С.** Музейната мрежа в България. Нормативна регламентация за разм витието на музеите и музейните мрежи. С., 2012. с. 90–98. (**Penkova, S.** Muzeynata mrezha v Bulgaria. Normativna reglamentatsia za razvitieto na muzeite i muzeynite mrezhi. S., 2012. s. 90–98

[13] http://unwto.org

[14] **Желева – Мартинс, Д.** Културен туризъм. София, 2005, с. 60. (**Zheleva – Martins, D.** Kulturen turizam. Sofia, 2005, s. 60.)

[15] **Шишманова, М.** Културният туризъм в България – възможности и развитие. – Сп. Икономика и управление. Г. I, бр. 4, Благоевград 2005, с. 117–118. (**Shishmanova, M.** Kulturniyat turizam v Bulgaria – vazmozhnosti i razvitie. – Sp. Ikonomika i upravlenie. G. I, br. 4, Blagoevgrad 2005, s. 117–118.)

[16] Стратегически план за развитието на културния туризъм в България. (Strategicheski plan za razvitieto na kulturnia turizam v Bulgaria

МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ТЕРЕННИ ПРАКТИКИ ПО ОБЩЕСТВЕНА ГЕОГРАФИЯ
(ПО МОДЕЛА НА ПРИМОРСКА ДОБРУДЖА)

METODICHESKI NASOKI ZA PROVEZHDANE NA TERENNI PRAKTIKI PO OBSHTESTVENA GEOGRAFIA
(PO MODELA NA PRIMORSKA DOBRUDZHA)

Милен Пенерлиев

METHODOLOGICAL GUIDELINES FOR CONDUCTING FIELD PRACTICE IN SOCIAL GEOGRAPHY
(BY THE MODEL OF COASTAL DOBRUDJA)

Milen Penerliev

The material is intended to mark the most important methodological guidelines for conducting field practice in social geography. Done is sample itinerary in Coastal Dobrudja. Debates are all stages of their implementation. Indicated their characteristics, possible competencies and skills formation in the participants. Specially designed applications (polls) for field studies of settlements.

Теренните практики по обществена география се поделят в отделни категории в зависимост от използваните за това критерии. По същество това са вид обучения „на терен" спомагащи за: затвърждаване на новопридобити знания, удължаване на трайността им; придобиване на нови умения и компетенции. Това предопределя използваните методи, целта, региона и конкретните обекти за посещение.[1]

В зависимост от целта, теренните практики по обществена география са:

- комплексни – изучават, наблюдават и анализират територия, прилагайки най-вече системния и комплексен подход;
- тематични – изучават, наблюдават и анализират конкретна стопанска дейност (отрасъл, сектор) в дадена територия (енергетика, туризъм и т.н.).

Учебната комплексна социално-икономическа географска практика е завършваща в системата от географски практики. За успешното ѝ провеждане студентите прилагат знания и умения от всички по-рано проведени географски практики. Както и останалите теренни практики и тази протича в три етапа: предварителна подготовка, теренна и камерална работа. Акцентът обаче пада върху способността на участниците (студенти, ученици) да подбират и анализират географска информация за комплексното изследване на региона (статистически данни, картографски материали, аерокосмически снимки, интернет ресурси, специфична библиографска литература и др.). Полевият етап е обикновено най-продължителен. Студентите придобиват цялостен географски образ за изследваната територия на база лични впечатления – от селищата, от жителите им, от стопанската специализация на региона от екологичните, демографските или социално-икономическите им проблеми.

Провеждането на комплексна теренна практика по обществена география, независимо от участниците в нея, акцентира на комплексния подход и следва да формира следните компетенции в участниците ѝ (Михайлова, Пияшова, Пухова, 2012):

- способност за извеждане на взаимовръзки между природните, икономическите и социални компоненти в географските комплекси на различни териториални нива;
- толерантно възприемане на културните и национални традиции, обичаи и бит на различни етноконфесионални региони и групи население;
- способност за използване на методи на регионалния анализ за решаване на проблемите на териториалните единици;
- способност за прогнозиране на социално-икономическите процеси.

Комплексната практика е свързана с редица методологични и методически особености, нужни за студентите-географи и бъдещи учители. По тази причина тук представяме примерна такава с паралелно разглеждане на придобиването на практически умения, на конкретни дейности и действия по реализирането ѝ, както и очертаването на примерен маршрут. Търси се и непрестанната връзка с изграждането на посочените по-горе компетенции.

Според посочените автори (2012), изборът на територия за комплексната теренна практика по обществена география е особено важна. Избира се достатъчно заселена територия, с население от различен тип (етнос, религия, етнографска група) и демографски характеристики. Да има палитра от различни, повече или по-малко застъпени стопански дейности, със сложни икономически и териториални връзки, изградени от разнообразни обекти за посещение.

ПРИМОРСКА ДОБРУДЖА – МОДЕЛ ЗА ТЕРЕННА ПРАКТИКА ПО ОБЩЕСТВЕНА ГЕОГРАФИЯ

Изборът на Приморска Добруджа като място за комплексно изследване дава следните предимства:

1. Излаз на море и възможност за изследване на т.нар. морско стопанство.
2. Специализиращи отрасли (производство на зърнени и технически култури), което предопределя особеностите в селищното развитие.
3. Изследване на селища със „затихващи" функции. Села с население под абсолютният минимум за възпроизводство.
4. Изследване на специфични демографски структури на населението – етнографски особености с концентрация на гагаузко и татарско население.
5. Изследване на цялостно влошената демографска ситуация в региона – висока смъртност, малка раждаемост, засилена емиграция.
6. Възможност за изследване на миграции в исторически план – масово преместване на население след Крайовската спогодба от 1940 г. от Северна Добруджа.
7. Възможности за проучване на Северна Добруджа като част от българското културно-географско пространство.
8. Реализацията на подобна теренна практика, както и всички останали видове географски практики, преминават през три етапа (фиг.1.).

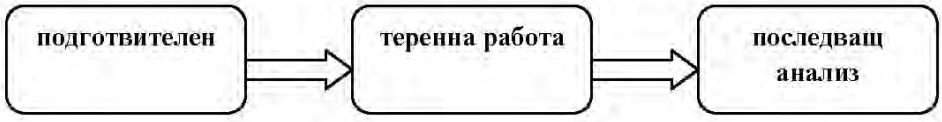

фиг. 1. Етапи на теренната географска практика.

Тук в съкратен вариант разглеждаме самостоятелно всеки от посочените етапи в контекста на Приморска Добруджа като обект на изследванията.

ПОДГОТВИТЕЛЕН ЕТАП (Методически насоки):

1. *Практически умения за избор на обект, цели и методи на теренната практика.* Този етап от подготовката на теренната практика следва да даде отговор на възможностите на Приморска Добруджа да формира следните компетенции в участниците й, след нейното успешно приключване (Михайлова, Пияшова, Пухова, 2012):

- способност за извеждане на взаимовръзки между природните, икономическите и социалните компоненти в географските комплекси на различни териториални нива;
- толерантно възприемане на културните и националните традиции, обичаи и бит на различни етноконфесионални региони и

групи население;
- способност за използване на методи на регионалния анализ за решаване на проблемите на териториалните единици;
- способност за прогнозиране на социално-икономическите процеси и явления.

2. *Определяне на териториалния обхват на теренните географски изследвания.* Този обхват зависи от целите на практиката, от времето на провеждане и възможностите за реални посещения в маркираните след това обекти. За този модел на теренна практика по обществена география приемаме, че Приморска Добруджа е сравнително неголяма територия с обхват общините Шабла, Каварна и Балчик. В така обособената територия е необходимо да проведем нашите проучвания и да дадем отговор на поставените цели и задачи за изследването й.

3. *Практически умения за съставяне на маршрут. Избор на обекти за посещение.* Този етап от планирането е особено важен. Следва да се подберат такива обекти, чието наблюдение, описание и анализ да дадат резултати в контекста на посочените по-горе цели на теренната практика, както и при формирането на основните компетенции в участниците й. Ето няколко примера за това: *(списъкът е примерен и поради тази причина непълен*):
- Институт по Океанология, Варна (във връзка придобиване на представа за морските проучвания, анализа и оценката на морските ресурси в акваторията на Черно море, част от характеристиката на т.нар. морско стопанство, описание на релефа на Северното Черноморие като лимитиращ фактор за развитие на туризма).
- Регионален исторически музей Варна – във връзка с придобиване на знания относно културите, живели в територията на Приморска Добруджа, отделни обекти за културен туризъм и др.
- Свлачища северно от Варна – описание и заснемане във връзка с антропогенната роля за възникването им и пречките за развитие на транспорта. Емблематични са дори в рамките на страната.
- гр. Балчик. Център на пристанищната дейност в Приморска Добруджа. Посещение в ботаническата градина след предварително съгласуване. Оценка на климатичните ресурси на региона за развитие на туризма.
- Посещения в Голф-комплекси. Изучава се най-новият вид туризъм, развиващ се успешно у нас. Един от специализиращите

видове туризъм за Приморска Добруджа.

- гр. Каварна – посещения в Историческия музей, изследване на опита на града за развитие на фестивалния туризъм.
- с. Българево – посещение в читалището на селото с етнографска сбирка на гагаузите. Концентрация на гагаузско население. Описание, анкетиране, интервюиране.
- нос Калиакра – като място за панорамни снимки на релефа и ролята му за по-слабото развитие на морския туризъм в региона. Приложение на комплексен подход. Посещение на Крепостта.
- с. Камен бряг – анкетно проучване с анкета на Ликърт, посещение на резерват Яйлата, среща с кметския наместник.
- с. Тюленово – място на първата сонда за проучване на нефт. Характеристика на селището. Анкета за проучване на селище. Характеризиране на нефтодобива в България.
- гр. Шабла – предварителните анализи сочат град с висока безработица и сериозни демографски проблеми. Един от най-високите в страната отрицателен естествен прираст. Среща с кметското ръководство и посещение на читалището. Описание на проблемите на града и вписване в полевия дневник. Посещение на Зеления център (място за обучения и представяне възможностите на региона за развитие на културен и еко туризъм). Посещение в климатичната станция за информация относно неблагоприятни климатични и хидроложки явления и стопанската им оценка.
- с. Дуранкулак – посещение в читалището и археологическа сбирка в него. Представяне на находки от една от най-старите култури в света (Хаманджия). Среща с кметското ръководство. Оценка на транспортния потенциал на региона като връзка с Р. Румъния. Посещение на ГКПП „Дуранкулак”.
- с. Белгун. Провеждане на интервюта и анкети с възможност за изследване на миграциите на местното население от Северна Добруджа (днес в Р. Румъния) след Крайовската спогодба. Посещение в читалището.
- с. Стаевци. Почти изчезнало селище. Само с един жител (към началото на 2014 г.). Заснемане и изследване по въпросника за изчезнали (заличени) селища. Посещение в с. Твърдица по същата причина.
- с. Рогозина – изследване възможностите за добив на шистов газ. Към края на 2013 г. в края на селото все още стои монтирана проучвателна сонда. Анкетно проучване най-вече в кметството.

- с. Йовково. Концентрация на татарско население.
- Етнографски проучвания (попада извън географския обхват на Приморска Добруджа, но е възможен обект за изследване
- предвид близкото му географско разположение).

4. *Практически умения за работа с научна литература и статистически материали.* Тази част от подготвителния етап би могла да включва:

- еристика на селищата; за описание на населението и демографската ситуация (структури, движение и др.); за стопанското усвояване на територията и природните условия. В тях, в съответната група да се вмъкнат публикации свързани с по-ранни описания на територията (пъте- шествия, описание на карти (напр. „Нова народописна карта на Добруджа" на акад. Стоян Романски) и т.н.
- да се събере набор от статистическа информация за определени селища чрез Статистически бюра по области и Интернет сайтове на служба ГРАО и ЕКАТТЕ. На база предварителен анализ да се маркират демографски и етнографски „интересните" селища за теренни изследвания. чрез „четене на научен текст" или т.нар. метод „критично четене" (http://whizbg1.com/web/pomagalo/?page=8) от източниците от библиографската справка се маркират най-важните особености на територията и тези от тях, които очакваме да наблюдаваме лично.

ЕТАП НА ТЕРЕННИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

След анализ на литературата и предварителните статистически данни, а и във връзка с поставените цели на теренната практика, вече са маркирани основните обекти за посещения и се прави план по дни за посещението им. Осъществява се предварителен контакт с приемащите организации (фирми, музеи, читалища, кметства и др.), на които се представя плана и целта на посещението. Отправя се молба (особено към читалищата) за предварителна подготовка от тяхна страна и осигуряване на набор от източници: история на селището, среща с възрастни хора за анкетиране, литература в читалището по изследваните проблеми и т.н.

Основните теренни изследвания протичат прилагайки методите на интервюто и анкетирането.

1. *Провеждане на анкети*. Анкетирането е различно. В зависимост целта на проучването или предварително зададената задача. Тук разглеждаме една по-малко застъпена анкета изградена по т.нар. „Модел на Ликърт".

Анкета на Ликърт. Това е пример за анкета чрез прилагане на

балова оценка за различни показатели по т.нар. „Модел на Ликърт". Основната ни цел е да проверим оценката на местното население за развитието на селището като туристически център (вж. Приложение 1). По тази схема можем да оценяваме представата и впечатленията на туристите от предлаганата допълнителна услуга или даден туристически продукт. Анкетата е създадена чрез посочване на поредица от фактори за дадени влияния. Дадена е възможност на анкетирания да даде оценка (най-често от 1 до 6).

Мостветото мнение относно влиянието им върху туризма и/или местната общност. Приложението й може да бъде многостранно.

Анкета за изучаване на изчезнали селища. В началото на 2014 година над 170 селища в България са заличени от картата на България. Изучаването, изследването и запазването на историята на подобни села е важна част от географската наука и сродните й научни дисциплини (етнография, история, краезнание). Често пъти голяма част от тях нямат дори написана история на селището и завещана подобна за поколенията.

Едни от най-задълбочените проучвания на изчезналите селища прави Гунчо Гунчев още през далечната 1938 г. Описва различни причини за изчезването им. И тогава, и днес, под изчезване се има предвид обезлюдяването им. За изчезнало селище, според Гунчев, трябва да считаме „*това селище, при което връзката между жители, къщи и землище е нарушена*". Населението намалява и в крайна сметка изчезва по различни, според него, причини (бедствия, икономически преселения и др.). От съвременна гледна точка демографският фактор е водещ. Застаряването на населението в селата ще доведе до обезлюдяване на редица села в бъдеще. Това е процес, който за една част от населените места е неизбежен.

Всъщност, това е процес който с пълна сила протича в Добруджа, а в частност и в Приморска Добруджа. При предварителния анализ на статистическите данни (получени предварително от НСИ или от www.grao.bg) установяваме подобни селища в Приморска Добруджа. По нашия, вече предварително маркиран маршрут за теренна практика, добавяме и селата Стаевци и Твърдица. За изучаването им се прилага анкета за изучаване на изчезнали селища (Приложение 2). В съвременни условия, и като част от теренни географски практики, могат успешно да се изучават селища с население под критичния минимум или тези, в които вече няма жители, обезлюдени през последните години. Все пак те все още имат налична инфраструктура – сгради, пътна мрежа, други технически съоръжения. Далеч сме от идеята да се изследват отдавна изчезнали села, липсващи на съвременните географски карти от десетилетия. За тях е възможно организиране на специални научни експедиции.

Важно при подобни проучвания на села без население е да се фотографират и опишат църквата, надгробните плочи, училището (ако е запа-

зено), селски чешми и др. Това са сгради и съоръжения, които са строени сигурно, монолитно и често стоят непокътнати години след запустяването на селището. Например, по надгробни плочи в Северна Добруджа съдим за наличието на българско население в тези, вече румънски територии.

Тук прилагаме едно кратко описание на наши по-ранни наблюдения на село Стаевци в подкрепа на необходимостта от изучаване на подобни селища.

СЕЛО СТАЕВЦИ

Табелата на селото се вижда на главния път за селата Спасово и останалите села по сухоземната граница с Румъния. Самото село е встрани от пътя, като в него няма асфалтов път. Всички пътища са черни, а къщите са разпръснати като отделни махали. Има запазени и реновирани къщи, както и запустели, и забравени. Не се вижда никой. След около 300 метра по черен път виждаме човек, който разказва, че е от София, а идва тук само за лятото. Показва ни друг черен път към църквата. Тя е възстановена. Малко след нея виждаме добре поддържана къща с каменни основи, огромен двор, хамбар с каменни стени. По-късно научваме от собственика, че е от 1901 год. и само покривът е ремонтиран. Дядо Николай е на 82 год. и сам с жена си поддържа цялото стопанство. Разказва, че в селото няма магазин, а си пазарят от Дуранкулак. Разстоянието до него е около 3-4 km. Казва, че реално живеещите в селото са две семейства (неговото и още едно) както и възрастна жена в съседна къща. Кара стар фолксваген, с който ходи на пазар до Дуранкулак. Изглежда много по-млад. Казва, че писана история на селото няма. Самият той е историята. По неговите думи сам той е ремонтирал църквата. Все пак намираме сведения за село Стаевци от местен учител по български език от Шабла, родом от Стаевци. Границата на Добруджа според него е един граничен камък близо до Балчик. Имало е читалище, както и училище. Мислим, че намерихме старата сграда на училището. Прави впечатление изцяло смененото улично осветление в селото, макар липсата на пътища и население. Това е село, което реално показва бъдещето на селата у нас. Обезлюдени, без инфраструктура, с порутени и забравени сгради.

Изт. Петков, В., М. Пенерлиев. Научна експедиция „Приморска Добруджа – 2011" – Сб. Пътувания из България (резултати от теренни географски практики и научни експедиции), изд. на ШУ, 2012 г.

Обща анкета за изучаване на селище. Тя се разработва самостоятелно в зависимост целта на изследването. Попълва се или от административно лице или от анкетиращият при разговор с него. Често включва въпроси отнасящи се до: брой и възрастов профил на населението, наличие на медицински пункт и брой медицински персонал, наличие на читалище и обем на библиотечните единици, наличие на учебни заведения, инфраструктура и др. За примерна подобна може да се използва Приложение 3.

2. *Водене на полеви дневник*. Всеки участник в експедицията следва да води свои бележки (дневник) за личните му впечатления при наблюденията. За всяко селище той може да заостря вниманието си към общата среда на развитие на селището. Например, че до него се стига по разбит, трудно достъпен път или че в селото стои забравена сградата на бившето училище, или че общият пейзаж на къщите е сив, с превес на необитаваните. Записва ако долови положителни емоции от посещението си в населеното място: например вижда поредица от запазени възрожденски къщи, поддържана или новоизградена църква, богата читалищна библиотека с приветлив читалищен работник, реновиран централен площад, приветливи и отзивчиви местни хора и т.н. Записва си част от разговорите с местните хора – много често историята на селото, проблемите му, произхода на името и др. се научават при разговор с тях. Заснема голяма част от наблюдаваните обекти. Съчетанието с точните снимки и правилните бележки по тях възстановяват основна част от впечатленията при последваща обработка (т.нар. камерална работа) на събраната изходна информация.

3. *Събиране на информационни материали*. Всеки участник в теренна практика по обществена география трябва сам да създаде своя „система" за събиране, класифициране и подредба на информационни материали. При уговарянето на посещенията в музеи, читалища, кметства и др. институции и запознаване на административния персонал с целта на практиката, често самите те подготвят материали за селището, фотоси, рекламни материали и др. Всички те се описват, по възможност ксерокопират, както се описват и всички направени по време на практиката фотоси. Запазват се всички проведени анкети, разпределени по видове и място на провеждането им. Запазват се всички аудио файлове от интервютата. Там, където е нужно, след всеки приключил работен ден се правят обобщаващи срещи и се обсъждат и обединяват получените данни в общи бланки с цел по-лесна обработка в последващия етап.

КАМЕРАЛЕН ЕТАП

Камералният етап е най-важният с оглед затвърждаване на практическите умения и компетенции на участниците в теренната практика по обществена география. Поради ограниченият обем на материала, тук прилагаме само някои от идеите за нея.

1. *Практически умения за самостоятелен анализ на картографски и статистически материал. Приложение на математико-статистически методи. Избор на най-подходящите такива*.

Анализът на проведените анкети е даден към всяко от приложенията. Тук предлагаме допълнителни възможности за статистически анализ на събраните демографски и статистически материали.

Най-използваният статистически метод е „Метода на медианата". Представлява средноаритметични изчисления на стойностите на изследваните параметри (средна продължителност на живота, естествен прираст и други демографски показатели за цялата изследвана територия).

Най-честите демографски показатели се изчисляват по математически формули изучени в курса по География на населението и селищата. За тази цел могат да се използват следните източници:

1. *Демографические задачи по расчету показателей динамики численности населения, сп. География в школе, бр.6, 2012, с. 37-43*
2. *Янков, Р. Д. Симеонов. 2012. География на населението, изд. ВТУ, В. Търново;*
3. *Rogerson. 2007. Statistical methods for geography, Saga publishing, N.Y.*

За създаване на причинно-следствени връзки и приложение на комплексния подход може да се анализира, например, туристическият отрасъл в Приморска Добруджа спрямо наличните плажови ресурси и настанителна база. Както е известно релефът в региона е лимитиращ фактор за развитие му. Можем да съпоставим площта на плажовите ресурси към броя на леглата в местата за настаняване в близост до всеки плаж. Известно е, че нормативно всеки турист се нуждае от 7-8 m^2 плажова ивица. Ако разделим площта на плажа към броя легла (при максимална заетост) ще получим с колко площ ще разполага всеки турист по време на почивката си. При резултати под 7 m^2 ще е очевидно, че територията е презастроена.

2. *Практически умения за анализ на анкети, бланки за наблюдения и формиране на изводи*. Анализът на анкетите следва да става за всеки отделен въпрос/сегмент по отделно. (Вж. анализът на анкетата на Ликърт в приложенията). Правят се изводи както за конкретното населено място, така и за целият изследван регион. Например: Колко медицински пункта (респ. медицински лица) се падат на група от съседни селища? Колко души обслужва един лекар? и т.н. Визуализират се чрез диаграми, графики, карти, картосхеми, картограми и т.н. На базата на формираните изводи се правят географски прогнози. Например: Колко ще е населението в село Камен бряг през 2025 г? Или, какъв ще е естественият прираст в община Шабла през 2020 г.?

3. *Умения за работа със специфичен софтуер.* В рамките на една комплексна теренна практика по обществена география може

да се изпълнят по-лесни задачи. Така например студентите-географи от Шуменски университет работят по съвместен договор с фирма Навтек, която създава платформата MapCreator за навигационни, онлайн базирани карти за Nokia. Студентите по време на практика маркират и след това обогатяват базата данни с нови обекти по маршрута си (медицински пунктове, заведения, нови пътища, банкови офиси и т.н.)[2].

В заключение можем да кажем, че тук даваме само основни методически насоки за провеждане на теренни практики по обществена география. Всеки елемент от нея както и всяко от предложените Приложения търпят модификации в зависимост от броя, квалификацията на участниците, а така също и от целта на теренната географска практика.

При провеждане на подобни, най-вече селищни, проучвания с така предложените методически материали бихте могли да се свържете с автора на този материал за съвместни анализи и консултации. Той би бил благодарен и на копия от проведените анкети от Вас (историци, географи, краеведи), при провеждане на Вашите теренни изследвания или форми на извънкласна дейност.

За контакти: E-mail: penerliev@yahoo.com

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

АНКЕТА НА ЛИКЪРТ

Моля, със знак X дайте своята оценка за влиянието на туризма за Вашето селище към посочените в анкетата показатели като имате предвид, че: 1 – ниско влияние; 6 – високо влияние.

пол: М Ж

възраст ..... г.

влияния	1	2	3	4	5	6
в/у екологичната обстановка						
в/у доходите						
в/у запазване на обичаите						
в/у цените на имотите						
в/у пътната инфраструктура						
в/у миграцията на населението						
в/у търговията						

БЛАГОДАРИМ ВИ!

Упътване за използване на анкетата на Ликърт

Анкетата се размножава предварително и се раздава на всеки анкетиран. Дават се кратки напътствия за попълване. След приключване на анкетирането се събират от местното население и се обработват след приключване на теренната практика в т. нар. камерален етап.

Обработването на анкетата включва усредняване на всички отговори по всеки показател. На празна бланка се нанасят окончателните резултати. Напр. ако преобладаващата балова оценка по първия показател е 1 се поставя Х в тази графа. Това се прилага за всички други показатели. След това всички отговори се свързват в т.нар. скала на Ликърт (вж. схемата по-долу, която предлага по-различен вариант на бланка със 7-степенна скала и по различни показатели).

Следва анализ. По така оформената скала се правят изводи за влиянието на изследваната стопанска дейност за селището и населението му. По негативните отговори (ниска балова оценка) могат да се правят предложения за подобряване на състоянието, а при по-висока оценка да се търси положителният пример, приложим и при други селища в региона. На база анализ може да се подготви кратък Доклад, в полза на местните власти, например.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

ВЪПРОСНИК ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЗАЛИЧЕНИ СЕЛИЩА В БЪЛГАРИЯ (ПО Г. ГУНЧЕВ, 1938[3])

1. **Име**

Да се даде точното име (или имена) на изучаваното селище. Да се анкетира населението на съседни на изучаваното, но действащи населени места за името му. Ако се среща в писмени източници или карти, да се посочи как е обозначено там.

2. **Географско положение**

Да се определи географското положение на селището по отношение на някои по-важни орографски единици (речна долина, възвишение, плато и др.). Също така положението му по отношение на околните селища и пътища. Ако селището е присъединено към друго, съседно – към землището на кое сегашно село попада?

3. **Литературни източници**

Да се открият и опишат всички литературни сведения за селището. Да се посочи кога за пръв път и кога за последен път е споменавано в литературните източници. Кога и с какъв нормативен документ е заличено? Изучават се стари географски карти, пътеписи и научни публикации. Прави се библиографска справка.

4. **Сграден фонд и други обекти. Форма и големина на селището**

Да се опишат останали сгради като църква, училище, гробища, стари къщи или останки от тях, отделни дворове. Заснемат се и се прави полева карта (план) на селището с нанасяне на по-важните обекти. Да се опишат ако е възможно имена на улици по изоставени вече табели (често те дават информация за миналото на селото и имена на личности от него). Да се опише към кой вид спада (махала, колибарско селище, макар днес тези видове селище да не съществуват, или купно, разпръснато и т.н.). По броя на къщите може косвено да се установи броя на семействата (домакинствата) в селището

5. **Население**

Да се изучат възможно най-много източници за броя и състава на населението в селището (по литературни описания, служба ГРАО и др.) Да се интервюира населението в съседни села за състава, бита и живота на населението в изчезналото селище. Да се открият потомци на живели в селото хора. Или възрастни хора, които вече не живеят там, но пазят спомени за него (мигрирали при деца, роднини и др.). Да се запишат спомените им. Да се даде сбита информация за миграциите на населението – към кои селища мигрира най-често.

6. **Материално и нематериално наследство**

Да се опишат и открият автентични народни песни, обичаи или

народни носии от селището по спомени или архиви на потомци на местното население. Да се посетят съседни читалища в съседни села, или читалище на административен център, където може да се съхраняват фондовете на закритото вече читалище на заличеното селище.

Фото- и аудио архив. (Да се заснемат всички обекти, хора и предмети от изследваното селище. Съхраняват се записите от проведените интервюта.)

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

БЛАНКА ЗА КОМПЛЕКСНО ИЗУЧАВАНЕ НА СЕЛИЩЕ (попълва се от административно лице или от анкетиращия чрез интервю)

Предлаганата анкета има за цел да проучи основни черти и моменти от живота на селището. Като искаме да придобием вярна картина за социално-икономическите и демографски процеси в този слабо проучван регион Ви молим за точност и изчерпателност при попълване на приложената анкета. В графите, за които нямате информация моля не пишете нищо. Ако имате допълнителна информация по някои от критериите, моля приложете ксерокопие, фотос или други източници.

СЕЛИЩЕ: .....

ОБЩИНА: .....

показател	характеристика
Топонимия на селището (произход на името, описание, легенди, спомени)	
Население /брой/	
Лица под 18 год. /брой/	
Лица в пенсионна възраст / брой/	
Безработица /%/	
Водещ етнос, религия (дял)	

Неблагоприятни природни явления (по спомени): • Градушки (посочете годните) • Наводнения (посочете годините) • Снегонавявания (посочете годините) • Земетресения (посочете годините) • Поледици (посочете годините) • Други (посочете)	
Земеделски площи към селището (дка)	
Пробладаващи култури (посочете)	
селскостопански парк	
Производствени предприятия (посочете име на фирмите и производствен профил)	
Социална инфраструктура: • Лечебен пункт, болница (ако има подобно, посочете вида на лечебното заведение, колко селища обслужва, колко легла има и колко медицински персонал • Детски заведения и училища (посочете вида: детски ясли, детска градина или училище, колко деца обучава и колко е педагогическият персонал в него, колко селища обслужва)	

• Читалище (посочете година на основаване, основни събития и наличие на библиотечен фонд (бр. книги и др.)) •	
Туризъм: (опишете наличие на хотели, хостели или къщи за гости във Вашето селище, (ако има подобни посочете броят им, брой на предлаганите легла и др.)	
Обичаи: (характеризирайте накратко обичай характерен само за Вашето селище или област).	
Работа по проекти: (ако Вашето селище разработва или участва в проекти от фондове на ЕС или други донори, моля посочете тематиката, периода им на действие и източника на финансиране).	

Упътване за използване на бланката за проучване на селище:

Използва се най-вече при кратък престой в населеното място. При географски пътувания или кратки експедиции. Дава обща представа за изучаваното селище. При по-задълбочени изследвания следва да се използва друга бланка или да се модифицира приложената. При планиране на пътуването/експедицията се разпечатват необходимият брой бланки за всяко селище. При липса на отговор по някои от критериите да се иска от анкетирания последваща информация (по телефон, мейл, писмо), да се избягва попълване на място с обща информация. При недостиг на информация от анкетирания Кмет/Кметски наместник да се иска среща с други лица (директори на училища, социални служби, представители за земеделски кооперации и др.) за допълване на бланката.

---

[1] **Гунчев, Г.** Изчезналите селища в България – Архив за поселищни проучвания, книга 2, 1938, с.38; **Пенерлиев, М**. Поселищни проучвания в Приморска Добруджа – В: Сборник Междукултурен диалог и образование в Балканите и Източна Европа. В.

Търново, 2012; **Петков, Penerliev.** Научна експедиция Приморска Добруджа – 2011 – В: Пътувания из България (резултати от теренни практики и научни експедиции). Шумен, 2012; **Пенерлиев, М**. Теренни практики по обществена география (джобен наръчник). Шумен, 2004 (под печат); **Пенерлиев, М**. Северна Добруджа като част от българското културно-географско пространство. – В: Сборник Междукултурен диалог и образование в Балканите и Източна Европа. В. Търново, 2013. **(Gunchev, G.** Izcheznalite selishta v Bulgaria. – Arhiv za poselishtni prouchvania, kniga 2, 1938, s.38; **Penerliev, M.** Poselishtni prouchvania v Primorska Dobrudza – V: Sb. Mezhdukulturen dialog i obrazovanie v Balkanite i Iztochna Evropa, V.Tarnovo, 2012; **Petkov, Penerliev.** Nauchna ekspeditsia Primorska Dobrudzha – 2011 – V: Sb. Patuvania iz Bulgaria (rezultati ot terenni praktiki i nauchni ekspeditsii). Shumen, 2012; **Penerliev, M**. Terenni praktiki po obshtestvena geografia (dzhoben narachnik). Shumen, 2014 (pod pechat).; **Penerliev, M.** Severna Dobrudzha kato chast ot bulgarskoto kulturno-geografsko prostranstvo. – V: Sb. Mezhdukulturen dialog i obrazovanie v Balkanite i Iztochna Evropa, V.Tarnovo, 2013.)

[2] Вж. методите и подходите, характеризирани в предходните теми на наръчника. (Vzh. metodite i podhodite, harakterizirani v predhodnite temi na narachnika.)

[3]За повече информация по този проект: Пенерлиев, М., Ал. Тодоров, Св. Георгиев. Нови методи за картографиране на селищата чрез програмата here.com. – Сб. Втора международна конференция „Географски науки и образование". Шумен, ноември 2013. (Za poveche informatsia po tozi proekt: Penerliev, M., Al. Todorov, Sv. Georgiev. Novi metodi za kartografirane na selishtata chrez programata here.com – Sb. Vtora mezhdunarodna konferentsia „Geografski nauki i obrazovanie", Shumen, noemvri 2013.)

[4.] Осъвременен и с допълнения от автора. (Osavremenen i s dopalnenia ot avtora.)

НАСОКИ В ТРАНСПОРТНАТА ПОЛИТИКА НА ОБЩИНА ШУМЕН (1992–1996)

NASOKI V TRANSPORTNATA POLITIKA NA OBSHTINA SHUMEN (1992–1996)

Светлозар Стоянов

DIRECTIONS IN THE TRANSPORT POLITICS OF SHUMEN MUNICIPALITY (1992-1996)

Svetlozar Stoyanov

The proposal theme makes an attempt to present shortly, in general way the transport's politics for the period 1992-1996 in Municipality of Shumen. The aspiration of administration for suggested logistic services for population from the transporters in the public city transport to move satisfied the comfort, security on good level for the customers in minimum expenses and not to make harmful effects to the environmental area. According to the literature view, the conclusion is the indispensability of significant assistance from the Municipality of Shumen to control the transport-logistic services in all the directions.

Основните[1] насоки в транспортната политика на Община Шумен в периода 1992–1996 г. се свързват най-вече с поддържане на уличната мрежа[2].

Във връзка с това „Автомагистрали" Черно море закупува Асфалтовата база в град Шумен за 56 млн. лв. От тази сума са платени в брой 6,5 млн. лв., а за останалата част, по разработена програма от Община Шумен за периода 1995–1996 г., купувачът се задължава да извършва ремонтно-възстановителни работи по общинската улична мрежа.

За 1995 г. извършените ремонтно-възстановителни дейности са на стойност 17,5 млн. лв., а до 1998 г. следват за оползотворяване останалите средства и то по улици с най-натоварен масов пътнически транспорт.

Средствата, свързани с ремонт и поддържане на уличната мрежа, се

залагат в общинския бюджет. Размерът е в рамките на 6–11 млн. лв., което е крайно недостатъчно, но ремонти и то частични се извършват. Ежегодно заявките са за по-големи суми, но средствата са недостатъчни и стремежът е постигане на максимален ефект със сумите[3].

От своя страна Общината съставя приватизационна програма, като на общински сесии е решено тези средства да се ползват за цялостна реконструкция на отделни улици и участъци – пример за това е продажбата на Асфалтова база–Шумен.

Общината покрива изцяло превоза на пенсионери над 70 годишна възраст с градски автобусен транспорт.

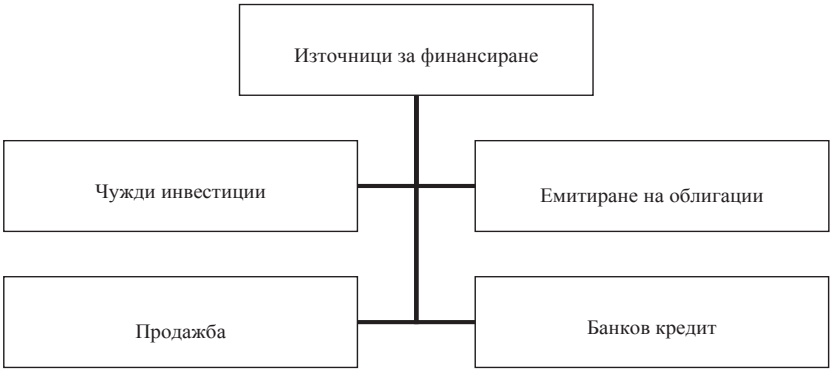

Обр. 1. Схема с източници за финансиране на тролейбусното изграждане и оптимизацията на масовия транспорт

В бюджета си Общината не разполага със средства за тролейбусното изграждане и оптимизацията на масовия транспорт[4]. Относно това, източници за финансиране (Обр. 1) биха били възможни в няколко насоки:

• Използване на чужди инвестиции – Международна банка за възстановяване и развитие (МБВР), Международен валутен фонд (МВФ), Европейска инвестиционна банка (ЕИБ) и пр.;

• Емитиране на облигации от Община Шумен;

• Тролейбусната линия да се продаде на търг по отсечки на частни производители;

• Теглене на банков кредит.

По отношение на градския автобусен транспорт (Обр. 2) Община Шумен отчита необходимост от:

• Внасяне в Парламента на предложение за преференции при данъчно облагане на дейностите, свързани с градския транспорт;

• Разрешаване внос на автобуси, резервни части и автомобилни гуми, обезпечаващи изпълнението на договорирания пробег[5] в градския транс-

порт, с облекчени митнически такси;

• Разрешаване закупуването на необходимите за производствени нужди горива и масла от „Нефтохим” на фабрично-заводска себестойност, без начисляване на акциз и данъци за държавата.

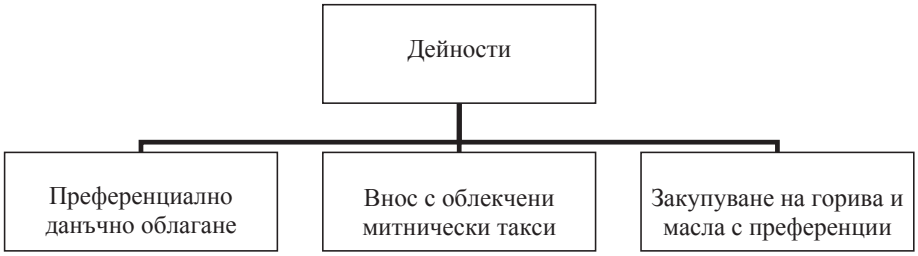
Дейности
Преференциално данъчно облагане
Внос с облекчени митнически такси
Закупуване на горива и масла с преференции

Обр. 2. Схема с необходимидейности по отношение на градския транспорт

Във връзка с автобусния транспорт в град Шумен към разглеждания период, с решение на Общинския съвет е предоставен отговор на Министерството на транспорта за това, дали се желае градския транспорт да стане общински. В този случай отношението към градския транспорт ще се промени, но Общината ще финансира и същевременно ще поема загубите.

Решението на Общинския съвет е, че масовия градски транспорт би могъл да стане общински, при запазване на досегашния начин за покриване на загубите – от държавата.

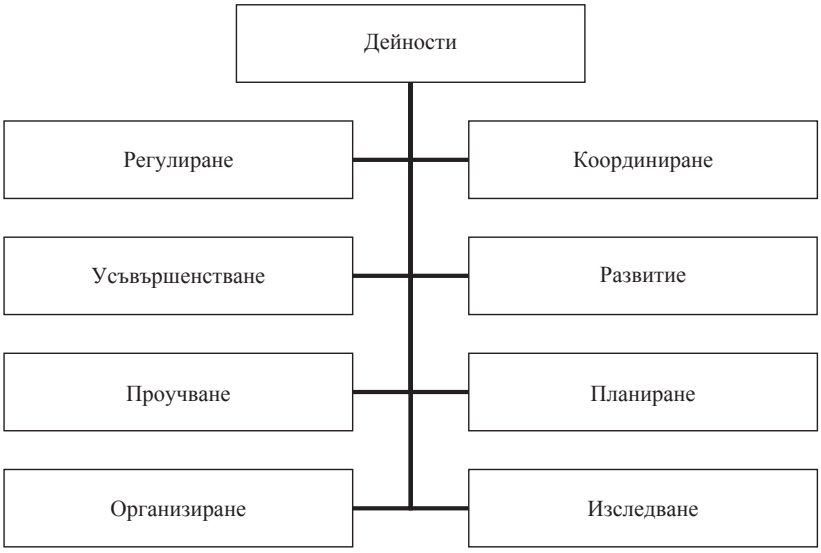

Обр. 3. Схема с дейности по отношение на транспорта

Дейностите (Обр. 3) на Общината по отношение на логистиката на транспорта са в няколко насоки:

• Да се намесва по-чувствително в регулирането на транспортното обслужване във всичките му направления;

• Да използва и координира положителното влияние на новата транспортна класификация на районите и единната транспортна мрежа за страната с влиянието на евро коридорите[6];

• Да способства за техническо усъвършенстване[7] и развитие на нови видове транспорт;

• Да проучва градското движение, да планира и организира градските улици, кръстовища и възли;

• Да изследва естетическите, екологичните[8] и благоустройствени изисквания при проектиране на движението.

Като административен орган, приемащ стратегия, прогнози, програми и планове, Общинският съвет е със становище за създаване на „Постоянна комисия по комплексното икономическо, социално, териториално-устройствено, духовно и екологосъобразно развитие" на Община Шумен.

Промяната е в разширяване диапазона на комплексно обхванатите проблеми с добавяне на териториалното устройство и опазването на природната среда. Резултат е създаване на отдел „Развитие и финанси" на Общината. Наред с дейността си, същият ще анализира и прогнозира демографското развитие, ще разработва стратегия за териториално-устройствено развитие и ще контролира опазването на околната среда[9].

Предложената тематика прави опит да представи накратко и в най-общ план насоките в транспортната политика на Община Шумен в периода 1992–1996 г. Стремежът на администрацията е, предлаганите логистични услуги на населението от превозвача в масовия градски транспорт да са с предвиждане, задоволяване и удовлетворяване на удобството, осигуреността на необходимото равнище на обслужване на клиентите при минимални общи разходи, както и да не се оказват вредни въздействия върху околната среда[10]. Базирайки се на литературния обзор би могъл да се наложи изводът за необходимостта от чувствително съдействие на Община Шумен в регулирането на транспортно-логистичното обслужване във всичките му направления.

---

[1] За оказаната помощ и съдействие при написването на предложената разработка благодаря на Гергана Илиева – докторант в НАИМ – БАН, Филиал – Шумен. (Za okazanata pomosht i sadeystvie pri napisvaneto na predlozhenata razrabotka blagodarya na Gergana Ilieva – doktorant v NAIM – BAN, Filial – Shumen.)

[2] **Стефанов, П.** Рехабилитация на пътища. Технологични проекти. София, 2011, Университет по архитектура строителство и геодезия – София, КП. (**Stefanov, P.** Rehabilitatsia na patishta. Tehnologichni proekti. Sofia, 2011, Universitet po arhitektura stroitelstvo i geodezia – Sofia, KP.)

[3] **Димитров, Г.** Развитие на алтернативните пътища на автомагистралите – условие за въвеждане на система за електронно таксуване по основните пътни трасета на Република България – Научно сп. Механика, Транспорт, Комуникации, 2011, 3, article № 0524, III-44–III-50. (**Dimitrov, G.** Razvitie na alternativnite patishta na avtomagistralite – uslovie za vavezhdane na sistema za elektronno taksuvane po osnovnite patni traseta na Republika Bulgaria – Nauchno sp. Mehanika, Transport, Komunikatsii, 2011, 3, article №0524, III-44–III-50.)

[4] Генерален комуникационно-транспортен план на град Шумен – окончателен проект. Варна, ГЛАВПРОЕКТ – ЗПО, 1977; Генерален комуникационно-транспортен план на град Шумен – предварителен проект – 1975 г. София, МСА-ВСАБ, 1976; Оптимизация на маршрутната мрежа и на организацията на превозите на масов пътнически транспорт в град Шумен – окончателен проект. София, ЦУВ „Прогрес", 1989; Оптимизация на масов пътнически транспорт в град Шумен – предварителен проект. Шумен, НТС-Шумен, 1988; Перспективни проучвания. Тролейбусен транспорт – град Шумен. София, Министерство на транспорта, ИПП „Машпроект", 1982; Шумен – ТУП на селищна система, ОГП и КТП – съкратен доклад. 1981. (Generalen komunikatsionno-transporten plan na grad Shumen – okonchatelen proekt. Varna, GLAVPROEKT – ZPO, 1977; Generalen komunikatsionno-transporten plan na grad Shumen – predvaritelen proekt – 1975 g. Sofia, MSA – VSAB, 1976; Optimizatsia na marshrutnata mrezha i na organizaciyata na prevozite na masov patnicheski transport v grad Shumen – okonchatelen proekt. Sofia, CUV „Progres", 1989; Optimizacia na masov patnicheski transport v grad Shumen – predvaritelen proekt. Shumen, NTS-Shumen, 1988; Perspektivni prouchvania. Troleybusen transport – grad Shumen. Sofia, Ministerstvo na transporta, IPP „Mashproekt", 1982; Shumen – TUP na selishtna sistema, OGP i KTP – sakraten doklad. 1981.)

[5] Справка за договорените автолинии, тръгващи от автогара Шумен. Община Шумен, Шумен – пътнически автотранспорт ООД, гр. Шумен, 1996; Справка за договорираните автобусните линии, обслужващи крайградската част (зона). Шумен – пътнически автотранспорт ООД, гр. Шумен, 1996; Справка за договорирания пробег във вътрешноградския транспорт. Община Шумен, Шумен – пътнически автотранспорт ООД, гр. Шумен, 1996. (Spravka za dogovorenite avtolinii, tragvashti ot avtogara Shumen. Obshtina Shumen, Shumen-patnicheski avtotransport OOD, gr. Shumen, 1996; Spravka za dogovorirane avtobusnite linii, obsluzhvashti kraygradskata chast (zona). Shumen – patnicheski avtotransport OOD, gr. Shumen, 1996; Spravka za dogovorirania probeg vav vatreshnogradskia transport. Obshtina Shumen, Shumen – patnicheski avtotransport OOD, gr. Shumen, 1996.)

[6] **Ботев, Б.** Военната логистика – минало и настояще. – Военен журнал, 2001, 5, 37–46. (**Botev, B.** Voennata logistika – minalo i nastoyashte. – Voenen zhurnal, 2001, 5, 37–46.)

[7] **Ботев, Б.** Развитие на националната военна логистика. – Военен журнал, 2001,6, 26–32. (**Botev, B.** Razvitie na natsionalnata voenna logistika. – Voenen zhurnal, 2001,6, 26–32.)

[8] Молба за отпускане на безвъзмездна помощ от фонд „Опазване на околната среда". Шумен – пътнически автотранспорт ООД, гр. Шумен, 1996. (Molba za otpuskane na bezvazmezdna pomosht ot fond „Opazvane na okolnata sreda". Shumen –pytnicheski avtotransport OOD, gr. Shumen, 1996.)

[9] **Тодоров, Ф.** Логистични комплекси. София, Тракия-М, 2011. с. 161–162. (**Todorov, F.** Logistichni kompleksi. Sofia, Trakia-M, 2011. s. 161–162.)

[10] **Димитров, П., М. Толев, Ф. Тодоров, Е. Величкова, И. Корбанколева.** Логистични системи. Сф.: Университетско издателство Стопанство, 2010. с. 11–14; **Николов, Н.** Транспорт и транспортна сигурност – Научно сп. Механика, Транспорт, Комуникации, 2012,3/1, том 10, статия № 0683, с. BG-3.70–BG-3.71; **Димитров, П., М. Толев, Ф. Тодо-**

ров, Е. Величкова, И. Корбанколева, Д. Желязкова. Пак там. с. 97;. Обслужването на клиентите в логистиката като конкурентно предимство. – Деветдесет години ИУ – Варна. – В: Известия на икономически университет – Варна, 2, Варна: Наука и икономика, 2010, с. 100–110; **Желязкова, Д.** Ролята на транспорта в търговията в условията на новите реалности. – Тенденции и предизвикателства в развитието на икономиката, Варна: Наука и икономика, 3, 2012, с. 260–267; **Димитров, П., М. Толев, Ф. Тодоров ....** Пак там с. 35; **Тодоров, Ф.** Логистични комплекси. София, Тракия-М, 2011. с. 161; **Ананиев, С.** Целесъобразни политики за устойчиво развитие на товарните железопътни превози в България. – В: Годишник на Висше транспортно училище „Тодор Каблешков" – София, 2, София, 2011, с. 1–74; **Василев, В., Миликина, А.** Екологични аспекти в развитието на световната транспортна система – Научно сп. „Механика, Транспорт, Комуникации", 2008, 3, статия № 0320, с. Х-1–Х-4; **Димитров, П., М. Толев, Ф. Тодоров ....** Пак там с. 90; **Тодорова, Д.** Оценка на индикаторите за устойчиво развитие на наземния транспорт, влияещи върху сигурността и безопасността на превозите. – Научно сп. Механика, Транспорт, Комуникации, 2011, 3, article № 0518, III-1–III-6; **Драгнева, Н.** Тенденции в развитието на транспортния сектор в съответствие с Европейската директива. Годишник на Бургаски свободен университет, XXV, Бургас, ЕКС-ПРЕС ООД – Габрово, 2011, 21–26; **Качаунов, Т.** Анализ на критериите за избор на транспортна схема за пътнически превози. – Научно сп. Механика, Транспорт, Комуникации, 2011, 3, article №0507, I-12–I-15; **Николова, Хр.** Стратегия за устойчиво развитие на автомобилния и железопътния транспорт в България – възможности и перспективи. – Научно сп. Механика, Транспорт, Комуникации, 2009, 3, статия №0374, III-16–III-20. (**Dimitrov, P., M. Tolev, F. Todorov, E. Velichkova, I. Korbankoleva.** Logistichni sistemi. Sf.: Universitetsko izdatelstvo Stopanstvo, 2010. s. 11–14; **Nikolov, N.** Transport i transportna sigurnost – Nauchno sp. Mehanika, Transport, Komunikatsii, 2012,3/1, tom 10, statia №0683, s. BG-3.70–BG-3.71; **Dimitrov, P., M. Tolev, F. Todorov, E. Velichkova, I. Korbankoleva, D. Zhelyazkova,** Pak tam. s. 97;. Obsluzhvaneto na klientite v logistikata kato konkurentno predimstvo. – Devetdeset godini IU – Varna. Izvestia na ikonomicheski universitet – Varna, 2, Varna: Nauka i ikonomika, 2010, s. 100–110; **Zhelyazkova, D.** Rolyata na transporta v targoviyata v usloviyata na novite realnosti. – Tendentsii i predizvikatelstva v razvitieto na ikonomikata, Varna: Nauka i ikonomika 3, 2012, , s. 260–267; **Dimitrov, P., M. Tolev, F. Todorov ....** Pak tam s. 35; **Todorov, F.** Logistichni kompleksi. Sofia, Trakia-M, 2011. s. 161; **Ananiev, S.** Tselesaobrazni politiki za ustoychivo razvitie na tovarnite zhelezopatni prevozi v Bulgaria. Godishnik na Visshe transportno uchilishte „Todor Kableshkov" – Sofia, 2, Sofia, 2011, s. 1–74; **Vasilev, V., Milikina, A.** Ekologichni aspekti v razvitieto na svetovnata transportna sistema – Nauchno spisanie Mehanika, Transport, Komunikatsii, 2008, 3, statia № 0320, s. H-1–H-4; **Dimitrov, P., M. Tolev, F. Todorov ....** Pak tam s. 90; **Todorova, D.** Otsenka na indikatorite za ustoychivo razvitie na nazemnia transport, vliyaeshti varhu sigurnostta i bezopasnostta na prevozite. – Nauchno sp. Mehanika, Transport, Komunikatsii, 2011, 3, article № 0518, III-1–III-6; **Dragneva, N.** Tendentsii v razvitieto na transportnia sektor v saotvetstvie s Evropeyskata direktiva. Godishnik na Burgaski svoboden universitet, HHV, Burgas, EKS-PRES OOD – Gabrovo, 2011, 21–26; **Kachaunov, T.** Analiz na kriteriite za izbor na transportna shema za patnicheski prevozi. – Nauchno sp. Mehanika, Transport, Komunikatsii, 2011, 3, article № 0507, I-12–I-15; **Nikolova, Hr.** Strategia za ustoychivo razvitie na avtomobilnia i zhelezopytnia transport v Bulgaria – vazmozhnosti i perspektivi. – Nauchno sp. Mehanika, Transport, Komunikatsii, 2009, 3, statia № 0374, III-16–III-20.)

II част

ВЕСТИ

НАУЧНИ ФОРУМИ И ИЗДАНИЯ ИЛИ ЗА ЕДНА ТРАДИЦИЯ В БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ
(35 ГОДИНИ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПРАБЪЛГАРСКА АРХЕОЛОГИЯ И СБОРНИК "ПРОБЛЕМИ НА ПРАБЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ И КУЛТУРА" Т. 1–4)

Стойчо Бонев

Наскоро излезлият от печат том 4 на сборника "Проблеми на прабългарската история и култура" е добър повод да обърнем поглед назад, за да проследим зараждането и развитието на една инициатива, която вече 35 години показва жизненост и заема достойно място както в българската, така и в чуждата археология.

В началото на 70-те години на XX век проучванията върху историята, материалната и духовната култура на прабългарите вземат все по-широки мащаби, за разлика от предходните няколко десетилетия, когато тази проблематика не се радва на особено внимание. По-различно е положението през същия период в бившия Съветски съюз, където изследванията на прабългарския етнос са комплексни и се водят на широк фронт. Там се формира истинска школа от изследователи, които с интензивни разкопки трупат емпиричен материал, свързан с прабългарите. Той е добит от обширен географски регион, който покрива южноруските степи, поречията на реките Волга, Дон, Кубан, а също и районите на Северен Кавказ, Приазовието и Крим и по такъв начин хвърля светлина върху размаха на прабългарската култура. Във фокуса на научното дирене на съветските автори, които са представители на институти предимно от Русия и Украйна, стоят всички въпроси свързани с един от основните степни народи, които след VI в. определят етническия облик и политическия живот на една огромна територия – миграции, поселения, жилища, крепостно строителство, бит, занаяти: керамика, метал, въоръжение и снаряжение, погребални комплекси и обреди. Прабългарската тематика е разработена в поредица от статии, намерили място на страниците на журнала "Советская археология", появяват се и първите обобщаващи трудове.

В България по същото време въпросите по археология на дунавските прабългари не бележат толкова интензивно изследване. Все пак те не остават встрани и са част от общия кръг проблеми на Българското ранно средновековие. Появяват се автори, които се ориентират трайно и се про-

филират тясно в изучаването на прабългарския културен феномен. Така се стига до идеята, че е необходимо провеждането на научен форум, на който да се изложат получените дотогава резултати и да се набележат перспективи за бъдеща работа. В основата на тази инициатива са двама изследователи, които посветиха целия си професионален и творчески път на историята и културата на прабългарите – Д. Ил. Димитров и Р. Рашев. Намеренията са да се обхване, колкото е възможно по-пълно, известното за етноса, не само след преселението и усядането му на Долен Дунав, но и останалото от него в прародината му. За целта се предлага на форума да бъдат поканени съветски археолози и той да се реализира като двустранна българо-съветска среща по археология на прабългарите. Подготвителната работа за тази първа по рода си проява продължава близо три години и осуетена веднъж през 1975 г., тя най-накрая се провежда от 15–17. X. 1976 г. в гр. Шумен. На нея се отзовават едни от най-изтъкнатите съветски учени, занимаващи се с номадските култури и разбира се приоритетно с прабългарите – С. А. Плетнева, А. Х. Халиков, В. Б. Ковалевская, И. А. Баранов, М. Г. Магомедов. Срещата се представя като съвместна инициатива на Археологическия институт и музей при БАН и Археологическия институт в Москва и преминава под обединяващото наименования "Прабългарската култура". Изнесени са 27 доклада, проведени са оживени дискусии. Обнародването на материалите се забавя, но все пак те са отпечатани през 1981 г., като им е посветен том 2 на учредената неотдавна поредица "Плиска – Преслав", издание по това време на АИМ при БАН[1]. Разработките предизвикват интереса на изследователите у нас и зад граница и показват, че работата по тази тематика трябва да се задълбочи, а научните срещи по прабългарска археология да продължат.

Подготовката на една такава проява обаче не е лесна работа, тъй като изисква множество контакти, съгласувания и разбира се добро финансиране. Това са причините, поради които втората научна конференция по археология на прабългарите се провежда цели десет години по-късно, през м. октомври 1986 г., но вече като самостоятелно дело на създадения през 1974 г. Филиал на Националния археологически институт при БАН в гр. Шумен. Тя бележи няколко съществени различия от първата в посока към утвърждаването ѝ като представителен и авторитетен медиевистичен форум. Най-напред това вече не е двустранна среща за размяна на оперативна информация, а Международна научна конференция, в която вземат участие учени от страни, на чиито територии прабългарите имат присъствие, като Румъния и Унгария, или пък, в които има традиции за изучаване на номадските култури, както е в ГДР, ГФР, Австрия. Много повече са участниците. Представени са 37 доклада, в които се разглеждат няколко основни групи проблеми: произход и ранна история на прабългарите, етнокултурни контакти, култова и жилищна архитектура, изкуство и религия, погребален обред, писменост. Особено ценно е, че част от докладите обнародват новооткритите езически некрополи по съвременните български земи – в

Топола, Ножарево, Черна, Балчик, Хитово. Ново и много важно обстоятелство свързано с тази конференция е учредяването на специално издание, в което да се поместят приведените в статиен вид доклади. Така се стига до появата на том 1 на сборника "Проблеми на прабългарската история и култура", който излиза от печат през 1989 г.[2] (обр.1). Той става едно от трите престижни заглавия, заедно със сборниците "Плиска – Преслав" и "Преслав", чиято реализация се поема изцяло и единствено от Филиала на НАИМ при БАН в гр. Шумен.

Веднага след излизането на този първи опус от новосъздадената поредица, шуменските учени се заемат с организацията на поредната трета конференция по археология на прабългарите и нейното провеждане не закъснява. Тя се състои още през 1990 г. отново в Шумен и отново през месец октомври и може да се каже, че става традиция. Темата, която обединява изследванията представени на нея е "Прабългарите – етнокултурни контакти (нови материали)". Очакванията са участниците да се насочат към публикацията на нови находки, паметници и комплекси, които да отведат към обобщаващи разработки. През 1990 г. обаче страните от Източна Европа преживяват големи трудности свързани с политическите промени в тях и това обстоятелство пречи на много от чуждестранните изследователи да присъстват на конференцията. Все пак тя запазва международния си характер и отразява реалното състояние на прабългарската археология предимно в България и Русия. Изнесени са 26 доклада, които действително се съобразяват с предложената тема и се концентрират върху конкретни археологически паметници – култови комплекси, некрополи, отбранително строителство, руническа писменост, керамика, металопластика – всичко това придобито от разкопки в годините, непосредствено предхождащи срещата. Поредният том 2 с докладите от нея излиза скоро след провеждането й, още през 1991 г., и показва, че поредицата има бъдеще ако се съди поне по изключително стойностното й съдържание (обр.2)[3]. Деветдесетте години на XX в. бележат поврат в живота на цялото общество. Извършват се промени, които в никакъв случай не извеждат като приоритет духовния живот, науката и в частност археологията като дял от общественото съзнание. Обемът на проучванията е силно намален, а с това и кръгът от проблеми, който се засяга. При такива условия протича организацията на следващата, четвърта конференция по история и археология на прабългарите. Въпреки трудностите традицията е съхранена и показва своята необходимост. Срещата се провежда през м. септември 1996 г. в Шумен. По отношение на участниците тя бележи известно отстъпление в сравнение с първите три. На нея не се явяват чужди учени и на практика се осъществява като национална, при това, без да страда от липса на масовост. Изнесени са 29 доклада, зад които стоят 33 автори. Участниците са от НАИМ при БАН и от много музеи в страната. Заслужава внимание, че техният състав издава разширение на кръга от интересуващи се и занимаващи се с прабългарската проблематика и списъкът им включва съвсем нови автори, които правят своето първо участие специално на тази проява. Конференцията

няма обща водеща тема, което позволява разработките да са без ограничения на предмета на изследване и да се разпростират върху широк спектър от въпроси. Сред тях има такива, които третират политическата история на прабългарите след прехвърлянето им на днешните български земи, но повечето са върху тяхната материална и духовна култура пак на същите географски ширини. Една голяма част от докладите подлагат на разглеждане прабългарския метал и неговите връзки с репертоара на сходни номадски култури, както и керамичното производство през IX в. Не остават встрани от вниманието и езическата, руническа писменост, некрополите, та дори и култовата деформация на черепите на част от женското население. Съпътстващото издание, което е вече том 3 на сборника "Проблеми на прабългарската история и култура" излиза през следващата 1997 г. (обр. 3)[4]

Тук следва да се кажат няколко думи за първите три свитъка от тази поредица. Отново подчертавам, че като съдържание те са изключително стойностни и включват статии с голяма научна тежест. От лични наблюдения зная, че се използват широко от българската и чуждата колегия. Те неизменно присъстват в международните сводки и бюлетини за регистрацията и движението на научната литература по света. Не стоят така нещата обаче с тяхното оформление и реализирането им като книжно тяло. От полиграфска гледна точка те са на много ниско ниво. И ако томове 2 и 3 са дело на частни издателства, които нямат необходимия опит в изработката на специализирана книжнина, то е непонятно качеството на том 4, който е продукт на висококвалифицираното и професионално издателство на БАН. Не подлежи на съмнение, че авторитетът на всеки един научен журнал се формира и от изисканата му полиграфия.

Последната засега, пета научна конференция по прабългарска история и археология се провежда през м. април 2004 г. Условията, в които се осъществява нейната подготовка вече са различни. В организацията ѝ, освен традиционния и изпитан ветеран Филиалът на НАИМ при БАН в гр. Шумен, се включват РИМ – Варна и самият НАИМ при БАН София. Възобновяват се стари познанства и контакти, търсят се нови, млади учени, които през изминалите петнадесет години са се ориентирали и са навлезли в проблематиката. Идеята се приема присърце и в резултат се получава един впечатляващ научен форум, с който българската средновековна археология може да се похвали. Организаторите държат сметка, че издаването на докладите от него ще се забави, както обикновено, няколко години след провеждането му и така ще съвпадне с двадесетгодишнината от смъртта на заслужилия изследовател на прабългарската култура и основоположник на научните срещи посветени на нея Д. Ил. Димитров, който прекара целия си служебен път в Историческия музей в гр. Варна. Конференцията и изданието, според тях, биха били достоен израз на почит към паметта и делото на големия прабългарист. Взема се решение деловата част на срещата за първи път да напусне старото си място на провеждане и да се състои във Варна, а след това участниците да посетят

старобългарските столици Плиска и Велики Преслав.

За участие в конференцията се отзовават впечатляващ брой учени – общо 55, от които 30 от България и 25 от чужбина: Русия, Украйна, Румъния и Дагестан. Интересна е географията на местата, където работят руските и украинските изследователи. Те са не само от Москва и Киев, но и от редица други градове, чиито прилежащи територии някога са обитавани от прабългарите. Не мисля, че този интерес е продиктуван само от уважение към патрона на проявата. По-скоро той е признание за нейния безспорен авторитет и известност и е удачно място за професионална изява особено на по-младите археолози. Изнесени са 57 доклада и в това отношение петата конференция няма аналог. Очертават се две групи проблеми, които се разглеждат многопланово. Първата се отнася до пребиваването на прабългарите в степите на Източна Европа и контактите им с други крупни етноси на една необятна територия. Втората обхваща проявите на тяхната материална и духовна култура след настаняването им на Долен Дунав, както и на техните наследници до X век включително.

Тематиката и най-вече големият брой на докладите са двата основни фактора, които определят спецификата и вътрешната структура на том 4 на сборника "Проблеми на прабългарската история и култура", който финансиран от НАИМ при БАН и РИМ – Варна, излиза през 2007 г.[5] Като визия той е доста по-различен от предшествениците си Изображението на прабългарския конник на корицата е запазено, но е променен форматът към класическото 70 X 100/16, а хартията, печатът и илюстрациите са несравнимо по-добри. Що се отнася до съдържанието, Редколегията е взела единствено правилното решение да обособи статиите тематично и да ги помести в две отделни книжни тела. Така том 4 остава без прецедент със своите две части, всяка от които впрочем твърде внушителна на вид (обр.4).

Част 1 обединява 28 статии под общата тема "Българи и хазари в Източна Европа през VII–X в.". Естеството на материята е такова, че в тази част попадат работите на чуждестранните автори и само на трима от българските. Трудно е да се направи детайлен преглед на всички, затова ще акцентирам вниманието само към някои от най-значимите проблеми, засегнати в по-голямата част от разработките. В няколко от тях се проследява разселението на прабългарите в различни географски райони по веществените следи, които са оставили (А. Богачев – Самара, К. Красильников – Луганск, М. Магомедов – Махачкала, В. Майко – Симферопол, Э. Кравченко – Донецк, С. Зубов – Самара, В. Зинько, И. Пономарев – Керч, Л. Красильникова – Луганск, Д. Сташенков – Самара). Друга голяма група статии разглежда отношенията на прабългарите с хазарите, сходствата и различията в материалната култура на двете етнически групи (Р. Рашев – Шумен, Е. Круглов – Волгоград, Б. Петрухин – Москва, З. Львова – С. Петербург, Н. Медведенко – Воронеж). Няколко материала са дискусионни, в тях се уточняват понятия, подлагат се на ревизия по-ранни становища, прави се опит за характеристика на определени факти

и явления от позициите на съвременните достижения на науката (А. Комар – Киев, В. Флеров – Москва, А. Гарабедян – София).

Обединяваща тема на част 2 е "Прабългари и българи на Долен Дунав от края на VII–X в.". Това в действителност означава, че изследванията са върху историята, материалната и духовната култура на Първото българско царство. В този раздел се вместват българските участници в конференцията, а статиите в тома са 29. Верни на традициите българските автори съсредоточават вниманието си върху археологическите проучвания по днешните български земи и върху материалите, които са постъпили от тях. От особено значение са данните от некрополите и най-вече от езическите – при с. Караманите (Р. Рашев, К. Красильников), Девня – 3 (К. Меламед), Балчик – 3 (Л. Дончева-Петкова) и свързаните с тях доклади на Й. Йорданов и Л. Нинов. В една голяма група разработки се разглеждат селищни структури от епохата (П. Георгиев, Т. Мавраков, К. Апостолов, Д. Рабовянов) или пък останки от ранносредновековната българска култура в райони отдалечени от големите градски центрове в Североизточна България (Д. Момчилов, Вл. Найденов). Интерес представляват и статиите свързани с конкретни прояви на собствено старобългарската материална и духовна култура – металопластика (Ст. Станилов, Ст. Дончева, М. Инкова), керамика (Я. Димитров, Г. Дзанев), рисунки – графити и знаци (Д. Овчаров, Ц. Дражева, Св. Венелинова). В няколко доклада се разсъждава върху паметници с византийски или друг произход, които обаче по един или друг начин държат връзка с ранносредновековната българска култура (В. Йогов, Ж. Жекова, Ив. Йорданов, К. Тотев). Такова е съдържанието на том 4, представено в едри щрихи. По-задълбочен прочит ще направят специалистите при работа с конкретен проблем или находка. И така е ясно обаче, че е налице едно сериозно научно издание, което бележи поредна крачка напред в изучаването на най-ранното българско минало.

В заключение искам да вярвам, че Филиалът на националния археологическия институт в гр. Шумен ще продължи ревностно традицията, както за организацията и провеждането на международната конференция по прабългарска история и археология, така и за издаването на свързаната с нея поредица сборници. Само по такъв начин той ще успее да затвърди името и реномето си на авторитетно изследователско звено, които вече са извоювани.

---

[1] Плиска – Преслав. 2, София, 1981. (Pliska – Preslav. S., 1981)

[2] Проблеми на прабългарската история и култура. 1. София, 1989. (Problemi na prabulgarskata istoria i kultura.1. S.,1989.)

[3] Проблеми на прабългарската история и култура. 2. София, 1991. (Problemi na prabulgarskata istoria i kultura. 2. S.,1991.)

[4] Проблеми на прабългарската история и култура. 3. Шумен, 1997. (Problemi na prabulgarskata istoria i kultura.3. Shumen,1997.)

[5] Проблеми на прабългарската история и култура, 4 /$_{1-2}$, София, 2007. (Problemi na prabulgarskata istoria i kultura.4/$_{1-2}$. S.,2007.)

НОВИ КНИГИ НА МУЗЕЙНИ СПЕЦИАЛИСТИ

Елица Константинова

Даниел Руменов, Стела Славчева. Дружествени организации в Шумен 1878–1944 г.”
(В.Търново 2011 , 279 стр.)

Изданието разглежда дейността на дружествата в Шумен и дава представа за организирания живот в града след Освобождението. Шуменските дружества са групирани според принципите и целите, с които са създадени и тяхната работа обхваща периода от 1878 до 1944 година.

Бета Хараланова, Даниел Руменов. Шуменци в националната история и култура. 199 био-библиографии
(В.Търново 2008 , 204 стр.)

Сборникът е научно-справочно издание, предназначено за широк кръг читатели и е първа част от поредица за бележитите шуменци, допринесли за развитието на града и станали част от неговата история.

Бета Хараланова, Даниел Руменов, Стела Славчева. Шуменци за Шумен. 199 био-библиографии
(В.Търново 2012 , 240 стр.)

Сборникът е продължение на сборниците за известни шуменци. „Шуменци за Шумен” ни показва ролята на 199 личности, които работейки в различни области са допринесли за превръщането му в съвременния Десети град на България.

Димитър Стойков, Галина Христова – съставители
Старопечатни издания от фондовете на Регионален исторически музей – Шумен. Своден каталог
(В. Търново 2011, 253 стр., приложения)

Сводният каталог е опит за по-пълното представяне на фонда от старопечатни книги в Регионален исторически музей - Шумен, както и на епохата на българското Възраждане като цяло.

Стела Дончева. Кръстокуполните църкви в Първото българско царство. Архитектурен облик
(Фабер, 2008 , 205 стр., 4 приложения, каталог)

В настоящото издание са изследвани оразмерителните принципи и механизмите на практическо приложение при композирането и построенията на кръстокуполните църкви, представени на фона на историческото развитие на пропорционалността в архитектурата.

Ирина Витлянова. Вехтите българи. Традиционното облекло от Провадийския сърт
(В.Търново 2011 , 145 стр., L таблици)

В монографията се представя структурата на женското и мъжкото облекло от Провадийския сърт от втората половина на XIX до средата на XX век. Богатият илюстративен материал дава визуална представа за разнообразието на сртовското народно облекло.

Стойчо Бонев, Стела Дончева. Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско
(В.Търново 2011, 322 стр., каталог)

Монографията обобщава резултатите от археологическите проучвания в близост до с. Новосел в периода 2004-2009 г. Обект на проучването е първият старобългарски производствен център за художествен метал, функционирал през X век. Текстовата част е придружена от каталог, включващ повече от 800 предмета и богат илюстративен материал.

Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907–2007). Юбилеен сборник
(Шумен 2007, 437 стр., XL таблици)
Проф. д.и.н. Иван Йорданов – отговорен редактор

Сборникът „Сто години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907–2007)", съдържа 41 доклада от състоялия се в Шумен от 13 до 15 септември 2007 г. Международен симпозиум, посветен на 100 годишнината от рождението на най-големия колекционер д-р Васил Хараланов. Докладите в сборника са разпределени в няколко тематични направления: *Д-р Васил Хараланов – личност и творчество; Сфрагистика; Нумизматика; VARIA*. Издаден е с финансовата подкрепа на Общински фонд „Култура" към Община Шумен.

Ivan Jordanov, Zhenya Zhekova. Catalogue of Medival Seals at the Regional Historical Museum of Shumen
(Shumen 2007 312 p., 685 illustrations, 2 plates)

Каталогът "Catalogue of Mediaeval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen" излиза в съавторство. Негови автори са проф. дин Иван Йорданов от НАИМ – БАН – Филиал – Шумен – водещ учен в областта на византийската сфрагистика и гл. ас. д-р Женя Жекова – куратор на „Нумизматичната и сфрагистичната колекция" в РИМ - Шумен. Описани са според изискванията на науката сфрагистика всички 776 екземпляра, формиращи колекцията към времето на нейното издаване. Каталогът е снабден с няколко индекса, които улесняват ползването му: просопографски, на длъжностите и званията, иконографски, на метрическите надписи и географски. Изданието е на английски език и е издадено с финансовата подкрепа на Община Шумен.

Национална научна конференция
Шумен и шуменци в националната история – 10 – 11 май 2007 г.
Проф. д-р Румяна Радкова – отговорен редактор
(В. Търново 2009, 415 стр.)

Сборникът включва материали от конференцията, посветена на 150-годишнината на музейното дело в Шумен, които представят от различни страни нови факти и събития от обществено-политическата, стопанската и културната история, от етнографията и архивното дело в града или за неговите дейци от XV век до наши дни.

НОВИТЕ ПЪТЕВОДИТЕЛИ „ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ КЪЩИ – МУЗЕИ НА ШУМЕН”

Милена Андреева

В началото на 2013 година излязоха от печат най-новите рекламни пътеводители на мемориалните комплекси от системата на Регионален исторически музей – Шумен – „Панайот Волов“, “Добри Войников“, “Лайош Кошут“ и „Панчо Владигеров“, намиращи се на старинната шуменска улица „Цар Освободител”.

Тази дългогодишна идея на музейните работници се реализира по направление „Възрожденският Шумен”, с финансовата подкрепа на Общински фонд „Култура” за 2012 г., по проекта на РИМ – „Възрожденските къщи-музеи на Шумен”. Целта на рекламните издания е да популяризират града и неговото културно-историческо наследство.

Уникалните ни къщи-музеи са не само емблематични възрожденски архитектурни бисери, но и светини, изпълнени от духа на най-видните ни личности и герои. Това са енциклопедично развити интелектуалци и велики умове на времето, с общонационално значение и от европейска величина.

Новите издания са полезни за широк кръг читателска публика и са отличен материал за живота и делото на най-видните ни съграждани. Предоставя професионално издържани текстове и качествено нов снимков материал на най-ценните си архитектурни забележителности, експонати и атрактиви. Увлекателният разказ за личности като Панайот Волов, Добри Войников, Панчо Владигеров и на свързалия се с града ни унгарски народен водач, революционерът Лайош Кошут, акцентира върху неизвестното, любопитното и интригуващото от живота им.

Авторският екип, реализирал новите издания включва Георги Майсторски, Мария Георгиева, дългогодишните уредници на къщите-музеи Милена Андреева, Нора Марчева Станимира Ангелова, Жана Томова и преводачите на текстовете на английски език Северина Йоргова, Екатерина Стефанова и Георги Георгиев. Предпечатната подготовка, дизайн и печат са дело на шуменското издателство „АртПринт” – ООД.

Четирите нови издания, представящи най-магнетичните ни възрожденски светини убедително свидетелстват, че „Оттука започва България”, а възрожденският Шумен е най-интересният български културен феномен, записал в историята си повече от тридесет начала.

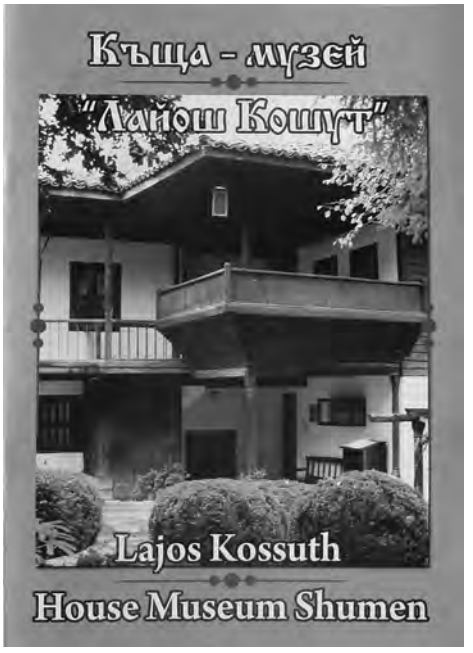
Къща - музей
"Лайош Кошут"
Lajos Kossuth
House Museum Shumen

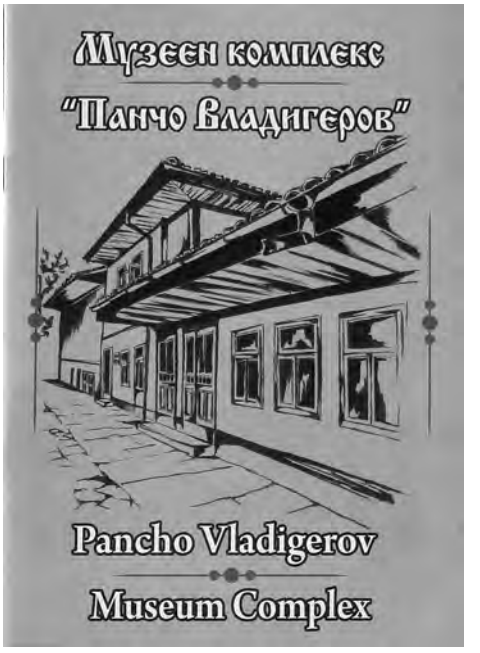
Музеен комплекс
"Панчо Владигеров"
Pancho Vladigerov
Museum Complex

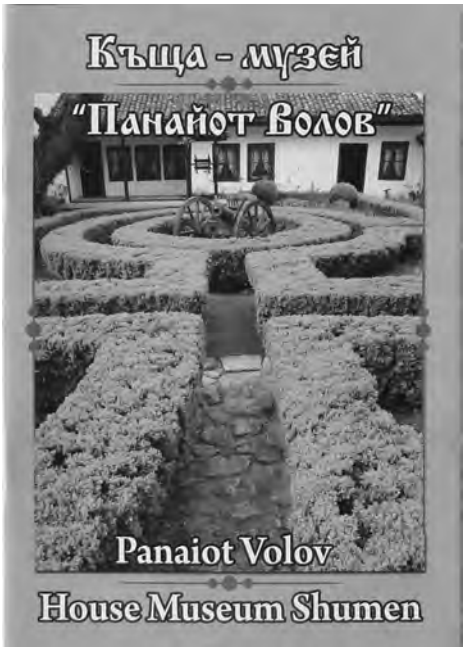
Къща - музей
"Панайот Волов"
Panaiot Volov
House Museum Shumen

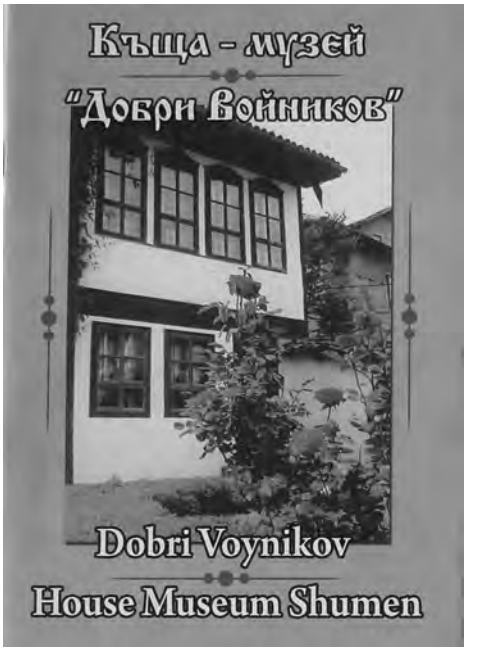
Къща - музей
"Добри Войников"
Dobri Voynikov
House Museum Shumen

КАЛЕНДАР НА ВРЕМЕННИТЕ ИЗЛОЖБИ В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН (2008–2012)

Мария Георгиева

2008 г.

МРАМОРНО ФОАЙЕ I етаж

ФЕВРУАРИ – МАРТ

ОТ НАХОДКАТА ДО ВИТРИНАТА

За трети пореден път Р И М – Шумен експонира откритията на шуменските археолози от поредното археологическо лято – 2007 г. Изложбата е посветена на 14 февруари – Ден на археолога.

Откриване – 13 февруари.

МАРТ – АПРИЛ

КУЛТУРНИ ФРАГМЕНТИ ОТ АЗИЯ И АФРИКА

В Регионалния исторически музей гр. Шумен гостува Музей за азиатско и африканско изкуство гр. Трявна с най-атрактивните експонати от дарената на града сбирка.

Откриване – 20 април

МАЙ – ЮЛИ

ИЗСТРАДАНИТЕ МИГОВЕ НА СВОБОДАТА

В Седмица на музеите Шумен ,2008, Дирекция "Военноисторически музей" – Плевен гостува с изложба посветена на 130 години от Освобождението на България от турско робство.

Откриване – 17 май

ЮЛИ – СЕПТЕМВРИ

ИДВАЩИ ОТ ВЕКОВЕТЕ. **Бит, култура, религия на турския етнос**

Регионал исторически музей – Шумен, със съдействието на Районно мюфтийство – Шумен, експонира поредната изложба от поредицата „Етносите в Шумен".

Откриване – 31 юли

ОКТОМВРИ 2008 − ФЕВРУАРИ 2009

КУЛТОВ КОМПЛЕКС КРАЙ С. САЛМАНОВО

Отдел „Антична археология" на Регионален исторически музей – Шумен експонира за първи път находките от проучванията на култовия комплекс край шуменското с. Салманово.

Откриване – 2 октомври

20 ДЕКЕМВРИ

ЗАМЪЧИ СЕ БОЖА МАЙКА ОТ ИГНАЖДЕН ДО КОЛЕДА

Фолклорно-кулинарен празник посветен на декемврийската обредна трапеза на българина. Съвместна проява на Регионален исторически музей – Шумен и Народно читалище "Развитие" – с. Салманово, включваш кулинарна изложба и пресъздаване на обичая Игнажден.

МРАМОРНО ФОАЙЕ II етаж

МАРТ – АПРИЛ

ШУМЕНСКИЯТ КРАЙ ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ

По повод Национална среща на филателистите, Дружеството на филателистите в гр. Шумен експонира личната колекция на Румен Драмалиев. Експозицията съдържа пощенски картички тематично подредени в две части: старите столици Плиска и Велики Преслав и културното средище Мадара и Шумен от края на XIX в. до началото на XXI в.

МАЙ – ЮНИ

ОДК – НАЙ-ДОБРИЯТ ИЗБОР ЗА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

Общински детски комплекс организира годишно представяне на дейностите си с изложба на клубове и школи, лекции, представяне на книги, детски празници и др.

Откриване – 28 май

ОКТОМВРИ

СТЕНДОВИ МОДЕЛИ – КОПИЯ НА АВИАЦИОННА И ДРУГА ВОЕННА ТЕХНИКА

Съвместна изложба на Регионален исторически музей – Шумен и Клуб за стендов моделизъм – Североизточен район, посветена на 16 октомври – Ден на българската авиация.

Откриване – 16 октомври

2009 г.

МРАМОРНО ФОАЙЕ I етаж

ФЕВРУАРИ – МАРТ

ОТ НАХОДКАТА ДО ВИТРИНАТА

Откритията от сезон 2008 г., експонирани веднага след приключване на разкопките, археолозите от РИМ – Шумен посвещават на 14 февруари – Ден на археолога.

Откриване – 12 февруари

АПРИЛ – ЮНИ

ШУМЕН И ШУМЕНЦИ В НАЦИОНАЛНАТА ИСТОРИЯ

С експонати от фондовете на РИМ – Шумен, изложбата представя най-известните шуменци оставили името и делата си в българската история в периода XIX – XX в.

Откриване – 6 април

ЮНИ – ОКТОМВРИ

СЕЛОТО – ДЕВИЦА, ГРАДЪТ – БЛУДНИЦА

По повод 105 годишнината от откриването на Исторически музей в гр. Шумен, с изложба от своите фондове гостува Регионален исторически музей – Русе. Изложбата предизвиква интереса на специалистите и широката публика с особения поглед на авторите към разбирането за морал в отминалите векове.

Откриване – 29 юни

ОКТОМВРИ – ДЕКЕМВРИ

ЕСЕННИ ВКУСОТИИ ОТ НАШИТЕ БАБИ

Съвместна проява на РИМ – Шумен и Народно читалище "Развитие" – с. Салманово. Изложбата включва туршии и друга зимнина по рецепти на някогашните, приготвени от днешните българки от с. Салманово. Откриването е съпроводено с дегустация, а закриването с търг за разпродажба.

Откриване – 30 октомври

ДЕКЕМВРИ 2009 – ЯНУАРИ 2010

ЗА ХЛЯБА И ВЯРАТА. Зимните празници в традиционния календар на българите

Чрез оригинални експонати от фонда на музея и обредни хлябове изработени от шуменски хлебари, изложбата показва иконата на светеца, обредния хляб и ритуалните практики свързани с над 10 зимни празника – от св. ап. Андрей до св. Трифон.

Откриване – 11 декември

МРАМОРНО ФОАЙЕ II етаж

ФЕВРУАРИ – МАРТ

КОВАЧЕСТВОТО – ТРАДИЦИЯ И СЪВРЕМЕННОСТ

Изложбата е заключителен етап на проекта на НЧ „Евролил" гр. Шумен спечелен в Национален фонд „Култура", по който РИМ – Шумен е партньор. Съдържа предмети на ковашкото изкуство, изработени от ромски младежи – участници в проекта.

Откриване – 6 февруари

АПРИЛ – МАЙ
МАДАРСКИЯТ КОННИК – СИМВОЛ НА ИСТОРИЧЕСКОТО МИНАЛО И ЕВРОПЕЙСКОТО БЪДЕЩЕ НА БЪЛГАРИЯ
ОДК – Шумен отчита резултатите и експонира в залите на РИМ – Шумен наградените творби за 2009 г. от Националния конкурс със същото заглавие.

МАЙ – СЕПТЕМВРИ
ОДК – НАЙ-ДОБРИЯТ ИЗБОР ЗА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ.
ОДК – Шумен организира поредното годишно представяне на дейностите си с изложба на клубове и школи, лекции, представяне на книги, детски празници и др.

ИЗЛОЖБИ ОТ ФОНДА НА Р И М – ШУМЕН И УЧАСТИЕ С МАТЕРИАЛИ В СЪВМЕСТНИ ИЗЛОЖБИ ЕКСПОНИРАНИ В ЧУЖБИНА
ЮНИ
ШУМЕН – МИНАЛО И СЪВРЕМИЕ с. Кулевча. Украйна
Фотоизложба от фонда на РИМ – Шумен, експонирана по време на експедиция на музейни специалисти за проучване на българската общност в този регион.
НОЕМВРИ 2009 – АПРИЛ 2010
НАЦИОНАЛНИТЕ СВЕТЦИ НА ЕВРОПА Град Линц, Австрия
РИМ – Шумен участва в изложбата с иконата на шуменския зограф Никола Василев “Св. Николай Чудотворец”.

2010 г.

МРАМОРНО ФОАЙЕ I етаж
ФЕВРУАРИ – АПРИЛ
ОТ НАХОДКАТА ДО ВИТРИНАТА
Артефакти от археологически разкопки на специалисти от РИМ – Шумен през 2009 г. в с. Иваново, с. Сушина, с. Живково, с. Ловец, с. Новосел, с. Златар, Кабиюк, с. Дойранци, с. Калугерица, с. Средня.
Откриване – 11 февруари
АПРИЛ – МАЙ
ГОТИТЕ И РИМСКАТА ИМПЕРИЯ
Регионален исторически музей – Разград, с участието на АМ – В. Преслав и РИМ – Шумен експонира артефакти от фонда на музея, осветляващи важни моменти от историята на региона в епохата на Римската империя.
Откриване – 9 април

МАЙ – СЕПТЕМВРИ

БЪЛГАРСКОТО ИСТОРИЧЕСКО КИНО ПРЕДСТАВЯ

В Нощта на музеите РИМ – Шумен експонира киноафиши на български исторически филми. ИМ – Попово гостува с автентични народни носии участвали в снимките на филма "Капитан Петко войвода", както и с лични вещи на оператора на филма – Димо Коларов. Изложбата се урежда с любезното съдействие на ДКТ "В. Друмев" Шумен. Посвещава се на годината на българското кино и е съпътствана от среща с изпълнителя на главната роля във филма "Капитан Петко войвода" – Васил Михайлов.

Откриване – 15 май.

СЕПТЕМВРИ – ОКТОМВРИ

ЛИЧНОСТИ ОТ НАУКАТА И ТЕХНИКАТА НА СЛОВАКИЯ

Словашки технически музей гр. Кошице и Словашки национален музей гостуват в РИМ – Шумен с изложба разказваща за световноизвестни, но малко познати в България личности, свързани с развитието на науката и техниката на Словакия

Откриване – 21 септември

НОЕМВРИ – ДЕКЕМВРИ.

СТАРИ МЕРКИ, ТЕГЛИЛКИ И МОНЕТИ ОТ БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ Регионален исторически музей Търговище, със съдействието на Регионалните исторически музеи – *Шумен, Варна, Хасково, Пазарджик,* Историческите музеи Велинград и Полски Тръмбеш и Колекция *Тошо Кръстев* – Арбанаси, гостува в РИМ – Шумен с атрактивни и малко позабравени експонати.

Откриване – 9 ноември

МРАМОРНО ФОАЙЕ II етаж

ЯНУАРИ – ФЕВРУАРИ

СЕПТЕМВРИ 1939. ПОДЯЛБАТА НА ПОЛША

Полският културен институт в София експонира в Шумен пътуваща фотоизложба свързана със 70 годишнината от началото на Втората световна война и трагичните събития в Полша.

Откриване – 28 януари

МАРТ – АПРИЛ

ЕДНО ХОБИ В НОВО ИЗМЕРЕНИЕ

Дамски клуб „Вдъхновение" гр. Русе експонира нетрадиционни гоблени изработени от 6 русенски майсторки – членове на клуба.

Откриване – 18 март

ЮНИ – ОКТОМВРИ

МИГОВЕ ОТ ПРИРОДАТА

Унгарският културен институт – София, Съюзът на унгарските фотографи – натуралисти и Галерия НатурАрт експонират най-красивите и успешни творби на именити унгарски фотографи на природа, фотоси, спечелили награди на едни от най-престижните фотографски конкурси в света, фотографии, които превръщат във вълшебство редки и чудни мигове от природата.

Откриване – 14 юни

ОКТОМВРИ – НОЕМВРИ

ЕКЗОТИЧЕН СВЯТ

Тракийско херпетологично дружество – Хасково с председател д-р Г. Еленски гостува с живи екзотични животни

Откриване – 20 октомври

НОЕМВРИ 2010 – АПРИЛ 2011

1956. УНГАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ. НАДЕЖДАТА ЗА СВОБОДА

Унгарският културен институт – София експонира изложба предоставена от Министерството на външните работи на Република Унгария. Съдържа четиридесет табла на унгарски и английски език. С помощта на подбрани архивни кадри, цитати и обяснителни бележки представя в хронологичен ред предисторията, хода, потушаването и последиците от революцията през 1956 г.

ДЕКЕМВРИ

ШУМЕНСКИТЕ МАЙСТОРИ

В навечерието на Коледните и Новогодишните празници Регионалната занаятчийска камара – гр. Шумен гостува на Регионален исторически музей – Шумен с изложба-базар на произведения на народно-приложни занаяти – дървопластика, кожени изделия, везба и тъкани.

Откриване – 13 декември

ИЗЛОЖБИ ОТ ФОНДА НА Р И М – ШУМЕН ЕКСПОНИРАНИ В ЧУЖБИНА

МАРТ

В СВЕТА НА УНГАРСКОТО КИНО. КОЛЕКЦИЯ КИНОАФИШИ НА РИМ – ШУМЕН – В Будапеща., Унгария.

ОКТОМВРИ

ГРАДЪТ И СЕЛОТО – ТРАДИЦИЯ И МОДА – В Кошице, Словакия.

2011 г.

МРАМОРНО ФОАЙЕ I етаж

ФЕВРУАРИ – МАРТ

ОТ НАХОДКАТА ДО ВИТРИНАТА

Традиционна изложба посветена на Деня на археолога. Експонира артефакти от археологическите разкопки на специалисти от РИМ – Шумен през 2010 г. в с. Иваново, с. Живково, с. Златар, с. Хърсово, НИАР *Плиска,* НИАР *Мадара* – м. Кирека

Откриване – 11 февруари

МАРТ – МАЙ

ШУМЕНКАТА МОДЕРНА И КРАСИВА ПРЕЗ XX ВЕК

Модно облекло и аксесоари от фонда на Р И М – Шумен, посветена на Първа пролет. Откриването е съпроводено от дефиле на Модна агенция „Фаворит", Модно ателие „Дала" и изпълнения на вокална формация „Малка серенада" при НЧ „Д. Войников 1856 г."

Откриване – 22 март

АПРИЛ – СЕПТЕМВРИ

СПОМЕН ЗА ЕДНО СЪКРОВИЩЕ *24 К А Р А Т А Ч Е С Т Н О С Т*

За първи път в Регионалния исторически музей се показва цялата находка, открита случайно през 1988 г. на ул. „Петър Делян" в Шумен. За откриването е организирана вълнуваща среща с участниците в събитието – двете момичета, сега млади жени, открили съкровището, техни учители и съученици, полицаите приели находката, музейни специалисти и граждани. По-късно съкровището става част от постоянната експозиция на зала „Съкровищница".

Откриване – 29 април

МАЙ – ЮНИ

ЕТЪРА, КОГАТО МИНАЛОТО ОЖИВЯВА

В Нощта на музеите гостува Архитектурно-етнографски комплекс „Етъра" – Габрово с базар на занаятчийски изделия на майстори от АЕК „Етъра" и демонстрации на живо от мутафчия и шекерджия.

Откриване – 14 май

ЮНИ – СЕПТЕМВРИ

ПОЛЪХ ОТ СТАРИЯ ШУМЕН

Посветена на **1330** годишнината от създаването на Дунавска България. С материали от фонда на РИМ – Шумен е възстановена шуменската улица „Арастянска" от края на XIX и началото на XX в. Експонираните хотелска стая, адвокатска кантора, шивашко ателие, книжарница, аптека и кафене носят „Полъх от стария Шумен"

Откриване – 29 юни

НОЕМВРИ 2011 г. – ЯНУАРИ 2012 г.

ОГНЕСТРЕЛНО ОРЪЖИЕ ОТ ФОНДА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН (XVIII–XX В.)

Урежда се във връзка с 30 годишнината от откриването на постоянна експозиция в новата сграда на Историческия музей в Шумен. Със свои експонати в изложбата участва и Гарнизонен военен музей – Шумен

Откриване – 9.ноември

МРАМОРНО ФОАЙЕ II етаж

МАЙ – ЮНИ

МАДАРСКИЯТ КОННИК – СИМВОЛ НА ИСТОРИЧЕСКОТО МИНАЛО И ЕВРОПЕЙСКОТО БЪДЕЩЕ НА БЪЛГАРИЯ

ОДК – Шумен отчита резултатите и експонира в залите на РИМ – Шумен наградените творби за 2011 г. от Националния конкурс със същото заглавие.

Откриване – 13 май

ЮНИ – СЕПТЕМВРИ

1330 ГОДИНИ ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

Изложба с творби на ученици от СОУ „С. Доброплодни” от класа на В. Петрова

ДЕКЕМВРИ 2011 – ЯНУАРИ 2012

ПРИЛОЖНОТО ИЗКУСТВО В НАРОДНИТЕ ОБИЧАИ ОТ КОЛЕДА ДО ВАСИЛЬОВДЕН

Изложба с наградени творби от Регионалния конкурс на ОДК на същата тема. Отчитане на конкурса и награждаване на отличените.

Откриване – 21 декември

УЧАСТИЕ НА РИМ – ШУМЕН В ИСТОРИЧЕСКАТА СЕДМИЦА, ОРГАНИЗИРАНА ОТ ОБЩИНА ШУМЕН ПО ПОВОД 1330 Г ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА ДУНАВСКА БЪЛГАРИЯ

7 МАЙ

Изнесени експозиции в 4 шатри:

КАВРЪКОВОТО КАФЕНЕ

ПАНАЙОТ ВОЛОВ. Бунтовникът от Шумен

ДОБРИ ВОЙНИКОВ. Родоначалник на българската драма и театър

ЛАЙОШ КОШУТ. Виден унгарски държавник и революционер

2012 г.

МРАМОРНО ФОАЙЕ I етаж

ФЕВРУАРИ – МАРТ

ОТ НАХОДКАТА ДО ВИТРИНАТА

Традиционна изложба с артефакти от археологическите разкопки на специалисти от РИМ – Шумен през 2011 г. в с. Иваново, с. Живково, с. Хърсово, с. Златар, Кабиюк, НИАР „Мадара" – м. Кирека, с. Средня, НИАР „Плиска"

Откриване – 8 февруари

МАРТ – МАЙ

ГОСТУВА ЕВКСИНОГРАД. ВЕЩИ НА ЦАРСКИТЕ ФАМИЛИИ

За първи път извън резиденция Евксиноград се показват части от колекции – дарове от Европа и България, на царските фамилии Батенберг и Сакс-Кобург Гота

Откриване – 9 март

АПРИЛ – МАЙ

ВЕЛИКДЕНСКИ ПИСАНИ ЯЙЦАОТ ЧЕПИНСКИЯ КРАЙ

Гостува Исторически музей Велинград с образци на великденски яйца изписани чрез восъчна техника от България и чужбина, с акцент на тези от Чепинския край. На откриването майсторката на писани яйца прави демонстрация и обучение във восъчна техника, а посетителите могат да опитат да украсят свое яйце. Всеки ден до Великден работи детска работилница за украсяване на яйца.

Откриване – 3 април

МАЙ – НОЕМВРИ

ДЕТСТВО МОЕ

Изложбата представлява заключителен етап на обявената предварително дарителска акция за събиране на детски играчки. Откриването е в Нощта на музеите и включва детски празник с игри, забавления, състезания, изненади за децата на Шумен и връчване на актове за дарение на участниците в дарителската акция.

Откриване – 19 май

ДЕКЕМВРИ 2012 – ЯНУАРИ 2013

ДАРИТЕЛСТВОТО – ЕДНА ОТКОЛЕШНА ТРАДИЦИЯ НА БЪЛГАРИТЕ

Дарения постъпили във фонда на РИМ – Шумен през 2012

Откриване – 4 декември

МРАМОРНО ФОАЙЕ II етаж

МАЙ – ОКТОМВРИ

МАДАРСКИЯТ КОННИК – СИМВОЛ НА ИСТОРИЧЕСКОТО МИНАЛО И ЕВРОПЕЙСКОТО БЪДЕЩЕ НА БЪЛГАРИЯ

Национален конкурс и изложба с наградените творби организирани от ОДК – Шумен.

Откриване – 17 май

ОКТОМВРИ – ДЕКЕМВРИ

100 ГОДИНИ ОТ БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

ДА – Шумен и РИМ – Шумен експонират документи, снимки, оръжие и др. материали свързани с Балканската война

Откриване – 25 октомври

ДЕКЕМВРИ 2012 – ЯНУАРИ 2013

ПРИЛОЖНОТО ИЗКУСТВО В НАРОДНИТЕ ОБИЧАИ ОТ КОЛЕДА ДО ВАСИЛЬОВДЕН

Изложба с наградени творби от XVI регионален конкурс на ОДК на същата тема. Отчитане на конкурса и награждаване на отличените сурвакници, картички, пана, кукли и др.

Откриване – 17 декември

ЗАЛА „СЪКРОВИЩНИЦА"

19 МАЙ

ОТКРИВАНЕ НА ОБНОВЕНАТА ЕКСПОЗИЦИЯ НА ЗАЛА „СЪКРОВИЩНИЦА"

УЧАСТИЕ НА РИМ – ШУМЕН С МАТЕРИАЛИ В СЪВМЕСТНИ ИЗЛОЖБИ ЕКСПОНИРАНИ В ЧУЖБИНА

МАРТ – НОЕМВРИ

ЗЛАТНА ВИЗАНТИЯ И ОРИЕНТА

Изложбата е съвместен проект на използвания в наше време за уреждане на експозиции ренесансов замък Шалабург (Австрия), с римо-германския централен музей в Майнц. Шуменският регионален исторически музей представя матрицата-печат на цар Петър I, елементи от сребърен колан от с. Велино, избрани съдове от сервиза от Крумовия дворец в Плиска.

Откриване – 31 март

КАЛЕНДАР НА ВРЕМЕННИТЕ ИЗЛОЖБИ В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН 2013 г.

Северина Йоргова

МРАМОРНО ФОАЙЕ I ЕТАЖ

26 ФЕВРУАРИ – 30 АПРИЛ

ХЛАДНО ОРЪЖИЕ ОТ ФОНДОВЕТЕ НА МУЗЕЯ (XVIII–XX в.)

Изложбата е посветена на 135 години от Освобождението на България от турско робство и 100 години от Балканските войни, водени от държавата за Национално обединение. Експонираното хладно оръжие – ятагани, инженерни ножове (тесаци), парадни и бойни саби (кавалерийски и пехотни), щикове и кортици датират от XVIII–средата на XX в.

1–31 МАЙ

ВАРНЕНСКИ ХАЛКОЛИТЕН НЕКРОПОЛ

Гостуваща изложба на Регионален исторически музей – Варна. Представени са украшения от най-старото обработено технологично злато в света, гривни и нанизи от мъниста, пластини за ножове от кремък, длето и тесли от камък, каменни брадви, брадва-скиптър и игла от мед.

18 МАЙ–17 ЮНИ

100 ГОДИНИ СЛАДКИ СПОМЕНИ

В Нощта на музеите гостуват „Захарни заводи", гр. Горна Оряховица. Показани са творби на съвременното изкуство, изработени от емблематични захарни изделия – локум, вафли, бучки захар, теменужки, лукчета.

18 ЮНИ–31 АВГУСТ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ РАЗКОПКИ ПРЕДИ ЕДНА МАГИСТРАЛА

Включва материалите от проучванията на екипите, разработили пет археологически обекта във времето 06.08.2012–08.09.2012 г., 14.10.2012–01.12.2012 г. и 12.04.2013–22.05.2013 г. Находките са от селища и некрополи от късната бронзова епоха, елинистическия и римския период, ранното и късното средновековие.

12–25 АВГУСТ

ЛЕТЕН МУЗЕЙ

Като част от специалната програма за децата-гости на музея, е уреден кът

с предмети от миналия XX век. Експонирани са грамофони и касетофони, сметачни и пишещи машини, радио и фотоапарати, с които малките посетители се запознават.

18 СЕПТЕМВРИ–25 ОКТОМВРИ

ОТМИНАЛО НАСТОЯЩЕ – КОЛЕКЦИЯ ПОДАРЪЦИ НА ТОДОР ЖИВКОВ Гостува Исторически музей – Правец. Представени са подаръците, получавани от държавния глава на България в продължение на повече от три десетилетия. Колекцията включва картини, сувенири, статуетки, маски, произведения на изкуството и народните занаяти, макети на известни недвижими културни ценности, копия на антични предмети от цял свят.

27–29 СЕПТЕМВРИ

НЕДЕЛНА ЗАНАЯТЧИЙСКА РАБОТИЛНИЦА Занаятчийски демонстрации на грънчарство, ножарство, плетене с беленица, мутафчийство и шекерджийство на майстори от АЕК „Етър". Занаятчии от Регионалната занаятчийска камара и ученици от Общински детски комплекс демонстрират рисуване на стъкло, дърворезба, макраме.

1–29 НОЕМВРИ

ВЕРА АНТОНОВА – ЩРИХИ ОТ ЖИЗНЕНИЯ И ТВОРЧЕСКИ ПЪТ НА АРХЕОЛОГА

Документална и археологическа изложба съвместно с Държавен архив – Шумен и Археологически музей – Велики Преслав. Експонирани са биографични документи, документи от Научния архив в РИМ – Шумен и от личния архив на Антон Антонов, културни ценности от археологически обекти в Мадара, Плиска, Преслав, аула на хан Омуртаг и Шуменската крепост.

14–27 ОКТОМВРИ

ИЗЛОЖБА НА ЕКЗОТИЧНИ ЖИВОТНИ

Посетителите могат да видят колекция от 40 от най-опасните влечуги на света – тайпан, черна и зелена мамба, кобра, питон, анаконда, гърмяща змия, паяци, скорпиони, игуани и др. Организира се от Тракийското херпетологично дружество в Хасково.

5 НОЕМВРИ–31 ДЕКЕМВРИ

МУЗЕЕН ДЕТСКИ КЪТ „ОТКРИЙ КАКВО УМЕЕШ"

Гостува АЕК „Етър" Мобилни конструкции позволяват на децата да се потопят в света на занаятите, да изпробват своите умения, да творят и чрез игри и забавления да усвоят знания за българските традиции.

19 НОЕМВРИ

АРХЕОЛОГИЯТА ЗАД КАДЪР

„Жива" изложба, която създават малките посетители, докато си играят на археология. Те могат да седнат на работното място на истински археолог, да проведат археологически разкопки, да „намерят" и „сглобят" счупени

съдове, да подредят пластовете на древен обект и да „датират“ находки. Това е съвременен подход, който се прилага в много световни музеи. Авторите на изложбата – Весела Герчева и Богдан Атанасов от Департамент Археология в Нов български университет – представят по нестандартен начин резултатите от работата на археологическа експедиция „Струма 2009/2010”. „Археологията зад кадър“ е изложба-игра, реализирана с подкрепата на фондация „Америка за България“ и фонд „Научни изследвания“ към МОМН и ще остане в залите на РИМ – Шумен.

2–29 ДЕКЕМВРИ

КОЛЕДНО ИЗЛОЖЕНИЕ БАЗАР С АРТ РАБОТИЛНИЦА

Съвместна проява на РИМ – Шумен и Регионалната занаятчийска камара. Включва работилници по дърворезба, работа с грънчарско колело, рисуване върху предмети от стъкло, плетива, кукли в национални носии, изработване на миниатюрни мебели от дърво, коледни сувенири, както и сувенири с български народни мотиви, представяне на пана и техника на мозайка, изработване на пана от камък, моделиране със студен порцелан и декупаж.

4 ДЕКЕМВРИ 2013 – 10 ЯНУАРИ 2014 г.

РЕЛИКВИТЕ НА КАЛИАКРА

Гостува Исторически музей – Каварна. Включени са 250 от знаковите находки, открити при археологическите проучвания на столицата на Добруджанското деспотство през последните 10 години. Автор на изложбата е доц. д-р Бони Петрунова.

МРАМОРНО ФОАЙЕ II ЕТАЖ

5 МАРТ–16 МАЙ

СПАСЕНИЕТО

Документална фотографска изложба, посветена на 70-годишнината от спасението на българските евреи. Показани са снимки и документи от настъплението на нацизма в Германия през 1933 г., „Кристалната нощ” през 1938 г., проявите на антисемитизъм в България и приемането на Закона за защита на нацията. Описано е и участието на шуменци в спасението на евреите у нас.

17 МАЙ–26 ЮНИ

V НАЦИОНАЛЕН КОНКУРС „МАДАРСКИЯТ КОННИК – СИМВОЛ НА ИСТОРИЧЕСКОТО МИНАЛО И ЕВРОПЕЙСКОТО БЪДЕЩЕ НА БЪЛГАРИЯ”

Организатор – Общински детски комплекс. Изложбата включва отличените творби на учениците, участници в конкурса, които чрез изкуство изразяват историческата памет на своя народ.

27 ЮНИ–8 ЮЛИ

СПОМЕНИ ОТ СТАРИЯ ШУМЕН

Състои се от информационни табла, показващи историята на града в периода

от 1878 до 30-те години на XX век. Сред застъпените основни теми са събития, случили се в Шумен още от периода на българското Възраждане за първи път в национален мащаб, здравеопазване, образование, икономика – занаяти и фабрично производство, военно дело, забавления и др. Посветена на 109 годишнината от създаването на музей в Шумен.

9–31 ЮЛИ

ИСТОРИИ ОТ ИЗРАЕЛ – ФОТОГРАФСКО ПЪТЕШЕСТВИЕ ПРЕЗ ДУШАТА НА ЕДНА НАЦИЯ

Изложбата включва моменти, уловени от обектива на водещи израелски новинарски фоторепортери и документални фотографи и е част от цикъл изложби, които са водещо събитие от културния календар на Израел.

1–29 НОЕМВРИ

СВЕТИЛО БЪЛГАРСКО – ОБРАЗОВАНИЕТО В КОТЕЛ XVIII–XX ВЕК

Гостува Исторически музей – Котел. Изложбата разкрива учебното дело през Възраждането, представени са личности с принос за българското образование.

ЗАЛА „СЪКРОВИЩНИЦА”

5 ЮНИ–31 ЮЛИ

РОГОЗЕНСКО СЪКРОВИЩЕ

Гостува Регионален исторически музей – Враца. Експонирана е част от най-голямото тракийско съкровище, откривано по земите ни. Съдовете са от висока проба сребро, някои – с позлата, изобразени са религиозни и митологични сцени.

22 АВГУСТ–15 ОКТОМВРИ

СЮЖЕТИ ОТ ЕГИПЕТ – НАХОДКИ ОТ БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ

Съвместно с Национален археологически институт с музей към БАН, Регионален исторически музей – Варна, Исторически музей – Балчик и Исторически музей – Поморие. В изложбата са представени глава на мумия, плочки с клинопис, бронзови статуетки на египетски божества, глинен съд с изображение на бога-слънце Амон Ра и др.

21 ОКТОМВРИ 2013 г. – 16 ЯНУАРИ 2014 г.

ДОЛИНАТА НА ТРАКИЙСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ – 20 г. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ст.н.с. Г. КИТОВ В КАЗАНЛЪК

Гостува Исторически музей „Искра”, гр. Казанлък. Изложени са произведения на тракийската торевтика, открити в Малката могила, Голямата Косматка, могилите Оструша и Долно Изворово, както и некропола Деветте могили.

СПОМЕН ЗА ЕДНО СЪКРОВИЩЕ
(24 КАРАТА ЧЕСТНОСТ)

Женя Жекова

Точно преди 25 години две момичета на осем и десет години срещат съдбата си. За добро или лошо тя променя живота им. Още на другия ден те вече не са просто Валя и Ивелина, а откривателките на съкровище!

Привечер на 30 април 1988 г. Валя Георгиева и Ивелина Иванова играят около разрушените и подготвени за събаряне стари къщи на ул. „Петър Делян". Навеждат се да търсят парчета мазилка, с която чертаят и рисуват по асфалта. Докато ровят сред отломките от тухли и керемиди в скута им буквално се изсипват златни и сребърни монети. Момичетата започват да разравят счупените керамични парчета, част от гърнетата, в които са били вложени парите. Успяват да изровят почти всички монети от находката. Напълват джобовете си и веднага, без всякакво колебание, се отправят към Районното управление на МВР. Там, пред смаяните погледи на дежурните милиционери, двете момичета изсипват намереното от тях съкровище. Веднага са изпратени екипи от специалисти-археолози на мястото, където е открито съкровището. На другия ден Валя и Ивелина вече не са просто ученичките от Първо основно училище, а откривателките на съкровището от ул. „Петър Делян".

Споменът за намирането на съкровището е все още ясен в съзнанието им. Спомнят си всяка подробност. Разказват въодушевено, но и с малко тъга в очите. След откриването започва техният „звезден" период. Непрекъснато са търсени от журналисти, канени са в телевизионни предавания в София. Най-яркият им спомен е от Международната детска асамблея провела се през месец юли 1988 г. По-късно посещават и Съветския съюз. С тези спомени те никога няма да се разделят.

Скоро след това техният подвиг е забравен. Най-вече поради факта, че идва 1990 г. носеща не само промяна, но и тотален срив на духовните ценности. След 1988 г. те повече не са потърсени и днес като че ли са забравени.

Техните имена вероятно не са произнасяни оттогава. Те нямат късмета на тримата братя Дейкови да бъдат откривателките на най-импозантното златно съкровище у нас – Панагюрското. Но имат едно огромно преимущество – когато намират находката са деца, с чисто съзнание, с отлично възпитание и както се вижда вроден патриотизъм. От краткото ми общуване

с двете мога да заяви, че днес тези техни качества са все още запазени.

До момента, в който бяха издирени отново, са смятали, че съкровището е отнесено в София. Допускали са, че вече никога няма да бъдат потърсени от музея. Затова получавайки писмата, с които бяха поканени да посетят РИМ – Шумен предизвикват в тях огромно вълнение. Срещата ни с тях беше вълнуваща. А също и срещата между самите тях. Съдбата ги беше разделила още същата година, в която откриват съкровището. Първа в музея дойде Ивелина и след като се представи с думите „Аз съм Ивелина" веднага попита: „Открихте ли Валя?".

Споменът за откриването на съкровището бе съпреживяван заедно с Валя и Ивелина в РИМ – Шумен, вечерта на 29 април 2011 г. Присъстваха ученици от СОУ „Панайот Волов" – училището, в което са учили самите Валя и Ивелина, от НУ „Илия Р. Блъсков" и Професионалната гимназия по икономика в град Шумен. Специални гости бяха и Васил Илиев Мечков, Тодор Дечков Василев, Валентин Атанасов Великов – тогава на работа в РПУ на МВР – Шумен. Присъства и журналиста Иван Серафимов – пръв отразил събитието в местния вестник „Шуменска заря". Така всеки един участник в събитията отпреди двадесет и три години разказа своята история за откриването на съкровището от улица „Петър Делян". Накрая Валя и Ивелина гордо позираха пред витрината с намереното от тях съкровище.

Сигурна съм, че нито една от двете не е успяла да заспи същата вечер. Така, както не са мигнали и в последната априлска нощ преди двадесет и три години.

В мен остана запечатан последният въпрос, който журналист зададе в края на тържеството: Какво биха направили, ако сега открият отново съкровище? Отговорът и на двете беше: „Ще го предадем отново!".

Тези техни думи идват като подкрепа на заглавието, под което излиза материалът за откритото през 1988 г. от двете деца съкровище в местния вестник „Шуменска заря". Журналистът Иван Серафимов озаглавява статията си *24 карата честност*!

На 29 април споменът за съкровището от улица „Петър Делян" двадесет и три години по-късно отново заблестя с 24 каратова честност!

Ивелина и Валя
пред съкровището

ОБНОВЕНАТА ЗАЛА „СЪКРОВИЩНИЦА” ОТНОВО ОТВОРИ ВРАТИ

Женя Жекова

В Европейската нощ на музеите – 19 май 2012 г. зала „Съкровищница” отново отвори врати за своите посетители. Портите на трезора символично бяха охранявани от български вòйни, които малко преди полунощ освободиха дверите към Съкровищницата на музея. Замислена и изпълнена като място, в което да бъдат изложени най-ценните артефакти от фондовете на РИМ – Шумен, залата бе открита през месец май 1998 г. В рамките на една календарна година залата бе обновена, но без да се нарушава основната концепция на експозицията. Реновирането се изразяваше в експонирането на нови, непоказвани до момента материали, а също и в техническо модернизиране на средата, в която те са поставени.

Експонираните тук предмети са изработени предимно от благородни материали, а датировката е в широкия времеви диапазон от X в.пр.Хр. до XIX в. Представянето на голяма част от материала е под формата на колекции. Само тук могат да бъдат видени най-голямата сфрагистична (колекция от печати) сбирка от оловни печати в България; единствената колекция от щампи и матрици от античната епоха; нумизматична колекция, хладно и огнестрелно оръжие и още много други предмети представляващи частица от богатото минало на шуменския край.

Новите акценти, които могат да бъдат видени са придобити в близките години и до този момент не са били експонирани.

Попълнена е колекцията от щампи, матрици и печати от епохата на античността. Експониран е нов сребърен накитен комплект от I в.пр.Хр. – I в., включващ нагръдни плочи, фибули, апликации, произхождащ от Шуменско. Към тях могат да бъдат добавени и няколко релефни плочи от римски ризници, антична фибула от бронз с позлата и ниело с изображение на човешки лица.

Важен акцент в обновената експозиция на зала „Съкровищница” са гробните находки от Кабиюк и Дивдядово, открити при археологически разкопки на Регионален исторически музей – Шумен. Двата комплекса представляват богати прабългарски гробове от VIII в., принадлежащи на предс тавители на военната аристокрация. Включват керамични съдове, оръжие,

накити и елементи от конска сбруя, изработени от благородни метали и бронз. Изключително важни са четирите комплекта метални елементи от ранносредновековни български колани, които заедно с находката от Велино, предизвикват сериозен международен интерес и извеждат Регионален исторически музей – Шумен на едно от първите места в България по богатство на подобен род колекции.

Посетителите вече могат да видят и макет-реконструкция на комплекта от накити, носени от българските знатни жени през късното средновековие (XII–XIV век). Включените оригинални образци са пропендули, обеци-наушници, пръстени, апликации и тока от колан, преносима (нагръдна) иконка. Двете масивни сребърни гривни, включени в реконструкцията, освен естетическа и научна стойност, имат важно значение за историята на Регионален исторически музей – Шумен – това са първите два експоната във фонд „Средновековна археология", открити през далечната 1892 год. от проф. Васил Златарски при разкопки на двореца във Велики Преслав.

Към сфрагистичната колекция са добавени нови екземпляри, както и технологични материали, съпътстващи процеса на подпечатване на кореспонденцията. Акцентът тук е половинката от подпечатващата част на булотирион, с която музеят се сдоби наскоро. До този момент от България са известни само два булотириона. Така нагледно представеният производствен цикъл по подпечатването на самата кореспонденция вече доби завършен вид – бронзов калъп за отливане на оловни ядра, самите ядра, булотирион, моливдовули.

Зала „Съкровищница" приюти и едно позабравено съкровище. През месец април 1988 г. бе открито и доброволно предадено едно от последните големи съкровища у нас. Близо 25 години след намирането му, то бе отново изложено, а събитието отново предизвика широк отзвук сред шуменската общественост, което доведе до решението за неговото постоянно експониране в обновената зала. Представено в отделна витрина, съкровището от улица „Петър Делян" веднага се превърна в една от притегателните точки в залата.

Днес обновената зала „Съкровищница" отново разказва на своите посетители историята със значимите артефакти експонирани в нея.

ЕКСПОНИРАНЕ НА КЪСНОРИМСКА ПЕЩ, ОТКРИТА ПРИ СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ ПО ТРАСЕТО НА АМ „ХЕМУС”

Станимир Стойчев

Разкриване на пещта

При проучванията на Обект 2 по трасето на Автомагистрала „Хемус” в участък – Шумен бе разкрит център за производство на битова керамика от втората половина на IV в. Като конструкция откритите пещи могат да се отнесат към еднокамерните такива с централен стълб. В шуменския регион подобни са регистрирани край с. Пет могили, с. Мадара и гр. Шумен. Една от пещите бе запазена около

Експониране пред сградата на музея

90%. Предвид този факт, Комисия от Министерството на Културата предписа демонтиране на структурата от терена и нейното експониране. Това бе добра възможност за обогатяване лапидариума на РИМ – Шумен с паметник от такава величина. След необходимото укрепване и опаковане, през ноември 2012 г., пещта бе вдигната от трасето на магистралата и през лятото на 2013 г. след консервационна и реставрационна обработка бе експонирана от източната страна на Шуменския музей.

ИЗЛОЖБА „ЗЛАТНА ВИЗАНТИЯ И ОРИЕНТА”

Нина Диянова

Изложбата бе представена в периода 31 март – 04 ноември 2012 в Замъка Шалабург, Австрия, който е един от най-красивите ренесансови замъци, северно от Алпите. Издигнат през XI век, той е сред най-добре запазените образци на средновековното строителство в тази част на Европа и международно известен изложбен център.

„Златна Византия и Ориента” е съвместен проект на Римо-германския централен музей в Майнц, Института за византийски изследвания на Австрийската академия на науките и Шалабург. Неин куратор е проф. Фалко Дайм, чийто увлекателен поглед към историята открива съвършено нова перспектива на днешна Европа. На обща площ от 1 300 квадратни метра присъстват 400 изключителни предмета от колекциите на големите европейски музеи. Със свои материали участват музеи от България, Германия, Гърция, Италия, Холандия, Австрия и Унгария. Шуменският регионален музей представи матрицата-печат на цар Петър I, елементите от колан от с. Велино, както и избрани съдове от сервиза от Крумовия дворец в Плиска.

Изложбата обхваща периода от основаването на Константинопол през 330 година до завладяването на града от османците през 1453 г. и показва важността му като икономически и културен център на Източното Средиземноморие. Тя подчертава ролята на Византийската империя на един културен посредник между Изтока и Запада и дава на посетителите възможността да се насладят на византийското изкуство и култура. Представя великолепни, емблематични предмети на изкуството и лукса, но също така и на ежедневието на жителите на мултиетническата империя.

Дори преди да влязат в ренесансовия замък, посетителите могат да видят експонирана във вътрешния двор функционираща реконструкция на византийска машина за рязане на камък с водно захранване от началото на

Замъкът Шалабург. Фото: Н. Диянова

VII век, чийто модел е намерен в Ефес.

Отправна точка на изложбата е византийска тронна зала. Сред акцентите са златното съкровище от Преслав, което е за първи път в Австрия, много свидетелства на това, че „Златна Византия“ е люлката на православното християнство, както и моделът на византийски военен кораб – Дромон, сочещ Византия и като военноморска сила.

Не е подминато и културното влияние на византийското изкуство върху Виенския сецесион с представянето на художника-икона за Австрия Густав Климт.

Матрицата-печат на цар Петър I. Фото: Н. Диянова

Късометражни филми осигуряват поглед в текущи проекти за научни изследвания, аудио станции показват на посетителите исторически документи, свързани с конкретния контекст, а 3D реконструкции дават ярка картина на този значим исторически период и илюстрират какво означава да живееш във Византия.

В заключение може да се каже, че „Златна Византия и Ориента“ е изложба, ориентирана към цялото семейство със съчетанието

Реконструкция на машина за рязане на камък. Фото: Н.Диянова

от уникални предмети и интерактивна програма, доближаваща всеки до реалността – Византия.

„КРЕДО…” –
по пътя на християнството в Европа

Панайот Антонов

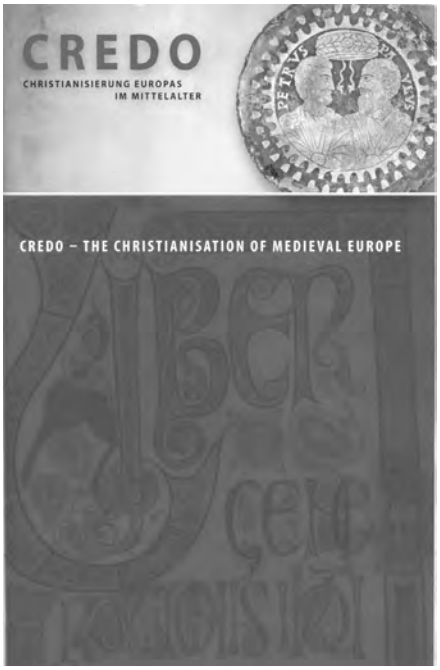

От 26 юли до 3 ноември 2013 г. Регионален исторически музей – Шумен участва в голяма международна изложба със свой експонат от фонд „Средновековна археология”. Откритият в началото на XX в. на Шуменската крепост каменен блок с кирилски надпис „ОСТРО БОГОIN” е изложен в залите на Музея в императорския дворец в град Падерборн, Германия. Изложбата е под надслов „КРЕДО – християнизацията на Европа през Средновековието” и е посветена на 1700-годишнината от Миланския едикт на римските императори Константин I Велики и Лициний, с който християнската религия е призната за равноправна на старите езически култове в Империята. Концепцията на авторите е да представят не толкова християнската цивилизация на Европа, колкото изключително динамичните и своеобразни периоди на покръстване и противоборство между старите вярвания и новата религия в различните райони на континента. Мястото на изложбата не е избрано случайно – с историята на град Падерборн са свързани две известни събития от управлението на Карл Велики. През 773 г. той разбива саксите

езичници в битка в района на съвременния град и ги принуждава да отсекат свещеното си дърво Ирминсул, което вероятно се намирало в Тевтобургската гора. След това построява своя резиденция в Падерборн, където през 799 г. посреща папа Лео III и започва преговорите за провъзгласяването му за император.

Изложбата е организирана в три обширни експозиции в три от музеите на града – Императорския дворец, Църковния музей на Диоцеза и Градската галерия. Мото на трите експозиции са три известни библейски цитата – LUX MUNDI (светлината на света), IN HOC SIGNO (с този знак), QVO VADIS (къде отиваш). Проследен е пътят на християнството от началните му заченки в градовете на Римската империя до покръстването на балтийските племена през XV в. От ирландските монаси мисионери до Св. Ото от Бамберг и мъчителното покръстване на славяните около Елба и Одер. От дървените църкви на Скандинавия до съкровищниците на базиликите във Венеция. Експозицията в Градската галерия е посветена на спомена за покръстването на Европа в изкуството на Ренесанса, Просвещението, Романтизма до наши дни. Сред най-интересните експонати са находки от ранохристиянските катакомби в Рим, множество изображения на апостолите Петър и Павел в различен стил и върху различни материали, скулптури на императорите Константин Велики, Констанс и Теодосий II, лист от Сребърната библия на готите, златният диск от Лимонс, Франция, части от съкровищата от Уотър Нютън и Сатън Хоу, Англия. Представена е и погребалната плащеница на Карл Велики от ротондата в Аахен, Германия, както и находки от богати франкски, саксонски, славянски и маджарски гробове от епохата на Каролингите и Отоните.

Специално място е отредено на покръстителските мисии на Византийската империя в Източна Европа. В този контекст е представен и шуменският експонат – носещ върху себе си новата християнска, кирилска писменост на българското царство от края на IX–началото на X в., и отгласи от старата езическа военна титулатура на ханството от VII–IX в. Каменният блок е подреден заедно с експонати от Археологическия музей във Велики Преслав, сред които е и световноизвестната огърлица от Преславското златно съкровище от X в. Експониран е и препис от XVI в. на „Отговорите на папа Николай на въпросите на българите" – един от значимите извори за покръстването на средновековна България. Други находки от Източна Европа, предизвикващи сериозен интерес, са два златни съда от съкровището от Наги Сент Миклош, Унгария, огърлиците от Киев и Сахновка, сребърната купа с изображения на музиканти от Чернихив, Украйна, каменният славянски идол от Збруч, Полша.

Образците на българската средновековна култура са изложени в престижната компания на над 600 паметника от цяла Европа, сред които артефакти, документи и книги от колекциите на Британския музей, Националната

библиотека в Париж, дворците Белведере във Виена, Музея на Ватикана, Съкровищницата към базиликата Сан Марко във Венеция, Националните музеи на Полша, Украйна, Швеция, Норвегия, Дания, хранилищата на десетки манастири, архиви, библиотеки, университети, музеи във Франция, Германия, Италия, Ирландия, Шотландия и т.н.

Дизайнерското оформление и техническото изпълнение са на много високо ниво. Във въвеждащата зала е разположен макет на каменен кладенец, в който холограмно изображение на Константиновия кръст и Христовите инициали посреща посетителите. Всяка подтема от експозициите започва с висящи, полупрозрачни транспаранти, върху които са показани знакови находки, отпращащи към различните райони на Европа. Много от паметниците са експонирани в специално аранжирани за тях кътове. Подходящите фон и осветление – забулен в мъгла горски пейзаж, снимка от брегoвете на Северно море, ниша в почерняла, издраскана стена и т.н., въвеждат посетителя в средата, в която са произведени, използвани или открити артефактите. Специално за изложбата са изработени клипове с 3D-реконструкции на бойния строй на маджарската конница, резиденцията на Карл Велики в Падерборн, ранносредновековните славянски укрепени селища Микулчице в Чехия и Познан и Гниежно в Полша.

Към изложбата е подготвен каталог в два обширни тома. Изданието е на немски език, луксозно изработено, с множество исторически карти и качествени цветни изображения. Първият том включва есета посветени на християнизацията на отделните райони на континента. Вторият том е същинският каталог, където експонатите са представени със снимка, описание и място на откриване и съхранение, кратка рубрика и библиографска справка. Автор на рубриката за шуменския експонат е Георги Майсторски. Библиотеката на Регионален исторически музей – Шумен притежава два екземпляра от това ценно издание.

На 26 юли, в готическата катедрала на Падерборн изложбата бе открита от бундеспрезидента на Германия Йоаким Гаук. На това събитие присъстваха и специалисти от музеите в Шумен и Преслав.

Съобщение-пътепис за изложбата и в:

Жекова, Ж., Антонов, П. „КРЕДО – християнизацията на средновековна Европа” – в. *Шуменска заря*, год.LXX, бр. 159 /12 040/ от 16 август 2013 год., с. 5.

НАЦИОНАЛНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ „ГРАДЪТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ” (ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ)

Женя Жекова, Панайот Антонов

От 31 октомври до 1 ноември 2013 г. в град Шумен се проведе Национална научна конференция „Градът в българските земи” (По археологически данни).

Конференцията е посветена на живота и делото на един от видните медиевисти в България – ст.н.с. Вера Янкова Антонова, и е най-значимата научна проява на РИМ – Шумен през 2013 г. Тя се проведе под патронажа на кмета на град Шумен – г-н Красимир Костов.

Научни ръководители на конференцията са проф. д. и. н. Иван Йорв данов и доц. д-р Павел Георгиев от шуменския филиал на НАИМ при БАН – София. Деловата работа на научния форум протече в две секции – в Лекционната зала на РИМ – Шумен и в Кръглата зала на Регионалната библиотека „Стилиян Чилингиров”. Тематичните направления на конференцията са: *От топос към урбанизация; Пари, комуникации, стоки; Градът и прилежащото му пространство; Култура, религия, слово.*

На научната конференция се изнесоха 51 доклада, представени от специалисти археолози, историци и нумизмати от цялата страна. След официалното откриване, конференцията започна с доклад на доц. д-р Дочка Владимирова-Аладжова, която дълги години е част от екипа на проучвателката на Шуменската крепост – „За Вера Антонова – живот отдаден на археологията”. Спомени за майка си, за Шумен, за музея и за дългите месеци на разкопки разказа и синът на Вера Антонова проф. д. ф. н. Антон Антонов.

В първото направление „*От топос към урбанизация”* доклади изнесоха: **гл. ас. д-р Светлана Венелинова (РИМ – Шумен),** Развитие на селищната система през праисторическата епоха по горното течение на река Голяма Камчия; **доц. д-р Явор Бояджиев (НАИМ при БАН – София),** Селищна могила Юнаците – началото на градоустройството в Европа; **проф. д. и. н. Васил Николов (НАИМ при БАН – София),** Праисторическият град Провадия-Солницата; **гл. ас. Игор Лазаренко (РИМ – Варна),** Скитите в Малка Скития (днешна Добруджа) около средата на I в. пр. Хр. От градовете към степта; **гл. ас. д-р Илиян Боянов (НБУ),** Функции на

емпориите в римска Тракия; **Никола Русев (ИМ – Попово),** Ковачевско кале в периода на варварските нашествия в края на IV и началото на V в. на юг от Долния Дунав; **д-р Тодор Балабанов, Пламен Славов (АМ „Велики Преслав"),** Ранен преславски аул; **Станимир Стойчев (РИМ – Шумен),** Средновековна крепост при с. Пет могили, Шуменско; **проф. д. и. н. Георги Атанасов (РИМ – Силистра),** Градището до село Цар Асен, Силистренско – от укрепено селище към градска агломерация; **проф. д. и. н. Стоян Витлянов (ШУ „Еп. К. Преславски),** Българското градско пространство през IX–X век; **доц. д-р Иван Джамбов, Румен Иванов (ПУ „Паисий Хилендарски"),** Селище, град или религиозен център (Според новите археологически проучвания край село Искра и село Драгойново, Първомайско); **Веселин Станков (ШУ „Еп. К. Преславски),** Средновековният град Цепина в XII–XIV в.

Във второто направление *„Градът и прилежащото му пространство"* докладите си представиха: **гл. ас. д-р Боян Думанов (НБУ),** Късноантичният град и готите; **гл. ас. д-р Янко Димитров (НАИМ при БАН – филиал Шумен),** Непубликувани данни за Плиска от археологическата документация на Вера Антонова; **доц. д-р Валери Григоров (НАИМ при БАН – София),** Следстолична Плиска: стратиграфски наблюдения на обект „Дворцов център – изток"; **Кремена Стоева (АМ „Велики Преслав"),** Новооткрита църква в аула до село Хан Крум, община Велики Преслав; **доц. д-р Стойчо Бонев (НАИМ при БАН – филиал Шумен),** Столицата Велики Преслав през X в. – не просто град, а агломерация; **Тонка Михайлова, Пламен Славов (АМ „Велики Преслав),** Нова сграда в Дворцовия център на Велики Преслав; **проф. д. и. н. Валентин Плетньов (РИМ – Варна),** Византийската крепост и град Варна (XI–XII век); **Светлозар Стоянов (НАИМ при БАН – филиал Шумен),** Инженерно-техническо документиране на „Обект 41" във Външния град на Плиска; **Мартин Вълчев,** Проблеми при картографирането на археологически обекти; **Аделина Пенева, Милена Андреева, Галина Цекова (ПГИ – Шумен, РИМ – Шумен),** Темата за „Стария град Шумен" в музейната дидактика на РИМ – Шумен; **гл. ас. д-р Женя Жекова (РИМ – Шумен),** Мястото на град Шумен в административната структура на средновековна България; **д-р Камен Станев, Елена Божинова (РАМ – Пловдив),** Новооткрита средновековна крепостна стена с порта в Пловдив; **гл. ас. д-р Деян Рабовянов (НАИМ при БАН – филиал В. Търново),** Жилищният квартал на Южната тераса на Трапезица в контекста на градоустройството на столичния Търновград; **гл. ас. д-р Евгени Дерменджиев (РИМ – В. Търново),** План и строителна периодизация на църква №8 в средновековната крепост на хълма Трапезица във Велико Търново; **проф. д. и. н. Хитко Вачев (РИМ – В. Търново),** Приемственост и промени в структурата на „Търновската Света" гора през епохата на османското владичество.

Третото тематично направление „*Пари, комуникации, стоки”* обхвана докладите на: **Янислав Тачев (ШУ „Еп. К. Преславски),** Монетосеченето на Дионисополис през къснокласическия и елинистическия период**; Владимир Беков (Държавен архив – Варна),** Нови щрихи в ранните тетрадрахми на Одесос от Александров тип**; гл. ас. д-р Мирослава Доткова (НАИМ при БАН – София),** Съкровище с монети на градските управи от Варненско**; Антон Карабашев (ИМ – Поморие),** Римски бронзови провинциални монети от археологическите проучвания на античния Анхиало в м. „Палеокастро”, град Поморие; **Светослава Филипова (РИМ – Кюстендил),** Монети от проучването на мартириума на епископската базилика в град Сандански**; доц. д-р Дочка Владимирова-Аладжова, (НАИМ при БАН – София),** Монетите от и на един град**; гл. ас. д-р Константин Константинов (ШУ „Еп. К. Преславски),** Пръстени от „Обект № 41” във Външния град на Плиска**; доц. д-р Стела Дончева (НАИМ при БАН – филиал Шумен),** Сребърни украси от центровете за производство на художествен метал в околностите на Преслав**; Йото Йотов (РИМ – Добрич),** Нова сборна находка от анонимни фолиси клас А-2, А-3 и клас В от средновековния Дръстър**; Стоян Михайлов (РИМ – В. Търново),** Колективна монетна находка от XIII в. от Велики Преслав**; гл. ас. д-р Иван Чокоев (РИМ – В. Търново),** Бисерна украса на средновековен текстил по археологически данни от България**; доц. д. изк. Константин Тотев, (НАИМ при БАН – филиал В. Търново),** Златен пръстен-печат на Теодора Торникина от фондовете на Националния археологически музей**; Невян Митев (Парк-музей на бойната дружба 1444 г. – Варна),** Монетното обръщение в средновековния български град в края на XIV–XV в. (по данни от Велико Търново, Ряховец, Шумен, Червен и Овеч)**; Елена Василева (НАИМ при БАН – София),** Накитите от градските некрополи. Сравнителен анализ**;**

В четвъртото направление „*Култура, религия, слово”* доклади представиха: **Атанас Атанасов (РИМ – Стара Загора),** Саркофагът и саркофаговидната гробница – гробни съоръжения в Южна България през късната желязна епоха V–I в. пр. Хр.; **Мария Камишева (РИМ – Стара Загора),** Антефикси от Августа Траяна; **Тихомир Тихов (РИМ – Шумен),** Още по въпроса за един паметник на косторезното изкуство от Шуменска крепост; **Георги Майсторски,** Отново за старобългарския кирилски надпис „ОСТРО БОГОIN”; **проф. д. и. н. Тотю Тотев,** Още за сенмурвите (куче-лисица) от преславската златна диадема; **доц. д-р Павел Георгиев (НАИМ при БАН – филиал Шумен),** „Плюска град” и „Шумен град” – езикова или историческа реалия?; **Диян Йосифов,** За един неизвестен надпис от с. Калугерица.

След заседанията на първия работен ден на конференцията участниците посетиха Шуменската крепост, където се прожектира филм за разкопките и историята на обекта. Членове на Национален клуб „Традиция” – клон

Шумен посрещнаха гостите с почетна стража и разположени по туристическия маршрут факли.

По време на конференцията участниците имаха възможност да посетят биографичната и археологическа изложба „Вера Антонова – щрихи от жизнения и творчески път на археолога”.

Предстои издаването на сборник с докладите от конференцията.

БИОГРАФИЧНА И АРХЕОЛОГИЧЕСКА ИЗЛОЖБА „ВЕРА АНТОНОВА – ЩРИХИ ОТ ЖИЗНЕНИЯ И ТВОРЧЕСКИ ПЪТ НА АРХЕОЛОГА“

Тихомир Тихов

През 2013 г. Регионален исторически музей – Шумен представи съвместно с Държавен архив – Шумен и Археологически музей – Велики Преслав биографичната и археологическа изложба „ВЕРА АНТОНОВА – ЩРИХИ ОТ ЖИЗНЕНИЯ И ТВОРЧЕСКИ ПЪТ НА АРХЕОЛОГА”. Името на Вера Антонова се свързва с опазване, проучване и популяризиране на културно-историческото наследство и развитие на музейното дело в Шуменски окръг. Подготовката и подреждането на изложбата се осъществява от отдел “Средновековна археология” при РИМ – Шумен.

Изложбата се реализира и е съпътстващо мероприятие към Националната научна конференция „ГРАДЪТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ (По археологически данни)“, посветена на живота и делото на ст.н.с. Вера Антонова.

В изложбата са експонирани оригинални биографични документи от ДА–Шумен, документи от Научния архив в РИМ – Шумен и от личния архив на Антон Антонов (син на Вера Антонова). Акценти в изложбата са и някои експонирани за пръв път културни ценности от археологически обекти в Мадара, Плиска, Преслав, аула на хан Омуртаг при с. Хан Крум и Шуменската крепост, свързани с научноизследователската работа на В. Антонова.

Археологически музей – Велики Преслав гостува за пръв път с откритите в погребения през 2004–2006 г. златни и позлатени накити от Готския епископски център в аула на хан Омуртаг до с. Хан Крум, Велики Преслав.

В рамките на Националната конференция при откриване на изложбата е представен за пръв път и част филма на проекта за дигитализиране на кинолентите от научния архив на ст.н.с. Вера Антонова под надслов „СТРАНИЦИ ОТ БЕЗСМЪРТИЕТО…” реализиран от РИМ – Шумен в партньорство със Студио Трима – ЕООД, гр. Шумен след спечелен конкурс и финансовата подкрепа на Общински фонд „Култура” при Община Шумен.

Изложбата е официално открита на 1 ноември 2013 г. от 17.30 часа в Мраморното фоайе на РИМ – Шумен и експонирана до 29.11.13 г.

Благодаря за помощта и насоките на колегите от РИМ – ШУМЕН, Археологически музей – Велики Преслав и Държавен архив – Шумен.

ПРОЕКТ „СТРАНИЦИ ОТ БЕЗСМЪРТИЕТО…“ ЗА ДИГИТАЛИЗИРАНЕ НА КИНОЛЕНТИТЕ ОТ НАУЧНИЯ АРХИВ НА СТ.Н.С. З.Д.К. ВЕРА АНТОНОВА

Тихомир Тихов

През 2013 г. Регионален исторически музей – Шумен и студио „ТРИМА“ представиха проекта „СТРАНИЦИ ОТ БЕЗСМЪРТИЕТО…” за дигитализиране на кинолентите от научния архив на ст.н.с. Вера Антонова, съхранявани в Средновековния фонд на РИМ – Шумен. Реализиран е от РИМ – Шумен (отдел “Средновековна археология” с ръководител Тихомир Тихов), в партньорство с Даниел Малев и Студио „Трима“ ЕООД, гр. Шумен. Проектът е одобрен и получи финансовата подкрепа на Общински фонд „Култура” при Община Шумен.

Проектът е една от инициативите в кандидатурата на гр. Шумен за европейска културна столица и се посвещава на ст.н.с. Вера Антонова, учен с богат творчески и жизнен път посветен на археологията и музейното дело в Шуменския край. Идеята за проекта възникна през последните години и във връзка с организирането на Националната научна конференция “ГРЪДЪТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ (по археологически данни)”, състояла се на 31.10 – 01.11.13 г.

Основната цел на проекта е дигитализиране на киноархива, включващ 11 бр. киноленти, запазване на научната информация за поколенията на електронен носител и придобиване на практически опит по прилагане на компютърните системи в музейната практика при опазване и съхраняване на киноархиви. Доброто съхранение на кинолентите и отличното им качество благоприятстваха и качественото им дигитализиране.

Кинолентите съхраняват филми с висока научна стойност, не само в регионален, но и в национален мащаб. Благодарение на ценните исторически сведения и уникалните кадри, чрез тях може да се проследи историята на Шуменския край от създаването на българската държава до времето след 1944 година. За появата им са дали своя принос учени и творци като Тончо Жечев, Румен Герчев, Тотьо Тотев, Вера Мутафчиева, Георги Джумалиев и Вера Антонова. Филмите са част от българската култура и кинематография в периода от 1966 до 1981 година.

Заглавията на филмите са:

1. „ПЛИСКА. Двеста години престолен град“ – 2 ленти, 2 части;

2. „ЗЛАТНИ СТРАНИЦИ. Велики Преслав“– 2 части;

3. „ШУМЕНСКАТА КРЕПОСТ“ – 2 части;

4. „СТРАНИЦИ ОТ БЕЗСМЪРТИЕТО“ – 4 ленти и 4 части

5. „БРАТЯ ШКОРПИЛ“(работно заглавие) – филм от 1 част посветен на живота и делото на братя Карел и Херман Шкорпил и българската археология, заснет и излъчен по Чехословашката телевизия (1976 г.).

Всички ленти са формат 35 мм с изключение на последната, която е във формат 16 мм. Кинолентите са продукция на „БЪЛГАРСКА КИНЕМАТОГРАФИЯ”, гр. София:

ДП „Обработка на филми“ – София

Кинематография на Народна армия;

КИНОЛЕНТА с работно заглавие “БРАТЯ ШКОРПИЛ” (формат 16 М) е продукция на Чехословашката телевизия.

Подобен проект на този етап не е реализиран в гр. Шумен и е иновация в музейната практика. Проектът е насочен към широката общественост, системата на образованието и подрастващото поколение, културни институти и научни среди. Целите с насоченост към целевите групи са популяризиране на богатата ни история и култура в регионален и в национален мащаб, а в бъдеще и пред чуждестранна публика. Важен аспект от перспективите за спечелване на проекта е партньорството с училища и университети с цел популяризиране на културно-историческото наследство и в бъдеще – работа в “Учебен музей” при РИМ – Шумен за придобиване на умения за разработване, предлагане и реализация на туристически продукт на културно-историческото наследство и развитие на образователни и информационни функции.

Развитието на технологиите и бума във видеоиндустрията дадоха възможност киноархива, останал далеч от аудиторията, да се върне към живот. Прехвърлени на дискове, филмите ще станат важен щрих от кандидатурата на Шумен за европейска столица на културата през 2019 година.

Официалното представяне на филма за проекта от дигитализираните киноленти се състоя на 22 ноември 2013 г. от 17.30 часа в Заседателната зала на РИМ – Шумен

МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ В ГРАД ЛИНЦ, АВСТРИЯ

Цветанка Бонева

От 4 до 6 октомври 2013 г. в град Линц се проведе конференция по експериментална и реконструктивна археология. Научният форум се организира от Европейската асоциация по експериментална археология EXAR, Германия. На престижният научен форум бяха изнесени над 50 доклада. Участваха учени от Австрия, Германия, Дания, Швейцария, Холандия, Румъния, Италия и България. Българските участници бяха представени от НАИМ при БАН София и филиалът му в гр. Шумен, Регионален исторически музей – Шумен, Институт за изследване на изкуствата София, Институт по физика на твърдото тяло.

Представителят на РИМ – Шумен Цветанка Бонева, изнесе доклад на тема "3 D реконструкция и дигитална визуализация на юга на Царския дворец във В. Преслав".

Докладите на участниците се отнасят до различни периоди от археологическото наследство на Европа и неговите прояви в отделни нейни региони. Част от презентациите третират въпроси от най-дълбока древност на Европейския континент свързани с материалната култура на обитателите му – жилища, поминък, занаяти, военно снаряжение, рудници и добив на метали.

Шуменските специалисти представиха реконструкция на архитектурно-градоустройствения силует на столицата В. Преслав през X век. Това е първи опит за визуализация и за максимално точно възпроизвеждане на действителния облик на българската столица. Реконструкцията се възприе от научния форум по експериментална археология (EXAR – Германия) и се радва на широк интерес. Идеята е тези форуми да продължат и в бъдеще и установените контакти да бъдат затвърдени.

Амбицията на тези прояви е да начертаят бъдещето на археологическите изследвания в експериментален и реконструктивен план.

МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ „КУЛТУРЕН КОРИДОР ВИА ДИАГОНАЛИС – КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ БЕЗ ГРАНИЦИ”

Северина Йоргова

От 3 до 6 октомври 2013 г. в градовете София и Белград се проведе Международната научна конференция „Културен коридор ВИА ДИАГОНАЛИС – Културен туризъм без граници”. Нейни организатори бяха катедра „Туризъм” при Стопанския факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски” – Благоевград, Белградски университет – Сърбия, Икономически университет – гр. Варна и Съюза на учените в България. Форумът бе под патронажа на президента на Република България – Росен Плевнелиев, а почетен председател бе проф. д.и.н. Валерия Фол (УниБИТ – София).

Главна цел на конференцията бе да привлече вниманието върху опазването и устойчивото използване на културното наследство чрез създаване и развитие на културен туризъм, който надхвърля националните граници и се основава на общите културни ценности и исторически корени на народите. Докладите бяха в няколко тематични направления: материално културно наследство, нематериално културно наследство, управление на културното наследство, културен туризъм и културно сътрудничество. Участие взеха представители от всички държави по трасето на Виа Диагоналис – една от най-значимите артерии, свързващи Запада и Изтока, пресичаща почти цяла Югоизточна Европа – Италия, Хърватска, Македония, Сърбия, Румъния и България.

Първата пленарна сесия се проведе в Гранд Хотел София, а откриващият доклад бе на проф. д.и.н. Валерия Фол – „Виа Диагоналис в живота на Одриското царство”. Свои разработки представиха и проф. д-р Светла Ракаджийска (ИУ – Варна) – „Маркетингови инструменти за създаване на продукти на културния туризъм” и проф. д.г.н. Мария Воденска (СУ „Св. Климент Охридски”) – „Развитието на интегрирани регионални туристически маршрути – начин за по-добро използване на културно-историческото наследство за целите на туризма”. Втората част на конференцията се проведе в Географския факултет на Белградския университет, Сърбия. Сред докладите се откроиха тези на проф. д-р Саня Павлович (Белградски университет) – „Културните коридори – тенденция в европейския туризъм” и проф.

д-р Мария Вълкова (ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград) – „Културно-историческото наследство и създаването на нови възможности за развитие на културен туризъм в България”. Интерес предизвикаха материалите „Маркетингово проучване на поведението на потребителите в туризма”, „Народното читалище – традиция от миналото, горяща в настоящето” и „Празникът на Трифон Зарезан като ресурс за развитие на културен туризъм”.

Шуменският музей бе представен с доклад на тема „Съвременен етно-религиозен облик по пътя Виа Диагоналис” с автори Даниел Руменов и Северина Йоргова. Разработката разглежда етносите и етнографските групи по пътя на културния коридор, както и техните вярвания и обреди, които могат да бъдат предпоставка за развитието на културен туризъм.

В международната конференция взеха участие и представители на Шуменския университет – доц. д-р Милен Пенерлиев, катедра “География” при Факултета по природни науки и Веселин Петков – студент в специалност „География и биология”. Изнесените доклади бяха „Виа Диагоналис в Националната стратегия за пространствено развитие” и „Виа Диагоналис като модел за провеждане на интерактивни географски пътувания”.

Материалите, представени на форума, както и разискванията по тях акцентираха върху опазването на културно-историческото наследство по Виа Диагоналис, изложиха възможности за включване на културно-историческото наследство в туристически маршрути и продукти и очертаха рамки за развитие на устойчив туризъм по културния коридор.

„ОТ ДВЕТЕ СТРАНИ НА ДУНАВ” 180 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ДОБРИ ВОЙНИКОВ

Ирина Витлянова, Нора Марчева

През 2013 година се навършват 180 години от рождението на българския драматург, учител, писател, музикант и общественик Добри Войников. По този повод Община Шумен, НЧ „Добри Войников – 1856”, Регионален исторически музей – Шумен и къща-музей „Добри Войников” подготвиха целогодишна програма за достойно отбелязване на значимата годишнина. Събитията включени в нея, са в подкрепа на кандидатурата на гр. Шумен за европейска столица на културата през 2019 г. Едно от важните събития в програмата е тържественото честване на 180 годишнината в гр. Браила, където Д. Войников живее и твори от 1864 до 1871 г. В този град Войников започва работа като учител и журналист. Организира и редактира издаването на вестник „Дунавска зора”. Става и един от учредителите на Българското книжовно дружество (днешната БАН). По това време написва своите драматични произведения „Стоян войвода”, „Райна Княгиня”, „Покръщение на Преславский двор”, „Велислава”, „Криворазбраната цивилизация” и др. Създава театрална трупа, която поставя историческите му драми на театрална сцена. За пръв път в историята на българския театър той привлича и жени актриси. Драмата „Райна Княгиня” се играе в салона на Националния театър в Букурещ, в присъствието на румънския крал Карол I. За нея Иван Вазов пише: „Тя произвеждаше страшен фурор, правеше цяла епоха в духовний живот на населението от ония град, в който се представяше”. С тази своя дейност възрожденецът превръща гр. Браила в център на българската драматургия и театър.

Честванията за Д. Войников в гр. Браила преминаха на 16–17 ноември 2013 г. В една от залите на театъра „Мария Филоти” се проведе пресконференция. В нея взеха участие кметът на гр. Браила проф. д-р Аурел Симеонеску, зам. кметът Дойна Чокон, председателят на читалище „Добри Войников – 1856” Николай Николов, директорът на Регионален исторически музей – Шумен Даниел Руменов, членове на българското дружество в града, журналисти и гости. Пресконференцията се води от директора на браилския театър Лучиан Сабадос. На срещата се споделиха впечатления за гостуващите шуменски състави на браилска театрална сцена, за поста-

новката на „Криворазбраната цивилизация", за гостуването на хор „Родни звуци" и други. Говори се за тези духовни мостове на приятелството между Браила и Шумен.

През 2008 г. в една от залите на театъра „Мария Филоти" е открит барелеф на Д. Войников по повод 175 -та му годишнина. В словото си кметът на Браила подчерта, че откриването на барелефа е едно значимо дело. По този начин Войников се превръща в символ на приятелството между двата града.

Открита бе документална изложба „От двете страни на Дунав" от РИМ – Шумен и къща-музей „Добри Войников". На специално изработени винилни платна е представена част от експозицията на къщата-музей, разкриваща енциклопедичната дейност на Д. Войников, негови документи, снимки и вещи. Един от ценните материали във фонда на музея и показан в изложбата е родословието направено от Войников по линия на баща му.

Съвместно с тази изложба бяха експонирани и винили на тема „Спомени от стария Шумен", представящи града през периода 1878 г. до 20-30-те г. на XX в. На 20 винилни пана, чрез фотоси и кратък текст се разкрива икономическото и културно състояние на Шумен. В началото на изложбата са посочени събития, които се случват за първи път не само в града, но и в национален мащаб, като Първото гражданско честване на празника на св. св. Кирил и Методий, Първото всеобщо училищно изпитание в България, Първият български оркестър в Шумен, Първото театрално представление в България, Първото класно българско девическо училище и др. Представени са характерните и развиващите се през този период занаяти в града – златарство, медникарство, абаджийство и др. Засегнати са промените, които настъпват в края на XIX в. в архитектурата, здравеопазването, в дома и облеклото на шуменци.

Официалните лица и гостите от Шумен и Браила положиха цветя пред барелефа на Д. Войников в знак на почит и уважение към значимото му дело. Прожектиран бе филм за Д. Войников озаглавен „Революционерът на духа".

В голямата зала на театър „Мария Филоти" шуменският читалищен хор „Родни звуци" с художествен ръководител Николай Андриянов изнесе голям празничен концерт. Прозвучаха оригинални хорови творби, композирани от Д. Войников, а също и творби от български и западноевропейски композитори.

Така Шумен и Браила достойно отбелязаха 180 годишнината от рождението на големия възрожденски деятел Д. Войников.

Пред барелефа на Добри Войников

В изложбената зала на театър „Мария Филоти”

ЕКСПЕДИЦИЯ НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ В СЕЛО АЛЕКСАНДРОВО, ШУМЕНСКО

Стела Славчева

През месец август 2012 г. се проведе поредната експедиция организирана от отделите „История на българския народ XV–XIX в.", „Нова исто-, рия" „Най-нова история" и отдел „Етнография" към Регионален исторически музей – Шумен. Целта на експедицията бе, да се проучи до каква степен е съхранена паметта на местното население свързана с историята на село Александрово. Специалистите от посочените отдели работиха в съответното професионално направление. В хода на теренната работа бяха разпитани почти всички 55 жители, предимно българи, населяващи днес селото.

Село Александрово се намира в Смядовска община и е разположено на около 45 километра от град Шумен. Първоначално се именува Черкез кьой, защото е заселено с черкези. Според Милетич, то е столица на черкезкия ага в Североизточна България и е чисто българско. През 1880 г. селото почти опустява, а през 1882 г. с указ №212/30.09., Черкез кьой се преименува в Александрово. Според информаторите, това става в чест на княз Александър Батенберг. През 1893 г. село Александрово се състои от 30 български къщи. Според Милетич, тогава в селото се заселват и „разни пришелци: 4–5 къщи старозагорчани, одринци, ришани и смядовчани". Днес селото се състои се от 55 жители-българи преселени главно от Беломорска Тракия, Ямбол, Смядово, Веселиново.

Първите заселници в селото са четири семейства от Смядово, водени от дядо Бальо. След като се установяват на това място започват да изсичат гора и да правят ниви. Според някои именно изобилието на дървесина привлича в селото майстори бъчвари и колари, които се заселват тук. През 1908 г. в селото идват първите преселници от Беломорска Тракия, това е фамилия Димови. Идват два рода. Според информатори, преселниците се заселват на тези места с разрешение на княз Александър Батенберг. Основният поминък на жителите е земеделие и животновъдство. През годините практикуват и различни занаяти като зидарство, бъчварство, коларство. Все още се помнят имената на майстори като: Тодор Желязков – зидар, Желязко Желязков – бъчвар. Ангел Ганев – колар. В селото има и фабрикант-тухлар Тук обаче през годините липсват шивач и обущар. Хората, нуждаещи се от тези услу-

ги, пътуват до съседното с. Веселиново. От Александрово е дядо Станю, който през 1912 г. потегля с кораб за Америка, за да търси препитание там.

И днес местните жители съхраняват легендите за местности около селото: „Боаза" – според тях тук е черкезкият път, по който минават черкезите в посока за Южна България; „Курията" „Щръклите", „Трибежки" – която се свързва с това, че жителите на селото са бягали три пъти от турците. Известна още е и местността „Бялата стъпка" – според легендата на това място е стъпвал Крали Марко.

Училище в селото днес няма, но е запазен спомена за някогашното школо. То е имало две стаи и в него са се обучавали всички деца от селото до четвърти клас. После училището се разширява и обучава ученици до осми клас. През 1970 година е закрито. По-късно сградата се използва за детска градина, която работи до 1980 г. След тази година, сградата е продадена, а по-късно и разрушена. За съжаление в Александрово липсва и читалище. От събраната информация става ясно, че в селото е имало клуб, който изпълнява функциите на читалище. Той се помещава в двуетажна къща, а от 1960 г.е изместен в построена за целта сграда. Според нашите информатори към читалището е имало танцов състав и се е развивала широка дейност. В него са се отбелязвали юбилеи, рождени дни, празници на селото. Към читалището има библиотека и кино и, както казват жителите, в него е кипял живот. Днес в село Алекснадрово е останала само пуста ограбена сграда. Читалището е закрито през 1998 г. Поради липса на достатъчно жители, последният избран кмет изпълнява длъжността си от 1992 до 1997 г. След тази година селото се ръководи от кметски наместник, който прави всякакви опити да възобнови дейността на читалището. Въпреки че селото е чисто българско, тук църква никога не е имало.

Днес в Александрово има наченки на селски туризъм, който според Константин Христов – собственик на къща за гости, има голяма перспектива в бъдеще.

ЕКСПЕДИЦИИТЕ НА РИМ – ШУМЕН В СЕЛАТА КУЛЕВЧА И ЗАРЯ, УКРАЙНА

Даниел Руменов

Извън границите на сегашната българска държава има много българи, които се изселват по различни поводи (икономически и политически) още от периода на Османското владичество, а и в по-ново време, независимо дали доброволно или не. Други остават в пределите на чужди държави след Националните катастрофи. Такива се намират в Русия, Украйна, Румъния, Молдова, Сърбия, Турция и в още по-отдалечени краища на света. За много от тях са правени проучвания от българските историци – причини на изселване, запазен бит и култура, икономическо състояние и пр. За други това не може да се каже, въпреки наличната информация за съществуването им и тяхното предишно местожителство. Именно към две такива места бяха, са и ще бъдат насочени усилията на РИМ – Шумен – българските села в Одеска област, в случая селата Кулевча и Заря, Саратски район на същия регион.

Настоящото известие няма за цел да представя окончателни резултати от проведените проучвания, а да запознае широката общественост и други специалисти, интересуващи се от темата с извършеното от уредниците на РИМ – Шумен (организация, теми на проучване, прерастване на начинанието в по-мащабен проект и др.), като по този начин се провокира интерес и в среди различни от историческите с цел подпомагане на подобни експедиции не само на музея в Шумен, а и на други музеи и културни институции, имащи амбиция и интереси, но нямащи финансова възможност за реализация.

Експедициите в село Кулевча, Украйна бяха проведени в началото на месец май – 7–13 2009 и 4–9 юни 2012 г. Поводът за организирането им бяха връзките изградени между двете села – това в България (Кюлевча) и горепосоченото в Украйна. Съществуващите отношения между двете населени места до този момент бяха само на ниво гостувания на делегации. Исторически проучвания в какъвто и да е вид до този момент не бяха правени. Що се отнася до организацията на експедицията, изключителна помощ ни бе оказана от читалището и кметството на шуменското село Кюлевча. В състава й се включиха специалисти от отделите „Етнография", „Нова история" и „Най-нова история" при РИМ – Шумен.

Село Кулевча, Украйна (името му през комунистическия период е Кальоснае) е създадено от български преселници от Шуменско след Руско-

турската война през 1829 г. Както е известно Одринският мир след нея дава право на българи, поданици на турската империя да се преселят в руските предели. Именно една от целите ни бе да потвърдим на терен информацията, която имахме предварително от жителите на българското село и разбира се от литературата. Другите теми, по които проведохме интервютата с българите от Украйна бяха съобразени с интересите на специалистите от съответния отдел – причини за преселването на руска територия, обреди и обичаи, запазени от България, обредна храна, институциите поддържали българщината през всичките близо 200 години (църква, училище, читалище, Дом на културата в днешно време, музей), родови връзки с прародината, икономическото състояние на населението през различните периоди на съществуването си, отношението на различните власти и режими, през които преминава (в границите на Русия, Румъния, сега Украйна, царизъм, сталинизъм и в момента пост комунизъм), сегашното състояние на българското общество в селото и др.

Една от изброените цели, а именно, че населението на Кулевча е преселено точно от Шуменско се потвърди категорично от спомените на респондентите. Разбира се имаше и такива моменти, при които нашите предварителни очаквания и нагласи не се покриваха с отговорите на информаторите, но времето от близо два века е прекалено дълъг период, въпреки все още добре запазените език, обичаи и бит особено при по възрастните жители на селото. Естествено и времето, с което разполагахме за провеждане на проучванията бе твърде недостатъчно, особено като се има предвид традиционното българско гостоприемство.

На 15 км от село Кулевча е разположено друго българско село – Заря или както е наречено по време на заселването си Камчик (носи това име до влизането си в територията на бившия СССР). По време на нашия престой в Кулевча през 2009 г. се установиха контакти и с администрацията, и с културните институти в Заря. По тази причина следващата наша експедиция бе насочена именно към него. Тя се проведе през следващата 2010 г. от 21 до 26 юни. Екипът бе същият, както и в споменатите по-горе експедиции. Целите естествено се препокриваха с тези, които си бяхме поставили и в Кулевча. Разликата бе, че нашите предположения и информация за произхода на жителите бе, че тяхното преселване е станало от поречието на Камчия (от където се предполага идва и старото име на селото), а според местните жители техните прадеди са пристигнали от селата Подвиз и Прилеп. Времето, с което разполагахме бе ден по малко от предходната година по обясними причини, освен това ни трябваше и повече време за предразполагане на местната общност. Това е може би една от разликите при двете ни посещения, но е напълно естествено, отчитайки факта, че Кулевченските жители вече са имали допир с представители, ако не на РИМ – Шумен то поне с административното му управление и в тази връзка контактът с тях бе по

непосредствен. Разбира се това не бе пречка за проучване на темите, върху които бе съсредоточено нашето внимание.

По време на трите теренни проучвания бяха интервюирани около 120 жители на двете села от различни възрасти, като естествено стремежът ни бе те да са в по-напреднала възраст. Тематиката на въпросите бе същата. И в двете села се проведоха срещи с местното ръководство за изясняване демографското, икономическото и социалното състояние на населението към сегашния етап на развитие на обществата. В Кулевча, в Дома на културата бе експонирана фотоизложба със забележителности от Шуменски регион, а на концерта по повод празника на селото (9 май) бе представен филм изработен от киноклуб „Мадарски конник" под надслов „Кулевча и Кюлевча – две села един народ".

Експедициите, проведени от РИМ – Шумен през годините 2009-2012 са обобщени в самостоятелно книжно тяло, чиято поява предстои в първите месеци на 2014 г.

До този момент като резултати от обхожданията са влезли в обръщение съобщенията „Съхраняване на културно-историческото наследство в българските села Кулевча и Заря – Украйна", „Културният живот в Кулевча и Заря – Украйна", „Българските общности в Кулевча, Украйна и Кюлевча, България (сравнителна характеристика)". Под печат са следните: „Църква и училище – стожери на българщината в селата Кулевча и Заря – Украйна", „Експедиция „България без граници" в с. Кулевча, Украйна – непубликувани материали на клуб „Български сърца", „Аз съм българин" – За проекта „България без граници и българите в Кулевча и Заря, Украйна". Отделно от печатните материали е подготвен и филм под надслов „И ние сме българи". Всички участници в проекта работят и по други теми, които биха били полезни за запознаването на общността с нашите сънародници в пределите на сегашната украинска държава.

При престоя си в село Кулевча през 2009 г. посетихме и местното училище, където функционира клуб „Български сърца" съставен от будни и интересуващи се от българската история възпитаници на „Св. Св. Кирил и Методий", както се нарича учебното заведение. В една от учебните зали (където се помещава клубът) е подреден кът с материали пресъздаващи български бит. Там забелязахме надпис „Мечта ми е да ида в България". Това ни наведе на мисълта, че можем съвместно с ръководителите на Кулевча, на училището и с огромно съдействие от наша страна, да бъдат поканени част от участниците в „Български сърца" в България през настъпващото лято. Това пожелание бе изпълнено през месец август (2009 г.) и в старата си родина пристигнаха 16 деца и 2-ма техни ръководители. Идеята бе, те да се включат в археологически разкопки, провеждащи се в местността „Кирека" – близо до селата Кюлевча и Мадара, а освен това и да бъдат запознати с най-привлекателните кътчета от България – старите столици Плиска, Пре-

слав, Велико Търново, АЕК „Етър” и др. В процеса на работата с тях се роди и друга идея – учениците от Кулевча, Украйна да сформират и Първия задграничен клуб „Съхрани българското”. Това бе осъществено със съдействието на шуменския клон на Национално обединение „Съхрани Българското”.

Подготвяйки експедицията за 2010 г. в село Заря се стигна до извода, че двете мероприятия – нашите посещения в Украйна и съответно тези на тамошните деца в Шумен могат да бъдат обединени в общ проект „България без граници”. Под този надслов се осъществи нашето посещение там и реципрочното от украинска страна. Разликата бе, че през 2010 г. в пределите на старата си родина пристигнаха и ученици от село Заря.

Традицията бе продължена и през 2011 г. През тази година екипът на РИМ – Шумен не проведе очакваната експедиция за довършване на теренните обхождания. Причината е повече от ясна – повсеместната финансова криза. Но за посещението на българските ученици в Шумен и участието им в ежегодните разкопки бе направено и невъзможното за да се продължи традицията. Тук е може би мястото да се благодари на спонсорите, които направиха възможно тяхното пребиваване в България. И през трите години, през които посещаваха България участниците от клуб „Български сърца” изнесоха концерти пред Шуменска, Кюлевченска и други публики. Голяма част от репертоара е авторски на самите изпълнители.

През 2014 г., РИМ – Шумен подготвя нова експедиция в друго българско село – Бановка.

Това няма да бъде край на проучванията на РИМ – Шумен в Украйна. При сегашното ни посещение се планира да се осъществят контакти с други села от Одеска област, за които имаме информация, че може би корените им са от Шуменски регион.

СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА АМ ХЕМУС ПРЕЗ 2012 г.

Станимир Стойчев

Селища от късната бронзова епоха и средновековието до с. Панайот Волов, Шуменско (АП Хемус – обект 1)

Спасителните археологически проучвания са осъществени през 2012 г. и са ръководени от доц. д-р Алексей Гоцев (НАИМ – БАН) със заместник ръководители гл. ас. д-р Виктория Петрова (НАИМ – БАН) и гл. ас. д-р Йордан Гатев (НАИМ – БАН).

Проучването на селището от късната бронзова епоха допълва данните за периода XIII–XII век пр. Хр. в Северна България, който не е добре познат досега. Сред изследваните археологически структури са разграничени останки от постройки, регистрирани чрез опожарени деструкции. Около тях са разположени вкопани в стерилната основа ями с цилиндрична или камбановидна форма. Те са запълнени с цели или фрагментирани съдове, останки от ритуални огнища, керамични фрагменти, едри животински кости, кремъчни оръдия. В редки случаи, в някои ями са разкрити и животински черепи.

Проучени са и две разлати ниски могилки, покрити с необработени кремъчни конкреции, разположени на 150 м една от друга. На север от едната могилка е разкрит голям комплекс от 11 различни по форма и размер ями, някои от които са покрити със струпвания от едри животински кости. До другата могилка е поставен голям керамичен съд.

Сред най-интересните проучени структури в селището от късната бронзова епоха са два плитки рова. Те имат права или полукръгла форма, широки са до 1,60 м и дълбоки от 0,20 до 1 м. В двата края на единия от тях са оформени кръгли ями. Около рововете също са разположени различни по форма и размер ями. Те са запълвани с опожарени деструкции, керамични фрагменти и животински кости, а в някои от тях е пален огън.

Сложната и интересна картина на селището от този период, съчетана с предстоящи допълнителни анализи на археологическите материали ще обогати представата за културното развитие на племената от късната бронзова епоха в Североизточна България. Сред находките преобладават керамичните съдове, но има и голямо количество оръдия от кремък – факт, който поставя редица въпроси относно добива и обмена с тази суровина през

разглеждания период.

В западната част на обект 1 по АМ Хемус са проучени няколко полувкопани жилища и ями, които се отнасят към средновековието (VIII – X в. и XIV – XV в.). Всички жилища от този период имат приблизителни размери 3х5 м и се намират на разстояние 10 – 15 м. едно от друго. Те са снабдени с едно или две отоплителни съоръжения. В тях са открити фрагменти от керамични съдове, изработени на ръчно грънчарско колело, голямо количество животински кости, жетони от глина, костни шила и други находки.

Проведените археологически проучвания на археологическия обект от късната бронзова епоха и Средните векове по трасето на АМ „Хемус" до с. Панайот Волов, дадоха достатъчно информация за определяне времето и периодите на неговото съществуване. Разкритите данни позволяват да се допълни и картината за селищното развитие в региона през периодите на Късния бронз и Средните векове в Североизточна България. [1]

Археологическо проучване на обект 2 АМ Хемус – км 343 + 450 до км 343 + 750 с. П Волов, с. Коньовец, общ Шумен

Спасителните археологически проучвания бяха проведени през периода 06.08 – 08.09.2012г. и 14.10.2012 – 01.12.2012г. на площ от 12 дка под ръководството на С. Стойчев, А. Ангелов, Ст. Иванов и В. Върбанов. По време на разкопките се установи:

Участъка от трасето на АМ Хемус от км 343+450 до 343+750 минава през периферията на голямо селище от късноримския период. Откритите материали фрагментирана строителна и битова керамика, над 400 монети, оловни пломби, различни битови предмети – фибули, огледала и др. конкретизират датировката му във втората половина на IV в. и началото на V в. Наличието на трите пещи за битова керамика и множеството стопански ями налагат предположението, че трасето на автомагистралата засяга стопанската (производствената) част на селището. Липсата на достатъчно археологически проучвания от този период за територията на област Шумен и малката площ, която бе проучена не дават възможност за по-точно характеризиране на проучвания археологически обект. В по-късен период (VIII в.) върху територията е изградена дървена постройка с правоъгълен план (запазени са дупките за носещите греди с диаметър 0,4 – 0,5 м). Размерите на постройката са 6 х 10 м. Останки от подобно дървено строителство с различна планировка е засвидетелствано в първите български столици, земленото укрепление Кабиюк и аула при Хан Крум. Вероятно постройката е била оградена с дървена ограда, която се засича в сектор 8. Може да се предположи, че следите от двете дълги успоредни траншеи в сектори 17, 19 и 20 са от огради от същият период. Ориентацията на скелетите и гробните дарове датират и разкрития в западната част на обекта – некропол също в VIII в. Проучени са общо 11 гроба. [3]

Археологическо проучване на Обект №4 по АМ „Хемус"

Проучванията се осъществиха в два етапа: в периода 09.08.2012 – 09.09.2012 г. с научен консултант проф. Д. Гергова (НАИМ – БАН) и в периода 15.10.2012 – 09.12.2012 г. Научен ръководител Явор Иванов и екип Чавдар Лалов, Галена Радославова, Бориславa Гълъбова, Маргарита Попова, Александър Манев, Стоянка Кулева, Димитър Костов, Нина Диянова, Цветана Попова, Радка Златева-Узунова, Мария Гюрова. Общата проучена площ е 285 м (дължина – И-З) и 40 м (ширина – С-Ю)

Вследствие на проведените спасителни археологически разкопки са проучени 42 археологически структури, от които 30 са погребални. Те принадлежат на два хронологически периода от човешката история.

Структури от бронзовата епоха (3200–3000 – 1200–1100 г. пр.Хр.)

Проучени са две структури: глинена замазка, най-вероятно част от жилищен под и едно изключително интересно погребение. Гробът се откри в двуделна яма (дължина 3,00 м и ширина 0,90 м), вкопана в естествения материк и с издължена правоъгълна форма със заоблени страни. В северната й част е извършено погребение чрез трупополагане. Погребаната е жена на възраст 20 – 21 години. В южната и покрай западната страна е извършено ритуалното угощение. Откритите горели животински останки принадлежат на говедо (най-вероятно е изгорено цяло животно), единични кости от дребно преживно и птица. Според теренните наблюдения, относно погребалния обред и съпътстващият го ритуал, индивидът е положен последен в двуделната яма и се отнася към ранната бронзовата епоха.

Бяха открити и материали от късната бронзовата епоха, които не могат да бъдат свързани с конкретна археологическа структура. Сред откритите находки е и част от бронзов кинжал (XIII–XII в.пр.Хр.), който е най-интересната и впечатляваща находка за обект № 4 от това време.

От ранното средновековие (VIII–IX в.) са проучени некропол и 2 други структури

Некрополът – проучени бяха 29 гроба от епохата, като некрополът има две ядра. Силната концентрация е от 25 гроба, а другата е от четири погребения, оформящи втори самостоятелен участък в некропола, далеч на запад от неговото ядро.

Погребалният обред е изключително разнообразен. Бяха регистрирани следните погребения: половин скелет, като при липсваща му долната част е поставен голям камък, а на дъното на ямата са положени горели кости на говедо и горяла дървесина – от бук и габър; погребение на дете, на което впоследствие е отнета част от ямата и в друга яма до него е положен израснал индивид; над долните крайници на погребан израснал индивид са положени животински останки от дребно преживно и куче; в малка ниша и в южната страна на вкопана в материка яма е погребано малко дете, като на същото ниво, но встрани от него е положено цяло теле; погребан с поставени три големи плоски камъка около главата; погребение, над което е по-

ставена голяма каменна плоча от две части; псевдохокер; хокер; погребение по корем с вързани долни крайници и пр. В някои случаи около устието на гробната яма са поставяни разчленени животни, части от животни или цели скелети.

Като погребални дарове са поставяни глинени съдове, бронзови накити – копчета, апликации, обеци, железни ножчета, стъклени маниста, токи и костни предмети – ашици (някои, от които с отвори за носене като амулет или накит) и яйца от кокошка или гъска, които са често срещан дар в гробовете от проучвания некропол.

Култова структура – вкопана структура с диаметър 5,30 м. Има овална форма и е вкопана на 0,25 м. в тъмножълтия материк. След което структурата продължава в дълбочина, но само като ров, разположен в нейната периферия. На различни нива са жертвопринесени цели животни или части от тях – кон, коза, череп на куче и около него говежди и заешки кости, както и горели кости на едро говедо. Дълбочината на структурата е 2,81 м. Откритата керамика е от VIII–IX в.

В близост до нея, бе проучена *жилищна структура - полуземлянка*

Тя е с правоъгълна форма и размери 3,20 х 3,40 м . В СИ й ъгъл бе разкрито огнище с каменна облицовка и „кожух" от средно големи камъни. Редица нейни особености са предпоставка да се приеме, че е била изградена като временна постройка към кръглата култова структура и използвана от „строителите" при изграждането й.

Гробните дарове, както и специфичните особености на погребалния обред намират точни аналогии в некрополите от Нови пазар, Кюлевча, Топола, Балчик и пр. от същото време. [3]

Селище и некропол при с. Коньовец, община Шумен (АМ Хемус – Обект 6)

Археологическите проучвания на Обект № 6 се проведоха през 2012 и 2013 г. под ръководството на Станислав Иванов (НАИМ – БАН), Елена Василева (НАИМ – БАН), Христина Стоянова (РИМ – Шумен) и Станимир Стойчев (РИМ – Шумен). Проучена е площ от 9 дка, върху която попадат 11 вкопани структури, 90 стопански ями и 778 гроба. Проучените структури са от елинистическата, римската и късносредновековна епоха.

Елинистическа епоха

Според откритите материали – фрагментирани керамични съдове и дребни находки, част от проучените на обекта ями се датират в периода III–II в. Интерес представляват две с открити в тях човешки кости – в яма 67 (долна челюст и фаланги) и в яма 69 (два скелета на мъж и жена). Това позволява те да се интерпретират като култови.

Римска епоха

От периода са разкрити 8 жилищни и стопански структури и над 50 ями. Материалите открити в ямите – единични фрагменти битова керами-

ка и фрагменти от питоси ги определят като стопански, от късноримската епоха – втората половина на IV в. Формата на проучените вкопавания е четвъртита. Изключение прави структура № 7, която е с кръгла форма и в чиято южна половина е вкопана яма за питос. Структурата е имала лек дървен покрив, за което свидетелстват 3 гнезда от носещите греди.

Открити са и материали от II и III в., но те не могат да бъдат свързани с конкретна археологическа структура.

Късносредновековна епоха

От епохата са проучени 1 жилищна структура и некропол.

Вкопаното жилище е с квадратна форма, със запазени 6 дупки от дървената конструкция и следи от отоплителното съоръжение, намиращо се в североизточния му ъгъл. По открития материал може да се датира в XII–XIII в.

При проучването се оказа, че трасето на бъдещата магистрала преминава през централната част на голям некропол, разположен върху площ от около 6 дка. Разкритите траншеи и редица от двойки ями от дървени стълбове показват, че некрополът е бил ограден с дървена ограда. Благодарение на това може да се изчисли предполагаемата площ на целия некропол на около 15 дка.

Проучени са над 740 погребения, извършени с трупополагане в ями. Основната ориентация на погребаните е запад-изток. Ямите са големи, с четвъртита форма. Погребаните са разположени плътно до южните стени на ямите. Това местоположение на тялото се очертава като тенденция на погребване при този некропол. Мъртвите са по гръб, с опънати тела и крайници, често с леко обърнати глави на юг. При част от гробовете има полегато покритие от дъски, принадлежащи на носилката, с която мъртвецът е донесен до гроба. Регистрирани бяха и няколко гробни ями, в които не се откриха погребани индивиди. Като правило липсва погребален инвентар. Само при три гроба се откриха погребални дарове, а при други три предмети в насипите на гробните ями.

Една част от погребенията видимо се отличават от установения погребален ритуал. Сред тях се срещат такива с отклонения в положението на ръцете, на краката, на тялото и др. Интересно обстоятелство се явява послесмъртното разместване на кости. За някои обяснението е по-късно погребение, но при останалите става въпрос за умишлено, повторно отваряне на гроба и разместване на костите. То се наблюдава най-често с костите от главата и гръдния кош и по-рядко с тези на крайниците.

Констатираните погребални практики показват, че се касае за некропол, принадлежащ на население, изповядващо исляма. Обстоятелството на послесмъртни размествания на костите и др., които не са обичайни за погребалните традиции на ортодоксалния ислям, позволява да се предположи, че погребаните са принадлежали на секта, проповядваща неортодоксален

ислям. Не може да се изключи и възможността, една част от погребаните да са българи, наскоро приели исляма.

Материалите, произхождащи от гробовете – пръстен, обеци и копчета дават възможност той да се датира в XV–XVI в. Големият брой на проучените гробове предполага едно продължително използване на този некропол, като се има предвид, че за споменатият период средният брой на домакинствата в едно селище е между 60 и 70. По брой на проучените гробове това е вторият по големина некропол, проучван на територията на България от периода XV–XVI в.[4]

Селище от ранноелинистическата и от ранносредновековната епоха при кв. Макак, гр. Шумен (АМ Хемус, Обект 7)

Спасителното археологическо проучване бе проведено под ръководството на доц. д-р М. Тонкова (НАИМ – БАН) с екип: ас. М. Тонева (НАИМ – БАН), доц. д-р Р. Георгиева (ИБЦТ – БАН), инж. д-р Н. Тонков (НАИМ – БАН), гл. ас. Л. Лещаков (НАИМ – БАН), д-р М. Василева, А.Тонев (ИЕФ – БАН), Ю. Йоргов (уредник РИМ – Шумен), Е. Мирчева (уредник РИМ – Варна), бакалаврите – В. Живков, В. Цанков, Д. Димчева и студентите Е. Тонкова и Г. Узунова. Консултант за периода на ранното средновековие е гл. ас. Я. Димитров от НАИМ – БАН, филиал Шумен. Реставрацията на находките и интердисциплинарните изследвания са дело на Н. Диянова (РИМ – Шумен), гл. ас. д-р В. Русева (НИАМ – БАН), доц. д-р Цв. Попова, доц. д-р Л. Нинов от НАИМ – БАН и Д. Янакиева от Музея за земята и хората, София. Участваха 70 работници от кв. Макак, Шумен, с. Златна нива и др.

Проучването продължи 2 месеца през 2012 г. На площ от 10 дка бяха проучени 12 вкопани постройки, две пещи с предпещни ями, 60 ями и два гроба.

Селище от ранноелинистическата епоха (кр. на I–нач. на III в.пр.Хр.)

Бяха проучени 60 ями и четири големи вкопавания, интерпретирани като вкопани части на наземни жилища или полувкопани жилища. Разположени са в централната и западната част на обекта, докато ямите обхващат централна и източната му част. Постройките имат неправилна четвъртита, в горната си част „размита“ до овал форма, с площ 12–14 м2. Вкопани са в льоса на 0.50–0.70 м от нивото на тяхното засичане. След изоставянето жилищните ями са били постепенно запълнени. В пълнежа им са открити фрагменти от правени на ръка и на колело керамични съдове, амфорна тара, шлака, желязна пила, железен пръстен, части от стъклени мъниста, прешлен за вретено, костена дръжка на нож с врязана украса и др.

Синхронни на жилищата са проучените 60 ями с дълбочина от 1 до 1.30 м. Пълнежът им е от пръст с малък брой археологически находки: керамични фрагменти, животински кости, малко въглени. Резултатите от палеоботаничните анализи установиха наличие на малък брой органични останки. В отделни ями бяха намерени струпвания от съдове и животински кости.

На дъната на две от ямите с много оскъден материал бяха документирани човешки скелети в анормална позиция. Те са на млади жени, като в единия случай тялото е сложено по гръб с неестествено силно сгънати крака, а във втория то е хвърлено с лице към земята. Ситуациите са интерпретирани като останки от човешки жертвоприношения.

Селището при кв. Макак е еднослойно, ако се съди по еднаквата характеристика на ямите и вкопаните постройки и най-вече по еднотипните съдове, открити в съоръженията от цялата площ на обекта.

Селище и единични гробове от Ранното средновековие (VIII–IX в.)

На същия терен през VIII и IX в. съществува селище от полуземлянки, разположени на малки концентрации. От селището бяха проучени 7 жилища, разположени поединично (в западната част на обекта) или на групи (в централната му част). Освен тях бяха документирани и две вкопани в льоса пещи с техните предпещни ями. Бяха проучени и два гроба с трупополагане.

При шест от полуземлянките в *с*евероизточния ъгъл е изградена П-образна печка от ломени камъни – по-едри в основата и по-дребни към върха. При част от постройките бяха документирани дупки от колове и греди от носещата конструкция.

В северната част на жилище 8 бе открит средновековен езически гроб по-ранен от жилището. В гроба е регистриран скелет на мъж на възраст около 45 – 60 години. До човешкия череп е разкрит череп на теле, положено с четирите си крайника и опашката, както и крайник на свиня. Гробният инвентар се състои от желязна бойна брадва, железен нож, две железни токи, огниво и кремък. Той е по-скоро единичен, тъй като няма данни за съществуването на некропол в непосредствена близост. Това прави още по-вероятна датировката му в VIII в., откогато датират подобните на него ранносредновековни езически гробове на представители на прабългарския елит в зоната на Плиска и Кабиюк[5]

---

1 **Гоцев, А., В. Петрова, Й. Гатев.** Спасителни археологически проучвания на обект 1 по АМ Хемус (КМ 342+200 – КМ 343+050) в землището на с. Панайот Волов, общ. Шумен. В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 с. 107–109. (Gotsev, A., V. Petrova, Y. Gatev. Spasitelni arheologicheski prouchvania na obekt 1 po AM Hemus (KM 342+200 – KM 343+050) v zemlishteto na s. P.Volov, obshtina Shumen. V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2012 g., S., 2013, s. 107–109)

2 **Стойчев, С., А. Ангелов, С. Иванов, В. Върбанов.** Спасително археологическо проучване на Обект 2 по трасето на АМ Хемус (КМ 343+450 – 343+750), в землищата на селата Коньовец и Панайот Волов, общ. Щумен. В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 с. 279–271. (**Stoychev, St., A. Angelov, S. Ivanov, V. Varbanov.** Spasitelno arheologichesko prouchvane na obekt 2 po traseto na AM Hemus (KM 342+200 – KM 343+450 – 343+750), v zemlishtata na selata Konyovets, r P. Volov, obsht. Shumen. V: Arheologicheski otkritia

i razkopki prez 2012 g., S., 2013, s. 279–271.

3 **Иванов Я., Г. Радославова, Ч. Лалов, Б. Гълъбова, М. Попова, Д. Костов, Цв. Попова, Р. Златева.** Сондажни археологически проучвания на обект 4 по АМ Хемус (КМ 345+380 – КМ 345+440) – етап I В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 с. 109 – 112; **Я. Иванов, Ч. Лалов, Г. Радославова, Б. Гълъбова, М. Попова, А. Манев, С. Кулева, Д. Костов**. Археологически проучвания на обект № 4 по АМ Хемус – етап II. В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 с. 494–497. (**Ivanov, Ya., G. Radoslavova, Ch. Lalov, B. Galabova, M. Popova, D. Kostov, Tsv. Popova, R. Zlateva.** Sondazhni arheologicheski prouchvania na obekt 4 po AM Hemus (KM 345+380 – KM 345+44) – etap I V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2012 g., S., 2013, s. 109–112; **Ivanov, Ya., Ch. Lalov, G. Radoslavova, B. Galabova, M. Popova, A. Manev, S. Kuleva, D. Kostov.** Arheologicheski prouchvania na obekt N 4 po AM Hemus – etap II. V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2012 g., S., 2013, s. 494–497.)

4 **Иванов Ст., Х. Стоянова**. АМ Хемус, Обект 6 КМ 347+380 – КМ 347+600. В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 с. 492 – 494. (Ivanov, St., H. Stoyanova. AM Hemus, obekt 6 KM 347+380 – KM 347+600. V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2012 g., S., 2013, s. 492–494.)

5 **Тонкова М., М. Тонева, Р. Георгиева, Я. Димитров.** Селище от ранноелинистическата и ранносредновековната епоха при кв. Макак, гр Шумен (АМ „ХЕМУС “, ОБЕКТ 7) Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 с. 156 – 159. (**Tonkova, M., M. Toneva, R. Georgieva, Ya. Dimitrov.** Selishte ot rannoelinisticheskata i rannosrednovekovnata epoha pri kv. Makak, gr. Shumen. (AM Hemus, obekt 7). V: Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2012 g., S., 2013, s. 156–159.)

ПРОЕКТИ РЕАЛИЗИРАНИ ОТ РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН ЗА ПЕРИОДА 2008 – 2013 ГОДИНА

Цветанка Бонева

Промените в музейната система налагат нова политика, която трябва да синхронизира музейната практика с изискванията на времето, чрез собствени, специфични пътища и решения. За да осъществят дейността си при пазарната икономика на музеите им се налага да използват нови за тях методи. Необходимо е да се търсят допълнителни източници за намиране на средства, да се защитават проекти, да се намират пари от различни фондове, корпорации, частни лица.

Изготвянето на проекти е с огромно значение за издигането на РИМ – Шумен във водеща културна институция не само в местен, но и в национален мащаб.

За периода 2008–2013 г. са разработени и реализирани следните проекти:

2008 „Кръстокуполните църкви в Първото българско царство", автор д-р Стела Дончева. Финансиран с подкрепата на община Шумен.

2008 „Литературни маршрути – възрожденски писатели", модул 1. Партньори по проекта, Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров", РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов", Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура" към Община Шумен.

2008 „Шуменци в националната история и култура. 199 био-библиографии",

Автори гл. ас. Бета Хараланова и Даниел Пенерлиев. Финансиран от фонд „Култура" към Община Шумен.

2008 „Музей, ценности, публика – едно ново общуване", винилни платна с информативен характер, които съдържат изображения на най-забележителните експонати от постоянната експозиция. Автори Георги Майсторски, Мария Георгиева, Северина Йоргова, Цветанка Бонева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура" към Община Шумен.

2009 „Литературни маршрути – възрожденски писатели", модул 2, Партньори по проекта: Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров", РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов", Милена Георгиева. Реализи-

ран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2009 Проект „Автентичен фолклор” – „Баба ме научи – шуменските носии в миналото и днес”. Партньори по проекта: Регионална библиотека „Стилиян Чилингиров” РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на Национален фонд „Култура”.

2010 Програма „Живо наследство” на Фондация „Работилница за развитието на гражданските инициативи”, Партньори по проекта: Народно читалище „Пробуда-1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева.

2010 “Жива картина – Законите на хан Крум в XXI век”. Партньори по проекта: Народно читалище „Пробуда – 1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2010 „Хлябът – в жива картина”. Партньори по проекта: Сдружение с нестопанска цел „Кан Крум” – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2010 „Младежите доброволци в действие”, Екоклуб „Шуменско плато”, финансиран от Национален център „Европейски младежки програми и инициативи”. Партньори по проекта: РИМ – Шумен, Светослав Станев, Цветанка Бонева.

2010 „CHARISMA Transnational Service”, Партньори по проекта: Институт за ядрени изследвания и ядрена енергетика БАН – София, Национален археологически институт с музей – филиал Шумен, Регионален исторически музей – Шумен, доц. д-р Илия Пенев, доц. д-р Стела Дончева, Галина Цекова от РИМ – Шумен. Реализира се с финансовата подкрепа на CHARISMA Transnational Service.

2010 „Живо наследство. Възраждане на месалната кърпичка за забраждане” на Фондация „Работилница за развитието на гражданските инициативи”. Партньори по проекта: Народно читалище „Пробуда – 1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фондация „Америка за България.”

2011 „Битът на старите шуменци” – модулни етнографски уроци за деца. Партньори по проекта: Народно читалище „Пробуда – 1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2011 „Заветът на предците” – междуучилищно състезание. Партньори по проекта: Народно читалище „Пробуда – 1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2011 „Старопечатни издания от фондовете на РИМ – Шумен, своден каталог", автори Димитър Стойков и Галина Христова. Финансиран от фонд „Култура" към Община Шумен.

2011 „Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско", автори доц. д-р Стойчо Бонев, д-р Стела Дончева. Финансиран от фонд „Култура" към Община Шумен, кмета на Община Шумен г-н Красимир Костов, РИМ – Шумен, Д. Найденов, изпълнителен директор на „Лавена" АД Шумен.

2011 „Дружествените организации в Шумен 1878–1944", автори Даниел Руменов и Стела Славчева. Финансиран от фонд „Култура" към Община Шумен.

2011 „Вехтите българи. Традиционното облекло от Провадийския сърт", автор д-р Ирина Витлянова. Финансиран от фонд „Култура" към Община Шумен.

2011 „Шуменци за Шумен, 199 био-библиографии", автори гл. ас. Бета Хараланова, Даниел Пенерлиев, Стела Славчева. Финансиран от фонд „Култура" към Община Шумен.

2011 „Обзавеждане и модернизиране на консервационни лаборатории". Партньори по проекта: Министерство на културата (програма за подкрепа на проекти в областта на музейното дело и изобразителното изкуство), Регионален исторически музей – Шумен, Георги Майсторски, Нина Диянова, Галина Цекова. Реализиран с финансовата подкрепа на Министерство на културата.

2011 „CHARISMA Transnational Service", Партньори по проекта: Институт за ядрени изследвания и ядрена енергетика БАН – София, Национален археологически институт с музей - филиал Шумен, Регионален исторически музей – Шумен, доц. д-р Илия Пенев, доц. д-р Стела Дончева, Галина Цекова от РИМ – Шумен. Реализира се с финансовата подкрепа на CHARISMA Transnational Service.

2012 „България без граници. Българското плодородие в Украйна", Регионален исторически музей – Шумен. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура" към Община Шумен.

2012 „Възрожденските къщи-музеи", автори Жана Томова, Милена Георгиева, Нора Марчева, Станимира Ангелова. Финансиран от фонд „Култура" към Община Шумен.

2012 „Облеклото на знатните шуменци**",** автор Станимира Ангелова. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура" към Община Шумен.

2012 „Спомени от стария Шумен", автори д-р Ирина Крумова и Даниел Пенерлиев. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура" към Община Шумен.

2012 „Жива картина – „Колобърът предсказва". Партньори по про-

екта: Народно читалище „Пробуда – 1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2012 „Elemental analisis of archeological objects from Shumen, Bulgaria ” “Horia Hul

ubei” National Institute of Physics and NuclearEngineering (IFIHH) Bucharest - Magurele, Romania. Партньори по проекта: Институт за ядрени изследвания и ядрена енергетика БАН – София, Национален археологически институт с музей – филиал Шумен, Регионален исторически музей – Шумен, доц. д-р Илия Пенев, доц. д-р Павел Георгиев, Галина Цекова от РИМ – Шумен. Реализиран с финансовата подкрепа на (IFIN-HH) Bucharest – Magurele, Romania.

2012 „Шуменските възрожденци” – междуучилищно състезание. Партньори по проекта: Народно читалище „Пробуда – 1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2012 „Ученически практики“, Партньори по проекта: РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Професионална гимназия по селско стопанство и хранителни технологии – Шумен. Реализиран с финансовата подкрепа на ОП „Развитие на човешките ресурси”, съфинансиран от Европейския социален фонд.

2013 “Населението на град Шумен 1878–1944, автор Даниел Пенерлиев. Финансиран от фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „Град Шумен – магия на единство и многообразие”, автор гл .ас. Бета Хараланова. Финансиран от фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „Толерантната шатра”, автори Даниел Пенерлиев и Северина Йоргова. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „65 години къща-музей „Лайош Кошут”, автор Маргарита Стилиянова. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „110 години Исторически музей”, автори гл. ас. Бета Хараланова, гл. ас. д-р Женя Жекова. Финансиран от фонд „Култура” към Община Шумен

2013 „Европейски измерения на възрожденския град Шумен”, автори Димитър Стойков и Милена Георгиева. Финансиран от фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „Страници от безсмъртието. Дигитализиране на киноленти от научния архив на ст. н. с. Вера Антонова”, автор Тихомир Тихов. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „Старият град Шумен – част от нашето ежедневие”, автор Аде-

лина Пенева, ръководител на клуб „Историческа лаборатория” към Професионална гимназия по икономика гр. Шумен. Партньори по проекта – Галина Цекова, Димитър Стойков, Милена Георгиева, отдел „Средновековие” при РИМ – Шумен, Светослав Станев. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „Европаизъм в Шумен” – междуучилищно състезание. Партньори по проекта: Народно читалище „Пробуда – 1958“ – Шумен, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на фонд „Култура” към Община Шумен.

2013 „Маршрути“ – „Френската сватба в Шумен“, Партньори по проекта: „Европа директно“, РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов”, Милена Георгиева. Реализиран с финансовата подкрепа на: „Европа директно“ Шумен.

2013 „Elemental Analysis of the Material of Some Crucibles From Early Middle Ages in Bulgaria”. Партньори по проекта: Институт за ядрени изследвания и ядрена енергетика БАН – София, Национален археологически институт с музей – филиал Шумен, Регионален исторически музей – Шумен, доц. д-р Илия Пенев, доц. д-р Стела Дончева, Галина Цекова. Реализиран с финансовата подкрепа на Техническия Университет Мюнхен, Германия.

2013 „Ученически практики“, Партньори по проекта: РИМ – Шумен, Александра Егунова - координатор, Професионална гимназия по селско стопанство и хранителни технологии – Шумен. Реализиран с финансовата подкрепа на ОП „Развитие на човешките ресурси”, съфинансиран от Европейския социален фонд.

2013 „Студентски практики”, Партньори по проекта: Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ и Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Икономически университет – Варна, ВТУ „Св.св. Кирил и Методий”, РИМ – Шумен. Реализиран с финансовата подкрепа на ОП „Развитие на човешките ресурси”, съфинансиран от Европейския социален фонд.

2013 „Шепот от дома на Войников”, реализиран със съдействието на целеви проект към Министерство на културата. Изработка на три силиконови фигури – Добри Войников, Кириакица Войникова, Царевна Миладинова.

РАБОТА С ДЕЦА В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ШУМЕН В ПЕРИОДА 2012 – 2013 ГОДИНА

Александра Егунова

Регионален исторически музей – Шумен е културна институция, чийто специалисти приемат като своя първостепенна задача разпространението на исторически знания. В тази връзка в музея е създадена дългогодишна традиция в разработването на образователни програми и работа с деца.

В началото на 2012 година се роди идеята за направата на детски кът в музея. На 19.05.2012 г., в „Нощта на музеите", детският кът „Чудният свят на археологията" беше открит. Той е разположен в постоянната експозиция на музея, в една от залите „Средновековие", и представлява пространство, което е засипано с пясък. В него се скриват фрагменти на два счупени керамични съда. Участниците предварително са разделени на два отбора. Целта е децата да се превъплътят в археолози и да открият парчетата. Осигурени са им необходимите инструменти. След като открият всички парчета от своя съд, имат за задача да го реставрират по снимка. Така под формата на игра те се превръщат в археолози и реставратори и научават повече за науката археология. За откриването на този своеобразен детски музей гости на РИМ – Шумен бяха деца от Общински детски комплекс – Шумен, клуб „Археология". Веднага след края на състезанието стана ясно, че има много желаещи от публиката и се наложи да се сформират нови отбори. Вече повече от година детският кът продължава да привлича деца от града и често се организират състезания по предварителни заявки.

През месец октомври 2012 г. музеят се включи в инициативата NELs LII – Национална мрежа за инициативи и информация за ефективно учене през целия живот. Организират се Празници на ученето през целия живот. Те включват разнообразни прояви, насочени към всички възрасти. Във всеки областен град от страната се състояха такива прояви с отворени врати в различните институции, работилници, ателиета и др. под ръководството на Министерството на образованието младежта и науката. Такива празници стартират в края на XX в. по инициатива на ЮНЕСКО и се провеждат в цял свят, превръщайки всяко населено място в център на знанието, културата, творчеството и иновациите. РИМ – Шумен беше домакин на едно от ме-

роприятията. Показана беше виртуална възстановка на първата ни столица Плиска, изработена от ученици от ПМГ „Нанчо Попович" гр. Шумен. След това участниците имаха възможност да разгледат Регионалния исторически музей и НИАР – Мадара.

През месец декември, във връзка с коледните и новогодишните празници, беше организирано занятие с деца от училище СОУ „Сава Доброплодни" на тема „Хлябът – символ в коледната обредност. Изработване на пластична украса". Децата имаха за задача да изработят от тесто украсата на обредните хлябове за Бъдни вечер и Коледа. Запознаха се с вярванията и символиката за всеки един празник от зимния календар. Беше подреден кът с оригинални експонати от фонда на музея, който проследяваше пътя на замесването на хляба. С много желание, шум и брашно по тях те сътвориха своите украси и научиха още нещо ново за тези светли празници.

Регионален исторически музей – Шумен се включи в проекта „Ученически и студентски практики", който се осъществява с финансовата подкрепа на оперативна програма „Развитие на човешките ресурси", съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз. Стартирахме работата си на 18.02.2012 г. с ученици от ПГССХТ – Шумен, които бяха на практика в централната експозиция на РИМ – Шумен, къща-музей „Панайот Волов" и къща-музей „Лайош Кошут". Музеят се явява техен работодател, като за практикантите се избира наставник от организацията. Той отговаря за тях и за провеждането на практиката им. В началото на лятото започнахме работа и със студенти. Включиха се студенти от няколко университета: Шуменски университет „Епископ Константин Преславски", Велико Търновски университет „Св. Св. Кирил и Методий", Варненски Икономически университет и Софийски университет „Св. Климент Охридски". Практиканти имаше на различни позиции и в различни отдели на музея. Участваха в археологически разкопки информатори в различните обекти от структурата на РИМ – Шумен (Шуменска крепост, НИАР – Плиска и НИАР – Мадара, къща-музей „П. Волов"), помощник реставратори и фондовици. Всички практиканти се справиха добре със задачите си.

Началото на месец май, 1 – 6.05.2013 г., във връзка с Великденските празници музеят имаше своята Детска работилница за великденски писани яйца. Всяко дете, което желаеше, можеше да украси свое яйце със старата восъчна техника от Чепинския край. Децата бяха много въодушевени и сътвориха своите уникални яйца. Техните родители също взеха участие.

В края на месец юни, 25.06.2013 г., Регионален исторически музей – Шумен, съвместно с организации на шуменските етноси, със съдействието на Общински фонд „Култура" и в подкрепа на кандидатурата на града за европейска столица на културата през 2019 година, беше реализиран проектът „Толерантната шатра". Шатрата представлява петстенна конструкция с

пет входа и покрив. Тя символизира различните етноси в нашия град, които съжителстват от векове. Насочена е към децата, които трябва да бъдат толерантни едни към други, независимо от своя произход. Вътре в шатрата са подредени различни предмети характерни за българи, цигани, арменци, евреи и турци. Стените на шатрата са направени много пъстри и децата могат да рисуват с водни бои по тях. На представянето на шатрата гостуваха деца от различните етноси, които представиха своите характерни носии, песни, танци. Имаше много деца, които изрисуваха стените на шатрата. Един пъстър и емоционален ден, в който всички се забавляваха и научиха по нещо ново за културата на етносите в Шумен.

В разгара на лятото, от 12 – 25.08.2013 г., РИМ – Шумен организира своя „Летен музей" за децата на Шумен и неговите гости. Всеки ден се провеждаха различни занимания. Децата се превърнаха в малки археолози, запознаха се с накитите от праисторическата епоха и създадоха свои, по модел от тези в музея. Много заинтригувани бяха от срещата с предметите от XX век – грамофон, радиоапарат, пишеща машина, фотоапарат с лента и други. Пишещата машина и възможността да пишат на нея ги впечатли най-много. Изработваха картонени подвързии за съхранение на старопечатни книги. Научиха на какви игри са играели децата в миналото. Запознаха се с народните носии и тези, характерни за Шуменска област. Разучаваха и играха народни хора. Запознаха се с презентации за траките и египетската цивилизация. Последните дни посетиха къщите-музей „Панайот Волов", „Лайош Кошут", „Добри Войников" и музеен комплекс „Панчо Владигеров".

През зимния сезон в периода от началото на месец ноември до края на годината ни гостува Детски кът от АЕК „Етър" – „Открий какво умееш". Той е разработен от специалисти от департамент „Археология" към Нов български университет и Архитектурно етнографски комплекс „Етъра" с финансовата подкрепа на фондация „Америка за България". Детският кът гостува в шуменския музей като част от обмена на добри практики между музеите и желанието за приобщаване на младите хора. За първи път атрактивните мобилни конструкции на детския кът се експонират извън „Етъра". Идеята на създателите е през зимните месеци той да гостува на различни музеи от страната. Шуменци са първите, които ще могат да се потопят в света на занаятите. Ще могат да изпробват своите умения, да творят и чрез игри и забавления да усвоят знания за българските традиции и занаяти. Повъзрастните ще си припомнят позабравени игри и играчки, а младите ще ги научат на принципа „учене чрез опита". Могат да се научат да правят съдове от глина, да тъкат, да поиграят на народни игри от времето на бабите им, да открият старите мерки и теглилки, да разберат как са пазарували българите преди, да се запознаят с народни песни и носии и да научат народни хора. Основната идея на създаването на детския кът е да се покаже, че всеки от нас има свои специални умения и откриването им ни прави щастливи. Бла-

годарение на такива детски кътове в музеите се засилва интересът на децата към българската история и култура. Те откриват какво умеят и стават по уверени в себе си. Целта е да се покаже на децата и техните родители, че в музея може пълноценно да се прекара свободното време и да се натрупат знания.

Регионален исторически музей – Шумен спечели в началото на месец ноември 2013 година, Интерактивна археологическа изложба, пригодена за деца – „Археология зад кадър". Изложбата представя работа и заключенията на експедиция „Струма 2009/2010" и поставя посетителите в ролята на археолози. Специални обучителни игри представят на децата етапи на археологическото изследване и дават поглед на посетителите към заплахите за българското културно-историческото наследство. Изложбата се състои от 7 модула, които са разположени в логична последователност и предоставят информация за етапите на археологическото проучване. Те въвличат посетителите в игра-загадка „Кое е и кое не е археологически обект?". Изложбата стартира с представяне на археологическата професия чрез инструменти и характерни предмети, които археолозите използват. Посетителите могат да седнат на бюрото на археолога Илия Кулов, да разгледат картата на обектите, да прочетат дневника му и т.н. Следва запознаване с фрагменти от глинени съдове, които са важно свидетелство за археолозите. Посетителите научават как археолозите разбират коя керамика е съвременна и коя древна и се опитват сами да определят възрастта на фрагментите. Така се доближават до разрешаването на загадката. За тази цел те се запознават с някои методи на археологията като стратиграфското проучване и стратиграфския профил. Малки и големи посетители могат да „намерят" археологически находки в „истински разкопки" и същевременно да разберат процеса на археологическо проучване. В края на изложбата посетителите могат да се запознаят със заплахите за българското културно-историческо наследство и разрушените от иманяри археологически обекти чрез филми и снимки, които показват този процес. Посетителите стават част от изложбата като оставят своето предложение за опазването на археологическото богатство на България. Автори на тази изложба са Весела Герчева, Департамент „Археология", НБУ и Богдан Атанасов, Департамент „Археология", НБУ с финансовата подкрепа на фондация „Америка за България".

ПРОУЧВАНИЯ В НИАР „КАБИЮК”

Станислав Иванов

Кабиюк, днешното с. Коньовец, се намира на около 13 км североизточно от Шумен. Името Кабиюк произхожда от намиращата се тук голяма, естествена могила и в превод означава – мека, разлата могила. На това място през 1864 г. по заповед на Мидхад паша се изгражда държавен конезавод. В своята резиденция, намираща се на територията на конезавода, княз Александър I Батенберг получава вестта за извършеното на 06.09.1885 г. Съединение на Княжество България и Източна Румелия.

Историята на Кабиюк обаче започва векове преди построяването на новите конюшни. При своите обиколки за издирване на старини К. Шкорпил посещава и Кабиюк. Тук той описва останките на землено укрепление с ров и вал, в чиято територия се намират следи от живот от различни епохи[1]. Неговите описания задълго остават основни данни за Кабиюк и се повтарят от всички изследователи. Това обстоятелство се променя в кр. на XX и нач. на XXI в., когато по инициатива на проф. Рашо Рашев са извършени сондажни проверки по южната отбранителна линия и във вътрешността на укреплението[2].

През 2007 г., след сигнал за иманярска намеса на територията на укреплението започват постоянните проучвания в Кабиюк. Основните археологически дейности са концентрирани в проучването на езически храм от първата половина на IX в. Успоредно с това са регистрирани други обекти – селище, архитектурни комплекси и др.

Езическият храм в план представлява два вписани един в друг четириъгълника, ориентиран с дългата си ос в посока изток – запад. Размерите му са 25,60x17,60 м. Сградата е достигнала до нас само в хоросановите подложки за основите, като единствено при северната половина на източната външна основа е запазен на място един ред блокове от основата. На много места върху хоросановата подложка личат отпечатъци от изваденитe блокове. Блоковете са били с големи размери – дължина 1 м, ширина и дебелина по около 0,50 м. В сградата не се откриха следи от подова настилка, но северно и южно от нея има запазени сектори с настилка от големи плочи. Откритите архитектурни детайли – преупотребени антични бази и капители, фрагменти от мраморни колони, мраморни плочки от подова настилка и фрагменти от мозайка, позволява да се предполага една богата архитектур-

на декорация на храма. Около вътрешния четириъгълник на езическия храм се попадна на ями от дървени стълбове, принадлежащи на по-ранна сграда с правоъгълен план и дървено-стълбова конструкция[3].

През 2009 г., в рамките на Изследователски проект „Старите български столици и техните околности" продължи издирването на паметниците във вътрешността на укреплението. През 2013 г.[4] проектът продължи като самостоятелен, с основно внимание насочено към издирване и локализиране на археологически паметници, недеструктивното им изследване, чрез геофизични проучвания и аерофото наблюдения и последващи археологически разкопки. Досега в Кабиюшкото земленото укрепление са регистрирани 36 археологически обекта, попадащи в различни негови части. Според данните те могат да се характеризират като селищни агломерации и отделни сгради или комплекси от сгради.

След анализ на досегашните данни през 2013 г. бяха предприети археологически проучвания на два комплекса със сходен план. Те се намират на около 300 м югоизточно от езическия храм. В план представляват корпус от четири свързани едно с друго крила, разположени около вътрешен двор. По-цялостната проученост на комплекс „А" позволяват да се изкажат повече предположения за нейната визия и предназначение. В комплекса се е влизало през два портално оформени входа – от юг и запад. Дворното пространство вероятно е било настлано с плочести камъни, от които сега са запазени единични. Поради силната обезличеност на сградата не личат входовете в отделните помещения. Планировката на комплекса позволява да го причислим към групата на имения. Някои аспекти показват известна представителност – порталните оформления на входовете, което позволява да предположим, че се касае за жилищен комплекс. Наличието на стопански ями предполага използването на помещенията като складове за съхранение на продукти. Засега най-приемлива се явява хипотезата, че това е част от болярско имение с жилищни постройки и свързаните с тях домакински помещения. Откритият материал позволява да предположим, че той е бил изграден в края на IX в. и просъществувал около две – три десетилетия.

Откриването на езически храм от първата половина на IX в. и комплекси от X в. в очертанията на земленото укрепление при с. Коньовец, говори за значимостта, която е имало то в периода на ранното средновековие. Въпреки че изследванията са в начална фаза, известните към момента паметници налагат коригиране на наложеното мнение и позволяват вече да се говори за Кабиюшкото укрепление, не като за военен лагер, свързан с отбраната на столицата, а и като за един от най-важните центрове на езическа България. Важността на комплекса е признато и с обявяването му за Национален историко-археологически резерват през 2011 г.

[1] **Шкорпил, К.** Старыя поселения на Абобской равнине. – Известия Русского археологического института в Константинополе, т. X, 1905, с. 26–27; **Шкорпил, К.** Укрепления Абобской равнины. – Известия Русского археологического института в Константинополе, т. X, 1905, с. 38–40, табло III. **(Shkorpil, K.** Staraya poselenia na Abobskoy ravnine. – Izvestia Russkogo arheologicheskogo instituta v Konstantinopole, t. X, 1905, s. 26–27; **Shkorpil, K.** Ukreplenia Abobskoy ravninai. – Izvestia Russkogo arheologicheskogo instituta v Konstantinopole, t. X, 1905, s. 38–40, tablo III.)

[2] **Рашев, Р., С. Станилов, Я. Димитров, М. Инкова, И. Кънев, Х. Стоянова, С. Иванов**. Плиска – Запад. – АОР през 2005 г., София, 2006, с. 371 – 374. **(Rashev, R., S. Stanilov, Ya. Dimitrov, M. Inkova, I. Kanev, H. Stoyanova, S. Ivanov**. Pliska – Zapad. – AOR prez 2005 g., Sofia, 2006, s. 371–374.)

[3] **Рашев, Р., Ст. Иванов, Т. Тихов**. Ранносреднавековна сграда в земленото укрепление при могилата Кабиюк, община Шумен. – Археологически открития и разкопки през 2007 г., София, 2008, с. 606–607; **Иванов, Ст., Т. Тихов**. Археологически проучвания на ранносредновековна сграда в земленото укрепление Кабиюк. – Археологически открития и разкопки през 2008 г., София, 2009, с. 575–576; **Иванов, Ст., Т. Тихов**. Ранносредновековна сграда в земленото укрепление при Кабиюк. - Археологически открития и разкопки през 2009 г., София, 2010, с. 454–456; **Иванов, Ст., Т. Тихов**. Археологическо проучване на обект „Ранносредновековна сграда" в НИАР Кабиюк. – Археологически открития и разкопки през 2011 г., София, 2012, с. 393–394. **(Rashev, R., St. Ivanov, T. Tihov**. Rannosrednavekovna sgrada v zemlenoto ukreplenie pri mogilata Kabiyuk, obshtina Shumen. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2007 g., Sofia, 2008, s. 606–607; **Ivanov, St., T. Tihov**. Arheologicheski prouchvania na rannosrednovekovna sgrada v zemlenoto ukreplenie Kabiyuk. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2008 g., Sofia, 2009, s. 575–576; **Ivanov, St., T. Tihov**. Rannosrednovekovna sgrada v zemlenoto ukreplenie pri Kabiyuk. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2009 g., Sofia, 2010, s. 454–456; **Ivanov, St., T. Tihov**. Arheologichesko prouchvane na obekt „Rannosrednovekovna sgrada" v NIAR Kabiyuk. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2011 g., Sofia, 2012, s. 393–394.)

[4] Подробни резултати от проучванията през 2013 г. ще бъдат представени на годишните отчети през 2014 г. (Podrobni rezultati ot prouchvaniyata prez 2013 g. shte badat predstaveni na godishnite otcheti prez 2014 g.)

СБОРНИК „ПРЕСЛАВ” Т. 7

Стела Дончева

Във връзка с 1120 години от обявяването на Преслав за столица на българската държава беше организирана и проведена международна научна конференция в дните на м. септември 2013 г. Докладите и научните разработки, представени на нея, бяха публикувани в том 7 от престижната поредица „Преслав“. Поредният сборник „Преслав” т.7 съдържа Предговор и 29 авторски разработки. Предговорът е на кмета на Община Велики Преслав, който представя историята на поредицата „Преслав” във времето и изразява своя оптимизъм за бъдещето на това издание. Богатата тематична насоченост на авторските работи дава възможност да се открояят няколко направления в изследванията – история и археология на столичен Преслав, изкуство и иконография, производство и разпространение на художествен метал, култура на следстоличен Преслав, ранни паметници в околностите на Преслав.

Повечето от материалите са свързани с културата на столицата Преслав през най-значимия й период IX – X в. Към историческата проблематика на това време се отнася работата на ***Павел Георгиев*** озаглавена **„ТУХЛЕНИЯТ” ПРЕСЛАВ – РЕАЛЕН ИЛИ ВЪОБРАЖАЕМ?(към проблема за ареала на мегаполиса Велики Преслав)**. В нея авторът се спира на противоречието между информацията на византийския историк Никита Хониат за Преслав като град „*целият от печени тухли*” и археологическите проучвания. Историческите свидетелства за Преслав и описанията на неговите останки дават основание да се приеме, че съобщеното от Хониат за топографията на града се отнася за т. нар. Голям Преслав, докато това за неговия „тухлен” градеж визира Цитаделата в Аула на хан Омуртаг.

Историческите сведения за столичен Преслав се обогатяват от сведенията за една българска фамилия, представена в работата на ***Казимир Попконстантинов и Росина Костова*** **„Манастирът на Георги, Синкел Български в Преслав: Историята на една българска аристократична фамилия от X в.“.**Работата представя последните археологически проучвания в архитектурния комплекс, идентифициран като „манастира на Мостич“. Резултатите показват няколко фази в живота на манастира. Те обхващат времето от IX до XIII в., в което това място преминава от селище към частна резиденция, превърнала се в манастир през X в., и накрая завършила с некропол през XI – XIII в.Според проучвателите манастирът е бил основан от синкела Георги, личен секретар

на българския патриарх във втората половина на X в., като фамилен манастир, трябва да се преоткрие като манастирът на Георги, монах и синкел български.

Малко известна информация за погребалните обичаи на населението на Преслав дава статията на ***Христо Харитонов*** **„Погребален обредно-обичаен текст от столицата Преслав“**. Тя се основава на погребение в пещ на работилница, западно от църквата на Мостич. Подобна практика, според автора, може да се потвърди, когато се проучи някой от ранните некрополи на Преслав, които засега остават неизвестни. Изходни данни могат да се търсят в некропола на следстоличен Преслав (XII – XIII век).

Интересно историческо свидетелство поднася статията на ***Гергана Илиева*****„Ново сведение за Преслав“,** имащо отношение към историята на Преслав и ролята на Св. Богородица като закрилница на града. Сведението е на английския пътешественик от началото на XVIII в. – Едмънд Чишъл (Edmund Chishull). Изображението и надписа, които той забелязва при посещението си в Преслав, авторът на статията отнася към следстоличния период на Велики Преслав (XII – XIV в.).

Навлизайки във вътрешността на дворцовия център, трябва да посочим работата на ***Стойчо Бонев*****„Личният дворец на Преславските владетели**“. В нея е представена внушителна постройка с водещо място в градоустройствения силует на Втората българска столица. От значение за действителния облик на сградата, определена като лична владетелска резиденция в рамките на Големия царски дворец е архитектурно-пластичната й украса, която заедно с оригиналната й планировка е в основата на изработената триизмерна реконструкцията на целия комплекс.

Следват няколко статии, популяризиращи отделни находки, намерени в пределите на Преслав. Първата от тях е на ***Радостина Георгиева,*** озаглавена **„Сребърен обков от архитектурния комплекс в югозападната част на царския дворец във Велики Преслав“**, където е представена сребърна пластина с повлек и трилистна палмета, намерена при проучванията в югозападната част на двореца. Основавайки се на композицията, авторът датира предмета в X в. и определя предназначението му за обков на дървено сандъче.

По време на археологическите разкопки на обект Административна сграда в Преслав е намерен рядко срещан предмет, който е представен в статията на ***Тонка Михайлова*** **„Медна апликация с клетъчен емайл от Преслав“.** Разгледаната апликация е с украса от клетъчен емайл върху медна пластина и отразява чертите на византийското изкуство.Мотивът е вариант на „световното дърво“ с птици от двете страни и геометричен орнамент по периферията. Авторът свързва идеята за „дървото на живота“ с кръста и датира апликацията в IX – X в., най-късно началото на XI в.

Интерес представлява работата на ***Константин Тотев*** **„Средновизантийски оловен талисман от Преслав“**. В нея е представен оловен медальон с горгона Медуза с кръст и четириредов надпис, който принадлежи

към рядка група паметници на металопластиката. Подобни амулети се тълкуват като предпазно средство и са използвани като апотропеи. Стиловите характеристики на изображенията карат автора да постави паметника в рамките на XII в. и да обвърже неговия произход с византийската магика.

При системните археологически разкопки на катедралния храм в Дръстър, до брега на р. Дунав, се попада на крайно любопитен паметник, заслужаващ специално внимание. То е отделено в работата на ***Георги Атанасов*** озаглавена **„Бронзова ръка – държател на масивен свещник (*ламна, козметарициа?*) от средновековния катедрален храм на Дръстър (Силистра)“.** Предметът представлява метална човешка ръка до лакътя, с оформена като база на колона основа, от която започва масивен шип. Според посочените аналози става въпрос за държател на масивен свещник. Сходните размери с паметници от Херсонес карат автора да приеме, че свещникът е бил закрепен в пилоните на хоровото пространство или над входовете към протезиса и диаконикона. Той е бил монтиран в началото на XI в. и демонтиран при печенежкото нашествие през 1048 г.

Към направлението изкуство и иконография се отнасят разработките на Кристина Рауи Патрик Льокак. В работата на ***Кристина Рау*** **„Корона или палмови клонки“. За стилизираните мотиви върху една част от реликварните кръстове с изображения на Богородица Оранта“**се обръща внимание на изображението на Богородица Оранта със стилизирани мотиви върху кръстовете от X – XI в. Позоваването на хомилиите и апокрифната книжнина, свързани с Успение Богородично, карат автора да определи детайлите, като палмови клонки. Разположени край Богородица, те се възприемат като символи на небесния Йерусалим и на Нейния път към него.

Статията на ***Патрик Льокак*** **„Notes on the Iconography of the Paintings of the Saint Demetrius Church in Patalenica, Bulgaria“ (Иконографски наблюдения върху образите в църквата Св. Димитър в Паталеница, България)** представя наблюденията на автора над изображенията в сцената Възкресение от Комниновият период, където според автора има и псевдо-куфическа декорация. Това са главно образи от челната позиция на епископите и в близост до светилището на Христос.

Позовавайки се на множество извори Емилия Корбу акцентира на влиянията на река Дунав върху ранносредновековната история в работата ***Emilia Corbu*** **“Historical Influence on Early-Medieval History” („Историческото влияние на Дунав в ранното средновековие“**). Изворите споменават много населени места, но само крепостите по бродовете са доказани от археологическите проучвания. Жилищните структури са рядкост и са известни само няколко обекта от периода VIII – X в.

В този контекст е и работата на **Cristina Paraschiv-Talmaţchi „Considerationsregardingtheearly-medievalhabitation (9th-10th century) from Pantelimonu de Sus, Constanţa county (campaigns 2010-2012)“ (Някои наблюдения относно ранносредновековните поселения (IX – X век) при**

Pantelimonu de Sus, окръг Констанца (кампании 2010 – 2012 г.). Една от целите на проучванията – да се установи наличието на ранносредновековно поселение в крепостта Ulmetum завършва с успех. Керамичният материал и неговите особености доказват съществуването на такова и го отнасят към IX – X в.

Следват няколко работи, отнасящи се до производството и разпространението на изделия от художествен метал. Първата от тях е на ***Стела Дончева*** **„Реконструкция на колонни гарнитури по материали от ранносредновековния център за металопластика при с. Златар, Преславско“.** Тя има за цел да предложи няколко опита за реконструкции на колонни гарнитури, основани на избрани образци от разнообразния материал, намерен при центъра за производство на металопластика в Златар.

Втората е на ***Ангел Конаклиев*** **„Инструмент от работилница за металопластика край село Надарево, Търговищко“,** в която авторът представя комбиниран инструмент, използван за изготвянето на оловни модели и оформянето на калъпите. С обнародването му се доизяснява процеса на производство на елементи на дребната пластика от X в.

Към тази група статии се отнася и работата на ***Константин Константинов*** **„КОМПЛЕКТ ЗАНАЯТЧИЙСКИ ИНСТРУМЕНТИ ОТ ОБЕКТ „СТАРОБЪЛГАРСКО СЕЛИЩЕ” ПРИ С. ХЪРСОВО, ОБЩИНА НИКОЛА КОЗЛЕВО“.** Тук са разгледани предмети, намерени в археологически контекст, което дава информация за стопанския живот на обитателите на ранносредновековното селище. Изработката, според автора, на подобни изделия е предимно в домашни условия и с подръчни материали.

Връзките между България и поселенията в Пруто-Днестровския регион се изясняват в работата на ***Светлана Рябцева*** **„О балканских связях населения Пруто-Днестровского региона. По материалам находок предметов цветной металлообработки”.** Оказва се, че населението в Пруто-Днестровския регион има тесни етнокултурни контакти с Долния Дунав, което се потвърждава от сходните паметници – фигурки на коне и определени типове поясни гарнитури, намерени в Североизточна България и Добруджа.

Тази проблематика в исторически план се разглежда в статията на ***Сергей Сорочан*** **“ОБ ЭВОЛЮЦИИ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ВИЗАНТИИ В НИЖНЕМ ПОДУНАВЬЕ В VII-X ВВ.”** Тук се обръща внимание на действията на византийската власт спрямо населението на Долния Дунав в периода VII – X в. Влиянието на византийската икономика и търговия в Добруджа и в близост до Черноморския бряг стават определящ фактор за местното развитие.

Тук е мястото да представим и работата на ***Юрий Могаричев*** **“КРЫМ И НИЖНЕДУНАЙСКИЙ РЕГИОН: ПРОБЛЕМА ЛОКАЛИЗАЦИИ ПОЗДНЕАНТИЧНЫХ И РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫХ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЛАСТЕЙ В РОССОЙСКОЙ, СОВЕТСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ”. Н**астоящата работа разглежда как различните изследователи от Русия, СССР и съвременна Украйна локализират териториите

в Кримския полуостров, като част от Северното Причерноморие и Долнодунавския регион. Близостта на климата и релефа едновременно ги е определяла под влиянията на гръцката, римската и византийската цивилизация.

Силно присъствие в настоящото издание имат сфрагистиката и нумизматиката. На първо място трябва да се отбележи работата на ***Иван Йорданов*** **"Византийското присъствие в Преслав (971 – 986). Приносът на сфрагистиката",** в която са привлечени три групи печати, носещи информация за византийското присъствие в Преслав в периода 971 – 986 г. Първата група са тези, върху които е изписано името Йоанопол-Преслав. Втората група са печати, намерени в Преслав – над 250 екземпляра. Третата група са печати на лица, намирали се в Преслав. Информацията на привлечените в изследването сфрагистични паметници определят мястото и ролята на Преслав на водещ административен и политически център в периода 971 – 986 г.

Рядко срещан сфрагистичен паметник ни предлага работата на ***Николай Николов*** **„Нов моливдовул на цар Петър I (927 – 969) с кирилски надпис",** където се представя оловен печат на Петър I от типа „царят сам". Новото в коментирания паметник е надписът, който е изпълнен на кирилица. Разглежданият моливдовул е поредното доказателство за официалната политика на владетелския двор в Преслав в борбата му срещу византийската политическа намеса.

Продължение на тази тема е и статията на ***Димитър Димитров*** **„Непубликувани печати на Симеон (893 – 927) и Петър I (927 – 969) от фонда на АМ „Велики Преслав"**. Печатите произхождат от Вътрешния и Външния град на Преслав и са дело на царската канцелария в Преслав. Те принадлежат на Симеон (893 – 927)от типа „миротворен василевс" и на Петър I (927 – 969) от типа „с Мария" и „владетелят сам".

Към историята на Преслав през Късното средновековие се отнася разработката на ***Женя Жекова*** „**ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIII В.ЗАЛЕЗЪТ НА ЕДИН ЦАРСТВАЩ ГРАД. (По нумизматични данни)".** Данните от монетните находки (единични и колективни), водят към основния извод за драматични събития развили се в Преслав и региона, довели до неговия обществено-политически и икономически срив особено осезаем в края на 70-те г. на XIII в.

Развитието на отношенията в североизточните предели на България през късносредновековния период се допълва от статията на ***Георги Дзанев*** **„Колективна монетна находка от землището на с. Хлебарово (дн. гр. Цар Калоян), Разградско",** в която е представена голяма находка от няколко хиляди сребърни монети на цар Иван Шишман (1371 – 1395). Сред тях е установен нов, неописан досега вариант на този монетен тип. Укриването на съкровището е по време на похода на османските турци, начело с Али паша, през 1388 г.

Късносредновековният облик на Преслав се представя в работите на Цветанка Бонева и Мария Манолова-Войкова. В статията на ***Цветанка Бонева*** **„Нови находки керамика със сграфито украса от Преслав"**са обнародвани няколко нови трапезни съда със сграфито украса, намерени при

проучванията на архитектурния комплекс в югозападната част на Дворцовия център в Преслав. Те са отнесени хронологически към XIII – XIV в. и представляват принос в изучаването на приложно изкуство от това време. В работата на Мария Манолова-Войкова „**СТЪКЛЕНИ ГРИВНИ ОТ ВЛАДЕТЕЛСКАТА ЦЪРКВА НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ**“ се предлага нов археологически материал, включващ различни варианти на стъклени гривни. Въз основа на него, датировката на този вид предмети се определя от XI – XII до началото на XIII в. Голяма част от находките имат вносен произход, но се допуска производството на част от тях да е било и в самия Преслав.

Съдържанието на сборника завършва с три важни материала, засягащи историята и проучванията през Ранното средновековие. Първите два от тях са свързани с аула до с. Хан Крум. В работата на ***Кремена Стоева*** **„ГРОБНА НАХОДКА ОТ ВРЕМЕТО НА ВЕЛИКОТО ПРЕСЕЛЕНИЕ НА НАРОДИТЕ ОТ РАННОХРИСТИЯНСКА ЦЪРКВА № 1 В АУЛА ДО С. ХАН КРУМ, ОБЩИНА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ**“ се представят накити и тоалетни принадлежности, част от гробен инвентар. Те са редки находки от територията южно от Долния Дунав. Откриването на аналози сред паметниците на Черняховската култура, свързва находките с подобно християнско население, обитавало района на с. Хан Крум през втората половина на IV – V в.

Продължение на тази тема е работата на ***Михаил Христов и Кремена Стоева*** **„СЪДОВЕ ОТ АНТИЧНА ПЕЩ ЗА БИТОВА КЕРАМИКА ДО РАННОХРИСТИЯНСКА ЦЪРКВА № 1 В АУЛА ДО С. ХАН КРУМ, ОБЩИНА ПРЕСЛАВ**“. Тук е представен керамичният материал, открит в пещ за битова керамика до късноантичната църква № 1 в Аула на Хан Омуртаг. Той представя основно образци на трапезни лакови съдове, а също и фрагменти от обикновена кухненска керамика. Наблюденията се изразяват в изготвянето на типология и поставянето на керамиката в хронологическите рамки на II – IV в.

Томът завършва със статията на ***Димчо Момчилов*** **„Колонни украси V – VII в. от археологическия фонд на Карнобатския музей“**, където е представена група от ранносредновековни колонни украси, намерени в околностите на Карнобат. Повечето от тях са определени в периода V – VII в., а някои намират аналози в рамките на VI – VII в.

От направения кратък обзор на включените в том 7 на поредицата „Преслав” научни статии и съобщения е видно високото ниво и богатата тематична насоченост на представените разработки. Засегнати са различни страни от многообразната култура и изкуство, целенасочено развивани от официалната власт в столичния център. Представен е богатият репертоар от ценни свидетелства за бляскавото минало на столичния център през неговия най-значим период по времето на владетелите Симеон (893 – 927) и Петър (927 – 969).

Да пожелаем на добър път на поредния том 7 от престижната поредица „Преслав”.

СПИСЪК НА УЧАСТНИЦИТЕ

Александра Егунова, РИМ – Шумен
Бета Хараланова, гл. ас., РИМ – Шумен
Даниел Руменов, РИМ – Шумен
Десислава Вутова, МНХЗПИ – Троян
Десислава Тихолова, РИМ – Русе
Димитър Петров, РБ – Разград
Димитър Стойков, РИМ – Шумен
Дочка Владимирова-Аладжова, доц. д-р, НАИМ при БАН – София
Елица Константинова, РИМ – Шумен
Женя Жекова, гл. ас. д-р, РИМ – Шумен
Златка Антова, РИМ – Варна
Иван Бабаджанов, РИМ – Шумен
Иван Йорданов, проф. дин, НАИМ при БАН, филиал – Шумен
Иван Чокоев, д-р, РИМ – В. Търново
Ирина Витлянова, д-р, РИМ – Шумен
Мария Георгиева, РИМ – Шумен
Мария Минковска, МНХЗПИ – Троян
Милен Пенерлиев, доц. д-р, ШУ „Еп. К. Преславски”
Милена Андреева, РИМ – Шумен
Мирослав Тошев, ИМ – Омуртаг
Нина Диянова, РИМ – Шумен
Нора Марчева, РИМ – Шумен
Панайот Антонов, РИМ – Шумен
Пламен Събев, ИМ – Попово
Радина Петрова, РИМ – Шумен
Росица Ангелова, проф. д-р, ШУ „Еп. К. Преславски”
Румяна Денчева, АЕК „Етър”
Светлана Венелинова, гл. ас. д-р, РИМ – Шумен
Светлозар Стоянов, НАИМ при БАН, филиал – Шумен
Северина Йоргова, РИМ – Шумен
Станимир Стойчев, РИМ – Шумен
Станислав Иванов, НАИМ при БАН, филиал – Шумен
Стела Дончева, доц. д-р, НАИМ при БАН, филиал – Шумен
Стела Славчева, РИМ – Шумен
Стойчо Бонев, доц. д-р, НАИМ при БАН, филиал – Шумен
Тихомир Тихов, РИМ – Шумен
Тоня Любенова, д-р, РИМ – Шумен
Цанко Цанков, проф. дгмн, ЮЗУ „Неофит Рилски”
Цветанка Бонева, РИМ – Шумен
Юри Йоргов, РИМ – Шумен

Известия на Историческия музей Шумен

книга XV

Авторски колектив
Отговорен редактор Женя Жекова
Езиков редактор Мария Георгиева
Компютърен дизайн Йордан Дамянов
Предпечат и печат „Издателство Славена”
Варна, 2014

ISSN 0861-9581

„Издателство Славена”, Варна
ул. “Кап. Радко Димитриев” 59А
books@slavena.net
www.slavena.net